ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 705

TÜRKLÜK BİLİMİ SÖZLÜĞÜ

I. YABANCI TÜRKOLOGLAR

Prof. Dr. Hasan EREN

Ankara, 1998

Fiyatı: 1.500.000.- TL

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 705

TÜRKLÜK BİLİMİ SÖZLÜĞÜ

I. YABANCI TÜRKOLOGLAR

Prof. Dr. Hasan EREN

Ankara, 1998

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 705

TÜRKLÜK BİLİMİ SÖZLÜĞÜ

I. YABANCI TÜRKOLOGLAR

Prof. Dr. Hasan EREN

Ankara, 1998

Eren, Hasan
Türklük Bilimi Sözlüğü: I. Yabancı Türkologlar
Hasan Eren.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.

X; 393 s.; 24 cm.- (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı; 705)

Dizin var.

Bibliyografya var.

ISBN 975-16-1033-8

1. Türkologlar 2. Türkoloji I. k.a.

410
924

Basım Yeri KILIÇASLAN MATBAACILIK LTD. ŞTİ. 384 34 84 ANKARA

Eşim

Vecahat Eren'in

değerli

anısına

saygım

ve

sevgimle

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

Türkoloji (veya yeni Türkçe adıyla Türklük bilimi), bizim en ulusal bilim dalımızdır. Bu gerçeği derslerimizde ve yazılarımızda döne döne dile getiriyoruz. Buna karşılık Türkolojinin uluslararası bir bilim dalı olduğu da açık bir gerçektir.

Türkoloji alanındaki çalışma ve yayınlar Batı Avrupa ülkelerinde başlamıştır. Avrupalılara, Türklere ve Türk diline ilişkin ilk bilgileri savaş tutsakları ve Türkler arasında Hristiyanlık propagandası yapan misyonerler vermişlerdir.

Türklerle ilişki kuran Avrupa ulusları, yalnız bu bilgilerle kalmayarak, ayrıca türlü dillerde yazılmış eski çağlardan kalma kaynakları toplayıp Türklerle ilgili dağınık verileri de işlemeye girişmişlerdir. Bu yoldaki çaba ve çalışmalar Avrupa'da Türkoloji adını verdiğimiz bilim dalının başlamasına ve gelişmesine yol açmıştır.

Türklük bilimi alanındaki çalışmaların başlaması ve gelişmesi üzerine Avrupa ülkelerinde bu güne değin birçok yayın yapılmıştır. Bu yayınların toplu olarak sıralanması ve ana çizgileriyle gözden geçirilmesi uzun sürer.

Batı Avrupa ülkeleri yanında Rusya da Türklük bilimi alanında büyük bir yer tutar. Rusya'da Rusça konuşanların yanında Türkçe konuşanların ikinci sırada geldiklerini biliyoruz. Bu durum Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde de değişmemiştir. Bu bakımdan gerek Rusya'da gerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde Türklere ilişkin bilimsel araştırmalara büyük bir ağırlık verilmiştir. Bunun üzerine uluslararası bilim çevrelerinde Rus (ve Sovyet) Türkolojisi özel bir yer ve değer kazanmıştır.

Son yıllarda tanınmış Rus Türkologu A. N. Kononov, Rusya'da Türk dillerine ilişkin araştırmaların tarihini içeren güzel bir eser yayımladı (*İstorija izučenija tjurkskix jazykov v Rossii. Dooktjabr'skij period.* Le-

ningrad 1972. 272 s.). Bu eser uluslararası Türkoloji çevrelerinde büyük bir ilgi gördü.

Buna paralel olarak Kononov, Rusya'da yetişen Türkologların yaşam ve bilimsel çalışmalarına ilişkin bir *biobibliographique* sözlük de ortaya koydu (*Biobibliografičeskij slovar' otečestvennyx tjurkologov. Dooktjabr'skij period*. Moskva 1974. 343 s.). Bu sözlükte Rus Türkologları yanında Alman, Fransız, Macar, Fin ve Türk kökenli bilim erleri de göze çarpmaktadır. Bu durum, Türklük biliminin Rusya'da da uluslararası bir iş birliği sonunda geliştiğine tanıklık etmektedir.

Kononov'un bu eseri de bilim çevrelerinde övgü ile karşılanmıştı. "Rusya'da Türkoloji çalışmaları" (Dünya Edebiyatından Seçmeler 1. sayı, Ocak 1977, 18-24. s.) başlıklı yazımda Kononov'un bu iki eserini ben de değerlendirmiştim.

Kononov, Türklük bilimi alanında büyük bir boşluğu dolduran *İstorija izučenija tjurkskix jazykov v Rossii. Dooktjabr'skij period* adlı eserinin 1982'de yeni baskısını da yayımladı. Bu baskı değerli yazarın yeni çalışmalarıyla bütünlenmiş ve düzeltilmiştir.

Bunun gibi, Kononov, birkaç yıl içinde tükendiği anlaşılan *biobibliographique* sözlüğünün 2. baskısını da çıkardı. Yazarın 2. baskıyı yeniden işlediği ve 1. baskının başında yer alan "İz istorii izučenija tjurkskix jazykov v Rossii. Dooktjabr'skij period" (9-90. s.) başlıklı giriş bölümünü *İstorija izučenija tjurkskix jazykov v Rossii. Dooktjabr'skij period* adlı eserinin son on yıl içinde geliştirilmiş 2. baskısının yayımlanması karşısında çıkarmıştır.

Buna karşılık, *biobibliographique* sözlüğün düzeltilmesi ve bütünlenmesine yönelik çaba ve çalışmalar sonunda 1. baskıda geçmeyen Türkologların sayısı elliye yaklaşmıştır.

S. D. Miliband'ın *Biobibliografičeskij slovar' sovetskix vostokovedov* (Moskva 1975) adlı sözlüğü, Kononov'un yayınlarını birçok bakımdan bütünlemiştir. Kononov, eserlerinde "Ekim öncesi dönem"de yaşayan Rus Türkologlarının yaşamını ve bilimsel çalışmalarını değerlendirmişti. Miliband ise Sovyet döneminde yetişen doğu bilimcilerinin bilimsel yayınları üzerinde durmuştur.

Son olarak, Kononov, Batı Avrupa'da, Rusya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde, Türkiye'de, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Japonya'da Türk dili alanında yapılan çalışma ve yayınları da gözden geçirdi *(Očerk istorii izučenija tureckogo jazyka*. Leningrad 1976. 120 s.).

Batı Avrupa ülkelerinde Kononov'un eserlerine benzer yayınlar yapılmamışsa da, Almanya, Fransa, İngiltere, Macaristan, Finlandiya, Polonya gibi ülkelerde yetişen Türkologlara ve Türkoloji alanındaki çalışmalara ilişkin birtakım yazılar çıkmış, akademi ve üniversitelerin bu yoldaki etkinlikleri üzerinde durulmuştur.

Türkiye'ye gelince: Benim bildiğime göre, ülkemizde bu güne değin yabancı ülkelerdeki Türkoloji çalışmalarına ve belli başlı Türkologların yaşam ve bilimsel yayınlarına ilişkin toplu bir eser çıkmadı.

Bilim çevrelerimizde yabancı Türkologların yaşamı ve çalışmaları üzerine toplu bilgi verecek bir başvuru kaynağına gereksinim duyulduğuna sık sık tanık oluyoruz. *Türklük Bilimi Sözlüğü* bu gereksinimi karşılamak üzere oluşturulmuştur.

Türk Dil Kurumunun Türk Dili ve Türk Dili Araştırmaları Yıllığı dergilerinde ve Türk Ansiklopedisi'nde yabancı Türkologların yaşamı ve bilimsel yayınları üzerine birçok yazı yayımladığım gibi, Avrupa ülkelerinde Türkoloji alanında tanık olduğumuz bilimsel çalışmalara ilişkin birtakım değerlendirmeler de yazmıştım. *Türklük Bilimi Sözlüğü*'nün bir bölümü bu yoldaki eski yazı ve değerlendirmelerimden oluşmuştur. Ne var ki sözlükte eski yazılarımın olduğu gibi verilmesi düşünülemezdi. Bu bakımdan yaklaşık 40-50 yıllık bir süre içinde yayımlanmış olan yazıların gelişmeleri kapsayan yeni katkılarla *up to date* duruma getirilmesine çalışılmıştır. Bunlardan başka, sözlükte yeni yazdığım birçok maddeye yer verdiğimi de dile getirmek isterim.

Sözlüğün baskı işleri birkaç yıl sürmüştür. Bu süre içinde sözlükte geçmeyen Türkologların yaşamı ve çalışmaları üzerine yeni maddeler yazılmıştır. Örneğin W. Bang-Kaup, L. Bazin, Alf Grannes, M. Ş. Şiraliev, R. Pelissier, H. Duda, H. Jansky, I. Kúnos, K. H. Menges, D. Sinor, B. Collinder, Zs. Telegdi, R. Giraud, S. G. Klyaştornıy, E. Kałużyński, A. Bodrogligeti, O. Jašar-Nasteva, Peter B. Golden gibi Türkologların yaşamı ve bilimsel çalışmaları işlenmiştir. Ancak bu yeni

maddelerin sözlüğe alınması, baskı çalışmalarını geciktireceği düşüncesiyle uygun görülmemiştir. O nedenle sözlüğün bu baskısında yer almayan Türkologlar 2. baskıya kalmıştır. Büyük bir gereksinimi karşılayacağını düşündüğüm *Türklük Bilimi Sözlüğü*'nün bütünlenmiş, düzeltilmiş ve geliştirilmiş 2. baskısında, adlarını saydığım çalışma arkadaşlarımın yanında bu yolda emek vermiş belli başlı Türkologlar da yer alacaktır. Son yıllarda Türklük bilimi alanında çalışanların sayısı git-tikçe artmaktadır. Bu açıdan sözlüğün sonraki baskılarını yeni adları kat-mak yoluyla bütünlemek olanağının açılması doğaldır.

Bu durum karşısında bu sözlüğün eski ve yeni bütün yabancı Türkologları içine alan bir kılavuz sayılamayacağını saklamayacağım. Buna karşılık bu sözlüğün, Türklük bilimine ve bu bilim alanında çalışanlara ilişkin derli toplu bilgi edinmek isteyen aydın okurların ve üniversite öğrencilerinin gereksinimini geçici olarak karşılayacağına inanıyorum.

TÜRK DİLİ, "Altay dilleri" arasında yer alan bir dil. Avrasya'da çok geniş bir coğrafî alana yayılmış olan bu dil bu gün birçok diyalekte ayrılmıştır. Türkmence, Tatarca, Başkurtça, Nogayca, Balkarca (veya Malkarca), Özbekçe, Kırgızca, Kazakça, Kara Kalpakça, Çuvaşça, Yakutça gibi. Eskiden bu diyalektlere daha çok Türk-Tatar diyalektleri (veya dilleri) adı veriliyordu.

Alman asıllı büyük Rus Türkologu Wilhelm Radloff'un vurguladığı gibi, dünya dilleri arasında Türk dili kadar geniş bir alana yayılmış başka bir dil yoktur (W. Radloff, *Volkslitteratur der türkischen Stämme* I, 1866).

Bu geniş topraklarda yayılmış olan Türklerin sayısı üzerine açık bir bilgi vermek güçtür. Ármin Vámbéry'nin *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben* (Budapest 1885; Almancası: *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen.* Leipzig 1885) adlı eserinde verdiği sayı (24 000 000) bu gün büsbütün eskimiştir. Daha sonra N. A. Aristov'un *Zametki ob êtničeskom sostave tjurkskix plemen i narodnostej i svedenija ob ix čislennosti* (Živaja Starina 1896, 3-4. fasikül) adlı çalışmasında verdiği statistik bilgiler de eskimiştir. M. A. Czaplicka'nın *The Turks of Central Asia in history and in the present day* (Oxfod 1918) adlı eserindeki veriler de bu gün için eski sayılır. P Jyrkänkallio'nun *Übersicht über die türkischen Völker unserer Zeit* (StO XIV, 1950) başlıklı yazısında topladığı veriler de eskidir. Johannes Benzing'in *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie* (Wiesbaden 1953) adlı eserinde verdiği bilgiler dağınıktır. R. Rahmeti Arat, "Türk şivelerinin tasnifi" (TM X, 1951-1953, 59-139. s.) başlıklı yazısında çağdaş Türklerin sayısı üzerinde durmamıştır. *Philologiae Turcicae Fundamenta* (I, 1959) adlı kolektif eserde çağdaş Türklerin sayısı üzerine verilen bilgiler de eski sayımlardan alınmıştır.

N. A. Baskakov, *Tjurkskie jazyki* (Moskva 1960) ve *Vvedenie v izučenie tjurkskix jazykov* (Moskva 1962, 2. bas. 1969) adlı eserlerinde bu yolda daha yeni bilgiler vermiştir. Baskakov, *Jazyki narodov SSSR* dizisinin *Tjurkskie jazyki* (Moskva 1966) adlı II. cildinde de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine bağlı topraklarda yaşayan Türklere ilişkin sayımları gözden geçirmiştir. P G. Pod"yaçih'in *Naselenie SSSR* (Moskva

1961) adlı kitabındaki verileri toplayan yazar, Türklerin sayısını 23 160 000 olarak göstermiştir. K. H. Menges de *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies* (Wiesbaden 1968) adlı eserinde bu yolda yeni bilgiler vermiştir.

Dr.R.A.K., "Zahl der Türken und ihre Siedlungsgebiete" (Cultura Turcica I, 1, 1964, 35-43. s.) başlıklı yazısında çağdaş Türklerin sayısı üzerinde özel olarak durmuştur. Onun topladığı verilere göre, çağdaş Türklerin sayısı toplu olarak 95 500 000'dir. Ancak, R. A. K., yazısında daha çok eski sayımlan göz önünde tutmuştur. Örnek olarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde yaşayan Türklerin sayısını 1926 ve 1939 sayımlarına göre vermiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde yaşayan Türklerin sayısı üzerine 1970'te yapılan sayıma dayanan daha yeni veriler vardır (*Naselenie SSSR. 1973. Statističeskij sbornik.* Moskva 1975). Nitekim Zsuzsa Kakuk (*Mai török nyelvek. I. Bevezetés.* Budapest 1976) da çağdaş Türk diyalektlerinden söz ederken daha çok 1970 sayımına dayanan sayıları vermiştir.

1970 sayımı sonunda elde edilen sayılarla eski sayımlar arasında büyük farklar göze çarpmaktadır. Eski ve yeni sayımlardaki farklara rağmen, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Türk diyalektlerini kullananların Slav dillerini konuşanlardan sonra ikinci sırayı aldıkları açıktır.

1989'da yapılan sayımda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği topraklarında 49 530 529 Türkün yaşadığı ortaya çıkmıştır. 1990'da gerçekleştirilen sayıma göre, Çin'de yaşayan Türklerin (Uygur, Kazak, Kırgız, Salar, Özbek, Sarı Uygur, Tatar) sayısı 8 587 067'dir. Moğolistan, Afganistan, İran ve Arap ülkelerinde (Irak, Suriye ve Ürdün) yaşayan Türklerin sayısına ilişkin veriler 1981-1985 yıllarından kalmıştır. Bu gün Moğolistan'da 73 000, Afganistan'da 2 130 396, İran'da 9 877 220 ve Arap ülkelerinde 243 000 Türkün yaşadığı anlaşılıyor. Bu ülkelerde yaşayan Türklerin sayısı toplu olarak 12 877 220'dir.

Balkan ülkelerinde kalan Türklere gelince: Son sayımlarda Bulgaristan nüfusunun 8 989 000, Yunanistan nüfusunun ise 10 269 000 olduğu anlaşılmıştır. Bulgaristan'da nüfusun % 10'u Türktür. Buna göre, bu ülkede yaşayan Türklerin sayısı 898 000 olarak düşünülebilir. Yunanistan'da ise % 1 hesabıyla 102 690 Türkün yaşadığı anlaşılıyor. Eski Yugoslavya topraklarında Türkçe konuşanların sayısı yaklaşık 200 000'dir. Bu duruma göre, Balkan ülkelerinde 1 201 590 Türkün varlığından söz edilebilir.

1989'da yapılan sayımda Kıbrıs'ta 162 176 Türkün yaşadığı anlaşıl-

mıştır. Bu gün bu sayının 180 000 olduğu düşünülebilir.

Özetle, çağdaş Türklerin sayısı toplu olarak 125 000 000'dur. Bk. H. Eren, Çağdaş Türklerin Sayısı. Türk Dili 1995/1, 345-355.

Çuvaşça ve Yakutça bir yana bırakılacak olursa, Türk diyalektleri arasında büyük bir yakınlık göze çarpar. *Baş, ağız, kulak, ayak, kol, burun, diş, karın, göbek, et, süt, ağaç, ot, ay, gün, ak, kara, gök, sarı, at, sığır, inek, koyun, kuzu, kuş, ev, kanat, dağ, taş, toprak, su, tuz, üç, beş, sekiz, dokuz, altmış, yetmiş* gibi sözler bütün Türk diyalektlerinde ortaktır. Yalnız bu sözlerin söylenişinde birtakım farklar göze çarpar. Örnek olarak, *göz* sözü eski ve yeni Türk diyalektlerinde *köz* olarak kullanılır. Bunun gibi, *baş* sözü de diyalektlerde *bas, paş, pas* biçimlerinde geçer. *Ağız* sözü diyalektlerde *ağıs, ās, avuz, auz, ōz, ōs, ūs, uos, śăvar; ayak* sözü *adak, azak, atax, ura; dağ* sözü ise *tağ, tav, tau, tō, tū, tu* olarak kullanılır.

Çuvaş ve Yakut diyalektlerinde fonetik bakımından daha büyük farklar vardır. Örnek olarak, Türkçe *ayak (<*adak)* sözü Çuvaşçada *ura,* Yakutçada *atax* olarak geçer. Türkçe *ağız* sözünün Çuvaşça karşılığı *śăvar,* Yakutça karşılığı ise *uos'* tur. Türkçe *sekiz* yerine Çuvaşçada *sakkăr, dokuz* yerine *tăxăr, tāxxăr* biçimleri kullanılır. Bunun gibi, Çuvaşçada Türkçe *altmış* yerine *utmăl, yetmiş* yerine de *śitmĕl* biçimleri geçer. Yakutçada ise *sekiz* karşılığı olarak *ağıs, dokuz* karşılığı olarak da *toğus* biçimleri kullanılır.

Bu diyalektlerde ünlülerde de birtakım değişiklikler göze çarpar. Örnek olarak, Ana Türkçe *a*'lar Çuvaşçada *u*'ya çevrilir: Türkçe *at* ~ Çuvaşça *ut;* Türkçe *kanat* ~ Çuvaşça *śunat;* Türkçe *sakal* ~ Çuvaşça *suxal;* Türkçe *balık* ~ Çuvaşça *pulă;* Türkçe *sakız* ~ Çuvaşça *suxăr;* Türkçe *ayak* ~ Çuvaşça *ura;* Türkçe *arpa* ~ Çuvaşça *urpa.* Ancak Türkçe *a*'nın birkaç örnekte *ı*'ya dönüştüğünü de biliyoruz: Eski Türkçe *tana* > Türkçe *dana* ~ Çuvaşça *tına.*

Türk diyalektlerinde ortak sözler yanında ara sıra farklı sözlere de rastlanır. Örnek olarak, bütün Türk diyalektlerinde kullanılan *ev (~ iv, öv, üv, öy, üy)* yerine Çuvaşçada *kil* sözü geçer. Bunun gibi, Türkçe *dalak (< talak)* yerine Çuvaşçada *sula* sözü kullanılır. Buna karşılık Yakutçada *dalak*'ın karşılığı *tāl*'dır. Türkçe *yular* sözü bu gün yalnız Yakutçada *sular* olarak kalmıştır. Çağdaş Türk diyalektlerinde yulara *nokta* adı verilir. Türk diyalektlerinde yaygın olarak kullanılan bu ad Moğolca bir alıntıdır. Türkçe *göz (< köz)* yerine çağdaş diyalektlerde *köz* yanında *karak* sözü

de kullanılır.

Türk diyalektlerinde fonetik alanında gördüğümüz farkların yanında gramer bakımından da birtakım farklar göze çarpar. Örnek olarak, Türkçe *kalan* biçimi yerine birçok diyalektte *kalgan* biçimi kullanılır. Türkçe *-lar, -ler* eki birçok çağdaş diyalektte *-nar, -ner, -dar, -der, -tar, -ter* olarak geçer.

Geniş bir coğrafî alana yayılmış olan Türk dilinde ses, gramer ve sözlük bakımlarından birtakım farkların oluşması doğaldır. Ancak bu farkların, Azerî, Türkmen, Tatar, Başkurt, Özbek, Kırgız, Kazak gibi Türk kolları arasındaki anlaşmayı engelleyecek kadar derinleştiği söylenemez. Bu bakımdan Türkmen, Tatar, Özbek, Kazak, Kırgız gibi Türklerin dilleri, Türk dilinin birer diyalektidir. Başka bir deyişle, Türkmence, Tatarca, Başkurtça, Kırgızca, Kazakça gibi diyalektleri "dil" saymak yanlıştır. Nitekim Türk diyalektolojisinin kurucusu W. Radloff, eski ve yeni Türk diyalektlerini içine alan büyük sözlüğüne *Opyt slovarja tjurkskix narečij (Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte)* adını vermişti (1888-1911). Sözlüğün Rusça başlığında *narečie* (= diyalekt) terimini kullandığı gibi, Almanca başlığında da *narečie*'nin karşılığı olarak *Dialect* terimini kullanmıştı. Radloff'tan önce karşılaştırmalı bir sözlük ortaya koyan L. Budagov da eserine *Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskix narečij* (1869-1871) adını vermişti. Bu başlıktan anlaşıldığı gibi, Budagov da Türkçe, Tatarca, Başkurtça, Nogayca ve Türkmenceyi "Türk-Tatar diyalektleri" olarak değerlendirmişti.

Ural (ve "Altay") dilleri alanında büyük bir ün kazanmış olan József Budenz, Macar Türkologu József Thúry'nin "Magyartörök összehasonlító szótár" başlıklı eseri üzerine 1891'de Macar Bilimler Akademisine sunduğu bilimsel raporda, Türk dillerinin özünde diyalektler olarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmişti. Bu rapor Zoltán Gombocz'un 1907'de Macar Bilimler Akademisine sunduğu Thúry József "Magyartörök összehasonlító szótára" başlıklı bildiride yayımlanmıştır (Akadémiai Értesítő XVIII, 1907, 508-515. s.).

Tanınmış Macar Türkologu J. Németh (*Probleme der türkischen Urzeit.* Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata. Budapestini 1942-1947. 57-102. s.) de Türk dilinin kollarını diyalekt olarak değerlendirmiştir.

R. Rahmeti Arat (*Türk şivelerinin tasnifi.* TM X, 57-139. s.) Türk dilinin bütün diyalektlerine şive adını vermiş, yalnız Yakutça ve Çuvaşçayı

lehçe (diyalekt) olarak adlandırmıştır.

E. R. Tenişev'in, Türk dilinin Azerî, Türkmen, Tatar, Nogay, Kırgız, Kazak, Özbek gibi kollarının ülkemizde (1993-1994'ten başlayarak) diyalekt olarak değerlendirilmesine karşı çıktığı anlaşılıyor (*90 let N. A. Baskakovu, N. A. Baskakovu ot kolleg i učenikov.* Moskva 1996. 12-13. s.). Değerli çalışma arkadaşımızın Rusya'da 1917 ihtilâlinden sonra geliştirilen tutumun baskısından kurtulamadığı göze çarpıyor.

Türk diyalektleri arasında Çuvaşça ve Yakutça özel bir yer tutar. Ancak, Çuvaş diyalektini "Altay dilleri" içinde özel bir grup saymak yanlıştır (N. N. Poppe). Bunun gibi, Çuvaşça, Türk ve Moğol dilleri arasında bir köprü olarak da kabul edilemez (G. J. Ramstedt).

J. Németh, Çuvaşça ve Yakutçayı Türk diyalektleri içinde *s-* grubu (veya *s-* Türkçesi) olarak birleştirmiştir.

Avrupalı gezgin ve bilginler, Türk dilinin diyalektleri arasındaki yakınlık üzerinde sık sık durmuşlar ve Balkan yarımadasından yola çıkan bir gezginin Türkçe bilgisine dayanarak Orta Asya'da kolaylıkla dolaşabileceğini bildirmişlerdir. Örnek olarak, büyük Macar Türkologu Ármin Vámbéry, *A török faj* (Budapet 1885) adlı eserinde, Türkçe bilen bir gezginin Orta Asya'nın her yanında güçlük çekmeksizin dolaşabileceğini yazmıştır.

Çağdaş Türk diyalektleri eski bir ana dil (Alm. Ursprache)'den çıkmıştır. Bu ana dilin konuşulduğu toprakları Türklerin ana yurdu sayıyoruz. Türklerin ana yurtlarından dağılmaları üzerine birtakım kollar, diyalektler oluşmaya başlamıştır. Diyalektlerin büyük bir bölümünde Ana Türkçenin **a, *e, *ı, *i, *o, *ö, *u, *ü* gibi ünlüleri normal olarak saklanmıştır. Ana Türkçenin **r, *l, *n, *ŋ, *k, *m, *t* gibi ünsüzleri de diyalektlerde olduğu gibi kalmıştır. Yalnız Ana Türkçenin **-d-, *-d* ünsüzü diyalektlerde *-z-, -z (>-s)* ve *-y-, -y*'ye çevrilmiştir: Eski Türkçe *adak,* diyalektlerde *azak* ve daha sonra *ayak* biçimini almıştır. Bunun gibi, Ana Türkçe *kuduruk* da *kuzuruk (> kuzruk)* ve *kuyruk* biçimine girmiştir. Ana Türkçe *kadıŋ* (ağaç adı) da *kazıŋ > kayıŋ* biçimlerini aldıktan sonra *kayın*'a dönüşmüştür. Ana Türkçe *eder* de diyalektlerde *ezer* ve *eyer* biçimlerini almıştır. Ana Türkçenin **-z-, *-z* ünsüzü de diyalektlerin büyük bir bölümünde olduğu gibi kalmıştır. Bundan başka, Ana Türkçenin **-ş-, *-ş* ünsüzü de diyalekterde *-ş-* veya *-s* olarak saklanmıştır. Söz başındaki *y-* sesi diyalektlerde *y-* olarak kalmışsa da, birçok diyalektte *c-* (ve

ç-)'ye çevrilmiştir. Ana Türkçenin *s-* ünsüzü de diyalektlerde olduğu gibi kalmıştır. Yalnız Başkurtçada bu ünsüz *h-*'ye dönüşmüştür: Türkçe *sekiz* ~ Tatarca *sigez* ~ Başkurtça *higez;* Türkçe *sakız,* Kırgızca *sağız* ~ Başkurtça *hağız;* Türkçe *semiz* ~ Tatarca *simez* ~ Başkurtça *himez;* Türkçe *sakal* ~ Tatarca *sakal* ~ Başkurtça *hakal.*

Buna karşılık, Türk diyalektlerinin küçük bir bölümünde (Çuvaşça ve Yakutçada) sesler (ünlüler ve özellikle ünsüzler) büyük değişikliklere uğramıştır. Örnek olarak, Ana Türkçe **-d-* ünsüzü Yakutçada *-t-* olarak kaldığı halde Çuvaşçada *-r-*'ye çevrilmiştir: Eski Türkçe *adak* > Yakutça *atax,* Çuvaşça *ura;* Eski Türkçe *kadıŋ* > Yakutça *xatıŋ,* Çuvaşça *xurın;* Eski Türkçe *tod-* [=doymak] > Yakutça *tot-,* Çuvaşça *taran-.*

Ana Türkçe **-z-, *-z* ünsüzü de Çuvaşçada *-r-, -r*'ye dönüşmüştür: Eski Türkçe *yüzük* > Çuvaşça *śĕrĕ*; Eski Türkçe *kazgan (>kazan)* > Çuvaşça *xuran;* Türkçe *buzağı* > Çuvaşça *păru*; Eski Türkçe *tuz* > Yakutça *tus,* Çuvaşça *tăvar;* Eski Türkçe *ağız* > Yakutça *uos,* Çuvaşça *śăvar;* Türkçe *köz* > Çuvaşça *kăvar;* Eski Türkçe *küz* (>Türkçe *güz)* > Yakutça *küs,* Çuvaşça *kĕr;* Türkçe *yıldız* > Yakutça *sulus,* Çuvaşça *śăltăr*; Türkçe *ayaz* > Çuvaşça *uyar;* Eski Türkçe *otuz* > Yakutça *otut,* Çuvaşça *vătăr;* Türkçe *baldız* > Çuvaşça *pultăr.*

Bunun gibi, Ana Türkçe **-ş-, *-ş* ünsüzü de Çuvaşçada *-l-, -l'* ye çevrilmiştir: Türkçe *işit->* Yakutça *ihit-,* Çuvaşça *ilt-;* Eski Türkçe *kümüş* > Yakutça *kömüs,* Çuvaşça *kĕmĕl;* Eski Türkçe *kış* > Çuvaşça *xĕl;* Eski Türkçe *altmış* > Çuvaşça *utmăl;* Türkçe *yetmiş* > Çuvaşça *śitmĕl.* Ana Türkçe *s-* ünsüzü, bütün çağdaş diyalektlerde olduğu gibi, Çuvaşçada da saklanmıştır: Türkçe *sal* ~ Çuvaşça *sul;* Türkçe *süt* ~ Çuvaşça *sĕt.* Buna karşılık bu ünsüz Yakutçada düşmüştür. Örnekler: Türkçe *su* ~ Yakutça *ū*; Türkçe *süngü* ~ Yakutça *üŋü;* Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl.*

Türk diyalektlerinde gördüğümüz ses gelişmelerinin bir bölümü yenidir. Ancak, diyalektlerin bir bölümünde, özellikle Çuvaşça ve Yakutçada göze çarpan gelişmeler eski bir tarihe çıkar.

Eski ve özellikle yeni Türk diyalektlerinde gördüğümüz fonetik ve gramer farklarını göz önüne alan uzmanlar, en eski çağlardan başlayarak bu diyalektleri tasnife çalışmışlardır. Bu yolda yapılan ilk deneme olarak Kâşgarlı Mahmud'un ortaya koyduğu tasnif gösterilebilir. *Divanü Lûgati't-Türk* yazarı, XI. yüzyılda yaşayan Türk boylarını coğrafî durumlarına göre

sıralamakla kalmamış, dillerinin ses ve gramer özellikleri üzerine de birtakım bilgiler vermiştir. Kâşgarlı Mahmud'un bu gözlemleri daha sonra yetişen Türkologların çalışmalarında da sağlam bir dayanak olarak değerlendirilmiştir.

Türk boylarının coğrafî durumlarını göz önünde tutan Kâşgarlı Mahmud, Kırgız, Yabaku, Kay, Basmıl, Yağma, Çiğil, Uygur, Çomul, Çaruk, Başkurt, Kıpçak, Oğuz, Yimek, Suvar, Bulgar ve Peçenek gibi birtakım boyların adlarını saymıştır.

Kâşgarlı Mahmud, çağdaş Türklerin dilleri üzerine birçok bilgi vermişse de, Suvar ve Bulgarların dili üzerine topladığı veriler çok azdır. *Divanü Lûgati't-Türk* yazarı Hazarların dili üzerine ise bilgi vermemiştir.

1245'te Pekin'e bir gezi yapmış olan Pian del Carpine'den başlayarak birçok gezgin, Türkler ve dilleri üzerine birtakım bilgiler toplamışlardır. V van Ruysbroek (1250), Marco Polo (1290) gibi gezginler yanında savaş tutsakları da bu yolda değerli bilgiler vermişlerdir. Türk tutsaklığında kalan H. Schiltberger'in eserinde de değerli bilgiler vardır.

Philipp Johann von Strahlenberg (1676-1747) savaş tutsakları arasında özel bir yer tutar. *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1730, yeni bas. 1975) adlı eserinde Strahlenberg birtakım tasnifler de yapmıştır. Ancak, bu tasniflerin bu gün için yalnız tarihî bir değeri vardır.

Türkolojinin kurucuları arasında yer alan Julius von Klaproth da *Asia Polyglotta* (1823) adlı eserinde Türkleri dil bakımından tasnif etmiştir.

İ. N. Berezin (*Recherches sur les dialectes musulmans, I. Système des dialectes turcs.* Casan 1848), N. İ. İl'minskiy (*Vstupitel'noe čtenie v kurs turecko-tatarskogo jazyka.* 1861) gibi uzmanlar bir yana bırakılacak olursa, Türk diyalektlerinin tasnifi konusu üzerinde ilk olarak W. Radloff durmuştur.

Türkolojinin ve özellikle Türk diyalektolojisinin kurucusu olarak tanınmış olan W Radloff, *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig 1882 [1883]) adlı eserinin *Classification der Türk-Dialecte nach den phonetischen Erscheinungen* başlıklı XVIII. bölümünde (280-291. s.) çağdaş Türk diyalektlerini dört grupta toplamıştır:

I. Doğu diyalektleri;

II. Batı diyalektleri;

III. Orta Asya diyalektleri;

IV. Güney diyalektleri.

I. Doğu diyalektleri. 1. Asıl Altay diyalektleri (a. Altay diyalekti; b. Teleüt diyalekti), 2. Baraba diyalekti; 3. Kuzey Altay diyalektleri (a. Kuğu [Rusça adı: Lebed] diyalekti; b. Şor diyalekti), 4. Abakan diyalektleri (a. Asıl Abakan diyalektleri: α. Sagay diyalekti; β. Koybal diyalekti; γ. Kaça diyalekti; b. Yüz diyalekti veya Kızıl diyalekti); 5. Küerik (veya Çulım) diyalekti; 6. Soyon diyalekti; 7. Karagas diyalekti ve 8. Uygur diyalekti bu grupta yer alır.

II. Batı diyalektleri. 1. Kırgız diyalekti: A. Kara Kırgız diyalekti; b. Kazak Kırgız diyalekti; c. Kara Kalpak diyalekti; 2. Irtış diyalektleri: a. Turalı diyalekti; b. Kūrdak diyalekti; c. Tobol ve Tümen diyalektleri; 3. Başkurt diyalektleri: a. Ova Başkurtları diyalekti; b. Dağ Başkurtları diyalekti; 4. Volga diyalektleri veya Doğu Rusya diyalektleri: a. Mişer diyalekti; b. Kama diyalekti; c. Simbirsk diyalekti; d. Kazan diyalekti; e. Belebey diyalekti; f. Kasım diyalekti bu gruba girer.

III. Orta Asya diyalektleri. 1. Tarançı diyalekti; 2. Hami diyalekti; 3. Aksu diyalekti; 4. Kâşgar diyalekti; 5. Yarkent diyalekti; 6. Çağatay diyalekti: a. Kuzey Sart diyalekti; b. Kokand diyalekti; c. Zerefşan vadisi Özbeklerinin diyalekti; d. Buhara diyalekti; e. Hive diyalekti bu grupta yer alır.

IV. Güney diyalektleri. 1. Türkmen diyalekti; 2. Azerbaycan diyalekti; 3. Kafkas diyalektleri; 4. Anadolu diyalektleri: a. Hüdavendigâr diyalekti; b. Karaman diyalekti; 5. Kırım diyalekti (Karay ağzına göre); 6. Osmanlı diyalekti bu gruba girer.

Radloff, Balkan yarımadasındaki Türk diyalektlerini de bu gruba almıştır.

Radloff, Türk diyalektlerini tasnif ederken ses özelliklerine dayanmışsa da, diyalektlerin coğrafî durumlarını da göz önüne almıştır.

Bu tasnif, 1882 (1883) yılında yapılmıştır. O bakımdan Radloff'un eski bilgi ve verileri kullanması doğaldır. Ancak, tasnifte Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Çuvaş ve Yakut diyalektlerine yer vermediği göze çarpıyor.

Radloff'tan sonra Ármin Vámbéry de Türk diyalektlerini tasnif etmiştir (*A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben.* Budapest 1885. Almancası: *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen.* Leipzig 1885). Radloff'tan farklı olarak Türk diyalektlerinin tasnifinde Türklerin etnik yapısını da göz önüne alan Vámbéry, çağdaş Türk diyalektlerini beş grup içinde toplamıştır:

I. Sibirya Türkleri: 1. Teleütler veya Telengetler (Telenget kişi). 2. Asıl Altaylılar (Altay kişi) veya Altay Kalmıkları (Dvoedancy); 3. Şorlar (Kondomalar); 4. Orman Tatarları (Rusça: Çernevye Tatary) veya Tubalar (Tuba kişi, Yış kişi, Uryanhay); 5. Kumandılar (Kumandı kişi); 6. Kızıllar; 7. Çulım Tatarları; 8. Sagaylar; 9. Kaçalar; 10. Koyballar; 11. Karagaslar; 12. Soyotlar veya Soyonlar; 13. Kamaslar; 14. Baraba veya Tobol Tatarları (Tarlık, Tobolluk, Tümellik [Tümenler] ve Turalık); 15. Uryanhaylar veya Tubalar (Tuvalar), Sayanlılar.

Vámbéry Yakutları da Sibirya Türkleri arasında saymıştır.

II. Orta Asya Türkleri: 1. Kara Kırgızlar; 2. Kazak Kırgızlar; Uygurlar ve Doğu Türkistanlılar; Özbekler; Kara Kalpaklar; Türkmenler.

III. Volga Türkleri: 1. Kazan Tatarları; 2. Çuvaşlar; 3. Başkurtlar; 4. Mişerler (Meşçer veya Meşçeryak) ve Tepterler.

IV Karadeniz çevresi Türkleri: 1. Kırım Tatarları; 2 Nogay Tatarları, Kundurlar (Karaağaçlar), Kumuklar, Karaçaylar.

V Batı Türkleri: 1. İran Türkleri veya Azerîler; 2. Osmanlı Türkleri.

Władysław Kotwicz de "Klassifikacija tureckix plemen po jazykam" (Êtnografičeskoe Obozrenie 1910, 1-2, 116. s.) başlıklı yazısında Türklerin dillerine göre tasnifi üzerinde durmuştur.

G. J. Ramstedt (Tietosanakirja IX, 1917, 2039-2040) Türk diyalektlerini altı ana grupta toplamıştır:

A. Çuvaş diyalekti (*r' >r; d >r; tağ >tu~tăv* vb.). Tuna ve Volga Bulgarcası da bu gruba girer.

B. Yakut diyalekti. Çuvaş diyalekti gibi, diğer Türk diyalektlerinden uzaklaşmıştır. *z* diyalektleri arasında yer alır (*z >s, t; d >t; tağ >tıa* `orman').

C. Kuzey grubu. Altay dağları çevresinde konuşulan diyalektleri içine alır. *d* sesinin karşılıklarına göre alt gruplara ayrılır.

d diyalektleri: (Eski yazıtlar dışında) Kuzeybatı Moğolistan'da Soyot veya Uryanhay ve Karagas diyalektleri bu alt grupta yer alır (*tağ* biçimi saklanmıştır).

z diyalektleri: Abakan ve Yüz stepleri diyalektleri (yeni Rus terminolojisine göre Hakas diyalektleri) bu alt gruba girer: Kaça, Sagay, Koybal, Kızıl, Şor, Küerik, Çulım, Beltir, Kamas; Sarığ Uygur (Çin'de).

y diyalektleri: Baraba stepi ve Kuzey Altay (Kumandı ve Kuğu: *tağ,* Tuba: *tav*), asıl Altay ("Altay Kalmıkları", yeni adları: Oyrot; Teleüt; Tölös; *tağ > tū*).

D. Batı grubu. Kara Kırgız (yeni resmî adı: Kırgız): *tağ > tō;* Kara Kırgız (yeni resmî adı: Kazah); Kara Kalpak: *tağ > tau;* Nogay, Kumuk, Karaçay ve Balkar. Doğu ve Batı Karay; Tatar ve Mişer diyalektleri bu alt gruba girer.

E. Doğu grubu. Doğu (Çin) Türkistan'da konuşulan Türkî ve Tarançı (yeni Rus terminolojisine göre: Yeni Uygur) diyalektleri *(tağlığ >tağlık)* ve B Özbekçesi (Hive); Buhara ve Hive (Sart) diyalektleri bu grupta yer alır.

F. Güney grubu *(bol > ol; tağlığ > dağlı).* Türkmen ve Osmanlı (Türk) diyalektleri bu gruba girer.

M. A. Czaplicka, *The Turks of Central Asia in history and at the present day* (Oxford 1918) adlı eserinde Türk diyalektlerini tasnif ederken Á. Vámbéry'yi göz önünde tutmuştur. Bu bakımdan tasnifinde daha çok coğrafî durum ve tarihî gelişmeler değerlendirilmiş, diyalektlerin özellikleri ikinci plânda kalmıştır.

Czaplicka, eserinin "Division of the Turkic-speaking peoples" başlıklı bölümünde, Türkleri Batı Türkleri ve Doğu Türkleri adlı iki gruba ayırmayı önermiştir.

Batı Türkleri grubuna Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ve İran ve Afganistan'da yaşayan Türkleri almıştır.

Doğu Türkleri grubunda ise Türkistan ve Orta Asya'da ve Moğolistan ve Çin'de yaşayan Türklere yer vermiştir.

Avrupa Rusyasında, yani Kırım'da, Kafkasya'da ve Volga boyunda, özellikle Kazan ve Astrahan çevresinde de Türkler yaşamaktadır. Batı Türkleri grubuna giren Azerbaycan'ı saymayacak olursak, dil bakımından onlar da Doğu grubuna girmektedirler.

Czaplicka, Vámbéry'nin ortaya koyduğu tasnifi ana çizgileriyle kabul etmişse de, Vámbéry'nin Sibirya Türkleri, Orta Asya Türkleri, Volga Türkleri ve Pontus Türkleri adlı ilk dört grubunu Doğu Türkleri adıyla bir grup olarak birleştirmiş, Batı Türkleri grubunu olduğu gibi bırakmıştır.

Yaptığı tasnifte Türklerin coğrafî durumlarını ve tarihî gelişmeleri göz önünde tuttuğu anlaşılan Czaplicka, Doğu grubunu kültür ve soy bakımlarından birbirinden farklı iki gruba ayırmıştır.

Birinci grup, Türkistan Türklerinden ve Hazar bozkır ülkesinde yaşayan Türklerin bir bölümünden oluşmaktadır. Bu bölgede yaşayan Türklerin sürekli olarak İran baskısı altında kaldıklarını ileri süren Czaplicka, bu gruba İran Türkleri adını vermektedir

İkinci grup, bozkır ülkesinde, Güney Sibirya, Cungarya ve Altay ve Sayan dağlarıyla birlikte Kuzey Moğolistan'da yaşayan, büyük bir bölümü Tatar adıyla adlandırılan Türklerden oluşmaktadır. Ülkenin coğrafî yapısı dolayısıyla bu Türkler, birinci gruba göre dış etkiden uzak kalmışlardır. Ancak belli bir ölçüde Çin kültürüne ve daha sonra Rus kültürüne borçlanmışlardır. Czaplicka bu gruba Turan Türkleri adını vermektedir.

Daha sonra Czaplicka, İ. N. Berezin ve Türk-Tatar bilgini Mirza Kâzım Beğ'e göre Türk veya Türk-Tatar dillerini üç grupta toplamıştır:

1. Çağatay,
2. Tatar,
3. Türk.

Czaplicka'ya göre, birçok diyalekte ayrılan Çağatay ve Tatar dilleri, kendi aralarında Türkçeden çok daha sıkı benzerlikler göstermektedirler. Batı Türklerinin kullandığı Türk dili aşağıdaki diyalektlere ayrılmaktadır:

(*a*) Derbent,
(*b*) Azerbaycan,
(*c*) Kırım,
(*d*) Anadolu,
(*e*) Rumeli (İstanbul) } [Osmanlı.]

Öbür iki dile gelince: Çağataycanın daha eski olduğu ve en klâsik Türk diyalekti olarak Uygurcayı kapsadığı anlaşılıyor. Çağatayca aşağıdaki diyalektlere ayrılmaktadır:

(*a*) Uygur, (*d*) Özbek,
(*b*) Koman, (*e*) Türkmen,
(*c*) Çağatay, (*f*) Kazan.

Son olarak, Tatarca aşağıdaki diyalektlere ayrılmaktadır:

(*a*) Kırgız, (*e*) Karaçay,
(*b*) Başkurt, (*f*) Kara Kalpak,
(*c*) Nogay, (*g*) Meşçerak,
(*d*) Kuman, (*h*) Sibirya.

Türkmenceye Çağatay diyalektleri arasında yer veren Czaplicka, Vámbéry'ye dayanarak, kimi bilginlerce Türkmencenin Batı Türk grubuna bağlı Azerî ve Osmanlı diyalektlerine yakın bir diyalekt sayıldığını bildirmiştir.

Görüldüğü gibi, Czaplicka'nın tasnifinde diyalektlerin ses ve yapı özellikleri ikinci plânda kalmıştır.

M. Räsänen "Contributions au classement des langues turques" (RO

XVII, 1953. 92-104. s.) başlıklı yazısında Türk diyalektlerinin tasnifi üzerinde durmuş, daha sonra *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (StO XV, Helsinki 1949, 26-31. s.) adlı eserinde Ramstedt'in tasnifini esas olarak almıştır. Räsänen, Ramstedt'in tasnifini Radloff ve Samoyloviç'in tasnifleriyle bütünlemeye çalışmıştır. Onun yaptığı tasnifte de esas olarak ses tarihi alınmıştır (*r* ~ *z*: Çuvaşça *tăxăr* ~ Ortak Türkçe *tokuz* '9'; *-ğ* : *tağ* 'dağ', *tau, tā, tō, tū; -ığ* > *-ı, -ık; kalgan* > *kalan;* söz içinde ve sonunda *d* (δ) > *t, z, y, r; bol-* fiilinde *b*'nin saklanması veya düşmesi). Räsänen, Ramstedt'in Kuzey grubuna Kuzeydoğu grubu, Batı grubuna Kuzeybatı grubu, Doğu grubuna Güneydoğu grubu ve Güney grubuna da Güneybatı grubu adını vermiştir.

F. E. Korş (Klassifikacija tureckix plemen po jazykam. Êtnografičeskoe Obozrenie 1910, vyp. 84-85. 114-124) ve daha sonra A. N. Samoyloviç, Radloff'un tasnifini türlü yönlerden düzeltmeye ve bütünlemeye çalışmışlardır.

A. N. Samoyloviç (Nekotorye dopolnenija k klassifikacii tureckix jazykov. Petrograd 1922; K voprosu o klassifikacii tureckix jazykov. Bakû 1926), Radloff ve Korş'un tasniflerini fonetik ve morfolojik özellikler bakımından bütünlemiş ve yeni gözlemlere dayanan bir tasnif yapmıştır. Çağdaş bilim çevrelerinde büyük bir yaygınlık kazanan bu tasnifte bütün Türk diyalektleri altı ana grupta toplanmıştır:

I. *R* grubu (Bulgar veya Çuvaş grubu). Özellikleri: 1. *tăxăr,* 2. *ura,* 3. *pul-,* 4. *tau* > *tu;* 5. *sarı;* 6. *yulna* < *kalan.* Eski Bulgar ve çağdaş Çuvaş diyalektleri bu gruba girer.

II. *D* grubu (Uygur veya Kuzeydoğu grubu). Özellikleri: 1. *tokuz;* 2. *adak* ~ *azak;* 3. *pol-;* 4. *tağ;* 5. *sarığ;* 6. *kalgan.*

d sesinin uğradığı değişikliklere göre bu grup üç alt gruba ayrılır:

a. *d* alt grubu: Yenisey-Orhon yazıtlarının dili, eski Uygur diyalekti ve Karagas, Salar ve Tuva diyalektleri;

b. *z* alt grubu: Sarı Uygur, Şor ve Hakas (Koybal, Kızıl, Sagay, Kaça ve Beltir) diyalektleri;

c. *t* alt grubu: Yakut diyalekti.

III. *tav* grubu (Kıpçak veya Kuzeybatı grubu). Özellikleri: 1. *toğuz;* 2. *ayak;* 3. *bol-* ~ *bul-;* 4. *tav;* 5. *sarı;* 6. *kalgan.*

Bu grup iki alt gruba ayrılır:

a. Moğol devrinden önce oluşan diyalektler; Altay (Altay, Teleüt ve Telengit), Kırgız, Kumuk, Karaçay-Balkar, Karay, Tatar, Başkurt diya-

lektleri;

b. Moğol devrinden sonra oluşan diyalektler: Kazak ve Nogay diyalektleri.

IV. *Tağlık* grubu (Çağatay veya Güneydoğu grubu). Özellikleri: 1. *tokuz;* 2. *ayak;* 3. *bol-;* 4. *tağ;* 5. *sarık;* 6. *kalgan.* Eski Çağatay (yeni Rus terminolojisine göre Eski Özbek) diyalekti, Doğu Türkistan (yeni Rus terminolojisine göre Uygur) diyalekti, Özbek ve Tuba diyalektleri.

V. *Tağlı* grubu (Kıpçak-Türkmen grubu, Orta grup). Özellikleri: 1. *dokuz;* 2. *ayak;* 3. *bol-;* 4. *tağ;* 5. *sarı;* 6. *kalgan:* Harezm Özbek ağızları.

VI. *ol-* grubu (Türkmen veya Güneybatı grubu). Özellikleri: 1. *dokuz;* 2. *ayak;* 3. *ol-;* 4. *dağ;* 5. *sarı;* 6. *kalan.* Türkmen, Azerî, Türk (Anadolu) ve Gagavuz diyalektleri.

Samoyloviç, tasnifini toplu olarak bir tabloda da açıklamıştır.

N. A. Baskakov (*K voprosu o klassifikacii tjurkskix jazykov.* İzvestija Akademii Nauk SSSR 1952, XI, 2: 121-134. s.; *Klassifikacija tjurkskix jazykov v svjazi s istoričeskoj periodizaciej razvitija i formirovanija.* Trudy İnstituta jazykoznanija Akademii Nauk SSSR I, 1952; *Tjurkskie jazyki.* Moskva 1960; *Vvedenie v izučenie tjurkskix jazykov.* Moskva 1962. 307-312. s.) Türk diyalektlerini jenealojik olarak tasnif etmiştir. N. A. Baskakov, *Jazyki narodov SSSR* (Moskva 1956) adlı kolektif eserde çıkan *Tjurkskie jazyki (Obščie svedenija i tipologičeskaja xarakteristika)* adlı yazısında (7- 42. s.) da bu tasnifi olduğu gibi vermiştir (15-16. s.):

A. Türk dillerinin Batı Hun dalı: I. Bulgar grubu. Eski diller: 1. Bulgarca (Bulgar, Suvar, Sabır, Avarların dili); 2. Hazarca (Hazarların dili). Modern dil: 1. Çuvaşça (Çuvaşların dili).

II. Oğuz grubu. Oğuz-Türkmen alt grubu. Eski dil: Oğuzca (X-XI. yüzyıl), Oğuz, On Oğuz ve Dokuz Oğuzların dili. Çağdaş diller: 1. Türkmence (Türkmenlerin dili): Teke, Yomut, Göklen, Salır, Sarık, Ersarı, Çavdor. 2. Trühmence (Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin dili).

Oğuz-Bulgar alt grubu. Eski diller: 1.Uzca (Oğuzların dili); 2.Peçenekçe (Peçeneklerin dili). Çağdaş diller: 1.Gagavuzca (Gagavuzların dili); 2. Balkan Türklerinin dili.

Oğuz-Selçuk alt grubu. Eski diller: 1. Selçukluca; 2. Eski Osmanlıca; 3. Eski Azerî. Çağdaş diller: 1. Azerî; 2. Türkçe; 3. Kırım Tatar dilinin

güney kıyı diyalekti.

III. Kıpçak grubu. Kıpçak-Polovets alt grubu. Eski dil: Kıpçakça (Kıpçak [Kuman, Polovets veya Hardeş]'ların dili). Çağdaş diller: 1. Karayca (Karayların dili); 2. Kumukça; 3. Karaçayca-Balkarca (Karaçay ve Balkar veya Malkarların dili); 4. Kırım Tatarcası (Nogayların dili).

Kıpçak-Bulgar alt grubu. Eski dil: 1. Altın Ordu (Batı) dili. Çağdaş diller: 1. Tatarca (Tatarların dili). Volga Tatarları: Kazan Tatarları (Kazanlı), Astrahan Tatarları, Kasım Tatarları, Mişerler, Nogaybaklar, Tepterler; Sibirya veya Batı Sibirya Tatarları: Tura Tatarları veya Turalılar, Tümen Tatarları veya Tümenliler, Işım Tatarları veya Işımlılar, Irtış Tatarları veya Irtışlılar, Tobol Tatarları veya Tobollılar, Tar Tatarları veya Tarlıklar, Baraba Tatarları veya Barabalar, Tom Tatarları; 2. Başkurtça (Başkurt ve Tepterlerin dili).

Kıpçak-Nogay alt grubu. Çağdaş diller: 1. Nogayca (Nogay, Ak Nogay ve Kara Nogayların dili); 2. Kara Kalpakça (Kara Kalpakların dili); 3. Kazakça (Kazakların dili); 4. Özbek dilinin Kıpçak diyalektleri.

IV. Karluk grubu. Karluk-Uygur alt grubu. Eski diller: 1. Karahanlı devleti Uygur dili *(Divanü lûgati't-Türk, Kutadgu bilig)*; 2. Karahanlı döneminden sonraki Uygur dili *(Atabetü'l-hakaik; Kısasü'l-enbiya)*.

Karluk-Harezm alt grubu. Eski diller: 1. Karluk-Harezm dili (*Divan-ı hikmet* vb.); 2. Altın Ordu (Doğu) dili (*Muhabbetname* vb.); 3. Çağatayca (XIII-XIV yüzyıllar); 4. Eski Özbekçe (Çağatayca). Çağdaş diller: 1. Özbekçe (Özbeklerin dili): Taşkent Özbekleri, Fergana Özbekleri, Buhara Özbekleri, Kokand Özbekleri, Hive veya Harezm Özbekleri, Fergana Türkleri, Fergana Kıpçakları, Kuramalar, Lokaylar, Hive Sartları; 2. Yeni Uygurca (Yeni Uygurların dili). Kâşgar, İli, Kulca, Turfan, Yarkent, Hotan, Hami (Komul), Tarançı, Aksu, Salar, Sarı Uygur, Lobnor, Hoton diyalektleri.

B. Türk dillerinin Doğu Hun dalı. I. Uygur-Oğuz grubu. Uygur-Tukyu alt grubu. Eski diller: 1. Eski Oğuzca (Eski Oğuzların veya Gök Türklerin dili); 2. Eski Uygurca (Eski Uygurların dili). Çağdaş diller: 1.Tubaca (Tuba, Tuva, Soyot veya Uryanhayların dili); 2. Tofaca (Tofa veya Karagasların dili).

Yakut alt grubu. Çağdaş dil: 1. Yakutça (Yakut ve Dolganların dili).

Hakas alt grubu. Çağdaş diller: 1. Hakasça (Hakasların dili). Kaç, Sagay, Beltir, Kızıl, Şor, Koybal diyalektleri; 2. Şorca (Şor dili). Şor, Aba, Kondoma ve Matur diyalektleri; 3. Çulım Tatarlarının dili; 4. Kamasça

(Kamas veya Kangalasların dili); 5. Altay dilinin kuzey diyalektleri (Tuba, Çalkandu, Kumandı); 6. Sarı Uygurca (Sarı Uygurların dili).

II. Kırgız-Kıpçak grubu. Eski dil: 1. Eski Kırgızca (Eski Kırgızların dili). Çağdaş diller: 1. Kırgızca (Kırgız veya Kara Kırgızların dili); 2.Altayca (Altaylı [Altay kişi]'ların dili). Mayma, Teleüt, Telengit, Tölös, Kumandı, Kuğu, Tuba diyalektleri.

J. Németh (*Türkische Grammatik.* Sammlung Göschen. Berlin-Leipzig 1916. 7-10. s.), Türk dilinin çağdaş diyalektlerini iki ana gruba ayırmıştır. Németh bu tasnifi yaparken Ana Türkçedeki **y-* sesinin çağdaş diyalektlerdeki karşılıklarını göz önüne almıştır. Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde bu ses olduğu gibi kalmış veya sonradan yer yer *c-*'ye çevrilmiştir. Németh bu diyalektlere *y-* Türkçesi adını vermiştir. Buna karşılık Çuvaşça ve Yakutçada **y-* sesi *s-'* ye çevrilmiştir (Çuvaşça *ś,* Yakutça *s-*). O bakımdan Németh bu iki diyalekti *s-* Türkçesi diye adlandırmıştır.

Németh (*Az ősjakut hangtan alapjai.* NyK XLIII, 1914, 276-326; 448-476. s.) Yakutça ile Çuvaşça arasındaki yakınlığı gözden geçirmiş, bu iki diyalektin çağdaş Türk diyalektleri arasında özel bir yer tuttuğunu belirtmiştir.

Yakutça ile Çuvaşça arasındaki benzerlikler tartışılmaya açıktır. Yalnız, bu iki diyalektin *y-* Türkçesi adı altında toplanan diyalektlerden açık olarak ayrıldığı bir gerçektir. O bakımdan Németh'in *y-* Türkçesi adını verdiği diyalektlerin Ortak Türkçe (Alm. Gemeintürkisch, Mac. köztörök) adıyla anılması bilimsel çalışmalarda büyük bir kolaylık sağlamıştır. Bundan dolayı Türkoloji yayınlarında Ortak Türkçe adı yaygın olarak kullanılmaktadır.

J. Németh, "Probleme der türkischen Urzeit" (*Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata.* Budapestini 1942-1947. 57-102. s.) adlı yazısında da Çuvaşça ile Yakutçayı *s-* Türkçesi olarak birleştirmiştir. Ona göre, Yakutlarla Çuvaşlar ana yurttan ayrıldıktan sonra dilleri diğer Türk diyalektlerinden uzaklaşmıştır. Ancak, Yakutlarla Çuvaşlar (Bulgar Türkleri) bir süre daha birbirlerine bağlı kalmışlardır. Türkçe *a* ünlüsünün Yakutça ve Çuvaşçada *ı*'ya çevrilmesi de bu bağlılığa tanıktır. Németh, *y-* Türkçesi adı yerine yaygın olarak kullanılan Ortak Türkçe adının yersiz olduğu yolundaki inancını da dile getirmiştir.

L. Ligeti, eski ve yeni Türk dillerini dokuz grupta toplamıştır:

1. Uz dilleri: Azerî, Kırım A, Osmanlı Türkçesi, Türkmence, Selçuklu

Türkçesi ve Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde Guz kaydıyla geçen veriler ile eski Kıpçak sözlüklerinde geçen Türkmence veriler de bu gruba girer.

2. Kıpçak dilleri: Balkarca, Başkurtça, Karaçayca, Karayca, Kara Kırgızca, Kazan Tatarcası, Kazakça, Kırgızca, Kırım B, Kumukça, Kurdakça, Mişerce, Nogayca, Özbekçe A, Tobol Tatarcası, Turaca vb. Peçenekçe, Kumanca ve eski Kıpçak sözlüklerinde geçen Kıpçakça veriler de bu gruba girer.

3. Sibirya dilleri: Abakan, Altay, Baraba, Kaça, Kandak, Karagas, Kızıl, Kondom, Koybal, Kumandı, Küerik, Kuğu, Şor, Sagay, Soyot, Teleüt, Tuba, Uryanhay.

4. Türkî dilleri: Çağatay, Yögur, Çin Türk diyalektleri, Özbekçe B veya Hive Tatarcası, Salarca, Tarançı, Türkî.

5. Çuvaşça.

6. Yakutça.

Eski yazı dilleri: 7. Gök Türkçe.

8. Uygurca.

9. Türkistan'da bulunan kalıntıların dili. Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde geçen verilerin bir bölümü de bu grupta yer alır.

L. Ligeti'nin tasnifini Géza Bárczi (*Magyar szófejtő szótár*. Budapest 1941. XV. s.) özet olarak vermiştir. Ancak Ligeti bu konuda özel bir yazı yayımlamamıştır.

R. Rahmeti Arat (Türk şivelerinin tasnifi. TM X, 1951-1953. 59-139. s.) eski tasnif denemelerini özet olarak verdikten sonra "Türk lehçe ve şive grupları"nı özelliklerine göre sıralamıştır:

A. Türk lehçe grupları:

I. *r* grubu (*r* ~ *z*, *l* ~ *ş*, *s*- ~ *y*-);

II. *t* grubu (*t* ~ *d*, *s*-~*y*-).

R. Rahmeti Arat, "Türk lehçe grupları"nın *r* grubuna Çuvaşçayı, *t* grubuna ise Yakutçayı almıştır.

B. Türk şive grupları:

I. *d* grubu *(adak, tağ, tağlığ, kalgan)*;

II. *z* grubu *(azak, tağ, tağlığ, kalgan)*;

III. *tav* grubu *(ayak, tav, tavlı, kalgan)*;

IV. *tağlı* grubu *(ayak, tağ, tağlı, kalgan)*;

V. *tağlık* grubu *(ayak, tağ, tağlık, kalgan)*;

VI. *dağlı* grubu *(ayak, dağ, dağlı, kalan)*.

Yazar, "Türk şive grupları"nın *d* grubuna Sayan, *z* grubuna Abakan,

tav grubuna Kuzey, *tağlı* grubuna Tom, *tağlık* grubuna Doğu, *dağlı* grubuna da Güney grubu adını vermiştir.

R. Rahmeti Arat, yazısının sonunda "şive grupları"nı bir tasnif cetvelinde toplamıştır.

R. Rahmeti Arat'ın "Türk şivelerinin tasnifi" yazısı *Türk Dünyası El Kitabı*'nda da olduğu gibi yayımlanmıştır (Ankara 1976. 305-327 s.). Ahmet Temir, bu yazıya Reşid Rahmeti Arat ve Johannes Benzing ile Karl Heinrich Menges'in tasniflerini de katmıştır.

Reşid Rahmeti Arat (*Türk milletinin dili. Türk Dünyası El Kitabı.* 131-141. s.) Türk "şive" (diyalekt) gruplarını "coğrafî yönlere göre" beş grupta toplamıştır:

1. Güneybatı grubu (Anadolu ve civar sahalar, Kafkasya ve İran Azerbaycanı, Türkmen ve Kırım),
2. Kuzeybatı grubu (İdil havzası, Sibirya, Kuzey Kafkasya, Kuzey Kırım, Batı Türkistan, Doğu Türkistan'ın bir kısmı, Altayların bir kısmı, Afganistan'daki şiveler),
3. Güneydoğu grubu (Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'ın bir kısmı),
4. Orta grup (Hive mıntakasının bir kısmı),
5. Kuzeydoğu grubu (Altayların bir kısmı).

Johannes Benzing (*Einführung in das Studium der Altaistik und der Turkologie.* Wiesbaden 1953. 70-73. s.) Türk diyalektlerinin tasnifi üzerine yapılan eski denemeleri ana çizgileriyle özetlemiştir. Benzing "Classification of the Turkic languages" (*Philologiae Turcicae Fundamenta.* I, Wiesbaden 1959. 1-5. s.) başlıklı yazısında da eski tasnifleri gözden geçirdikten sonra dil tarihine (fonetiğe ve özellikle gramere) dayanan yeni bir tasnif ortaya koymuştur:

a. Bulgar grubu: Çuvaş ve Volga ve Tuna Bulgarcası.

b. Güney Türk (Oğuz grubu): 1. Osmanlı diyalekti (Türkiye Türkçesi, Türkçe): Anadolu ve Rumeli (Trakya ve Makedonya) ağızları, Gagavuz diyalekti ve Kırım Osmanlı ağzı;

2. Azerî ve Kaşkay diyalektleri;

3. Türkmen diyalekti.

c. Batı Türk (Kıpçak-Kuman diyalektleri); 1. α) Karay; ß) Karaçay ve Balkar; γ) Kumuk diyalektleri; 2. α) Tatar; ß) Başkurt diyalektleri; 3. α) Kazak; ß) Kırgız diyalektleri.

d. Doğu Türk (Uygur grubu): 1. Özbek; 2. Yeni Uygur (Doğu Türk

diyalekti, Tarançı, Kâşgar ve Hotan diyalektleri), Sarı Uygur diyalektleri. Eski Uygur, Çağatay, Karahanlı ve Harezm diyalektleri de bu gruba girer.

e. Kuzey Türk: 1. Aral-Sayan grubu: α) Altay (Oyrot, Teleüt); ß) Şor (Abakan) ve Hakas (Sagay, Beltir, Kaça, Koybal, Kızıl);) Tuva (Soyon veya Uryanhay ve Karagas).

2. Kuzey Sibirya grubu: Yakut (ve Dolgan) diyalekti. Eski Türkçe (Orhon ve Yenisey yazıtlarının dili) de bu grup içinde yer alır.

Benzing'e göre, bu gruplar arasında daha sıkı bir karşılaştırma yapılacak olursa, bir yandan Oğuz, Kıpçak-Kuman ve Bulgar grupları arasında, bir yandan da Uygur ve Kuzey Türk grupları arasında daha yakın bir bağ bulunduğu ortaya çıkar.

Benzing'in tasnifi yanında, Karl Heinrich Menges de "Classification of the Turkic languages" (*Philologiae Turcicae Fundamenta.* I, Wiesbaden 1959. 5-8. s.) yazısında ses ve söz bilgisi gerçeklerini göz önüne alarak yeni bir tasnif yapmıştır. Menges, eski ve yeni Türk diyalektlerini 12 gruptan oluşan 6 bölümde toplamıştır:

A. Orta Asya veya Güneybatı Asya diyalektleri veya Türküt diyalektleri:

I. Orta Asya grubu, Çin yıllıklarının "Doğu Türküt" dili. Eski Türk döneminin eski dilleri: 1. Orhon (ve Yenisey) yazıtlarının dili ve Eski (Klasik) Uygur dili; 2. "Orta Türk" dönemi dilleri: Uygurcadan Çağataycaya geçiş, Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğü ve Karahanlı devleti metinleri ve bir kuzeybatı (Harezm) diyalekti (XI-XII. yüzyıllar); 3. Çağatay diyalekti; 4.(Farsçanın baskısı altında kalan) Özbek diyalekti; 5. Yeni Uygur ve Tarançı diyalektleri; Sarı Uygur ve Salar diyalektleri; 6. Kırgız diyalekti.

II. Güneybatı veya Oğuz grubu, Çin yıllıklarının "Batı Tütküt" dili. Eski diller: 1. Eski Anadolu (Selçuklu) ve Eski Osmanlı diyalektleri; modern diller: 2. Batı: Osmanlı diyalekti (Rumeli, Anadolu, Güney Kırım diyalekt ve ağızları ile birlikte); Gagavuz diyalekti; Azerî diyalekti (İran diyalektleri ve Kaşkayî diyalekti ile birlikte); 3. Doğu: Türkmen diyalekti.

B. Kuzeybatı veya Kıpçak bölümü:

III. "Orta Türk" döneminin Eski Kuzeybatı diyalektleri: 1. Kuman diyalekti, *Codex Cumanicus* ile Kuman ve Kıpçakların dili. Diğer gruplar, modern diyalektleri kapsar.

IV. Karadeniz-Hazar diyalektleri: 2. Karay, 3. Karaçay ve Balkar, 4.Kırım Tatar, 5. Kumuk.

V. Volga-Kama-Batı Sibirya diyalektleri: 6. Kazan Tatar (ve Tepter,

Mişer ve Kasım Tatar diyalektleri); 7 Batı Sibirya diyalektleri: Turalı, Tümenli, Tobollı, Işımlı, Kūrdak, Irtışlı; 8. Baraba; 9. Küerik; 10. Başkurt.

VI. Aral-Hazar diyalektleri: 11. Kazak ve Kara Kalpak; 12. Özbek (Farsçanın baskısı dışında kalan Kıpçak) Özbek diyalekti; 13. Nogay; 14.Kırgız (yeni yazı dili). A. I. ile B. VI. arasında geçiş.

C. VII. Oyrot ve Altay Kişi, Telenget, Kuğu Kişi (Lebed) ve Yış Kişi (veya Tuba) diyalektleri. Bu sonuncusu Şor ve D. VIII. grubundaki diğer diyalektlere geçişi temsil eder.

D. VIII. Orta Güney Sibirya, Abakan veya "Hakas" grubu: 1. Şor, 2.Abakan (Sagay, Koybal, Kaça, Kızıl ve Beltir diyalektleri).

IX. Doğu veya Tuva grubu: 1. Karagas, 2. Soyon (Tuba, Tuva, Tıba veya Uryanhay). D. VIII. ile E. X. arasında geçiş.

E. X. Kuzeydoğu, Doğu Sibirya veya Yakut grubu. Yakut (Saha) dili ve Dolganların diyalektleri.

F. Volga Bulgar veya Hun-Bulgar veya Eski Kuzeybatı bölümü: XI. Volga Bulgar diyalekti ve XII. Çağdaş Çuvaş dili.

Menges'e göre, bu bölüm Proto-Türk topluluğunun bir kolu olarak sayılamaz. Bu bölüm eskiden Proto-Türk ve Proto-Moğol dilleri arasında bir geçiş oluşturuyordu. Volga Bulgarlarının ve çağdaş Çuvaşların dilinde Hunların dilinden kalma birçok kalıntının saklanmış olması muhtemeldir. Türkleşme sürecinden sonra Çuvaşça periferik (Fr. périphérique, İng. marginal) bir Türk dili durumuna gelmiştir.

S. E. Malov, "Drevnie i novye tjurkskie jazyki" (İAN XI, 2, 1952) adlı yazısında eski ve yeni Türk dillerini gözden geçirmiştir.

B. A. Serebrennikov da "K probleme klassifikacii tjurkskix jazykov" (VJa 4, 1961, 60-69. s.) başlıklı yazısında Türk dillerinin tasnifi sorununu tartışmıştır.

Zsuzsa Kakuk (*Mai török nyelvek. I. Bevezetés.* Budapest 1976. 7-8. s.), Kâşgarlı Mahmud'un yaptığı tasnife değindikten sonra A. N. Samoyloviç'in ses gelişmelerine dayanan tasnifini özet olarak vermiştir. Türk diyalektlerinin yalnız dil özelliklerini değerlendirmek suretiyle tasnif edilemeyeceğini vurgulayan Kakuk, bu diyalektleri Türklerin tarihî gelişmelerini göz önünde tutan bir metotla tasnif etmek yolunun daha verimli olacağını bildirmiştir. L. Ligeti, N. A. Baskakov, J. Benzing ve K. H. Menges'in tasnifleri gibi.

Kakuk, bir yandan tarihî gelişmelerini ve iç bağlantılarını, bir yandan da coğrafî durumlarını göz önüne alarak Türk diyalektlerini altı gruba

ayırmıştır:

I. Oğuz dilleri (Güneybatı grubu): Osmanlı Türkçesi, Azerî, Türkmence, Gagavuzca.

II. Kıpçak dilleri (Kuzeybatı grubu): 1. Karadeniz-Hazar Denizi çevresi dilleri: Karayca, Kırım Tatarcası, Karaçayca-Balkarca, Kumukça; 2.Volga-Kama çevresi dilleri: Tatarca, Başkurtça; 3. Aral-Hazar çevresi dilleri: Kazakça, Kara Kalpakça, Nogayca, Kırgızca.

III. Türkî dilleri (Güneydoğu grubu): Özbekçe, Yeni Uygurca, Salarca, Sarı Uygurca.

IV Güney Sibirya dilleri (Kuzeydoğu grubu): Altayca, Hakasça, Şorca, Çulım Tatarcası, Kamasça, Tuvaca (Karagasça).

V. Yakutça.

VI. Çuvaşça.

A. Róna-Tas da *An Introduction to Turcology* (Szeged 1991. Studia Uralo-Altaica, 33) adlı eserinde (The Classification of the Turkic languages, 31-33) bu yolda yeni bir tasnif vermiştir. Son olarak, Claus Schönig de bu yolda yeni bir deneme ortaya atmıştır. (A new attempt to classify the Turkic languages (1). Turkic Languages 1, 1997, 1: 117-133; (2) Turkic Languages 1, 1997, 2: 262-277.

Özet olarak vermeye çalıştığımız bu tasnif denemelerinden anlaşılacağı gibi, eski ve yeni Türk diyalektlerinin tasnifi konusunda bu güne kadar birçok deneme yapılmışsa da, genel olarak kabul edilmiş bir tasnif ortaya konmamıştır. Bu konuda başlangıçtan beri birçok Türkolog çalışmıştır. Ancak, bu güne kadar ortaya konulan tasniflerin birçok bakımdan tartışılmaya ve bütünlenmeye muhtaç olduğu açıktır. Türk diyalektleri alanında yapılan çalışmalar arttıkça yeni birtakım diyalekt ve ağızlar da keşfedilmektedir. Son yıllarda büyük bir ağırlık kazanan Halaç diyalekti gibi. Türk diyalektleri arasında bu yeni diyalekt ve ağızlara da yer verilmesi gerekir.

Bu gün Türk dilinin tasnifi konusunda en yaygın olarak kabul edilen denemeyi A. N. Samoyloviç yapmıştır.

Türk dilinin en eski örnekleri, VII-VIII. yüzyıllardan başlayarak Yenisey ve Orhon ırmakları boylarında dikilmiş taş anıtlarda saklanmıştır. Bu anıtların diline Gök Türkçe (Kök Türkçe) adı verilir. Gök Türkçe, ses, gramer ve sözlük bakımlarından gelişmiş bir dildir. Bu sebeple, bu dilin daha eski çağlara çıktığı açıktır. Gök Türklerden sonra Uygur Türkleri de birtakım eserler meydana getirmişlerdir. Uygurlardan kalma eserlerin dili-

ne Uygurca adı verilir. Annemarie von Gabain (*Alttürkische Gramma-tik.* Leipzig 1941, 2. bas. Leipzig 1950, 3. bas. 1974; *Das Alttürkische. Philologiae Turcicae Fundamenta.* I, Wiesbaden 1959. 21-45. s.) Gök Türkçe ve Uygurcaya Eski Türkçe (Alm. Alttürkisch) adını vermiştir.

Eski Türkçeden sonraki dönem, Orta Türkçe (Alm. Mitteltürkisch) olarak adlandırılır. Türklük bilimi yayınlarında bu adı, Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgati't-Türk*'ünü Almancaya çeviren Carl Brockelmann kullanmaya başlamıştır (*Mitteltürkischer Wortschatz.* Budapest-Leipzig 1928).

C.Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-sprachen Mittelasiens* (Leiden 1954) adlı eserinde Orta Türkçe adına geniş bir kapsam kazandırmıştır. XI-XIV yüzyıllar arasındaki dönemi kapsayan Orta Türkçe adı, birçok bakımdan tartışılmaya açıktır. Ancak, çalışmalarda kolaylık sağladığı için bu ad Türklük bilimi yayınlarında yaygınlık kazanmıştır.

Orta Türkçeden sonraki döneme ise Yeni Türkçe adı verilir.

N. A. Baskakov (*Vvedenie v izučenie tjurkskix jazykov.* Moskva 1962) "Türk dillerinin gelişmesi ve oluşması"nı altı döneme ayırmıştır: 1.Altay dönemi; 2. Hun dönemi (V. yüzyıla kadar); 3. Eski Türkçe dönemi (V-X. yüzyıllar); 4. Orta Türkçe dönemi (X-XV. yüzyıllar); 5. Yeni Türkçe dönemi (XV-XX. yüzyıllar); 6. En yeni Türkçe dönemi (Rus ihtilâlinden başlayarak).

Türk dili ve diyalektleri üzerine yapılan çalışmalar eski bir geçmişe çıkar. Bu çalışmalar son zamanlarda büyük bir gelişme göstermiş ve Türklerle ve özellikle Türk dili ve kültürüyle uğraşan yeni bir bilim kolu oluşmuştur. Bk. TÜRKOLOJİ.

TÜRKOLOJİ (eski ter. *Türkiyat;* Fr. *Turcologie,* Alm. *Turkologie,* İng. *Turkology),* Türklerle ve özellikle Türk dil ve diyalektleriyle uğraşan bilim koluna verilen ad. Bu ad yerine Türklük bilgisi karşılığı önerilmiştir (Reşit Rahmeti Arat).

Bu çalışmamızda bizim en ulusal bilim kolumuza verilen *Türkoloji* adı yerine *Türklük bilimi* karşılığını kullanmak istiyoruz.

Türklük bilimi adını verdiğimiz bilim kolunun geçmişi Avrupa'da XIV yüzyıla kadar çıkar. Ancak bu terim geniş kapsamıyla "Türklerden söz eden bilim kolu" olarak alınacak olursa, eski Türk boyları üzerine bilgi veren Latin ve Bizans yazarları Türklük biliminin öncüleri sayılabilirler. Bütün Avrupa ulusları Ammianus Marcellinus (IV yüzyıl), Priskos (ölm. aş. yu. 472), Sidonius Apollinaris (V yüzyıl), Jordanes (VI. yüzyıl), Prokopios (VI. yüzyıl), Menandros Protektor (VI. yüzyıl), Grégoire de Tours (ölm. 594) gibi yazarlardan eski Türkler üzerine bilgi aldılar. Daha sonra Konstantinos Porphyrogennetos, *De administrando imperio* (yazılışı 948-952) adlı eserinde eski Türklerden söz etmiştir. Bunun gibi, Anna Komnena (XI-XII. yüzyıl) da Türkler üzerine bilgi vermiştir. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesi sırasında Pian del Carpine, Papa IV Innocentius'un elçisi olarak Asya'da bir gezi yapmış, 1246'da Karakorum'da "Büyük Han"ı ziyaret etmiştir. Ondan sonra Felemenkli Villem van Ruysbroek (Rubruquis) 1253-1255 yılları arasında Altın Ordu'dan geçerek Karakorum'a bir gezi yapmıştır. 1275'te Venedikli gezgin Marco Polo, "Büyük Han"ın yanında konuk olarak kalmıştır. Bunların gezdikleri ülkeler üzerine eserlerinde verdikleri bilgiler Avrupa'da büyük ilgi görmüştür.

Bu eserlerde dağınık olarak birtakım Türkçe ad ve sözler de geçer. XIV yüzyılın başında Avrupa'da Türk dili üzerine bir eser de yazılmıştır. Bilim çevrelerinde *Codex Cumanicus* adıyla tanınan bu yazma eserde Kuman Türklerinin dili üzerine toplu bilgi verilmiştir. Bu gün Venedik'te San Marco katedrali kitaplığında saklanan bu yazma, bilim çevrelerinde ara sıra Petrarca kodeksi diye anılır. Çünkü bu yazmayı İtalyan şairi Petrarca, Antonius Finale'den alarak 1362'de Venedik Cumhuriyetine armağan etmişti. Yazmanın başında 1303-1362 tarihi geçer. Bu bakımdan yazmanın 1303-1362 yılları arasında yazıldığı anlaşılıyor. *Codex*

Cumanicus'ta Latin yazı sistemine dayanan bir transkripsiyon kullanılmıştır. Bu gün elimizde Türk diline ilişkin daha eski ve daha zengin yazılı eserler de vardır. Eski Türk yazıtları adı altında topladığımız yazıtlar veya Arap harfleriyle yazılmış dil kitapları gibi. Bu dil kitapları arasında Kâşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu *Divanü lûgati't-Türk,* Türk dili ve Türk kültürü için ana kaynaktır. XI. yüzyılın 2. yarısından kalan bu eseri başka yazarların dil kitapları izlemiştir. Ancak Arap yazısına dayanan bir transkripsiyon sistemi kullanan bu kitapların bulunması, *Codex Cumanicus*'un değerini azaltmaz. Türkçe verilerin Latin alfabesine dayanan bir transkripsiyonla tespit edilmesi *Codex Cumanicus*'a özel bir değer sağlamıştır. Bu sebeple, bu eser sonraki çağlarda Macar, Alman ve Rus Türkologları tarafından sık sık işlenecektir. Son olarak, bu yazmayı Danimarkalı Türkolog Kaare Grønbech de Türk dili bakımından değerlendirecektir.

Moskova'da bulunan küçük bir sözlük, *Codex Cumanicus*'tan daha eskidir. Rus harfleri ile tespit edilmiş birtakım Kumanca sözlerden oluşan bu küçük sözlük 1850'de M. A. Obolenskiy tarafından yayımlanmıştır (*Poloveckie slova.* Moskvitjanin 5, 1850, 1. fasikül). Daha sonra W. Bang, Moskova sözlüğünü Türkolog olarak değerlendirmiştir (*Zu der Moskauer polowzischen Wörterliste.* Bulletin de l'Académie de Belgique, Classe des Letters 4, 1911).

Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya geçmesi, Avrupa'da Türklere ilişkin çalışmaların artmasına yol açmıştır.

Avrupa'da Türklük biliminin başlangıç yıllarında savaş tutsakları büyük bir rol oynamışlardır. Bunların başında Niğbolu muharebesinde (1396) yaralanarak Yıldırım Bayezid'e tutsak düşen Johann Schildtberger veya Schiltberger (1381-1449) gelir. Macaristan kralı Zsigmond (Alm. Sigismund)'un ordusunda Türklere karşı savaşan Schiltberger, Türk ordularıyla birlikte Anadolu'yu ve Mısır'ı gezmiştir. Schiltberger Ankara meydan muharebesine (1402) katılmış, Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine Aksak Timur'a tutsak düşmüştür. Schiltberger, Timur'un ordularıyla Orta Asya'da Semerkand'a gitmiştir. Timur'un ölümünden (1405) sonra Altın Ordu'ya gönderilen Schiltberger, Çekre Han ile birlikte Sibir seferine çıkmış, onun Volga Tatarlarına karşı giriştiği akınlara da katılmıştır. Altın Ordu hanlarının eski merkezi olan Saray'ı gördüğü gibi, Venedik ve Cenova tüccarlarının alım satım merkezi olan Azak ve Tana'yı da ziyaret etmiştir. Daha sonra Kırım'a gelerek Hristiyan Tatarlar arasında bir süre

kalan Schiltberger, Kafkasya yoluyla Batum'dan İstanbul'a kaçacak, bir süre İstanbul'da saklandıktan sonra, Akkerman, Lwów (Lemberg), Kraków, Wroclaw (Breslau) ve Meissen yoluyla 1427'de yurduna dönecektir.

Almanya'ya döndükten sonra Schiltberger tutsaklık yaşamını anlatan bir seyahatname yazmıştır. Onun tutsak olarak gezdiği ülkelere ilişkin gözlemlerini kapsayan bu kitap, XV-XVI. yüzyıllarda büyük bir ilgi toplamış, Almanya'da birkaç baskısı çıkmıştır. Schiltberger'in seyahatnamesi yabancı dillere de çevrilmiştir. İngilizcesi 1879'da çıkmıştır *(The Bondage and Travels of Johann Schiltberger).* Buchan Telfer'in yaptığı bu çeviriye P Brun birtakım notlar eklemiştir.

Schiltberger, seyahatnamesinde yalnız savaş anılarını ve tanık olduğu tarihî olayları anlatmakla kalmayarak, gezdiği ülkelerin âdetlerine ilişkin bilgiler de vermiştir. Yazar, eserinin sonunda Hristiyanların rabbanî dua (Pater Noster) adını verdikleri klasik dua metninin "Tatarca" (Thatarisch Pater Noster) çevirisini de aktarmıştır. Bu çeviri, *Codex Cumanicus'* taki rabbanî duadan sonra Latin harfleriyle tespit edilmiş en eski Türkçe metin sayılır. Schiltberger'in seyahatnamesinde geçen Türkçe örnekler bilim çevrelerinde sık sık değerlendirilmiştir. Son olarak, W. Helmholdt, "Das türkische Vaterunser in Schiltbergers Reisebuch" (Folia Orientalia VI, 1964, 247-249) başlıklı yazısında, Schilterger'in Türkçe Pater Noster'i üzerinde durmuştur.

Kırım, Hristiyan Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir yerdi. Hristiyan misyonerlerinin Kırım'da sürekli olarak çalıştıklarını biliyoruz. Bu bakımdan Schiltberger'in bu "Tatarca" dua metnini Kırım'da yaşayan Hristiyan Tatarlardan tespit etmiş olduğu anlaşılıyor.

Tractatus de moribus, conditionibus et nequitia Turcorum (Urach 1481) adlı Latince kitap da bir savaş tutsağının eseridir. Yazarının adı son yıllara kadar meçhul kalmıştır. Ancak eser sahibinin XV yüzyılın başında Transilvanya'da doğduğu anlaşılıyor. 15-16 yaşında iken okumak üzere Transilvanya'nın Mühlbach şehrine gelen yazar, kral Zsigmond (Alm. Sigismund)'un ölümü üzerine II. Murad'ın açtığı savaş sırasında Mühlbach'ta Türk tutsaklığına düşer (1438). Mühlbach şehrine yerleşmiş olduğu için bilim çevrelerinde Mühlbachlı (Alm. Mühlbacher) diye anılan bu tutsak, 1458'e kadar Türkler arasında yaşar. Edirne, İstanbul, Bursa, Bergama, Sakızadası gibi yerlerde kalan Mühlbachlı tutsak, Türklerin âdetleri üzerine birtakım bilgi ve gözlemler toplamıştır. İşte 20 yıllık tutsaklıktan sonra ülkesine dönen Mühlbachlı, eserinde bu bilgi ve gözlem-

leri ortaya koymuştur. Yazar, Türklerin âdetlerini anlattıktan sonra Got harfleriyle - Latince çevirileriyle birlikte - birtakım Türkçe şiirler de vermiştir. Bu şiirler arasında Yunus Emre'nın eserleri de vardır. Mühlbachlı tutsağın tespit ettiği Türkçe örnekleri dil bakımından Alman Türkologu Karl Foy değerlendirecektir *(Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern.* Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, Westasiatische Studien IV, 1901, 230-277. s.; V, 1902, 231-293. s.).

Son yıllarda Mühlbachlı tutsağın adı da tespit edilmiştir (Georgius de Hungaria, Macaristanlı Georgius).

Türklük bilimi tarihinde yer alan bir tutsak da Bertalan (Lat. Bartholomaeus) Georgievits'tir. Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan seferi sırasında Mohaç (Mac. Mohács) meydan muharebesinden (29 Ağustos 1526) sonra Türk tutsaklığına düşen Georgievits, tutsak pazarlarında satılmış, 1528'de Trakya'ya getirilmiş, daha sonra Anadolu'ya geçmiştir. 1534'te Türk ordusuyla birlikte İran seferine katılmıştır. Üç kez kaçma girişiminde bulunmuşsa da, ancak on bir yıl Türk tutsaklığında kaldıktan sonra kaçmayı başarmıştır. Filistin'e gelen Georgievits, Kudüs'te Sina'da Franciscusçuların manastırına sığınmıştır. 1538 yılı başında onu Roma'da görüyoruz. Birkaç yıl sonra Hollanda'da, Antwerp'te ortaya çıkan Georgievits, Türklerin âdetleri ve dinî inançları üzerine iki küçük kitap yazmıştır.

29 Mayıs 1547'de Georgievits, Transilvanya'da Nagyvárad (Alm. Grosswardein, Rum. Oradea) şehrinde Derviş Çelebi adlı bir Türk bilginiyle dinî bir tartışma yapmıştır. Bu tartışmada kullanmak üzere Georgievits, Credo, Pater Noster ve Ave Maria gibi birtakım Hristiyan dualarını Türkçeye çevirmiştir.

1553'te Paris'te onun yeni bir kitabı çıkmıştır *(De Turcarum moribus).* Bu eserde daha önce yazdığı iki küçük risale birleştirilmiştir. Eserin ilk iki bölümünde Latin harfleriyle birtakım Türkçe şiirler ve Latince çevirisiyle birlikte bir Hristiyanla bir Müslüman arasında yapılan bir tartışma verilmektedir. Üçüncü bölümde Latin harfleriyle yazılmış Türkçe bir kehanet bulunmaktadır. Dördüncü bölümde ise Pater Noster ve diğer Hristiyan dualarının Latin harfleriyle yazılmış Türkçe çevirileri yer almaktadır.

Georgievits'in verdiği Türkçe örnekler üzerinde birçok uzmanın çalıştığını görüyoruz. Örnek olarak, W. Heffening *(Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544 -1548. Ein Beitrag zur historischen Grammatik des Osmanisch-*

türkischen. Leipzig 1942) Georgievits'in örneklerini Türk grameri bakımından değerlendirecektir. Julius Németh de sık sık Georgievits'in tespit ettiği örnekler üzerinde duracaktır.

Rum patriği Gennadios Skholarios'un yazmış olduğu bir risale de Türk dili bakımından değerli bir eserdir. Gennadios, İstanbul'un fethinden sonra (1454) Rum patrikliğine getirilmiştir. Bizans edebiyatının tanınmış yazarları arasında yer alan patrik, Katoliklere karşı Ortodoksluğu savunan birtakım eserler yazmıştır. 1456'da II. Mehmed'in emriyle yazmış olduğu risale de Ortodoks mezhebinin inançlarını toplu olarak veren bir yazıdır. Patrik Gennadios'un kaleme aldığı bu risaleyi Karaferiye kadısı Ahmet efendi Türkçeye çevirmiştir. Bu çevirinin Rum harfleriyle yazılmış özeti bize kadar gelmiştir. Bu özet, ünlü harfleri bulunan bir alfabe ile yazılmış olduğu için eski Türk söyleyişini açık olarak vermektedir. O bakımdan Gennadios'un Ortodoks inançlarına ilişkin eseri Türk dili için değerli bir belgedir. Bu çeviri XVI. yüzyılın 2. yarısında (1584) Martinus Crusius tarafından Rumca aslı ile birlikte yayımlanmıştır. Macar Turkologu T. Halasi-Kun, Rum harfleri ile yazılmış olan çeviriyi Türk dili bakımından değerlendirecektir *(Gennadios török hitvallása.* Kőrösi Csoma- Archivum I. Ergänzungsband, 1936, 139-247. s.; İngilizcesi: *Gennadios' Turkish Confession on Faith.* Archivum Ottomanicum XIII, 1987-1992, 5-103).

1709 Poltava savaşında Ruslara tutsak düşen İsveçli Philipp Johann von Strahlenberg (1676-1747) de Türklük bilimi tarihinde özel bir yer almıştır. İsveç kralı XII. Karl'ın Deli Petro'ya karşı yaptığı bu savaşta tutsak düşen Strahlenberg, 1711'de Sibirya'ya sürülmüştür. Tutsaklık yıllarını Sibirya'da yaşayan toplulukların dillerini öğrenmek suretiyle değerlendiren Strahlenberg, *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1739, yeni bas. Szeged 1975. Studia Uralo-Altaica VIII) adlı büyük bir eser yazmıştır.

Bu eserde yazar, yerli dil ve diyalektler üzerinde de durmuştur.

Yapmış olduğu karşılaştırmalar sonunda Strahlenberg, Doğu Avrupa'da ve Kuzey Asya'da konuşulan dilleri altı sınıf (classis)'a ayırmıştır. Avrupa'da bu dillere toplu olarak *Tatar* adının verildiğini bildiren yazar, eserinde bu ad yerine daha çok *boreo-orientalis* adını kullanmıştır.

Strahlenberg'in sözünü ettiği dil sınıflarının ikincisinde Türk dil ve diyalektleri yer almıştır. Ona göre, Sibirya'da yaşayan Müslüman Tatarların dilleri, "Türkler, Kırım, Özbek, Başkurt, Kırgız ve Türkmen Tatarları"nın dillerine benzer. Strahlenberg, Sibirya'da Lena kıyılarında yaşayan

Yakutlarla Kazan çevresinde yaşayan Çuvaşlara da bu sınıfta yer vermiştir.

Strahlenberg, eserinin sonunda "Harmonia Linguarum" adlı bir söz listesi vermiştir. Bu listede yazar, 60 sözün karşılaştırmasını yapmıştır. Bu sözler arasında sayı adları ve cins adları (tanrı, ateş, su, toprak, rüzgâr, yıldız, yağmur, göz, dil, sakal, el, ayak vb.) vardır. Listede yer alan 60 sözün Macarca karşılıkları tam olarak verilmiştir. Fince karşılıklarda iki söz eksiktir. Sibirya Tatarcasına ilişkin üç söz (Wind, Pflitz-Bogen, Hütte) çevrilmemiştir. Yakutça için yalnız bir sözün (Fuß) karşılığı verilmemiştir. Çuvaşça bölümünde ise yalnız ilk 10 sayının adı ve 28 cins adı sayılmıştır. Diğer bölümlerde de bunlara benzer eksikler göze çarpar. (Strahlenberg 1723'te yurduna dönerken Sibirya'da topladığı verileri kapsayan sözlüğünü yolda kaybetmişti.)

Sağlam bir gözlem yeteneğine sahip olan Strahlenberg, yalnız yerli dil ve diyalektlere ilişkin örnekler vermekle kalmayarak, bu diller arasında eski bir bağ bulunduğu inancını da dile getirmiştir. Bu bakımdan Strahlenberg'in yapmış olduğu sınıflama, Ural ve Altay dillerinin ilk sınıflama denemesi sayılır.

Strahlenberg'in eseri Avrupa'da büyük bir ilgi görmüştür. 1738'de Londra'da İngilizce çevirisi çıkmıştır. 1757'de Amsterdam'da Fransızcası yayımlanmıştır. 1780'de de İspanyolcaya çevrilmiştir. Eserin Rusçaya çevrildiğini de biliyoruz. Ancak Rusça çevirisi yayımlanmamıştır.

Sibirya'da dolaşan Strahlenberg, bu eserinde Yenisey kıyılarında bulunan birtakım taş yazıtlardan da söz etmiştir. Onun gördüğü bu yazıtların eski Türklerden kaldığı ancak XIX. yüzyılın sonlarında anlaşılacaktır. Böylelikle Strahlenberg eski Türk yazıtlarının keşfi tarihinde de yer almıştır.

1496-1499 yılları arasında "kutsal yerlerde" bir gezi yapmış olan Alman şövalyesi Arnold von Harff, gezi notlarında Arapça ve Türkçe sözler, deyişler ve cümleler kaydetmiştir (*Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff...* E. von Groote bas. Cöln 1860). Onun tespit ettiği Arapça ve Türkçe verileri Hans Stumme (*Über das Arabische und Türkische bei A. v. Harff.* Festschrift Ernst Windisch. Leipzig 1914, 127-137. s.) gözden geçirmiştir.

XVI. yüzyılın 1. yarısında Türkler ve Türkiye üzerine çeşitli bilgiler toplayan savaş tutsakları ve gezgin şövalyelere İstanbul'daki Floransa konsolosunun sekreteri (bailo) Filippo Argenti de katılmıştır. Argenti 1533'te Türkçe üzerine *Regola del Parlare Turcho* adlı bir eser yazmıştır.

Yazması günümüze değin kalan bu eseri İtalyan Türkologu Alessio Bombaci (*La "Regola del Parlare Turcho" di Filippo Argenti.* Napoli 1938) Türk dili yönünden değerlendirmiştir.

Avrupa'da doğu bilimleri alanında bir öncü olarak ün kazanmış olan Fransız Guillaume Postel (1520-1581), bir doğu dilinden diğer bir doğu diline geçmiş ve tercüman ihtiyacı duymadan bütün doğu ülkelerinde Çin'e kadar gidilebileceğini bildirmiştir.

1535-1538 ve 1546 (?)-1551 yılları arasında Türkiye'de (özellikle İstanbul'da), Suriye'de ve Filistin'de geziler yapan Guillaume Postel, Arap ve Türk dillerini köklü olarak öğrenmiştir. Birinci gezisinden döndükten sonra Paris'te Collège de France'ta Yakın Doğu Dilleri kürsüsünü kurmuştur. Postel, ikinci Yakın Doğu gezisinden döndükten sonra da bu kürsüde bir süre ders vermiş, Arap dili alanında verimli çalışmalar yaptığı gibi (J. Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts.* Leipzig 1955. 36-44. s.), Türk tarihi üzerinde de durmuştur. Onun *De la République des Turcs* (Poitiers 1522, 2. bas. 1560) adlı eseri değerli bir katkıdır. Daha sonra bu eser yeni bir başlık altında yayımlanmıştır (*Des Histoires orientales.* Paris 1575). Bu yeni baskıya "Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs" adlı yeni bir bölüm eklenmiştir. Türk dilinin öğretimi açısından değerli bilgiler veren bu bölüm, Rumen Türkologu Vladimir Drimba tarafından değerlendirilmiştir.

Postel'in "Instruction"u iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm kısa bir gramer taslağıdır. İkinci bölümde ise Türkçe sözler verilmiştir. V Drimba'nın bildirdiğine göre, bu sözler B. Georgievits'in *De Turcarum Ritu et Caeremoniis* adlı eserinden aktarılmıştır.

XIV-XVI. yüzyıllarda Avrupa ülkelerinde Türk dili üzerine verilen bilgiler, tesadüfler sonunda toplanmıştır.

Türk dilinin gramerini sistemli olarak tespit etme yolunda ilk denemeyi genç yaşında Türklerin eline tutsak düşen ve Tunus'ta Türkler arasında altı yıl kalan Jesuit papazı Pietro Ferraguto (1580-1656) yapmıştır. Onun *Grammatica Turca* (1611) adlı eserinin Napoli'de Millî Kütüphanede bulunan yazması Alessio Bombaci tarafından bulunmuş ve Türk dili bakımından değerlendirilmiştir (*Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica Turca* (1611). Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli, Nuova Serie, I, Roma 1940. 205-236. s.)

1612'de Alman hümanist bilgini Hieronymus Megiserus (veya

Megiser) (1553-1618), *Institutiones lingvae turcicae libri quatuor* adlı Türkçe gramerini yayımlamıştır. Bu eser Avrupa'da çıkan ilk Türk grameridir. Megiser, *Thesaurus Polyglottus vel Dictionarum Multilinguae* (Francoforti MDCXII; 2. bas. MDCXIII) adlı eserin yazarı olarak tanınmıştır. Bu eserde Latince sözlere birçok doğu dilinden (ve Türkçeden) karşılıklar verilmiştir. Ancak, Megiser'in Türk dili için büyük değer taşıyan eseri *Institutiones lingvae turcicae libri quatuor*'dur. Bu eser birkaç bölüme ayrılmıştır: I. Altı alt bölüme ayrılan giriş bölümünde Türk dilinin fonetiği üzerine bilgi verilmiştir; II. Etimoloji (yeni terminolojiye göre: morfoloji) bölümünde isimlerin çekimi, sıfatlar, söz yapımı, sayı adları, zamirler, fiiller, fiillerin çekimi, pasif fiiller, fiillerin yapısı, edatlar... üzerinde durulmuştur. III. Türkçe metinler (bu örnekler arasında Türkçe ata sözleri, deyişler, Hristiyan dualarının Türkçe çevirileri vb. vardır). IV. Latince-Türkçe ve Türkçe-Latince sözlük.

H. Megiser, eserini yazarken Latin dilinin gramerini göz önünde tutmuştur.. W. Heffening (*Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544-1548.* 94-97. s.) B. Georgievits'in verdiği Türkçe metinlerin H. Megiser tarafından kullanıldığını tespit etmiştir.

Osmanlı Türkleriyle Polonyalılar arasında siyasî ilişkiler eski bir geçmişe çıkar. O bakımdan Polonya'da Türklere ve Türk diline karşı büyük bir ilgi duyulmuştur. Polonya'da Türk dili üzerine ilk eseri Martin Paszkowski yazmıştır (Kraków 1615).

Pietro della Valle (1586-1652), Venedik, İstanbul, Mısır, Suriye, Kudüs, Mezopotamya ve İran'ı gezmiş ve Türkçe öğrenmiştir. Onun yazmış olduğu Türk dili grameri (*Grammatica Turca,* 1620) yazma olarak bize kalmıştır.

İstanbul'da Fransız misyonunun tercümanı olarak çalışan André du Ryer (doğum ve ölüm tarihlerini bilmiyoruz), İskenderiye'de Fransız konsolosluğu da yapmıştır. André du Ryer, Sadî'nin *Gülistan*'ından birtakım bölümleri Fransızcaya çevirmiştir (*Gulistan ou l'empire des roses.* Paris 1634). André du Ryer, İslâm araştırmaları tarihinde *Kur'an*'ı Fransızcaya çeviren ilk yazar olarak da tanınmıştır (1647). André du Ryer, *Kur'an'*ın çevirisini bütünleyememişse de, bu çeviriye ek olarak "Türklerin dini üzerine bir özet" (Sommaire de la religion des Turques) vermiştir. Bundan başka, André du Ryer, Türk dilinin gramerini de yazmıştır (*Rudimenta grammatices lingvae turcicae.* Paris 1630. 2. bas. 1633). Ancak, yazarın, çalışmasında H. Megiser'in eserini kullanmadığı anlaşılıyor. André du

Ryer, çalışmasını bir Türkçe-Latince sözlükle bütünlemek istemişse de, bu isteğini gerçekleştirememiştir. Sözlüğün yazması Paris'te Bibliothèque Nationale'de saklanmaktadır.

Venedik ile Osmanlı devleti arasındaki siyasî ve ticarî ilişkilerin eski bir geçmişe dayandığını biliyoruz. Buna karşılık bize kadar gelen ilk İtalyanca-Türkçe ve Türkçe-İtalyanca sözlük XVII. yüzyılın 40. yıllarında yazılmıştır (*Dittionario della Lingua Italiana-Turchesca sive Lexicon Italico-Turcicum et Turcico-Italicum cum brevi grammatica.. latinis characteribus expressa.* Roma 1641). Bu eserin yazarı Venedikli soylu tercüman Giovanni Molino'dur.

Bu eserden sonra Türk tarihçilerinin eserlerinden ve Türk edebiyatından birtakım örneklerin çevrildiğini görüyoruz.

İtalyan rahibi Francesco-Maria Maggio (Latince adı: Magius; 1612-1686) Suriye, Gürcistan, Ermenistan, İran ve Arabistan'da yaptığı on iki yıllık bir gezi sırasında birçok doğu diliyle uğraşmıştır. Bu diller arasında daha çok Gürcü ve Türk dillerine ağırlık veren Magius, *Syntagmaton Linguarum Orientalium, quae in Georgiae regionibus audiuntur. Liber primus. Complectens Georgianae seu Ibericae vurgaris linguae institutiones grammaticae; Liber secundus. Complectens Arabum et Turcarum Orthographiaa, as Turcicae linguae institutiones* (Roma 1643; 2. bas. Roma 1670) adlı eserini yayımlamıştır. Onun bu eseri Gürcücenin grameri üzerine bir yabancı tarafından yazılan ilk çalışmadır. Magius'un Türkçe gramerini Türk dili bakımından Mary Kenessey değerlendirmiştir (*A Turkish Grammar from the 17th century.* Acta Orientalia Hungarica XXVII, 1, 1974, 119-125. s.).

Eserin başlığından da anlaşılacağı gibi, yazar eserinin birinci kitabında Gürcistan'da veya İberya'da konuşulan halk dilinin gramer kurallarını gözden geçirmiştir. İkinci kitapta ise Arap ve Türk yazımı üzerinde durmuş, Türk dilinin kurallarını tespit etmiştir. Üçüncü kitap *(Sintagmaton)* 1637'de tamamlanmış ve bütün olarak Türk diline tahsis edilmiştir. Yazarın *Schola Turcica* adını verdiği bu eser yayımlanmamıştır. Magio'nun eserinin yazması Palermo'da San Giuseppe del Teatini manastırının kitaplığında saklanmaktadır.

Capucin rahiplerinden Bernardo da Parigi (Fransızca adı: Bernard de Paris) 1665'te Roma'da Latince olarak bir İtalyanca-Türkçe sözlük *(Vocabularium Italico-Turcicum ex Gallico versum)* yayımlamıştır (2 cilt). Bu sözlük Fransızcadan çevrilmiştir.

Yine 1665'te bu sözlüğün İtalyanca çevirisi de çıkmıştır *(Vocabulario Italiano-Turchesco)* (3 cilt). Sözlüğü Fransızcadan İtalyancaya Fr. Pietro de Albavilla (Fransızca adı: P Pierre d'Albeville) çevirmiştir. İki yıl sonra (1667'de) P. Bernard de Paris ile P. Pierre d'Albeville bir Türkçe gramer *(Grammaire turque)* yayımlamışlardır. Bu yayınlara ek olarak, Toscana büyük dükü III. Cosimo'nun tercümanı Antonio Mascis'in *Vocabolario toscano, e turchesco arrichito di molte voce Arabe, Persiane, Tartare e Greche con la giunta di alcuni Rudimenti grammaticali* (Florence 1677) adlı eserini de saymak gerekir.

XVII. yüzyıl başında, Osmanlı Türklerinin güçlerinin doruğuna eriştikleri ve Avrupa işlerine doğrudan doğruya karışmaya başladıkları yıllarda Türkiye'ye ve özellikle Türk diline karşı duyulan ilgi bir kat daha artmıştır. XVI. yüzyıl sonunda ve XVII. yüzyıl başında birtakım özel eğitim kuruluşları (ilk tercüman okulları) ortaya çıkmıştır.

XVI. yüzyıl sonunda Venedik'te Yakın Doğu dillerini öğretmek için bir okul açılmıştır. Bu okulun öğrencileri öğrenimlerini sürdürmek ve bütünlemek üzere İstanbul'da bir koleje (Collegio dei Armeni) gönderiliyordu. Polonya kralı I. Sigismund, 1621'de Osmanlı İmparatorluğunun merkezinde Türkçe, Arapça ve Farsça öğretimi yapılan bir tercüman okulu kurmuştur. 1627'de Roma'da kurulan Collegium de Propaganda Fide, doğu ülkelerinde görev alacak misyonerler için bu dillerin öğretimine büyük ağırlık vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile aktif ilişkiler kuran Fransa - I. François'nın 1535'te Kanunî Sultan Süleyman ile yapmış olduğu anlaşmayı göz önünde tutalım - gereken tercümanların yetiştirilmesini düşünmek durumunda kalmıştır.

1669'da XIV Louis, İstanbul'da L'École des Jeunes de Langues'da "dil oğlanları" (doğu dillerini bilen tercümanlar) yetiştirmeye başlamıştır. Bu okul 1700'de Paris'e nakledilerek 30 Mart 1795'te çıkan bir karar uyarınca L'école spéciale (daha sonra: et royale, 1915'ten başlayarak: Nationale) des Langues Orientales Vivantes adını almıştır. Bu gün L'Institut National des Langues et Civilisations Orientales (Paris) adı altında çalışmalarını sürdürmektedir (*Cent-cenquantenaire de l'Ecole des Langues Orientales. Histoire, organisation et enseignement de l'École Nationale des Langues Orientales Vivantes.* Paris 1948).

Osmanlı İmparatorluğu ile sıkı siyasî ve ticarî ilişkiler kuran Avusturya, doğu dilleri alanında yetkili tercüman ve öğretmenlere muhtaçtı. Bu bakımdan XVI. yüzyıl sonunda İstanbul'da özel bir okul kurulmuştur. Bu

amaçla Avusturya imparatoru I. Leopold, 1673'te Johann-Baptist Podesta (İtalyanca adı: Giambattista Podesta) adlı bir genci Roma'ya göndermiştir. Podesta, Roma'da *Kur'an* çevirisiyle ün kazanmış olan Ludovico Marracci (ölm. 1700)'nin yanında yetişmiştir. Viyana'ya döndükten sonra Podesta, Yakın Doğu ülkelerinde görev alacak gençlerin yetiştirilmesiyle uğraşmıştır. Bu amaçla birkaç ders kitabı kaleme almıştır. Bu kitaplar arasında *Tractatus varii de linguis orientalibus, Praecipue Arabica, Persica et Turcica* (Viennae 1669) adlı eseri özel bir yer tutar. Daha sonra bu eser Podesta'nın *Cursus grammaticalis linguarum Orientalium, arabicae scilicet, persicae et turcicae* (Viennae 1703) adlı eserinin esasını oluşturmuştur. Bu eserin üçüncü bölümü bütün olarak Türk diline tahsis edilmiştir.

Bu iki baskı arasında Podesta, Sadeddin'in tarihinin Almanca çevirisini yayımladığı gibi (Nürnberg 1671), *Dissertatio Academica, continens specimen triennalis profectus in linguis orientalibus, Arabia nempe, Persica et Turcica, cui varia curiosa et scitu digna intermiscentur, sub gloriossissimis auspiciis... Leopoldi I... deferente... J. O. Bapt. Podesta... publice exhibenda a nobilibus et doctissimis linguarum orientalium auditoribus* (Viennae Austriae 1677) adlı bir eser de vermiştir.

Podesta'nın çalışmaları birtakım tartışmalara yol açmıştır. Türk dilinin grameri ve sözlüğü alanında büyük eserler vermiş olan F. Meninski (1623-1698), onun çalışmalarını açık olarak eleştirmiştir.

Meninski'nin yaşamı konusunda bu güne değin ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Lotaringia'da doğduğunu ve başlangıçta François Maignien adını aldığını biliyoruz. Roma'da Jesuitlerin yanında yetiştikten sonra Polonya'ya gitmiş, 1653'te İstanbul'da Polonya elçiliğinde görev almıştır. İstanbul'da iki yıl süre ile Polonyalı W. Bobowski (aş. yu. 1610-1675)'den Türkçe öğrenmiştir. (İslâmiyeti kabul eden Bobowski, Ali bey adını almıştır.) Daha sonra François Maignien Osmanlı İmparatorluğunun merkezinde Polonya'yı diplomat olarak temsil etmiştir. Polonya kralı Jan Sobieski (1629-1696) ona soyluluk unvanı vermiştir. Bunun üzerine Francisci (Franciscus, François, Francisco) à Mesgnien Meninski adını kullanmaya başlamıştır. Bizce bilinmeyen sebeplerle Meninski, Viyana'da Avusturya hizmetine geçmiş, 1661'de imparator I. Leopold'ün saray tercümanlığına atanmıştır. Kral danışmanı olarak eylül 1697- eylül 1698 tarihleri arasında Viyana'da ölmüştür.

Meninski yalnız seçkin bir diplomat olarak kalmamış, ayrıca dil bilimi

alanında da değerli eserler vermiştir. Fransız, İtalyan ve Leh dilleri gramerlerini bir yana bırakalım. Onun bu üç grameri Latince olarak yazılmış ve 1649'da Danzig (Gdańsk)'de yayımlanmıştır. Meninski'nin Türk dili üzerine iki büyük eser (bir "Sözlük" ve bir "Gramer") yazdığını biliyoruz (*Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae... Lexicon Turcico-Arabico-Persicum... et Grammaticam Turcicam...* vol. I-II-III. Viennae Austriae, MDCLXXX). Bu iki eser Türk dil biliminin tarihinde yeni bir dönem açmıştır.

"Sözlük"te Türkçe sözler Latince yanında Almanca, İtalyanca, Fransızca ve Lehçeye çevrilmiştir. Meninski'nin "Türkçe grameri", "Sözlük" içinde yer alıyordu. Aynı yıl içinde "Gramer"in müstakil bir baskısı da çıkmıştır: *Linguarum Orientalium. Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones, seu Grammatica Turcica.* Bu gramer yedi bölüme ayrılmıştır.

Gramerin 2. baskısı *Institutiones Linguae Turcicae cum rudimentis parallelis Linguarum arabicae et persicae,* vol. I-III. Editio altera (Viennae MDCCLVI) adı altında çıkmıştır.

Daha sonra Meninski "Sözlük"üne bir "ek" de yayımlamıştır: *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium, seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum simul idem Index Verborum Lexici Turcico-Arabico-Persici, quod Latina, Germanica. aliarumque Linguarum adjecta nomenclatione nuper in lucem editum* (Viennae Austriae MDCLXXXVII). Bu "ek"in madde başlarında Latince sözler ile Almanca ve İtalyanca karşılıkları verilmiştir.

Meninski'nin *Thesaurus*'u Doğu Akademisinde yetişen öğrenciler tarafından işlenerek Bernardus von Jenisch'in ön sözü ile birlikte yayımlanmıştır (*Lexicon Arabico-Persico-Turcicum.* Vol. I-III. Viennae 1780). Meninski'nin grameri o zamana değin yazılmış olan eserleri geçmiş ve ders kitabı olarak uzun süre değerini korumuştur.

XVII. yüzyıl sonundan başlayarak Avrupa ülkelerinde (özellikle Avusturya, Fransa, Polonya ve Macaristan'da) Türkiye'ye karşı duyulan ilgi gittikçe artmıştır. Polonya kralı Stanisław August Poniatowski'nin 1766'da İstanbul'da kurduğu Doğu Okulu (Szkole Orientalna) 1793'e değin çalışmalarını sürdürmüştür. Bu arada Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Türk dili üzerine birçok eser yazılmıştır. Bu eserler arasında ders kitapları önemli bir yer tutar. Bu ders kitapları Türkler arasında Hristiyanlık propagandası yapmak amacıyla Türk dilini öğrenmiş olan misyonerler tarafından yazılmıştır. Bu kitaplar arasında J.-B. Holdermann'ın "Türkçe gra-

meri" özel bir yer tutar (*Grammaire turque ou méthode courte et facile pour apprendre la langue turque avec un recueil des noms, des verbes et des manières de parler les plus necessaires à savoir avec plusieur dialogues familliers.* İstanbul 1730). İbrahim Müteferrika tarafından yayımlanan bu eser, 1776'da Petersburg'da ve 1777'de Moskova'da Rusçaya çevrilmiştir. Eserin yazarı J.-B.-D. Holdermann (1694-1730) Strasbourglu bir Jesuit misyoneri idi. Bu eserler arasında Pierre François Viguier'nin *Élémens de la langue turque, ou tables anlytiques de la langue turque usuelle, avec leur développement, sous les auspices de M. le comte de Choiseul-Gouffier* (İstanbul 1790) adlı kitabı da anılmaya değer. Bu iki gramer kitabı doğrudan doğruya Meninski'nin eserine dayanıyordu. Yalnız, Viguier'nin "ünlü uyumu" olayını ilk olarak açık bir biçimde verdiğini saklamayalım. Bu olaya onun verdiği ad (l'harmonie vocalique) bu güne değin kalmıştır.

Cosimo Comidas de Corbognano'nun *Primi principi della grammatica turca ad uso dei missionari apostolici di Constantinopoli* (Roma 1794) adlı eseri de sağlam bir çalışmadır. Türk grameri alanında yazılan eserlerden topladığı verilerin bolluğu ve sağlamlığı bakımından ayrılan bu gramer, bilim çevrelerinde lâyık olduğu ilgiyi görememiştir. İstanbul'da Katolik misyonunun tercümanlığını yapan yazarın, Türk dilini bütün incelikleriyle öğrendiği anlaşılıyor.

XIX. yüzyılda Fransa'da Yaşayan Doğu Dilleri Okulu ve Collège de France, Türk dili öğretimi alanında büyük bir rol oynamışlardır. Étienne Marc Quatremère (1782-1857) ve Abel-Jean-Baptiste Pavet de Courteille (1821-1889) gibi seçkin Fransız Türkologları Osmanistik alanında çalışmakla kalmayarak Fransız Türkolojisinin sınırlarını Orta Asya ("Çağatay") ve Doğu Türkistan'da yazılmış eserleri içine alacak biçimde genişletmişlerdir. Quatremère, Batı Avrupa'da ilk olarak "Çağatayca" eserlerle uğraşmaya başlamıştır (*Chrestomathie en turk oriental.* Paris 1841). Quatremère'in büyük bir Çağatayca sözlük üzerinde çalıştığını biliyoruz. Ancak bu sözlük yayımlanmamıştır. Onun topladığı fişler daha sonra J. Th. Zenker tarafından değerlendirilecektir *(Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch.* Leipzig 1866-1876). Zenker, Çağatayca verileri *to* (turk-oriental) olarak vermiştir. "Çağatayca" eserlerin ilk sözlüğünü ise Pavet de Courteille yazmıştır *(Dictionnaire turk-oriental, destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâï.* Paris 1870). Bilimsel değerini bu güne

değin koruyan bu sözlüğün yeni (2.) baskısı 1972'de çıkmıştır.

Fransa'da Türk sözlükçülüğü alanında seçkin bir yer tutan bir eser de J. Kieffer ile Th. X. Bianchi'nin sözlüğüdür *(Dictionnaire turc-français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants.* Paris 1835-1837; 2. bas. 1850; 3. bas. 1871). Bu sözlük Kieffer tarafından Meninski'nin *Thesaurus*'una dayanılarak düzenlenmiş, Bianchi tarafından bütünlenmiştir. Bianchi ile Kieffer'in sözlüğü, batı ülkelerinde en çok kullanılan Türkçe sözlük olarak tanınmıştır.

1863-1908 yılları arasında Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Okulunda profesörlük yapan C. A. Barbier de Meynard (1826-1908), Türkçe sözlüklere ek olarak bir eser yazmıştır *(Supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour.* Paris 1881-1886, 2 cilt). Barbier de Meynard, Ahmed Vefik Paşa'nın sözlüğünden ve özellikle P. Antoine Arcère (ölm. 1699)'in, yazması Paris'te Bibliothèque Nationale (Supplément turc 685-868)'de muhafaza edilen Fransızca-Türkçe sözlüğünden yararlanmıştır. Bu sözlüğün yeni (2.) baskısı 1971'de çıkmıştır.

Türk dilinin grameri alanında P Amédée Jaubert (1779-1847), *Élémens de la grammaire turque à l'usage des élèves de l'Ecole royale et spéciale des Langues Orientales vivantes* (Paris 1823; 2. bas. Paris 1833) adlı bir eser yayımlamıştır. Bu gramerin sözlüğü Holdermann'dan aktarılmıştır. Askerlik, denizcilik ve diplomasi ile ilgili maddeleri Jaubert eklemiştir. Türk dili öğretiminde bir ders kitabı olarak kullanılmak üzere yazılan bu eser, Mirza Kâzım Beğ'in gramerinin temelini oluşturmuştur.

Meninski'nin çalışmalarından sonra Jean Deny (1879-1963)'ye gelinceye değin Batı Avrupa'da Türk dili alanında ciddî bir eser çıkmamıştır. Jean Deny'nin *Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli)* (Paris 1921. 1216 s.) adlı grameri Türk dilinin fonetik ve gramer yapısının araştırılması yolunda yeni bir çağ açmıştır. Bu eserin yeni (2.) baskısı 1971'de çıkmıştır (Wiesbaden). Jean Deny'nin grameri Ali Ulvi Elöve tarafından Türkçeye çevrilmiştir *(Türk Dili Grameri. Osmanlı Lehçesi.* İstanbul 1941-1945).

Türk dilinin fonetik ve grameri alanındaki çalışmalarını sürdüren Jean Deny, 1955 yılında *Principes de grammaire turque ("Turk" de Turquie)* (Paris 1955. 179 s.) adlı yeni bir eser vermiştir (Türkçe çev. 1995). "Türk diline giriş" olarak tasarlanmış olan eser, bilim çevrelerinde olumlu bir katkı olarak değerlendirilmiştir.

J. Deny'nin bu yoldaki son çalışması *(L'osmanli moderne et le Türk*

de Turquie. Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden MCMLIX, 182-239. s.) Türk dilinin yapısını ana çizgileriyle vermiştir. Bu çalışmanın sonunda zengin bir bibliyografya da vardır.

Louis Bazin (doğ. 1920) Türk dili yanında Türkmence üzerinde de çalışmaktadır. "Le Turkmène" (*Philologiae Turcicae Fundamenta* I, Wiesbaden MCMLIX, 308-317. s.) başlıklı çalışması bu yolda yeni bir katkıdır. Bundan başka, eski Türk yazıtlarıyla da uğraşmaktadır. *Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien* (Budapest-Paris 1991) adlı eseri eski Türklerin kullandıkları kronolojik sistemlere ilişkin büyük bir katkıdır.

Irène Mélikoff, *La geste de Melik Dānišmend. Étude critique du Dānišmendnāme* (I. Introduction et traduction. Paris 1960; II. Edition critique avec glossaire et index. Paris 1960) adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eser XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin tarihi için değerli bir katkıdır.

Fransa'da Türk dili öğretimi üç şehirde (Paris, Strasbourg ve Aix-en-Provence) üniversite düzeyinde yapılmaktadır. Bu üniversitelerde Türk araştırmaları enstitüleri (Institut d'études turques) kurulmuştur. Bundan başka, Paris'te Institut National des Langues et des Civilisations Orientales'de de Türk dili öğretimine yer verilmektedir. Türkoloji sorunlarının araştırılmasıyla uğraşan Fransız bilgin ve uzmanları, Türk araştırmalarını geliştirmek üzere bir birlik (Fr. Association) kurmuşlardır. Bu birlik Turcica (Revue d'études turques) dergisini çıkarmaktadır. 15 Eylül 1971'de Aix-en-Provence'ta Uluslararası Osmanlı öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Komitesi (Le Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes) kurulmuştur.

Macaristan'da Türkoloji çalışmaları eski bir geçmişe çıkar. Macarcadaki Türkçe alıntılar dolayısıyla Macar dil bilginleri başlangıçtan beri Türk diyalekt ve ağızlarıyla uğraşmak ihtiyacını duymuşlardır. Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi Macarların Türklerle ve özellikle Türk diliyle uğraşmalarını artırmıştır. Türkler Macar başşehri Budin (Mac. Buda)'i nihaî olarak 1541'de ele geçirmişlerdir. Macar bşşehrindeki Türk hâkimiyeti 1686'ya dek sürmüştür. Türklerin Macaristan topraklarındaki hâkimiyeti Macar dilinde yeni birtakım alıntılar bırakmıştır. Bu suretle Macarcadaki eski Türkçe (Bulgarca, Hazarca, Peçenekçe, Kumanca) kalıntıların sayısı Osmanlı unsurlarıyla bir kat daha artmıştır.

Macaristan'da Osmanlı araştırmalarının tarihinde Macar asıllı Tercüman Murad (Macarca adını bilmiyoruz)'ın özel bir yeri vardır (bk. Franz

Babinger, *Der Pfortendolmetsch Murad und seine Schrifte. Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit.* Berlin-Leipzig 1927. 33-69. s.). Bu çalışmaların tarihinde tanınmış Macar şairi Bálint Balassa (veya Balassi) (1554-1594) da seçkin bir yer tutar. Balassa'nın şiir söyleyecek kadar Türkçe öğrendiği anlaşılıyor (J. Németh, *Balassa Bálint és a török költészet.* Magyar Századok. Budapest 1948. 80-100. s.; *Die türkischen Texte des Valentin Balassa.* Acta Orientalia Hungarica II, 1, 1952, 23-61. s.).

Budapeşte'de Szécsenyi Millî Kitaplığında bulunan bir yazma, XVI-XVII. yüzyıllarda Macaristan'da konuşulan Türk dili hakkında açık bir fikir vermektedir. Bu yazma J. Németh tarafından işlenmiştir (*Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert.* Budapest 1970. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIII). Yazmanın kapak yaprağının arkasında süslü bir çerçeve içinde *Illéshazianae Bibliothecae Dubniczensis* yazısı vardır. Alt yanında da *Nicolae Illésházy, Dictionarium Turcico-Latinum* (Viennae 1668) başlığı geçer. Buna göre, yazmanın Macar soylularından Nicolai (Mac. Miklós) Illésházy'ye ait olduğu ve 1668'de Viyana'da yazıldığı anlaşılıyor. Ancak, yazarının adını bilmiyoruz.

Yazma dört bölüme ayrılmıştır:

I. Latince-Türkçe sözlük (aş. yu. 650 kelime; 2-28a y.).

II. Latince-Türkçe konuşma kılavuzu (29-52. y.).

III. Latin, Alman ve İtalyan dillerinde çeşitli kayıtlar (61-76. y.).

IV. Türkçe gramer (Brevi Rudimenti del parlare Turchesco) (72-82. y.). Bu bölüme ek olarak İtalyanca çevirisiyle birlikte bir Türkçe metin de verilmiştir (83a-89a y.). 89b yaprağında Alman ve İtalyan dillerinden örnekler vardır. 90b yaprağında yazmanın sahibinin adı geçmektedir.

J. Németh'in belirttiği gibi, Viyana kaydını almakla birlikte yazma, Macar-Güney Slav damgası taşımaktadır. Metinlerin Macar çevresinde yazıldığı açıktır. Metinlerde göze çarpan birçok özellik ve her şeyden önce Türk seslerinin yazımı buna tanıktır.

Yazmayı işleyip değerlendiren J. Németh, Illésházy yazmasındaki Türk dili örneklerinin Bosna kökenli olduğunu ortaya koyduğu gibi, Macaristan'da konuşulan Türk dilinin Bosna Türk ağzına benzediğini de dile getirmiştir.

Macar doğu bilimleri uzmanı Harsány'lı Jakab Nagy'ın *Colloquia Familiaria Turco-Latina, seu Status Turcicus Loquens* adlı eseri (Anno MDCLXXIII), Türk dilinin tarihî fonetiği, grameri ve diyalektolojisi için

sağlam verilerle doludur. Harsány'lı Nagy'ın eserini Macar Turkologu G. Hazai işleyip yayımlamıştır *(Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert, Untersuchungen an den Transkriptiontexten von Jakab Nagy de Harsány.* Budapest 1973. Bibliotheca Orientalis Hungarica XVIII).

XIX. yüzyılda Macar hürriyet savaşlarının lideri Lajos Kossuth (1802-1894) da Türk diliyle uğraşmıştır (Zsuzsa Kakuk, *Kossuth kéziratai a török nyelvről.* Budapest 1967; *Les manuscrits inédites de Kossuth sur la langue turque.* Acta Orientalia Hungarica XXII, 1, 1969, 81-105. s.).

Budapeşte Üniversitesinde (kuruluşu 1635) ilk Türk dili öğretmeni olarak János Repiczky (1817-1855)'nin çalıştığını biliyoruz. Repiczky bir Türk grameri yazmıştır. Tanınmış Macar Türkologu Ármin (Hermann) Vámbéry (1832-1913) onun öğrencisidir. Vámbéry, 1862'de *Abuşka* sözlüğünü yayımlamıştır *(Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény.* Pest 1862). József Budenz sözlüğe bir giriş (III-XXII. s.) ve notlar eklemiştir. Daha sonra Vámbéry bu yolda daha büyük bir eser de verecektir *(Ćagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der ćagataischen Sprache.* Leipzig 1867; yeni bas. 1975). Vámbéry 1870'te *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche und lithografierten Facsimile aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik* (Innsbruck 1870) adlı eserini yayımladıktan sonra Türk dilinin etimolojik sözlüğünü yazmıştır *(Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen.* Leipzig 1878, yeni bas. 1972). Bilim çevrelerinde uzun süre kullanılan bu eserin bu gün bu yolda yapılan ilk deneme olarak ancak tarihî bir değeri vardır. O-nun *Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes* (Leipzig 1879) adlı eseri de eskimiştir. *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben* (Budapest 1885) adlı eseri Almanca olarak da yayımlanmıştır *(Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen.* Leipzig 1885). Vámbéry'nin *Alt-osmanische Sprachstudien* (Leiden 1901) adlı eseri de Eski Osmanlıca alanında yeni bir katkıdır. Vámbéry son olarak hayat hikâyesini de yazmıştır (*Küzdelmeim.* Budapest 1905).

Vámbéry'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında József Thúry (1862-1906), Gábor Bálint (1844-1913), Ignác Kúnos (1860-1945) gibi tanınmış Türkologlar vardır.

Bálint, Kazan Tatarcası üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır *(Kazáni-tatár nyelvtanulmányok.* 1-3. Budapest 1875-1877, yeni bas. 1988).

Thúry Çağatayca ve Eski Osmanlıca üzerinde çalışmıştır. Onun bu yoldaki çalışmaları arasında *A 'Behdset-ül-lugat' czímű csagatáj szótár* (1903), *Az 'Abuska Lugati' czímű čagataj szótár* (1904), *A közép-ázsiai török irodalom* (1904) ve *A közép-ázsiai török nyelv ismertetései* (1906) gibi yazılar vardır. Thúry, Osmanlı Türkçesi alanında da değerli çalışmalar yapmıştır. *Török nyelvemlékek a XIV. század végéig* (1903) ve *A XIV. századbeli oszmán-török nyelv* (1904) adlı yazıları bu alanda yeni ve değerli katkılardır.

Kúnos ise Türk ağızları ve Türk halk edebiyatı alanındaki eserleriyle ün almıştır. *Oszmán-török népköltési gyűjtemény* (1887, 1889) adlı eseri zengin bir Türk halk edebiyatı örnekleri derlemesidir. W. Radloff'un yayımladığı *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* dizisinin VIII. bölümü *(Die Mundarten der Osmanen)* de Kúnos'un eseridir. Kúnos, Türkolojinin en önemli yayın organları arasında yer alan Keleti Szemle dergisini de yönetmiştir (Bernát Munkácsi ile birlikte).

Géza Kuun (1838-1905), Venedik'te San Marco katedrali kitaplığında muhafaza edilen ve bilim çevrelerinde *Codex Cumanicus* adıyla tanınan yazmayı Latince olarak yayımlamıştır *(Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instruxit)* (Budapest 1880, yeni bas. 1981).

Vilmos (Wilhelm) Pröhle (1871-1945) de Türkolog olarak değerli yayınlar yapmıştır: *Tatár nyelvjárási tanulmányok* (NyK XXXVIII, 63-110, 330-363. s.); *Baskir nyelvtanulmányok* (KSz IV, 1903, 194-214; V, 1904, 228-271. s.; *Baschkirische Volkslieder* (KSz VI, 1905, 12-26. s.); *Karatschajisches Wörterverzeichnis* (KSz X, 1909, 83-150. s.); *Karatschajische Studien* (KSz X, 1909, 215-304. s.); *Balkarische Studien* (KSz XV, 1914-1915, 165-276, XVI, 1915-1916, 104-243. s.). Pröhle, Türkçede vurgu sorunu üzerinde de durmuştur (*Zur Frage des Wortakzente im Osmanischtürkischen.* KSz XII, 1911-1912).

Zoltán Gombocz (1877-1935) Türkoloji alanında *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (MSFOu XXX, 1912) adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eserde Macarcadaki eski Türkçe alıntılar gözden geçirilerek Türk dili bakımından değerlendirilmiştir. Yazar, bu alıntıların tanıklığından yararlanarak, çağdaş Türk diyalektleri arasında özel

bir yer tutan Çuvaşçanın ses özelliklerini de ana çizgileriyle tespit etmiştir.

Gombocz, bu çalışmasında Danimarkalı büyük bilgin Vilhelm Thomsen'in *Den gotiske sprogklassen Inflydelse på den finske* (1869) ve *Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog* (1890) adlı eserlerinde kullandığı metodu geliştirmiştir. Yapı bakımından Gombocz'un eseri Yrjö Wichmann'ın *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen* (Helsinki 1903) adlı çalışmasına benzer. Türkçe alıntılar konusunda birçok yayın yapan Henrik Paasonen, "A magyar nyelv régi török jövevényszavai" (NyK XLII, 1913, 36-68. s.) başlıklı yazısında Gombocz'un eserine birtakım katkılar getirmişse de, ana çizgileriyle yazarın bütün gözlemlerine katılmıştır.

Sonraki yıllarda Finlandiya'da buna benzer birçok yayın çıkacaktır. Martti Räsänen'in *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (1920) ve *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (1923) adlı eserleri veya Artturi Kannisto'nun *Die tatarischen Lehnwörter im Vogulischen* (1925) adlı eseri gibi.

Gombocz, bu eseriyle XVII. yüzyıldan beri ortaya atılan Türkçe-Macarca söz birleştirmelerini eleştiri süzgecinden geçirerek bilimsel açıdan değerlendirmiştir.

Türk-Macar dil ilişkileri konusunu 1873'te József Budenz (1836-1892) de açık olarak görmüştür (NyK X). Wilhelm Schott çağında Almanya'da yetişen Budenz, dil sorunlarının tartışılmasında kullanılacak metotları biliyordu. Onun seçkin öğrencisi Bernát Munkácsi (1860-1937) de bu sorunları sık sık tartışmıştır. Ancak, Budenz ve Munkácsi, sorunu bütün ayrıntılarıyla ortaya koyamamışlardır. Geniş bir bilgiye, derin bir gözlem yeteneğine ve sağlam bir eleştirme gücüne sahip olan Gombocz, toplanmış olan bütün verileri değerlendirmek suretiyle Türk-Macar dil ilişkilerini açıklığa kavuşturmuştur.

Macarcadaki eski Türkçe alıntılar, Türk dilinin eski özelliklerini saklamışlardır. Bu bakımından Macarcada kullanılan bu eski kalıntıların Türk dili tarihi açısından büyük bir değeri vardır.

Gombocz'un *Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen* (KSz XIII, 1912-1913, 1-37. s.) adlı yazısı da "Altay dilleri" ve özellikle Türk dili bakımından yeni gözlemler getiren bir katkıdır.

Tanınmış Macar Türkologu Gyula (Julius, Jules) Németh (1890-1976) Gombocz'un açtığı çığırı sürdürmüştür. Budapeşte Üniversitesinde Türk filolojisi kürsüsünü yönettiği elli yıllık süre içinde (1915-1964)

Németh birçok öğrenci yetiştirdiği gibi, Türkoloji alanında birçok eser de vermiştir. Onun *Türkische Grammatik* (Berlin-Leipzig 1916) adlı küçük eseri bilim çevrelerinde takdirle karşılanmıştır. Zoltán Gombocz bu gramer dolayısıyla yayımladığı bir yazıda (*Adalékok a török nyelvtanhoz.* NyK XLIV, 1915, 407-427. s.) Türk grameri ile ilgili birtakım sorunları tartışarak yeni gözlemler ortaya koymuştur. Daha sonra bu gramer T. Halasi-Kun tarafından İngilizceye de çevrildi (*Turkish Grammar.* Publications of the Near and Middle-East Institute, Columbia University. New York 1962).

Németh başlangıçta çağdaş Türk diyalektleriyle uğraşmış, eski Türk yazıtları üzerinde çalışmış (*Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas.* KCsA II, 1926, 134-143. s.), ancak daha çok Türk-Macar ilişkileriyle ilgili konuları işlemiştir. Onun en önemli eseri (*A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest 1930, yeni bas. 1991. 397 s.) Macarların etnojenezi sorununa ayrılmıştır. Bu eserde sık sık eski Türkler ve dilleri üzerinde de durulmuştur. Bu sebeple, Németh'in bu eseri Macaristan dışındaki Türkoloji çalışmalarında da sık sık başvurulan bir yayın değerini kazanmıştır.

Németh Türkçenin transkripsiyonlu anıtlarına büyük bir ağırlık vermiştir. "Zu den türkischen Aufzeichnungen des Georgievits" (*Charisteria Orientalia.* Praha 1956. 202-209. s.) yazısında, Georgievits'in metinlerine değindiği gibi, ilk lirik Macar şairi Bálint Balassa'nın Türkçe şiirlerini de işlemiştir (*Die türkischen Texte des Valentin Balassa.* AOH II, 1952, 23-61. s.). Németh'in bu yolda verdiği en büyük eser 1970'te çıkmıştır (*Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert.* Budapest 1970. 281 s. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIII).

Türk diyalektolojisi alanında da sürekli olarak çalışan Németh, bu yolda *Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion* (Budapest 1955. Bibliotheca Orientalis Hungarica X) adlı büyük bir eser vermiştir (Türkçe çev. Abdurrahman Güzel. İstanbul 1996). Bundan başka, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens* (Sofia 1956) başlıklı çalışması da bu alanda değerli bir katkıdır.

Onun yetiştirdiği Macar Türkologları, Balkan yarımadasında konuşulan Türk ağızları üzerinde yeni araştırmalar yapacaklardır.

Németh, bilimsel yazı ve yayınlarının yanında çalışmaların geliştirilmesi ve yönlendirilmesi alanında da büyük hizmetler görmüştür. Túrán dergisinin 1918'de onun gözetimi altında çıkan cildi uluslararası bilim çev-

relerinin takdirini kazanmıştır. Daha sonra Kőrösi Csoma-Archivum dergisini yönetmiştir. İki dünya savaşı arasında bu dergi en önemli Türkoloji organı olarak büyük bir ağırlık kazanmıştır. Németh Bibliotheca Orientalis Hungarica dizisini de kurmuştur. Bu dizide ilk olarak Carl Brockelmann'ın *Mitteltürkischer Wortschatz* (Budapest-Leipzig 1928) adlı eseri yer almıştır. Bu eser, Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü lûgati't-Türk*'ünü uluslararası Türkoloji çevrelerine kazandırmıştır. Németh 1951'den başlayarak Macar Bilimler Akademisinin Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae adlı yayın organını da yönetmiştir. Buna paralel olarak L. Ligeti de Macar Bilimler Akademisinin Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae adlı organının yayımını sağlamıştır.

Lajos (Louis) Ligeti (1902-1987) Türkoloji alanında bilgi ve yetkisini "Die Herkunft des Volksnamens Kirgiz" (KCsA I, 1925, 369-383. s.) adlı çalışmasıyla ortaya koymuştur. Daha sonra Asya'da araştırma gezileri yapan Ligeti, Afganistan topraklarında yaşayan Moğol ve Türklerin dilleri üzerinde çalışmıştır: *O mongol'skix i tjurkskix jazykax i dialektax Afganistana* (AOH IV, 1955, 93-117. s.); *Sur la langue des Afchars d'Afghanistan* (AOH VII, 1957, 115-156. s.). Afganistan gezisinde topladığı verilere dayanarak 1938'de yazdığı bir yazı (*Les voyelles longues en turc*. JA 230, 177-204. s.), Türkçede uzun ünlülerle ilgili eski tartışmalara değerli bir katkıdır. Ligeti, Çin kaynaklarındaki eski Türklerle ilgili verileri değerlendirdiği gibi *(Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise*. Acta Orientalia Hungarica I, 1950, 141-185. s.), "Altay dilleri" arasındaki ilişkilerle de uğraşmıştır. Ligeti, Macar Türkolojisinin eski geleneğine uyarak Türk-Macar ilişkilerine de ağırlık vermiştir. Onun Macarcadaki eski Türkçe alıntılarla ilgili yazıları Türk dili bakımından yeni veri ve gözlemlerle doludur. Bu alandaki son eseri (*A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest 1986. 602 s.) de yeni görüş ve değerlendirmeler getirmiştir.

Lajos (Ludwig) Fekete (1891-1969) Macaristan'daki Türk hâkimiyeti yıllarından kalma Türkçe belgelerle uğraşmıştır: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy.* 1606-1645 (Budapest 1932); *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján* (Budapest 1942). *Budapest a török korban* (Budapest 1944. 460 s.) adlı eseri Macaristan'da Türk hâkimiyetine ilişkin toplu bilgi veren güzel bir çalışmadır. Daha sonra öğrencisi Gyula Káldy-Nagy ile birlikte *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen). 1550-1580. Türkischer Text*

(Budapest 1962) adlı bir eser yayımlamıştır.

Fekete'nin *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* (Budapest 1926) adlı büyük eseri, Türk diplomatiği alanında bir el kitabı değeri kazanmıştır. *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Beitrag zur türkischen Paläographie mit 104 Tafeln* (I-II, Budapest 1955) bu yolda yeni bir çığır açmıştır. *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente.* Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben von G. Hazai (Budapest 1977. 594+242 s.) adlı eseri yazarın ölümünden sonra çıkmıştır.

Fekete'nin açtığı çığırda çalışan Gyula Káldy-Nagy (doğ. 1927) da Macarlarla ilgili Osmanlı belgelerini özenle değerlendirmektedir. Géza Dávid de bu yolda değerli çalışma ve katkılar yayımlamaktadır.

Tanınmış Macar Bizantinologu Gyula Moravcsik (1892-1972) Türkoloji alanında da çalışmıştır. Onun bu alanda verdiği en büyük eserde (*Byzantinoturcica.* Budapest 1942-1943; yeni bas. 1958) Bizans kaynaklarında geçen bütün Türk adları ve Türkçe sözler toplanmıştır.

László Rásonyi (1899-1984) bilim çevrelerinde Türk onomastiği alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır: *Der Volksname Berendej* (Seminarium Kondakovianum VI, 1933); *Les noms de tribus dans le Slovo o polku Igoreve* (Seminarium Kondakovianum VIII, 1936); *Contributions à l'historie des premiers cristalisations d'Etat des Roumains. L'origine des Basarabas* (1936); *Sur quelques catégories de noms de personnes en turc* (Acta Linguistica Hungarica III, 1953); *Les noms de nombre dans l'anthroponymie turque* (Acta Orientalia Hungarica XII, 1961); *Les noms de personnes impératifs chez les peuples turques* (Acta Orientalia Hungarica XV, 1962). *Onomasticon Turcicum* adlı eseri bu yolda yeni bir çığır açacaktır. Bu eserin düzenlenmesi ve baskıya verilmesi üzerinde Imre Baski çalışmaktadır.

János Eckmann (1905-1971) Varna (*Die türkische Mundart von Warna.* Kőrösi Csoma-Archivum III, 1941), Razgrad (*Razgrad Türk ağzı.* Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar. I, Ankara 1950), Dinler (*Dinler (Makedonya) Türk ağzı.* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1960), Kumanova (*Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı.* Németh Armağanı, Ankara 1962) ve Edirne (*The Turkish Dialect of Edirne.* American Studies in Altaic Linguistics, 1962) ağızları yanında Anadolu Karamanlı ağızlarını da araştırmıştır (*Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar.* Dil ve Ta-

rih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII, 1950). Daha sonra Harezm ve Çağatay alanlarında çalışmıştır. Bu arada *Nehcü'l - feradis'in* İstanbul yazmasını yayımlamıştır (1956). Amerika Birleşik Devletlerinde Türkoloji profesörü olarak görev alan Eckmann, verimli çalışmalar yapmıştır. *Philologiae Turcica Fundamenta* adlı kolektif eserde Harezm ve Çağatay diyalektleri ile Kıpçak ve Çağatay edebiyatı bölümlerini de Eckmann yazmıştır.

Zsigmond (Sigismund) Telegdi (1909-1994), *El-Kavânînü'l-külliye* adlı Kıpçakça eseri Türk grameri açısından işleyip yayımlamıştır (*Eine türkische Grammatik in arabischer Sprache aus dem XV. Jhdt.* Kőrösi Csoma-Archivum I. Ergänzungsband. 1937, 282-326. s.). "Török nyelvi hatás a tadzsikban" (NyK LXXIII, 1971, 208-216. s.) başlıklı yazısında Tacikçede Türk dilinin etkisi üzerinde durmuştur.

Tibor Halasi-Kun (1914-1991) Rum patriği II. Gennadios'un Rum yazısıyla yazılan itikatnamesini Türk dili yönünden değerlendirmiş (*Gennadios török hitvallása.* Kőrösi Csoma-Archivum I. Ergänzungsband 1936, 139-247. s.), daha sonra Kıpçak eserleriyle uğraşmıştır. *Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l lûgati't-Türkiyye* adlı Kıpçakça yazmanın fotokopisini yayımladıktan sonra (*La langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arabe d'Istanboul.* II, Budapest 1942) *Philologica* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi V, 1947, 1-37; VII, 1949, 415-465, 690-740. s.) yazılarında Kıpçakçanın sorunlarını tartışmıştır. 1943-1948 yılları arasında Ankara Üniversitesinde Hungaroloji profesörlüğü yapan ve daha sonra Amerika Birleşik Devletlerinde görev alan Halasi-Kun, Archivum Ottomanicum dergisini kurmuştur (1969). Daha sonra Peter Golden ile birlikte Archivum Eurasiae Medii Aevi dergisini de çıkarmıştır.

Károly Czeglédy (1914-1996) Hollanda'da Arap dili alanında öğrenim gördükten sonra Budapeşte'de eski Türk-Macar ilişkileri üzerinde çalışmıştır. Budapeşte Üniversitesinde Samî Dilleri kürsüsünü kurmuş (1960), Arap, Fars, Gürcü, Ermeni, Yunan, Latin ve Slav kaynaklarında eski Türklere ilişkin bilgi ve belgeleri özenle değerlendirmiştir.

Dénes Sinor (doğ. 1916)'u da Macar Türkologları arasında saymak gerekir. Başlangıçta Türkoloji alanında çalışan Sinor, 1962'de Amerika Birleşik Devletlerinde "Altay dilleri" profesörü olarak görev almıştır. *Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale* (Wiesbaden 1963) adlı eserin yazarı olarak ün almıştır. Türk dili ve "Altay dilleri" alanında da değerli yayınlar yapmıştır: "On some Ural-Altaic plural suffixes" (AM N.S. II,

1952, 203-230. s.; "Qapqan" (JRAS 1954, 174-184. s.); "On Water-Transport in Central Eurasia" (UAJb XXXIII, 1961, 156-179. s.); "Observations on a new comparative Altaic phonology" (BSOAS XXVI, 1963, 133-144. s.); "Yul" (StO XXVIII, 7, 1964, 3-8. s.) ...

Ödön Schütz (doğ.1916) ise Ermeni Kıpçakçası alanında değerli yazı ve yayınlarıyla tanınmıştır. Zoltán Gombocz, Gyula Németh, Lajos Ligeti gibi Macar Türkologlarının öğrencisi olarak Macar dilinin kökenine ilişkin sorunlar, Macarcada kullanılan eski Türk dillerinden kalma alıntılar ve Türk-Macar ilişkileri üzerinde çalışmaktadır. Budapeşte Üniversitesinde görev yapan Schütz, 1973'ten başlayarak Amerika Birleşik Devletlerinde, Indiana (Bloomington) Üniversitesinde de "Altay dilleri" ve eski Türk dil ve diyalektleri dersleri vermektedir. "On the Transcription of Armeno Kipchak" (AOH XII,1961, 130-161); "Armeno-Kipchak Text from Lwow (A.D. 1618)" (AOH XV, 1962, 291-309); *Tangsux* in Armenia "(AOH XVII, 1964, 105-112), "The Turkish Loanwords in Simeon Lehaci's Travel Accounts" (AOH XX, 1967, 307-324), "Könige und Eidechsen (Bemerkungen zum Fortleben des ungarischen Wortes *király* 'König' in kiptschakischen Sprachen" (Proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Ravello 26-30 September 1966. Naples. 1970, 259-267); "Bulgaro-Turkic Term-Hungarian Horsemanship" (Tractata Altaica Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata. Wiesbaden 1970, 605-619; "Eine armenische Chronik aus Kaffa, aus der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts" (AOH XXIX, 1975, 133-186); "The *Tat* People in the Crimea" (AOH XXXI, 1977,77-106); "Armeno-Kiptschakisch und die Krim" (Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Budapest 1976, 185-205); "Jeremia Čelebis türkische Werke (Zur Fhonetik des Mittelosmanischen" (Studia Turcica. Budapest 1971, 401-430); "The Decisive Motives of Tatar Failure in the Ilkhanide-Mamluk Fights in the Holy Land" (AOH XLV, 1991, 3-22) gibi yazıları yeni belge ve bilgilerle doludur. Yazılarının bir bölümü *Armeno-Turcica* (1998) adlı bir kitapta toplanmıştır. János Eckmann, Tibor Halasi-Kun gibi Macar Türkolog-larının birçok eserinin redaksiyonunu özenle yaparak baskıya vermiştir.

Zsuzsa (Suzanne) Kakuk (doğ. 1925) başlangıçta Balkan ağızları üzerinde çalışmış (*Le dialecte turc de Kazanlyk* (Acta Orientalia Hungarica VIII, 1959); *Textes turcs de Kazanlyk* (Acta Orientalia Hungarica VIII, 1959); *Die türkische Mundart von Küstendil und Michajlovgrad* (Acta

Linguistica Hungarica XI, 1961); *Le dialecte turc d'Ohrid en Macédoine* (Acta Orientalia Hungarica XXVI, 1972)), Çin'de, Kansu'da yaşayan Salarlar arasında dil araştırmaları yapmış (*Textes salars.* Acta Orientalia Hungarica XIII, 1961); *Un vocabulaire salar.* Acta Orientalia Hungarica XIV, 1962; *Sur la phonétique de la langue salare.* Acta Orientalia Hungarica XV, 1962), daha sonra Macarcada kullanılan Osmanlı alıntılarını toplayıp yayımlamıştır (*Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise.* Budapest 1973. 660 s. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIX).

1964'te Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji kürsüsünün yönetimi, İç Asya Dilleri ve Kültürleri kürsüsü başkanı L. Ligeti'ye verilmişti. Daha sonra (1972) bu göreve Zsuzsa Kakuk getirilmiştir.

András Bodrogligeti de Amerika Birleşik Devletlerinde Türkoloji profesörü olarak görev almıştır. Bodrogligeti, eski Türklerden kalma eserler üzerinde değerli çalışmalar yapmaktadır. *A Fourteenth Century Turkic Translation of Sa'dī's Gulistān* (*Sayf-ī Sarayī's Gulistān bi't-turkī*) (Budapest 1969) adlı eseri Türk diline ilişkin değerli bir çalışmadır. Daha sonra Codex Cumanicus'un Farsça sözlüğünü de değerlendirmiştir (*The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus.* Budapest 1971). D. Monchi-zadeh de *Das Persische im Codex. Cumanicus* (Uppsala 1969) başlıklı eserinde Codex Cumanicus'un Farsça verilerini işlemişti.

György Hazai (doğ. 1932), başlangıçta Balkan ağızları alanında çalışmış, *Les dialectes turcs du Rhodope* (Acta Orientalia Hungarica IX, 1959), *Beiträge zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens* (Rocznik Orientalistyczny XXIII, 1959), *Textes turcs du Rhodope* (Acta Orientalia Hungarica X, 1960) ve *Remarques sur les rapports des langues slaves des Balkans avec le turc-osmanli* (Studia Slavica VII, 1961) gibi birtakım yazılar yazmış, daha sonra Harsánylı Jakab Nagy'ın eserini yayımlamıştır (*Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptiontexten* von Jakab Nagy de Harsány. Budapest 1973. 498 s.). *Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache* (Budapest 1978. 190 s.) adlı eseri "Türk diline giriş" olarak düşünülmüştür. Son yıllarda Türklük bilimine iki büyük eser daha kazandırmıştır: *Bibliographisches Handbuch der Turkologie. Eine Bibliographie der Bibliographien vom 18. Jahrhundert bis 1979* (Budapest 1986. 583 s.); *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft.* Teil I. Budapest-Wiesbaden 1990. 493 s.).

István Mándoky Kongur (1944-1992), Bulgaristan ve Romanya'da Tatarlar arasında dil ve folklor araştırmaları yaptığı gibi, Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Tataristan'da, Moğolistan'da, Çin'de ve Kafkasya'da da dil ve folklor alanlarında çalışmıştır. Macarcada kullanılan Türkçe alıntılara ilişkin yazılarında kişisel gözlemlerini de değerlendirmiştir. Başkurtlarla Macarlar arasındaki ilişkiler ve özellikle Macar boy adları üzerinde de durmuştur.

István Vásáry (doğ. 1945), Gyula Németh'in öğrencisi olarak Ermeni Kıpçakçası üzerinde çalışmıştır. Macar Bilimler Akademisinin Araştırma Grubunda bilimsel üye olarak yer almış, daha sonra Loránd Eötvös Üniversitesinde Türk Filolojisi kürsüsünde doçentlik yapmıştır. Vásáry Altın Ordu tarihi üzerinde durduğu gibi, Macarcada kullanılan Türkçe alıntılarla da uğraşmıştır. Eski Türklerle ilgili sorunları da özenle işlemiştir.

‹Son yıllarda Macaristan'ın Szeged (Segedin) şehrinde yeni bir Türkoloji kürsüsü kurulmuştur. Bu kürsünün başkanlığına Çuvaşça üzerindeki araştırmalarıyla tanınmış olan András Róna-Tas (doğ. 1931) atanmıştır. Róna-Tas, çalışmalarında Çuvaşçaya büyük ağırlık verdiği gibi, "Altay dilleri" alanında da yayınlar yapmaktadır. Son olarak *An Introduction to Turcology* (Szeged 1991. 170 s. Studia Uralo-Altaica, 33) adlı bir eser yayımlamıştır.›

İtalya'da Türkoloji çalışmalarının XVI-XVII. yüzyıllarda başladığını görmüştük. Roma Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsünü Ettore Rossi (1894-1955) yönetmiştir. Rossi, ülkemizde yapılan yazı ve dil reformlarıyla uğraştığı gibi, küçük bir Türkçe gramer de yazmıştır (*Manuale di lingua turca.* Roma 1939). *Kitab-ı Dede Korkut*'un Vatikan yazmasını da yayımlamıştır (*Il "Kitāb-ı Dede Qorqud". Racconti epice-cavallereschi dei Turchi Oghuz.* 1952).

Rossi'nin ölümünden sonra Roma'da Türkoloji kürsüsü başkanlığına Alessio Bombaci (1914-1979) getirilmiştir. Bombaci başlangıçta İtalyan kitaplıklarında bulunan Türkçe gramerleri değerlendirmiş, daha sonra Türk edebiyatıyla uğraşmıştır (*Storia della letteratura turca.* 1956. Fransızcası: *Histoire de la littérature turque.* 1968). *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da (II, XI-LXXI. s.) *The Turkic Literatures. Introductory Notes on the History and Style* bölümünü de Bombaci yazmıştır.

İtalya'da Türkoloji çalışmalarının ikinci merkezi Napoli Üniversitesine bağlı olarak çalışan Doğu Enstitüsü (Istituto Orientale)'dür. Bu enstitüde Türkoloji (ve İranistik) kürsüsünü Luigi Bonelli (1865-1947) yönetmiştir.

Bonelli Türkçedeki İtalyanca öğeler ve İtalyancadaki Türkçe öğeler (*Elementi italiani nel Turco ed elementi turchi nell' Italiano.* L'Oriente I, 1894) konusunu işlemiş, Türkçe gramer ve sözlükler yazmıştır. *Lessico turco-italiano* (1939, yeni bas. 1952) adlı sözlüğü yeni Türk-çe karşılıklara da geniş yer vermiştir.

Napoli Doğu Enstitüsünün Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli adlı yayın organında Türkoloji bakımından değerli katkılar çıkmıştır. Carlo Tagliavini (doğ. 1903)'nin *Osservazioni sugli elementi italiani in turco* (Annali I, 1940) adlı yazısı gibi.

İtalya'da üçüncü Türkoloji (ve İranistik) merkezi olarak Roma'daki Doğu Enstitüsü (Istituto per l'Oriente) anılabilir. Bu enstitü daha çok Yakın Doğu sorunlarıyla uğraşmaktadır. Çalışmaların sonuçları Oriente Moderno dergisinde yayımlanmaktadır.

Son yıllarda İtalya'da Aldo Gallotta Türklük bilimi alanında değerli çalışmalar yapmıştır. Gallotta'nın genç yaşında ölümü Türklük bilimi için ağır bir yitiktir.

Avusturya XVII. yüzyılın 2. yarısından başlayarak Türk dilini bilen tercümanlar yetiştirmek ihtiyacını duymuştur. XVII. yüzyılda Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki karşılıklı ilişkiler sıklaşmıştır. Bu durum karşısında Avusturya'da Türkler ve Türk devleti üzerine bilgi sahibi uzmanlara ihtiyaç bir kat daha artmıştır. 1752 yılında Viyana'da bir doğu dilleri okulu kurtulmuştur. 1754'te İmparatorluk Doğu Akademisi (Kaiser. Orientalische Akademie), 1851'de ise Öffentliche Lehranstalt für Orientalische Sprachen adını alan okulda Türkçe, Arapça ve Farsça öğretilmiştir.

Osmanlı devleti tarihinin araştırılmasında Avusturyalı Josef von Hammer-Purgstall (1774-1856) seçkin bir yer almıştır. Onun *Geschichte des Osmanischen Reiches* (1827-1832) adlı anıtsal eseri bu gün de değerini yitirmemiştir. Bu büyük eser Fransızcaya çevrildiği gibi, Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bundan başka, Hammer-Purgstall *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* (1836-1838), *Geschichte der Goldenen Horde im Kiptchak* (1840), *Geschichte der Ilchane* (1854) ve *Geschichte der Chane der Krim* (1856) gibi eserler de vermiştir.

Fr. Babinger, "Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstall" (Die Welt des Islams 7, Berlin 1919, 103-129) adlı yazısında, Avrupa ülkelerinde Hammer'e gelinceye değin yapılan Türk araştırmalarını toplu olarak vermiştir.

1886 yılında Viyana Üniversitesinde Doğu Enstitüsü (Orientalisches Institut der Universität Wien)'nün kurulması, Avusturya'da doğu bilimlerinin ve özellikle Türklük biliminin gelişmesinde yeni bir adım oluşturur. Bu enstitü Avusturya'da Türkolojinin ve doğu bilimlerinin merkezi olarak bu güne değin değerini muhafaza etmiştir. Bu enstitüde Herbert Duda (1900-1975) ve Herbert Jansky (1898-1981) gibi tanınmış bilgin ve uzmanlar öğretim görevi yapmıştır. Duda, Türk dili alanında *Die Sprache der Qyrq Vezir-Erzählungen* (Leipzig 1930) adlı çalışmasıyla ün kazanmıştır. Ahmet Haşim, Yakup Kadri gibi şair ve yazarlarımızla ilgili eserler veren Duda, *Vom Kalifat zur Republik. Die Türkei im 19. und 20. Jahrhundert* (1948, Türkçe çev. 1989) adlı eserinde Türkiye Cumhuriyetinin tarihini yazmıştır. Son olarak İbni Bîbî'nin Selçuklu tarihini Almancaya çevirmiştir *(Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi)* (1959). Jansky ise Türk dili üzerine birçok eser yazmıştır. *Lehrbuch der türkischen Sprache* (Leipzig 1943, 6. bas. 1966) ve *Deutsch-türkisches Wörterbuch* (3. bas. 1966) gibi. Jansky, Türk soylu savaş tutsaklarından toplanan örneklerin yayımlanmasına da katılmıştır: *Krimtatarische Gesänge (Gesänge russischer Kriegsgefangener)* (1930); *Baschkirische Gesänge* (1939). Onun *Spuren eines Kazaner Lokalausdruckes in Anatolien* (*Jean Deny Armağanı*. Ankara 1958) adlı yazısı da Türk dili alanındaki bilgi ve yetkisini ortaya koyan güzel bir örnektir.

1973'te bu enstitüde Türk gramerinin ve Türk sözlüğünün tanınmış uzmanı Andreas Tietze (doğ. 1914) görev almıştır. İstanbul ve Los Angeles üniversitelerinde çalışan Tietze, *Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen* (Oriens V, 1953), *Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch* (Oriens VIII, 1955), *Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache* (Oriens X, 1957), *Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch* (*Jean Deny Armağanı*. 1958), *Einige weitere griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch* (*Németh Armağanı*. 1962) ve *Persian Loanwords in Anatolian Turkish* (Oriens XX, 1967, Gilbert Lazard ile birlikte) gibi yazılarıyla Türk diliyle yabancı diller arasındaki karşılıklı ilişkiler sorunundaki yetkisini açık olarak ortaya koymuştur. *Die Zusammensetzung des gewerblichen Wortschatzes in der Provinz Kars* (Zeitschrift für Balkanologie XVIII, 1982) da bu alanda yeni bir katkıdır. Tietze'nin Henry ve Renée Kahane ile birlikte yazdığı *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (Urbana 1958, yeni bas. 1988) adlı

eseri de bu yoldaki çalışmalarının güzel bir ürünüdür. Tietze bu yayınlarıyla Gustav Meyer (1850-1900)'in *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen* (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenchaften, Philosophisch-historische Classe 128, Wien 1893) adlı eserini birçok yönden bütünlemiştir.

Tietze, *Codex Cumanicus*'taki eski bilmeceler üzerinde de çalışmıştır (*The Koman Riddles and Turkic Folklore.* 1966).

Son olarak, *Die fremden Elemente im Osmanisch-Türkischen* (György Hazai, *Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft. Teil I.* Budapest 1990. 104-118) başlıklı yazısında Türkçede kullanılan yabancı öğelere ilişkin belli başlı yayınları gözden geçirmiştir. Tietze'nin Türk söz dağarcığına ilişkin çalışmalarını *Der Türkeitürkische Wortschatz* adlı bir eserle bütünleyeceği anlaşılıyor (Archivum Ottomanicum XIII, 1995-96, 5-37).

Modern Slavistiğin kurucusu olarak ün alan Franz von Miklosich (1813-1891)'in Türkoloji alanına giren yayınlarını da burada saymak gerekir. Onun *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen* (K. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe, Denkschriften XXXIV, 1884; XXXV, 1885; XXXVII, 1889; XXXVIII, 1890) adlı büyük çalışması, Türk dilinden Güneydoğu ve Doğu Avrupa dillerine geçen alıntılar için ana kaynak değerini kazanmıştır. Miklosich, Türkçede kullanılan Slavca, Macarca ve Rumence alıntıları da toplamıştır (*Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschatze.* Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften 1889).

Friedrich Kraelitz von Greifenhorst (1876-1932) da tanınmış bir Türkologdur. Paul Wittek ile birlikte Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte (1921-1926) dergisini kurmuş olan Kraelitz von Greifenhorst, Osmanlı belgeleri üzerinde değerli çalışmalar yapmıştır. Eski ve yeni Türk diyalektleriyle ilgili yazıları da vardır. *Studien zum Armenisch-Türkischen* (Sitzungsberichhte der Akademie der Wissenschaften 168. Band, 1912), *Sprachprobe eines armenisch-tatarischen Dialektes in Polen* (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XXVI, 1912), *Studien zur Lautlehre der Kasan-tatarischen Sprache* (Archiv Orientální I, II, 1932) gibi.

İngiltere'de Türklük bilimi çalışmalarında Osmanlı Türkçesine büyük ağırlık verilmiştir.

İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında aktif ticarî ve diplomatik ilişkiler I. Elizabeth (1533-1603) döneminde (1558-1603) gelişmiştir. XVI-XIX. yüzyıllarda İngilizler daha çok Türk devletinin tarihi ve siyasetine, ticareti ve ekonomisine ağırlık vermişler, Türk dili öğretiminde pratik amaçları göz önünde tutmuşlardır.

Harold Bowen (*British contributions to Turkish Studies*. London 1945) İngiltere'de Türk araştırmaları alanındaki çalışmaları toplu olarak değerlendirmiştir. Susan Skilliter (*British Centres of Turkish Studies*. Turcica V, 1975, 148 - 153. s.) de bu yolda bilgi vermiştir.

E. J. W. Gibb (1857-1904) Türk şiiri alanında anıtsal bir eser vermiştir: *A history of Ottoman poetry* (I-VI, London 1900-1909, yeni bas. 1958-1967). Bu eserin bir bölümü Türkçeye çevrilmiştir (*Osmanlı Şiiri Tarihi*. 1943. Halide Edip Adıvar'ın ön sözü ile).

Türk dili alanında çalışan İngilizler arasında *Grammatica Linguae Turcicae* (Oxford 1670) adlı gramerin yazarı William Seaman (1606-1680) ve *Grammar of the Turkish language* (London 1709) adlı eserin sahibi Thomas Vaughan özel bir yer tutar. Bu iki yazar İngiltere'de uzun süre Türk dilinin uzmanları olarak kalmışlardır. Erika Hitzigrath Gilson, Thomas Vaughan'ın gramerini özenle değerlendirmiştir (*The Turkish Grammar of Thomas Vaughan*. Wiesbaden).

Daha sonra A. L. Davids'in grameri (*Grammar of the Turkish language*. London 1832) çıkmıştır. Genç yaşında ölen yazarın bu eseri annesi Sarah Davids tarafından Fransızcaya da çevrilmiştir (Londres 1836).

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de çıkan Türkçe gramerleri daha çok pratik amaçlarla yazılmıştır.

Sir James William Redhouse (1811-1892) sözlük yazarı olarak büyük ün almıştır. Onun *A Turkisch and English lexicon* adlı sözlüğünün ilk iki bölümü 1884'te çıktı. Eserin baskısı on yıllık bir dizme ve düzeltme çalışmasından sonra 1890'da sona erdi (3. bas. 1921). Bu eser Türkçenin en zengin sözlüğü olarak tanınmıştır. Redhouse iki gramer de yazmıştır: *Grammaire raisonnée de la langue ottomane* (Paris 1846); *A Simplified Grammar of the Ottoman-Turkish Language* (London 1884).

G. L. Lewis, *Turkish Grammar* (Oxford 1967) adlı eserinde çağdaş Türk yazı dilinin yapısını ayrıntılı bir biçimde gözden geçirmiştir. C. S. Mundy (*Turkish Syntax as a System of Qualification*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies XVII, 1955) Türkçenin sentaksı

üzerinde durmuştur. H. C. Hony, A. D. Alderson gibi yazarlar ise Türkçe sözlükler yayımlamışlardır.

Sir Edward Denison Ross (1871-1940) Londra Doğu Dilleri Okulu (School of Oriental Studies) müdürü olarak 1917'de Bulletin of the School of Oriental Studies dergisini kurmuştur. İngiliz Türkolojinin sınırlarını genişleten Edward Denison Ross, Mirza Mehdî Han'ın eserini yayımlamıştır (*The Mebâni'l-Lughat being a Grammar of the Turki Language in Persian by Mirzâ Mehdi Khân.* Calcutta 1910. Bibliotheca Indica, New Series No. 1225).

İngiliz Türkologu Sir Gerard Clauson (1890-1974)'un eserleri ortak Türkçe bakımından değerli yayınlardır. Clauson, Muhammed Mehdî Han-'ın *Senglâh* adlı Çağatayca-Farsça sözlüğünü yayımladı (London 1960. E. J. W. Gibb Memorial, New Series XX). Daha sonra Türkçe ve Moğolca araştırmalarını bir eserde topladı (*Turkish and Mongolian studies.* London 1962). Son olarak, eski Türkçenin etimolojik sözlüğünü yazdı (*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford 1972).

Almanya'da Türkolojinin kurucuları arasında Julius von Klaproth (1883-1835) özel bir yer tutar. Klaproth, Asya dilleri üzerine zengin bilgi toplamış, *Asia Polyglotta* (Paris 1823) adlı büyük eserinde Türk dil ve diyalektlerini toplu olarak vermiştir.

Wilhelm Schott (1802-1889) da Türkolojinin kurucuları arasında yer alır. Eski ve yeni Türk dil ve diyalektleriyle uğraşmış olan Schott, *De lingua Tschuwaschorum* (1841) başlıklı çalışmasında Çuvaşçanın bir Türk diyalekti olduğunu ispat etmiştir. *Über die jakutische Sprache* (1843) adlı yazısı, Yakutçanın grameri üzerine yazılmış ilk denemedir.

Alman kökenli büyük Türkolog Wilhelm Radloff, Schott'un öğrencisidir. Radloff hayatının büyük bir bölümünü Rusya'da geçirmiş, eserlerini de Rusya'da vermiştir.

Otto von Böhtlingk (1815-1904) *Über die Sprache der Jakuten* (Petersburg 1851, yeni bas. 1964) adlı büyük eseriyle Yakut diyalekti ile ilgili çalışmaların sağlam bir yolda gelişmesini sağlamıştır.

Almanya Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan doğruya ilişki kurmakta gecikmiştir. O sebeple, bu ülkede Türk dili ile ilgili çalışmaların artması geçen yüzyılın sonlarına ve XX. yüzyılın başlarına rastlar. XIX. yüzyılın 2. yarısında Julius Theodor Zenker (ölm. 1884) *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch* (I-II. Leipzig 1866-1876; yeni bas.

1979) adlı büyük sözlüğünü yayımlamıştır. Zenker, Mirza Kâzım Beğ'in gramerini de Almancaya çevirmiştir (*Allgemeine Grammatik der Türkisch-Tatarischen Sprache von Mirza A. Kasem-Beg.* Leipzig 1848).

Alman Türkologları daha çok Türkolojinin genel sorunlarıyla uğraşmışlardır. Örnek olarak, Wilhelm Bang-Kaup (1869-1934) eski Türk yazıtları, *Codex Cumanicus* ve Uygur yazmaları üzerinde değerli çalışmalar yapmıştır: *Osttürkische Dialektstudien* (Berlin 1914, J. Marquart ile birlikte); *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen* (I-II, Sitzungsberichte der Preussichen Akademie der Wissenschaften 1916, 1917); *Über die türkischen Namen einiger Grosskatzen* (Keleti Szemle XVII, 1917); *Aus türkischen Dialekten* (Keleti Szemle XVIII, 1919), *Beiträge zur türkischen Wortforshung* (Túrán 1918); *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte* (Heidelberg 1918); *Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen* (I-VI, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenchaften 1917, 1919, 1921); *Das negative Verbum der Türksprachen.* Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1923. Bang'ın *Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut* (Ungarische Jahrbücher V, 231-251, 392-410, 1925; X, 1930, 16-26; XII, 1932, 90-104) adlı yazı dizisinde de Türk dilinin sorunları üzerine birtakım gözlemler vardır. *Turfan-Texte* dizisinde çıkan eserleri de Türkoloji için değerli katkılardır (1929, 1931).

Bang'ın bu dizide çıkan eserleri Annemarie von Gabain (1901-1993) ile birlikte yazılmıştır. Daha sonra von Gabain, Eski Türkçe ve Uygurca alanındaki çalışmalarını derinleştirerek *Alttürkische Grammatik* (Wiesbaden 1941, 2. bas. 1951, 3. bas. 1974) adlı eserini ortaya koymuştur. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da Eski Türkçe (*Das Alttürkische* I, 1959, 21-45) ve *Codex Cumanicus*'un dili (*Die Sprache des Codex Cumanicus.* I, 46-73) bölümlerini de A. von Gabain kaleme almıştır. A. von Gabain *Özbekische Grammatik* (Leipzig 1945) adlı bir gramer de yazmıştır.

Türkolojinin Uyguroloji kolunda Albert von Le Coq (1860-1930) ve Friedrich Wilhelm Karl Müller (1863-1930) de verimli çalışmalar yapmışlardır. A. von Le Coq, *Ein manichäischuigurisches Fragment aus ldikut-Schahri* (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1909, 1047-1061), *Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan*

(Sirzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1909, 1202-1218), *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores* (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1910, Anhang, 1911, 43), *Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang, being a Confession-prayer of the Manichaean Auditores* (Journal of the Royal Asiatic Society 1911, 277-314); *Türkische Manichaica aus Chotscho* (I, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1911, 61, Anhang 1912, 15; II, 1919; III, 1922, 49); *Handschriftliche uigurische Urkunden aus Turfan* (Túrán 1918, 449-460) gibi çalışmalar yayımlamış, Uygur yazısı üzerine küçük bir eser de vermiştir (*Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde*. Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen 1919, Westasiatische Studien 93-109).

F. W. K. Müller ise Abhandlungen der Preussichen Akademie der Wissenschaften'da çıkan *Uigurica* adlı dizisiyle tanınmıştır (I, 1908, 60; II, 1910, 110; III, 1922, 92). Bu dizinin IV. bölümünü A. von Gabain yayımlamıştır (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1931, 675-727). Bunlardan başka, *Handschriftenreste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chin.-Turkestan* (I, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1904; II. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1904); *Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden* (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1915); *Ein uigurisch-lamaistisches Zauberritual aus den Turfanfunden* (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1928) ve *Uigurische Glossen* (Ostasiatische Zeitschrift 1920, 310-324) gibi birtakım yazı ve katkıları çıkmıştır.

Josef Marquart (Markwart) (1864-1930) Türkoloji alanında *Die Chronologie der alttürkischen Inschriften* (Leipzig 1898) ve *Über das Volkstum der Komanen* (*Osttürkische Dialektstudien*. Göttingen 1914, 25-238) gibi eserler yazmıştır. Kumanlara ilişkin çalışmasını Paul Pelliot (A propos des Comans. Journal Asiatique 1920, I, 125-185) değerlendirmiştir.

Carl Brockelmann (1868-1956) *ʿAlī's QiÆÆa'i Jūsuf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur* (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1916, Berlin 1917) ve *Altosmanische Studien I. Die Sprache ʿĀšyq-pāšas und A2medīs* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft LXXIII, 1919, 1-29) gibi ça-

lışmalarından sonra Kâşgarlı Mahmud'un büyük eserini değerlendirmiştir: *Altturkestanische Volksweisheit* (Ostasiatische Zeitschrift 1920, 49-73; *Mahmud al-Kaschgaris Darstellung des türkischen Verbalbaus* (Keleti Szemle XVIII, 1919, 29-49); *Mahmud al-Kaschgari über die Sprachen und Stämme der Türken im 11. Jahrhundert* (Kőrösi Csoma-Archivum I, 1921, 26-49); *Hofsprache in Altturkestan* (Festschrift für Schrijnen. Nymwegen-Utrecht 1929, 222-227). Onun *Mitteltürkischer Wortschatz* (Budapest-Leipzig 1928. Bibliotheca Orientalis Hungarica I) adlı eseri "Orta Türkçe"nin ana sözlükleri arasında yer almıştır. Brockelmann son olarak *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens* (Leiden 1954) adlı bir gramer yazmıştır. Bu gramer de sık sık kullanılan bir kılavuz değerini kazanmıştır.

Karl Foy (1856-1907) transkripsiyonlu eski Türkçe metinleri değerlendirmiştir (*Die ältesten osmanischen Transcriptiontexte in gothischen Lettern.* Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, Westasiatische Sprachen, IV, 1901, V, 1902). Foy, Anadolu ağızlarıyla uğraştığı gibi (*Das Aidinisch-Türkische.* Keleti Szemle I, 1900, 177-194, 286-307), Türkçenin ünlüleri üzerinde de durmuştur (*Türkische Vocalstudien, besonders das Köktürkische und Osmanische betreffend.* Mitteilungen des Semiras für Orientalische Sprachen, Westasiatische Studien III, 1900, 180-215).

Friedrich Giese (1870-1944) de Türk dili üzerinde çalışmış bir Alman Türkologudur. *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch* adlı eserinin I. cildinde Konya ağzı üzerinde durmuştur (*Erzählungen und Lieder aus dem Vilajet Qonjah.* Halle-New-York 1907). Daha sonra eski Osmanlı kaynaklarını yayımlamıştır: *Die altosmanischen anonymen Chroniken Tewāri0-i al-i ʻO·man* (Breslau 1922, çevirisi Leipzig 1925, yeni bas. 1966); *Die altosmanische Chronik des ʿAšı9pašazāde* (Leipzig 1929, yeni bas. Osnabrück 1972).

Georg Jacob (1867-1937), Theodor Menzel (1878-1939) ve Franz Taeschner (1888-1967) de Türkolojinin çeşitli kollarında çalışmışlardır. Otto Spies (1901-1976) daha çok Türk halk edebiyatı alanında birtakım yayınlar yapmıştır. *Türkische Volksbücher* (1929) adlı eseri Türkçeye çevrilmiştir (*Türk Halk Kitapları.* 1941). *Türkisches Sprachgut im Hindustani* (Festschrift für Willibald Kirfel. 1955. 321-343) adlı yazısında Hindustanîdeki Türkçe alıntıları toplamıştır. Spies küçük bir dil kılavuzu

da yazmıştır (*Türkischer Sprachführer. Grammatik, Gespräche, Redensarten.* Bonn 1966). Franz Babinger (1891-1967) ise Uruç tarihini yayımlamış (*Die Früh-osmanischen Jahrbücher des Urudsch.* Hannover 1925), daha sonra *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig 1928) adlı büyük eserini vermiştir. Son olarak, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende* (München 1953) adlı eserini yazdı.

Gotthelf Bergsträsser (1886-1936)'in *Zur Phonetik des Türkischen nach gebildeter Konstantinopler Aussprache* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft LXXII, 1918, 233-262) adlı çalışması İstanbul Türkçesinin fonetiğine sağlam bir katkıdır (Türkçe çev İstanbul 1936).

Gotthold Weil (ölm. 1981)'in *Grammatik der osmanisch-türkischen Sprache* (Berlin 1917) adlı eseri Türkçenin değerli bir grameridir. Weil, I. Dünya Savaşında Tatar tutsaklarından tespit edilen Tatarca dil örneklerini de yayımlamıştır (*Tatarische Texte.* Nach den in der Lautabteilung der Staatsbibliothek befindlichen Originalplatten herausgegeben, übersetzt und erklärt. Berlin 1930).

W. Heffening, Bartholomaeus Georgievits'in dil örneklerini özenle değerlendirmiştir (*Die türkischen Transkriptiontexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544-1548. Ein Beitrag zur historishen Grammatih des Osmanisch-Türkischen.* Leipzig 1941, yeni bas. 1966).

Karl Heinrich Menges (doğ. 1908) daha çok Türk-Slav dil ilişkileri üzerinde durmuştur. Örnek olarak, *The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, The Igor' Tale* (Supplement to Word, 7, 1951; Rusça çev. 1979) adlı çalışmasında Rusların İgor' destanında geçen doğu (özellikle Türk) kökenli alıntılar sorununu tartışmıştır. "Die Wörter für "Kamel" und einige seiner Kreuzungsformen im Türkischen" (Ungariche Jahrbücher XI, 1935) adlı yazısından sonra "Einige Bemerkungen zur vergleichenden Grammatik des Türkmenischen" (Archiv Orientální XI, 1939); *Qaraqalpaq Grammar. I. Phonology* (New York 1947); "Research in the Turkic Dialects of Iran" (Oriens IV, 1951, 273-279); "The South Siberian Turkic Languages" (Central Asiatic Journal I, 1955, 107-136; II, 1956, 161-175 ve "Die südsibirischen Türksprachen" (Central Asiatic Journal IV, 1958, 90-129) gibi birçok yazı yazmıştır. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da *Die aralo-kaspische Gruppe* (I, 1959, 434-488) ve *Das Sojonische und Karagassische* (I,

1959, 640-670) bölümlerini yazan Menges, 1968'de *The Turkic Languages and Peoples. Introduction to Turkic Studies* (Wiesbaden 1968) adlı bir eser de yayımlamıştır (2. bas. 1995. XXXII, 249 s.).

Johannes Benzing (doğ. 1913) başlangıçta Türkmence üzerinde çalışmış (*Über die Verbformen im Türkmenischen.* Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, Westasiatische Abteilung XLII, 1939), ancak sonraki çalışmalarında daha çok Çuvaş diyalektiyle uğraşmıştır: *Tschuwassische Studien* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Neue Folge 19, 1940, 251-267, 391-398; 20, 1941, 46-58; 21, 1942, 421-470; 29, 1954, 386-390). *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da *Das Kumükische* (I, 391-406), *Das Baschkirische* (I, 421-434), *Das Hunnische, Donaubolgarische und Wolgabolgarische* (I, 685-695) ve *Das Tschuwassische* (I, 695-751) bölümlerini de Benzing yazmıştır.

Benzing 1953'te "Türkolojiye giriş" olarak küçük bir eser de yayımlamıştır (*Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie.* Wiesbaden 1953).

Gerhard Doerfer (doğ. 1920) Türkolojinin birçok kolunda çalışan seçkin bir uzmandır. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (Wiesbaden 1963-1975) adlı eseri, Türkçenin (ve Moğolcanın) Yeni Farsçaya verdiği alıntıları kapsayan anıtsal bir çalışmadır. Doerfer Tacikçedeki Türkçe alıntıları da toplamıştır (*Türkische Lehnwörter im Tadschikischen.* Wiesbaden 1967).

Eski ve yeni Türk dil ve diyalektleri üzerinde duran Doerfer, en çok Orta İran'da bulunan Halaçlarla uğraşmıştır: *Das Chaladsch eine archaische Türksprache in Zentralpersien* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 118, 1968, 79-112); *Khalaj Materials* (Bloomington 1971. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series Volume 115); *Der Imperativ im Chaladsch* (Finnisch-Ugrische Forschungen 39, 1972; 295-340); *Eine seltsame alttürkisch-chaladsch Parallele* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1974; 1-24); *Kahalaj and its relations to the other Turkic languages; Das Sonqor-Türkische* (Studia Orientalia 47, 1977); *Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türksprachen* (Rocznik Orientalistyczny XXXIX, 1978, 15-31). *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da Gagavuzca (*Das Gagausiche,* I, 260-271), Kırım Osmanlıcası (*Das Krimosmanische.* I, 272-280) ve Kırım Tatarcası (*Das Krimtatarische.* I, 369-390) bölümlerini de Doerfer yaz-

mıştır. Son olarak, *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrāb)* (Budapest 1980. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXVI) adlı Halaççça sözlüğünü yayımlamıştır (Semih Tezcan'la birlikte).

Doerfer'den önce Halaç diyalekti üzerinde V. Minorsky (*The Turkish dialect of the Khalaj.* Bulletin of the School of Oriental Studies 1940, 417-437) durmuştu.

Almanya'da München, Freiburg, Köln, Würzburg, Bonn, Hamburg, Marburg, Mainz, Tübingen, Frankfurt am Main ve Göttingen üniversitelerinde Türk dili öğretimi yapılmaktadır.

Alman Türkologları Türk dilinin gramerine büyük ağırlık vermektedirler. G. Weil'in *Grammatik der osmanisch-türkischen Sprache* adlı gramerinden sonra H. J. Kissling de bir gramer yazmıştır (*Osmanisch-türkische Grammatik.* Wiesbaden 1960). Hors Wilfrid Brands ise *Studien zum Wortbestand der Türksprachen. Lexikalische Differenzierung. Semasiologie, Sprachgeschichte* (Leiden 1973) adlı bir eser vermiştir.

Berlin Üniversitesinde Türk dili derslerini 1974'e kadar S. Kleinmichel (doğ. 1938) vermiştir. Kleinmichel, *Marzubanname* üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır. Onun "Verbalnomina und Partizipien im Altosmanischen" (CAJ XVII, 1973, 164-175) başlıklı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır.

Almanya'da Bilimler Akademisine bağlı Eski Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü (Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie) 'nde de Türkoloji alanında bilimsel araştırmalar yapılmaktadır. Bu enstitüde Peter Zieme daha çok eski Uygur yazmaları üzerinde çalışmaktadır.

Karl Steuerwald çağdaş Türk dili üzerinde bir çalışma (*Untersuchungen zur türkischen Sprache der Gegenwart.* I, Berlin 1963, II, Berlin 1964, III, Berlin-München-Zürich 1966) ortaya koyduktan sonra Türkçe-Almanca (*Türkisch-deutsches Wörterbuch.* Wiesbaden 1972) ve Almanca-Türkçe (*Deutsch-türkisches Wörterbuch.* Wiesbaden 1974) sözlükler yayımlamıştır.

Almanya'da Türkolojinin durumu üzerine daha çok bilgi edinmek için bk. G. Doerfer: O sostojanii tjurkologii v Federativnoj Respublike Germanii (ST 6, 1974, 98-109); Barbara Flemming: Neuere wissenschaftliche Arbeiten und Forschungsvorhaben zur Sprache, Geschichte und Kultur der vorosmanischen und osmanischen Türkei in der Bundesrepublik Deutschland seit 1968 (Turcica V, 1975, 131-147); S. Kleinmichel: Sovremennoe sostojanie tjurkologii v Germanskoj

Demokratičeskoj Respublike. ST 4, 1976, 93-107; Klaus Kreiser: Bibliographie der deutschen Turkologie (1975-1993) (Turcica XXVI, 1994, 271-376).

Avrupa'nın kuzeydoğu ucunda yer alan Finlandiya, İsveç ve Rusya gibi komşu devletlerin siyasî ve kültürel baskısına karşı savaş açmak durumunda kalmış küçük bir ülkedir. Bu savaşın parolasını Arvidson dile getirmişti: "İsveçli değiliz, Rus olmak istemiyoruz, Fin kalmak dileğimizdir."

Bu bilinç Finlandiya'da dil, tarih ve etnografya gibi ulusal bilimlerin gelişmesine yol açmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak Fin halk edebiyatı alanında da geniş araştırmalar yapılmıştır. 1835 yılında *Kalevala* destanının birinci baskısını yayımlayan Lönnrot, Fin halk edebiyatının zenginliğini ortaya koymuştur.

Uzun süre komşu ulusların siyasî ve kültürel baskısı altında kalmış olan Finler, ulusal bir yalnızlık duygusu içinde yaşıyorlardı. Bu duygudan kurtulmak için bilginler, Fin ulusunun uzak geçmişini araştırmak ihtiyacını duymuşlardır. Tarih belgelerinin azlığı karşısında Fin bilginleri, ana dillerinin tanıklığına başvurmaktan başka çıkar yol bulamamışlardır. İşte bu sebeple, Finlandiya'da dil çalışmaları ve özellikle karşılaştırmalı dil bilimi ve diyalektoloji alanındaki çalışmalar birinci planda yer almıştır.

Bu yolda Matias Aleksanteri Castrén (1813-1852) yeni bir çığır açmıştır. Castrén, 1838-1849 yılları arasında Finlandiya'nın, Rusya'nın ve Sibirya'nın kuzey bölgelerinde bilimsel araştırma gezileri yapmıştır. Bu gezilerinde Türk diyalektleri üzerinde de durmuştur. Ancak, sağlık durumunun ağırlaşması üzerine 1849'da Helsinki'ye dönmüştür.

Verimli çalışmalarıyla büyük bir ün kazanmış olan Castrén, 1851'de Helsinki Üniversitesinde kurulan Fin dili kürsüsüne getirilmişse de, sağlığının birdenbire bozulması üzerine yorucu gezilerinde toplamış olduğu dil örneklerini bilim âlemine veremeden ölmüştür.

Castrén bu yolda yalnız bir eser yayımlayabilmiştir (1850). Yazar, bu eserinde Fin, Türk, Moğol ve Tunguz dilleri arasındaki benzerlikler üzerinde durmuştur.

Castrén "Altay dilleri" adını verdiği bu diller arasındaki yakınlık bağlarını ortaya çıkaramamıştır. Ancak ondan sonra yetişen Fin bilginleri, bu yolda yaptıkları çalışmalarla onun güttüğü amacın gerçekleşmesine yeni katkılar getirmişlerdir.

Castrén'in "Altay dilleri" adını verdiği diller, bu gün bilim çevrelerinde

daha çok "Ural-Altay dilleri" olarak geçer. Bu büyük dil ailesinin Ural kolunda Fince ve Macarca gibi diller yer alır. Altay kolunda ise Türk ve Moğol dilleri özel bir yer tutar.

Castrén'in Sibirya Türkleri arasında topladığı diyalektoloji örneklerini Anton Schiefner (1817-1879) *Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén* (1853-1858, 1862) adlı dizide yayımlamıştır (*Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnisse aus den tatarischen Mundarten des Minussinischen Kreises.* S. Petersburg 1857, yeni bas. 1969). Castrén'in Koybalca sözlüğü 1886'da N. F. Katanov tarafından yeniden işlenecektir (*Castrén's Koibalisch-deutsches Wörterverzeichnis und Sprachproben des koibalischen Dialectes, neu transcribirt.* Mélanges Asiatiques 9, 1886, 97-205. s.). Böylelikle Castrén, doğrudan doğruya Türkoloji alanında da çalışmıştır.

Castrén'den sonra gelen Fin bilginleri de onun kurduğu geleneğe bağlı kalarak bu yolda değerli eserler ortaya koymuşlardır.

Castrén'le başlayan bu dil çalışmalarına paralel olarak Fin bilginleri Asya'da bulunan eski Türk yazıtları üzerinde de çalışmışlardır. Fin Arkeoloji Derneği 1889 yılında bu eski yazıtları bir atlas içinde toplamıştır. Bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandıran bu atlastan yararlanan Otto Donner (1835-1909), 1892'de Yenisey yazıtlarının sözlüğünü yayımlamıştır *(Wörterverzeichniss zu den Inscriptions de l'Iénissei).* Bu sözlük eski Türk yazıtlarında kullanılan alfabenin okunmasından önce yazılmıştır. Otto Donner, eski Türk alfabesinin kökeni üzerinde de durmuştur (*Sur l'origine de l'alphabet turc du nord de l'Asie.* Journal de la Société Finno-Ougrienne XIV, 1, 1906). 18 temmuz 1889 tarihinde İrkutsklu Rus bilgini N. M. Yadrintsev, Kuzey Moğolistan'da, Orhon ırmağı vadisinde bu yazıtlara benzer yeni birtakım yazıtlar bulmuştur. Bu haber üzerine bir yandan İrkutsk Coğrafya Derneği bir araştırma kurulu yollarken bir yandan da Fin-Ugor Derneği (Suomalais-ugrilainen Seura) yeni bir kurul göndermiştir. 1890'da Axel Olai Heikel (1851-1924)'in başkanlığında Orhon vadisine giden bu kurulun topladığı bilgi ve resimler, 1892'de yeni bir albümde çıkmıştır (*Inscriptions de l'Orkhon recueillies par l'expédition finnoise 1889 et publiées par la Société finno-ougrienne.* Helsingfors 1892).

Bundan sonra Ruslar da tanınmış Türkolog Wilhelm Radloff'un başkanlığında Moğolistan'a bir araştırma kurulu göndereceklerdir (1891). Bu

kurulun getirdiği resim ve veriler de büyük bir albümde toplanacaktır (*Atlas der Altertümer der Mongolei.* 1892-1896).

İşte Fin ve Rus kurulları tarafından meydana getirilen bu eserleri kullanan Danimarkalı Vilhelm Thomsen, Moğolistan'da bulunan yazıtları 1893 yılında okumayı başarmıştır. Orhon vadisinde bulunan yazıtların eski Türklerden kaldığını tespit eden Thomsen, bu konuda yazmış olduğu eserini 1896'da Helsinki'de yayımlamıştır (*Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées.* MSFOu V, 1896).

Danimarkalı büyük dil bilgininin Moğolistan ve Sibirya'da bulunan eski Türk yazıtları üzerinde yapmış olduğu daha sonraki çalışmalar da Fin-Ugor Derneğinin yayınları arasında yer almıştır.

Fin-Ugor Derneği 15 Kasım 1883 tarihinde kurulmuştur. Derneğin kurucusu Otto Donner, bilim alanında değerli yayınlarıyla ün yapmış bir dil bilginidir. Otto Donner, Fin-Ugor dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünü yazmıştır. Ancak, onun Fin bilimine tarihî hizmeti, Finlandiya'da ulusal araştırmaların gelişmesinde büyük bir rol oynamış olan derneği kurmasıdır. Donner bütün maddî varlığını bu derneğe vakfettiği gibi, halkın maddî yardımını da sağlamıştır. Bu dernek Fin-Ugor dillerinin dar çerçevesi içinde kalmamış, Castrén'in çizdiği plana bağlı kalarak "Altay dilleri" alanında da sürekli çalışmalar yapmıştır. O bakımdan Fin-Ugor Derneğinin dergilerinde Türkoloji yazıları önemli bir yer tutmuştur.

Fin-Ugor Derneğinin kurduğu ilk dergi (Journal de la Société Finno-Ougrienne) 1886'da çıkmaya başlamıştır. Bu dergiyi 1890'da yeni bir dergi (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne) izlemiştir.

Thomsen'in eski Türk yazıtlarıyla ilgili çalışmaları bu dergilerde çıkmıştı. Bundan başka, bu dergilerde eski ve yeni Türk dil ve diyalektleriyle ilgili birçok yazı da yer almıştır.

Fin-Ugor dilleri Türk diyalektlerinin ağır baskısı altında kalmıştır. Bu dillerle uğraşan uzmanlar, çalışmalarında Türk diyalektlerinin etkisine büyük ağırlık vermişlerdir. Kai Donner (1888-1935) Samoyedlerle Türkler arasındaki en eski ilişkiler üzerinde durmuştur (*Zu den ältesten Berührungen zwischen Samojeden und Türken.* JSFOu LX:1, 1924, 1-42). Heikki Paasonen, Mordvin dilindeki Türkçe alıntıları gözden geçirmiştir (*Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen.* JSFOu XV, 1897, 2). Paasonen daha sonra Ostyakçadaki Türkçe alıntıları da toplayacaktır (*Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen.* FUF II, 1902). Yrjö Wichmann (1868-1932) da Perm dillerinde kullanılan

Çuvaşça alıntıları irdelemiştir (*Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen.* MSFOu XXI, 1903). Macar dil bilgini Zoltán Gombocz (1877-1935), Macarcada kullanılan eski Türkçe alıntıları toplamıştır (*Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache.* MSFOu XXX, 1912). Martti Räsänen (1893-1976) Çermiş dilinde kullanılan Çuvaşça ve Tatarca alıntıları işlemiştir (*Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen.* MSFOu XLVIII, 1920; *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen.* MSFOu L, 1923). Bu çalışmalara Artturi Kannisto (1874-1943) da katılmış, Vogul dilinde kullanılan Tatarca alıntıları toplamıştır (*Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen.* FUF XXVII, 1925). Son olarak, Aulis J. Joki (1913-1989), Sayan dağları çevresinde yaşayan Ural kavimlerinin dillerinde kullanılan alıntıları özenle irdelemiştir (*Die Lehnwörter des Sajansamojedischen.* MSFOu 103, 1952). Sándor Csúcs da Votyakçada kullanılan Tatarca alıntıları toplamıştır (*Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen.* Budapest 1990. Bibliotheca Uralica, 10).

Türk diyalektlerinden Ural dillerine geçmiş olan sözler üzerinde duran Fin bilginleri, karşılaştıkları problemleri çözebilmek üzere Türk diyalektolojisi alanında da çalışmak ihtiyacını duymuşlardır. Örnek olarak, Heikki Paasonen, Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşça üzerinde çalışarak güzel bir sözlük meydana getirmiştir (*Csuvas szójegyzék.* Budapest 1908, yeni bas. Szeged 1974). Paasonen, bu sözlükte Çuvaşça sözlerin diğer Türk diyalektlerindeki karşılıklarını da vermiştir.

Paasonen'in bu sözlüğünden sonra Rusya'da N. İ. Aşmarin ve V G. Egorov gibi bilginler yeni sözlükler yazacaklardır. Aşmarin büyük sözlüğünde Çuvaşça sözlerin Türkçe karşılıklarını vermiş, Egorov ise etimolojik bir sözlük ortaya koymuştur.

Paasonen, Rusya'da yapmış olduğu araştırma gezisinde Çuvaş ve Tatarların halk edebiyatı üzerinde de durmuştur. Onun topladığı dil ve folklor örneklerinin büyük bir bölümü ölümünden sonra çalışma arkadaşları ve öğrencileri tarafından işlenmiş ve baskıya verilmiştir: *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* (MSFOu 94, 1949); *Mischärtatarische Volksdichtung* (MSFOu 105, 1953), *Tatarisches Dialektwörterverzeichnis* (JSFOu LXVI, 1963). Paasonen'in *Die sogenannten Karataj-Mordwinen oder Karatajen* (JSFOu XXI, 1903, 1-51) adlı yazısı da Türkoloji bakımından önemli bir katkıdır.

Finlandiya'nın büyük kurtarıcısı Mareşal Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867-1951) de Türkoloji çalışmalarına katılmıştır. Mannerheim 1906-1908 yılları arasında Orta Asya ve Kuzey Çin'de uzun bir araştırma gezisi yapmıştı. Bu gezisinde Mannerheim, Kansu eyaletinde Sarı Uygur adıyla anılan küçük bir Türk kolunun varlığını tespit etmişti (*A visit to the Sarö and Shera yögurs.* JSFOu XXVII, 2, 1911). Mannerheim Türkçe bilmediği halde birtakım Sarı Uygurca sözler de tespit etmişti. Onun topladığı Sarı Uygurca veriler G. J. Ramstedt tarafından kontrol edilmiştir. Mareşal Mannerheim'in Asya gezisinde toplanan bilgi ve gözlemler 1940'ta çıkan büyük bir eserde yayımlanmıştır *(Across Asia from West to East in 1906-1908).*

Mareşal Mannerheim'in tespit etmiş olduğu Sarı Uygurca verileri kontrol eden G. J. Ramstedt (1873-1950) Türk ve özellikle Moğol dilleri alanında yaygın ün yapmış seçkin bir bilgindir.

Ramstedt, Otto Donner'in tavsiyesi üzerine "Altay dilleri" üzerinde çalışmaya başlayarak 1898-1901 yılları arasında uzun bir araştırma gezisi yapmıştır. Bu gezisinde Kuzey Moğolistan'a kadar uzanan Ramstedt, Moğolcanın Halha diyalektini öğrenmiştir. 1903-1905 yılları arasında Kalmık diyalekti üzerinde çalıştığı gibi, Kafkasya ve Türkistan topraklarında yaşayan Türklerin dilleri üzerinde de durmuştur. Bu gezilerinde Afganistan topraklarında Moğolların varlığını tespit etmiştir (*Mogholica. Beiträge zur Kenntnis der Moghol-Sprache in Afghanistan.* JSFOu XXIII, 4, 1906). Ramstedt'in Moğol diyalektolojisi bakımından en büyük eseri Kalmıkça sözlüğüdür (*Kalmückisches Wörterbuch.* Helsinki 1935, yeni bas. 1976. Lexica Societatis Fenno-Ugricae III). Ramstedt bu eserinde Kalmıkça sözleri basit bir sözlük içinde tespit ve izah etmekle yetinmeyerek, etimolojik birleştirme ve açıklamalar da yapmış, Kalmıkça (ve Moğolca) sözlerin Türkçe karşılıklarını da vermiştir. Bu sebeple, Kalmıkça sözlüğü Türk diyalektleriyle uğraşanlar için de değerli bir yardımcıdır.

Ramstedt, eski ve yeni Türk dilleri alanında da çalışmıştır. Moğolistan gezisinde (1900) Urga çevresinde bulmuş olduğu yazıtları 1913'te Almancaya çevirdiği gibi (*Zwei uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei.* JSFOu XXX, 3, 1913), çağdaş Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşçanın tartışmalı problemlerini de gözden geçirmiştir (*Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen.* JSFOu XXXVIII: 1, 1922-1923). "Az *η* hang a mongolban és a törökben" (NyK XLII, 1913, 229-238), "Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte" (KSz XV, 1914,

134-150; XVI, 1915, 66-841) ve "Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Ursprache" (JSFOu XXXII, 2, 1916) gibi yazıları da değerli gözlemler getirmiştir. Özellikle bu sonuncu yazısı Paul Pelliot tarafından değerlendirilerek bütünlenmiştir (Les mots à *h* initiale, aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles. JA 206, 1925, 193-263. s.). Bu çalışmalar sonunda Ramstedt Türk, Moğol ve Tunguz dilleri arasındaki bağları modern dil biliminin metotlarıyla gün ışığına çıkarmıştır. Bu suretle Castrén'in düşüncelerini gerçekleştiren Ramstedt, Altayistik adını verdiğimiz yeni bir bilim kolunun temellerini sağlamlaştırmıştır.

Daha sonra Ramstedt Kore diliyle "Altay dilleri" arasında birtakım benzerlikler bulunduğunu gözlemiş, 1939'da bir Kore dili grameri (*A Korean grammar.* MSFOu LXXXII) yazmıştır. *Studies in Korean etymology* (MSFOu XCV, 1949) adlı son eseri de bu alanda değerli bir çalışmadır. Ramstedt'in bu yoldaki birtakım etimolojilerini eski öğrencisi Pentti Aalto yayımlayacaktır *(Additional Korean etymologies.* JSFOu LVII, 1954). Aalto, Ramstedt'in *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft* (MSFOu 104, 1-3) adlı büyük eserini de baskıya vermiştir.

Ramstedt, "Altay dilleri" alanında birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Martti Räsänen, Aulis J. Joki, Pentti Aalto, Eino Karahka, Paul Jyrkänkallio gibi.

Arvo Martti Oktavianus Räsänen (1893-1976) başlangıçta Çermiş dilinde kullanılan Çuvaşça ve Tatarca alıntıları toplamıştır. Daha sonra Türk diyalektolojisi alanında çalışmaya başlayan Martti Räsänen, Anadolu'da gerçekleştirdiği araştırmalarını birkaç eserde yayımlamıştır: *Eine Sammlung von māni-Liedern aus Anatolien* (JSFOu XLI, 2, 1926); *Chansons populaires turques du Nord-Est de l'Anatolie* (StO IV: 2, 1931); *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien* (StO V: 2, 1933; VI: 2; 1935; VIII: 2,1936; X: 2, 1942). Onun bu yayınlarını Tadeusz Kowalski değerlendirmiştir (The Polish Bulletin of Oriental Studies 1, 1937, 46-57; 2, 1938, 41-47).

Räsänen, "Über die langen Vokale der türkischen Lehnwörter im Ungarischen" (FUF XXIV, 1937, 246-255) adlı yazısında Ana Türkçedeki uzun ünlüler sorununa değinmiştir. *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (StO XV, 1949; Rusça çev. 1955) ve *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen* (StO XXI, 1957) gibi eserler-

den sonra *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (Helsinki 1969. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII) adlı sözlüğünü yayımlamıştır. Bu sözlüğün *Wortregister*'ini István Kecskeméti baskıya vermiştir (1971).

Pentti Aalto (doğ. 1917) Ramstedt'in birkaç eserini baskıya verdiği gibi, Altayistik ve Türkoloji alanında birçok yayın da yapmıştır. Ramstedt ve J. G. Granö'nün Moğolistan'da topladıkları belgeleri *Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei* (JSFOu LX, 7, 1958) adlı yazısında ortaya koymuştur. *Two Old-Turkic Monuments of Mongolia* (MSFOu 150, 1973, Edward Tryjarski ile birlikte) adlı yazısı da eski Türk yazıtları için yeni bir katkıdır.

Ramstedt'in öğrencileri olarak Eino Karahka (*Zur Frage nach ursprünglichen Vokallängen im Tschuwassischen.* StO XIV, 11, 1950) ve Paul Jyrkänkallio (*Übersicht über die türkischen Völker unserer Zeit.* StO XIV, 10, 1950; *Zur Etymologie von russ.* tolmač *"Dolmetscher" und seiner türkischen Quelle.* StO XVII, 1952) da Türkoloji alanında çalışmışlardır.

Abraham Herman August Kellgren (1822-1856) Fuad ve Cevdet efendi (paşa)'lerin gramerini Almancaya çevirmiştir (*Grammatik der Osmanischen Sprache.* Deutsch bearbeitet von H. Kellgren. Helsingfors 1855). Kellgren, Leipzig'de Fischer'in yanında yetişmiştir.

Aulis J. Joki (1913-1989) *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen* (MSFOu 103, 1952) adlı eseriyle tanınmıştır. Bundan başka, küçük bir Kızıl sözlüğü (*Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache.* StO XIX, 1, 1953) yazmıştır. Daha sonra Kai Donner'in Kaça sözlüğünü de işlemiştir (*Kai Donners kleinere Wörterverzeichnisse aus dem Jurak-, Jenissei- und Tawgysamojedischen, Katschatatarischen und Tungusischen.* JSFOu LVIII, 1, 1956).

Fin Slavisti Jooseppi Julius Mikkola (1866-1946), Türklük bilimi alanında *Die Chronologie der türkischen Donaubolgaren* (JSFOu XXX, 1913) adlı çalışmasıyla tanınmıştır. Bundan başka, Mikkola Avarların dili üzerinde de çalışmalar yapmıştır.

Finlandiya'da Journal de la Société Finno-Ougrienne ve Mémoires de la Société Finno-Ougrienne dergilerinden başka, Finnisch-ugrische Forschungen dergisinde de Türkoloji yazıları yer almaktadır. Bu dergi 1901'de kurulmuştur.

Fin Doğu Derneği (Societas Orientalis Fennica) 1925'te Studia

Orientalia dergisini yayımlamaya başlamıştır. Bu dergide M. Räsänen, G. J. Ramstedt, P Aalto gibi Fin Türkolog ve Mongolistlerinin yazıları yer aldığı gibi, yabancı Türkologların çalışmaları da yayımlanmıştır. Ymär Daher'in *Agricultura Anatolica I. Die volkstümlichen landwirtschaftlichen Geräte. Eine wort- und kulturgeschichtliche Untersuchung mit besonderer Berücksichtgung der Türkvölker* adlı eseri de bu dergide yayımlanmıştır (1970).

Polonya'da Türklük bilimi çalışmaları Lwów, Wilno ve Kraków gibi kültür merkezlerinde başlamıştır. Varşova Üniversitesinde Türkoloji Bölümü II. Dünya Savaşından birkaç yıl önce kurulmuştur.

Polonya'da çağdaş Türklük biliminin kurucusu Tadeusz Kowalski (1889-1948)'dir. Başlangıçta daha çok doğu dilleri (Arapça, Farsça) ve kültürleri alanında çalışan Kowalski, en değerli eserlerini Türklük bilimi alanında vermiştir. İlk olarak Türk askerlerinden topladığı folklor ve diyalektoloji örneklerini değerlendiren Kowalski, *Zagadki ludowe tureckie* (Enigmes populaires turques) (Kraków 1919) adlı çalışmasında Türk halk bilmeceleri üzerinde durmuştur. *Ze studiów nad formą poezji ludów tureckich* (Etudes sur la forme de la poésie des peuples turcs) (Kraków 1922) adlı eserinde ise Türk halk şiirlerini biçim açısından gözden geçirmiştir. Bilim çevrelerinde büyük takdir toplayan bu çalışmalarından sonra Balkan ve Anadolu diyalektolojisi alanında birçok yayın yaptığı gibi (*Piosenki ludowe anatolskie o razbójniku Czakydżym.* RO I, 1916-1918, 334-355; *Cinq récits de Günei (Vilayet de Smyrne).* RO II, 1925, 204-212; *Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien.* WZKM XXXIII, 1926, 166-231; *Einige Probleme der osmanisch-türkischen Dialektforschung.* RO VII, 1931, 264-280; *Türkische Volksrätsel aus Nordbulgarien.* Festschrift für Georg Jacob. Leipzig 1932. 128-145; *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est* (Kraków 1933. 28 s.); *Türkische Volksrätsel aus Kleinasien.* ArOr IV, 1933, 295-324; *Les Turcs balkaniques.* RIEB I-II, 1936, 420-430; *Eine unbekannte gerundiale Konstruktion im Anatolisch-Türkischen.* ArOr X, 1938, 115-120; *Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja.* RO XIV, 1939, 66-80; *Ringkämpfe bei den Balkantürken,* Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli N. S. I, 1940, 163-175), Kowalski Polonya'da yaşayan Karaylarla da uğraşmıştır. Onun bu yoldaki en büyük eseri, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* (Kraków 1929. XXIX+311 s.) adı altında yayımlanmıştır.

Kowalski, Sir Aurel Stein'in Güney İran'da tespit ettiği dil örneklerini de yayımlamıştır (*Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Äænallu-Dialekt aus Südpersien.* Kraków 1937). 1929'da Prag'da toplanan I. Slavistik Kongresinde Slav dillerinde kullanılan Türkçe alıntılarla ilgili çalışmaların metodolojisini tartışmış, Türk diyalektlerinde *-lar, -ler* ekinin semantik görevini gözden geçirmiştir (*Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes* -lar, -lär *in den Türksprachen.* Kraków 1936). İslâm Ansiklopedisi'nin Avrupa baskısında Türk ağızları (*Osmanisch-türkische Dialekte.* Enzyklopädie des Islām IV, 1931, 991-1011) maddesi sağlam veri ve gözlemlerle dolu güzel bir özettir. Bundan başka, *bilmece, mani, koşma* ve *türkü* maddelerini de yazmıştır. Son olarak, Martti Räsänen'in Anadolu ağızlarıyla ilgili yayınlarını özen ve yetki ile değerlendirmiştir.

Kowalski'nin öğrencisi Ananiasz Zajączkowski (1903-1970) de başlangıçta Karayların diliyle uğraşmıştır (*Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodnio-karaimskim.* Kraków 1932). Daha sonra Osmanlı Türkçesi alanında birkaç eser vermiştir: *Studia nad językiem staroosmańskim* (I, 1934; II, 1937). 1947'de *Ze studiów nad zagadnieniem chazarskim* (Kraków 1947) adlı eserini yazmıştır. *Remarques concernant les études sémantiques turques* (RO XV, 1948, 145-158) adlı yazısından sonra *Związki językowe polowiecko-słowiańskie* (Wroclaw 1949) adlı eserinde Slavlarla Kıpçaklar arasındaki eski dil ilişkilerini gözden geçirmiştir. Zajączkowski, Kıpçakça yazmalarla da uğraşmıştır. Onun bu yoldaki yayınları Türk dili bakımından büyük bir kazançtır: *Manuel arabe de la langue des Turcs et Kiptchaks (époque de l'État Mamelouk)* (Warszawa 1938); *Note complementari sulla lessicografia arabo-turca nell'epoca dello Stato Mamelucco.* Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli N. S. I, 1940, 149-162; *Słownik arabsko-kipczacki z okresu Państwa Mamełuckiego. II, Verba* (1954). Kutb'un *Husrev u Şirin*'ini de yayımlamıştır: *Najstarsza wersja)usräv u Šīrīn Qu+ba.* I. Tekst (Warszawa 1958); II. Facsimile (Warszawa 1958); III. Słownik (Warszawa 1961). Öğrencisi Jan Reychman (1910-1975) ile birlikte *Zarys dyplomatyki osmańsko-tureckiej* (Warszawa 1955) adlı bir eser de yazmıştır (İngilizcesi: *Handbook of Ottoman-Turkish diplomatics.* Revised and expanded translation by A. S. Ehrenkreutz. The Hague 1968).

Zajączkowski bilim çevrelerinde Varşova Üniversitesinde

Türkolojinin kurucusu olarak tanınmıştır.

Jan Grzegorzewski (1849?-1922) daha çok Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde çalışmışsa da, Karayların diliyle de uğraşmıştır (*Ein Türk-tatarischer Dialekt in Galizien.* Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien CXLVI, 1903).

Daha çok "Altay dilleri" ve özellikle Mongolistik alanında yayın yapan Władysław Kotwicz (1872-1944), Rus Türkologu A. N. Samoyloviç ile birlikte İhe-hüşotü yazıtını yayımlamıştır (*Le monument turc d'lkhe-khuchotu en Mongolie Centrale.* RO IV, 1928). Kotwicz, Moğollarla Uygurlar arasındaki ilişkilere de değinmiştir *(Quelques données nouvelles sur les relations entre les mongols et les ouïgours.* RO II, 1925). *Contributions aux études altaïques* I. (Notice préliminaire), II. (Les noms de nombres, III. (Les noms de couleurs) (RO VII, 1931, 130-234) adlı yazısında sayı ve renk adları üzerinde durmuştur. *Les pronoms dans les langues altaïques* (1936) adlı çalışması da Türkoloji bakımından değerli bir katkıdır. Daha sonra Mancu dilinde kullanılan Türkçe alıntıları gözden geçirmiştir (RO XIV, 1938, 91-102). Marian Lewicki, Kotwicz'in belli başlı çalışmalarını *Studia nad językami altajskimi* (RO XVI, 1953) adı altında toplamıştır.

Edward Tryjarski (doğ. 1923) de Polonya Türkolojisinin geleneklerini sürdürmüştür. Tryjarski Paris'te ve Avusturya'da Ermeni-Kıpçak yazmaları üzerinde çalıştıktan sonra Bulgaristan'da Türkler arasında diyalektoloji araştırmaları yapmıştır. 1962'de Moğolistan'da bir geziye çıkan Tryjarski, eski Türk yazıtlarıyla ilgili çalışmalar yapmıştır: *L'inscription turque runiforme d'Archanen, en Mongolie* (UAJb 36, 1965, 423-428), *Die heutige Mongolei und ihre alten Denkmäler* (UAJb 38, 1966, 154-158), *The Present State of Preservation of Old Turkic Relics in Mongolia and the Need for their Conservation* (UAJb 38, 1966, 158-173), *On the Archaeological Traces of Old Turks in Mongolia* (East and West 21, 1971, 121-135), *The Inscription at Ikhe Khushotu* (RO XXXIV, 1971, 7-33, Sir G. Clauson ile birlikte), *Two Old Turkic Monuments of Mongolia* (MSFOu 150, 1973, 413-420, Pentti Aalto ile birlikte), *L'inscription turque runiforme de Khutukula* (JA CCLXII, 1975, 171-182, J. Hamilton ile birlikte). Son olarak, *Zwyczaje pogrzebowe ludów tureckich na tle ich wierzeń* (Warszawa 1991) adlı eserinde Avrasya topraklarında yaşayan Türklerin ölü gömme âdetlerini irdelemiş, *Kultura ludów tureckich w świetle przekazu Ma2mūda z Kaszgaru* (Warszawa 1993) adlı eserinde de

Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına dayanarak Türklerin kültürünü gözden geçirmiştir.

Son yıllarda Stanisław Kałużyński, Yakutçada kullanılan Moğolca öğeleri toplamıştır (*Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache*. Warszawa 1961). Yazar, Yakutça üzerindeki yayın ve çalışmalarını özenle sürdürmektedir.

Kałużyński "Sovremennoe sostojanie i bližajšye perspektivy tjurkologii i altaistiki v Polše" (VJa 5, 1963, 108-114) başlıklı yazısında Polonya'da Türkolojinin durumu üzerine bilgi vermiştir. Daha sonra A. Dubiński de "Turkologie in Polen" (Materialia Turcica 14, 1988, 100-118) yazısında Polonya'da Türkoloji çalışmalarından söz etmiştir.

Stanisław Stachowski Slavist olarak Sırpça ve Bulgarca gibi dillerde kullanılan Türkçe alıntıları kronolojik açıdan değerlendirdiği gibi, Türkçedeki Farsça, Arapça ve Rumca öğeleri de gözden geçirmiştir.

1914'ten beri çıkmakta olan Rocznik Orientalistyczny dergisinde Türkoloji çalışmaları önemli bir yer almaktadır. 1959'da kurulan Folia Orientalia dergisinde de Türklük bilimine ilişkin yazılara ağırlık verilmektedir.

Eski Çekoslovakya'da Türk dili öğretimi Prag'da Karl Üniversitesinde başlamıştır (1925). Bu üniversitenin Asya ve Afrika Ülkeleri Kürsüsünde Türkoloji çalışmaları da yapılmaktadır. Çekoslovak Bilimler Akademisinin Doğu Bilimleri Enstitüsü (Orientální Ustav, Praha)'nde ve Slovak Bilimler Akademisinin Doğu Bilimleri Bölümünde (Bratislava) de Türkolojiye yer verilmektedir.

Jan Rypka (1886-1968) Fars (ve Arap) edebiyatı yanında klasik Türk edebiyatı alanında da çalışmıştır. Rypka klasik Türk edebiyatı alanında en çok Sâbit ve Bakî üzerinde durmuştur: *Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sâbit* (Erster Teil, Praha 1924); *Bâqí als Ghazeldicher* (Praha 1926). Bu çalışmalarından sonra Sâbit ve Bakî'nin eserleri üzerine birkaç yazı daha yazmıştır: *Sâbit's Ramazânijje* (Islamica III, 1928, 435-478); *Über Sábits romantisches Epos Edhem ü Hümá* (ArOr I, 1929, 147-190); *Sieben Ghazele aus Bâkîs Dîvân* (Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli N. S. I, 1940, 137-148); *Ein Ghazel Bakis* (ArOr XII, 1960, 103-105) gibi. Rypka, Nabî ve Vehbî'nin eserleri üzerinde de durmuştur. Örneğin *Ein Ghasel Nabis auf das Badehaustreiben* (*Németh Armağanı*. Ankara 1962. 353-357) başlıklı yazısında Nabî'nin bir gazelini açıklamıştır.

Über den Sturz Nizām-ul-Mulks (*Fuad Köprülü Armağanı.* İstanbul 1953. 423-435) yazısı Selçuklu tarihine ilişkin bir katkıdır. (Rypka bu yazısında Karl Rippe takma adını kullanmıştır.) Rypka, bu çalışmaları yanında pratik dil kılavuzları da yazmıştır. *Türkisch* adlı Almanca dil kılavuzunun birkaç baskısı çıkmıştır (1943, 1954, 1955). Bundan başka, Rypka eski Osmanlı belgeleriyle de uğraşmıştır.

Josef Blaškovič de bu yolda çalışmıştır. Son olarak Güney ve Güneydoğu Slovakya'da Türk hâkimiyetiyle ilgili bir eserde 256 Türkçe (ve Macarca) belgeyi Slovakçaya çevirmiştir (*Rimavská Sobota v čase osmanskotureckého panstva.* Bratislava 1974).

Türk grameri üzerinde çalışmalar yapan L. Hřebiček, *Turkish grammar as a graph* (Praha 1971. Dissertationes Orientales 31) adlı çalışmasıyla tanınmıştır. Daha sonra Hřebiček Archiv Orientální dergisinde Türk dil inkılâbının yol açtığı gelişmeler üzerinde de durmuştur.

Dil bilimi alanında çalışan I. Krámsky de eserlerinde Türk diline yer vermektedir.

Doğu Enstitüsü 1929'da Archiv Orientální dergisini yayımlamaya başlamıştır. Bu dergide yabancı Türkologların yazılarına da yer verilmektedir.

Son yıllarda Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si üzerinde Fahir İz, Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin tarafından değerli çalışma ve yayınlar yapılmıştır. Hollanda'da Martin van Bruinessen ile Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi in Diyarbekir* (Leiden 1989) adlı bir eser yayımladılar. Bunun gibi, Robert Dankoff da *An Evliya Çelebi Glossary* (Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilisations, Harvard University, 1991) başlıklı bir çalışma ortaya koydu. Dankoff'un 'Migdisi' An Armenian Source for the *Seyahatname* (WZKM 76, 1986, 73-79) başlıklı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır. T. Halasi-Kun, "Evliya Çelebi as Linguist" (Festschrift Honoring Omeljan Pritsak. Harvard Ukrainian Studies III/IV, 1979-1980, 376-382) başlıklı yazısında, Evliya Çelebi'yi dilci olarak değerlendirdi. Dankoff da Evliya Çelebi'nin Türk diyalekt ve ağızlarına ilişkin bilgi ve verilerini gözden geçirdi (Turkish Languages and Turkish Dialects according to Evliya Çelebi. *Altaica Osloensia.* Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Oslo. 89-102). Son olarak Dankoff, *Armenian Loanwords in Turkish* (Turcologica Band 21. Wiesbaden 1995. 217 s.) adlı bir eserde Türkçede kullanılan Ermenice alıntıları topladı (bk. Hasan

Eren: TD 1995/II, 859-904). Danimarka, büyük dilci Vilhelm Thomsen (1842-1927)'in yurdu olarak Türkoloji tarihinde özel bir yer tutmuştur. Thomsen, Türkolog olarak büyük ününü eski Türk (Orhon ve Yenisey) yazısının çözümüne borçludur. Bu çözüm, son çağların en büyük bilimsel buluşudur. Thomsen bu buluşunu Danimarka Akademisinin 15 Aralık 1893'te yapılan toplantısında açıklamıştı (*Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénissei. Notice préliminaire.* Bulletin de l'Académie Royal des Sciences et des Lettres de Danemark 1893, 285-299). Daha sonra (1896) Orhon yazıtlarını *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (MSFOu V, 1896, 224 s.) adlı klasik eserinde yayımlamıştır. Orhon (ve Yenisey) yazıtlarının okunması Türkoloji tarihinde yeni bir çağ açmıştır.

Eski Türk yazıtları üzerindeki çalışmalarını sürdüren Thomsen, 1916'da bu yolda yeni bir eser vermiştir: *Turcica. Études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie* (MSFOu 1916, 1-107). Daha sonra Orhon yazıtlarını (ve Tonyukuk yazıtını) yeniden gözden geçirerek Dancaya çevirmiştir (*Samlede Afhandlinger* III, 1922, 465-516). Onun yapmış olduğu bu son çeviriyi H. H. Schaeder Almancaya aktarmıştır (*Alttürkische Inschriften aus der Mongolei.* ZDMG 1924-1925, 121-175). Schaeder'in Almanca çevirisi Ragıp Hulûsi [Özdem] tarafından Türkçeye aktarılmıştır (*Moğolistan'daki Türkçe kitabeler.* TM II, 1928, 81-118).

Yenisey yazıtları üzerinde duran Thomsen, *Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénissei* (JSFOu XXX: 4, 1913-1918, 1-9) adlı yazısında W. Radloff'un *b* olarak kabul ettiği harfin kapalı *e* olduğunu ortaya koymuştur.

Thomsen, yaşamının son yıllarında eski öğrencisi Kurt Wulff (1881-1939) ile birllikte Türk yazıtları üzerindeki çalışmalarını sürdürmüştür. Yazıtları Wulff'un baskıya vermesi planlanmışsa da, Thomsen'in ölümünden sonra Wulff da ölmüştür.

Thomsen'in eski Türkçe alanında birçok yayını daha vardır: *Ein Blatt in türkischer "Runen"-Schrift* (Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften 1910, 296-306); *Dr. M. A. Stein's Mss. in Turkish "Runic" script* (Journal of the Royal Asiatic Society 1912, 181-227). *Aus Ostturkestans Vergangenheit* (UJb 1925, 1-24) yazısı Doğu Türkistan'ın geçmişine ilişkin bir katkıdır.

Thomsen, 1897'de toplanan XI. Doğu Bilimleri Kongresine Uygur dilinin ünsüzler düzenini tartışan değerli bir bildiri sunmuştur. Bu bildiri

1901'de Keleti Szemle dergisinde yayımlanmıştır (*Sur le système des consonnes dans la langue ouïgoure*. Keleti Szemle II, 241-259).

Orhon ve Yenisey yazıtlarının Thomsen tarafından okunması bütün Avrupa'da geniş bir ilgi uyandırmıştır. Yazıtların yayımlanması üzerine Alman dilcisi W. Bang-Kaup, Germanistiği bırakarak tekrar Türkolojiye dönmüştür.

Thomsen, Danimarka'da birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Vilhelm Grønbech (1873-1948) Çuvaşça ve Yakutça gibi Türk diyalektlerini göz önünde tutmak suretiyle Türk fonetiği üzerinde değerli bir çalışma ortaya koymuştur (*Forstudier til tyrkisk Lydhistorie*. Kopenhag 1902). Bu çalışmanın Almanca özeti Keleti Szemle dergisinde çıktı (IV, 1903, 114-125, 229-240).

Holger Pedersen (1867-1953), *Türkische Lautgesetze* (ZDMG LVII, 1903, 535-561) adlı yazısında Vilhelm Grønbech'in *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie* adlı eserini değerlendirmiştir. Pedersen, Türkçede kullanılan Ermenice alıntılar sorununa da değinmiştir (*Armenisch und die Nachbarsprachen*. KZ XXXIX, 1904, 334-484)). Ancak bu yoldaki savları bilim çevrelerinde ağır eleştirilere yol açmıştır.

Vilhelm Grønbech'in oğlu Kaare Grønbech (1901-1957), *Der türkische Sprachbau I*. (Kopenhag 1936) adlı eseriyle Türkoloji uzmanlarının takdirini kazanmıştır. Ancak yazar bu eserin II ve III. bölümlerini bütünleyip yayımlayamamıştır. Monumenta Linguarum Asiae Maioris dizisinde *Codex Cumanicus*'un faksimilesini baskıya vermiştir. Bu dizinin Subsidia bölümünde ise *Codex Cumanicus*'un sözlüğünü ortaya koymuştur (*Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhag 1942). Bu dizinin IV kitabı olarak Rabguzî'nin *Kısâsü'l-enbiyâ* adlı eserinin faksimilesini vermiştir (Rabghusi, *Narrationes de Prophetis*. Kopenhag 1948). 1938-1939 yıllarında Kuzeybatı Moğolistan'da ve İç Moğolistan'da bir gezi yapmış, *Turkish Inscriptions from Inner Mongolia* (Monumenta Serica 4: 1, 1939, 305-308) adlı yazısını yazmıştır. Onun *Der Akzent im Türkischen und Mongolischen* (ZDMG XCIV, 1940, 375-390), *Et tyrkisk tabuord: böri* (In memoriam Kr. Sandfeld. 1943, 80-84), *Begrebet naun på tyrkisk* (Festskrift til L. L. Hammerich. 1952, 269-272), *The Turkish System of Kinship* (Studia Orientalia Ioanni Pedersen ... dicata. 1953. 124-129) gibi yazılarında da Türklük bilimi bakımından değerli bilgi ve gözlemler vardır.

Kaare Grønbech, *Philologiae Turcicae Fundamenta* için *Türkçenin*

yapısı ve *Kuman Türkçesi* bölümlerini yazmayı üzerine almışsa da, bu bölümleri yazamamıştır.

Kaare Grønbech, 1922 yılından başlayarak Acta Orientalia dergisini yönetmiştir (Sten Konow ile birlikte).

Danimarka'da Türkoloji çalışmalarını Kaare Thomsen [Hansen], Iben Raphael Meyer gibi uzmanlar sürdürmektedir.

Kaare Thomsen [Hansen] (1924-1997)'in *The closed é in Turkish* (1957), *Zur volgabolgarischen Epigraphie* (1962), *Bemerkungen über das türkische Vokalsystem der zweiter Silbe* (1963) gibi yazılarıyla bilim çevrelerinin ilgisini çekmiştir. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da *Das Kasantatarische und die westsibirischen Dialekte* (I, 407-421) ve *Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische* (I, 564-568) bölümlerini de Kaare Thomsen yazmıştır.

Iben Raphael Meyer ise *Bemerkungen über Vokal- und Schriftsystem des Runentürkischen* (1965), *Türkeitürkisch* tanı- '*kennen' und* tanık '*Zeuge*' 1968) ve *Klassifikation und Rhotazismus* (1970) gibi birtakım yazılar yayımlamıştır.

Hollanda'da doğu bilimlerine ilişkin çaba ve çalışmaların eski bir geçmişe çıktığını biliyoruz. Örneğin M. J. de Goeje, Arap coğrafyacılarının eserlerini bilim çevrelerine kazandırmıştır. M. Th. Houstma da Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklar üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır. Onun Leiden'de bulunan eski bir Kıpçakça yazmayı yayımlaması (*Ein türkisch-arabisches Glossar*. Leiden 1894) Türk dili için büyük bir kazançtır.

Son yıllarda da Hollanda'da Türklük bilimi alanında birtakım gelişmelere tanık oluyoruz. Örnek olarak, Uwe Bläsing'in *Armenisches Lehngut in Türkischen am Beispiel von Hemşin* (Dutch Studies in Armenian Language and Literature 2. Amsterdam 1992) adlı çalısması, Anadolu diyalektolojisine değerli bir katkıdır. Uwe Bläsing, Türklük bilimi çevrelerinde adını *Tschuwaschische Sprichwörter und sprichwörterliche Redensarten* (Wiesbaden 1992) başlıklı çalışmasıyla duyurmuştu.

İsveç'te Türkoloji çalışmaları Philipp Johann von Strahlenberg ile başlamıştır. Strahlenberg 1709'da Poltava savaşında Rus tutsaklığına düşerek Sibirya'ya sürülmüştür. Tutsaklık yıllarını Sibirya'da yaşayan toplulukların dil ve geleneklerini öğrenmek suretiyle değerlendiren Strahlenberg, Türkoloji tarihinde *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1730) adlı büyük eseriyle yer almıştır. Bu eserde yazar, yerli "Tatar"ların dilleri üzerinde de durmuştur. Strahlenberg

yalnız yerli dil ve diyalektlere ilişkin örnekler vermekle kalmayarak, bu diller arasındaki benzerlikler üzerinde de durmuştur. Kişisel gözlem ve çalışmalarına dayanan Strahlenberg, eserinde "Ural-Altay dilleri" arasında eski bir bağ ve yakınlık bulunduğu inancını dile getirmiştir.

Strahlenberg'den sonra İsveç'te Türkolog olarak Matthaeus Norberg (1747-1826)'i anmak gerekir. Norberg, Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma'*sını Almancaya çevirmiştir.

C. J. Tornberg, Uppsala Üniversitesindeki Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaların katalogunu yayımlamıştır (1849). Daha sonra Karl V Zetterstéen (1866-1953) İsveç arşivlerinde saklanan Türkçe, Tatarca ve Farsça belgeleri yayımlamıştır: *Türkische Urkunden* (Uppsala 1938); *Türkische, tatarische und persische Urkunden in schwedischen Reichsarchiv* (Uppsala 1945); *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala.*

İsveçli gezgin Sven Hedin (1865-1952) Orta Asya gezilerinde Türklere ilişkin bilgi ve gözlemler toplamıştır.

Gustaf Richard Raquette (1871-1945) daha çok Doğu Türkistan'da konuşulan Türk diyalektleriyle uğraşmıştır. Raquette, Türkolog olarak ilk çalışmasını 1909'da vermiştir (*A contribution to the existing knowledge of the Eastern-Turkestan dialect as it is spoken and written at the present time in the districts of Yarkand and Kashgar.* JSFOu XXVI: 5). Daha sonra Doğu Türkçesinin gramerini yazmıştır (*Eastern Turki Grammar. Practical and theoretical with Vocabulary.* MSOS, 2. Abt., Jg. 15, 1912, 111-183, Bd. 16, 1913, 113-211; Part III. Vocabulary, Bd. 17, 1914, 170-232). Raquette bu yoldaki çalışmalarını 1927'de İngilizce sözlüğü ile bütünlemiştir (*English-Turki Dictionary based on the Dialects of Kashgar and Yarkand.* Lund 1927).

Raquette, çalışmalarında Doğu Türkistan diyalektini normalleştirmeye çalışmış, halk ağzını kullanmamıştır. Sözlüğünde de ağız farklarını göz önünde tutmamıştır.

Raquette, Kâşgar'da yazılmış bir vakıf belgesi de yayımlamıştır (*Eine kaschgarische Wakf-Urkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Turkestans.* Lund 1930).

C. G. Mannerheim, 1906-1908 yılları arasında Orta Asya'da yaptığı geziden birçok Türkçe yazma getirmişti. Helsinki'de saklanan bu yazmaları da Raquette değerlendirmiştir (*Collection of manuscripts from Eastern*

Turkestan: an account of the contents. Carl Gustaf Mannerheim, *Across Asia from West to East 1906-1908).* Raquette, Türkçede vurgu sorununu da tartışmıştır (*The accent problem in Turkish.* Lund 1927).

Raquette, Lund Üniversitesinde birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Onun en tanınmış öğrencisi seçkin bir diplomat ve Türkolog olan Gunnar Valfrid Jarring (doğ. 1907)'dir.

1933'te Lund Üniversitesinde doçent olarak Raquette'in yerini alan Jarring, onun açtığı çığırda çalışarak birçok eser vermiştir. Raquette'ten farklı olarak Jarring daha çok Doğu Türkistan ağızları üzerinde durmuştur. Başlangıçta Doğu Türkçesinin fonetiğini işlemiştir (*Studien zu einer osttürkischen Lautlehre.* Lund-Leipzig 1933). *The Contest of the Fruits. An Eastren Turki Allegory* (Lund 1936) adlı küçük eserinden sonra *The Uzbek Dialect of Qilich (Russian Turkestan)* (Lund 1937) adlı çalışmasını yayımlamıştır. 1935 yılında Afganistan'da toplamış olduğu Özbekçe metinleri baskıya vermiştir (*Uzbek Texts from Afghan Turkestan.* Lund 1938). Bundan sonra Afganistan'da yaşayan Türk boyları üzerine bir eser yazmıştır (*On the Distribution of Turk Tribes in Afghanistan.* Lund 1939). Bu eserde 1935'te topladığı bilgileri değerlendirdiği gibi, bu konuda çıkmış olan bütün eski yayınları da kullanmıştır. Jarring, Doğu Türkistan'da derlemiş olduğu dil örneklerini dört ciltlik bir eserde toplamıştır (*Materials to the Knowledge of Eastern Turki.* Lund 1946-1951). Son olarak, bu alandaki çalışmalarını bütünlemek üzere bir sözlük de yazmıştır (*An Eastern Turki-English Dialect Dictionary.* Lund 1964).

Daha çok Ural dilleriyle uğraşan Björn Collinder (1894-1983), Türkoloji alanında da birtakım yayınlar yapmıştır. *Reichstürkische Lautstudien* (Uppsala 1939) adlı eseri Türkoloji çevrelerinde ağır eleştirilere uğramıştır (H. W. Duda, *Zu Björn Collinder's osmanisch-türkischen Lautstudien.* ZDMG 94, 1940, 86-105). Collinder Türkçede vurgu sorununa da değinmiştir (*Gibt es im Türkischen keinen Akzent.* ZDMG 95, 305-310).

Lars Johanson Türkolog olarak Türk dilinin en ağır morfoloji problemlerinden birini yetkiyle işlemiştir (*Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkeitürkischen Aspektsystems.* Uppsala 1971. Acta Universitatis Upsaliensis, studia Turcica Upsaliensia I). Daha sonra Eski Türkçe üzerine bir çalışma yayımlamıştır (*Alttürkisch als "dissimilierende" Sprache.* Wiesbaden 1979). Johanson 1982'de Johannes Gutenberg (Mainz, Almanya) Üniversitesinde Türkoloji profesörlüğüne

atanmıştır.

Norveç'te Konrad Nielsen (1875-1953) Türkoloji alanında birtakım yazılar yazmıştır. *Akcentueringen i tyrkisk-osmanisk.* Christiania Videnskabs-Selkabs Forhandlinger (1906) gibi. Bu yazı Macarcaya da çevrilmiştir (*A török hangsúly kérdéséhez.* NyK 1907). Nielsen 1936'da çıkan bir yazısında Türk dil reformu üzerinde de durmuştur (*Die türkische Sprachreform.* Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap VIII). Son olarak, 1940'ta tekrar Türkçede baskı ve ton dalgalanmaları sorununa değinmiştir (*Druck und Tonbewegung im Reichstürkischen*).

Oslo Üniversitesinde Türkoloji öğretimi 1965'te başlamıştır. Bu göreve Even Hovdhaugen getirilmiştir. Daha çok gramer üzerinde çalışan Hovdhaugen'in *Turkish Words in Khotanese Texts* (Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XXV, 1971) adlı yazısı anılmaya değer.

Bergen Üniversitesinde Alf Grannes, Bulgarcadaki Türkçe alıntılar üzerinde durmaktadır: *Les éléments d'origine turque dans la langue du plus célèbre roman bulgare du 19e siècle 'Sous le joug' d'Ivan Vazov* (Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XXIII, 1969, 147-170); *Etudes sur les turcismes en bulgare* (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Klasse, Ny Serie. Nr. 8. Oslo 1970); *Les turcismes dans un parler bulgare de la Bulgarie de l'Est (Contribution à la lexicologie balkanique)* (AOH XXVIII, 1974, 269-285); *The use of the Turkish pluralizer -lx2r in South Slavic and Albanian* (New Zealand Slavonic Journal 11, 2, 1977, 83-93). Grannes bu yolda *Loan Compounds in Bulgarian Reflecting the Turkish Indefinite Izafet-Construction* (Det Norske Videnskaps-Akademi II. Hist.-Filos. Klasse Skrifter, Ny Serie No. 15. Oslo-Bergen-Tromsø 1980) adlı bir çalışma da yayımlamıştır.

Son olarak Grannes, *Turco-Bulgarica. Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian* (Turcologica Band 30. Wiesbaden 1996. IX+320 s.) adlı bir eserde Bulgarcadaki Türk etkisine ilişkin yazılarını toplu olarak baskıya vermiştir.

Oslo Üniversitesinde Türk dili öğretimiyle uğraşan Bernt Brendemoen de çalışkan bir uzmandır. Brendemoen Türkçe gramer ve sözlükler yayımladığı gibi, Anadolu diyalektolojisi alanında da türlü yayınlar yapmıştır. Bu yoldaki çalışmalarında Karadeniz ağızlarına ağırlık verdiği göze çarpıyor.

Balkan ülkelerine gelince: Eski Yugoslavya'da doğu bilimleri alanındaki araştırmalar Saraybosna (Sarajevo) Doğu Enstitüsünde toplanmıştır.

Belgrad Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Doğu Filolojisi kürsüsü 1926'da kurulmuştur. Yugoslavya'da kurulan ilk doğu bilimleri birimi olan bu kürsüyü başlangıçtan itibaren Fehim Bajraktarević (1889-1970) yönetmiştir. Bajraktarević daha çok Yugoslavya ile doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerle ilgilenmiş, Arapça ve Farsçadan birçok çeviri yapmıştır. Ancak, bilimsel çalışmalarında daha çok Türklerle Sırp-Hırvatlar arasındaki ilişkilere ağırlık vermiştir. Bajraktarević Nasreddin Hoca sorununu tartıştığı gibi (Prilozi za književnost, jezik, istorija i folklor XIV, 1934, 81-152), *İslâm Ansiklopedisi*'ne Nasreddin Hoca maddesini de yazmıştır. Bundan başka, bu ansiklopedide Türklere ilişkin (Yürükler, Peçenekler, Pomaklar gibi) birtakım maddeler de Bajraktarevic'in katkıları olarak çıkmıştır. Bajraktarević, Sırp-Hırvat dilinde kullanılan doğu (Türk, Arap, Fars) kökenli alıntıları da gözden geçirmiştir (*Prilog proućavanju naših pozajmica orijentalnog porekla.* Prilozi za književnost, jezik, istorija i folklor XXVII, 1-2, 1961, 65-79). Bajraktarević Türk gramerinin esaslarına ilişkin bir eser de vermiştir (*Osnovi turske gramatike.* Beograd 1962).

Sırp-Hırvatçada kullanılan Türkçe alıntıları Franz Miklosich işlemişti. Onun bu yoldaki yayınları Avusturya'da çıkmıştı.

Son olarak, Abdulah Škaljić de Sırp-Hırvat dilinde geçen Türkçe alıntıları toplamıştır (*Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku.* Sarajevo 1966. 5. bas. 1985). Bu konuyu A. Knežević de işlemiştir (*Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben.* Meisenheim am Glan 1962).

Sırp-Hırvat dilinde kullanılan Türkçe alıntılar üzerinde Petar Skok da durmuştur (*Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku.* Slavia XV, 1937-1938, 166-190, 336-366, 481-505; *Restes de la langue turque dans les Balkans.* RIÉB II, 1935, 247-260). Skok'un *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (I-IV, Zagreb 1971-1974) adlı sözlüğünde de Türkçe alıntılara büyük ağırlık verilmiştir.

Milan Adamović de bu yolda birtakım katkılar getirmiştir (*Neke osmanske etimologie.* Anali Filološkog fakulteta X, 1970, 61-79). Buna karşılık Slavoljub Djindjiİ Türk dilindeki Fransızca alıntılara değinmiştir (*Prilog proučavanju galicizama u turskom književnom jeziku.* Anali Filološkog fakulteta X, 1970, 33-59).

Makedonya'da Üsküp (Skopje) Üniversitesinde de Türkoloji çalışmaları artmıştır. Olivera Jašar-Nasteva (doğ. 1922), yerli Türk ağızlarıyla

uğraştığı gibi, Makedon dilindeki Türk unsurları üzerinde de durmuştur: *Turskite leksički elementi vo makedonskiot jazik.* Skopje 1962; *Makedonskite kalki od turskiot jazik.* Makedonski jazik XIII-XIV, 1962-1963, 109-172; *Tursko-makedonski leksički vkrstuvanja i mešanja.* Godišen zbornik na Filološkiot Fakultet na Univerzitetot vo Skopje 15, 1963, 349-384; *Za fonetskata adaptacija na turcizmite vo makedonskiot jazik.* Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus. Gedenkschrift für Alois Schmaus. München 1971. 316-322; *Funkcioniraneto na turcizmite vo makedonskiot knizeven jazik.* Makedonski jazik XXII, 1972). *Turskiot govor vo gostivarskiot kraj* (Gostivar Türk ağzı) (*Gostivarskiot kraj* (*makedonskiot, albanskiot i turskiot govor*-II. Gostivar: Opštinsko sobranie 1970) adlı çalışması Makedonya Türk ağızları alanında değerli bir katkıdır. *Prilog kon proučuvanjeto na Jurucite od Radoviško* (Etnogeneza na Jurucite i nivnoto naseluvanje na Balkanot. Skopje 1986. 125-146. s.) ve *Turski elementi vo jazikot i stilot na makedonskata narodna poezija* (Skopje 1987. 111 s.) gibi çalışmaları da yeni gözlemler getirmiştir. Olivera Jašar-Nasteva'nın Makedon dilindeki Türkçe alıntıları bir sözlükte toplayacağı anlaşılıyor.

Belgrad'da 1936'da Revue Internationale des Études Balkaniques adlı bir dergi çıkmaya başlamıştır. Bu dergide Türklere ve Türk diline ilişkin değerli yazılara da yer verilmiştir.

Eski Yugoslavya'daki Türkoloji çalışmalarının bibliyografyasını Jasna Šamić (Bibliographie des travaux turcologiques yougoslaves. Turcica XVI, 1984, 211-277) vermiştir.

II. Dünya Savaşından sonra Sofya'da Revue Internationale des Études Balkaniques dergisinin yerini Linguistique Balkanique adlı dergi almıştır. 1959'da çıkmaya başlayan bu dergide Balkanoloji ve Türkoloji yazıları yayımlanmaktadır.

Bulgaristan'da Türklük bilimi Dimit"r Gadjanov (1874-1947) ile başlamıştır. Gadjanov Sofya Üniversitesinde Türkçe (Osmanlıca) okutmanı olarak çalışmıştır. Bulgaristan'da Türklük bilimi onunla üniversite düzeyine çıkmıştır. Gadjanov, Balkan Türk ağızlarıyla da uğraşmıştır.

Veselin Beşevliev, eski Bulgarlardan kalma yazıtlar üzerinde çalışan seçkin bir uzman olarak tanınmıştır. *Die protobulgarischen Inschriften* (Berlin 1963, Berliner Byzantinistischen Arbeiten 23) adlı eserinin Bulgarcası 1979'da yayımlanmıştır (*P"rvo-b"lgarski nadpisi.* Sofya 1979). Bu eserde yazar eski Bulgar unvanları üzerine bilgiler vermiştir.

Beşevliev'in eski Bulgar adlarına ilişkin özel bir çalışması da vardır (*Protobulgarica.* To honor Roman Jacobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday. The Hague-Paris 1967. I, 222-231).

Stefan Mladenov (1880-1963) da Bulgarcadaki eski ve yeni Türkçe alıntılarla uğraşmıştır (*Verojatni i mnimi ostat"ci ot ezika na Arparuxovite b"lgari v novob"lgarskata reč.* Godišnik na Sofijskija Universitet. İstoriko-filologičeski fakultet 17, 1921, 201-288; *Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens en bulgare moderne.* Revue des Etudes Slaves I, 1921, 38-53).

Emil Boev, Bulgarcada kullanılan Türkçe alıntılarla ilgilendiği gibi, Türk ağızlarıyla da uğraşmaktadır (*Za b"lgarsko-tjurkskite ezikovi vr"zki.* İzvestija na İnstituta za b"lgarski ezik 16, 1968, 177-183; *Za predturskoto tjurksko vlijanie v b"lgarskija ezik. Ošte njakolko prab"lgarski dumi.* B"lgarski ezik 15, 1, 1965, 2-17; *Izsledvanija i materiali po tatarska dialektologija v B"lgarija.* Sofya 1971).

Mosko Moskov, bilimsel çalışmalarında Türkçe alıntılar sorununu Balkan dilleri bakımından işlemiştir (*Turski i tjurkski zaemki ot zvukopodražatelen i nezvukopodražatelen xarakter v bal'kanskite ezici.* Godišnik na Sofijskiya universitet, Fakultet po slavjanski filologii 62, 1969, 433-532). Moskov, Bulgar hanları listesinin yeni bir yorumunu da yapmıştır (*İmennik na b"lgarskite xanove. Novo t"lkuvane.* Sofya 1988. 368 s.).

Mefkûre Mollova, Bulgar dilindeki Türkçe alıntılar üzerinde durduğu gibi, Balkan ağızlarını da gözden geçirmiştir (*Etude phonétique sur les turcismes en bulgare.* LB 12, 1967, 115-154; *Quelques lexèmes turks septentrionaux en g ~ c ~ j... dans les langues slaves méridionales.* I. İzvestija na İnstituta za b"lgarski ezik 16, 1968, 193-201; II. ZBalk 9, 1973, 89-127; *Les ga- dialectes turcs dans les Balkans et leur rapport avec les autres langues turques.* LB 4, 1969, 107-130).

Romanya'da Türkoloji alanındaki çalışmalar son yıllarda artmıştır.

İlk Türkçe-Rumence ve Rumence-Türkçe sözlük 1790'da yazılmıştır.

Anton Pann (doğ. 1794 veya 1796) küçük bir dil kılavuzunun yazarı olarak tanınmıştır (*Dialog în trei limbi: ruseşte, romîneşte şi turceşte.* 1848).

Anton Pann'ın kılavuzundan sonra Janake Pashal'ın dil kitabı çıkmıştır (1849). Bu kitaplarda Balkan Türk ağızlarının fonetik ve sözlük özellikleri göze çarpar.

Rumenler için ilk Türk dili kitabını Constantin Petrescu yazmıştır (*Abecedaru Turco-Românu.* Rusciuk 1874).

Adam V. Cotula'nın Türkçe grameri 1905'te İstanbul'da yayımlanmıştır. N. Papahagi'nin Rumenler için yazdığı Türkçe dil kitabı ise 1911'de Selanik'te çıkmıştır.

I. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında Romanya'da Türk dili üzerine birtakım kılavuzlar yazılmıştır.

Büyük Rumen tarihçisi Nicolae Iorga (1871-1940), Romanya tarihiyle uğraşırken Türk arşiv belgelerini de değerlendirmiştir. Onun Türklere karşı gösterdiği ilgi Romanya'da Türk dili öğretimine ağırlık verilmesini sağlamıştır.

1 Nisan 1940'ta Iaşi Üniversitesinde bir Türkoloji Enstitüsü kurulmuştur. 1959'da Bükreş Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Arapça, Türkçe ve Tatarca (Dobruca) öğretimine başlanmıştır.

Vladimir Drimba (doğ. 1924), başlangıçta Türk argosunda kullanılan birtakım deyişler üzerinde durmuş (*Asupra unor termeni din argoul turcesc.* Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani. Bucureşti 1958. 255-270), daha sonra Anton Pann'ın eserlerini Türk diyalektolojisi yönünden değerlendirmiştir (*Surse romîneşti pentru dialectologia istorica turca.* Fonetica şi Dialectologie IV, 1962, 171-241; *Sources roumaines de la dialectologie historique turque. Les écrits en langue turque d'Anton Pann.* Revue de Linguistique III, 1963, 133-161). Buna paralel olarak Gagavuz diyalektiyle de uğraşmıştır (*Sur le vocatif en gagaouze.* AOH XIII, 1961, 253-260; *İssledovanija po fonetike gagauzskogo jazyka.* Revue de Linguistique VI, 1961, 239-259; VII, 1962, 141-160; *Remarques sur les parlers gagaouzes de la Bulgarie du Nord-Est.* RO XXVI, 1963, 63-89). Drimba, I. François'nın elçisiyle birlikte İstanbul'a gelen Fransız bilgini Guillaume Postel'in *Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs* (1575) adlı eserini Türkçe bakımından değerlendirmiştir (*Elementele de gramatica turca ale lui Guillaume Postel* (1575). Studii şi Cercetari Lingvistice XVIII, 1967, 325-339). Daha sonra Salarların dili üzerinde duran Drimba (*Sur la classification de la langue salare.* UAJb 40, 1968, 200-213), *Codex Cummanicus'* la ilgili birtakım yayınlar da yapmıştır (*Sur la datation de la première partie du Codex Cumanicus.* Oriens 27-28, 1981, 388-404). Onun bu yolda yaptığı en büyük çalışma Kumancanın sentaksına ayrılmıştır (*Syntaxe comane.* Bucureşti-Leiden 1973).

Mihail Ceachir (1861-1938) küçük bir Gagavuzca-Rumence sözlük yazmıştır (*Dicționar găgăuzo-român.* Chişinău 1938).

Lazăr Şăineanu (1859-1934) Rumencede kullanılan Türkçe alıntıları toplamıştır (*Influența orientală asupra limbei şi culturei române.* I-III, Bucureşti 1900). Daha sonra Heinz F. Wendt (*Die türkischen Elemente im Rumänischen.* Berlin 1960) bu alıntıları tekrar gözden geçirmişse de, Şăineanu'nun çalışması bu yolda çıkan ilk eser olarak değerini yitirmemiştir.

Arnavutluk'ta Eqrem Çabej (1908-1980) Türkçeden Arnavutçaya geçen alıntılar üzerinde durmuş, ancak bu konuda toplu bir eser yayımlamamıştır. Türkçenin Arnavutçaya etkisini daha sonra Norbert Boretzky işleyecektir (*Der türkische Einfluss auf das Albanische. Teil 1: Phonologie und Morphologie der albanischen Turzismen.* Wiesbaden 1975). Albanische Forschungen, 11. *Teil 2: Wörterbuch der albanischen Turzismen.* Wiesbaden 1975. Albanische Forschungen, 12).

Soņ yıllarda Yunanistan'da da Türkolojiye ağırlık verildiği göze çarpıyor. S. Salaville ile E. Dalleggio'nun *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs* (Athen 1958) adlı eserleri, Karamanlıcaya ilişkin bir katkıdır. Đ. Theodoridis, Ch. Symeonidis ve Ch. Tzitzilis gibi uzmanlar da Türkçede kullanılan Rumca alıntılar üzerinde uğraşmaktadırlar. Özellikle Tzitzilis'in bu alanda özenle çalıştığı göze çarpıyor. Onun *Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte)* (Wien 1987) adlı eserinde Türkçede (ve özellikle Anadolu ağızlarında) yaşayan Rumca alıntılar titizlikle işlenmiştir. Tzitzilis'in *Fonetični problemi pri etimologizuvane na gr"ckite zaemki v b"lgarskija ezik* (Sofiya 1990) başlıklı eserinde de yeni katkılar göze çarpar.

D. J. Georgacas da bilimsel yayınlarında Rumcadan kalma alıntılar üzerinde durmaktadır. Onun *Ichthyological Terms for the Sturgeon and Etymology of the International Terms botargo, caviar and Congeners (a linguistic, philological and culture-historical study)* (Athen 1978) ve "Turkish common names of aquatic animals and fishing terms of Greek origin" (Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo 20, 1978, 119-145) gibi çalışmaları Türkçede kullanılan Rum kökenli balık adlarına ilişkin bilgilerle doludur. Ayrıca, Georgacas Anadolu'daki yer adlarının kökenine ilişkin sorunlarla da uğraşmıştır. "The Names for Asia Minor Peninsula and a Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames"

(Beiträge zur Namenforschung, N.F. Beiheft 8) (Heidelberg 1971) adlı çalışması bu alanda değerli bir katkıdır.

Rusya'da Türklere ve Türk diline karşı duyulan ilgi, çar Deli Petro (I. Pëtr) döneminde bir kat daha artmıştır. Daha çok siyasî gelişmelere bağlı olan bu ilgi karşısında Türk dili öğretimine büyük ağırlık verilmeye başlanmıştır. Başlangıçta Türk dilinin pratik olarak öğretilmesi ve özellikle Türkçe tercümanların yetiştirilmesi için birtakım kararlar alınmıştır. Rus çarının Yakın Doğu siyasetinin gelişmesi ve özellikle 1711 Prut seferi üzerine Türkçe, Farsça ve Arapça bilen tercümanların yetiştirilmesi gerçek bir ihtiyaç değeri kazanmıştır. I. Petro, Türkçe (ve Tatarca), Arapça ve Farsça gibi doğu dillerini bilen tercümanlar yetiştirilmesi amacıyla 1716 ve 1724 yıllarında yazılı emirler çıkarmıştır.

Rus çarının Türk işlerinde danışmanlığını eski Buğdan voyvodası Dimitri Cantemir (Kantemir) (1673-1723) yapmıştır. Eski bir Tatar soyundan geldiği anlaşılan Cantemir, 22 yıl (1688-1710) İstanbul'da, başlangıçta babası Constantin Cantemir (1627-1693)'in Buğdan beyliğine (1685-1693) atanması üzerine rehine ("emanet") olarak, daha sonra (1691'den sonra) ağabeyi Antioh'un diplomatik ajan (kethuda)'ı olarak kalmıştır.

1710'da sultan, Dimitri Cantemir'i Buğdan voyvodalığına atamış, ancak Dimitri Cantemir Türk makamlarının Buğdan halkının Osmanlı devletine bağlılığını sürdüreceği yolundaki ümitlerini boşa çıkarmıştır. Deli Petro ile görüşmelere girişen Dimitri Cantemir, Rus birliklerine elinden gelen yardımı yapacağına söz vermiş ve 1711 Prut seferinden sonra 4 000 Buğdanlı ile birlikte Rusya'ya sığınmıştır.

Rusya ile Yakın Doğu ülkeleri arasındaki ilişkileri göz önüne alan çar I. Petro'nun Dimitri Cantemir'i Türkler ve İslâmiyet üzerinde çalışmalar yapmaya özendirdiği anlaşılıyor.

1716 yılında Dimitri Cantemir *Incrementa atque decrementa aulae Othomanicae* adlı Latince eserini bitirmiştir. Bu eserin ancak bir bölümünün Latincesi yayımlanmıştır (*Excerptum ex operibus latinis Demetrii Cantemirii, voivodae Moldaviae.* Jassy 1833). Dimitri Cantemir'in Osmanlı devleti üzerine toplu bilgi veren çalışmasını Nicolas Tindal (1687-1744) İngilizceye çevirmiştir (1734-1735, 2. bas. 1756). Daha sonra eser İngilizceden Fransızcaya (1743) ve Almancaya (1745) da tercüme edilmiştir. Bu eser ölümünden sonra Cantemir'e büyük bir ün sağlamıştır. Bk. Mihail Guboglu: Dimitrie Cantemir–orientaliste. Studia et Acta Orientalia

III, 1960, 129-160; Georges Cioranesco: La contribution de Démètre Cantemir aux études orientales. Turcica VII, 1975, 205-232.

Deli Petro'nun 1722 İran savaşına katılan Dimitri Cantemir, Derbend'de birtakım yazıtlar toplamıştır *(Descriptio templi Muhammedani in Derbend).* Bu yazı Cantemir'in eserlerinin VII. cildine ek olarak yayımlanan "Collectanea Orientale" dergisinde çıkmıştır (1886).

Deli Petro, İran savaşına giderken Bulgar şehrinin kalıntılarını görnüştü. Bunun üzerine Kazan valisi Saltıkov'a gönderdiği bir emir uyarınca Bulgar şehri yıkıntılarında bulunan mezar yazıtları tespit ve tercüme edilmiştir. 1960'lı yıllarda bu eski yazıtlar G. V Yusupov tarafindan değerlendirilecektir (*Vvedenie v bulgaro-tatarskuju êpigrafiku.* Moskva-Leningrad 1960). Son olarak Bulgar yazıtlarını A. Róna-Tas ile S. Fodor işlemişlerdir (*Epigraphica bulgarica. A volgai bolgár-török feliratok.* Szeged 1973. Studia Uralo-Altaica I.).

I. Petro'nun Bilimler Akademisini kurması (1724-1725), doğu bilimleri ve özellikle Türkoloji çalışmaları için yeni olanak ve kolaylıklar sağlamıştır. Akademinin kurucu üyeleri arasında yer alan tanınmış Alman bilgini Gottlieb Siegfried Bayer (1694-1738) doğu bilimlerinin akademide yer almaya değer bir disiplin olduğunu dile getirmiştir.

Bayer, Berlin'de doğu dilleriyle uğraşmaya başlamıştı. Bu dillere karşı derin bir ilgi duyan Bayer'in Türk diliyle uğraştığı da anlaşılıyor. Onun Ebülgazi'nin *Şecere-i Türk* adlı eserinden bir bölümü Latinceye çevirdiğini biliyoruz (*Speciment Libri Schagjire Turki latine conversi a Theophilo Sigefrido Bayera.* Nova Eruditorum, Leipzig 1732, I, 356-366). O bakımdan Bayer, Bilimler Akademisinde çalışan ilk Türkolog sayılır.

Bayer'in adı Yenisey yazıtlarının tarihinde de geçer. Bayer, Uybat ırmağı vadisinde bulunan 3, 4 ve 5. anıtla Tuba ırmağı vadisinde ele geçen 1, 2 ve 3. anıtın yazısını Kelt yazısının yardımıyla çözmeyi denemiştir (Th.-S. Bayer, *Vetus inscriptio prussica.* Commentarii Academiae Scientiarum Imp. Petropolitanae, 1729, II, 470-481).

1732'de Dış İşleri Kurulunun çağrısı üzerine Petersburg'a gelen Georg Jakob Kehr (1692-1740) Arapça, Farsça ve Türkçe tercümanlığı yapmıştır. Kehr, Ebülgazi'nin *Şecere-i Türk*'ünü Almancaya çevirmiştir *(Das Ghiwischen Regenten Abu-l-Chasi Bahadur-Chans Mongalisch-Tatarisch-Türkischen Geschlecht-Registers und Chronici wahrhafte Uebersetzung aus dem Tatarischen Original-Text).* Bundan başka, Zahireddin Babur (1482-1530)'un eserini de Latinceye tercüme etmiştir

(Latina interpretatio Mscti Tataro-Indici Babur Namäh i. e. Indo-Mongolici primarii Monarchae Bâburi Historiae authenticae rerum ab ipso gestarum ab ipsi composîtae).

Kehr "Akademi veya Doğu Bilimleri Derneği" üzerine bir tasarı da bırakmıştır. Ondan önce Rusya'da doğu bilimlerinin öğretimi üzerine G. W. Leibnitz (1646-1716) de bir tasarı üzerinde çalışmıştır.

Bayer ve Kehr'in ölümlerinden sonra Doğu Bilimleri Akademisinde doğu araştırmaları büsbütün durmuştur.

1717-1720 yıllarında Volga boylarında ve Kafkasya'da Gottlieb Schöber (aş. yu. 1670-1739) bilimsel araştırmalar yapmıştır. 1720'de ise Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685-1735) Sibirya'da geziye çıkmıştır. Bilimler Akademisinin kurulmasından (1725) sonra Volga boylarında, Sibirya'da ve Kafkasya'da sürekli olarak araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırma gezilerine katılanlara "yabancı dillere ilişkin örnekler toplama" direktifi de veriliyordu. G. Schöber, D. G. Messerschmidt, G. F. Müller, J. E. Fischer, P. S. Pallas, S. G. Gmelin, J. A. Güldenstädt, J. P. Falk ve J. G. Georgi gibi bilgin ve araştırıcıların çalışmaları sonunda Türk diyalektlerine ilişkin birtakım bilgiler de toplanmıştır. Örnek olarak, Schöber Kırım Tatarcasına ilişkin 13 kelime ve 10 sayı adı tespit etmiştir. 1720-1727 yılları arasında Sibirya'da kalan D. G. Messerschimidt yerli dillere ilişkin veriler de toplamıştır. Messerschmidt'in günlükleri Berlin'de yayımlanmıştır (D. G. Messerschmidt, *Forschungen durch Sibirien. 1720-1727.* Teil 1. Berlin 1962; Teil 2. Berlin 1964; Teil 3. Berlin 1966; Teil 4. Berlin 1968).

Yerli dillere ilişkin verilerin toplanmasında Messerschmidt'e Philip Johan Tabbert (sonradan Strahlenberg adını almıştır) yardım etmiştir.

Gezgin ve tarihçi olarak Sibirya'nın araştırılmasında Gerhard Friedrich Müller (1705-1783) de rol almıştır. Müller, Johann Georg Gmelin (1709-1755) ile birlikte Vitus Bering'in Büyük Kuzey Araştırma Kuruluna katılmıştır.

Müller ve yardımcıları Sibirya'da yerli Türk diyalekt ve ağızlarının sözlüklerini yazmışlardır. Müller'in yazdığı *Vocabularium Harmonicum*'un tarihî değeri vardır (*Nachricht von dreyen im Gebiete der Stadt Kasan wohnhaften Heidnischen Völkern den Tscheremissen, Tschuwaschen und Wotiacken. Sammlung Russischer Geschichte.* Bd. II, 4. Stück, 1759, 305-412).

1739'da tarihçi Johann Eberhard Fischer (1697-1771) de Sibirya'ya

gönderilmiştir. August Ludwig Schlözer (1735-1809), onun düzenlediği "Vocabularium"u kullanmıştır.

Peter Simon Pallas (1741-1811), Samuel Gottlieb Gmelin (1745-1774), Johann Anton Güldenstädt (1745-1781), Johann Peter Falk (1727-1774) ve Johann Gottlieb Georgi (1729-1802) de Türk diyalektlerine ilişkin verilerin toplanmasına katılmışlardır.

Philipp Johann von Strahlenberg, Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserinin bir yazmasını bulduğu gibi, bu yazmanın "Tatarcadan" Rusçaya ve Rusçadan Almancaya çevrilmesini de sağlamıştır.

Rusya'da yetişen uzmanlar, Ebülgazi'nin eseri üzerinde birçok çalışma yapmışlardır. Jean Jacques Pierre Desmaisons (1807-1873) eseri Fransızcaya çevirmiştir (*Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghâsi Behâdour Khan.* I. Texte, St. Petersburg 1871; II. Traduction. St. Petersburg 1874; yeni bas. 1970).

Ebülgazi'nin *Şecere-i Terakime* adlı eserini A. G. Tumanskiy (1861-1920) yayımlamıştır (Aşkabad 1897). Bu eserin yeni baskı ve çevirisini ise A. N. Kononov gerçekleştirmiştir (*Rodoslovnaja turkmen. Sočinenie Abu-l-Gazi xana xivinskogo.* Moskva-Leningrad 1958).

XVIII. yüzyılın 70. yılllarında Rusya'da Holdermann'ın gözetimi altında yayımlanan "karşılaştırmalı sözlükler"de bütün Türk diyalektlerine ilişkin değerli veriler vardır. Örneğin Pallas'ın *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa Augustissimae [Caterinae] cura collecta; sectioni primae linguae Europae et Asiae complexae. Vergleichendes Glossarium aller Sprachen und Mundarten* (St. Petersburg 1787-1789) adlı eserinde ilginç Türkçe veriler toplanmıştır. Bu verileri Š. Stachowski değerlendirmiştir (*Osmanisch-türkische Wörter im Wörterbuch von P. S. Pallas* (1787-1789). FO IX, 1968, 53-68).

Tatarcanın ilk gramerini İ. Giganov (ölm. 1800) yazmıştır (*Grammatika tatarskogo jazyka.* Petersburg 1801). Bu gramerde Tatar diyalektinin Tobol ağzı işlenmiştir. Yazar, Tatarcayı Kırgızca (Kazakça) ve Türkçe ile karşılaştırmıştır. Giganov, Tatar diyalektinin yapısı üzerinde dururken Latincenin gramerine dayanan sistemi kullanmaktan vazgeçmiştir.

Moskova, Kazan ve Harkov üniversitelerinde doğu dilleri kürsüleri kurulmuştur. 1819'da yeniden kurulan Petersburg Üniversitesinde de doğu dilleri kürsüsü ihdas edilmiştir. Doğu dilleri arasında Türk dili özel bir yer tutmuştur. 1828'de Moskova'da Doğu Dilleri Enstitüsünde Yakın Doğu

dillerinin öğretimine başlanmıştır.

Rusya'da ilk orijinal Türk dili kılavuzunu Józef Julian Sękowski (1800-1858) yazmıştır. Sękowski Petersburg Üniversitesinde Türk dili öğretimi yapan ilk profesördür. Bu göreve 1822'de başlamış olan Sękowski'nin yazdığı Türk dili kılavuzunun M. Viguier'nin gramerine dayandığı anlaşılıyor.

Sękowski'nin bu kılavuzuna paralel olarak Petersburg'da bir Türkçe sözlük de yayımlanmıştır (Georges Rhasis, *Vocabulaire français-turc*. 1-2, St. Petersburg 1828). Bu sözlüğün yazarı Odessa'da Doğu Enstitüsünde Türkçe öğretmenliği yapmıştır.

Bu sözlükten sonra Moskova'da Alexandre Handjéri'nin büyük sözlüğü çıkmıştır (*Dictionnaire français-arabe-persan et turc*. I-III, 1840-1841). Handjéri (1760-1854), İstanbul'da Rus büyük elçiliğinde tercümanlık yapmıştır.

Minas Medici'nin eseri (*Grammaire polyglotte contenant les principes des langues arabe, persan, turque et tatar avec des remarques analytiques d'autres langues par le P. Minas Medici, docteur, archimandrite de l'Académie arménienne de St. Lazar supérieur des arméniens Catholiques de Karassou-Bazar en Tauride*. Venis 1844. 191 s.) Kırım Tatarcasının step ağzının gramerini kapsayan ilk deneme olarak anılmaya değer. Bu gramerde Türkçe veriler de geçer. Başlığı Ermenice, Fransızca ve Rusça olarak yazılmıştır. Gramer kuralları ve açıklamalar Ermenicedir. Örnekler Fransızcaya, Rusçaya ve eski Avrupa dillerine çevrilmiştir.

Rusya'da doğu bilimleri tarihinde Mirza Kâzım Beğ (1802-1870) özel bir yer tutar. Kâzım Beğ, Türkoloji alanında sağlam bir eser olarak ün yapan bir "Türk-Tatar grameri"nin yazarı olarak tanınmıştır (*Grammatika turecko-tatarskogo jazyka*. Kazan 1839; 2. bas. 1846). Eserin "düzeltilmiş ve yazarın birçok yeni filolojik araştırmalarıyla zenginleştirilmiş" olan 2. baskısı "Türk-Tatar dilinin genel grameri" adı altında çıkmıştır. J. Th. Zenker bu eseri Almancaya çevirmiştir (*Allgemeine Grammatik der türkisch-tatarischen Sprache von Mirza A. Kasem-Bek*. Leipzig 1848).

Kâzım Beğ'in grameri, Rusya'da olduğu gibi, Batı Avrupa'da da Jean Deny'nin gramerinin yayımlanmasına kadar Türkçe öğretiminde kullanılmıştır. XIX. yüzyılın 2. yarısında ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da çıkan gramerler Kâzım Beğ'in gramerlerinden geri kalmışlardır. Yalnız A.N. Samoyloviç'in Türkçe grameri bu yolda yeni ve sağlam bir adım

oluşturur.

Rusya'da Türklük bilimi tarihinde Otto Böhtlingk (1815-1904) büsbütün ayrı bir yer tutmuştur. Onun Yakut dili üzerine yazmış olduğu eser, klasik bir değer kazanmıştır (*Über die Sprache der Jakuten. 1. Teil, Einleitung, Jakutischer Text, Jakutische Grammatik; 2. Teil Jakutisch-Deutsches Wörterbuch.* St. Petersburg 1851; yeni bas. 1964). Böhtlingk'in Kâzım Beğ'in grameri ve Türk grameri üzerine yazmış olduğu yazılarda da değerli gözlemler vardır (*Kritische Bemerkungen zur zweiten Ausgabe von Kasem-Bek's türkisch-tatarischer Grammatik zum Original und zur deutschen Uebersetzung von Dr. J. Th. Zenker.* Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersburg V, 1848, 19-20: 289-301; 21: 321-336; 22: 337-352; 23: 353-368; *Zur türkisch-tatarischen Grammatik. I. Erster Beitrag.* Bulletin de la Classe historico-philologique... VI, 1849, 19-20: 307-318; 21-22: 334-342; Mélanges Asiatiques I, 1852, 193-206).

Wilhelm Radloff (1837-1918) Türklük biliminin tarihinde yeni bir çağ açmıştır. *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen. Phonetik* (Leipzig 1882 [1883]) adlı eserinde Türk diyalektlerinin fonetiği üzerinde durmuştur. Bu eserinde Türk diyalektlerinin tasnifini de yapmıştır (*Classsification der Türk-Dialecte nach der phonetischen Erscheinungen.* 280-291. s.).

Türkoloji çevrelerinde Türk diyalektlerinin tasnifi sorunu sık sık tartışılan bir konudur. Türk diyalektolojisinin kurucusu olarak ün alan Radloff'un tasnifi, bu yolda yeni bir denemedir. Sonradan onun yaptığı tasnifi A. N. Samoyloviç bütünleyecektir (*Nekotorye dopolnenija k klassifikacii tureckix jazykov.* Leningrad 1922; *K voprosu o klassifikacii tureckix jazykov.* Bakü 1926).

Çağdaş Türkler arasında yapmış olduğu gezilerde topladığı dil örneklerini *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* dizisinde yayımlamıştır. Bu dizinin VIII. bölümü *(Die Mundarten der Osmanen)* Ignác Kúnos'un, X. bölümü *(Narečija bessarabskix gagauzov)* V Moşkov'un, IX. bölümü *(Narečija urjanxajcev [sojotov], abakanskix tatar i karagasov)* ise N. F. Katanov'un eseridir. Radloff, Sibirya gezilerinde toplamış olduğu bilgileri *Aus Sibirien. Lose Blätter aus dem Tagebuche eines reisenden Linguisten* (I-II, 1884) adlı eserinde değerlendirmiştir.

Radloff'un en büyük eseri *(Versuch eines Wörterbuches der Türk-*

Dialecte) Türk diyalektlerinin anıtsal bir sözlüğüdür. 1859'da Altay çevresinde yaptığı gezide bilgi toplamaya başlayan Radloff, bu eserinin 1. fasikülünü 1888'de yayımlamıştır. Sözlüğün baskısı 1911'de sona ermiştir. Türk dil ve diyalektleri üzerine yazılan en büyük sözlük olarak bu anıtsal eser bu güne değin değerini saklamıştır. Türk diyalektleri alanında büyük bir gereksinimi karşılayan bu sözlüğün iki yeni baskısı çıkmıştır ('s-Gravenhage 1960; Moskva 1963-1964).

Rusya'da Lazar' Budagov da Türk-Tatar diyalektlerinin karşılaşmalı sözlüğünü yazmıştı. Ancak, onun eseri kapsam bakımından Radloff'un sözlüğü ile mukayese edilemez.

Radloff, *Kutadgu Bilig, Codex Cumanicus* gibi eski eserlerle de uğraşmıştır. Uygurlar ve Uygurca yazmalara ilişkin yayınlar yaptığı gibi, eski Türk yazıtları üzerinde de çalışmıştır.

Radloff, Anadolu Türkçesi alanında da birtakım çalışmalar yapmıştır (*Über alttürkische Dialekte, I, Die Seldschukischen Verse im Rebâbnâmeh.* Mélanges Asiatiques X, 1, 1890, 17-77. s.).

Radloff'tan sonra "Selçuklu şiirleri" konusu üzerinde Rus Türkologu Carl Salemann (1849-1916) da durmuştur *(Noch einmal die Seldschukischen Verse.* Mélanges Asiatiques X, 2, 1892, 174-245. s.).

Bu konuyu N. N. Martinoviç (1883-1939) de işlemiştir (*Novyj sbornik stixov Dželal-ed-dina i Sultana Veleda.* Zapiski XXIV, 205-232. s., Petrograd 1917).

V D. Smirnov (1846-1922) Osmanlı tarihi, özellikle Kırım Hanlığının tarihi üzerinde çalışmıştır. Osmanlı Türk edebiyatı tarihine ilişkin birtakım "taslak"lar da yazmıştır. Dış İşleri Bakanlığının Doğu Dilleri Enstitüsünde saklanan Türkçe yazmaların katalogunu da Smirnov yapmıştır *(Manuscripts turc de l'Institut des langues orientales decrits par W. D. Smirnov.* Collections scientifiques de l'Institut des langues orientales du Ministère des affaires etrangères. VIII, Petersburg 1897).

V. A. Maksimov (1836-1900), Anadolu'da Hüdavendigâr ve Karaman ağızları üzerinde durmuştur *(Opyt issledovanija tjurkskix dialektov v Hudavendgjare i Karamanii.* Petersburg 1867. 2, 99 s.).

Platon M. Melioranskiy (1868-1906), Radloff'un öğrencisi olarak Kazakçanın gramerini yazmıştır (*Kratkaja grammatika kazak-kirgizskogo jazyka.* Časť' I. *Fonetika i étimologija.* Petersburg 1894; Časť' II. *Sintaksis.* Petersburg 1897. Fransızcası: Le Muséon 34, 1921, 217-250. s.; 35, 1922, 49-108. s.). Kül Tegin anıtı üzerinde sağlam bir çalışma

(Pamjatnik v čest' Kjul'-Tegina) yapan Melioranskiy, Sivaslı Ahmed Burhaneddin'in divanından birtakım örnekler vermiş (*Otryvki iz divana Axmeda Burxaneddina Sivasskogo.* Vostočnye zametki, 1895, 131-152. s.), daha sonra bir "Arap filologu"nun Türk diline ilişkin yazma eserini işlemiştir (*Arab filolog o tureckon jazyke.* Petersburg 1900). Sonradan İstanbul'da bulunan bir yazmadan bu eserin yazarının İbn Mühenna olduğu anlaşılacaktır. Bu eserin İstanbul yazmasını Türk dili yönünden S. E. Malov değerlendirecektir (*İbn Muxanna o tureckom jazyke.* Zapiski Kollegii Vostokovedov V, 1930, 507-525. s.).

Vladimir A. Gordlevskiy (1876-1956) daha çok Anadolu Türkçesi üzerinde durmuştur. Doğu dilleri enstitülerinde Türkçe öğretimiyle uğraşan Gordlevskiy bir gramer de yazmıştır (*Grammatika tureckogo jazyka. Morfologija i sintaksis.* Moskva 1928; yeni bas. 1961). Bundan başka, Gordlevskiy Türk tarihi üzerinde de çalışmıştır (*Gosudarstvo sel'džukidov Maloj Azii.* Moskva-Leningrad 1941).

Fedor E. Korş (1843-1915) Türkolog olarak batı Türk diyalektlerinde şimdiki zaman biçimlerinin kökeni üzerine yazmış olduğu çalışmasıyla tanınmıştır (*Proisxoždenie formy nastojaščego vremeni v tureckix jazykax.* Drevnosti vostočnye 2, 1907, 1-22. s.). Daha sonra bu konuyu A. P Potseluevskiy geliştirecektir. Korş, Rusçada kullanılan Türkçe alıntılarla da uğraşmıştır. Bundan başka, Türk diyalektlerinin sınıflandırılması üzerinde de durmuştur.

Ekim ihtilâlinden sonra Moskova'da, Petersburg (Leningrad)'da, Kiev'de, Taşkent'te doğu bilimleri ve özellikle Türkoloji alanında uzmanlar yetiştirmek üzere özel öğretim kuruluşları açılmıştır.

Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Türk dili alanında çıkan ilk büyük eser, Aleksandr N. Samoyloviç'in, Türk dilinin fonetik ve gramer yapısındaki birtakım durumların yorumunda yenilikler getiren gramerdir (*Kratkaja učebnaja grammatika sovremennogo osmansko-tureckogo jazyka.* Leningrad 1925. 154 s.).

Timofey İ. Grunin (1898-1970) yeni yazı sistemine dayanan ilk Türkçe grameri yazmıştır (*Tureckij jazyk.* Harkov-Kiev 1930. 128 s.).

İstanbullu Hikmet Cevdetzade (1893-1945), 1934'te Andrey N. Kononov (1906-1986) ile birlikte bir gramer yazmıştır (*Grammatika sovremennogo tureckogo jazyka. Fonetika, morfologija i sintaksis.* Leningrad 1934). Kononov 1941'de yeni bir gramer yayımlamıştır (*Grammatika tureckogo jazyka.* Moskva-Leningrad 1941). Son olarak

Kononov, Türk grameri alanındaki en büyük eserini 1956'da ortaya koymuştur (*Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka.* Moskva-Leningrad 1956. 569 s.). Bunlardan başka, Kononov Özbekçenin gramerini de yazmıştır (*Grammatika uzbekskogo jazyka.* Taşkent 1948. 284 s.; *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo jazyka.* Moskva-Leningrad 1960. 446 s.).

Son olarak Kononov, *Grammatika jazyka tjukskix runičeskix panjatnikov VII-IX vv.* (Leningrad 1980. 256 s.) adlı bir gramer yayımlamıştır. Bu gramer, VII-IX. yüzyıllardan kalma eski Türk anıtlarını dil bakımından değerlendiren yeni bir katkıdır.

Kononov, Rusya'da Türk dillerine ilişkin araştırmaların tarihi üzerinde de çalışmıştır. *İstorija izučenija tjurkskix jazykov v Rossii. Dooktjabr'skij period* (Moskva 1972) adlı eseri bu alanda değerli bir katkıdır (yeni bas. 1982). Buna paralel olarak Rusya'da yetişen Türkologların yaşam ve bilimsel çalışma ve yayınlarına ilişkin bir *biobibliographique* sözlük de yayımlanmıştır (*Biobibliografičeskij slovar' otečestvennyx tjurkologov. Dooktjabr'skij period* (Moskva 1974; yeni bas. 1982).

Nikolay K. Dmitriev (1898-1954) Türk dilinin yapısı üzerine bir eser ortaya koymuştur (*Stroj tureckogo jazyka.* 1939. 60 s.; yeni bas. Moskva 1960). Bu eserde çağdaş Türkçenin ses ve gramer yapısı ana çizgileriyle verildikten sonra söz dağarcığı da gözden geçirilmiştir. Dmitriev, eserinde Gordlevskiy'nin "Türk dilinin grameri"nde kullandığı metodu sürdürmüştür. Yazarın, Gordlevskiy'nin gramerinin yazılmasına da katıldığını biliyoruz. Gerek Gordlevskiy'nin gerek Dmitriev'in, P. M. Melioranskiy'nin Kazakça gramerinden örneklendikleri açıktır. Melioranskiy ise "Altay dilinin grameri"nden yararlanmıştır (*Grammatika altajskogo jazyka.* Kazan 1869). Bu gramerin, üç yazarın (Makariy Nevskiy, V İ. Verbitskiy ve N. İ. İl'minskiy) ortak eseri olduğu tespit edilmiştir. "Altay grameri"nin yazarları da A. Bobrovnikov'un Moğolca gramerini örnek olarak almışlardır. (Bobrovnikov'un grameri 1849'da Kazan'da çıkmıştır.)

Bu duruma göre, Rus Türkolojisinde gramer çalışmaları Bobrovnikov'un öncülüğünde başlamıştır. "Altay grameri"nin yazarları ondan örneklenmişlerdir. Onların gramerlerini de P M. Melioranskiy örnek olarak kullanmıştır. Melioranskiy'nin grameri ise A. N. Samoyloviç'ten sonra bütün Sovyet Türkologlarına örneklik etmiştir. Son olarak A. N. Kononov'un gramerlerinde de bu örnek göz önünde tutulmuştur.

Dmitriev bütün Türk diyalektleriyle uğraşmıştır. Başkurtça ve

Kumukçanın gramerlerini yazdığı gibi, çağdaş diyalektlerin sözlüklerini de yayımlamıştır. "Trudy russkix učenyx v oblasti tjurkologii" (Učenye zapiski MGU III, 1946, kn. 2, vyp. 107) başlıklı yazısında Rus bilginlerinin Türkoloji alanındaki çalışmalarını gözden geçirmiştir.

M. S. Mihaylov (1896-1969) Türkçede fiillerle ilgili birtakım monografiler yazdığı gibi, Türk argosu üzerinde de uğraşmıştır. *Matériaux sur l'argot et les locutions populaires Turc-Ottomans* (Leipzig 1930) adlı eseri bu alanda değerli bir çalışmadır.

S. S. Mayzel' (1900-1952) "Türkçede izafet" konusunu işlemiştir (*İzafet v tureckom jazyke*. Moskva-Leningrad 1957. 186 s.). Bundan başka, Türk dilinde kullanılan Arapça ve Farsça alıntılarla da uğraşmıştır (*Arabskie i persidskie êlementy v tureckom jazyke*. 1945. 59 s.)

Sovyet Türkologları Türkçenin fonetik yapısı üzerinde de durmuşlardır. Örnek olarak, Ê. V Sevortyan (1901-1978) Türk yazı dilinin fonetiğine ilişkin bir eser vermiştir (*Fonetika tureckogo literaturnogo jazyka)*.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Türk diyalektlerine ilişkin birçok sözlük de yayımlanmıştır.

Edward Piekarski (1858-1934) büyük bir Yakutça sözlük yazmıştır (*Slovar' jakutskogo jazyka*. I, Petrograd 1917; II, Leningrad 1927; III, Leningrad 1930). Piekarski, sözlüğünde Yakutça sözlerin yalnız Rusça anlamlarını belirtmekle yetinmeyerek, Türk diyalektlerindeki karşılıklarını da vermiştir. Böylelikle sözlük etimolojik bir değer de kazanmıştır. Piekarski aslen Polonyalıdır. Ancak, Türkoloji alanındaki çalışmalarını Rusya'da yaptığı için Rus Türkologları arasında yer almıştır.

N. İ. Aşmarin (1870-1933) başlangıçta Çuvaşların kökeniyle uğraşmıştır (*Bolgary i čuvaši*. Kazan 1902). Daha sonra büyük bir Çuvaşça sözlük yayımlamıştır (*Slovar' čuvašskogo jazyka*. 1-2. fas. Kazan 1910-1912; 1-17. fas. Kazan-Çeboksarı 1928-1950). Bu sözlük üzerinde 30 yıldan çok çalışan yazar, yaklaşık 50 bin söz toplamıştır. Sözlüğün ilk iki fasikülü Rusya'da ihtilâlden önce çıkmıştı.

Aşmarin gibi, V G. Egorov (1880-1979) da Çuvaşça üzerinde çalışmıştır (*Vvedenie v izučenie čuvašskogo jazyka*. Moskva 1930). Son olarak "Çuvaş dilinin etimolojik sözlüğü" (*Êtimologičeskij slovar' čuvašskogo jazyka*. Çeboksarı 1964) adlı bir eser yayımlamıştır.

D. A. Magazanik (1896-1948) de Türkçe sözlükler yazmıştır.

Son olarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde bir Rusça-Türkçe sözlük (*Russko-tureckij slovar'*. Moskva 1972) ve bir de Türkçe-

Rusça sözlük (*Turecko-russkij slovar'.* Moskva 1977) yayımlanmıştır.

Rusya'da ve Sovyetler Birliğinde Türk diyalektlerinin yeni sözlükleri üzerinde de sürekli çalışmalar yapılmıştır. Aşmarin ve Piekarski'nin anıtsal Çuvaşça ve Yakutça sözlüklerinden sonra Kırgızca, Tatarca, Nogayca, Özbekçe, Türkmence, Balkarca, Karaçayca, Kumukça, Azerî, Karayca, Gagavuzca, Yeni Uygurca, Hakasça, Oyrotça, Başkurtça, Kara Kalpakça, Kazakça gibi diyalektlerin sözlükleri yayımlanmıştır. Bu sözlüklerin büyük bir bölümü N. A. Baskakov'un denetim ve gözetimi altında çıkmıştır.

N. A. Baskakov (1905-1996), çağdaş Türk diyalektleri üzerine birçok eser yazmıştır: *Nogajskiy jazyk i ego dialekti* (Moskva-Leningrad 1940); *Karakalpakskij jazyk* (I, Moskva 1951; II. *Fonetika i morfologija.* Moskva 1952). Baskakov eski ve yeni Türk dil ve diyalektlerine ilişkin toplu bir eser de yayımlamıştır (*Tjurkskie jazyki.* Moskva 1960). Bu eserin 2. baskısı *Vvedenie v izučenie tjurkskix jazykov* (Moskva 1962) adı altında çıkmıştır. Onun *Russkie familii tjurkskogo proisxoždenija* (Moskva 1979) adlı eseri de değerli bir çalışmadır. Bu eserde Baskakov eski Rus soylarının adlarını Türk dili bakımından değerlendirmiştir.

Kırgızca-Rusça sözlükler K. K. Yudahin (1890-1975)'in eseridir.

Eski gramer ve sözlük yazarları arasında V İ. Verbitskiy (1827-1890) Altay diyalektlerinin uzmanı olarak anılmaya değer. Altay dilinin grameri (*Grammatika altajkogo jazyka.* Kazan 1869) "Altay Misyonu üyeleri"nin ortak eseridir. Altay çevresinde misyonerlik çalışmaları yapan Altay Misyonunu Makariy Gluharev (ölm. 1847) kurmuştur. Altay gramerinin asıl yazarı misyoner Verbitskiy'dir. Ancak, eserin redaksiyonunu Türkolog A. M. Kâzım Beğ ve özellikle N. İ. İl'minskiy (1821-1891) yapmışlardır. Esas diyalekt olarak Teleütçeyi alan bu gramer, Türk gramerleri yazılırken örnek olarak göz önünde tutulmuştur. Verbitskiy, Altay ve Aladağ, Tuba ve Kondom-Şor diyalektlerinin sözlüğünü de yazmıştır (*Slovar' altajskago i aladagskago narečij tjurkskago jazyka.* Kazan 1884). 30 yıl süren bir emek ürünü olan bu sözlükten W. Radloff da yararlanmıştır.

Lazar' Budagov (1812-1878) da tanınmış bir sözlük yazarıdır. Onun "Türk-Tatar diyalektlerinin karşılaştırmalı sözlüğü" (*Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskix narečij.* I, 1869; II, 1871; yeni bas. Moskva 1960) bu güne değin değerini saklamıştır. Ancak, eserin adını göz önüne alarak yazarın bütün Türk diyalektlerine yer verdiği yolunda bir inanca varmak yanlıştır. Budagov, Doğu Türkçesine ilişkin sözlükleri kullanmış, Avrupa'da çıkan Türkçe sözlükleri değerlendirmiş ve Alişir Nevaî, Babür,

Ebülgazi gibi yazarların eserlerini taramıştır. Bunlardan başka, Türk folkloruna ilişkin eserleri de göz önünde tutmuştur. Budagov'un sözlüğü eski edebî ve tarihî eserlerin, özellikle "Çağatayca" adını verdiğimiz eserlerin okunması ve anlaşılması için değerli bir yardımcıdır. W. Radloff, bu sözlükten de geniş ölçüde yararlanmıştır.

V V Vel'yaminov-Zernov (1830-1904) Alişir Nevaî'nin eserlerine dayanan anonim bir Çağatayca sözlüğü baskıya vermiştir. Nevaî'nin eserlerinde kullanılan Çağatayca sözleri içine alan bu sözlük, Türkoloji çevrelerinde "Abuşka sözlüğü" olarak tanınmıştır. Yazar, h. 959 (1551-1552) yılında yazılan sözlüğün 1560'tan kalma bir yazmasını kullanmıştır. Vel'yaminov-Zernov baskısının birinci bölümü Rusça (*Slovar' džagatajsko-tureckij*. Petersburg 1868), ikinci bölümü Fransızcadır (*Dictionnaire djaghatai turc*. Petersburg 1869). "Abuşka sözlüğü" 1862'de Macar Türkologu Ármin Vámbéry tarafından da yayımlanmıştır (*Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény.* Pest 1862. J. Budenz'in giriş ve notları ile).

W Radloff'un öğrencisi olan N. F. Katanov (1862-1922) Uryanhay diyalekti üzerinde çalışmıştır (*Opyt issledovanija urjanxajskogo jazyka.* Kazan 1903). Katanov'un çalışmaları bilim çevrelerinde ara sıra eleştirilere uğramışsa da, Türk diyalektleri üzerine toplu bilgi veren bu eser değerini büsbütün yitirmemiştir. Eserin sonunda bir sözlük de vardır.

Daha sonra bu alanda konuşulan Türk diyalektleri üzerinde N. P Dırenkova (1899-1941) da çalışmıştır. Dırenkova, Oyrot (Altay) diyalektinin gramerini yazdığı gibi (*Grammatika ojrotskogo jazyka.* Moskva-Leningrad 1940), Şor diyalektinin bilimsel gramerini de yayımlamıştır (*Grammatika šorskogo jazyka.* Moskva-Leningrad 1941). Dırenkova, Şor folkloruyla da ilgilenmiştir (*Šorskij fol'klor.* Moskva-Leningrad 1940). Bunlardan başka, Hakas (Abakan) diyalektlerinin gramerini de yazmıştır (*Grammatika xakasskogo jazyka. Fonetika i morfologija.* Abakan 1948). Bu eser Dırenkova'nın ölümünden sonra N. G. Domojakov tarafından baskıya verilmiştir.

Son yıllarda V İ. Rassadin de bu alanda değerli çalışmalar yapmıştır. Onun 1971'de çıkan eseri Tofa (Karagas) diyalektinin fonetiği ve sözlüğü için yeni ve değerli bir katkıdır (*Fonetika i leksika tofalarskogo jazyka.* Ulan-Udê 1971). Bu diyalekt üzerinde M. A. Castrén de durmuştu (*Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre.* 1857). N. P Dırenkova da bu yolda bir katkı bırakmıştı (*Tofalarskiy jazyk.*

Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva-Leningrad 1963).

Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde eski Türk diyalektleriyle ilgili birtakım sözlükler de yayımlanmıştır. *Drevnetjurksij slovar'* (Leningrad 1969) gibi. Kolektif bir çalışma ürünü olan bu sözlük büyük bir ihtiyacı karşılamıştır.

Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Türk diyalektlerinin söz dağarcığı üzerinde de çalışılmıştır (*İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov*. Moskva 1967). K. M. Musaev'in eseri de bu yolda yeni bir katkıdır (*Leksika tjurkskix jazykov v sravnitel'nom osveščenii*. Moskva 1975).

Germanist A. P. Dul'zon (1900-1973) da Sibirya Türklerinin dil ve kültürlerine ilişkin birtakım yayınlar yapmıştır. *Čulymskie Tatary i ix jazyk* (1952) gibi. Dul'zon, Çulım Tatarlarının diyalekti üzerinde durarak 16-18 bin söz de derlemiştir.

Sovyet Türkologları eski Türk yazıtlarıyla da uğraşmışlardır. Radloff'tan sonra bu alanda Melioranskiy ve Samoyloviç, özellikle S. E. Malov (1880-1957) değerli yayınlar yapmışlardır: *Drevnetureckie nadgrobija s nodpisjami bassejna r. Talas* (İzvestija Akademii Nauk, otd. gum. nauk 100, 1929); *Novye pamjatniki s tureckimi runami.* Jazyk i Myšlenie 6-7, 1936); *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti. Teksty i issledovanija* (1951); *Enisejskaja pis'mennost' tjurkov. Teksty i perevody* (1952); *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti Mongolii i Kirgizii* (1959).

Son yıllarda Sergey G. Klyaştornıy (doğ. 1928) eski Türk yazıtları alanında değerli çalışma ve yayınlar yapmıştır. Bu alanda D. D. Vasil'ev'in de yararlı çalışmalar yaptığına tanık oluyoruz. Onun *Korpus tjurkskix runičeskix pamjatnikov bassejna Eniseja* (Leningrad 1983) adlı eseri eski Türk yazıtları alanında yeni ve sağlam bir kaynaktır.

İ. A. Batmanov (1906-1969) Yenisey yazıtlarının dilini gözden geçirdiği gibi, G. Aydarov da Orhon yazıtlarının diline ilişkin bir eser vermiştir (*Jazyk orxonskix pamjatnikov drevnetjurkskoj pis'mennosti VIII veka.* Alma-Ata 1971).

Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde onomastik alanında da değerli çalışmalar yapılmıştır. V A. Nikonov bu alanda yetkili bir uzman olarak ün almıştır. Ê. M. Murzaev (doğ. 1908) ise Türk kökenli yer adları ile uğraşmaktadır.

Rusya'da Türk kökenli birçok Türkologun çalıştığını biliyoruz.. Eski

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde de Türk kökenli birçok Türkolog yetişmiştir. Mehemmedağa Şiralioğlu Şiraliev (1909-1991), Ethem R. Tenişev (doğ. 1921) gibi.

A. N. Kononov: Tjurkskaja filologija v SSSR. 1917-1967. Moskva 1968; Tjurkskoe jazykoznanie v SSSR za pjat'desjat' let. ST 6, 1972, 3-19. s.

Amerika Birleşik Devletlerinde Berthold Laufer (1874-1934) *Sino-Iranica* (Chicago 1919, yeni bas. 1967) adlı eserin yazarı olarak ün yapmıştır. Laufer'in *Loan Words in Tibetan* (T'oung Pao XVII, 1916) adlı yazısı da değerli bir katkıdır.

Amerika Birleşik Devletlerinde Türkoloji çalışmaları XX. yüzyılın 30. yıllarında başlamıştır. İlk olarak Irving Crowley çağdaş Türkçenin gramerine ilişkin bir kitap yazmıştır (*A modern Turkish Grammar.* Middesboro-Kentucky 1938). Daha sonra C. F. Vogelin ile N. F. Ellighausen, Türk dilinin yapısı üzerinde durmuşlardır (*Turkish Structure.* Journal of the American Oriental Society CXIII, 1, 1943, 34-65. s.).

II. Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletlerinde Türkoloji ve özellikle Türk dili çalışmaları artmıştır. Bu yolda Batı Avrupa'dan ve Türkiye'den çağrılan uzmanların büyük katkısı olmuştur.

Savaşı izleyen yıllarda Türk dili öğretiminde kullanılmak üzere bir gramer kitabı yayımlanmıştır (Herman H. Kreider, *Essentials of Modern Turkish.* Washington 1954). Çağdaş Türkçenin fonolojisi üzerine bir çalışma yapılmıştır (Robert B. Lees, *The Phonology of Modern Standard Turkish.* 1961. Uralic and Altaic Series, 6. Indiana University Publications). Türkçede vurgu konusu da işlenmiştir (Rose Nach, *Turkish Intonation. An instrumental Study.* The Hague-Paris 1973).

Lloyd B. Swift, Türk dilinin ses ve gramer yapısını özet olarak veren bir kitap yazmıştır (*A Reference Grammar of Modern Türkish.* 1963. Uralic and Altaic Series, 19. Indiana University Publications). Robert H. Meskill'in çalışması (*A Transformational Analysis of Turkish Syntax.* The Hague 1970) Türk sentaksının transformasyonel çözümü yolunda yapılmış ilk denemedir.

A. Tietze (*Turkish Literary Reader.* 1963. Uralic and Altaic Series, 22. Indiana University Publications), çağdaş Türk edebiyatı üzerine açık bir fikir verebilecek örnekler seçmiştir.

Macar Türkologu Tibor Halasi-Kun (1914-1991) New York'ta Columbia Üniversitesinde Türk dili çalışmalarını yönetmiş, Archivum Ottomanicum dergisini yayımlamıştır (Halil İnalcık ile birlikte). Bu dergi

Türk (Osmanlı) araştırmaları alanında değerli bir organdır. Bundan başka, Halasi-Kun 1975'te Archivum Eurasiae Medii Aevi dergisini de kurmuştur (Peter B. Golden ile birlikte).

Halasi-Kun, Türklük bilimi alanında çalışan birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Peter B. Golden eski Türk kavimleri üzerinde birçok yayın yapmıştır. *The Migrations of the Oğuz* (Archivum Ottomanicum IV, 1972); *The Question of the Rus' Qağanate* (Archivum Eurasiae Medii Aevi II, 1976); *The Polovci Dikii* (Harvard Ukrainian Studies III-IV, 1979-1980) gibi. Onun bu alandaki en büyük çalışması Hazarların kökenine ayrılmıştır (*Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origin of the Khazars.* Budapest 1980. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXV, 1-2). Golden, İslâm Ansiklopedisi'nin 2. baskısında W. Barthold'ün yazmış olduğu Hazar maddesini de bütünleyerek yayımlamıştır. Son olarak, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East* (Wiesbaden 1992) adlı yeni bir eser de vermiştir.

Columbia Üniversitesinde görev alan K. H. Menges (doğ. 1908) de Türk (ve "Altay" ve Slav) dilleri alanında yayınlar yapmaktadır. Onun *The Turkic Languages and Peoples* (Wiesbaden 1968. Ural-Altaische Bibliothek, XV) eseri Türk dili bilimine "giriş" olarak yazılmış bir kılavuzdur. Bundan başka, Menges Türk diline ilişkin birçok yazı yazmıştır: *Drei özbekische Texte* (Der Islam XX, 1933); *Etymological Notes on Some Päčänäg Names* (Byzantion 17, 1944-1945); *Qaraqalpaq Grammar, I. Phonology* (1947); *Altaic Elements in the Proto-Bulgarian Inscriptions* (Byzantion 21, 1951); *Research in the Turkic Dialects of Iran* (Oriens IV, 1951); *The South Siberian Turkic Languages* (CAJ I, 1955, II, 1956); *Die südsibirischen Türksprachen* (CAJ IV; 1958); *Problemata Etymologica* (Zeitschrift für Slavische Philologie XXIX, 1960). *Philologiae Turcica Fundamenta*'da *Die uralokaspische Gruppe* (I, 1959) ve *Das Sojonische und Karagassische* (I, 1959) bölümlerini de Menges yazmıştır.

1949'da Amerika Birleşik Devletlerine gelen Nicholas Poppe (1897-1991), Washington Üniversitesinde görev almıştır. Poppe 1924'te çıkan yazılarında Moğol-Türk dillerinin vokalizmi ve konsonantizmi konularını işlemişti (*İz oblasti vokalizma mongolo-tureckogo prajazyka.* Doklady Akademii Nauk 1924, 33-35. s.; B. Ya. Vladimirtsov ile birlikte; *K*

konsonantizmu altajskix jazykov. Doklady Akademii Nauk 1924, 43-44; *Sur un phonème turco-mongol*. Doklady Akademii Nauk 1924, 97-98). Bunlardan başka, 1924'te Çuvaşçanın ses kuralları üzerinde de durmuştur (*Die tschuwassischen Lautgesetze*. AM I, 775-782. s.). Sonraki yıllarda da Çuvaşça üzerinde çalışmıştır: *Türkisch-tschuwassische vergleichende Studien* (Islamica I, 1925, 409-427. s.); *Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türksprachen* (KCsA II, 1926, 65-83. s.); *Die türkischen Lehnwörter im Tschuwassischen* (UJb VII, 1927, 151-167. s.). 1926'da "Altayca" ile Ana Türkçe arasındaki ilişkileri gözden geçirmiştir (*Altaisch und Urtürkisch*. UJb VI, 1926, 94-121. s.).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinden kaçtıktan sonra Poppe, "Altay" (ve Ural) dillerindeki çokluk ekleriyle uğraşmış (*Plural Suffixes in the Altaic Languages*. UAJb 24, 1952, 65-84. s.; *Studies on Altaic and Uralic Plural Suffixes*. FUF XXXI, 1953, 26-31. s.), "Altay dilleri"nde kullanılan eski bir kültür sözü üzerinde durmuştur (*Ein altes Kulturwort in den altaischen Sprachen*. StO XIX, 1953, 23-25. s.). Salarların diline ilişkin eski verileri değerlendirmiştir (*Remarks on the Salar Language*. Harvard Journal of Oriental Studies 16, 1953, 438-477. s.). Poppe Orta Moğolcadaki Türkçe alıntıları topladığı gibi (*The Turkic Loanwords in Middle Mongolian*. CAJ I, 1955, 36-42. s.), "Altay dilleri"nde "konuk" anlamına gelen sözleri de gözden geçirmiştir (*On Some Words for 'Guest' in the Altaic Languages*. *Jean Deny Armağanı*. Ankara 1958. 197-201. s.). Macarcada kullanılan "Altayca" alıntılar üzerinde de durmuştur (*On Some Altaic Loanwords in Hungarian*. Uralic and Altaic Series I, 1960, 139-147). Ancak, onun bu yoldaki gözlemleri Lajos Ligeti'nin eleştirilerine uğramıştır (*A propos des éléments "altaïques" de la langue hongroise*. ALH XI, 1961, 15-42; *Néhány megjegyzés úgynevezett altaji jövevényszavainkról*. MNy LXXII, 1976, 11-27, 129-136). Poppe, Kumancada geçen Moğolca alıntıları da toplu olarak gözden geçirmiştir (*Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen*. *Németh Armağanı*. Ankara 1962. 331-340. s.).

Poppe, Çuvaşça yanında Yakutça üzerinde de durmuştur: *Das Jakutische*. *Philologiae Turcicae Fundamenta* I, 1959, 671-684. s.; *Jakutische Etymologien*. UAJb 33, 1961, 136-141. s.

Bunlardan başka, Tatarca ve Başkurtça el kitapları da yazmıştır (*Tatar Manual. Descriptive Grammar and Texts with a Tatar-English Glossar*. Bloomington 1963; Uralic and Altaic Series, 25; *Bashkir Manual*.

Bloomington 1964. Uralic and Altaic Series, 36). Daha sonra Poppe tekrar Çuvaşçanın durumunu tartışmıştır (*Zur Stellung des Tschuwassischen.* CAJ 18, 1974, 135-147 s.). "Altay dilleri"nin sözlüğü üzerine yazdığı yazı da Türk dili açısından değerli gözlemlerle dolu bir katkıdır. Bütün bunlara ek olarak, Poppe'nin "Altay dilleri"nin karşılaştırmalı grameri (*Vergleichende Lautlehre.* Wiesbaden 1960) ve "Altay dilleri" bilimine giriş (*Introduction to Altaic linguistics.* Wiesbaden 1965) gibi eserleri de Türkoloji çalışmalarında göz önünde tutulmaya değer yayınlardır.

Ukraynalı Omeljan Pritsak (doğ. 1919) başlangıçta Almanya'da çalışmıştır: *Von den Karluk zu den Karachaniden* (ZDMG 101, 1951); *Stammesnamen und Titulaturen der altaischen Völker.* UAJb XXIV, 1952); *Der Untergang des Reiches des oȉuzischen Yabȉu* (*Fuad Köprülü Armağanı.* İstanbul 1953); *Die Karachaniden* (Der Islam XXXI, 1953-1954); *Die bulgarische Fürstenliste* (Wiesbaden 1955. Ural-Altaische Bibliothek); *Bolgaro-Tschuwaschica* (UAJb XXXI, 1959); *Xun, der Volksname der Hsiung-nu* (CAJ V, 1959); *The Pečenegs: A Case of Social and Economic Transformation* (AEMAe I, 1975). *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da *Das Kiptschakische* (I, 74-87. s.), *Das Karaimische* (I, 318-340. s.), *Das Karatschaische und Balkarische* (I, 340-368), *Das Neuuigurische* (I, 525-568. s.), *Das Abakan- und Čulymtürkische und das Schorische* (I, 598-640. s.) bölümlerini de Pritsak yazmıştır.

Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten (Wiesbaden 1961) adlı çalışmanın yazarı Ilse Laude-Cirtautas da Washington Üniversitesinde görev almıştır.

Amerika Birleşik Devletlerinde Los Angeles, Berkeley üniversitelerinde de Türk dili öğretimi yapılmaktadır. Indiana (Bloomington) Üniversitesinde "Ural-Altay dilleri" (ve özellikle Türk dili) alanında değerli yayınlar çıkmaktadır.

Indiana Üniversitesinde görev yapan Denis Sinor daha çok "Altay dilleri" alanında tanınmış bir uzmandır: Sinor Türkoloji alanındaki bilimsel çalışmalarına Macaristan'da başlamıştı. Onun *Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale* (Wiesbaden 1963) adlı eseri Türklük bilimi açısından da değerli bir "giriş"tir.

Macar Türkologu János Eckmann (1905-1971) da Amerika Birleşik Devletlerinde görev almıştır. Onun bilimsel çalışmalarında Anadolu (Karamanlı) ve Rumeli ağızları yanında Karahanlı, Harezm ve Çağatay alanı

özel bir yer tutmuştur.

Son olarak Amerika Birleşik Devletlerinde Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgati't-Türk*'ü yayımlanmıştır: *Compendium of the Turkic Dialects* (Part I, XXII+416 s., 1982; Part II, IV+381 s., 1984; Part III, 337 s., 1985). Bu yayın Robert Dankoff tarafından düzenlenmiştir (James Kelly ile birlikte). Dankoff, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si üzerinde değerli çalışmalar yaptığı gibi, Türkçede kullanılan Ermenice alıntıları da özenle irdelemiştir (*Armenian Loanwords in Turkish.* Wiesbaden 1995).

Japonya'da geçen yüzyılın sonunda başlayan Türkoloji çalışmaları eski Türk tarihine yönelmiştir. Örnek olarak, Kurakichi Shiratori (1865-1939) Hunlarla uğraşmıştır: *Über die Sprache der Hiung-nu und der Tunghu Stämme* (Tokio 1900); *Sur l'origine des Hiong-nou* (JA 1923, I, 71-82. s.). Shiratori, Türkçe *kağan* ve *katun* unvanları üzerinde de durmuştur (*Study on the Titles Kaghan and Katun.* Tōyō Bunko 1926). Bunlardan başka, Ural-Altay dilleri ile Kore dili arasındaki bağlantılar üzerinde de çalışmıştır (A comparative study of Korean language and Ural-Altaic languages. Tōyō-gakuhō IV, 1914, 143-182, 287-330; V, 1915, 1-40, 143-188, 295-327; VI, 1916, 145-184, 293-328. Bk. Senga Toru: Shiratori Kurakichi és a magyar nyelrészek századunk elején. MNy XCI, 1995, 162-170.

Akira Haneda Uygurlarla ilgilenmiş, Shirō Hattori (1908 - 1995) ise "Altay dilleri" ve özellikle Tatarca üzerinde çalışmıştır.

Son elli yıl içinde Japonya'da tarih araştırmaları yanında "Altay dilleri"ne ilişkin çalışmalar da artmıştır. Bu yazılarda Türk diline gittikçe artan bir değer verilmektedir. Çağdaş Japon Türkologları Türk diliyle "Altay dilleri" arasındaki bağlar üzerinde çalıştıkları gibi, çağdaş Türk diyalektleriyle de uğraşmaktadırlar.

Çağdaş Japon Türkologları arasında Masao Mori, Shishirō Murayama, Takesi Sibata, Kazuo Takeuchi, Toru Saguchi, Fujio Mitsulashi, Takashirō Kobayashi, Nobuo Yamada, Masayoshi Nomura, Juten Oda (Nagamoto), Shigeo Ozawa, Makoto Satō Türk tarihi üzerinde uğraştıkları gibi, Türk dili üzerine gramer ve sözlük çalışmaları da yayımlamışlardır.

N. A. Baskakov, "K izučeniju tjurkskix jazykov v Japonii" (Turkologija 1, 1994, 58-62. s.) başlıklı yazısında Japonya'da yapılan Türkoloji çalışmalarını toplu olarak gözden geçirmiştir.

Shirō Hattori de "İzučenie tjurkskix jazykov v Japonii (1946-1972

gg.)" (ST 5, 1974, 76-89) adlı yazısında Japonya'da 1946-1972 yılları arasında gerçekleştirilen Türkoloji çalışmalarını özet olarak vermiştir. Bu yazının sonunda 1946-1972 yılları arasında yayımlanan yazıların bibliyografyası da yer almıştır. Shirō Hattori "The Studies of the Turkish Languages in Japan after World War II" (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1973-1974, 25-39) başlıklı yazısında da Japonya'da II. Dünya Savaşından sonra yapılan Türkoloji araştırmalarına ilişkin bilgi vermiştir.

Avustralya'da Türkoloji Stefan Wurm ile sağlam bir başlangıç yapmıştır. Wurm, Kara Kalpakça, Kırgızca ve özellikle Özbekçe üzerinde çalışmıştır: *Der özbekische Dialekt von Andidschan* (Wien 1945); *The Uzbek Dialect of Qïzïl Qujaš* (Bulletin of the School of Oriental Studies XII, 1947, 86-105. s.); *The Kirghiz language* (Bulletin of the School of Oriental Studies XIII, 1949, 97-120. s.); *The Karakalpak language* (Anthropos XLVI, 1951, 487-610. s.). *Philologiae Turcicae Fundamenta*' da Özbekçe (*Das Özbekische.* I, 489-524. s.) bölümünü de Wurm yazmıştır.

SÖZLÜK

AALTO, Pentti (doğ. Pori 22.7.1917), Fin dilcisi. Pori Erkek Lisesinde olgunluk sınavını verdikten (1935) sonra Helsinki Üniversitesinde klasik filoloji, Sanskrit ve karşılaştırmalı dil bilimi ve Altay filolojisi okumuştur. 1939'da üniversiteyi bitirdikten sonra üsteğmen olarak 1939-1944 savaşlarına katılmıştır. 1945-1947 yıllarında Uppsala Üniversitesinde öğrenimini sürdürmüştür. 1949'da Helsinki Üniversitesinde doktor sanını kazanan Aalto, 1949-1958 yılları arasında karşılaştırmalı dil bilimi öğretim görevlisi olarak çalışmış, 1958-1980 yılları arasında ise bu alanda profesörlük yapmıştır.

Aalto, 1957, 1959, 1970 ve 1973'te Moğolistan'da, 1964, 1968 ve 1972'de Hindistan'da, 1972'de Türkmenistan'da ve 1979'da Kore'de araştırma gezileri yapmıştır.

Aalto, daha çok "Altay dilleri" alanında çalışmıştır. 1951'de G. J. Ramstedt'in yazı ve konferanslarını yayımlamış (*Aufsätze und Vorträge von G. J. Ramstedt.* JSFOu 55: 2), 1952-1966'da Ramstedt'in *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft* (MSFOu 104, 1-3) adlı büyük eserini baskıya vermiştir. Bunlardan başka, Ramstedt'in *Additional Korean Etymologies* (JSFOu 57, 1954) adlı çalışmasını da yayımlamıştır. Bu çalışma, Ramstedt'in *Studies in Korean Etymology* adlı eserini bütünlemiştir. Aalto, Ramstedt'in *Kalmückische Sprichwörter und Rätsel* (JSFOu 58, 1956), *Kalmückische Lieder* (JSFOu 63, 1962), *Torgutische Lieder* (JSFOu 67: 3, 1966, 1-14. s.) adlı çalışmalarını da baskıya verdiği gibi, eski Türk yazıtları alanında Ramstedt'in ve J. G. Granö'nün Moğolistan'da topladıkları materyalleri de yayımlamıştır (*Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei.* JSFOu 60: 7, 1958, 1-61). Aalto, bu çalışmada kendisinin topladığı materyalleri de değerlendirmiştir. "G. J. Ramstedt und die Inschrift von Tonjukuk" (*Jean Deny Armağanı.* Ankara 1958. 19-24. s.) başlıklı yazısı ve "Two Old-Turkic Monuments of Mongolia" (MSFOu 150, 1973, 413-420, Edward Tryjarski ile birlikte) adlı çalışması da eski Türk yazıtları için değerli katkılardır. "G.J. Ramstedts Onkor-solonisches Wörterverzeichnis" (RO XXXVIII, 1976, 31-43) başlıklı yazısında da Ramstedt'in topladığı verileri değerlendirmiştir. "Old Turkic epigraphic materials. Gathered by J. G. Granö" (JSFOu 83, 1991, 7-72. s.) başlıklı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır. "La

Société Finno-ougrienne 1933-1958." JSFOu 61, 1959, 5 - 50. s.), “Der Name und das Siegel Činggis-Khans” (AO XXVII, 1963, 137-148. s.); "Le "lait noir" chez Pline l'Ancien" (R. Rahmeti Arat için. Ankara 1966, 1-4. s.), "Uralisch und Altaisch" (UAJb 41, 1969, 323-334; StO 59, 1987, 215-226), "Oriental Studies in Finland 1928-1918" *The History of Learning and Science in Finland* 1828-1918 (1971), “The name of Tashkent” (CAJ XXI, 1977, 193-198. s.); "Finnish Expeditions to Central Asia" (MSFOu 194, 1986, 11-19. s.), “G. J. Ramstedt et l'étude linguistique de l'Asie centrale” (JSFOu 49, 1, 1937, 23-29), "G. J. Ramstedt and Altaic linguistics" (CAJ XIX, 1975, 161-193. s.; StO 59, 1987, 227-259. s.), "Iranian Contacts of the Turks in Pre-Islamic Times" (*Studia Turcica*. Budapest 1971. 29-37. s.), "The Horse in Central Asiatic Nomadic Cultures" (StO XLVI, 1975, 1-9. s.), "The 'Elementa Linguae Tataricae' by Ferdinanad Verbiest" (ZAS 11, 1977, 35-120. s.) gibi yazıları da Türkoloji bakımından değerli katkılar olarak anılmaya değer. Son olarak *From Myth to Tale. Studies in Indo-Asian Art and Culture* (1979) adlı bir eser vermiştir. I. Uluslararası Kore Araştırmaları Kongresinde "Korean and Altaic Lexical Relations" başlıklı bir bildiri sunmuştur.

Aalto, Moğol dili alanında da birçok yayın yapmıştır.

“Finnish *olut* and *humala*, once again” (MSFOu 228, 1998, 1-11) başlıklı yazısında da Türk diline ilişkin yeni veri ve gözlemler vardır.

70. doğum günü dolayısıyla bilimsel çalışmalarının bir bölümü *Studies in Altaic and Comparative Philology. A collection of Professor Pentti Aaltos Essays in Honour of His 70th Birthday* (StO 59, 1987) başlıklı bir eserde toplanmıştır.

Aalto'nun yayınları Studia Orientalia'nın 47. (1977) ve 59. (1987) ciltlerinde verilmiştir.

ALMÁSSY, György (Kétegyháza 15.9. 1867 Graz 22.9.1933), Macar bilgini. Graz Üniversitesinde okumuştur. Orta Asya'da yapmış olduğu araştırma gezileriyle ün kazanmıştır. İlk gezisini 1897 yılında gerçekleştiren Almássy, Dobruca'da ornitoloji çalışmaları yaparak ilginç bir koleksiyon getirmiştir. 1900 yılında gerçekleştirdiği gezide Orta Asya'da yaşayan Türklere ilişkin değerli bilgiler toplamıştır. Kazakistan bozkırlarında ve Kırgızistan dağlarında zooloji araştırmaları yaptığı gibi, Kazak ve Kırgızların yaşamıyla da uğraşmıştır. *Vándorutam Ázsia szívébe* (Budapest 1903) başlıklı eserinde Kırgızların yurtlarındaki göçebe

yaşamını anlatmıştır. Bu eseri ilginç *ethnographique* gözlemlerle doludur. Almássy, Kırgızlar arasında diyalektoloji çalışmaları da yapmıştır. Bu çalışmalarında topladığı Kırgızca verileri "Kara-kirgiz nyelvészeti jegyzetek" (KSz II, 1901, 108-122. s.) başlıklı yazısında ortaya koymuştur. "Centralasien die Urheimath der Türkvölker" (KSz III, 1902, 179-207. s.) başlıklı yazısında Türklerin ana yurdu sorunu üzerinde durmuştur.

Almássy, ikinci Orta Asya gezisini 1906'da gerçekleştirmiştir.

ARİSTOV, Nikolay Aleksandroviç (1847-?), Rus Türkologu. 1868-1881 yılları arasında Yedisu'da (Vernıy şehrinde) türlü idarî görevler almış, 1881-1889 yıllarında da Yedisu bölgesi askerî valisinin yardımcısı olarak çalışmıştır. 1893'ten başlayarak Rus Coğrafya Kurumu üyeliğine getirilmiştir. Yazıları Živaja starina dergisinde yayımlanmıştır. Aristov, Türkoloji alanında *Zametki ob êtničeskom sostave tjurkskix plemen i narodnostej i svedenija ob ix čislennosti* (ŽS 1896, III-IV fas.) adlı çalışmasıyla ün yapmıştır. Bu güne değin değerini saklamış olan bu çalışma üzerine bk. W. Barthold: ZVORAO X, 1897, 105-119. s.) Bu yazı, Barthold'ün *Sočinenija* (V, 266-279. s.) adlı eserinde de çıkmıştır.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 24-25. s.

AŞMARIN, Nikolay İvanoviç (Yadrin, Kazan 22.9.1870-Kazan 26.8.1933), Çuvaş kökenli Türkolog. 13 yaşından başlayarak Çuvaşçaya karşı ilgi duymaya başlamış ve Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsüne girmiştir. Aşmarin, 1895-1899 yılları arasında Kazan'da Tatarca öğretmenliği yapmıştır. *Materialy dlja issledovanija čuvašskogo jazyka* (Kazan 1898) başlıklı eserinden sonra *Bolgary i čuvaši* (Kazan 1902) adlı çalışmasını yayımlamıştır. Eski Bulgarlarla Çuvaşlar arasındaki bağlar üzerinde duran Aşmarin, çalışmasında dil verilerini ve tarihî belgeleri değerlendirerek Çuvaşların Bulgar kökeninden geldiği yolunda bir teori geliştirmiştir. Bu teori bilim çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Başlangıçta bu teorinin en seçkin bilim erlerince benimsendiğini biliyoruz. Örneğin Çuvaşça üzerinde özel olarak uğraşmış olan Heikki Paasonen ve Zoltán Gombocz gibi bilginler Aşmarin'in teorisine katılmışlardı. Ne var ki son yıllarda bu yolda birtakım yeni savlar da seslendirilmektedir. Aşmarin'in bu çalışmaları bilim çevrelerinde büyük bir ilgi görmüştür. Zoltán Gombocz, onun eserlerinde geçen verileri küçük bir sözlükte değerlendirmiştir.

(Csuvas szójegyzék. NyK XXXVI, 1906, 1-23, 141-164).

1903'te Çuvaşçanın sentaksına ilişkin araştırmalarının I. bölümünü baskıya vermiştir (*Opyt issledovanija čuvašskogo sintaksisa.* I, Kazan 1903). Bu eserin II. bölümü 1923'te Simbirsk'te çıkmıştır.

Aşmarin 1917'den başlayarak Doğu Öğretmen Enstitüsünde Tatarca yanında Çuvaşça dersleri de vermiştir. 1923-1926 yılları arasında Bakû'da Azerbaycan Üniversitesinin Doğu Fakültesinde görev almış, bu fakültede Türkoloji doktoru sanını kazanmıştır. *Obščij obzor narodnyx tjurkskix govorov gor. Nuxi* (Bakû 1926. 190, IV s.) başlıklı eseri Azerbaycan'da çalıştığı yılların ürünüdür. Bu eserde Azerî ağızları arasında özel bir yer tutan Nuha ağzının fonetik ve morfolojisi gözden geçirilmiştir. Kazan'a döndükten sonra Doğu Öğretmen Enstitüsünde öğretmenlik görevini sürdürmüştür (1931'e değin). Bu tarihten başlayarak Aşmarin, Çuvaşça sözlüğünün basımıyla uğraşmıştır.

¿Türklük bilimi alanında Aşmarin, büyük Çuvaşça sözlüğün yazarı olarak ün kazanmıştır. Otuz yıllık yorucu bir çalışmanın ürünü olan bu sözlüğün planını 1900'de yayımlamıştır. Eserin 1 ve 2. fasikülü 1910-1912 yıllarında Kazan'da çıkmıştır (320 s.). Sözlüğün baskısı 1928-1950 yılları arasında gerçekleşmiştir (1-17. fasikül, Kazan-Çeboksarı). Ancak, 7 fasikül baskıya verildikten sonra Aşmarin ölmüştür. Sonraki fasiküller çalışma arakadaşlarının gözetimi altında çıkmıştır. Aşmarin'in sözlüğünde yaklaşık 50.000 veri toplanmıştır. Bu bakımdan bu sözlük Çuvaş dili alanında anıtsal bir katkıdır. Yeni baskısı: *Thesaurus Linguae Tschuva-schorum* (G. Doerfer'in ön sözü ile). 1-4, The Hague, vol. 1, 2 (1968); vol. 3, 4 (1969). Uralic and Altaic Series, 70, Bloomington, Indiana University. Ancak bu baskı yarım kalmıştır.)

Aşmarin bütün yaşamını Çuvaşlara ve Çuvaş diline adamıştır. Çuvaşça ve Tatarcadan başka, Türkçe ve Azerî Türkçesi gibi diyalektleri biliyordu. Bunlardan başka, Arapça, Farsça, Grekçe, Latince, Fince öğrenmişti. Macarca yayın ve yazıları da okuyabiliyordu.

Aşmarin, Çuvaş halk edebiyatı örnekleri de toplamıştır. Ancak bu örnekleri yayımlayamamıştır.

Aşmarin 1929'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

Zeki Velidi Togan: Hâtıralar. İstanbul 1969. 65-66. s.; A. N. Kononov: BBSOT[2] 30-32. s.; M. Ş. Şiraliev: N. İ. Ašmarin i razvitie azerbajdžanskoj dialektologii (K 100-letiju so dnja roždenija). ST 6, 1970,

70-76. s. ; Hasan Eren: Doğumunun 125. yıl dönümünde: N. İ. Aşmarin. TD 1995/II, 1282-1288. s.

BAJRAKTAREVIĪ, Fehim (Saraybosna 14.11.1889-22.2.1970), Boşnak kökenli doğu bilimcisi. Saraybosna Lisesini bitirdikten sonra Viyana Ünivesitesinde okumuştur (Doğu ve Slav dilleri). 1918'de doktor sanını kazanan Bajraktarević, 1919'da Londra'da University College'de uzmanlık çalışmaları yapmış, 1922-1924 yıllarında da Cezayir'de bilgi ve görgüsünü artırmıştır. 1925'te Belgrad Üniversitesi Felsefe Fakültesinde doçentliğe getirilmiş, 1926'da Doğu Dilleri kürsüsünü kurmuştur. 1930'da profesörlüğe atanmıştır.

Bajraktarević, Arabistik, İranistik ve Türkoloji alanında birçok yayın yapmıştır. Bilim dergilerinde çıkan yazı ve değerlendirmeleri yanında Belgrad gazetelerinde de bilimsel gelişmelere ilişkin yazılar yazmıştır. İslâm Ansiklopedisi'nin Avrupa baskısında Pomaklar, Peçenekler, Yürükler gibi maddeler de onun kaleminden çıkmıştır. Ayrıca, Banjaluka, Nasreddin Hoca, Niş, Pazvantoğlu, Petrovaradin, Plevne, Üsküp, Varna, Zenta maddelerini de Bajraktarević yazmıştır. Bunlardan başka, Türk gramerinin esasları üzerine bir kitap (*Osnovi turske gramatike*. Beograd 1962, 107 s.) yayımladığı gibi, "Nasreddin Hoca sorunu"nu 'da gözden geçirmiştir (Nasredin-Hodžin problem. PKJIF XIV, 1934, 1-2: 81-152) Ayrıca, Mevlid konusu üzerinde de durmuştur (O našim mevludima i o mevludu uopšte. PKJIF XVII, 1937, 1:1-37). “Les études islamiques en Yougoslavie” (AO III, 1931, 492-507) adlı konferansında Yugoslavya’da İslâm araştırmaları alanında yapılan çalışmaları gözden geçirmiştir.

"Prilog proučavanju naših pozajmica orijentalnog porekla" (PKJIF 27, 1-2, 1961, 65-79) başlıklı yazısı Sırp-Hırvat dillerinde kullanılan Türkçe alıntılara ilişkin ilginç gözlem ve katkılarla doludur. 1958'de toplanan VIII. Uluslararası Dilciler Kongresine sunduğu bildiride de Sırp-Hırvat dillerindeki doğu etkisi üzerinde durmuştur.

Bajraktarević, Balkan Türkleriyle de uğraşmıştır.

Bajraktarević, ülkemizde düzenlenen bilimsel kongrelere katıldığı gibi, yayın organlarında birtakım yazılar da yayımlamıştır. "Goethes Insteresse für Nasreddin Chodscha" (*Jean Deny Armağanı*. Ankara 1958. 31-37), "Das Türkisch-islamische Kulturerbe bei den Jugoslaven" (*Németh Armağanı*. Ankara 1962. 43-59) gibi.

Türk dili alanındaki çalışmaları göz önüne alınarak Bajraktarević, 1958'de Türk Dil Kurumu onur üyeliğine seçilmiştir.

Belgrad Üniversitesi, Anali Filološkog fakulteta dergisinin X. cildini Fehim Bajraktarević'e armağan olarak sunmuştur (Beograd 1970. 408 s.). Bajraktarević'in yazı ve yayınları, Katarina Ašković'in "Bibliografija radova profesora dr Fehima Bajraktarevića" başlıklı yazısında toplanmıştır (Anali Filološkog fakulteta X, 1970, 9-28. s.).

Marija Djukanović: Profesor Fehim Bajraktarević. Anali Filološkog fakulteta X, 1970, 1-7. s.

BÁLINT, Gábor (1844-1913), Macar Türkologu. Viyana ve Budapeşte üniversitelerinde hukuk öğrenimini görmüştür. Ancak daha çok eski dillerle uğraşmış, batı ve doğu dillerini öğrenmiştir. 1870'te János Fogarasi ile ilişki kurmuş ve onun tavsiyesi üzerine Moğolca (ve Rusça) öğrenmeye başlamıştır. Bilgi ve görgüsünü artırmak ve dil örnekleri toplamak üzere 1871'de Fogarasi'nin yardımıyla Rusya ve Asya'da üç yıllık bir bilimsel gezi yapmıştır.

17.6.1871'de araştırma gezisinin ilk durağı olan Kazan şehrine gelmiş, üç ay süren araştırmaları sırasında Tatarcanın en tanınmış uzmanı sayılan N. İ. İl'minskiy ile sıkı bir ilişki kurmuştur. Onun tavsiyesi üzerine Bálint, çalışmalarını yerel ağızlar üzerinde yoğunlaştırmış ve özellikle Hristiyan Tatarlar arasında ata sözleri, bilmeceler, türküler, masallar gibi dil örnekleri toplamıştır. Dil örnekleri yanında Bálint, söz derlemeleri de yapmıştır. Örneğin Kazan çevresinde kullanılan ekincilik terimlerini toplamıştır. Bálint'in bu çalışmalarında daha çok Hristiyan Tatarların ağzına ağırlık verdiği göze çarpıyor. Onun inancına göre, Hristiyan Tatarlar Türk söz varlığını ana çizgileriyle olduğu gibi saklamışlardır. Buna karşılık Müslüman Tatarların dilinde Arapça, Farsça ve Osmanlıca öğeler büyük yer tutmuştur. Bálint'in Tatarca sözlüğünde metinlerde geçen sözler yanında bu veriler de yer almıştır.

Bálint, 1871 yılı eylül ayı sonunda Kazan'dan ayrılmıştır. Kazan Tatarları arasında yaptığı araştırmalar sonunda topladığı materyalleri *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok* adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eser üç bölüme ayrılmıştır: *Kazáni-tatár szövegek* (Budapest 1875. 170 s.); *Kazáni-tatár szótár* (Budapest 1876. 178 s.); *Kazáni-tatár nyelvtan (Hang-, alak- és mondattan)* (Budapest 1877. XVI, 160 s.).

Bálint'in eseri bu güne değin Türklük bilimi çalışmalarında lâyık

olduğu yeri alamamıştır. Bilimsel çalışmalarda eserin daha çok II. (sözlük) bölümü kullanılmıştır. Eserin sözlük bölümü üç dilde (Tatarca, Macarca, Almanca) düzenlenmiştir. Buna karşılık I ve III. bölümleri Macarca yazılmıştır. Yazar, başlangıçta bu bölümleri Almancaya çevirmeyi düşünmüşse de, bu planını gerçekleştirememiştir.

Son olarak, Á. Berta, Bálint'in Kazan Tatarcasına ilişkin Macarca eserini *Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76* (Budapest 1988. Oriental Studies 7) başlığı altında yayımlamıştır. Bu baskıda Bálint'in topladığı Tatarca örnekler, yani 1. baskının 1. bölümünün yarısı ve Tatarca sözlüğü, yani II. bölümü yer almıştır. Bálint'in Macarca çevirisi yerine Berta, Tatarca örneklerin Almanca çevirisini vermişse de, Bálint'in Tatarca gramerini bu baskıya almamıştır. Berta'nın vurguladığı gibi, Bálint'in grameri Kazan Tatarcasına ilişkin ilginç birtakım gözlemler içeriyorsa da, gramerin bu gün ancak tarihî bir değeri kalmıştır.

Bálint Moğol diyalektleri üzerinde de çalışmıştır. "Az északi burjátmongol nyelvjárás rövid ismertetése" (NyK XIII, 169-248. s.) başlıklı yazısı Buryat diyalektine değerli bir katkıdır. Ancak Bálint topladığı Moğolca (Kalmıkça) örnekleri yayımlayamamıştır (Louis J. Nagy: Bálint's journey to the Mongols and his unedited Kalmuck texts. AOH IX, 1959, 311-327. s.).

Bálint, Macarca ile Moğolca arasında bir karşılaştırma da yapmıştır. Bu karşılaştırma *Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén* (Budapest 1877) başlığı altında çıkmıştır. Yazar, bu çalışmada 1150'den çok Macarca sözün Moğolca karşılığını vermeyi denemiştir. *Madsar Mongol Khojor Khele adalitkhakho bicsik* alt başlığını taşıyan bu çalışma bilim çevrelerinde ağır eleştirilere uğramıştır. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. L. Ligeti, Mongolos jövevényszavaink kérdése (NyK XLIX, 1935, 190-271. s.) ; A magyar-mongol nyelvhasonlítás történetéhez. MNy XXXVII, 1941, 336-338. s.

BARBIER DE MEYNARD, Casimir-Adrien (1827-Paris 1908), Fransız Türkologu. Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmiş, Fransa Dış İşleri Bakanlığında görev almış, 1852'de Kudüs'e ataşe olarak gönderilmiş, 1854'te Gobineau ile birlikte İran'a gitmiştir. Tahran'da tercüman olarak çalışan Barbier de Meynard, 1863'te Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Okulunda L. Dubeux'nün yerine Türk dili profesörlüğüne seçilmiştir. Bu seçi-

me Thomas Xavier [de] Bianchi de katılmıştır. Bk. Bianchi, Thomas Xavier [de]. 1876'da Collège de France'ta Farsça profesörlüğüne getirilen Barbier de Meynard, 1898'de Yaşayan Doğu Dilleri Okulu müdürlüğüne atanmıştır. Bu görevde ölümüne değin kalmıştır.

Barbier de Meynard, Yakın Doğu ülkelerine, özellikle İran'a ilişkin birçok yazı ve çeviri yayımlamıştır. Türklük bilimi alanında *Supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour* renfermant les mots d'origine turque et les mots arabes et persans employés en osmanli avec leur signification particulière ... " (Paris 1881-1886, 2 cilt, 786 ve 898 s., yeni bas. Amsterdam 1971) başlıklı sözlüğün yazarı olarak ün kazanmıştır. Barbier de Meynard, bu sözlükte Ahmet Vefik Paşanın *Lehçe-i Osmanî* adlı sözlüğünden yararlanmıştır. Ayrıca, Türkiye'de otuz yıl kalan misyoner Antoine Arcère'in Paris'te Bibliothèque Nationale'de saklanan Fransızca-Türkçe sözlüğünü de değerlendirmiştir. 1699'da ölen Arcère'in sözlüğü 1034 + 986 sayfadan oluşan iki ciltlik bir yazmadır. Yazmanın *autographe* olması muhtemeldir.

BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç (Sel'vıçegodsk, Arhangel'sk 9 (22). 3. 1905-Moskova 26.8.1996), Rus Türkologu. Leningrad Teknik Okulunu bitirdikten sonra Moskova Üniversitesinin Tarih-Etnoloji Fakültesinde okumuştur. Üniversiteyi 1929 yılında bitiren Baskakov, V A. Gordlevskiy'nin öğrencisi olarak tanınmıştır.

1926 yılı nisan ayında fakülte dekanlığı ve I. Moskova Devlet Üniversitesine bağlı Etnografya-Arkeoloji Müzesi, Baskakov'u etnografya ve dil alanında çalışmak üzere Kara Kalpak ülkesine göndermiştir. Kara Kalpaklar arasında gerçekleştirdiği alan araştırmalarının sonuçlarını "Êtnografičeskie očerki karakalpakov" başlıklı ilk bilimsel çalışmasında yayımlamıştır (1927). 1928'de etnografya ve folklor alanında çalışmak göreviyle Hive ve Kara Kalpak Özerk Bölgesine gönderilmiştir. Baskakov, Uygurların diline ve folkloruna ilişkin materyaller toplamak üzere Kazakistan'a da uğramıştır. 1929'da Hive Araştırma Kurulu üyeliğine getirilen Baskakov, 1930'da Turtkul'a gönderilmiştir.

Yaptığı alan çalışmaları ve Türk diyalektlerinin konuşulduğu yerlerle kurduğu bağlantı, Baskakov'un bilimsel ilgisinin oluşmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Baskakov, Türk diyalektlerinin ve özellikle o güne değin üzerinde durulmamış diyalekt ve ağızların araştırılmasına başlamıştır.

1930'da Baskakov, S. E. Malov'un Kara Kalpak Özerk Bölgesinin

kuzey yörelerinde konuşulan diyalektleri araştırmak üzere oluşturduğu kurulun başkanlığını yapmıştır. Baskakov'un Kara Kalpak diyalektinin gramerine ilişkin çalışması (*Kratkaja grammatika karakalpakskogo jazyka*. Turtkul 1932), bu araştırmalar sonunda çıkmıştır.

Sonraki yıllarda Baskakov Kara Kalpak ve Oyrot özerk bölgelerini, Kazakistan, Kırgızistan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'yı sık sık ziyaret etmiş, değerli dil örnekleri toplamıştır. 1941-1943 yıllarında Altay bölgesinde çalışmıştır. Yaşayan Türk diyalektlerine ilişkin araştırmaları sonunda Nogay diyalekt ve ağızları (*Nogajskij jazyk i ego dialekty*. 1940), Kara Kalpak diyalekti (*Karakalpakskij jazyk*. I-II, 1951-1952), Altay diyalektinin ağızları (*Dialekty altajskogo jazyka*. 1956) ve Altay diyalekti (*Altajskij jazyk*. 1958) ile ilgili eserlerini yayımlamıştır. Daha sonra Tuba diyalektine ilişkin eserini vermiştir (*Dialekt černevyx tatar (tuba-kiži)*. Moskva 1966). Son olarak da Altay (Oyrot) diyalektinin kuzey ağızlarıyla ilgili eserini ortaya koymuştur (*Dialekt kumandincev* [*kumandy-kiži*]. Moskva 1972).

Yaşayan Türk diyalektlerine ilişkin bilgilerini artıran Baskakov, Türk diyalektlerinin grameri alanındaki birçok soruna çözüm getirmiştir. Sağlam bilgilere ve kişisel gözlemlerine dayanan Baskakov, bütün Türk diyalektlerine ilişkin eserler de vermiştir: *Tjurkskie jazyki* (1960. 248 s.) ve *Vvedenie v izučenie tjurkskix jazykov* (1962. 332 s.) gibi. *Jazyki narodov SSSR* dizisinin *Tjurkskie jazyki* adlı II. cildinde (Moskva 1966) "Türk dilleri" başlıklı bölümü de bu yolda yeni bir katkıdır. "Klassifikacija tjurkskix jazykov v svjazi s istoričeskoj periodizaciej ix razvitija i formirovanija" (1952) başlıklı çalışması da bu yolda değerli bir katkıdır.

Baskakov, *İstoriko-tipologičeskaja xarakteristika tjurkskix jazykov. Slovosočetanie i predloženie* (Moskva 1975. 288 s.) adlı eserinde Türk dillerinin yapısını tarihî-tipolojik açıdan özenle irdelemiştir.

Bunlardan başka, Baskakov eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği sınırları içinde konuşulan Türk diyalektlerinin sözlüklerinin yazılmasına da katılmıştır. Örneğin Uygurca, Kara Kalpakça, Altayca, Hakasça, Türkmence, Nogayca, Gagavuzca gibi Türk diyalektlerinin sözlükleri onun yazar veya redaktör olarak katılmasıyla yayımlanmıştır. Baskakov bu alanlarda çalışan birçok öğrenci de yetiştirmiştir.

Russkie familii tjurkskogo proisxoždenija (Moskva 1979, 230 s.; Türkçe çev. 1997) adlı eserinde eski Rus soylarının adlarını gözden geçirmiştir. Bilim çevrelerinde büyük ilgiyle karşılanan bu eserden sonra

da bu yoldaki bilgilerimizi yeni katkılarla artırmıştır.

Son olarak, Japonya'da Türk dilleri alanında yapılan çalışmaları gözden geçirmiştir (K izučeniju tjurkskix jazykov v Japonii. Türkologiya 1, 1994, 58-62. s.).

"K probleme kitajskix zaimstvovanij v tjurkskix jazykax" (*Turcica et Orientalia,* Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987. 1-8. s.) başlıklı yazısında Türk dillerindeki Çince alıntılar sorununu tartışmıştır.

Baskakov'un çalışmaları uluslararası bilim çevrelerinde takdirle karşılanmıştır. Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Derneği, Societas Uralo-Altaica, Kőrösi Csoma Derneği, Fin-Ugor Derneği gibi yabancı bilim kuruluşları Baskakov'u üyeliğe seçmişlerdir. Türklük bilimi alanındaki yazı ve yayınlarını göz önüne alan Türk Dil Kurumu da Baskakov'a şeref üyeliği vermiştir (1958).

S. D. Miliband: BBSSV 64-66. s.; A.A. Yuldaşev – Ê.R. Tenişev: Nikolay Aleksandrovič Baskakov (K 65-letijin so dnja roždenija). ST 2, 1970, 146-147; Ê.V. Sevortyan: Nikolay Aleksandrovič Baskakov (K 70-letiju so dnja rožlenija). ST 3, 1975, 118-122); E.A. Potseluevskiy – Ê. R. Tenişev: Nikolaj Aleksandrovič Baskakov (K semidesjatipjatiletiju so dnja roždenija). ST 2, 1980, 87-88; Ê. A. Potseluevskiy - Ê R. Tenişev: Nikolaj Aleksandrovič Baskakov (K vos'midesjatiletiju so dnja roždenija). ST 2, 1985, 94-96; Ê A. Potseluevskiy Ê. R. Tenişev: Nikolaj Aleksandrovič Baskakov (K 85-letiju so dnja roždenija). ST 3, 1990, 106-108; H. Eren: TD 1997/I, 34-39; E. R. Tenişev: N. A. Baskakov. 90 let N.A. Baskakova. N. A. Baskakova ot kolleg i učenikov. Moskva 1996. 5-17. s.

BENZING, Johannes (Schwenningen a. N. 13.1.1913), Alman Türkologu. Liseyi bitirdikten sonra Berlin'de doğu bilimleri eğitimi almıştır. Richard Hartmann, Hans Heinrich Schaeder ve Walther Björkman'ın yanında İslâm filolojisi, Annemarie von Gabain'in yanında Türkoloji ve Erich Haenisch'in yanında Mongolistik öğrenimi görmüştür. Ayrıca, Doğu Seminerinde Gotthard Jäschke ve Sebastian Beck'in doğu dilleri derslerine devam etmiştir. İç Asya alanında geniş çalışma olanakları olduğunu fark etmiş, Türkistan ve Volga bölgesi dil ve kültürleri alanına ağırlık vermiştir. "Über die Verbformen im Türkmenischen" (MSOS 42, 1939, II, 1-56. s.) adlı doktora tezinde Türkmence fiil biçimlerini işlemiş,

habilitasyon çalışmasında ise Çuvaşçanın grameri üzerinde durmuştur. 1942'de doçentlik sanını kazanan Benzing, savaş koşulları dolayısıyla üniversitelerde çalışma olanağını bulamamıştır. Savaştan sonra birçok yılını Fransa'da geçirmiş, 1956-1963 yılları arasında İstanbul'da Alman başkonsolosluğunda konsolos olarak görev yapmıştır. Fransa'da Fransız bilim çevreleriyle ilişki kurduğu gibi, Türkiye'de de İç Asya dilleri ve tarihi alanındaki bilgilerini derinleştirmek olanağını bulmuştur.

Bu çalışmalarının yanında Benzing, Tübingen, Mainz ve İstanbul üniversitelerinde öğretim üyesi olarak da görev yapmıştır. Helmuth Scheel'in emekliye ayrılması üzerine Mainz Üniversitesinde İslâm filolojisi ve İslâm bilgisi profesörlüğüne atanmıştır. Mainz Üniversitesinde araştırma ve öğretim alanında büyük bir çaba gösteren Benzing, 1966'da Mainz Bilimler Akademisi aslî üyeliğine seçilmiştir. Benzing 1953'ten başlayarak bu akademinin Doğu Komisyonunda çalışmıştır. Benzing 1981'de emekliye ayrılmıştır.

Benzing başlangıçta Türkoloji alanında çalışmış, özellikle Çuvaş diyalekti üzerinde durmuştur. "Tschuwaschische Forschungen" başlıklı dizide "I. Das Possessivsuffix der dritten Person" (ZDMG 94, 1940, 251-267. s.); "II. Tschuwaschisch r/ alttürkisch d" (ZDMG 94, 1940, 391-398. s.); "III. Das Nomen futuri" (ZDMG 95, 1941, 46-58. s.); "IV Die Kasus" (ZDMG 96, 1942, 421-470. s.); "V. Die Ordinalzahlen und ein iranisches Suffix zu ihrer Bildung" (ZDMG 104, 1954, 386-390. s.) gibi yazıları çıkmıştır. *Kleine Einführung in die tschuwaschische Sprache* (Berlin 1943. 137 s.) adlı kitabı da küçük bir Çuvaşça kılavuzudur. "Die angeblichen bolgartürkischen Lehnwörter im Ungarischen" (ZDMG 98, 1944, 24-27. s.) başlıklı yazısı da bu yolda bir katkıdır. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'nın I. cildinde "Das Hunnische, Donaubolgarische und Wolgabolgarische" (I. 685-695. s.) ve "Das Tschuwaschische" (I, 695-751. s.) bölümleri de Benzing'in Çuvaşça alanında yaptığı çalışmalardır. Bu çalışmalar daha sonra *Handbuch der Orientalistik*'te de yayımlanmıştır. Bunlardan başka, *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da (I, 1959) Türk diyalektlerinin sınıflandırılması üzerinde durduğu gibi ("Classification of the Turkic languages". I. 1-5. s.), Kumukça ("Das Kumükische" I, 391-406. s.) ve Başkurtça ("Das Baschkirische" I, 420-434. s.) bölümlerini de yazmıştır. *Handbuch der Orientalistik*'te (I, 5, 1, Leiden/Köln 1963. 61-71. s.) Çuvaşça bölümü de onun kaleminden çıkmıştır. Benzing, *Philologiae Turcicae Fundamenta*'nın II. cildinde

(Wiesbaden 1964) "Die usbekische und neu-uigurische Literatur" (II, 700-720. s.), "Die türkmenische Literatur" (II, 721-741. s.) ve "Die tschuwaschische Literatur" (II, 841-861. s.) bölümlerini de yazmıştır. "Der Aorist im Türkischen" (UAJb 24, 1952, 3-4, 130-132. s.), " Γ final dans les langues turques" (*Jean Deny Armağanı*. Ankara 1958. 51-60. s.) gibi yazıları da Türk dili alanında yeni katkılardır.

Benzing'in *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie* (Wiesbaden 1953. 7+192 s.) adlı eseri, "Türkoloji ve Altay filolojisine giriş" olarak düşünülmüştür. H. W. Duda, "Altaistik und Turkologie" (WZKM 52, 1953-55, 326-345. s.) başlıklı yazısında bu eseri özenle eleştirmiştir. N. Poppe de Benzing'in eserini değerlendirmiştir (HJAS 17, 1954, 462-471. s.).

Benzing "Altay dilleri" alanında da birçok eser vermiştir: *Lamutische Grammatik. Mit Bibliographie, Sprachproben und Glossar* (Wiesbaden 1955. 254 s.), *Die tungusischen Sprachen. Versuch einer vergleichenden Grammatik* (Wiesbaden 1956. 151 s.), *Kalmückische Grammatik zum Nachschlagen* (Wiesbaden 1985. XII+195 s.)...

Türk dili alanındaki çalışma ve katkılarını göz önüne alan Türk Dil Kurumu Benzing'i onur üyeliğine seçmiştir (1988).

Lars Johanson ve Claus Schönig, Benzing'in yazılarını *Kritische Beiträge zur Altaistik und Turkologie* (Wiesbaden 1988) adlı bir armağanda yayımladılar. Daha sonra Claus Schönig, Benzing'in Çuvaşçaya ilişkin çalışmalarını *Bolgarisch-tschuwaschische Studien* (Turcologica, Band: 12, Wiesbaden 1993) adlı bir yayında baskıya verdi.

BERNŞTAM, Aleksandr Natanoviç (Kerç 1(14).10.1910-10.12.1956), Rus Türkologu. 1931'de Leningrad Tarih, Filoloji ve Dil Bilimi Enstitüsünü bitirmiştir. 1935'te *Social'no-êkonomičeskij stroj drevnetureckogo obščestva VI-VIII vv. n. ê.* başlıklı bir çalışma yapmış, 1943'te doktor sanını kazanmıştır. 1947'de profesörlüğe atanmış, Leningrad Devlet Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 1936-1956 yılları arasında Yedisu, Pamir ve Fergana'da araştırma yapan kurullara başkan olarak katılmıştır.

Bernştam, *Social'no-êkonomičeskij stroj orxono-enisejskix tjurok VI-VIII vekov. Vostočnotjurkskij kaganat i kirgizy* (Moskva-Leningrad 1946. 207 s.) başlıklı eserin yazarı olarak ün kazanmıştır. *Drevnaja Fergana* (Taşkent 1951. 47 s.) ve *Očerk istorii gunnov* (1951. 256 s.)

gibi birtakım eserler de vermiştir.

S. M. Miliband: BBSSV 76-77. s.

BIANCHI, Thomas Xavier [de] (Paris 1783-Paris 1864), Fransız Türkologu. Sözlük yazarı olarak tanınmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmiş, Paris'te özellikle Türkçe tercümanlığı yapmıştır. Elçilik görevlileri, tüccar, turist ve denizciler için pratik dil kılavuzları yazmıştır. *Le guide de la conversation en Français et en Turc* (Paris 1839, 2. bas. 1850, XX+299+40+25 s.) gibi. Bianchi, sözlükçü olarak *Vocabulaire français-turc* (2 bölüm, Paris 1829-1831, XI+1004 s.) başlıklı bir sözlük yayımlamıştır. Daha sonra J. D. Kieffer'le birlikte *Dictionnaire turc-français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants* (Paris 1835-1837, 2 cilt, 2. bas. 1850, XXXI+1097+1320 s.) adlı bir sözlük yazmıştır. Bu sözlük, Kieffer tarafindan Meninski'nin *Thesaurus*'una dayanılarak düzenlenmiş, Bianchi tarafindan bütünlenmiştir..

Bianchi'nin *Dictionnaire français-turc* (Paris 1843-1846, 2 cilt, VIII+784+1372 s.) başlıklı sözlüğü ise Alexandre Handjéri'nin *Dictionnaire français-arabe-persan et turc* başlıklı sözlüğünün özetidir.

Bianchi, 1863'te L. Dubeux'nün ölümü üzerine Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Okulu Türkçe profesörlüğüne aday gösterilmişse de, seçimi C. A. Barbier de Meynard kazanmıştır.

BLAU, Otto Hermann (Nordhausen 1828-Odessa 1879), Alman kökenli doğu bilimcisi. Almanya Dış İşleri Bakanlığında görev alarak Yakın Doğu ülkelerinde (Mısır, Suriye, Irak) konsolosluk ve ataşelik yapmıştır. Doğu Anadolu, Rumeli ve Bosna'da da konsolos ve başkonsolos olarak çalışmıştır. Doktor sanını kazanan Blau, görev aldığı ülkelerde arkeoloji, yazı ve dil sorunlarıyla uğraşmış, yazılarını Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft dergisinde yayımlamıştır. Bu dergide Türklük ve Türk diliyle ilgili birçok yazısı çıkmıştır. "Turanische Wurzelforschungen" (ZDMG XX, 1866, 141-143. s.), "Über Volkstum und Sprache der Kumanen" (ZDMG XXIX, 1876, 556-587. s.), "Griechisch-türkische Sprachpröben aus Mariupoler Handschriften" (ZDMG XXVIII, 1874, 562-576. s.), "Über die griechisch-türkische Mischbevölkerung von Mariupol" (ZDMG XXVIII, 1874, 576-583. s.) ve "Über Ni'metullah's persich-türkisches Wörterbuch" (ZDMG XXXI,

1877, 484-494. s.) başlıklı yazıları gibi. Bu yazıların bir bölümü bu gün büsbütün eskimiştir. Buna karşılık *Bosnisch-Türkische Sprachdenkmäler* (Leipzig 1868, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes. Bd. V. No. 2) adlı eseri bu güne değin değerini yitirmemiştir (yeni bas. 1966. 316 s.).

BOMBACI, Alessio (Castroreale, Messina 27.8.1914-Roma 29.1.1979), İtalyan Türkologu. Napoli Üniversitesinde hukuk öğrenimi görmüştür. Buna paralel olarak üniversiteye bağlı Istituto Orientale'de doğu dilleri (ve özellikle Türkçe) öğrenimi görmüştür. Üniversiteyi 1935'te bitiren Bombaci, Istituto Orientale'ye girerek Türk dili ve edebiyatı dersleri vermeye başlamıştır. 1940'ta Napoli Üniversitesine bağlı Istituto Orientale'de doçentliğe getirilmiş, 1954'te profesörlüğe atanmıştır. Istituto Orientale'de Türk dili ve edebiyatı dersleri yanında 1956-1976 yılları arasında Yakın ve Orta Doğu tarihi ve İslâm medeniyeti dersleri de vermiştir.

Bombaci bilimsel çalışmalarında daha çok Türk dili ve edebiyatıyla uğraşmıştır. 1943'ten başlayarak dergilerde Türk şairlerine ve eserlerine ilişkin birçok yazı yayımlamıştır: Il poema turco "Leilà e Meğnūn" di Fuzūli. OM XXIII, 1943, 337-356. s.; Kutadgu Bilig hakkında bazı mülâhazalar. *Fuad Köprülü'ye Armağan.* İstanbul 1953. 65-75. s. Onun *Storia della letteratura turca dall'antico impero di Mongolia alla nuova Turchia* (Milano 1956, 526 s.) başlıklı eseri bu alanda anıtsal bir çalışmadır. Bu eserin I. Mélikoff tarafından yapılan Fransızca çevirisi (*Histoire de la littérature turque.* Paris 1968. 435 s.) 1968'de çıkmıştır (L. Bazin'in ön sözü ile). Bu eserin düzeltilmiş ve bütünlenmiş yeni baskısı da yayımlanmıştır (*La letteratura turca con un profilo della letteratura mongola di L. Hambis.* Firenze-Milano 1969. 528 s.).

Philologiae Turcicae Fundamenta'nın II. cildinin giriş bölümü de Bombaci'nin kaleminden çıkmıştır (The Turkic literatures. Introductory Notes on the History and Style. *Philologiae Turcicae Fundamenta II*, Wiesbaden 1964. XI-LXXI. s.).

Bombaci Türk edebiyatıyla ilgili olarak folklor ve etnografya sorunları üzerinde de durmuştur: "Pratiche magiche africane in Turchia" Folklore III, 1949, 83-91. s.); "Gli Oghuzi velati". Folklore IX, 1955, 102-110. s.

Bombaci'nin Türk edebiyatı ve Türk folkloruyla ilgili yayınları Türk tarihine sıkı sıkıya bağlıdır. Onun Türk tarihine ilişkin yazılarında tür ve

konu açılarından büyük farklar göze çarpar. Türk devletlerinin ve eski Türklerin tarihine ilişkin yazılar yanında Türk kaynakları, Türk tarihçiliği ve Türk diplomatiği, Türk unvanları üzerine birtakım yazılar da yayımlamıştır: Das osmanische Reich. Historia mundi, VII, Bern 1957, 441-485. s.; L'imperio ottomano. Nuove questioni di Storia Moderna, I. Milano 1964, 557-600. s.; Imperium osmanskie. Przegląd Orientalistyczny 41, 1966, 179-192, 295-312. s.; Qui était Jebu Xak'an? Turcica II, 1970, 7-24; The Husbands of the Princess Hsien-li Bilgä. *Studia Turcica* (Budapest 1971, 103-123. s. ; The Army of the Saljuqs of Rum. Annali N.S. XXVIII, 1978, 343-369. s.).

Duo clausole del trattato in greco fra Maometto IIe, Venezia del 1446. Byzantinische Zeitschrift 43, 1950, 267-271. s.; Il "Liber graecus" un cartolario veneziano compprendente inediti documenti ottomani in greco (1481-1504). *Westöstliche Abhandlungen Rudolf Tschudi.* Wiesbaden 1954. 288-303. s.

Bombaci Türk diplomatiği üzerinde de çalışmıştır: La collezione di documenti turchi dell Archivio di Stato di Venezia. RSO XXIV, 1949, 95-107. s.; Nuovi firmani greci di Maometto II. Byzantinische Zeitschrift 47, 1954, 298-319. s.; Les toughras enluminés des documents turcs des archives de Venise. *Atti del secondo Congresso Internazionale di arte turca.* Napoli 1965. 45-55. s. + 17 fig.

Bombaci eski Türk unvanlarıyla ilgili olarak "On the Ancient Turkic Title Eltäbär" (*Proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference.* Naples 1970. 1-66. s.), "On the Ancient Turkish Title «Šaδ» *Gururājamañjarika.* Studi in onore di Giuseppe Tucci). Napoli 1974, 167-193. s.),"On the Ancient Turkish Title Šadapït" (*Eurasia Nostratica.* I-II, Wiesbaden 1977. II, 32-41. s.) gibi birtakım yazılar da yayımlamıştır.

Bombaci, Gazne'de yapılan kazılara da katılmıştır.

Bombaci'nin Türk diline ilişkin katkılarında eski İtalyan yazarlarının Türk grameri alanındaki eserleri de değerlendirilmiştir: Una grammatica turca scritta da un italiano nel 1533. Atti dei Congressi di studi coloniali. Vol. VI, Firenze-Roma 1937, 52-56. s.; *La "Regola del parlare turco" di Filippo Argenti.* Napoli 1938, 75 s.; Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica turca (1611). Annali n. s. I, 1940, 204-236. s.

"Probleme der historischen Lautlehre der türkischen Sprache" (UAJb XXIV, 1952, 89-105. s.) başlıklı yazısı Türk dilinin tarihî fonetiğine yeni

bir katkıdır.

"Ortaoyunu" (WZKM 46, 1960, 285-297), "Rappresentazioni drammatiche in Anatolia" (Oriens XVI, 1963, 171-193) gibi yazıları da ilginç gözlemlerle doludur.

Türk diline ilişkin çalışmalarını değerlendiren Türk Dil Kurumu, Bombaci'yi şeref üyeliğine seçmiştir (1958). Bombaci 1971'de Comité d'études ottomanes et préottomanes ikinci başkanlığına getirilmiştir.

Öğrencileri ve çalışma arkadaşları, 1982'de Bombaci'nin anısına bir armağan yayımladılar (*Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata*. Napoli 1982).

N. A. Baskakov: Pamjati Alessio Bombači. ST 2, 1980, 106-108.; Emel Esin: Prof. Alessio Bombaci. TM XIX, 1977-79, 279-281.

BONELLI, Luigi (Brescia 1865-Napoli 1947), İtalyan dilcisi, İslamisti ve Türkologu. 1887'de Milano Üniversitesini bitirdikten sonra, Napoli Doğu Yüksek Enstitüsü (Istituto Superiore Orientale di Napoli)'nde Türk ve Fars dilleri profesörü olarak görev almış, daha sonra Türk dili profesörlüğüne atanmıştır. Maltız dili üzerinde çalışmış, ayrıca *Kuran*'ı İtalyancaya çevirmiştir (Milano 1929). Türk dili alanında *Grammatica turca osmanli* (Milano 1899), *Primo corso di esercizi turchi* (Roma 1905), *Il turco parlato* (S. Iasigian ile birlikte, Milano 1910), *Locuzioni proverbiali del turco volgare* (KSz I, 1900, 308-322), *Voci del dialetto turco di Trebisonda* (KSz III, 1902, 55-72. s.), *Appunti grammaticali e lessicali di turco volgare* (*Actes du XIIe Congrès des Orientalistes*, Floransa 1902), *Lessico turco-italiano* (Roma 1939, XI + 447 s.) gibi birtakım eser ve yazılar yayımlamıştır. Bundan başka, Osmanlıca belgeler ve metinler üzerinde de çalışmış, bu alanda *Il Trattato turco-veneto del 1540* (Centenario della nascita di Michele Amari, II. Palermo 1910, 332-363), *Di una cronaca turca del 1500* (Rend. della Accademia dei Lincei, seri 5. cilt 9, Roma 1900) gibi birkaç yazı yazmıştır; ayrıca, yeni Türk edebiyatı (*La moderna letteratura ottomana,* Roma 1903) üzerinde çalışmıştır. Roma'daki Biblioteca Casanatense'de bulunan Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarının katalogunu da hazırlamıştır (*Catalogo dei codici arabi, persiani e turchi della Biblioteca Casanatense* [Cataloghi dei codici orientali di alcune biblioteche d'Italia. V, Roma 1892, 405-474. s.).

Çalışma arkadaşları ve öğrencileri 1940'ta Bonelli'ye bir armağan sun-

dular (*Scritti in onore di Luigi Bonelli.* Annali N. S. I, 1940).

Ettore Rossi: Luigi Bonelli (1865-1947). RSO XXII, 1947, 163-165.

BOROVKOV, Aleksandr Konstantinoviç (Taşkent 3(16). 1904-Leningrad 12.11.1962), Rus Türkologu. 1928'de Orta Asya Devlet Üniversitesi (Taşkent Devlet Üniversitesi) Doğu Fakültesini bitirmiştir. 27.2.1935'te doçent sanını kazanmış, 1923-1928 ve 1939-1945 yılları arasında Orta Asya Devlet Üniversitesinde, 1928-1938 yıllarında Leningrad Doğu Dilleri Enstitüsünde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 1953'te Özbekistan Sovyet Sosyalist Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Orta Asya Devlet Üniversitesinde (1926-1928), Doğu Bilimleri Enstitüsü Leningrad Bölümünde (1934-1959) görev almış, 1939-1945 yıllarında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Özbekistan Kolunda ve 1959-1962 yıllarında da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü Leningrad Bölümünde müdür yardımcısı olarak çalışmıştır.

Borovkov, Türklük biliminde eski ve yeni Türk dil ve diyalektlerine ilişkin yazı ve yayınlarıyla tanınmıştır. "Karačaevobalkarskij jazyk" (JaSb VII, Leningrad 1932, 37-55), "Priroda tureckogo izafeta" (*Akademija nauk SSSR akademiku N. Ja. Marru.* Moskva-Leningrad 1935. 165-177), "Vostokovedenie v SSSR za 30 let" (İAN 1945, 5. fas., 395-407) gibi birtakım yazılar yayımladıktan sonra Özbek diyalektinin tarihine ilişkin birçok yazı yazmıştır. 1956 yılında Türk alfabelerinin birleştirilmesi sorununu işlemiştir (K voprosu ob unifikacii tjurkskix alfavitov.. SSSR. Sovetskoe Vostokovedenie 4, 1956, 101-110). "Očerki po istorii uzbekskogo jazyka (opredelenie jazyka xikmatov Axmada Jasavi)" (Sovetskoe Vostokovedenie 5, 1948, 229-250), "Leksikografičeskie tradicii v slovarjax čagatajskogo jazyka" (*Leksikografičeskij sbornik*, vyp. IV, Moskva 1960, 151-162), "Zur Geschichte der Wörterbücher des Čagataischen" (Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität Bd. X, Halle-Wittenberg 1961, Hft. 6, 1357-1362) ve "Tjurkskie glossy v buxarskom spiske "Mukaddimat al-Adab" (AOH XV, 1962, 31-39) başlıklı yazıları da ilginç çalışmalardır. Alişir Nevaî'nin eserlerine ilişkin *Badayi' al-lugat* ("*Bada'i al-lugat. Slovar' >āli' İmānī Geratskogo k sočinenijam Ališera Navoi.* Moskva 1961, 265, 180 s.) başlıklı sözlük ve XII-XIII. yüzyıllardan kalma Orta Asya tefsiri sözlüğü (*Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* (Moskva 1963. 367 s.) de

Türk sözlükçülüğüne değerli katkılardır. Nazvanija rastenij po buxarskomu spisku «Mukaddimat al-adab» (*Tjurkskaja leksikologija i leksikografija.* Moskva 1971. 96-111. s.) başlıklı yazısı ölümünden sonra çıkmıştır.

S. M. Miliband: BBSSV 88-89. s.; B. V. Lunin: Aleksandr Konstantinovič Borovkov (K vos'midesjatiletiju so dnja roždenija). ST 2, 1984, 43-48. s. Çalışmaları "Trudy Aleksandra Konstantinoviča Borovkova" (*Tjurkologičeskie issledovanija.* Moskva-Leningrad 1963. 249-298. s.) başlıklı yazıda toplanmıştır.

BÖHTLINGK, Otto von (Petersburg 30.5.1815-Leipzig 1.4.1904), Alman kökenli Hindolog ve Türkolog. XVIII. yüzyıl sonunda Rusya'ya göç eden Lübeckli bir aileden gelmiştir. Petersburg ve Dorpat'ta öğrenim görmüş, 1833'te Petersburg Üniversitesine girmiştir, J. Sękowski ve Mirza Cafer Topçubaşı'nın derslerine devam ederek Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmiştir. 1835'te Berlin Üniversitesine geçmiş, Bonn Üniversitesinde A. Schlegel ve Lassen'in yönetiminde Sanskrit öğrenmiştir. 1838'de Giessen Üniversitesinde doktor sanını kazanmıştır. 5.3.1842'de Petersburg Bilimler Akademisinde Sanskrit uzmanlığına seçilmiş, 4.8.1855'te akademi aslî üyeliğine getirilmiştir. 1868'de Petersburg'dan ayrılan Böhtlingk, önce Jena'ya, daha sonra da ölümüne değin yaşadığı Leipzig'e yerleşmiştir. 11.6.1894'te emekliye ayrılmış, 3. 9. 1894'te Petersburg Bilimler Akademisinin fahrî üyeliğine seçilmiştir. Akademi, Böhtlingk'e genel kurul toplantılarına katılma ve oy kullanma hakkını da vermiştir.

Böhtlingk, Hindoloji alanında *Sanskritwörterbuch nebst allen Nachträgen* (R. Roth ile birlikte, 7 cilt, St. Petersburg 1855-1875, yeni bas. 1966) başlıklı anıtsal eserin yazarı olarak tanınmıştır. Türklük bilimi tarihinde ise *Über die Sprache der Jakuten. Grammatik, Text und Wörterbuch.* I-II. (St. Petersburg 1848-1851) adlı eseriyle büyük bir ün almıştır. Bu eserde Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Yakutça bilimsel metotlarla ele alınmıştır. Yakutçanın ilk bilimsel grameri olarak bu eser Türklük biliminde klasik bir çalışma değeri kazanmıştır. Böhtlingk, bu eserini yazarken Alexander Theodor von Middendorf'un toplamış olduğu veri ve örnekleri değerlendirmiştir. Bk. Middendorf, Alexander Theodor von.

Böhtlingk'in bu eseri bu güne değin değerini yitirmemiştir. 1964'te yeni baskısı çıktığı gibi, 1989'da Rusça çevirisi de yayımlanmıştır (*O*

jazyke jakutov. Novosibirsk 1989. 644 s.).

A. N. Kononov: BBSOT^2 48-49. s.; E. İ. Korkina: Rabota O. N. Bëtlingka "O jazyke jakutov" ST 4, 1971, 124-131. s.; D. M. Nasilov: O. N. Bëtlingk kak tjurkolog - komparativist. ST 4, 1982, 52-66. s.

BROCKELMANN, Carl (Rostock 17.9.1868-Halle an der Saale 6.5.1956), Alman Semitist ve Türkologu. Klasik filoloji ve Semitistik alanlarında öğrenim görmüş, özellikle Arap dili ve edebiyatıyla uğraşmıştır.

Brockelmann 1893 yılında Breslau Üniversitesinde doçent sanını almış, 1900 yılından başlayarak Breslau, Königsberg, Halle ve Berlin üniversitelerinde profesör olarak çalışmıştır. 1923-1939 yılları arasında Breslau Üniversitesinde görev almıştır. Daha sonra (1946'da) Halle Üniversitesinde fahrî profesörlük yapmıştır.

Brockelmann, Semitistik alanında birçok eser vermiştir. Arap edebiyatı alanında *Geschichte der arabischen Literatur* (2 cilt, Weimar ve Berlin, 1898-1902; ek ciltleri I-III, Leiden 1937-1942, 2. bas. Leiden 1943-1949) başlıklı anıtsal eseriyle tanınmıştır. Semitistik alanında *Lexicon Syriacum* (Berlin 1894-1895, 2. bas. Halle/Saale 1928), *Syrische Grammatik* (Porta Linguarum Orientalium V. Berlin 1899, 6. bas. 1949), *Kurzgefaßte vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen* (Porta Linguarum Orientalium XXI); *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen* (1-2, Berlin 1907-1913), *Hebräische Syntax* (1956) gibi birçok eser vermiştir.

İslâm bilimleri alanında *Geschichte der islamischen Völker und Staaten* (München 1939) başlıklı eseri de büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Bertold Spuler'in yönetimi altında çıkan *Handbuch der Orientalistik* dizisinin *Semitistik* başlıklı 3. cildinde Kenan diyalektleri ve Ugarit dili, İbranca, Aramca ve Süryanca, Arapça ve diyalektleri ve Arap edebiyatı tarihi bölümlerini de Brockelmann yazmıştır.

Doğu bilimleri alanında çalışanların Arapça ve Farsça yanında Türkçeye de yer verdiklerine tanık oluyoruz. Bu eski geleneğe uyan Brockelmann, 1917'de Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'unu dil yönünden değerlendirmiştir (*'Alī's Qi□□a'i Jūsuf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur* (Abhandlungen der Preussischen Akademie der

Wissenschaften 1916, Berlin 1917). Onun bu eseri Anadolu Türkçesinin ilk eseri sayması Türklük bilimi çevrelerinde tartışmalara yol açmışsa da, Brockelmann bu alandaki çalışmalarını sürdürmüştür. "Zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen" (ZDMG LXX, 1916, 185-215), "Altosmanische Studien I. Die Sprache 'Āšyq-pāšas und Akmedīs" (ZDMG LXXIII, 1919, 1-29. s.) ve "Ein neues südtürkisches Sprachdenkmal" (Islamica IV, 1931, 170-182. s.) gibi yazıları bu yolda yeni katkı ve gözlemler getirmiştir.

Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgati't-Türk* adlı anıtsal eserinin İstanbul'da yayımlanması, Arabist olarak Brockelmann'ın ilgisini çekmiştir. "Ma2mūd al-Kāschgarīs Darstellung des türkischen Verbalbaus" (KSz XVIII, 1919, 29-49. s.), "Altturkestanische Volksweisheit" (OZ VIII, 1920, 49-73. s.), "Ma2mūd al-Kāšgharī über die Sprachen und die Stämme der Türken im 11. Jahrhundert" (KCsA I, 1921, 26-40. s.), "Altturkestanische Volkspoesie" (AM, Probeband, I, 1923, 3-24. s.; II, 1924, 22-24. s.), "Volkskundliches aus Altturkestan" (AM II, 1925, 110-124. s.) ve "Hofsprache in Altturkestan" (*Festschrift für Schrijnen.* Nymwegen-Utrecht 1929. 222-227. s.) başlıklı yazılarında bu eseri özenle değerlendirmiştir. "Naturlaute im Mitteltürkischen" (UJb VIII, 1928, 256-265. s.) başlıklı yazısı da Kâşgarlı Mahmud'un verilerini değerlendiren bir çalışmadır. Brockelmann, 1928'de *Divanü lûgati't-Türk*'ün dizinini de yayımlamıştır (*Mitteltürkischer Wortschatz nach Ma2mūd al-Kāšγarīs Dīvān Luγāt at-Turk.* Budapest-Leipzig 1928). Bibliotheca Orientalis Hungarica dizisinin I. cildi olarak çıkan bu dizin, *Divanû lûgati't-Türk*'ün bilim çevrelerinde yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Brockelmann'ın, Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz verileri "Orta Türkçe" olarak değerlendirmesi, bilim çevrelerinde yaygınlık kazanmıştır. Bu alandaki çalışmalarını sürdüren Brockelmann, son olarak *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens* (Leiden 1954. VIII + 429 s.) başlıklı bir gramer de yayımlamıştır. Bu eserde Orta Asya Türk yazı dillerinin gramer yapısı işlenmiştir.

"Zu den alttürkischen Inschriften aus der Jenisseigebiet" (UAJb XXIV, 1952, 137-142. s.) başlıklı yazısı, Yenisey yazıtlarına ilişkin bir katkıdır.

K. Czeglédy: Carl Brockelmann (1868-1956). AOH VII, 1957, 105-108. s.; J. Fück: Carl Brockelmann als Orientalist (1868-1956). WZUH VII, 1958, 857-875. s. Rudolf Sellheim: Brockelmann, Autobiogra-

phische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann. Oriens 27-28, 1981, 1-65. s.

BUDAGOV, Lazar' Zaharoviç (Astrahan 12.4.1812 Petersburg 30.12.1878), Ermeni kökenli Rus Türkologu. Astrahan Lisesini bitirmiş, bir süre Moskva Üniversitesinde okumuştur. Daha sonra Kazan Üniversitesinin Felsefe Fakültesinde Doğu Dilleri Bölümünü bitirmiştir (1840). Üniversite öğrenimini bitirdikten sonra Tiflis'e giderek lisede Azerî ve Fars dilleri öğretmenliği yapmıştır. 28.12.1844'te Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde Azerî diyalekti öğretmenliğine atanmıştır. 25.4.1864'te doçentliğe getirilen Budagov, 4.4.1870'te emekli olarak bu görevinden ayrılmıştır.

Budagov, Petersburg Üniversitesinde çalışırken Petersburg'da birçok öğretim kuruluşunda "Tatarca" dersleri vermiştir. 1861'den başlayarak Dış İşleri Bakanlığının Asya departmanında "Tatarca" ve Ermenice tercümanlığı da yapmıştır.

Türkoloji alanında Budagov, *Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskix narečij* (I, Petersburg 1869; II, Petersburg 1871) adlı sözlüğün yazarı olarak ün yapmıştır.

Budagov, Aleksandr A. Troyanskiy'nin Tatarca (Kazan) sözlüğünden yararlandığı gibi, İosif İ. Giganov'un sözlüklerini de değerlendirmiştir. Bunlardan başka, Budagov'un sözlüğünde Azerî, Mişerce, Başkurtça, Kazakça ("Kırgızca"), Tatarca (Kırım), Kumukça, Nogayca, Türkmence, Altayca ve Tatarca (Sibirya) veriler yer almıştır. Altayca veriler, W Radloff'un 1866'da çıkan *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*'inin I. bölümünden seçilmiştir. Budagov'un, *Proben*'in 1868'de çıkan II. bölümünü kullandığı da anlaşılıyor.

Budagov'un "Türk-Tatar Diyalektlerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü" bu güne değin bilimsel değerini yitirmemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi 1960'ta bu sözlüğün 2. baskısını yapmıştır. Andrey N. Kononov, bu baskının başında yer alan yazısında, Budagov'un "Türk-Tatar Diyalektlerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü"nün Türk sözlük yazarlığı tarihinde derin bir iz bıraktığını vurgulamıştır. Kononov, *Biobibliografičeskij slovar' otečestvennyx tjurkologov. Dooktjabr'skij period* (Moskva 1974, yeni bas. 1989) adlı sözlüğünde de Budagov sözlüğünün bu güne değin bilimsel değerini yitirmediğini dile getirmiştir.

W. Radloff, "Türk Diyalektleri Sözlüğü Denemesi" adlı anıtsal

sözlüğünü yazarken Budagov'un sözlüğünü örnek olarak göz önünde tutmuştur.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 54-55. s.; H. Eren TD LVI, 1988, 336-354. s.

BUDENZ, József (Rasdorf, Hessen 1836-Budapeşte 1892), Alman kökenli Macar dilcisi. Marburg ve Göttingen üniversitelerinde okumuş, Berlin'de W. Schott, Viyana'da da A. Boller gibi tanınmış bilginlerin yanında çalışmış, Ural ve "Altay dilleri", özellikle Türkçe ve Moğolca üzerine bilgi edinmiştir. 1858'de Macaristan'a yerleştikten sonra Székesfehérvár Lisesinde öğretmenlik yapmış, 1863'te Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1868'de doçent olarak Budapeşte Üniversitesinde görev almış, 1872'de karşılaştırmalı "Altay dilleri" profesörlüğüne getirilmiştir.

Budapeşte Üniversitesinde kurulan "Altay dilleri" kürsüsü, dünya üniversitelerinde kurulan ilk Altayistik kürsüsüdür. Budenz bu kürsünün başına getirildikten sonra da daha çok Ugor dilleriyle uğraşmıştır. Bu kürsüye "Altay dilleri" adının verilmesinde, Macarcanın Türk ve Moğol dillerine yakın bir dil olduğu yolundaki eski öğreti dile getirilmiştir. Budenz, Macar ve Lapp dillerinin aynı kökenden geldiğini gösteren J. Sajnovics'ten (*Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.* 1770) ve Macarca ile Fincenin yakınlığını ispat eden S. Gyarmathi'den (*Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata.* Göttingen 1799) sonra, Fin-Ugor karşılaştırmalı dil biliminin kurucuları arasında yer almıştır.

Budenz, Ugor dilleri alanında çığır açıcı yazı ve çalışmalar yayımlamıştır. "Cseremisz tanulmányok" (1865), "Vocabularium ceremissicum utriusque dialecti" (1866), "Mordvin közlések" (1866), "A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések" (1868), "Denominativ igék az ugor nyelvekben" (1871), "Ugrische Sprachstudien" (2 bölüm, 1869-1870) gibi çalışmalardan sonra *Magyar-ugor összehasonlító szótár* (3 bölüm, 1873-1881) adlı büyük eserini yayımlamıştır. Yazar, bu eserinde Macar ve Ugor dilleri arasında 996 ortak sözü karşılaştırmıştır. "Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen" (1879), "Alaktani egyezések az ugor és szamojéd nyelvekben" (2 bölüm, 1890-1892) başlıklı çalışmaları da Ugor ve Ural dilleri alanında yeni katkılardır. Budenz, Fin-Ugor dillerinin karşılaştırmalı gramerini de yazmak istemişse de, bunun ancak morfo-

loji bölümünün ilk iki fasikülünü yayımlayabilmiştir (Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana, 1884-1887).

Budenz, "Altay dilleri" ve özellikle Türk dili alanında da değerli çalışmalar yapmıştır. "Csuvas közlések és tanulmányok" (NyK I, 1862; NyK II, 1863), "Khivai tatárság" (NyK IV, 1865) başlıklı yazıları yanında Macarcada kullanılan eski Türkçe alıntılarla da uğraşmıştır. "Türkische und mongolische Elemente im Ungarischen" (1873) başlıklı çalışması bu yolda yeni bir katkıdır.

Budenz, 1867'de Ármin Vámbéry'nin Ural-Altay dillerine ilişkin görüşlerini değerlendirmeye başlamıştır. "Jelentés Vámbéry Ármin magyar-török szóegyezéseiről" (NyK X, 1871, 67-135. s.) ve "Nyelvészeti észrevételek Vámbéry munkájára" (1883) başlıklı yazılarında Vámbéry'nin Türkçe ile Macarca arasındaki bağlara ilişkin savlarını eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Budenz'in Macarcada kullanılan eski Türkçe alıntıların Çuvaş özellikleri taşıdığı yolundaki gözlemi, bu yolda yeni bir çığır açmıştır.

"Altay dilleri" alanında "A mandzsu nyelv alaktana" (NyK XX, 1887, 307-319, 380-400, 475-476), "Rövid mongol nyelvtan" (NyK XXI, 1887, 274-320) başlıklı çalışmaları bu güne değin değerini yitirmemiştir Budenz'in bu çalışmaları 1977'de yeniden yayımlanmıştır (L. Ligeti'nin ön sözüyle).

Budenz'in jübilesi dolayısıyla öğrencileri 1884'te *Budenz-Album* (Budapest 1884) başlıklı bir armağan yayımlamışlardır.

Budenz, 1879-1892 yılları arasında Macar Bilimler Akademisinin Nyelvtudományi Közlemények dergisini yayımlamıştır. Bu dergi, Macar Türkologlarının yazılarını yayımladıkları bir yayın organıdır. Nyelvtudományi Közlemények'in L. cildi de Budenz'in anısına ithaf edilmiştir.

Budenz, Fin-Ugor ve Ural dilleri alanında çalışan birçok öğrenci yetiştirmiştir. Zsigmond Simonyi, József Szinnyei, Bernát Munkácsi, Ignác Kúnos gibi. Bernát Munkácsi Türklük bilimi alanında da çalışmıştır. Ignác Kúnos ise daha çok Türklük bilimi alanında tanınmış bir araştımacıdır.

P. Hajdú, "O. Donner and J. Budenz on Linguistic Affinity" (*Varia Eurasiatica.* Festschrift für Professor András Róna-Tas. Szeged 1991. 63-75. s.) başlıklı yazısında Budenz'in (ve O. Donner'in) Ural ve Ural-Altay dilleri arasındaki yakınlığa ilişkin görüşlerini özet olarak vermiştir.

Budenz ile Otto Donner ve Antti Jalava arasındaki mektupları Viljo

Tervonen (*József Budenzin ja Otto Donnerin kirjeitä vuosilta* 1867-1886. MSFOu 201, 1989; *József Budenzin ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta* 1875-1892. MSFOu 220, 1995) yayımlamıştır.

Gábor Bereczki: Budenz József mint a Volga-vidéki finungor és török myelvek kutatója. NyK 89, 1987-1988, 205-210.

CASTRÉN, Matias Aleksanteri (Uleaborg 2.12.1813-Helsingfors 7.5.1852), Fin dil bilgini. 1830 yılında Helsingfors (Helsinki) Üniversitesine girmiş, Grekçe ve doğu dillerini öğrenmiştir. 1836'da doktor sanını kazanan Castrén, Fin dili doçentliğine getirilmiştir. 1838 yılında yaptığı birinci gezisinde Lapplar arasında dil ve etnografya alanında üç buçuk ay çalışmıştır. İkinci gezisinde (1839) Karjala'da etnografya ve folklor araştırmaları yapmıştır. 1841'de Lönnrot'la birlikte başladığı üçüncü gezisinde tekrar Lapplar arasında etnografya ve diyalektoloji çalışmaları yapmışşsa da, yazın Lönnrot'tan ayrılarak kuzey araştırmalarına girişmiştir. Ural dağlarından geçerek Ob ırmağı boyunda uzanan topraklarda çalışan Castrén, 30 ay süren bu araştırmaları sonunda hastalanarak 1844'te Helsinki'ye dönmüştür.

Castrén dördüncü gezisini 1845-1849 yılları arasında gerçekleştirmiştir. 8 aylık bir aradan sonra Irtış ırmağı boyunda araştırmalar yapmış, daha sonra da Ob, Tomsk, Yenisey, Minusinsk ve İrkutsk bölgelerinde çalışmıştır. Genç bilgin bu gezisinde Türk diyalektleri üzerinde de durmuştur. O bakımdan bu gezi Sibirya'da dil araştırmaları yapmak amacıyla gerçekleştirilen bilimsel geziler arasında özel bir yer tutar. Castrén'e bu gezisinde Türk diyalektlerine ilişkin materyal toplamak üzere özel bir direktif verilmemiştir. Türk boyları arasında yapılan dil araştırmalarında Castrén, Samoyed ve Yenisey Ostyaklarının yayılışı konusuna ışık tutacak bilgilerin toplanmasına ağırlık veriyordu. Dilci olarak onun Türklük bilimine ilişkin çalışmalar yapacak bilgiye sahip olmadığı anlaşılıyor. Castrén'in 1845'te "Tatar diliyle" geçici olarak uğraştığını biliyoruz. 1847'de A. K. Kâzım Beğ'in gramerinin kendisine gönderilmesini istemiştir. Bu, onun Türklük bilimine karşı ilgi duyduğuna tanıktır. Castrén Kızıllar, Sagaylar, Beltirler yanında Kaçalar, Koyballar, Soyotlar, Karagaslar, Kamaslar üzerine birtakım bilgiler toplamıştır. Ancak, sağlık durumunun tekrar ağırlaşması üzerine 1849'da Helsinki'ye dönmüştür.

Bilimsel çalışmalarıyla büyük bir ün kazanan Castrén, 1851'de Helsinki Üniversitesinde kendisi için kurulan Fin dili kürsüsüne getirilmişse de,

sağlık durumu birdenbire bozulmuş ve yorucu gezilerinde toplamış olduğu örnekleri bilim âlemine veremeden ölmüştür.

Castrén, *Über die Personalsuffixe in den altaischen Sprachen* (1850) başlıklı çalışmasında Fin, Türk, Moğol ve Tunguz dilleri arasındaki benzerlikler üzerinde durmuştur. Ne var ki vakitsiz ölümü, "Altay dilleri" adını verdiği bu diller arasındaki bağları gün ışığına çıkarmasına engel olmuştur. Onun "Altay dilleri" adı altında topladığı diller, bu gün daha çok "Ural-Altay dilleri" adıyla anılmaktadır. Castrén bu dillere ilişkin görüşlerini *Kleinere Schriften* adlı eserinde açık olarak dile getirmiştir:

Castrén, bilimsel çalışmalarıyla Ural-Altay (veya Altay) dilleri teorisinin gelişmesine ve yayılmasına büyük bir katkı sağlamıştır.

Castrén, bilimsel araştırma gezilerinde topladığı bilgi ve gereçleri değerlendirememiştir. Rus Bilimler Akademisinin aldığı bir karar üzerine Anton Schiefner, onun çalışmalarını *Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén* adlı bir dizide toplamıştır (St. Petersburg 1853-1858, 1862):

I. *Reiseerinnerungen aus den Jahren 1838-1844*. Mit dem Bildnisse des Verfassers und 4 Samojedenportraits. 1853. XIV+308 s.

II. *Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845-1849*. Mit 3 lith. Beilagen. 1856. X+527 s.

III. *Vorlesungen über die Finnische Mythologie*. Aus dem Schwedischen übertragen und mit Anmerkungen begleitet von A. Schiefner. 1853. XIII+340 s.

IV. *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker nebst samojedischen Märchen und tatarischen Heldensagen*. 1857. XVIII+257 s.

V. *Kleinere Schriften*. 1862. X+382 s.

VI. *Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichniss* (Erste Auflage) 1849. IX+102 s. (Zweite verbesserte Auflage) 1858. XIV-125 s.

VII. *Grammatik der samojedischen Sprachen*. 1854. XXIV+608 s.

VIII. *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*. 1855. XXXIV+404 s.

IX. *Grundzüge einer tungusischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichniss*. (Nebst einer Beilage: Tungusische Wörtersammlungen von Middendorff, Spassky und Gerstfeld und Sprachproben nach den Aufzeichnungen Middendorff's). 1856. XVIII+140 s.

X. *Versuch einer burjätischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichniss.* 1857. XV+244 s.

XI. *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus dem tatarischen Mundarten des minussinischen Kreises.* 1857. XIX+200 s.

XII. *Versuch einer jenissei-ostjakischen und kottischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den genannten Sprachen.* 1858. XIX+264 s.

Bu dizinin son yedi cildi dil bilimine ayrılmıştır. Bu ciltlerde türlü dil ve diyalektlere ilişkin 20 gramer yer almıştır. Castrén'in irdelediği diyalektlerin çokluğu daha ilk bakışta göze çarpıyor. Örneğin XI. ciltte Koybal diyalekti Karagas diyalektiyle karşılaştırılmıştır. XII. ciltte Yenisey Ostyakçası ile Kottça arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Castrén bu dilleri karşılaştırmakla kalmayarak Yenisey Ostyakçasının iki diyalektini de irdelemiştir. Samoyed dilleri gramerinde (VII. cilt) beş diyalektin karşılaştırıldığını görüyoruz. Onun irdelediği Samoyed dil ve diyalektlerinin sayısı 12'dir. Castrén'e gelinceye değin hemen bütün bu dil ve diyalektler araştırılmamıştı. Bu açıdan Sibirya'da konuşulan diller konusunda bilim çevrelerinde tam bir karışıklık hüküm sürüyordu.

Örnek olarak, J. A. Sjögren'in Castrén'e daha birinci gezisinde gönderdiği bir direktif buna açık bir tanıktır. Sjögren, Castrén'e kuzeydeki etnografik yumağın çözülerek türlü Samoyed ve Ostyak kolları arasındaki karşılıklı etkileşmenin sınırlarının çizilmesini yazdığı gibi, bu alandaki anlaşmazlıklara son vererek bütün çelişkilerin çözümlenmesini de önermiştir.

Güney bölgesinde Samoyedler, Tatarlar ve adları bilinmeyen küçük etnik gruplar arasındaki bağları aydınlatmak gerekiyordu. Her şeyden önce bu grupları arayıp bulmak ve örneğin Karagas ve Soyotların yaşayıp yaşamadıklarını veya ölüp ölmediklerini öğrenmek bilimsel bir ihtiyaç olarak duyuluyordu.

Karagas ve Soyotlar bu gün de varlıklarını sürdürmektedirler. Karagasların yok olma düzeyinde kaldıkları bir gerçektir. Buna karşılık Soyotlar güç kazanmışlar ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği sınırlarında özel bir Tannu-Tuva cumhuriyeti bile kurmuşlardır.

Tunguzlara gelince: Sjögren Tunguzların araştırma alanı dışında kalmalarında bir sakınca görmemiştir. Çünkü sayıca büyük bir topluluk oluşturan Tunguzları daha sonra irdelemek olanağı bulunacaktı. O açıdan

yok olmak veya ölmek üzere olan küçük toplulukların kalıntılarını kurtarmaya ağırlık vermek yarar sağlayacaktı.

Castrén bütün bu küçük grupları arayıp bulmuş, bilim çevrelerince yok olarak geçmişin karanlıklarına gömülmüş olan Kottları bile ortaya çıkarmıştır.

Castrén'in *Versuch einer koibalischen und karagassichen Sprachlehre* adlı grameri, Koybal ve Karagas diyalektleri üzerine yazılan ilk gramer olarak bilimsel değerini bu güne değin yitirmemiştir. N. F Katanov, "Castrén's Koibalisch-deutsches Wörterverzeichnis und Sprachproben des koibalischen Dialectes" (Mélanges Asiatiques IX, 1888, 97-205. s.) başlıklı yazısında, Castrén'in Koybalca veri ve örneklerini değerlendirniştir. Koybal diyalekti üzerinde G. İ. Spasskiy (1783 veya 1784-1864) de çalışmıştı.

Castrén bilimsel çalışmalarında daha çok yazısız kalmış etnik toplulukların dil ve diyalektleriyle uğraşmıştır. O bakımdan üzerinde çalıştığı dil ve diyalektlerin bütün ses özelliklerini yazıya geçirmeye büyük bir ağırlık vermiştir. Onun, yaşadığı çağda az rastlanan bir sezgi ve gözlem yeteneğine sahip olduğu anlaşılıyor. Minusinsk'ten gönderdiği bir mektupta "Türk diyalektlerindeki açık ve kapalı *e*'ler üzerinde özenle ve titizlikle çalıştığını" dile getirmiştir (II, 365). Castrén'in XIX. yüzyılın birinci yarısında Türk diyalektlerinde açık ve kapalı *e*'lerin kullanıldığını gözlemesi düşündürücüdür. Bilimsel çalışmalarda eski ve yeni Türk diyalektlerinde açık ve kapalı *e*'lerin varlığından söz edilmesi için aradan uzun yılların geçmesi gerekecektir. Onun Türk dil ve diyalektlerinde açık ve kapalı *e*'leri fark etmesini ana dili olan Fincede bu seslerin *ä* ve *e* olarak ayırt edilmesine borçlu olduğu açıktır.

Fin-Ugor Derneği (Suomalais-Ugrilainen Seura), doğumunun 100. yıl dönümünde Journal de la Société Finno-Ougrienne'in XXX. cildini Castrén'in anısına adamıştır. Emile Setälä "Centenaire de la naissance de Mathias - Alexandre Castrén" adlı konferansında Castrén'in bilimsel çalışmalarını özenle değerlendirmiştir (JSFOu XXX, 1 b, 1-44. s.). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde de ölümünün 75. yıl dönümünde *Pamjati M. A. Kastrena. K 75-letiju dnja smerti* (Leningrad 1927. 141 s.) başlıklı bir eser yayımlanmıştır. Bu eserde V G. Bogoraz, "Kastren - čelovek i učenyj"(3-35. s.) başlıklı yazısında, Castrén'i insan ve bilgin olarak anlatmış, L. Ya. Şternberg, "Kastren - altaist i êtnograf" (36-56. s.) yazısında, Castrén'i Altayist ve etnograf olarak tanıtmıştır. D.V Bubrih,

"Kastren - issledovatel' finno-ugorskix narodnostej" (57-64. s.) yazısında Castrén'in Fin-Ugor toplulukları arasındaki araştırmalarını gözden geçirmiştir. Daha sonra N. Poppe, "Kastren - issledovatel' samoedskix jazykov" (63-75) yazısında, Castrén'in Samoyed dilleri alanındaki araştırmaları üzerinde durmuştur. A. N. Samoyloviç, "Kastren - turkoved" (76-86. s.) yazısında, Castrén'i Türkolog, B. Ya. Vladimirtsov da "Kastren-mongolist" (87-92. s.) yazısında Castrén'i Mongolist olarak değerlendirmişlerdir. V G. Bogoraz, "Kastren-issledovatel' paleoaziatov" (93-108. s.) yazısında, Castrén'in Paleoasya boyları arasındaki araştırmalarından söz etmiştir. Son olarak Ya. P Koşkin de "Kastren-tungusoved" (109-129. s.) yazısında Castrén'in Tunguzca alanındaki çalışmalarını özetlemiştir.

A. N. Kononov: BSOT[2] 118-119. s.

CEACHIR, Mihail (Ceadăr Lunga 27.4. 1861 - Kişinev 8.9.1938), Gagavuz kökenli sözlük yazarı. Ceachir ailesi 1790 yılında Bulgaristan'dan Besarabya'ya göç etmiştir. Ceachir 1881'de Kişinev İlâhiyat Seminerini bitirmiş, Kişinev İlâhiyat Okulunda öğretmenliğe atanmıştır. Ayrıca, Kişinev kilisesinde papaz olarak da görev almıştır.

Viața Basarabiei gazetesinde Gagavuzların tarihine ilişkin birtakım yazılar yayımlamıştır. Ayrıca, bu konuda Gagavuzca bir broşür de kaleme almıştır. Yazılarında Gagavuz tarihi ve etnografyasıyla ilgili bilgileri toplamıştır. Bu alanda V A. Moşkov'un yaptığı çalışmalardan övgüyle söz etmiştir.

Ceachir, Türklük biliminde *Dicționar găgăuz-român* (Chişinău 1938) adlı Gagavuzca-Rumence sözlüğün yazarı olarak tanınmıştır.

Petr Çebotar'· Podvižnik prosveščenija. *I dym Otečestva*... Kişinev 1991. 57-65. s.

CHODZKO, Aleksander (1804-1891), Polonyalı şair ve doğu bilgini. Vilnius (Wilno) Üniversitesinde okumuştur. *Specimens of the popular poetry of Persia* (1842); *Grammaire de la langue persane* (Paris 1852, 2. bas. 1883), *Le théâtre Persan* (1878) gibi birtakım yayınlar yapmıştır. Chodzko Türklük bilimi alanında Köroğlu destanının İngilizce çevirisiyle ün almştır (London 1842).

CLAUSON, Sir Gerard (La Valetta, Malta 1890-Londra 1.5.1974),

İngiliz Türkologu. Oxford Üniversitesinde klasik bir öğrenim (Latin ve Grek filolojisi) görmüştür. 1914'te üniversiteyi bitiren Clauson, daha üniversiteye girmeden önce doğu dilleriyle ilgilenmeye başlamıştır. 1907'de Eaton College öğrencisi iken kolej kitaplığında bulduğu Buddhist içerikli bir Sanskrit yazması üzerine bir yazı yayımlamıştır.

Clauson, doğu bilimlerinin Hindoloji, Tibetoloji, Semitistik ve Arabistik gibi alanlarında sağlam bir bilgi edinmiştir. 1912'de Aurel Stein koleksiyonunda bulunan Sanskrit yazmalarının katalogunu yayımlamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında Yakın Doğudaki savaşlara katılmıştır.

1919'da kurmay yüzbaşı olarak Sömürgeler Bakanlığında görev almış, daha sonra İngiliz devlet yönetiminde yüksek görevlere getirilmiştir. 1951'de emekliye ayrılmıştır.

Türk filolojisine karşı duyduğu ilginin ilk ürünü olarak British Museum'da saklanan *Muhabbetname* yazmasına ilişkin yazısı gösterilebilir (A hitherto unknown Turkish manuscript in "Uighur" characters. JRAS 1928, 99-130).

Clauson, Türkolog olarak Türk sözlükçülüğüne ve Türk söz bilgisine ilişkin yazı ve çalışmalarıyla ün kazanmıştır: Turkish ghost words. JRAS October 1955. 124-138; Türkçe Sözler Üzerinde Araştırmalar. *Jean Deny Armağanı*. Ankara 1958. 67-70; The earliest Turkish loan words in Mongolian. CAJ IV, 1959, 174-187. s.; The Turkish elements in 14th century Mongolian. CAJ V, 1960. 301-316. s.; The concept of "strenght" in Turkish. *Németh Armağanı.* Ankara 1962, 93-101; Turkish and Mongolian horses and use of horses, an etymological study. CAJ X, 1965, 161-166; Some old Turkish words connected with hunting. *Die Jagd bei den altaischen Völkern.* Asiatische Forschungen XXVI, Wiesbaden 1968, 9-17; The foreign elements in early Turkish. *Researches in Altaic languages,* Budapest 1975, 43-49. Bu çalışmalar arasında Mehdî Han'ın Sanglah sözlüğü (*Sanglax. A Persian guide to the Turkish language,* by Muhammed Mahdī Xan. Facsimile text, with an introduction and indices. E. J. W. Gibb Memorial New Series, XX, 1960) ve Türkçenin köken sözlüğü (*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford 1972. XLVIII + 989 s.) özel bir yer tutar. Bu eserin dizini Studia Uralo-Altaica dizisinde (14,15) çıkmıştır (A. Róna-Tas'ın ön sözüyle. Index I, Szeged 1981. 342 s.; II, Szeged 1982. 261 s.).

Clauson, "Altay dilleri" ve özellikle Türklerle Moğollar arasındaki karşılıklı dil ilişkileriyle de uğraşmıştır. Bu yolda yayımladığı en büyük

eser, *Turkish and Mongolian Studies* (Royal Asiatic Society, London 1962. XVII + 261 s.) başlığı altında çıkmıştır. Bundan başka, "The case against the Altaic theory" (CAJ II, 1956, 181-187) başlıklı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır. "A lexicostatistical appraisal of the Altaic theory" (CAJ XIII, 1969, 1-23. Rusçası: VJa V, 1969, 22-41) başlıklı yazısı bilim çevrelerinde büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin L. Ligeti, "Altajskaja teorija i leksikostatistika" (VJa 3, 1971, 21-33) başlıklı yazısında onun tezlerini tartışmıştır. Bu yazının Macarcası 1973'te yayımlanmıştır (Az altaji nyelvrokonság és a szókészlet-statisztika. MTA I. Osztály Közleményei XXVIII, 259-275). Daha sonra Fransızcası da "La théorie altaïque et la lexico-statistique" (*Researches in Altaic Languages*. Budapest 1975. 99-115) başlığı altında çıkmıştır.

Clauson, Türk boy adları ve eski yer adları üzerinde durduğu gibi, eski Türk yazıtlarıyla eski Uygur yazmalarının yayımlanması ve değerlendirilmesi üzerinde de çalışmıştır: "A note on Qapqan" JRAS April 1956. 73-77. s.; "The Ongin inscription". JRAS October 1957. 177-192. s.; "Ak-Beshim-Suyab" JRAS April 1961, 1-13. s.; "Notes on the "Irk Bitig" UAJb XXXIII, 1961, 218-225. s.;"The origin of the turkish "runic" alphabet" Acta Orientalia XXXII, 1970, 51-76. s.; "The name Uygur" JRAS 1963, 140-149 (Rusçası: İssledovanija po ujgurskomu jazyku. Alma-Ata 1965, 209-220); "The Inscription at Ikhe Khushotu" RO XXXIV, 1/1, 1971, 7-33. s. (E. Tryjarski ile birlikte); "Some Notes on the Inscription of Toñuquq". *Studia Turcica,* Budapest 1971, 125-132. s.

"Three notes on early Turkish" (TDAY 1966. Ankara 1967, 1-18. Türkçesi: 19-37. s.) başlıklı yazısı da ilginç bir katkıdır.

"The Turkish Y and related sounds" (*Studia Altaica*, Ural-Altaische Bibliothek. Wiesbaden 1957. 33-45. s.) ve "The initial labial sounds in the Turkish languages" (BSOAS 24, 1961, 298-306) adlı yazıları da değerli gözlemlerle doludur.

"The hP'ags-pa alphabet" (BSOAS XXII, 1959, 300-323), "Turk, Mongol, Tungus" (AM n.s. VIII, 1960, 105-123), "The diffusion of writing in the Altaic word" (*Aspects of Altaic civilization*. Bloomington and The Hague 1963, 139-144),"al-Xwarazmī on the peoples of Central Asia" (JRAS 1965, 2-12. s. E. E. Bosworth ile birlikte); "Turkish Philology in Hungary" (AM XVIII, 1973, 209-219) gibi yazılarında da yeni veri ve bilgiler yer almıştır.

Clauson'un yayınları, *An Etymological Dictionary*'nin *Index*'inde

toplu olarak verilmiştir (II, 255-261. s.)

Clauson 1972'de Kőrösi Csoma Derneği şeref üyeliğine seçilmiştir.

A. N. Kononov □ S. G. Klyaştornıy: Džerad Kloson. ST 5, 1974, 115-116; A. Róna-Tas: Sir Gerard Clauson (1890-1974). AOH XXIX, 1975, 303.

CZAPLICKA, Maria Antonina (ölm. Bristol, İngiltere 2. 6. 1921), Polonyalı kadın antropolog. Mianowski vakfının verdiği bir burstan yararlanarak İngiltere'ye gitmiş, Londra ve Oxford'da (Somerville College) okumuştur. 1912'de öğrenimini bitirdikten sonra 1916'dan başlayarak Oxford (School of Anthropology), Londra ve Bristol'de etnoloji dersleri vermiştir. Oxford ve Philadelphia üniversiteleri tarafından sağladığı maddî yardımla 1914 ve 1915 yıllarında Sibirya'da bir araştırma gezisi yapmıştır. Czaplicka Sibirya'da özellikle Yenisey ırmağı ağzı çevresinde yaşayan Tunguzlar ve Samoyedler arasında çalışmıştır. Onun bu alandaki araştırmalarında çağdaş "Turan" halklarının tarihi ve kültürü de yer almıştır.

Czaplicka'nın bu yolda yaptığı araştırmalar ona uluslararası bilim çevrelerinde büyük bir ün sağlamıştır. 1920'de Czaplicka Kraliyet Coğrafya Kurumunun Marchison ödülünü kazanmıştır.

Czaplicka ilk yazılarını Polonya'da yayımlamıştır. Örneğin etnografyanın çağdaş durumundan söz eden "Stanowisko etnografii w dobie dzisiejszej" başlıklı yazısı Polonya'da çıkmıştır. (Ziemia II, 1911, 193-195, 209-211). Türlü halkların yıldırıma ilişkin inançlarını gözden geçiren "Piorun w wierzeniach różnych ludów" yazısı da Polonya'da yayımlanmıştır (Ziemia III, 1912, 754-756, 770, 772).

Czaplicka'nın en önemli eserleri İngiltere'de çıkmıştır. Örneğin *Aboriginal Siberia, A study in Social Anthropology* (Oxford 1914) ve *My Siberian Year* (London 1916) adlı eserleri İngiltere'de yayımlanmıştır.

Czaplicka, Türklük bilimi alanındaki ününü *The Turks of Central Asia in history and at the present day. An ethnological inquiry into the Pan-Turanian Problem with notes and references, appendixes and an index followed by extensive list of bibliographical material relating to the Early Turks and the present day Turks of Asia* (Oxford 1918. 242 s.) adlı eserine borçludur.

Bu eser bilim çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Örneğin W Barthold, Czaplicka'nın eserini özel bir yazıda değerlendirmiştir (ZKV I,

1925, 506-511, Türkçe çevirisi: TM II, 1928, 528-534).

Barthold, eserin Czaplicka'nın 24 Ekim 1917'de Londra'da Doğu Araştırmaları Okulunda (The School of Oriental Studies) vermiş olduğu bir konferansa dayandığını bildirmiş, yazarın, ön sözde kitabın karalamasını okuyarak yararlı önerilerde bulunan kişiler arasında okul direktörü Sir E. Denison Ross'un adının geçtiğini de dile getirmiştir. Barthold eserde gördüğü birtakım yanlışları düzelttiği gibi, büyük bir yer tutan bibliyografya bölümü üzerinde de durmuştur. D. Sinor da *Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale* (Wiesbaden 1963) adlı eserinde (195. s.) Czaplicka'nın bibliyografyasını eleştirmiştir.

Czaplicka'nın bu eserde seslendirdiği ideolojik, siyasî ve bilimsel görüşlerini A. N. Bernştam, *Social'no-êkonomičeskij stroj orxono-enisejskix tjurok VI-VIII vekov* (Moskva-Leningrad 1946) adlı eserinde değerlendirmiştir (28-29. s.).

Czaplicka'nın bu eseri yabancı ülkelerde ilgiyle karşılanmışsa da, ülkemizde bilim çevrelerinin gözünden kaçmıştır. Örneğin R. Rahmetli Arat, "Türk şivelerinin tasnifi" (TM X, 1951-53. 59-139. s.) başlıklı yazısında, eski ve yeni Türk diyalektlerinin tasnifine ilişkin belli başlı görüşleri gözden geçirmiş, ancak Czaplicka'nın sınıflandırması üzerinde durmamıştır.

Türk diyalektlerinin sınıflandırılmasında Czaplicka'nın daha çok Á. Vámbéry'yi göz önünde tuttuğu anlaşılıyor. Bu bakımdan sınıflandırmasında coğrafî durum ve tarihî gelişmeler değerlendirilmiş, diyalektlerin ses ve yapı özellikleri ikinci plânda kalmıştır.

Czaplicka'nın eserinin yeni baskısı *reprint* olarak 1973'te Amsterdam'da yayımlanmıştır.

Encyclopaedia of Religion and Ethics'te (II, 1920, 587-595. s.) "Slavs" başlıklı bir yazısı da çıkmıştır.

Polonyalı kadın yazar Zofia Nalkowska'nın anılarında (*Dzienniki*. Warszawa 1975-1988) Czaplicka'nın adı bir arkadaş olarak sık sık geçer (II, 109-110, 160, 163; III, 64; IV, 82). Nalkowska, tanınmış Polonyalı yazar Władysław Orkan (Franciszek Smreczyński) ile Czaplicka arasında yakın bir ilişki kurulduğundan söz etmişse de, bu ilişkinin evlenmeye yol açmadığı anlaşılıyor.

Kurier Warszawski (no. 155, 7. 6. 1921) ve Czas (no. 133, 13. 6. 1921) gibi gazete ve dergilerde de Czaplicka ile ilgili birtakım notlar vardır.

Bk. W. Koppers: Anthropos XXVII, 1932, 518. s.

Kazimierz Dobrowolski: Polski Słownik Biograficzny IV/1-IV/5, 1937 - 1938, 173. s. ; H. Eren: M. A. Czaplicka ve Türk Diyalektleri. TD 1995/I, 211-216. s.

DAHER, Ymär (doğ. 15.11.1910), Tatar kökenli Türkolog. 1922'de Finlandiya'ya göç eden Daher, çalışkan bir öğrenci olarak üniversiteyi bitirdikten sonra çeşitli görevler almış, Tatar halk okulunun kurulmasına katıldığı gibi, Abdullah Tokay Kültür Derneğinin kurucuları arasında da yer almıştır. Daher, *Agricultura Anatolica I. Die volkstümlichen landwirtschaftlichen Geräte. Eine wort- und kulturgeschichtliche Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung der Türkvölker* (StO XLII. Helsinki 1970) başlıklı eseriyle doçent sanını kazanmış, 1976'da Helsinki Üniversitesinde Türklük bilimi doçentliğine atanmıştır (Bu eser üzerine daha çok bilgi almak için bk. H. Eren TM XIX, 1977-1979, 283-308. s.). *Agricultura Anatolica'* nın II. bölümü de Studia Orientalia dizisinde çıkmıştır.

Daher, 1960'tan başlayarak Helsinki Üniversitesinde "Altay dilleri" öğretim görevlisi olarak çalışmıştır.

Öğretim üyesi olarak Daher, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrenci ve çalışma arkadaşları, doğumunun 60. yıl dönümünde *Tatarica. Studia in honorem Ymär Daher* (Vammala 1987. 377 s.) başlıklı bir armağan yayımlamışlardır. Bk. H. Eren: TD 1990/II, 347-351. s.

DAVIDS, Arthur Lumley (XIX. yüzyıl), İngiliz gramercisi. Türklük bilimi alanında *Grammar of the Turkish Language* (London 1832) adlı eseriyle tanınmıştır. Yazar, II. Mahmud'a ithaf edilen bu kitabında yalnız Osmanlı Türkçesinden değil, "Tatar diyalektleri"nden de örnekler vermiştir. Eserin 78 sayfalık başlangıç bölümünde Türk edebiyatı ve eski Türk dilleri gözden geçirilmiştir. Yazar, Türkçedeki *ö, ü, ı* gibi seslerin varlığını fark etmemişse de, Türkçenin belli başlı özelliklerini ve kurallarını belirtmiştir. 21 yaşında ölen Davids'in bu eseri annesi tarafından Fransızcaya çevrilerek 1836'da Londra'da yayımlanmıştır.

Ali Suavi, Davids'in gramerinde verilen eski Türk tarih ve uygarlığına ilişkin bilgilerden yararlanmıştı. Ne var ki bu eser çok basit bir derlemeden fazla bir şey değildi. Bk. M.Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları.* Ankara 1966. 313. s.

Cemal Tukin: Osmanlı devleti ve yabancı bilginler. Necati Lugal

Armağanı. Ankara 1968. 711-713.

DENY, Jean (Kiev, Ukrayna 1879-Gérardmer, Vosges 5. 11. 1963), Fransız Türkologu. Çocukluğunu Ukrayna'da geçiren Jean Deny, babasının Fransızca öğretmenliği yaptığı Odessa'daki Richelieu Lisesini ve Paris'teki Louis le Grand Lisesini bitirdikten sonra bir yandan Paris Hukuk Fakültesinde, bir yandan da Ecole des Langues Orientales'de (Arapça, Farsça, Türkçe ve Rusça) okumuştur. Öğrenimini bitirdikten sonra Fransız Dış İşleri Bakanlığında görev almış ve 1908'e kadar Fransa'nın Beyrut, Kudüs, Suriye ve Maraş konsolosluklarında çalışmıştır. Barbier de Meynard'ın ölümü üzerine Ecole des Langues Orientales müdürü Paul Boyer tarafindan Türk dili öğretim görevliliğine atanmış (1908), iki yıl sonra da profesörlük sanını kazanmıştır (1910).

1914'te asker olarak savaşa katılan Deny, 1915'te doğu birliklerinde tercümanlığa atanmıştır. 25 Nisan 1915'te Çanakkale Savaşına katılarak General. Amade'ın kurmayı ile birlikte Seddülbahir'de karaya çıkmıştır. Sarılığa tutulması üzerine 30 Eylülde Selanik ve daha sonra Makedonya'da Florina'ya gönderilmiştir. 1919'da İstanbul'da terhis edilmiştir.

Deny, I. Dünya Savaşına katılmakla birlikte Türk diline ilişkin çalışmalarını ihmal etmemiştir. Savaşın başlangıcında Türk dilinin gramerine ilişkin büyük eserinin ilk bölümlerini basım evine vermiş bulunuyordu. Savaşın doğurduğu bütün güçlüklerle birlikte, eserin basılmasına ara verilmemiş ve bu büyük eser, 1921'de *Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli)* (Paris 1920-1921. XXX + 1218 s., Bibliothèque de l'École des Langues Orientales Vivantes) adı altında çıkmıştır (yeni bas. 1971). Bu gramer Türkoloji çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmış ve yazara geniş bir ün kazandırmıştır. Ali Ulvi Elöve'nin yaptığı çeviri, bu gramerin ülkemizde de yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Deny, 1919 yılı mayıs ayında tekrar Ecole des Langues Orientales'deki görevine dönmüş ve 1948'e kadar aralıksız olarak aynı görevde kalmıştır. 1927'de Mısır kralı I. Fuad, Kahire arşivlerinde bulunan Türk belgelerini tasnif etmek ve yayımlamak üzere Deny'yi üç ay için Mısır'a çağırmıştır. Aynı yılın sonunda iki yıl süre ile Saray Kitaplığı müdürlüğüne atanmıştır. Bu sürenin bitiminde Deny'nin görevi iki yıl süre ile uzatılmıştır (1929-1931).

Mısır'daki çalışmaları sonunda Deny, *Sommaire des archives turques du Caire* (Le Caire 1938) adlı eserini yayımlamıştır. Bu çalışmaları

yanında, Atatürk'ün Türkiye'de girişmiş olduğu yenilik hareketlerini dikkatle izlemiş ve bu yolda birçok yazı yayımlamıştır. 1938'de Ecole Nationale des Langues Orientales administrateur'lüğüne getirilmiş, tercüman olarak II. Dünya Savaşına katılmıştır. 1948'de emekliye ayrılmış, aynı yıl içinde Türk dili profesörü olarak Washington'a çağrılmıştır. Georgetown Üniversitesinde üç yıl (1948-1951) kaldıktan sonra Fransa'ya dönmüş ve Gérardmer'de bütün etkinliğini bilime ayırmıştır. Bu çalışmalarının ürünü olarak 1955'te *Principes de grammaire turque* (*«Turk» de Turquie*) (Paris 1955. 183 s.) adlı eserini yayımlamıştır (Bu eser 1951'de yazılmıştır). *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı kolektif eserde *L'osmanli moderne et le Türk de Turquie* (I, 182-239. s.) başlıklı yazısı çıkmıştır. Deny, İslâm Ansiklopedisi'nin Avrupa'da çıkan 1 ve 2. baskılarına da yazılarıyla katılmıştır.

Deny, Türkoloji alanında birçok yazı ve yayın daha vermiştir: *Sarï Saltïq et le nom de la ville de Babadaghi* (1913); *Traditions populaires turques de Salonique et de Florina* (1919); *Langues turques, langues mongoles et langues tongouzes* (1924); *Chansons des Janissaires turcs d' Alger (fin du XVIIe siècle)* (1925); *Un mot slave emprunté au turc à date ancienne* (1925); *A propos d'un traité de moral turc en écriture ouïgoure* (1925); *Deux inscriptions turques de Mohammed Ali relatives à la construction du canal Mahmoûdîye* (1928, Et. Combe ile birlikte); *Osmanli ancien tovïja (dovïja)* (1932); *Petit manuel de la Turquie nouvelle* (1933, René Marchand ile birlikte); *Les pérégrinations du Muezzin Evliyâ Tchelebi en Roumanie (XVIIe siècle)* (1933); *La reine Kaydafe dans le Chahnâmé et dans le folklore turc* (1935); *La réforme de la langue turque* (En terre d'Islām1935); *A propos d'un chant de manoeuvre antique (eyya mala)* (1936); *Öyük, nom turc des amas de décombre archéologique en Anatolie* (1936); *Turc kolay (cf. grec eucherês) et la famille des mots en -ey (-ay)* (1937); *Existe-t-il des préfixes en turc?* (1938); *Le gérondif en -(y)išin, d'après les écrits du moine Ioanni Hierothéos, en turc des Grecs-orthodoxes turcophones d'Anatolie* (1941); *Paul Pelliot et les études altaïques* (1946); *Turcica. I. Baş «blessure»* (1947); *Le Turc à l'Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes* (1948); *Quatre letters de Mehemet-Ali d'Egypte* (1950); *Structure de la langue turque* (1950); *Le toast et le verre à boire: à propos du russe stakan* (1951); *Le gérondif*

de liaison -(y)üb (1953); *Les noms composés en turc de Turquie* (1954); *Le nom de mardi en osmanli* (1954); *Trois mots turcs empruntés par le persan: yalav, yamaç et yalma* (1955); *Turc Ak-baş* (1956); *70-72 chez les Turcs* (1956); *L'Arméno-coman et les «Ephémérides» de Kamieniec (1604-1613)* (1957); *Turc İshak kuşu: l'oiseau d'Isaac* (1962).

"Une inscription en langue proto-bulgare découverte à Preslav" (Revue des Études Byzantines V, 1947, 235-239) başlıklı yazısı da eski Bulgar yazıtlarına ilişkin yeni bir katkıdır.

Türk bilim çevreleri bütün yaşamını Türk diline adayan Deny'nin bilimsel çalışmalarını takdirle karşılamıştır. Deny 1958'de Türk Dil Kurumu onur üyeliğine seçilmiştir.

Türk Dil Kurumu, 1958'de yerli ve yabancı Türkologların katılımıyla onun adına bir armağan yayımladı (*Jean Deny Armağanı.* Ankara 1958. 355 s.).

DESKÓ, Endre (Ilosva, Bereg 1816-Petersburg 1874), Macar kökenli dilci. Mármarossziget ve Ungvár (Ujgorod)'da okumuştur. Kısa bir süre teoloji ile uğraştıktan sonra Peşte Üniversitesinin Hukuk Fakültesine girmiştir. 1845'te Kiev Üniversitesine geçen Deskó, lise öğretmenliği diplomasını aldıktan sonra 9.9.1848'de Simbirsk Lisesinde Latince öğretmenliğine atanmıştır. Daha sonra Pskovsk Lisesinde görev almıştır.

Deskó, Türklük bilimi alanında *Vengerskaja grammatika s russkim tekstom i v sravnenii s cuvašskim i ceremisskim jazykami* (S. Petersburg 1855. XL+308 s.) adlı gramerin yazarı olarak tanınmıştır. Yazar, bu eserinde Macarca ile Çuvaşça ve Çermişçede kullanılan ortak sözler üzerinde durmuş, bu sözlerin adı geçen dillerin ortak Asya kökeninden geldiklerine tanıklık ettiğini dile getirmiştir. Reguly'nin Macarları Finlerle birleştirmesine karşı çıkan çıkan Deskó, Macarların Hunlar, Avarlar ve Macarlardan oluşmuş karma bir topluluk olduğunu savunmuştur.

L. Ligeti: Deskó Endre csuvas-magyar nyelvhasonlítása. KCsA I, 1921, 319-320. s.; A. N. Kononov: BBSOT² 87. s.; H. Eren: Dünya Edebiyatından Seçmeler Ocak 1977, 1: 22. s.; A. Róna-Tas: Jubilee Vol. 1978. 171. s.; L. Tardy: *Chuvas Studies*. Budapest 1982. 243-246. s.

DESMAISONS, Jean Jacques Pierre (1807 - Paris ? 1873), Fransız kökenli Rus Türkologu. Kazan Üniversitesinde doğu edebiyatı adayı sanını almış, Orenburg askerî okulunda Arapça ve Farsça öğretmenliği

yapmış, tercüman olarak da çalışmıştır. Bu görevde bozkırlarda yaptığı geziler sırasında yerli Türk ağızlarını öğrenmek ve Türklerin yaşayışını tanımak kolaylığını elde etmiştir. 1834'te Buhara'ya gönderilen Desmaisons, burada Cafer takma adı altında mescit ve medreselerde serbestçe çalışmıştır. 1835'te geri dönmüştür. Bundan sonra Rusya Dış İşleri Bakanlığında görev almış, Doğu Dilleri Öğretim Kolunda Türkçe ve Farsça dersleri vermiştir. 1843'te bu enstitünün yönetimi de ona verilmiştir. Uzun süre Asya departmanında tercüman olarak çalışmıştır.

Desmaisons, Türkoloji alanında Ebülgazi Bahadır Hanın *Şecere-i Türkî* adlı eserinin Fransızca çevirisiyle tanınmıştır (*Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghâzi Bèhâdour Khan, publiée, traduite et annotée par le Baron Desmaisons.* I. Texte St. Petersburg 1871; II. Traduction. St. Petersburg 1874; yeni bas. 1970). Desmaisons'un ölümünden sonra çevirinin baskı işleri P. İ. Lerh (1827-1884)'in gözetimi altında tamamlanmıştır.

Desmaisons büyük bir Türkçe-Fransızca sözlük de yazmıştır. Bu sözlük yazarın ölümünden sonra yayımlanmıştır (*Dictionnaire persan-français par le Baron Jean Jacques Pierre Desmaisons, publié par ses neveux.* 1-4, Rome 1908-1914).

A. N. Kononov: BBSOT^2 86. s.

DIRENKOVA, Nadejda Petrovna (1899-Leningrad 28.9.1941), Rus Türkologu. Daha çok etnografya alanında çalışmışsa da, Türk diyalektleriyle de uğraşmıştır. Türkoloji çevrelerinde *Grammatika ojrotskogo jazyka* (Moskva-Leningrad 1940), *Grammatika šorskogo jazyka* (Moskva-Leningrad 1941) ve *Grammatika xakasskogo jazyka* (Abakan 1948) başlıklı gramerlerin yazarı olarak tanınmıştır. "Tofalarskij jazyk" adlı yazısı 1963'te çıkmıştır (*Tjurkologičeskie issledovanija.* Moskva-Leningrad 1963). *Šorskij fol'klor* (Moskva-Leningrad 1940) başlıklı eseri değerli bir derlemedir.

A. N. Kononov: VJa 3, 1974, 48. s. N. Poppe: *Reminiscences* (Bellington 1983. 69-70. s.).

DMİTRİEV, Nikolay Konstantinoviç (Moskva 28.9 (9.9). 1897 22.12.1954), Rus Türkologu. 1916-1920 yılları arasında Moskva Üniversitesinin Tarih ve Filoloji Fakültesinde okumuş, 1918-1922 yıllarında Moskva Doğu Araştırmaları Enstitüsünde Türkçe, Farsça ve Arapça üze-

rinde çalışmıştır. 1926'da Leningrad Üniversitesinde doçent ve daha sonra profesör olarak çalışmaya başlamıştır. Bu görevde 20 yıldan çok kalan Dmitriev, 1935'te yüksek pedagoji kurumlarında da öğretim üyesi olarak görev almıştır. 1938'de Dil ve Düşünce Enstitüsü (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü) nün Türk Bölümü başkanlığına getirilmiştir. 1941'de Moskva Üniversitesine atanmıştır. Başlangıçta Türk filolojisi kürsüsünü yönetmiş, daha sonra 1943'te Filoloji Fakültesinde kendi önerisi üzerine kurulan Doğu Bölümü başkanlığına getirilmiştir. Aynı yıl içinde Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Dmitriev, Türklük biliminin birçok kolunda (gramer, fonetik, diyalektoloji, folklor, edebiyat, leksikoloji, leksikografi, etnografya) çalışmış, Başkurtça, Kumukça, Hakasça, Yakutça, Çuvaşça, Tatarca, Gagavuzca, Türkmence ve Türkçe (Türkiye Türkçesi) üzerinde durmuştur.

Dmitriev, Türklük bilimi alanında *Grammatika kumykskogo jazyka* (Moskva 1940) ve *Grammatika baškirskogo jazyka* (Moskva-Leningrad 1948) adlı büyük eserleriyle tanınmıştır. Bunlardan başka, Türk diyalektlerine ilişkin birçok yazı ve araştırma daha yayımlamıştır: *Tureckie leksiceskie êlementy v nomenklature sokolov carja Alekseja Mixajloviča* (DAN B, 13-16); *Affiks* -gan *v novoosmanskom jazyke* (DAN, B, 1926, 67-70); *Ukazatel'nye mestoimenija v osmanskom jazyke* (DAN, B, 1926, 97-99); *Étimologija slova lakırdı* (DAN, B, 1926, 117-120); *K voprosu o značenii osmanskoj glagol'noj formy na -mıš* (ZKV II, 1926, 91-96); *Proverbi dei Bashqird* (OM VII, 1927, 197-204); *On the Prononciation of the Common Turkish "R"* (Journal of the Royal Asiatic Society 1927, 521-527); *Étude sur la phonétique bachkire* (JA 1927, 193-252); *Beiträge zur osmanischen Mimologie* (WZKM XXXV, 1927, 105-122); *Skizze der südtürkischen Mimologie* (WZKM XXXV, 1928, 18-47); *Recenti richerche linguistiche e folkloristiche sulla Bashkiria* [*Urali*] (OM 1929, IX, 96-99); *Varvarizmi v baškirskoj reči* (ZKV 1929, IV, 73-105); Th *in the modern Turkish Languages* (Le Monde Oriental XXIII, 1929, 40-47); *Arabskie êlementy v baškirskom jazyke* (ZKV 1930, V, 119-135); *O parnyx slovosočetanijax v baškirskom jazyke* (İAN 1930, 501-522); *Tureckie êlementy v russkix argo* (Jazyk i literatura VII, 1931, 157-179); *Zur azerbajdschanischen Dialektforschung* (WZKM XXXIII, 1932, 241-248); *Gagausische Lautlehre* (ArOr IV, 1932, 208-224, 349-362; V, 1933, 96-113); *Canzone dei Bashkiri sulla campagna contro Napoleone in Francia nel 1814* (RSO XIV, 1934, 31-35); *Türkmenische*

Lieder (Islamica VI, 1934); *Materialien zur kumükischen Phonetik* (Le Monde Oriental XXX, 1935, 181-190); *Morfologia della lingua turca dei Cumucchi (Caucaso)* (RSO XV, 1935, 76-96, 172-198); *Očerki po kumykskomu sintaksisu* (Jazyki Severnogo Kavkaza i Dagestana I, 1935); *Gagauzskie êtjudy* (Učenye Zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta I, 1939, 3-27); *Trudy russkix učenyx v oblasti tjurkologii* (Učenye Zapiski M. G. U. 1946, 63-70); *Ob ukazatel'nyx mestoimenijax v baškirskom jazyke* (Trudy Moskovskogo instituta vostokovedenija IV, 1947, 70-74), *Materialy po istorii kumykskogo jazyka* (Jazyki Severnogo Kavkaza i Dagestana II, 1949, 183-247); *Narečija mesta v tureckom jazyke* (Pamjati akademika L. V Ščerby, 1951, 152-164); *O tjurkskix êlementax russkogo slovarja* (Leksikografičeskij sbornik III, 1958).

Bunlardan başka, Dmitriev Türklük bilimi ile ilgili birçok yayının redaksiyon çalışmalarına da katılmıştır. Örnek olarak, *Russko-baškirskij slovar'* (Moskva 1948) adlı sözlük, Dmitriev ile K. Z. Ahmerov ve T. G. Baişev'in redaksiyonu altında çıkmıştır. *İssledovanija po sravnitel'noj grammatike tjurkskix jazykov* (Moskva, I. bölüm, Fonetik, 1955, II. bölüm, Morfoloji, III. bölüm, Sentaks, 1961) adlı kolektif eser ise doğrudan doğruya onun genel redaksiyonu altında yayımlanmıştır. Bu eserde de Dmitriev'in birçok yazısı çıkmıştır.

Dmitriev'in belli başlı çalışmaları *Stroj tjurkskix jazykov* (Moskva 1962) adlı bir ciltte toplanmıştır.

S. M. Miliband: BBSSV 184-185, 653, s.; E. V. Sevortyan: N. K. Dmitriev i sovetskaja tjurkologija. VJa 3, 1956, 101-107. s.; V. D. Arakin: *Nikolaj Konstantinovič Dmitriev* (1898-1954). Moskva 1972; V. D. Arakin: N. K. Dmitriev i ego vklad v otečestvennuju tjurkologiju (K 75-letiju so dnja roždenija). ST 4, 1973, 71-81. s.; İ. G. Dobrodomov: N. K. Dmitriev i tjurkizmy slavjanskix jazykov. ST 3, 1990, 47-56.

DOERFER, Gerhard (doğ. Königsberg 8.3.1920), Alman Türkologu ve Mongolisti. Berlin'de (Humboldt Üniversitesi, 1949-1951, Serbest Üniversite, 1952-1954) okumuş, 1955-1957 yılları arasında Mainz'ta Bilimler ve Edebiyat Akademisinde çalışmış, 1960'ta Göttingen Üniversitesinde Türkoloji doçenti olmuştur. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da *Das Gagausische* (I, 260-271); *Das Krimosmanische* (I, 272-280); *Das Aserbeidschanische* (I, 280-307, A. Caferoğlu ile birlikte); *Das Krimtatarische* (I, 369-390); *Die gagausische Literatur* (II, 835-

840); *Die Literatur der Türken Südsibiriens* (II, 862-885) bölümlerini, *Handbuch der Orientalistik*'te de *Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen* (V, 2: 35-50); *Sprachbau* (V, 2: 51-75) ve *Die mongolische Schriftsprache* (V, 2: 81-95) bölümlerini yazmıştır.

Doerfer, Türkolog ve Mongolist olarak Yeni Farsçadaki Türkçe ve Moğolca alıntılar üzerindeki anıtsal eseriyle tanınmıştır: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen.* Band I: *Mongolische Elemente im Neupersischen.* Wiesbaden 1963. XLVIII+557 s.; Band II: *Türkische Elemente im Neupersischen.* Wiesbaden 1965. 671 s.; Band III: *Türkische Elemente im Neupersischen.* (Wiesbaden 1967. 670 s.; Band IV: *Türkische Elemente im Neupersischen.* Wiesbaden 1975. 640 s.

H. H. Zerinfzadf de *Fars dilindf Azfrbaycan sözlfri* (Bakı 1962) adlı eserinde Farsçadaki Türkçe alıntıları toplamıştı. Ne var ki bu eser bilimsel açıdan Doerfer'in eseriyle mukayese edilemez.

Doerfer'in bu anıtsal eseri Türkoloji ve Mongolistik çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. L. Ligeti, N. Poppe gibi Türkolog ve Mongolistler bu eseri özenle değerlendirmişlerdir.

Türkische Lehnwörter im Tadschikischen (Wiesbaden 1967. 101 s.) adlı eseri de bu alanda çıkmış yeni bir çalışmadır.

Prolegomena zu einer Untersuchung der altaischen Lehnwörter im Neupersischen (CAJ V, 1959, 1-26) adlı yazısı da bu konuya ayrılmıştır.

Bunlardan başka, *Beiträge zur Syntax der Geheimen Geschichte der Mongolen* (CAJ, I, 1955, 219-267); *Der Numerus im Mandschu* (1962); *Zur Bezeichnung der Westtürken* (CAJ VII, 1962, 256-263); *Zur Datierung der Geheimen Geschichte der Mongolen* (ZDMG CXIII, 1963, 87-111); *Langvokale im Urmongolischen?* (JSFOu LXV, 4, 1964); *Bemerkungen zum Vokalismus des Monguor* (*Langvokale im Urmongolischen*? III) (JSFOu 73, 1974, 36-94); *Prolegomena zu einer Untersuchung der dem Tungusischen und Mongolischen gemeinsamen Wörler* (55 Fou 79, 1984, 65-85) gibi yazıları da bu yolda yeni katkılardır.

Ältere westeuropäische Quellen zur kalmückischen Sprachgeschichte. Witsen 1692 bis Zwick 1827 (Wiesbaden 1965, Asiatische Forschungen 18) adlı eserinde Batı Avrupa kaynaklarında geçen Kalmıkça verileri değerlendirmiştir.

Son 50-60 yıl içinde İran'da yaşayan Türklerin diyalektlerine ilişkin birtakım yazı ve yayınlar çıkmıştı. Örneğin Tadeusz Kowalski, Sir Aurel

Stein'in Güney İran'da derlemiş olduğu dil örneklerini yayımlamıştı (*Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichungen im Äænallu-Dialekt aus Südpersien*. Kraków 1937). Kowalski, İran topraklarında yaşayanların büyük bir bölümünün Türk kökenli olduğunu dile getirmiş, Türklerin özellikle ülkenin kuzeybatısında, İran Azerbaycanı'nda yoğun olarak yaşadıklarını vurgulamıştı. S. Szapszal'ın bu bölgeden derlediği dil örnekleri de Polonya Bilimler Akademisinin yayınları arasında çıkmıştı (*Próby literatury ludowej Turków z Azerbajdżanu perskiego*. Kraków 1935).

Bunlardan başka, Vladimir Minorskiy de 1906'da Orta Asya'da yaşayan Halaçların dili üzerinde çalışmıştı. Minorskiy bu çalışmalarının sonuçlarını "The Turkish dialect of the Khalaj" (BSOS X/2, 1940, 417-437. s.) başlıklı yazısında ortaya koymuştu.

İran'da yaşayan Türklerle ve özellikle Halaçlarla ilgili yayın ve çalışmaların büyük bir bölümünü Doerfer'e borçluyuz. Doerfer, 1968 yılının ilk baharında Halaçlar arasında araştırmalar yapmak üzere öğrencilerini İran'a yollamıştı. Öğrencilerinin değerli dil örnekleri elde etmeleri üzerine 1969'un ilk baharında Doerfer de bu yolda araştırmalar yapmak üzere İran'a gitmiştir.

Doerfer, 1968'den başlayarak Halaçlar ve dilleri üzerine birçok yazı yayımlamıştır: "Das Chaladsch eine archaische Türksprache in Zentralpersien". ZDMG 118, 1968, 79-112. s. (Türkçesi: Belleten XXXIV, 1970, 17-58. s.); "Irano-Altaistica (Turkish and Mongolian Languages of Persia and Afghanistan)". *Current Trends in Linguistics* VI, 1971, 217-234. s.; "Der Imperativ im Chaladsch" (FUF 39, 1972, 295-340. s.); "O sostojanii issledovanija xaladzskoj gruppy jazykov" (VJa 1, 1972, 89-96. s.); "Javljaetsja li xaladžskij jazyk dialektom azerbajdžanskogo jazyka? "(ST 1, 1974, 45-51. s.); "Eine seltsame alttürkisch-chaladsch Parallele" (TDAY 1973-74, 13-24. s.); "Altertümliche türkische Wörter im Chaladsch" (*I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972*. 255-260. s.); "Klalaj and its Relations to the Other Turkic Languages" (TDAY 1977. 13-33. s.); "Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türkprachen" (RO XXXIX, 1977, 15-31. s.); "Oghusische Lehnwörter im Chaladsch" (Harvard Ukrainian Studies 3/4, 1979-1980, 189-204. s.); "Der Aoristvokal im Chaladsch" (ZDMG 130, 1980, 51-61. s.); "Zur Betonung der Wortverbindungen im Chaladsch" (*Scholia*, Wiesbaden 1981, 47-54. s.); "Turkish and Mongolian Investigations in Iran and Afghanistan, Undertaken by the

University of Göttingen" (The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences, Kyoto Sangyo University 2:5, 1981, 54-71. s.); "Chaladsch, Alttürkisch, Urtürkisch" (*Sprachen des Buddhismus in Zentralasien.* Wiesbaden 1983. 11-16. s.); "Xaladžskij jazyk ne oguzskij" (ST 6, 1983, 37-39. s.). "Neues zum Imperativ des Chaladsch" (JTS 6, 1984, 63-82. s.) yazısı, 1972'de çıkan yazısını bütünleyen bir katkıdır. "Ma2mūd al-Kâšγarî, Arγu, Chaladsch" (UAJb N. F. 1987. 104-114. s.) başlıklı yazısı da Halaççaya ilişkin yeni gözlemler getirmiştir.

Doerfer'in Halaçlarla ilgili çalışma ve eserleri arasında *Khalaj Materials* (Indiana University Publications UAS 115, Bloomington 1971. 338 s.) ve *Wörterbuch des Chaladsch.* Dialekt von Charrāb. (Zusammen mit Semih Tezcan) (Budapest 1980. 232 s.) adlı yayınları özel bir yer tutar. *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch.* Textband (Wiesbaden 1987. VIII+320 s.), Kartenband (Wiesbaden 1987. 321-535 s.) adlı eseri, bu yoldaki yayın ve çalışmalarını bütünlemiştir.

Doerfer'in, Halaççanın Türk diyalektleri arasındaki yerine ilişkin görüşleri Türklük bilimi çevrelerinde sık sık tartışmalara yol açmıştır. Örneğin A. M. Şçerbak (O nekotoryx spornyx voprosax rekonstrukcii fonologičeskoj sistemy tjurkskogo prajazyka. *Tjurkologičeskie issledovanija.* Moskva 1976. 237-248) bu görüşleri tartışmıştır. Son olarak N. Poppe, "Chaladsch und die altaische Sprachwissenschaft" (CAJ 27, 1983, 112-120. s.) başlıklı yazısında, Halaççayı "Altay dil bilimi" açısından değerlendirmiştir.

"Kabul-Afscharisch und Chaladsch" (Ein Beitrag mit vielen Fragezeichen) (CAJ 29, 1985, 166-175. s.) ve "Die Kopula im Chaladsch" (*Gedanke und Wirkung.* Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe. Wiesbaden 1989. 106 - 112. s.) gibi yazıları da bu yolda yeni katkılardır.

Doerfer Halaçça yanında İran topraklarında yaşayan Türklerin diyalekt ve ağızlarını da araştırmıştır. Örnek olarak, "Das Chorasantürkische" (TDAY 1977. 127-204. s.) başlıklı yazısında Horasan Türkçesini irdelemiştir. Bu yazıdan sonra "Das Sonqor-Türkische" (StO 47, 1977, 43-55. s.) başlıklı yazısını yayımlamıştır. Daha sonra "Ein türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān" (AOH XXXVI, 1982, 99-124. s.) başlıklı yazısında, Hemedan çevresinde konuşulan bir Türk diyalektinin özelliklerini açıklamıştır. Son olarak, "Chorasantürkisch aus dem

“Türkenkessel” "(CAJ 36, 1992, 44-77. s.) başlıklı yazısında da Horasan Türkçesi üzerinde durmuştur.

Doerfer, "Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte" (*Handbuch der Türkischer Sprachwissenschaft*, Teil I. Budapest 1990. 13-34. s.) başlıklı yazısında, Oğuzca içinde Osmanlı Türkçesinin durumunu gözden geçirerek İran'da yaşayan Türklerin dilleri ve özellikle Horasan Türkçesi üzerinde durmuştur. "Das Vorosmanische (Die Entwicklung der oghusischen Sprachen von den Orchoninschriften bis zu Sultan Veled)" (TDAY 1975-76, 81-131. s.) başlıklı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır. *Zum Vokalismus nichterster Silben in altosmanischen Originaltexten* (Stuttgart 1985, Akademie der Wissenschaften und dert Literatur. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission Band XXXVII. 128 s.) başlıklı çalışması da Eski Osmanlıca alanında özgün bir eserdir. Bu çalışma, "Zum Vokalismus nichterster Silben im Alttürkischen" (WZKM 73, 1981, 47-88. s.; 74, 1982, 103-128. s.) başlıklı yazıyı bütünlemiştir.

"Materialien zu türk. *h-*" (UAJb N.F. 1, 1981, 93-141. s.; 2, 1982, 138-168. s.) başlıklı yazısı Türk fonetiği alanında sık sık tartışılan bir konuda yeni gözlemler getirmiştir. "Türkisch *-n* > tschuwaschisch *-m*?" (UAJb XXXIX, 1967, 53-70. s.), "Tschuwaschisch **m* < urtürkisch **m* (> gemeintürkisch *-n*)" (UAJb 45, 1973, 174-212. s.), "Die vier Wörter mit *b->v-*, Null" (*Hungaro-Turcica.* Budapest 1976. 135-147. s.) gibi yazıları da Türk diyalektlerinin fonetiğine ilişkin sorunlara ayrılmıştır. "Ein altosmanisches Lautgesetz im Kurdischen" (WZKM 62, 1969, 250-263. s.) başlıklı yazısı da fonetiğe ilişkin bir katkıdır.

"Zur Sprache der Hunnen" (CAJ XVII, 1973, 1-50. s.) yazısında Hunların dili sorununu tartışmıştır (Rusça çevirisi: "O jazyke gunnov" Zarubežnaja tjurkologija 1, 1986, 71-134. s.). "Nomenverba im Türkischen" (*Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata.* Napoli 1982. 101-114. s.) başlıklı yazısı da yeni gözlemlerle doludur.

"Zur Verwandschaft der altaischen Sprachen" (IF 71, 1966, 81-123. s.) başlıklı yazısında "Altay dilleri" arasındaki bağları tartışmıştır. "Zwei wichtige Probleme der Altaistik" (JSFOu LIX: 4, 1968, 1-21. s.) yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır.

Lautgesetz und Zufall (Innsbruck 1973) adlı eserinde dil biliminin sık sık tartışmalara yol açan bir sorununu irdelemiştir. *Grundwort und Sprachmischung. Eine Untersuchung an Hand von Körperteilbezeichnungen*

(Münchener Ostasiatische Studien Band 47. Stuttgart 1988. 313 s.) adlı eseri de yeni gözlemlerle dolu bir çalışmadır.

"Ist das Japanische mit den altaischen Sprachen verwandt?" (ZDMG 124, 1/1974, 103-142. s.) başlıklı yazısında Japonca ile Altay dilleri arasındaki yakınlık sorununu gözden geçirmiştir.

"Bemerkungen zur Methodik der türkischen Lautlehre" (OLZ LXVI, 1971, 325-344); "Gedanken zur Gestaltung eines idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs" (OLZ LXVI, 1971, 437-454); "The Problem of Rhotacism/Zetacism" (CAJ XXVIII, 1984, 36-42. s.); "Ein Modell zur Klassifikation der Türksprachen" (Materialia Turcica 11, 1985, 1-34. s.); "Bemerkungen zur Transkription des Runentürkischen" (Journal of Turkology Vol. 1, No. 1. 1993, 7-22. s.); "Zu inschrifttürkisch *ē/e*" (UAJb N.F. 13, 1994, 108-132. s.) gibi yazıları da yeni gözlemler getirmiştir.

"Gedanken zur Entstehung des *rubāʿī*" (*Arabic Prosody and its Application in Muslim Poetry*. Ed. L. Johanson, B. Utas. Swedish Research Institute in Istanbul. Transactions. Vol. 5. Uppsala 1994. 45-49. s.) başlıklı yazısında *rubaî* türünün oluşmasına ilişkin görüşlerini açıklamıştır.

Son olarak "Türkische Farbbezeichnungen und Pferdezucht" (CAJ 39, 1995, 208-227) başlıklı bir yazı yayımlamıştır.

Türklük bilimi alanındaki çalışmaları göz önüne alınarak 1978'de Türk Dil Kurumu onur üyeliğine seçilmişse de, 1991'de üyelikten çekilmiştir.

Doğumunun 65. yıl dönümünde çalışma arkadaşları Central Asiatic Journal'in 29. cildini Doerfer'e armağan olarak sundular (1985). Çalışma arkadaşları ve öğrencileri 70. doğum günü dolayısıyla da bir armağan çıkardılar (Gerhard Doerfer Festschrift. Essays presented to Gerhard Doerfer on his Seventieth Birthday by his Collegues and Students. JTS 13, 1989. 247 s. Son olarak, çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri, Doerfer'in 75. doğum gününü kutlamak üzere bir *Beläk Bitig* yayımladılar (*Beläk Bitig*. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zun 75. Geburtstag. Herausgegeben von Marcel Erdal und Semih Tezcan. Wiesbaden 1995. XIV+246 s. Turcologica Band 23).

I. Laude-Cirtautas: Schriftenverzeichnis Gerhard Doerfer. CAJ 29, 1985, 1-24. s.; Klaus Kreiser: Bibliographie der deutschen Turkologie (1975-1993) (Turcica XXXVI, 1994. 271-376.) adlı yazısında Doerfer'in 1975-1993 yılları arasında çıkan yazılarını vermiştir. Laude-Cirtautas'ın

bibliyografyası Journal of Turkish Studies'in 13. cildinde bütünlenmiştir (v-vii. s.). 1989-1994 yılları arasındaki yazıları *Beläk Bitig*'de toplanmıştır (Schriftenverzeichnis Gerhard Doesfer 1989-1994. XI - XIV. s.

DONNER, Kai (1888-1935), Fin dil bilgini, Otto Donner'in oğlu. Ural dilleri alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Bu yolda *Beiträge zur Frage nach dem Ursprung der Jenissei-Ostjaken* (JSFOu XXXVII, 1916-1920), *Über das Alter der ostjakischen und vogulischen Renntierzucht* (FUF XVII) gibi birtakım yazılar yazmıştır. Ancak Ural dilleri yanında eski ve yeni Türk dilleriyle de uğraşmıştır.

Donner, Heikki Paasonen'in Ostyakça sözlüğünü de yayımlamıştır (*H. Paasonens Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan.* Helsingfors 1926).

"Zu den ältesten Berührungen zwischen Samojeden und Türken" (JSFOu XL: 1, 1924, 1- 42. s.) başlıklı yazısı Samoyedlerle Türkler arasındaki ilişkiler sorununa değerli bir katkıdır. Donner, bu yazısında Samoyedlerle Türkler arasındaki en eski bağlara ışık tutmaya çalışmıştır. Ramstedt okulunun görüşlerini paylaşan yazar, Çin kaynaklarında geçen Hiung-nulara ilişkin bilgilerin J. J. M. de Groot (*Die Hunnen der vorchristlichen Zeit.* Berlin-Leipzig 1921) çevirisinden yola çıkarak Samoyedcede kullanılan Türk kökenli alıntıların, Çuvaş özellikleri taşıyan kolun Ortak Türkçeden ayrılmasından önceki çağlarda geçtiğini dile getirmiştir. Donner savını doğrulamak için 'göbek', 'samur', 'kış', '100', 'at' ve 'ikiz' olarak kullanılan birtakım sözlerin Türkçeden alındığını ortaya koymuştur.

Donner'in bu yazısı bilim çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. L. Ligeti bu yazı dolayısıyla Türkoloji açısından birtakım eleştiriler ileri sürmüştür (KCsA II, 1926, 187-192. s.).

Donner'in ortaya attığı sav sağlam çıkmamışsa da, bir bölümü seçkin Fin dilcilerince ortaya konulmuş olan etimolojiler bilim çevrelerinin gündeminde kalmıştır. Örneğin Gyula Németh, *A honfoglaló magyarság kialakulása* (Budapest 1930) adlı eserinde (118-119. s.) Samoyed dilinde kullanılan alıntıların Bulgar Türkçesinden kaldığını yazmıştır. Eserinin yeni (1991) baskısında (110-111. s.) Németh yeni bir değerlendirme yaparak yalnız Türkçe *yüz* ~ Samoyedce *yur* ve Türkçe *yont* ~ Samoyedce *yuna*, *yunta* birleştirmelerinin sağlamlığına güvendiğini bildirmiştir. L. Ligeti (JA 1938. 187-199) ve D. Sinor (JA 1946-1947. 12-16) da bu sorunları

tartışmışlardır. Aulis J. Joki, *Die Lehnwörter des Sajan-samojedischen* (Helsinki 1952) adlı eserinde Sayan Samoyedcesinde kullanılan Türkçe alıntılar üzerinde durduğu gibi, Gerhard Doerfer de *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (I-IV, Wiesbaden 1963-1975) adlı eserinde bu alıntılara değinmiştir. Son olarak, Lajos Ligeti de *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás elött és az Árpád-korban* (Budapest 1986) adlı eserinde (495-497. s.) Samoyed dillerinin Türk öğelerini gözden geçirerek değerlendirmiştir.

Donner, eski Türk yazıtları üzerinde durduğu gibi, Türk diyalektleriyle de uğraşmıştır. Onun Kaça sözlüğünü Aulis J. Joki değerlendirmiştir (*Kai Donners kleinere Wörterverzeichnisse aus den Jurak-, Jenissei- und Tawgysamojedischen, Katschatatarischen und Tungusischen.* JSFOu LVIII: 1, 1956).

Donner'in derlediği Kamasça dil örneklerini de A. J. Joki yayımlamıştır (*Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik.* Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII. 1944. LI+216 s.). Donner'in bıraktığı Ketçe dil örneklerini de Joki baskıya vermiştir (Ketica. Materialien aus dem Ketischen oder Jenisseiostjakischen. MSFOu 108, 1955, 135 s.).

DONNER, Otto (1835-1909), Fin dil bilgini. Helsinki Üniversitesinde Sanskrit ve karşılaştırmalı dil bilimi profesörlüğü yapmış, fakat daha çok Ural (özellikle Fin-Ugor) ve Ural-Altay dilleri alanında çalışmıştır. *Lieder der Lappen* (1876) adlı eseri bir derlemedir. Buna karşılık, öbür çalışmaları daha çok karşılaştırmalı dil bilimine ayrılmıştır. En büyük eseri *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen* (3 cilt, 1874) adı altında yayımlanmıştır. *Die gegenseitige Verwandschaft der Finnisch-Ugrischen Sprachen* (1879); *Die ural-altaischen Sprachen* (FUF I, 1901, 128-146. s.) gibi yazılarında da Ural ve Ural-Altay dilleri arasındaki bağları irdelemiştir.

Donner, eski Türk yazıtları üzerinde de durmuş ve Vilhelm Thomsen'in eski Türk alfabesini okumasından önce Yenisey yazıtlarının sözlüğünü yayımlamıştır (*Wörterverzeichniss zu den Inscriptions de l'Iénisséi.* MSFOu IV, 1892. 69 s.). Bundan başka, eski Türk yazısının kökeni üzerinde de durmuştur (*Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie.* JSFOu XIV, 1, 1896. 71 s.).

Donner, 15 Kasım 1883'te Helsinki'de Suomalais-Ugrilainen Seura

(Fin-Ugor Derneği)'yı kurmuştur. Bu dernek Fin-Ugor dilleri, etnografyası, folkloru ve arkeolojisi alanında değerli yayınlar yapmıştır. Bu yayınlar yanında dernek, eski Türklerden kalan yazıtların araştırılmasına da önem vermiş ve A. O. Heikel'i 1890-1891 yıllarında Orhon havzasına göndermiştir. Onun yaptığı araştırmaların verimleri 1892'de bir albümde yayımlanmıştır. Fin-Ugor Derneğinin çıkardığı dergilerde (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, Journal de la Société Finno-Ougrienne) Türkoloji çalışmalarına büyük bir yer ayrılmıştır.

Donner birçok öğrenci yetiştirmiştir. Onun öğrencileri arasında G. J. Ramstedt Mongolist, Türkolog ve Altaist olarak uluslararası bir ün kazanmıştır.

Donner ile József Budenz arasındaki mektupları Viljo Tervonen yayımlamıştır (*József Budenzin ja Otto Donnerin kirjeitä vuosilta 1867-1886*. MSFOu 201, 1989).

P. Hajdú, "O. Donner and J. Budenz on Linguistic Affinity" (*Varia Eurasiatica*. Festschrift für Professor András Róna-Tas. Szeged 1991. 63-75. s.) başlıklı yazısında Donner'in (ve Budenz'in) Ural ve Ural-Altay dilleri arasındaki yakınlığa ilişkin görüşlerini özet olarak vermiştir.

G.J. Ramstedt: Otto Donner et l'étude linguistique de l'Asie centrale. JSFöu 49:1, 1937-1938, 23-29.

DRIMBA, Vladimir (doğ. Lugaşul de jos, Crişana bölgesi, Romanya 1924), Rumen Türkologu. Cluj (Mac. Kolozsvár, Alm. Klausenburg) Üniversitesinde Rumen dil ve edebiyatı öğrenimi görmüştür (1942-1946). Üniversitede asistan olarak görev almış (1948-1951), 1961'de Rumen Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsüne geçmiştir. 1958 yılına kadar Rumen filolojisi alanında kalan Drimba, daha sonra Türk dili alanında çalışmaya başlamıştır. 1960'ta bilgi ve görgüsünü artırmak üzere Budapeşte Üniversitesinde Gyula Németh ve Lajos Ligeti'nin yanında çalışmıştır. Limba româna dergisinde Rumen dilindeki Türk (Kıpçak ve Osmanlı) etkisini ele aldığı gibi, Dobruca'da konuşulan Türk, Tatar ve Nogay ağızları üzerinde de çalışmaktadır. Ayrıca, Adakale ağzı üzerinde de durmuştur. Bu gün Rumen Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsünde Doğu Dilleri Kolunun başkanıdır.

Drimba'nın belli başlı çalışmaları: *Paralele sintactice şi frazeologice turco-române* (Dacoromania XI, 1945, 202-212); *Note de lexicologie aromâna. Elemente turceşti* (Studii şi cercetări lingvistice I, 1950, 290-

296); *Împrumuturi turceşti în dialectele româneşti sud-dunarene* (Studii şi cercetări lingvistice VIII, 1957, 225-237); *L'alphabet de la langue tatare parlée en Roumanie* (Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, Bucarest 1957, 257-267); *Asupra unor termeni din argoul turcesc* (*Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucarest 1958, 265-270); *Dialectul tat din Dobrogea* (Fonetica şi dialectologie III, 1960, 67-150); *Issledovanija po fonetike gagauzskogo jazyka* (Revue de linguistique VI, 1961, 239-259; VII, 1962, 141-160); *Sur le vocatif en gagaouze* (AOH XIII, 1961, 253-260); *Sources roumaines de la dialectologie historique turque. I. Les écrits en lanque turque d'Anton Pann* (Revue de linguistique VIII, 1963, 133-161); *Remarques sur les parlers gagaouzes de la Bulgarie du Nord-Est* (RO XXVI, 1963, 63-89); *La répartition des parlers turcs de Dobroudja* (AOH XXIII, 1970, 23-54); *Remarques sur la parler des Caraïms de la République Populaire Roumanie* (Trudy dvadcat'pjatogo Meždunarodnogo Kongressa Vostokovedov, Moskva 1963, III, 277-284); *Études gagaouzes* (Revue roumaine de linguistique IX, 1964, 203-211; 325-331); *Etimologii cumane* (*Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucarest 1965); *Les matériaux linguistiques salars de F. Grenard* (AOH XLVIII, 1995, 347-362); *La grammaire turque de Giovanni Agop (1685) (Studia Ottomanica, Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag.* Wiesbaden 1997. 39-46).

Son olarak Drimba, *Codex Cumanicus* ve Kumanların dili üzerinde uğraşmaya başlamıştır. *Syntaxe comane* (Bucureşti-Leiden 1973) adlı eseri bu yolda verdiği en büyük çalışmadır. Onun bu alandaki yayınları bilim çevrelerinde ilgiyle karşılanmıştır. "Les devinettes comanes" (ZDMG 80. Bd. 1990, 79-102) adlı yazısı da *Codex Cumanicus*'a ilişkin yeni bir katkıdır. Son yıllarda *Codex Cumanicus* yazmasının yeni baskısı üzerinde çalışmaktadır.

Yazı ve yayınlarıyla Türklük bilimine yeni bilgi ve katkılar kazandıran Drimba, 1988'de Türk Dil Kurumunun haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

DUL'ZON, Andrey Petroviç (Samara çevresi 9.2.1900-15.1.1973), Rus kökenli dil bilgini. Alman dili alanında bilimsel çalışmalar yapmış, "Al't Urbaxskij dialekt" (1938) ve "Problema smešenija dialektov" (1939) başlıklı tezleri bilim çevrelerinde takdirle karşılanmıştır. Ancak Dul'zon Alman diyalektolojisi yanında Sibirya'da yaşayan ulusların dillerinin kökeni

sorunlarıyla da uğraşmaya başlamış, yaptığı çalışmalarla Sibirya dilleri alanında özel bir okul kurmuştur. Dul'zon, bilimsel çalışmalarında Sibirya'da yaşayan eski ulusların ve dillerinin kökenine ilişkin sorunların çözümlenmesi için dil bilimi, etnografya, arkeoloji, tarih ve antropoloji verilerini değerlendirmeye ağırlık vermiştir.

Bu sorunları çözümlemek üzere 1947'den başlayarak Tomsk ve Krasnoyarsk çevrelerinde 35 araştırma gezisi gerçekleştirmiştir. Bu gezilerde Rusların gelmesinden önce Sibirya'da yaşayan uluslara ilişkin arkeolojik, etnografik ve lengüistik veriler toplamıştır. Ket, Hantı, Mansı, Hakas, Nganasan, Şor ve Evenki gibi az araştırılmış Sibirya dilleri yanında Çulım diyalekti ve Tomsk çevresinde konuşulan Türk ve Selkup diyalektleri gibi bu güne değin araştırılmamış diller üzerinde de çalışmıştır. Örnek olarak,"Čulymskie tatary i ix jazyk" (Učenye zapiski Tomskogo pedagogičeskogo instituta IX, 1952), "Dialekty tatar - aborigenov Sibiri" (Učenye zapiski Tomskogo pedagogicčeskogo instituta XV, 1956), "Tjurki Čulyma i ix otnošenie k xakasam" (Učenye zapiski Xakasskogo NİİJaLİ VII, 1959), "Čulymsko-tjurkskij jazyk" (Jazyki narodov SSSR. 2, Moskva 1966), "Dialekty i govory tjurkov Čulyma" (ST 2, 1973, 16-29) başlıklı yazıları Çulım Türklerinin diyalekt ve ağızlarına ilişkin gözlem ve verilerle doludur.

"Nekotorye voprosy metodiki rekonstrukcii obščetjurkskoj sistemy zvukov" (ST 2, 1971, 17-20) başlıklı yazısında, ortak Türkçe ses sisteminin rekonstrüksiyonunun yöntemlerine ilişkin birtakım sorunlar üzerinde durmuştur. “Proisxoždenie altajskix pokazatelej množestvennogo čisla” (ST 2, 1972, 3-15) adlı yazısı “Altay dilleri”ne ilişkin yeni gözlemler getirmiştir. "Pratjurkskie formanty glagol'nogo lica" (*Tjurkologičeskie issledovanija*. Moskva 1976. 126-131) başlıklı yazısı da Türk gramerine değerli bir katkıdır.

Dul'zon, Ket dilinin türlü yönleriyle de uğraşmıştır. *Očerki po grammatike ketskogo jazyka* (Tomsk 1964) ve *Ketskij jazyk* (Tomsk 1968) adlı eserleri bu alanda çığır açıcı monografiler olarak büyük ilgiyle karşılanmıştır. "Ketsko-tjurkskie paralleli v oblasti sklonenija" (ST 1, 1973, 20-26) başlıklı yazısında, çekim alanında Ketçe-Türkçe paraleller üzerinde durmuştur.

Dul'zon, Sibirya toponimisi alanında da çalışmıştır."Voprosy êtimologičeskogo analiza russkix toponimov substratnogo proisxoždenija" (VJa 4, 1959),"Opyt êtničeskoj privjazki toponimov

substratnogo proisxoždenija" (Učenye zapiski Tomskogo universiteta 75, 1969) başlıklı yazılarını bu çalışmalara örnek olarak gösterebiliriz. "Ketskie toponimy Zapadnoj Sibiri" (Učenye zapiski Tomskogo pedagogičeskogo instituta XVIII, 1959) başlıklı yazısında ise Batı Sibirya'da kullanılan Ketçe yer adlarını gözden geçirmiştir.

Dul'zon, Sibirya'da yaşayan eski ulusların kökeni sorununu tartışırken de toponimiden yararlanmıştır (Drevnie smeny narodov na territorii Tomskoj oblasti po dannym toponimiki. Učenye zapiski Tomskogo pedagogičeskogo instituta VI, 1950).

Dul'zon, Türk boylarının Güney Sibirya topraklarında ve Orta Ob' bölgesinde gerçekleştirdikleri göçlere de toponimi verileriyle ışık tutmuştur (Drevnie peredviženija ketov po dannym toponimiki. İzvestija Vsesojuznogo geografičeskogo obščestva 94, Leningrad 1962).

"Drevnie toponimy Južnoj Sibiri indoevropejskogo proisxoždenija" (Toponimika Vostoka. Novye issledovanija. Moskva 1964) başlıklı yazısında, Güney Sibirya'da Hint-Avrupa boylarından kalma yer adlarını gözden geçirmiştir.

"Obščnost' glagol'nyx form indoevropejskix jazykov s uraloaltajskimi" (Voprosy lingvistiki vyp. 2. Tomsk 1969) başlıklı yazısında Hint-Avrupa ve Ural-Altay dilleri arasındaki benzer fiil biçimleri üzerinde durmuştur. "Pratjurkskoe okončanie genitiva" (UAJb 48, 1976, 65-74) yazısı da Türk gramerine yeni bir katkıdır.

I. A. Vorob'eva - K. F. Gritenko - O. A. Osipova: Andrej Petrovič Dul'zon. Onoma XVII, 1972/73, 392-397. s.; K. H. Menges: Andrej Petrovič Dul'zon (1900-1973). UAJb 76, 1974, 139-141.

DUMARESQUE(S), Daniel (yakl. 1718-yakl. 1802), Fransız kökenli İskoçlu. Petersburg'da İngiliz yapım evinde görev almıştır. 24.5.1762'de Bilimler Akademisinin onur üyeliğine seçilmiştir. M. V Lomonosov'un dil bilimi alanındaki çalışmalarından ve Leibniz'in dil bilimine ilişkin görüşlerinden etkilenen II. Ekaterina'nın girişimi üzerine *Vocabulaire comparatif des langues orientales* ve *Comparative Vocabulary of the Eastern Languages* başlıkları altında geçen bir sözlüğün yazarı olarak tanınmıştır. Ancak, bu sözlüğün yazgısı üzerine sağlam bir bilgi edinilememiştir.

A. N. Kononov: BBSOT^2 91. s.

ECKMANN, János (Keszthely 21.8.1905 22.11.1971), Macar Türkologu. Budapeşte Üniversitesinde Mihály Kmoskó, Zoltán Gombocz ve Gyula Németh'in öğrencisi olarak Arap, Macar ve Türk filolojisi öğrenimi görmüştür. 1927-1928 öğretim yılında Viyana Üniversitesinde Kraelitz von Greinfenhorst ve Hans von Mžik'in derslerine devam etmiştir. 1929'da Budapeşte Üniversitesini bitiren Eckmann, 1939 yılının yaz aylarında Kuzeydoğu Bulgaristan'da diyalektoloji çalışmaları yapmıştır. Varna'da topladığı dil örneklerini "Die türkische Mundart von Warna" (KCsA III, 1941, 144-214. s.) başlıklı yazısında değerlendirmiştir. Macar Eğitim Bakanlığı tarafından 1942 yılı sonunda Türkoloji alanında çalışmak üzere Berlin'e gönderilmişse de, Berlin'de savaş dolayısıyla çalışma olanağı bulamayarak 1943'te Macaristan'a dönmüştür. 1944'te Macar Eğitim Bakanlığının verdiği bir bursla Türk dili alanında çalışmak üzere İstanbul'a gelmiş, ancak bursunun kesilmesi yüzünden çalışmalarına ara vermiştir.

Eckmann 1945'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümünde Macarca okutmanlığına atanmışsa da, bu fakültedeki Macarca okutmanlığının kaldırılması üzerine bu görevden ayrılmıştır (1948). Bunun üzerine *Türk Ansiklopedisi*'nde yazı kurulu üyesi olarak görev almıştır (1948-1951). Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde uzman olarak çalışmıştır (1951-1961).

İstanbul'da görev aldığı yıllarda Orta Türkçe alanındaki çalışmalarını sürdürmüştür.

Eckmann, Çağataycaya ilişkin bilimsel araştırmalarına Macaristan'da başlamıştır. "Mīrzā Mehdīs Darstellung der tschagataischen Sprache" (Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata. Budapestini MCMXLII - MCMXLVII, 156-222. s.) başlıklı yazısında Mirza Mehdî'nin Çağatayca gramerini değerlendirmiştir. Daha sonra bu grameri K. H. Menges de işleyecektir.

"Razgrad Türk ağzı" (Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I, Ankara 1950. 1-25. s.) başlıklı yazısında Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaptığı gezide topladığı örnekleri yayımlamıştır. "Dinler (Makedonya) Türk ağzı" (TDAY 1960. 189-204. s.), "The Turkish dialect of Edirne"(American Studies in Altaic Linguistics. Vol. 13. Bloomington 1962. 45-69. s.) ve "Kumanova (Makedonya) Türk ağzı" (*Németh Armağanı*. Ankara 1962. 111-144. s.) gibi yazıları da Türk diyalektolojisine yeni katkılardır.

Ankara'da Karamanlı ağızları üzerinde çalışmaya başlayan Eckmann, bu yolda birçok yazı kaleme almıştır: "Yunan harfli Karamanlı imlâsı hakkında" (Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I. Ankara 1950. 27-31. s.); "Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar I. Phonetica" (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII, 1950, 165-200. s.); "Karamanlıca -*işin*-li gerundium hakkında" (Türk Dili Belleteni seri III/14-15, 1950, 45-52. s.); "Karamanlı türkçesinde -*maca* ekli fiil şekli" (TDAY 1953. 45-48. s.); "Einige gerundiale Konstruktionen im Karamanischen" (*Jean Deny Armağanı*. Ankara 1958. 77-83. s.).

Eckmann, yaz aylarında Anadolu'da bilimsel araştırma gezileri de yapmıştır. "Kelime ortasında anorganik *b*, *p* ve *m*'nin türemesi" (Türkiyat Mecmuası X, 1953, 313-320. s.), "Türkçede *d*, *t* ve *n* seslerinin türemesi" (TDAY 1955. 11-20. s.) gibi yazıları bu gezilerde topladığı gözlemlere dayanmaktadır.

1956'da *Nehcü'l-feradis*'in Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami yazmasını yayımlamıştır (Ankara 1956. XIV+444 s.). Ayrıca, *Nehcü'l-feradis*'in yeni bir yazmasını da bulmuştur (Nehcü'l-feradis'in bilinmeyen bir yazması. TDAY 1963. 157-159. s.). Bundan başka, *Nehcü'l-feradis*'in transkripsiyonu üzerinde de çalışmıştır. Bu transkripsiyon ölümünden sonra yayımlanmıştır (Ankara 1984. XI+312+1 s.). Ancak Eckmann'ın *Nehcü'l-feradis*'in incelenmesine ve sözlüğüne ilişkin plânı gerçekleştirilememiştir.

Eckmann'ın çalışmalarında Karahanlı, Harezm ve Çağatay alanı büyük bir yer tutmuştur. "Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatischtürkischen Literatursprache" (*Studia Altaica*. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957. Wiesbaden 1957. 51-59. s.), "Çağatay dili hakkında notlar" (TDAY 1958. 115-126. s.), "Çağataycada yardımcı cümleler" (TDAY 1959. 27-58. s.) ve "Çağataycada isim-fiiller" (TDAY 1962. 51-60. s.) gibi yazıları yanında Çağatay diline ilişkin birtakım örnekler de yayımlamıştır. "Küçük Çağatay Grameri" (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi X, 1960, 41-64. s.) başlıklı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır.

"Das Chwarezmtürkische" ve "Das Tschagataische" başlıklı yazıları *Philologiae Turcicae Fundamenta* (I, Wiesbaden 1959) adlı kolektif eserde çıkmıştır (113-137, 138-160. s.). *Philologiae Turcicae Fundamenta*'nın II. cildinde (Wiesbaden 1964) de "Die kiptschakische Literatur" (275-304. s.), "Die tschagataische Literatur" (304-402. s.) ve

"Die karamanische Literatur" (819-835. s.) başlıklı yazıları baskıya verilmiştir. "The Mamluk-Kipchak Literature" (Central Asiatic Journal VIII, 1963, 304-319. s.) başlıklı yazısı da Memlûk Kıpçak edebiyatına ilişkin bir katkıdır.

Chagatay Manual (Indiana University Puplications. Uralic and Altaic Series. Vol. 60. Bloomington - The Hague 1966. XII+340. s.) adlı el kitabından sonra Gedaî'nin divanını da yayımlamıştır (*The Dīvān of Gadāī*. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 113. Bloomington - The Hague 1971. 405+133 s.). *Chagatay Manual* adlı el kitabının Türkçe çevirisi de çıkmıştır (İstanbul 1988).

Eckmann, Doğu Türkçesine yapılmış *Kur'an* çevirileriyle de uğraşmıştır. *Kur'an*'ın Manchester'de bulunan Rylands yazmasına özel bir değer vermiştir. Onun bu yazmaya ilşkin ilk yazısı 1959'da çıkmıştır (Eine ostmitteltürkische interlineare Koranübersetzung. UAJb XXXI, 72-85. s.). Daha sonra "Doğu Türkçesinde bir Kur'an çevirisi (Rylands nüshası)" (TDAY 1967. 51-69. s.) başlıklı yazısında Rylands yazması üzerinde durmuştur. Son olarak da "Eastern Turkic Translations of the Koran" (*Studia Turcica*. Bibliotheca Orientalis Hungarica XVII. Budapest 1971. 149-159. s.) başlıklı yazısında *Kur'an*'ın Doğu Türkçesine yapılan çevirilerini gözden geçirmiştir.

Eckmann, Rylands yazması üzerindeki çalışmalarını titizlikle sürdürmüşse de, beklenmedik ölümü eserini bitirmesine engel olmuştur. Ancak, yazar çalışmalarının sözlük bölümünü ölümünden önce bütünlemiştir. Bu sözlük *Middle Turkic Glosses of the Rylands interlinear Koran Translation* adıyla yayımlanmıştır (Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI. Budapest 1976. 359 s.). Yazmanın yayımı ve düzeltilmesi E. Schütz tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu sözlük A. K. Borovkov'un *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* (Moskva 1963) adlı eseri yanında Doğu Türkçesinin en önemli başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

"Fragments of Khârazmī's Maùabbatnāma" (*Tatarica*. Studia in honorem Ymär Daher. Vammala 1987. 98-118. s.) başlıklı yazısı ölümünden sonra çıkmıştır.

Eckmann 1960'ta Türk Dil Kurumu haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

H. F. Hofmann: CAJ XVI, 1972, 156-160. s.

EGOROV, Vasiliy Georgieviç (Andreev Bazar, Tsivil'sk, Kazan 11.2.1880- 24.1.1974), Çuvaş Türkologu. İlk öğrenimini bitirdikten sonra 1895'te Simbirsk'te Çuvaş Öğretmen Okulunda okumaya başlamış, 1899'da Biçurinsk Okulunda öğretmen olarak görev almıştır. Öğretmenlik yaptığı yıllarda Çuvaş dili ve folkloruna ilişkin örnekler toplama girişimlerinde bulunmuştur. 1901'de Simbirsk İlâhiyat Seminerine girmiş, 1904-1908 yılları arasında Kazan İlâhiyat Akademisinde okumuştur. Akademide Eski Slavca, Grekçe, Lâtince, Fransızca ve Almanca öğrendiği gibi, Yakın Doğu dilleriyle de uğraşmıştır. Akademiyi bitirdikten sonra Suriye'-de Rus-Arap okullarını yönetmek üzere Homs şehrine gönderilmişse de, bu görevinden memnun kalmayarak bir yıl sonra Rusya'ya dönmüş ve Elabuga şehrinde öğretmenlik yapmıştır. Ancak yüksek öğrenim görmek çabasından vazgeçmeyen Egorov, 1912'de Sankt Petersburg Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesinin Slav-Rus Bölümüne girmiştir. Fakültede A. A. Şahmatov, J. Bauduin de Courtenay, L. V Şçerba gibi tanınmış bilginlerin derslerine devam etmiştir.

Sankt Petersburg Üniversitesini 1916'da bitiren Egorov, 1920'den sonra ana dili olan Çuvaşça ile uğraşmaya başlamıştır. Egorov, *Vvedenie v izučenie čuvašskogo jazyka* (Moskva 1930) adlı bir eser yazdığı gibi, Çuvaşça-Rusça sözlükler de yayımlamıştır. *Čuvašsko-russkij slovar'* (2. bas. Çeboksarı 1954) gibi. Onun Çuvaşçaya ilişkin en büyük eseri, *Êtimologičeskij slovar' čuvašskogo jazyka* (Çeboksarı 1964. 355 s.) adlı sözlüğüdür. Bu eser, Heikki Paasonen'in *Csuvas szójegyzék* (Budapest 1908) başlıklı sözlüğünden sonra bu alanda yayımlanmış değerli bir katkıdır. Bk. Hasan Eren: Çuvaş Dilinin *Étymologique* Sözlüğü. TDAY 1972. 241-265. s.; İngilizcesi: *Studies in Chuvash Etymology* I. Szeged 1982. 20-65. s. Egorov'un sözlüğünü N. Poppe de değerlendirmiştir (ZDMG 119, 1970, 206-208. s.).

A. N. Kononov: BBSOT[2] 91-92. s.; İ. A. Andreev: Vasilij Georgievič Egorov. ST 1, 1974, 123-124. s.; A. Róna-Tas: V. G. Jegorov (1880-1974). AOH XXIX, 1975, 115-116. s.; A. P. Huzangay: Vasilij Georgievič Egorov. ST 1, 1980, 99-100.

FİLONENKO, Viktor İosifoviç (Tula 19. 11. 1884 - Pyatigorsk 30. 9. 1977), Rus dil bilgini ve Türkologu. Tula Klâsik Lisesini bitirdikten sonra S. Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde Arapça, Farsça, Türkçe ve Tatarca öğrenimi görmüş, ayrıca Tarih-Filoloji Fakülte-

sinin Slav-Rus Bölümünde okumuştur. Üniversiteyi bitirdikten sonra Ufa Kız Lisesinde görev almış, Petersburg Üniversitesine bağlı Rus Antropoloji Derneğinin tavsiyesi üzerine Başkurt, Mari (Çermiş) ve Udmurt (Votyak) ların tarihi, etnografyası, dili ve folkloruyla uğraşmaya başlamıştır. 1915'te Simferopol Lisesine ve Öğretmen Okuluna getirilmiştir. Öğretmen Okulunda Tatarca dersleri de vermiştir.

1921'de Kırım Devlet Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde Farsça doçentliğine atanan Filonenko, Kırım Bilimsel Araştırma Enstitüsünde çalışmaya başlamıştır. Kırım'da görev aldığı yıllarda Kırım Türklerinin dili ve folkloru üzerine birtakım yazılar yayımlamıştır.

1935'te Kara Kalpak Pedagoji Enstitüsünde dil bilimi dersleri verdiği gibi, Turtkul Bilimsel Araştırma Enstitüsünde de çalışmıştır. 1936'da Nalçik'te görev alan Filonenko, 1938'de profesörlüğe getirilmiştir. 1939'da Balkar diyalektinin kollarını araştırmak üzere bir bilim kurulu oluşturmuştur. Bu bilim kurulunun topladığı materyalleri değerlendirerek bir Balkarca grameri (*Grammatika balkarskogo jazyka.* Fonetika i morfologija. Nalçik 1940) yazmış, Balkar diyalektinin sentaksı üzerine bir araştırma (Pyatigorsk 1960) yayımlamıştır. Bunlardan başka, Balkar diyalekt ve folkloruna ilişkin materyal ve araştırmalar yayımlamıştır. 1945'te Pyatigorsk Pedagoji Enstitüsünde dil bilimi profesörlüğüne getirilmiştir.

N. A. Baskakov: Viktor İosifovič Filonenko. ST 5, 1977, 106-108. s.; A. N. Kononov: BBSOT^2 236-237. s.

FOY, Karl (1856-1907), Alman Türkologu. Leipzig Üniversitesinde Georg Curtius (1820-1885)'un yanında yetişmiştir. Başlangıçta Yunan dili üzerinde çalışmış ve *Lautsystem der griechischen Vulgärsprache* (1879) adlı bir eser yazmıştır. Daha sonra İstanbul'da Odyseus Negroponte ailesinin yanında kalmış, Türkçe ve Arnavutça öğrenmiştir. Arnavutluk'ta bir gezi yapmış, Yanya (İoannina)'nın kuzeyinde dolaşmıştır. Negroponte ailesinin Paris'e göç etmesinden sonra Büyükada'da kalmış, daha sonra Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Almanya'ya döndükten sonra (1890) Berlin'de Doğu Dilleri Semineri (Seminar für Orientalischen Sprachen) Türk dili okutmanlığına atanmıştır. Foy, A. Fischer ile birlikte Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen dergisinin Westasiatische Studien bölümünü de yönetmiştir.

Foy, Türkoloji alanında daha çok fonetik problemleri üzerinde durmuştur. Osmanlı Türkçesiyle Azerî Türkçesine Güney Türkçesi (Alm.

Südtürkisch) adını veren Foy, Anadolu ve Azerî ağızları üzerinde de çalışmıştır. Bundan başka, çalışmalarında Pirî Reis'in *Bahriye*'sini de kullanmıştır.

Yazı va yayınları: *Der Purismus bei den Osmanen* (MSOS I, 1898, 20-55); *Karaimisch-türkische Sprachproben aus Kalič in Galizien* (MSOS I, 1898, 172-184); *Studien zur osmanischen Syntax* (MSOS II, 1899); *Türkische Vocalstudien, besonders das Köktürkische und Osmanische betreffend* (MSOS III, 1900, 180-215); *Das Aidinisch-Türkische* (KSz I, 1900, 177-194, 286-307); *Die ältesten osmanischen Transcriptiontexte in gothischen Lettern. Zugleich ein Beitrag zur altosmanischen Literatur* (MSOS IV, 1901, 230 - 277, V, 1902, 233-293); *Azerbajğanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen* (MSOS VI, 1903, 126-193, VII, 1904, 197-265. s.); *Die Sprache der türkischen Turfan-Fragmente in manichäischer Schrift I.* Sitzungsberichte der Preuβischen Akademie der Wissenschaften 1904, 1389-1403. *Lieder vom Goldenen Horn* (1888) adlı kitabında İstanbul ile ilgili şiirleri vardır.

Martin Hartmann: Karl Foy, 1856-1907. MSOS X, 1907, 299-304.

GABAIN, Annemarie von (Mörchingen 4.7.1901 - Berlin 15.1.1993), Alman Türkologu. Berlin Üniversitesinde Sinolog O. Franke'nin yanında çalışmış, onun derslerine ek olarak Türkolog Wilhelm Bang'ın derslerine de devam etmiştir. Turfan kazılarında bulunan Uygur yazmaları üzerinde çalışan Bang, Gabain'in Sinoloji bilgisinden yararlanmıştır. Uygurca yazmaların işlenmesi, Bang ile Gabain arasındaki ortak çalışmalar sonunda gerçekleşmiştir. Bu yazmaları Bang, Gabain ile ortak bir çalışma yaparak *Türkische Turfan-Texte* adı altında yayımlamıştır (6 bölüm, 1929-1934). *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfantexte* (1931) adlı eser de bu ortak çalışmaların bir ürünüdür.

Gabain, 1935-1937 yılları arasında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Sinoloji profesörü olarak çalışmıştır. Ankara'dan ayrıldıktan sonra Berlin Üniversitesinde Türk dili öğretimini üzerine alan Gabain, II. Dünya Savaşının sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Savaşın sona ermesi üzerine Hamburg Üniversitesinde Türk dili profesörlüğüne atanmıştır.

W. Bang'ın ölümü (1934), Gabain'in Uygur yazmaları üzerindeki çalışmalarını aksatmamıştır. Berlin Akademisindeki eski Türkçe yazmaların işlenmesine büyük bir gayretle devam eden Gabain, bu dizide

yeni yayınlar yapmıştır (VIII, 1954; IX, 1958, W. Winter ile birlikte; X, 1959, T. Kowalski ile birlikte). Bunlardan başka, F. W K. Müller'in *Uigurica* adlı eserinin IV kitabını da yayımlamıştır (1931).

Gabain'in Eski Türkçe ve Uygurca alanında birçok çalışması daha vardır: *Uigurische Studien* (UJb 1930, W. Bang ile birlikte); *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs* (1935); *Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie* (SPAW 29: 371-415, 1938); *Alttürkisches Schrifttum* (1950); *Die Frühgeschichte der Uiguren* (1952); *Das Leben im uigurischen Königreich von Qočo (850-1250)*. Wiesbaden 1973. "Das Staatsbewuβtsein im uigurischen Königreich von Qočo, 840-1400" (*Turcica et Orientalia.* Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987. Stockholm 1988) başlıklı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır (37-44. s.).

"Inhalt und magische Bedeulung der alttürkischen Inschriften" (Anthropos 48, 1953, 537-556. s.) başlıklı yazısında eski Türk yazıtlarını değerlendirmiştir.

Gabain'in Eski Türkçe ve Uygurca alanındaki en büyük eseri *Alttürkische Grammatik* (Porta Linguarum Orientalium XXIII. Leipzig 1941, 2. bas. Leipzig 1950, 3. bas. Wiesbaden 1974)'tir.

"Primäre und sekundäre Kasus im Alttürkischen" (*Studies in General and Oriental Linguistics.* Tokyo 1970. 131-137. s.) başlıklı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır.

«Eski Türkçe» alanındaki bu çalışmaları yanında Gabain, çağdaş Türk diyalektleri üzerinde de durmuştur. Onun bu alanda yazdığı en büyük eser, Özbekçe grameri (*Özbekische Grammatik,* Leipzig-Wien 1945)'dir. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da da birçok yazısı çıkmıştır: *Das Alttürkische* (I, 1959); *Die Sprache des Codex Cumanicus* (1, 1959); *Alttürkische Schreibkultur und Druckerei* (II, 1964); *Die alttürkische Literatur* (II, 1964); *Die komanische Literatur* (II, 1964) gibi. Bunlardan başka, *Handbuch der Orientalistik*'te de Türk diyalektleri üzerine yazıları vardır.

"Radloff" Index der deutschen Bedeutungen, zusammengestellt und heraugegeben unter Leitung und Redaktion von A. v. Gabain und W. Veenker (Wiesbaden 1972) başlıklı eser de Gabain'in Türk sözlükçülüğüne bir katkısıdır.

Einführung in der Zentralasienkunde (Darmstadt 1979) adlı eseri Orta Asya çalışmalarına bir "giriş" olmak üzere yayımlanmıştır.

Uygurca alanındaki çalışmalarıyla büyük bir ün kazanmış olan Gabain, 1957'de Türk Dil Kurumunun muhabir üyeliğine seçilmiş, daha sonra şeref üyeliğine getirilmiştir.

1973'te Cumhuriyetimizin 50. yıl dönümünde Türk diline katkılarından dolayı Gabain'e hükûmetimizce şeref diploması verilmiştir.

Doğumunun 80. yıl dönümünde çalışma arkadaşları, dostları ve öğrencileri Gabain'e bir armağan sundular (*Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde.* Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern. Herausgegeben von Klaus Röhrborn und Horst Wilfrid Brands. 1981. XV + 246 s. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 14).

Son olarak, çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri Gabain için bir anma kitabı da yayımladılar (*Memoriae munusculum.* Gedenkband für Annemarie v. Gabain herausgegeben von Klaus Röhrborn und Wolfgang Veenker.. Wiesbaden 1994. 154 s. + 14 levha. Altaica Band 30. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica).

H. Eren: Annemarie von Gabain (1901 1993). TD 1993/ I, 213 - 215. s.; Klaus Röhrborn - Wolfgang Veenker: Annemarie v. Gabain (1901-1993). UAJb N. F. Band 12, 1993, 1-4. s.; Jens Peter Laut: Annemarie von Gabain 1901-1993. FUF 52, 1994, 367-374. s.

GADJANOV, Dimit"r (Gümülcine 1874-1947), Bulgar Türkologu. Edirne Lisesini bitirdikten sonra İstanbul'da Yüksek Ziraat Mektebinde okumuştur (1893). 1900 yılında Sofya Üniversitesinde Slav filolojisi öğrenimini bitirmiştir. 1909-1935 yılları arasında Sofya Üniversitesinde Türkçe (Osmanlıca) dersleri vermiştir. Gadjanov'dan önce Sofya Üniversitesinde Stoyan Tilkov (1870-1948) Türkçe (Osmanlıca) okutmanı olarak çalışmıştır. Bulgaristan'da Türklük bilimi Gadjanov'la üniversite düzeyine çıkmıştır.

Gadjanov, Türklük biliminde Kuzeydoğu ve Güneydoğu Bulgaristan ve Makedonya Türk ağızları üzerinde yapmış olduğu araştırmalarla tanınmıştır.

1910'da Viyana Bilimler Akademisinin kurduğu Balkan Komisyonunun yönetimi altında Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin âdet ve inançlarına ve dillerine ilişkin araştırmalar yapmaya başlayarak bölgede yaşayan yerli halkla ilişki kurmuştur.

Konstantin Jireček'in "Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguči in heutigen Bulgarien" (Praha 1889) başlıklı yazısını saymayacak olursak, Gadjanov'a gelinceye değin Bulgaristan Türklerinin *ethnique* yapısı ve dili üzerinde durulmamıştı. Gadjanov 1910 ve 1911 yılları yaz aylarında iki araştırma gezisi yaparak Vorläufiger Bericht über eine im Auftrag der Balkan-Kommission der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien durch Nordost-Bulgarien unternommene Reise zum Zweg der türkischen Dialektstudien. Unternommen von D. G. Gadžanov. Aus dem Anzeiger der philos.-hist. Kl. Ak. d. W. vom 8 Febr. (Jahrgang 1911, N-V, 15 s.) ve Zweiter vorläufiger Bericht über die ergänzende Untersuchung der türkischen Elemente im nordöstlichen Bulgarien in sprachlicher, kultureller und ethnographischer Beziehung. Unternommen im Jahre 1911 von D. G. Gadžanov. Aus dem Anzeiger d. ph.-h. Kl. d. K. Ak. d. W vom 24 Jan. (Jahrgang 1912, N-III), Wien, Balkan-Kommission d. k. Ak. d. W., 1912, 8 s.) başlıklı iki rapor yayımlamıştır. Ayrıca, "Gerlovo. Kratki etnografski beležki" (*Sbornik v čest' na Prof. L. Miletič.* Sofiya 1912. 104-117. s.) adlı bir yazısı da çıkmıştır.

T. Kowalski, Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est (Kraków 1933) başlıklı bildirisinde Gadjanov'un çalışmalarını gözden geçirmiştir. Daha sonra Mefküre Mollova da "Dimităr Gadžanov et les parlers turcs dans les Balkans" (LB XIV, 99-105. s.) adlı yazısında Gadjanov'un Balkan Türk ağızlarına ilişkin çalışmalarını değerlendirmiştir.

Gadjanov, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda Bulgar topraklarında yaptığı geziyi de işlemiştir (P"tuvane na Evlija Čelebi iz b"lgarskite zemi prez sredata na XVII vek. Periodičesko spisanie na B"lgarskoto Knižovno Družestvo v Sofija. LXX/ 9 - 10 (Plovdiv 1909), 639 - 724. s.).

"İzučavane na Makedonija v etnografsko dialektoložko (turski dialekti) otnošenie" (Ograničeno izdanie na Geografskija İn-t Oficialna B"lgarija prez 1916) başlıklı çalışmasında, Makedonya Türk ağızları üzerinde de durmuştur.

GIESE, Wilhelm Friedrich Carl (Stargard, Pommern 1870-Eichwalde, Teltow 1944), Alman Türkologu. 1891 yılında Greifswald Lisesini bitiren Giese, Greifswald Üniversitesinde teoloji ve doğu filolojisi okumuş, W. Ahlwardt'ın yanında bir doktora çalışması yapmıştır (1894).

Daha sonra Strassburg'da Theodor Nöldeke'nin yanında çalışmalarına devam eden Giese, 1899'da devlet sınavını vermiştir. Bundan sonra Georg Jacob'un teşvikiyle daha çok Türk dili üzerinde çalışmaya başlamış, 1899-1905 yılları arasında İstanbul'da Alman Lisesinde öğretmenlik yapmıştır. 1906'da Greifswald Üniversitesinde doçentlik sanını almış, 1906'da Karl Foy'un yerine Berlin'de Doğu Dilleri Semineri (Seminar für Orientalische Sprachen)'nde Türk dili profesörlüğüne atanmıştır.

1914-1915 yıllarında I. Dünya Savaşına katılan Giese, 1915'te İstanbul Darülfünunu müderrisliğine çağrılmıştır. 1920'de Breslau Üniversitesi profesörlüğüne atanan Giese, 1936 yılına kadar Breslau Üniversitesinde çalışmıştır. Yaşamının son yıllarını Berlin çevresinde Eichwalde'de geçirmiştir

Giese, 1933'te İstanbul Darülfünununda yapılan reform üzerine kurulan Ural-Altay dilleri karşılaştırmalı grameri kürsüsüne profesör olarak getirilmiştir.

Arap filolojisi alanında yetişen Giese, İstanbul'da öğretmenlik yaptığı yıllarda İç Anadolu'da gezilere çıkarak Türk dili üzerinde çalışmalara girişmiştir. Bu çalışmaları yanında yeni Türk edebiyatı ile de uğraşmış ve Mehmet Emin'in şiirlerini Almancaya çevirmiştir (*Neues von Mehmed Emin Bej.* ZDMG 1904, 117-146; *Neue Gedichte von Mehmed Emin Bej.* MSOS 1910, 1-51). Daha sonra Hüseyin Rahmi'nin *İffet* adlı romanından birtakım bölümleri Almancaya aktarmıştır (*Die Volksszenen aus Hüsēn Rahmī's Roman 'Iffet. Orientalische Studien.* Theodor Nöldeke zum 70. Geburtstag gewidmet. 1906, 1081-1091). G. Jacob'un *Vorträge türkischer Meddâhs* adlı eseri üzerine 1902'de İstanbul'da bulduğu bir eseri yayımlamıştır (*Der übereifrige Xodscha Nedim.* Türkische Bibliothek, 8. Berlin 1907). 1902 ve 1904 yıllarında yapmış olduğu dil araştırmaları sonunda *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch* adlı eserinin I. cildini yayımlamıştır (*Erzählungen und Lieder aus dem Vilajet Qonjah.* Halle-New York 1907, 126 s.). Giese, bu eserinde Akşehir yakınında Sultandağları Yürüklerinden derlediği örnekleri değerlendirmiştir. Konya valisi Ferit Paşanın yardımlarından yararlanmışsa da, bu yolda başka bir yayın yapamamıştır.

Türk dili yanında Türk (Osmanlı) tarihine de önem veren Giese, *Die ältesten osmanischen Geschichtsquellen* (Janus, I, 1921, 28-35. s.) adlı yazısını yayımladıktan sonra *Die altosmanischen anonymen Chroniken Tevārī0-i āl-i 'Osmān* adlı eserini baskıya vermiştir (Breslau 1922). Bu

eserin giriş bölümü Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte dergisinde çıkmıştır (*Einleitung zu meiner Textausgabe der altosmanischen Choniken Tevārīθ-i āl-i ʻOsmān*) (I, 1921-1922, 49-75. s.). Giese'nin Türk tarihine kazandırdığı bu kaynak, Mordtmann'ın önerisi uyarınca bilim çevrelerinde «Anonymus Giese» adıyla tanınmıştır.

Eski Osmanlı tarihi alanındaki çalışmalarına devam eden Giese, 1929'da Aşıkpaşazade tarihini de yayımlamıştır (*Die altosmanische Chronik des ʻĀšiqpašazāde.* Leipzig 1929; yeni bas. Osnabrück 1972). Bu eser 1914'te İstanbul'da Âli Bey tarafından yayımlanmıştı. Yeni yazmaların göz önünde tutulmasıyla Giese'nin meydana getirdiği yeni baskı, tarihçiler için her bakımdan güvenilir bir kaynak değerini kazanmıştır. Osmanlı tarihi kaynakları üzerinde yaptığı araştırmalar sonunda Giese, *Tevārīθ-i āl-i ʻOθmān*'ın Aşıkpaşazade ve Neşrî tarihleriyle karşılaştırılması üzerinde durmuş, ancak bu işe girişememiştir. Giese'nin bu yolda yazılmış birçok yazısı daha vardır (*Zum literarischen Problem der frühosmanischen Chroniken.* OLZ XXIX, 1926, 850-854; *Zum Wortschatz der altosmanischen anonymen Chroniken Tevārīθ-i āl-i ʻOθmān.* UJb VIII, 1928, 266-268; *Zum Āšiqpašazade-Problem.* OLZ XXV, 1932, 7-17; *Die verschiedenen Textrezensionen des Āšiqpašazade bei seinen Nachfolgern und Ausschreibern. Ein literargeschichtlicher Beitrag zur frühosmanischen Geschichtsschreibung.* Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1936).

Giese, Osmanlı devletinin kuruluşu ile ilgili tartışmalara da katılmıştır (*Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches.* Zeitschrift für Semitistik II, 1924, 246-271. Türkçe çev. TM I, 1925, 151-171). Onun bu yoldaki görüşlerini M. Fuad Köprülü değerlendirmiştir (*Osmanlı Devleti'nin kuruluşu.* Ankara 1959). *Das Seniorat im osmanischen Herrscherhaus* (MOG II, 1926, 248-256); *Die geschichtlichen Grundlagen für die Stellung der christlichen Untertanen im osmanischen Reich* (Der Islam, XIX, 1931, 264-277); *Bemerkungen zu G. Raquette, Eine kaschgarische Wakfurkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Turkestans* (UJb XI, 1931, 277-283) gibi çalışmaları da Türk tarihi bakımından önemlidir. *Die Osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik (Ragusa)* (*Festschrift Georg Jacob zum 70. Geburtstag.* Leipzig 1932. 41-56) adlı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır.

1934'te İstanbul'da toplanan İkinci Türk Dili Kurultayına katılan Giese, Türk dilinin özleştirilmesi ve yenileştirilmesine ilişkin görüşlerini Almanca olarak açıklamıştır (*Die Reinigung und Erneuerung der türkischen Sprache.* Fortschungen und Forschritte X, 1934, 407. s. ; *Neue Auffassung alter sprachwissenschaftlicher Begriffe.* Forschungen und Fortschritte X, 1934, 416-417. s.).

Giese 1936'da toplanan Türk Dil Kurultayına da katılmıştır.

Giese, Kraelitz von Greifenhorst'un çıkardığı Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte dergisinin II. cildine Paul Wittek'in yanında yazı kurulu üyesi olarak yer almıştır.

Eski Osmanlı filolojisi alanında seçkin bir uzman olan Giese, Breslau Üniversitesinde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Onun öğrencileri arasında Türkler de vardır (Tahsin Banguoğlu, Sadettin Buluç gibi).

Giese, ülkemizde de birtakım yazılar yayımlamıştır. "Türkçenin Ural-Altay lisanları arasında mevkii" (TY XIV, 1918, 208-221. s.) gibi.

Çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri 1941'de doğumunun 70. yıl dönümü dolayısıyla Giese için bir armağan çıkardılar (Die Welt des Islams, Sonderband, *Festschrift Friedrich Giese aus Anlaß des sienbenzigsten Geburtstags.* Leipzig 1941).

G. Jäschke: ZDMG 99, 1949, 7-10. s.

GİGANOV, İosif İvanoviç (? - Tobolsk 7.9.1800), Rus Türkologu. XVIII. yüzyıl sonunda Tobolsk Halk Okulunda Tatarca öğretmenliği yapmıştır.

Giganov Türklük biliminde Avrupa'da ilk Tatar gramerinin yazarı olarak ün almıştır. *Grammatika tatarskogo jazyka* adını taşıyan bu gramer 1798'de bütünlenerek 1801'de yayımlanmıştır (S. Petersburg 1801, 188 s.). Bu gramerden başka, Giganov iki sözlük (Tatarca-Rusça ve Rusça-Tatarca) de yazmıştır. Krıms'kiy'e göre, bu eserler Tobol Tatarlarının dillerinin öğretiminde sağlam bir temel oluşturmuş ve Türkologlar için değerlerini yitirmemişlerdir.

A. N. Kononov: BBSOT² 74-75. s.

GOMBOCZ, Zoltán (Sopron 18.6.1877-Budapeşte 1.5.1935), Macar dil bilgini. Budapeşte Üniversitesinde okumuş, daha sonra Paris'te Collège de France laboratuarında P. J. Rousselot'nun fonetik çalışmalarını takip etmiştir (1899). 1903-1904 yılları arasında Leipzig, Paris, Uppsala

ve Helsinki'de fonetik ve gramer alanında çalışmalar yapmıştır. 1905'te Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen Gombocz, 1906'da Budapeşte Üniversitesi doçentliğine getirilmiş, 1914'te Kolozsvár (Rum. Cluj) Üniversitesinde Ural-Altay dilleri profesörlüğüne atanmıştır. Bu görevde 1920 yılına değin kalmıştır. Daha sonra (1921) Budapeşte Üniversitesinde Macar dili kürsüsüne getirilen Gombocz, 1927'de Eötvös-Collegium müdürlüğü görevini de almıştır. 1927-1928 öğretim yılında Berlin Üniversitesinde ders vermiştir.

Avrupa ülkelerindeki dil akımlarını takip eden Gombocz, yalnız Macar dili alanında çalışmakla kalmamış, Altayistik ve özellikle Türkoloji alanında da değerli çalışmalar yapmıştır. Gombocz, 1906'da küçük bir Çuvaşça sözlük yayımlamıştır (Csuvas szójegyzék. NyK XXXVI, 1906, 1-23, 141-164).

Bu küçük sözlükte Aşmarin'in bir eserinde geçen Çuvaşça veriler, Finnisch - ugrische Forschungen dergisinin transkripsiyon sistemine göre işlenmiştir. Çuvaş ağızlarında kullanılan biçimlerin Çuvaşça karşılıkları köşeli parantez içinde verilmiş, ayrıca birtakım açıklamalar da eklenmiştir. Heikki Paasonen'in 1908'de çıkan Çuvaşça sözlüğünden sonra Gombocz'un küçük sözlüğü değerini yitirmişse de, bilimsel çalışmalarda ara sıra kullanıldığı göze çarpmaktadır. Onun bu alanda çıkan en büyük çalışması, Macar dilindeki eski Türk alıntılarına tahsis edilmiştir (*Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache.* MSFOu XXX, 1912). Bu eserin Macarcası 1908'de *Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink* (MNyTK 7. Budapest 1908) adı altında çıkmıştır. Yeni baskısı da *Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink* (Nytud. Ért. 24. Budapest 1960) başlığı altında yayımlanmıştır. Yazarın Macar ve Türk dilleri alanındaki sağlam bilgi ve gözlemlerine dayanan bu eser, yalnız Macar ve Türk dilleri arasındaki ilişkileri aydınlatmakla kalmamış, Türk diyalektlerinin ve özellikle Çuvaşçanın ses yapısını da ana çizgileriyle ortaya koymuştur. Gombocz'un bu eseri Türklük bilimi çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Bu eser üzerine birçok değerlendirme ve eleştiri çıkmıştır. Örneğin Oszkár Asbóth (KSz XII, 322-337) eseri Slavist olarak değerlendirmiş, Antal Horger (MNy VII, 446-458) ise eser üzerinde Macar dili açısından durmuştur. H. Paasonen'in "A magyar nyelv régi török jövevényszavai" (NyK XLII, 1913, 36-68) başlıklı yazısı da bu yolda değerli bir katkıdır. Çuvaşça üzerinde özel olarak uğraşmış ve bir Çuvaşça sözlük de yazmış olan Paasonen'in yazısında üzerinde durulmaya değer

birtakım gözlemler seslendirilmiştir. Ne var ki Gombocz'un eserinin "Altay dilleri" ve özellikle Moğolca açısından taşıdığı değer, eleştirici yazarların gözünden kaçmıştır.

"Altay dilleri" üzerinde de çalışan Gombocz, *Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen* (KSz XIII, 1912 - 1913, 1-37) adlı yazısında, "Altay dilleri"nin ses tarihiyle ilgili ana sorunlar üzerinde durmuştur. Bu yazının Macarcası 1905'te çıkmıştı (Az altaji nyelvek hangtörténetéhez. NyK XXXV, 241-284).

Gombocz'un en büyük eseri, Macar dilinin etimolojik sözlüğüdür (*Magyar etymologiai szótár. Lexicon Criticum- Etymologicum Linguae Hungaricae. I. A-érdem.* Budapest 1914-1930. II. *Erdő-geburnus.* Budapest 1934-1944). János Melich'le birlikte yazmış olduğu bu eser, 1914 yılından itibaren çıkmaya başlamıştır. Gombocz'un vakitsiz ölümünden sonra Melich bu anıtsal sözlüğü bütünlemeye çalışmıştır.

Gombocz'un belli başlı yazı ve yayınları: *A jelenkori nyelvészet alapelvei* (1898); *A vogul nyelv idegen elemei* (1898); *Nyelvtörténet és lélektan* (1902-1903); *Adalékok az obi-ugor nyelvek szókészletének eredetéhez* (1902); *Árja elemek a törökségben* (NyK XXXVI, 1906); *A szlávság török elemeiről* (Nyelvtudomány IV, 1913, V, 1914-1915); *Árpádkori török személyneveink* (MNyTK 16, 1915. 49 s.). *Adalékok a török nyelvtanhoz* (NyK XLIV, 1915, 407-427) başlıklı yazısında Gyula Németh'in *Türkische Grammatik* adlı grameri dolayısıyla Türk grameri ile ilgili birtakım sorunlar üzerinde durarak yeni gözlemler ortaya koymuştur. *A pannóniai avarok nyelvéről* (1916); A *besenyő* népnévről (1916); Über den Volksnamen *besenyő* (Túrán 1918); *Nyelvtörténeti módszertan* (MNyKk I, 1. Budapest 1922, 44 s.); A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. *Jelentéstan* (Tudományos Gyűjtemény 16. Pécs 1926. 109 s.); *Slavo-turcica* (1927).

Gombocz'un belli başlı çalışmaları iki ciltte toplanmıştır (*Gombocz Zoltán összegyűjtött művei.* I - II, Budapest 1938, 1940).

Gombocz'un yazılarının bibliyografyasını Miklós Zsirai vermiştir (NyK XLIX, 1935, XVII-XXIII).

Louis Ligeti: Zoltán Gombocz (1877 1935). KCsA I. Ergänzungsband 1936. 69 75; Lauri Hakulinen: Zoltán Gombocz. Virittäjä XXXIX, 287 289. s.; Gyula Németh: *Gombocz Zoltán* (Budapest 1972. 259 s. A mult magyar tudósai); Zoltán Gombocz. Ein ungarischer Sprachforscher. ALH XXII, 1972, 1-40. s.; Lajos Ligeti:

Gombocz Zoltán mint turkológus. MNy LXXIII, 395 - 401. s.

GRØNBECH, Kaare (Frederiksborg 28.9.1901-Kopenhag 21.1.1957), Danimarkalı Türkolog, Vilhelm Grønbech'in oğlu. Kopenhag Üniversitesinde öğrenim görmüş, Türkoloji problemleri üzerinde çalışmak imkânını bulmuştur. Dil biliminin en tanınmış temsilcilerinden biri olan Vilhelm Thomsen, bu üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmış ve Orhon yazıtlarını çözmüştür (1893). Grønbech'in babası Vilhelm Grønbech de Türklük bilimi alanında çalışmış ve Türk diyalektlerinin tarihî fonetiğine ilişkin bir eser yazmıştır.

1927 yılında üniversiteyi bitirdikten sonra Grønbech, 1928'de Türkiye'de bir araştırma gezisi yapmıştır. Øregoard Gymnasium'unda klasik filoloji dersleri veren Grønbech, boş zamanlarında *Der türkische Sprachbau I.*(Kopenhagen1936. 182 s.) adlı eseri üzerinde çalışmıştır. 1936'da bu eseri Kopenhag Üniversitesinde doçentlik tezi olarak kabul edilmiştir. Daha sonra yeni araştırma gezilerine çıkan Grønbech, 1937'de tekrar Türkiye'yi ziyaret etmiş, 1938-1939'da da 2. Danimarka Orta Asya Kurulu üyesi olarak Kuzeybatı Çin'de ve İç Moğolistan'da araştırmalar yapmıştır. Bu suretle Türk ve Moğol âlemini yakından tanımak imkânını bulmuş, eski Moğol yazmalarından oluşan zengin bir koleksiyon yapmıştır. Bu alandaki en zengin koleksiyonlar arasında yer alan bu yazmalar, bu gün Danimarka Kraliyet Kitaplığında saklanmaktadır.

Asya yolculuğundan döndükten sonra Grønbech, üniversitede öğretim üyeliğine getirilimiştir. 1942 yılında Kopenhag Üniversitesinde Orta Asya dilleri ve özellikle Türk dili kürsüsüne atanmış, 1946'da profesör (Ekstraordinaer Docent) ve 1947'de de ordinaryus profesör sanını almıştır. Grønbech, Kopenhag'da bir Orta Asya araştırmaları merkezi (Centralasiatiske Laboratorium) kurmuştur. 1943'te Kopenhag Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra yabancı bilim akademileri ve kuruluşları da Grønbech'i üyeliğe seçmişlerdir.

Grønbech'in *Der türkische Sprachbau I.* adlı eseri bilim çevrelerinde büyük bir övgüyle karşılanmıştır (Türkçe çevirisi: *Türkçenin Yapısı.* Ankara 1995).Yazar, Türk dilinin yapısını büyük bir açıklıkla ele alan bu eserinin II ve III. bölümleri üzerinde çalışmaya başlamışsa da, bu bölümleri bütünleyip yayımlayamamıştır. John R. Krueger, 1979'da bu eserin I. bölümünü *The Structure of the Turkic Languages* adıyla İngilizceye çevirmiştir (Indiana University Uralic and Altaic Series, No. 136. 189 s.).

Grønbech, Türk (ve Moğol) dil anıtlarına da önem vermiştir. Monumenta Linguarum Asiae Maioris dizisini kuran Grønbech, en önemli Türk ve Moğol yazmalarının faksimilelerini yayımlamayı tasarlamıştır. Grønbech, bu dizinin I. kitabı olarak 1936'da *Codex Cumanicus*'un yazmasını yayımlamıştır. Bu dizinin Subsidia bölümünde ise Latin yazısıyla yazılmış en eski Türkçe yazmanın sözlüğünü ortaya koymuştur (*Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus.* Kopenhagen 1942. 315 s. Monumenta Linguarum Asiae Maioris. Subsidia. Vol. I.). Bu dizinin IV kitabı olarak 1948'de Rabguzî'nin *Kısas-ı enbiyâ* adlı eserinin faksimilesini de yayımlamıştır (*Rabghuzi Narrationes de Prophetis. Cod. Mus. Brit. Add. 7851.* Reproduced in Facsimile. With an Introduction by K. Grønbech. Copenhagen 1948).

Grønbech, çağdaş diyalektler, Çuvaş ve Moğol halk edebiyatı üzerinde de çalışmıştır: *Tschuwaschische Gesänge. Transkription und Übersetzung der tschuwaschischen Original-liedertexte* (R. Lach, *Gesänge. russischer Kriegsgefangener.* I. Bd. 4. Abt.); *Specimens of Mongolian Poetry* (*Reports from the Scientific Expedition to the North-Western Provinces of China under the Leadership of Dr. Sven Hedin. The Sino-Swedish Expedition. Publication 21. VIII. Ethnography. 4. The Music of the Mongols, Part 1. Eastern Mongolia,* Stockholm 1943, 39-67). Bundan başka, Türk ve Moğol boylarının sosyal yapısını ve dinî inançlarını da irdelemiştir (*Et tyrkisk tabu-ord. In memoriam Kr. Sandfeld,* 1943, 80-84; *Begrebet navn på Tyrkisk. Festskrift til L. L. Hammerich,* Kopenhagen 1952, 269-272; *The Turkish system of Kinship, Studia Orientalia Ioanni Pedersen... dicata,* Kopenhagen 1953, 124-129).

Grønbech, *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı kolektif eserin yazılmasıyla ilgili çalışmalara da katılmıştır.

Turkish Inscriptions from Inner Mongolia (Monumenta Serica 4:1, Pekin 1939, 305-308), *Der Akzent im Türkischen und Mongolischen* (ZDMG XCIV, 1940, 375-390); *A Far Eastern Branch of the Aramaean Script* (Art and Letters, India and Pakistan, N. S. 22 (2): 60-66, London 1948), *Mongolian in Tibetan Script* (StO XIX, 6, 1953, 3-8), gibi yazılarında da Türklük bilimi bakımından değerli bilgi ve gözlemler vardır.

Omeljan Pritsak: Kaare Grønbech 1901-1957. UAJb XXIX, 1957, 81-87; John R. Krueger: In memoriam Kaare Grønbech. CAJ III, 1-5; Udo Posch: Kaare Grønbech as Mongolist and Turkologist. CAJ III, 1957-58, 6-

12; John R. Krueger: Bibliography of the Works of Professor Kaare Grønbech 1901-1957. CAJ III, 1957-58, 13-18. s.

GRØNBECH, Vilhelm Peter (Allinge, Bornholm 1873 - Helsingör 1948), Danimarkalı Türkolog, Kopenhag Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Başlangıçta İngiliz dili ve edebiyatı doçentliği yapmış (1908-1911), daha sonra din tarihi dersleri vermiştir. *Förstudier til tyrkisk lydhistorie* (Kopenhag 1902) adlı küçük eseri, Türk fonetiği üzerine yazılmış değerli bir çalışmadır. Yazar, bu eserinin Almanca özetini 1903'te yayımlamıştır (KSz IV, 1903, 114-125, 229-240, 384). Bu eser üzerine Holger Pedersen de bir yazı yazmıştır (*Türkische Lautgesetze*. ZDMG LVII, 1903, 535-561). John R. Krueger 1979'da bu eseri *Preliminary Studies in Turkic Historical Phonology* adıyla İngilizceye çevirmiştir (Indiana University Uralic and Altaic Series. No. 135. 162 s.).

Grønbech'in *Primitive Religion* (1915); *Folkenes sange. Ai Mergén. Et Heltedigt fra Altai* (1920); *Nordiske Myter og Sagn* (1929); *Goethe* (2 cilt, 1935-1939); *Hellenismen* (2 cilt, 1939]; *Paulus* (1940); *Hellas, Kultur og religion* (3 cilt, 1942-1945); *Buddha* (1952) gibi birtakım eserleri de vardır.

HALASI-KUN, Tibor (Zagreb, Avusturya-Macaristan 19. 1. 1914 - New York 19. 10. 1991), Macar Türkologu. Budapeşte Üniversitesinde öğrenim görmüş (1931 - 1936), Gyula Németh'in yönetiminde meydana getirdiği *Gennadios török hitvallása* (KCsA I. Ergänzungsband, 1936, 139-247) adlı çalışmasıyla doktorluk sanını kazanmıştır. Bu çalışmanın İngilizcesi "Gennadios' Turkish Confession of faith" başlığı altında yayımlanmıştır (AO XII, 1987-1992, 5-103). 1937-1942 yıllarında Budapeşte Üniversitesinin Türk Filolojisi Enstitüsünde asistan olarak çalışmış, 1943-1948 yıllarında ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Hungaroloji profesörlüğü yapmıştır.

1952 yılında Columbia Üniversitesinde görev alan Halasi-Kun, 1952-1959 yılları arasında Türkoloji öğretim üyesi olarak çalışmış, 1959 yılında Columbia Üniversitesinin Yakın Doğu Dil ve Kültürleri Bölümü başkanlığına getirilmiştir. Halasi-Kun, bu görevini 1966'ya kadar sürdürmüştür. 1963-1968 yılları arasında Türkiye'de Amerikan İlmî Araştırmaları Enstitüsü başkanlığında çalışmıştır. Bulgaristan (1932), Türkiye (1934, 1938, 1939, 1952, 1954, 1957, 1961, 1963, 1964, 1965,

1966, 1967, 1968), Lübnan (1967, 1969) ve Suriye'de (1969) araştırma gezileri yapmıştır.

Halasi-Kun, 1946'da Hungaroloji Enstitüsü yayınlarını çıkarmaya başlamış (2 cilt), 1950'de Hasan Eren ile birlikte Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar dergisinin I. cildini yayımlamıştır. Bu dergi, 60. doğum yılı armağanı olarak M. Fuad Köprülü'ye sunulmuştur. 1962 yılından başlayarak Publications in Near and Middle East Studies (Columbia Üniversitesi) dizisini yönetmiştir. Son olarak, Halil İnalcık'la birlikte Archivum Ottomanicum dergisini çıkarmaya başlamıştır (1969). Daha sonra Peter Golden ile birlikte Archivum Eurasiae Medii Aevi dergisini kurmuştur (1975).

Studia Caucasica dergisinin yazı kurulunda da görev almıştır (G. Dumézil, C. L. Ebeling, A. H. Kuipers, D. M. Lang, K. H. Schmidt, H. Vogt ile birlikte).

Halasi-Kun 1982'de emekliye ayrılmıştır. Yerine Kathleen R. F. Burrill geçmiştir.

ç Halasi Kun, "Oszmánli jövevényszavaink hangtanához" (MNy XXXIV, 1938, 287-306), "Osmanisch *paša*~ungarisch *baša"* (Annali del R. Istituto Orientale di Napoli, N. S. I, 1940, 97-102) başlıklı yazılarından sonra "Die mameluk-kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul" (KCsA III, 1940, 77-83) başlıklı yazısında, İstanbul'da Kıpçakça yazmalar üzerinde yapmış olduğu araştırmalara ilişkin bilgi vermiştir. İstanbul'da bulduğu *Et-Tuhfetü'z-zekiyye fil-Lûgati't-Türkiyye* adlı XIV yüzyıldan kalma Kıpçakça yazmayı 1942'de yayımlamıştır (*La langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arabe d'Istanboul.* II, Budapest 1942). Besim Atalay'ın bu yazmayı 1945'te yayımlaması üzerine "Philologica" (A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi V, 1947, 1-37; VII, 1949, 415-465) başlıklı yazılarında Besim Atalay'ın gerçekleştirdiği baskıya ilişkin gözlem ve eleştirilerini ortaya koymuştur. "Kipchak-Turkic Philology. The At-Tuhfat and its Autor" (AEMAe VI, 1985-1987, 31-39) başlıklı yazısı da bu yazma ve yazarıyla ilgili bir çalışmadır. "Kipchak Philology and the Turkic Loanwords in Hungarian, I" (AEMAe I, 1975, 155-210) başlıklı yazısında da *Et-Tuhfet*'ten yararlanmıştır. "Some Thoughts on Hungaro-Turkic Affinity" (AEMAe VI, 1985 [1987], 31-39) yazısı da bu yolda ilginç bir katkıdır. ɔ

Halasi-Kun, başlangıçta *Et-Tuhfet*'i Fransızcaya çevirmiş, ancak Bibliotheca Orientalis Hungarica dizisinde çıkarılması düşünülen bu çeviri,

II. Dünya Savaşının yol açtığı gelişmeler yüzünden yayımlanamamıştır. Son yıllarda Bibliotheca Orientalis Hungarica dizisinin yöneticisi L. Ligeti'nin önerisi üzerine *Et-Tuhfet'*i İngilizceye çevirmiştir. Bu çeviri Bibliotheca Orientalis Hungarica dizisinde çıkacaktır.

"Monuments de la langue tatare de Kazan" (Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata. Budapestini 1942-1947 138-155) başlıklı yazısının Türkçesi "Kazan Türkçesine ait Dil Yadigârları" başlığı altında "Philologica" (A. Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi VII, 1949, 690-740) dizisinin III. Bölümü olarak yayımlanmıştır.

"Orta-Kıpçakça *q-*, *k-* ~ *ø* Meselesi" (Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar. I, 1950, 45-61) ve "Avrupa'daki Osmanlı Yer Adları Hakkında Araştırmalar" (63-104) başlıklı yazılarının yanında A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde (VIII, 19 252-260) A. Decei, W Heffening ve A. Bombaci'nin yayınları üzerine birtakım değerlendirmeler de yayımlamıştır.

Halasi-Kun, Ankara'da Macar bilimsel ve edebî eserlerinin Türkçeye çevrilmesi çalışmalarına katıldığı gibi, İstanbul belgeliklerinde bulunan defterlerin yayımlanması ve değerlendirilmesi yolundaki çalışmalara da ağırlık vermiştir. Bu alanda özellikle Temes (Temeş) ve Szeged (Segedin) sancaklarına ilişkin kaynak ve belgelerin işlenmesine başlamıştır.

Bu yoldaki çaba ve çalışmalarını Amerika Birleşik Devletlerinde de sürdürmüştür. "Sixteenth-century Turkish Settlements in Southern Hungary" (Belleten XXVIII, 1964, 1-78); "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary, Ottoman: *dolna-, sredna-,* and *gorna-*" (AO II, 1970, 154-190); "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary, Ottoman: *nam-i diğer*" (*Studia Turcica.* Budapest 1971. 213-230); "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary, Ottoman: *nezd-i..., et socii*" (AO III, 1971, 5-169); "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary, Addenda to "Ottoman: *nam-i diğer*" (AO IV, 1972, 85-94); "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary: *Alba Ecclesia, Castrum Ér-Somlyó, Castrum Somlyó,* and *Maxond*" (*Hungaro-Turcica.* Studies in Honour of Julius Németh. Budapest 1976. 293-308); "Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary: *Bozvár, Castellum Cikóvásárhely, Castrum Cseri,* and *Sugya*" (RO XXXVIII, *Memorial Jan Reychman.* Warsaw 1976. 137-153); "Serbians and Rumanians in Ottoman Southeastern Hungary:

Detta"(*The Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds: The East European Pattern*. New York 1976. 113-127); "The Rumanians of *Districtus Volohalis Tverd* " (AO VI, 1980, 115-145); "The Realm of *Glad/Gilad*, Precursor of Ajtony, According to Some Ottoman Data" (Studia Turco-Hungarica V, 1981, 113-118); "Ottoman Toponymic Data and the Medieval Boundaries of Southeasterm Hungary" (*From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Early Modern Hungary*. New York 1982. 243-250); "The Rumanians of *Districti Volohales Monostor* and *Sugya*" (AO VIII, 1963, 61-207); "Ottoman Data on the History of the *Krašovans*" (AEMAe III, 1983, 157-182); "*Haram* County, and the Ottoman *Modava Nahiyesi*" (AO IX, 1984, 27-89); "*Krassó* County, and the Ottoman *Nahiyes Boğça, Kïrašova - Bïtïlnïk*, and *Şemlit'*, I: *Boğça Nahiyesi*" (AO X, 1985 [1987], 103-178); "*Krassó* County and the Ottoman *Nahiyes Boğça, Karašova Bïtïlnïk,* and *Şemlit'*, II: *Kıršova-Bıtılnık Nahiyesi*" (AO XI, 1986 [1988], 77-211); "Krassó County and the Ottoman *Nahiyes Boğça, Kïrašova - Bïtïlnïk*, and *Šemlit'*, III: *Şemlit' Nahiyesi* (AO XIII); "Ottoman Data on Lesser Çumania: *Keçkemet Nahiyesi - Varoş-i Halaş - Kariye-i Kökut*" (AEMAe IV, 1984, 89 - 149); "*Keve* County, and the Ottoman *Pançova nahiyesi*" (*Between the Danube and the Caucasus. Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*. V, Budapest-Leningrad 1981 [1987]), 103-151) gibi yazıları bu alanda çıkmış katkılardır.

Halasi Kun, J. Németh'in *Türkische Grammatik* (Berlin-Leipzig 1916) adlı gramerini İngilizceye çevirmiştir (*Turkish Grammar*. English Translation and Adaptation by T. Halasi-Kun. The Hague 1962; *Turkish Reader for Beginners*. English Translation and Adaptation by T. Halasi-Kun).

Et-Tuhfet'in çevirisi üzerinde çalışırken Arapça yazmada karşılaştığı birtakım sorunları çözümlemek üzere sık sık Suriye'ye (ve Lübnan'a) gitmiş, yerel diyalektlerin söz dağarcığını irdelemiştir. "The Ottoman Elements in the Syrian Dialects" (AO I, 1969, 14-91; V, 1973, 17-95; VII, 1982 [1983], 117-267) başlıklı yazısı bu yoldaki çabalarının sonunda ortaya çkmıştır.

"Evliya Çelebi as Linguist" (Festschrift Honoring Omeljan Pritsak. Harvard Ukrainian Studies III/IV, 1979-1980, 376-382) başlıklı yazısında Evliya Çelebi'yi dilci olarak değerlendirmiştir.

Arap ülkelerinde çalıştığı yıllarda, Beyrut'ta Yemen'in Resulî

hükümdarı Efdal Abbas'ın emri üzerine 1374'te yazılmış olduğu anlaşılan altı dilli bir sözlük bulmuştur. Sözlük, yaklaşık 1800 Arapça maddeyi kapsamaktadır. Bu maddelerde Arapça sözlerin Farsça, Türkçe, Rumca, Ermenice ve Moğolca karşılıkları verilmiştir. Rumca ve Ermenice veriler yaklaşık 700 maddeden oluşan ayrı bir bölümde toplanmıştır. Bu bölümden sonra yazmada Arapça sözlerin Farsça, Türkçe ve Moğolca karşılıkları verilmiştir. Bu yazmada geçen verileri Halasi-Kun, *The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongolian* adı altında baskıya vermiştir (AEMAe VIII). Yazmanın Türkçe (Kıpçakça) verilerini Halasi-Kun değerlendirmiştir. Moğolca verilerini L. Ligeti işlemiştir. Ermenice verilerini ise E. Schütz gözden geçirmiştir. Yazmanın Bizans Rumcasına ilişkin verilerini Peter B. Golden yayımlamıştır (The Byzantine Greek Elements in the Rasūlid Hexaglot. AEMAe V, 1987, 41-166).

Fuad Köprülü'nün siyasî yazılarını *Demokrasi yolunda* (On the Way to Democracy) adı altında (London-The Hague-Paris 1964) toplamış olan Halasi-Kun, The Encyclopedia Americana'da Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk tarihi ile ilgili birçok yazı da yayımlamıştır.

Çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri 70. doğum yılı dolayısıyla Halasi-Kun adına *Turks, Hungarians and Kipchaks* (A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun) başlıklı bir armağan yayımladılar (JTS 8, 1984). Archivum Ottomanicum dergisinin XIII. cildi de Tibor Halasi-Kun Memorial Volume (1994) olarak çıkmıştır. Gy. Hazai, "Bibliography of the Publications of Tibor Halasi-Kun" (AO XIII, 45-53) başlıklı yazısında Halasi-Kun'un yazı ve yayınlarının bibliyografyasını vermiştir.

Halasi-Kun, Macar Bilimler Akademisinin şeref üyeliğine seçildiği gibi, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumunun şeref üyeliğini de kazanmıştır.

Ö. Schütz: In memoriam Halasi-Kun Tibor (1914-1991). Keletkutatás 1992. ősz, 3-10; Edmond Schütz: In memoriam Tibor Halasi-Kun Jan. 19, 1914 - Oct. 19, 1991. AOH XLVIII, 1994, 5-14. s.

HANDJÉRİ, Alexandre (İstanbul 1760 - Moskva 12.6.1854), Rum kökenli sözlük yazarı. Soylu bir Rum ailesinden gelen Handjéri, sağlam bir öğrenim görmüş, Avrupa dillerinin yanında Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1805'te Babıali baştercümalığına getirilmiştir. 1807'de sultan tarafından Buğdan (Moldova) voyvodalığına atanmıştır. 1821 ayaklanması

sırasında ailesiyle birlikte İstanbul'dan Odessa'ya kaçmıştır. Rusya'da başlangıçta Novorossiysk genel valisinin yanında doğu dilleri tercümanlığı yapmış, daha sonra Moskva'ya gitmiştir.

Handjéri, Türklük bilimi alanında *Dictionnaire français-arabe-persan et turc, enrichi d'exemples en langue turque avec des variantes et de beaucoup de mots d'arts et de sciences* (I-III, Moscou 1840-1841 992, 658 ve 806 s.; yeni bas. 1976) adlı sözlüğün yazarı olarak ün almıştır. Sözlükte Fransız Akademisi sözlüğünün 1798 baskısının örnekleri Arapça, Farsça ve Türkçeye çevrilmiştir. Yazarın Asım efendinin Kamus çevirisinden yararlandığını biliyoruz. Handjéri, bu sözlük üzerinde 30 yıldan çok çalışmıştır. Quatremère'in bu sözlük üzerine yazdığı değerlendirme için bk. Journal des savants, année 1844, Paris 1844, 53-62. s.

Bianchi'nin *Dictionnaire français-turc* başlıklı sözlüğü, Handjéri sözlüğünün bir özetidir.

A. N. Kononov : BBSOT[2] 243-244. s..

HAZAI, György (doğ. Budapeşte 30.4.1932), Macar Türkologu. Budapeşte Loránd Eötvös Üniversitesinde okumuş, Gyula Németh, Lajos Fekete ve Lajos Ligeti'nin yanında yetişmiştir. 1954 ve 1955 yıllarında Bulgaristan'da Türk ağızlarını araştırmıştır. Németh'in yönetimi altında yapılan araştırma gezilerine katılan Hazai, 1956 yılında Bulgaristan'a çağrılmış, Sofya Üniversitesinde Türkoloji dersleri vermiştir (1956-1957). 1957'de Makedonya'da Türk ağızları üzerinde araştırmalar yapmış, daha sonra Berlin Üniversitesinde görev almıştır (1963-1982). Hazai son olarak Berlin'de Alman Bilimler Akademisi Turfan koleksiyonundaki Uygur yazmalarının yayımlanması için kurulan araştırma kurulunun başına getirilmiştir. Bu alanda çalışmalarına başlayan Hazai, P Zieme ile birlikte Uygurca metinleri yayımlamaya başlamıştır (Berliner Turfantexte).

Belli başlı yayın ve çalışmaları: "Les dialectes turcs du Rhodope" (AOH IX, 1959, 205-229); "Beiträge zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens" (RO XXXII, 1960, 83-100); "Textes turcs du Rhodope" (AOH X, 1960, 185-229); "Remarques sur les rapports des langues slaves des Balkans avec le turc-osmanli" (SSlav VII, 1961, 97-138); "Contributions à l'histoire d'une limite dialectale dans les Balkans" Orbis 10, 1961, 15-19; "Bartholomaeus Georgievits oszmán-török szövegeinek balkáni hátteréhez". NyK 76, 1974, 199-228.

Hazai, Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Enstitüsünde Gyula

Németh'in yönetimi altında bir çalışma grubu tarafından meydana getirilen *Sovietico-Turcica. Beiträge zur Bibliographie der türkischen Sprachwissenschaft in russischer Sprache in der Sowjetunion 1917-1957* (Bibliotheca Orientalis Hungarica 10. Budapest 1960. 319 s.) adlı eserin redaksiyonunu yaptığı gibi, büyük bir Türk şiiri antolojisi de ortaya koymuştur (*Szenvedélyek tengere.* Budapest 1961).

Hazai, 1982'de Macar Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiş ve bir yıl sonra akademi yayın evinin genel müdürlüğüne getirilmiştir (1983-1990).

1973'te XVIII. yüzyıl Türkçesine ilişkin bir eser (*Das Osmanisch Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptiontexten von Jakab Nagy de Harsány.* Bibliotheca Orientalis Hungarica 17. Budapest 1973. 498 s.) yayımlamış, 1978'de de Türk diline giriş (*Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache.* Budapest-Wiesbaden 1978. 190 s.) olmak üzere bir kitap yazmıştır.

Macar Bilimler Akademisine bağlı Kőrösi Csoma Derneği başkanlığına seçilen Hazai, Macaristan'da Türklük bilimi alanında etkin bir rol oynamaya başlamıştır.

L. Fekete'nin *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente* adlı eserini baskıya vermiştir (Budapest 1977).

Son yıllarda Türkoloji alanında iki büyük eser yayımlamıştır: *Bibliographisches Handbuch der Turkologie. Eine Bibliographie der Bibliographien vom 18. Jahrhundert bis 1979* (Budapest 1986. 583 s.); *Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft.* Teil I. (Budapest 1990. 493 s.).

Türkoloji alanındaki yayın ve çalışmaları göz önüne alınarak Hazai 1983 yılında Türk Dil Kurumu şeref üyeliğine seçilmiştir. 1980'de Türk Tarih Kurumunun haberleşme üyeliğine getirilmiş, 1990'da da Academia Europea'nın üyeliğini kazanmıştır. Ankara Üniversitesi de 1991'de Hazai'yi fahrî doktorluk sanıyla ödüllendirmişdir. Son olarak, Macar Bilimler Akademisi aslî üyeliğine getirilmiştir.

1975'te *Turkologischer Anzeiger/Turkish Annual* başlıklı yıllık Türkoloji bibliyografyasını yayımlamaya başlamıştır (Andreas Tietze ile birlikte).

Çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri doğumunun 65. yıl dönümünde Hazai'ye bir armağan sundular (*Studia Ottomanica.* Festgabe für Georg Hazai zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Barbara Kellner-

Heinkele und Peter Zieme. Wiesbaden 1997. XVI+264 s. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 47). Bu armağanın sonunda (233-264. s.) Hazai'nin yazı ve yayınları toplu olarak verilmiştir.

HEYD, Uriel (Köln 1913-Kudüs 13.5.1968), İsrailli Türkolog. Köln Üniversitesinde hukuk öğrenimi gören Heyd, daha sonra kendisini Yakın Doğu araştırmalarına vermiştir. 1934'te Kudüs Üniversitesinin Doğu Araştırmaları Enstitüsünde Gotthold Weil'in öğrencisi olarak okumuş, 1939'da M. A. ve 1947'de Ph. D. derecelerini kazanmış, 1939-1940 yıllarında İstanbul Üniversitesinde de uzmanlık öğrenimi görmüştür.

Türkçe öğrenen ve 1943-1948 yıllarında Jewish Agency'nin Orta Doğu Dairesine giren Heyd, İsrail devleti kurulduktan sonra, üç yıl Dış İşlerinde çalışmıştır. Washington'da (1948-1949) birinci kâtip, Ankara'da (1949-1951) müsteşar olarak görev yapan Heyd, 1950'de Kudüs'te doktorasını vermiş ve tezi *Foundations of Turkish Nationalism. The life and teachings of Ziya Gökalp* (London 1950, 174 s.) adı altında yayımlanmıştır. 1951'de üniversite eğitim kadrosuna giren ve 1959'da profesörlüğe getirilen Heyd, Kudüs Üniversitesi Müslüman Milletler Tarihi kürsüsü birinci profesörlüğüne atanmıştır. Yedi yıl Asya ve Afrika Araştırmaları Enstitüsünün müdürlüğünü yapan Heyd, İsrail'in doğu araştırmaları alanında yer almasını sağlamıştır. Son yıllarında Osmanlı hukuku ve özellikle ceza hukuku üzerinde çalışmıştır.

Heyd, Türk dili alanında *Language reform in modern Turkey* (Jerusalem 1954. 116 s.) başlıklı küçük eserin yazarı olarak tanınmıştır.

HINDOGHLOU, Artin (? - ?), Ermeni kökenli sözlük ve gramer yazarı. Türklük biliminde *Dictionnaire abrégé français-turc* (Vienne 1831, 502 s.; 2. bas. Vienne 1838) başlıklı sözlüğün yazarı olarak tanınmıştır. Bundan başka, *Grammaire théorique et pratique de la langue turke, telle qu'elle est parlée à Constantinople* (Paris 1834. VII+182 s.) adlı bir gramer de yazmıştır.

HOUTSMA, Martin Theodor (Irnsum 1851-1943), Hollandalı doğu bilgini. Leiden Üniversitesinde M. Rutgers'in İbranca ve M. J. de Goeje'nin Arapça derslerine devam etmiştir. 1874 yılında Leiden Doğu Yazmaları Bölümünde görev almış, 1875 yılında Leiden Üniversitesinde İslâm tarihi üzerine bir tez savunmuştur. Daha sonra Leiden Üniversite-

sinde Fars ve Türk dilleri öğretim üyesi olarak çalışmış, 1890-1917 yılları arasında da Utrecht Üniversitesinde İbranca dersleri vermiştir.

Houtsma, Arap tarihine ve diğer Müslüman kavimlerin tarihine ilişkin Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklar üzerindeki yayınlarıyla tanınmıştır. *Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure* (Leide 1902) adlı büyük eseri Türk tarihi bakımından değerli bir kaynaktır. 1894 yılında çıkan *Ein türkisch-arabisches Glossar* (Leiden 1894. 114+57 s.) adlı eserinde Leiden'de bulunan eski bir Kıpçakça yazmayı (*Tercüman-i Türkî ve Arabî*) yayımlamıştır. Bu eseri Ignácz Goldziher değerlendirmiştir (NyK XXIV, 1894, 364. s.). Daha sonra Leiden yazmasını A. K. Kurışjanov da işlemiştir (*İssledovanie po leksike staro-kypčakskogo pis'mennogo pamjatnika XIII v.-"Tjurksko-arabskogo slovarja"* Alma-Ata 1970). Bk. H. Eren: AOH XXX, 1976, 141-152. s.

Houtsma, Leiden yazmasının 1245'ten kaldığını bildirmişti. Ancak Barbara Flemming (Ein alter Irrtum der chronologischen Einordnung des *Tarğumān turkī wa ʿajamī wa muğalī.* Der Islam XLIV, 1968, 226-229) bu tarihi 1345 diye düzeltmiştir. N. Poppe (*Reminiscenses*. Bellington 1993) de bu tarihi 1343 olarak vermiştir (226. s.). Daha sonra (1927, 1928) Leiden yazmasının Moğolca bölümünü N. Poppe işleyecektir.

Houtsma'nın *Die Ghuzen-Stämme* (WZKM II, 1888, 219-233. s.) adlı yazısı da Oğuz boylarının tarihi bakımından yararlı bir çalışmadır. Bunlardan başka, *Ein alttürkisches Gedicht* (ZDMG XLIII, 1889, 69-98. s.) adlı yazısı da anılabilir.

Houtsma, Avrupa'da çıkan *İslâm Ansiklopedisi*'nin başredaktörü olarak da İslâm âlemi ve Türklükle ilgili çalışmalara büyük bir hizmette bulunmuştur.

İL'MİNSKİY, Nikolay İvanoviç (Penza 23.4.1822- Kazan 27.12.1891), Rus misyoneri ve Türkologu. Kazan İlâhiyat Akademisinde okumuş (1842 - 1846), daha sonra aynı akademide öğretim üyesi olarak görev almıştır. Rusya topraklarında yaşayan Türklerin ve özellikle Tatar ve Çuvaşların eğitim ve öğretimine önem vermiştir. İl'minskiy, adı geçen Türkler arasında Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma çalışmalarının bu yoldan daha kolaylıkla yürütülebileceğini savunmuştur. Bu yolda çalışmak üzere misyonerliğe başlayan İl'minskiy, Tatarca, Arapça gibi dilleri öğrenmiştir. 1851-1854 yılları arasında Suriye, Filistin ve Mısır'da bir araştırma gezisi yapmış, İslâmiyet ve Arap dili üzerinde çalışmıştır. 1858'de Kazan İlâhiyat

Akademisinden ayrılan İl'minskiy, Orenburg sınır komisyonunda tercüman olarak çalışmıştır. Tatar halk dilini bütün özellikleriyle öğrendiği gibi, Türkçe, Arapça ve Tatarcanın baskısından uzak kalmış olan "Kırgız" (Kazak) diyalektine karşı da özel bir ilgi duymuştur. Bu yolda İ. A. Altınsarin, A. A. Bobrovnikov, V V Katarinskiy'nin arkadaşlığını kazanmıştır. 1861'de Kazan Üniversitesinde Türk-Tatar dili öğretim üyeliğine atanan İl'minskiy, çalışma arkadaşları ile birlikte Çuvaşlar, Tatarlar ve Yakutlar için Rus alfabesine dayanan birtakım yazı sistemleri meydana getirmiştir.

İl'minskiy 1871'de Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir. 1884 yılında Bilimler Akademisinde doğu bilimleri alanında bir aslî üyelik açıldığında akademi seçim komisyonu, doğu dillerini bilen İl'minskiy'e üyelik önerisinde bulunmuşsa da, İl'minskiy bu üyeliğe daha lâyık bir aday olarak Türk diyalektleri alanındaki çalışma ve yayınlarıyla büyük bir ün kazanmış olan Wilhelm Radloff'u önermiştir.

İl'minskiy, Türklük biliminde *Baburname* (1857), *Kısas-ı Rabguzî* (1859) gibi eski Türkçe eserleri yayımlamakla ün kazanmıştır. Ayrıca, *Grammatika altajskogo jazyka* (1869) adlı gramerin yazarları arasında yer almıştır.

F. D. Aşnin: Pervaja pečatnaja grammatika altajskogo jazyka. Problema avtorstva. Tjurkologičeskij Sbornik 1975. Moskva 1978. 34-61. s.; A. N. Kononov: BBSOT[2] 103-105. s.

JARRING, Gunnar Valfrid (doğ. Brunnby 12. 10. 1907), İsveçli diplomat ve Türkolog. Lund Üniversitesinde okumuştur. 1933-1940 yılları arasında Lund Üniversitesinde Türk dili doçenti olarak çalışmıştır. 1940-1941 yıllarında İsveç'in Ankara büyük elçiliği ataşeliğinde, 1941'de Tahran elçiliği seksiyon şefliğinde bulunmuştur. 1945'te Tahran ve Bağdad'da, daha sonra Addis Ababa'da maslahatgüzarlık yapmıştır (1946-1948). 1948 yılında İsveç'in Hindistan büyük elçiliğine atanmış, buna ek olarak Seylan (1950-1951), İran (1951-1952), Irak ve Pakistan büyük elçiliklerini de uhdesinde bulundurmuştur. 1953'te İsveç Dış İşleri Bakanlığında Siyasî Bölüm müdürlüğüne getirilmiştir. Bu görevde 1956'ya kadar kalan Jarring, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı daimî temsilciliği (1956-1958) ve Güvenlik Konseyi temsilciliği de yapmıştır (1957-1958). Bundan sonra İsveç'in Amerika Birleşik Devletleri büyük elçiliği görevine atanan Jarring, 1958-1964 yılları arasında bu görevde kaldıktan sonra 1964'te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği büyük elçiliğine nakledilmiştir. Bu görevine ek ola-

rak kendisine 1965'te Moğolistan büyük elçiliği de verilmiştir. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı tarafından çeşitli siyasî işlerle görevlendirilen Jarring, son olarak Arap devletleriyle İsrail arasındaki anlaşmazlıklarda ara bulucu olarak çalışmıştır.

Uluslararası siyasî ilişkiler alanında yapıcı bir diplomat olarak ün yapmış olan Jarring, Türklük bilimi alanında da değerli çalışmalarıyla tanınmıştır.

Bu alanda Georg Raquette'in açmış olduğu çığırda çalışan Jarring, daha çok Doğu Türkistan diyalektleri üzerinde durmuştur. *The contest of the fruits. An Eastern Turki allegory* (Lund 1936) adlı eserinden sonra *The Uzbek dialect of Qilich (Russian Turkestan)* (Lund - Leipzig 1937) adlı bir diyalektoloji çalışması yazmıştır. 1935 yılında Afganistan'da toplamış olduğu Özbekçe metinleri *Uzbek texts from Afghan Turkestan* (Lund - Leipzig 1938) adı altında yayımlamıştır. *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre* (Lund - Leipzig 1938) adlı eseri bu alanda çıkan orijinal bir çalışmadır. Bundan sonra *On the distribution of Turk tribes in Afghanistan* (Lund - Leipzig 1939) adlı çalışmasını yazmıştır. Bu eserde 1935 yılında toplamış olduğu bilgileri değerlendirdiği gibi, bu konuda çıkmış olan bütün eski yayınları da kullanmıştır. *Zurufe an Tiere bei den Osttürken (Festschrift Friedrich Giese,* Die Welt des Islams, 1941) adlı yazısı da Doğu Türkistan alanına ilişkin verilerle doludur. Jarring'in bu alanda çıkan en büyük eseri, *Materials to the knowledge of Eastern Turki* adı altında yayımlanmıştır. Bu eserin 1946'da çıkan I. cildinde Hotan ve Yarkent'te toplanmış metinler vardır. 1948'de çıkan II. cilt, Kâşgar, Taşmalik ve Kuça'da derlenmiş metinlerden meydana gelmiştir. 1951'de çıkan III ve IV ciltlerde ise Guma folkloruna ilişkin metinler yanında Guma'da toplanmış etnolojik ve tarihî metinler yer almıştır. Bu alandaki çalışmalarını bütünlemek üzere Jarring, *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary* (1964) adlı bir sözlük de yayımlamıştır.

Son yıllarda anılarını yayımladığı gibi, bilimsel yayınlar da yapmıştır: *Literary Texts from Kashghar.* Lund 1980; *Some Notes on Eastern Turki (New Uighur) Munazara Literature.* Lund 1981; *Literary Texts from Kashghar.* Lund 1982; *The Moen Collectim of Eastern Turki (New Uighur) Proverbs and Popular Sayings.* Lund 1985; *Dervish and Qalandar.* Texts from Kashghar. Lund 1987. "The new romanized alphabet for Uighur and Kazakh and some observations on the Uighur dialect of Kashghar" (CAJ 25, 1981, 230 - 245) başlıklı yazısı da yeni bir

katkıdır. Son olarak "The toponym *Takla-makan*" (TL 1, 1997, 227-240) adlı değerli bir yazı yayımlamıştır.

Orta Asya'ya ilişkin anılarını *Åter till Kashgar: memoarer i nuet* (Stockholm 1979. 255 s.) adlı eserinde toplamıştır. Bu eser, Eva Claeson tarafindan *Return to Kashgar. Central Asian memoirs in the present* (Durham, N. C. 1986. 249 s.) adıyla İngilizceye çevrilmiştir.

Çalışma arkadaşları, doğumunun 80. yıl dönümünde Jarring adına bir armağan yayımladılar (*Turcica et Orientalia.* Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987. 204 s.).

Ulla Ehrensvärd "The Published Writings of Gunnar Jarring 1977-1988" (192-204) başlıklı yazısında Jarring'in 1977-1988 yılları arasında çıkan yazı ve yayınlarını toplamıştır. Bu yazı *Gunnar Jarring.* En bibliografi redigerad av Christopher Toll & Ulla Ehrensvärd. Stockholm: Svenska Forskingsinstitutet i Istanbul 1987 (71 s.) adlı yayını bütünlemiştir.

JIREČEK, Konstantin (Viyana 1854-1918), Çek tarihçisi. Güney Slavları (Bulgarlar, Sırplar)'nın tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. 1884 yılında Prag Üniversitesinde profesörlük görevine getirilmiş, daha sonra Viyana Üniversitesinde çalışmıştır (1893-1918). *Geschichte der Bulgaren* (1876, Çekçe, Rusça, Macarca ve Bulgarca çevirileri de vardır) adlı eseriyle Bulgar tarihi alanında büyük bir uzman olarak ün yapmıştır.

1879-1884 yılları arasında Bulgaristan'da görev almış olan Jireček, 1881-1882'de Sofya'da eğitim bakanlığı yapmıştır. Jireček, bakan olarak Bulgaristan'da öğretimin kurulması alanında ciddî teşebbüslere giriştiği gibi, kitaplık ve müzelerin kurulması ve eski eserlerin korunması için de çalışmıştır.

Jireček'in *Das Fürstentum Bulgarien* (1891) adlı eseri de değerli bir çalışmadır. Jireček büyük bir Sırp tarihi de yazmıştır (*Geschichte der Serben.* 2 cilt, 1911-1918, yeni bas. 1967, 462, 304 s.).

Jireček Türklük bilimi alanında *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguči im heutigen Bulgarien* (Sitzungsberichte d. Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. Praha 1889) adlı çalışmasıyla tanınmıştır (Bulgarca çevirisi: Periodičesko spisanie 1890, kn. 32-33, 211-

241. s.).

JOKI, Aulis Johannes (Viipuri 2.6.1913-Helsinki 8.2.1989), Fin dil bilgini. İlk ve orta öğrenimini Tampere'de yapmış, 1933 yılında olgunluk sınavını verdikten sonra Fin dili öğrenimi görmek üzere Helsinki Üniversitesine girmiştir. Ancak Joki, bilim eri olarak yalnız ana dili alanında çalışmakla kalmamış, ayrıca Ural dillerinin çeşitli kollarıyla uğraşmaya başlamış, özel çalışma alanı olarak da Ural dillerinin en uzak kolunu, Samoyed dillerini seçmiştir. Bilimsel çalışmaları derinleştikçe Joki, "Altay dilleri"ne karşı ilgi duymaya başladığı gibi, Çin diliyle ilgilenmek ihtiyacını da duymuştur.

1938'de Mag. Phil. sınavını verdikten sonra Fin-Ugor Kurumunun bursunu kazanarak Kai Donner'in bıraktığı bilimsel çalışma ve dil örneklerini baskıya vermek görevini almıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında (1944) Joki, Helsinki'de savaş tutsaklarıyla ilişki kurmak olanağını sağlayarak diyalektoloji çalışmaları yapmıştır. Sibirya'da konuşulan Kızıl, Şor ve Sagay gibi Türk diyalekterine ilişkin çalışmaları sonunda yazdığı "Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache" (StO XIX: 1, 1954, 47 s.) başlıklı küçük sözlük, onun Türkoloji alanında yaptığı ilk katkıdır.

Joki, Kai Donner'in bıraktığı dil örneklerini de değerlendirmiştir (Kai Donners kleinere Wörterverzeichnisse aus dem Jurak-, Jenissei- und Tawgysamojedischen, Katschatatarischen und Tungusischen. JSFOu LVIII: 1, 1956).

(Joki, Sibirya Türk diyalektleri üzerinde çalışırken Hakas ve Şor tutsaklarından birtakım folklor örnekleri de derlemiştir. Bu örnekler Irina Butanayeva'nın kontrolünden geçirildikten sonra İngilizceye çevrilerek "Material on Shor folklor" (JSFOu 78, 1983, 89-105. s.) başlığı altında yayımlanmıştır. Juha Janhunen'in yaptığı İngilizce çeviriler Joki'nin kontrolünden geçmiştir. N. P. Dırenkova'nın *Šorskij fol'klor* (Moskva-Leningrad 1940) adlı eserinden sonra Joki'nin yazısı bu yolda yeni bir katkıdır.)

1946-1947 öğretim yılında Joki, Stackholm'de tanınmış Sinolog Bernhard Karlgren'in yanında Çince öğrenmiştir. Daha sonra 1951-1957 yılları arasında Stockholm'de Fince okutmanlığı yapmıştır. Joki, *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen* (MSFOu 103, 1952, 395 s.) adlı çalışmasını İsveç'te yazmıştır. Bu eser Joki'nin, G. J. Ramstedt ve Martti

Räsänen'in öğrencisi olarak "Altay dilleri" alanında giriştiği araştırmaların güzel bir ürünüdür. Samoyed dil bilimi alanında Toivo Lehtisalo'nun yetiştirdiği öğrenciler arasında özel bir yer almış olan Joki, bu çalışmasında Kamas, Koybal, Motor ve Karagas gibi güney Samoyed dillerinde kullanılan yabancı öğeleri toplamıştır. Bu dillerin bu gün ölmüş veya Türkleşmiş olduğunu biliyoruz. Kamas dilini bilen son kadın 70'li yıllarda ölmüştür. Bu bakımdan bu dillerden kalan veri ve bilgiler çok sınırlıdır. Sayan Samoyedlerinin söz dağarcığı bu gün büsbütün yok olmuş, yitmiştir. Bu durumda Joki'nin, bu dillerden kalma verilerin gerçek bir alıntı olup olmadığının ışığa çıkarılmasında birtakım güçlüklerle karşılaşması kaçınılmazdı. Başka bir dili eski ana dilinden daha iyi bilen kaynak kişiler, unutmuş oldukları kendi ana dillerinin sözleri yerine Türkçe karşılıklarını kullanmaktan geri durmamışlardır. Bu açıdan bu verilere ilişkin maddelerde ağırlık daha çok verici dilde kalmıştır. Bu durum karşısında yazar, birçok Türkçe sözün kökeni üzerinde titizlikle durmak ihtiyacını duymuştur. Sayan Samoyedleri Türk diyalektlerinden kökenlenen yeni alıntıların yanında daha eski çağlardan kalma birtakım öğeleri de saklamışlardır. Joki, Moğol dilinin Buryat diyalektinden alınma birtakım sözler de ortaya koymuştur. Ayrıca, Tunguzcadan geldiği anlaşılan birkaç öğeden de söz etmiştir. Son olarak, Ket dilinden veya artık ölmüş olan Kott dilinden kalan birtakım sözleri bile tartışmıştır.

Bütün bu özellik ve kapsamıyla Joki'nin bu çalışması, Türklük bilimi için değerli bir katkıdır.

1957'de Helsinki'ye dönen Joki, Suomen Suku araştırma enstitüsünde sözlükçü olarak görev almıştır. Helsinki Üniversitesinde Ural dilleri doçentliğine getirilen Joki, 1965'e değin bu görevde kalmış, daha sonra Fin-Ugor dilleri profesörlüğüne atanmıştır. Joki, 1977'ye değin Helsinki Üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır.

Joki, 1959-1960 yıllarında Göttingen Üniversitesinde görev almıştır.

Y. H. Toivonen, *Suomen kielen etymologinen sanakirja* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII: 1-7, 1955-1981; XXVI+2293 s.) adlı sözlüğünü 1954'te baskıya vermeye başlamışsa da, ölümü yüzünden bu anıtsal eserini bitirememişti. Joki, 1957'den başlayarak Erkki Itkonen ve daha sonra Reino Peltola ile birlikte bu sözlüğü bütünlemeye çalışmıştır. Joki, sözlüğün II-VI. ciltleri üzerinde çalışmıştır. 1958-1978 yılları arasında yayımlanan bu ciltlerde onun kaleminden çıkan yaklaşık 2200 madde yer almıştır.

Joki, *Suomen sanojen alkuperä* başlıklı yeni köken sözlüğü çalışmalarına da katılmıştır.

Joki'nin en büyük bilimsel çalışması *Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen* (MSFOu CLI, 1973. XXVII+419 s.) başlığı altında çıkmıştır. Yazar, *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen* adlı çalışmasında dil bilimi alanındaki olağan üstü yetkisini sergilemişti. Bu çalışma onun bu yoldaki yetkisinin bir kat daha arttığına tanıklık etmektedir. Yalnız bu çalışmada kullanılan yayınların kısaltmaları 16 sayfaya sığdırılmıştır. Göz önüne alınan belli başlı dil ve diyalektlerin adları ise 5 sayfa tutmuştur. Bu çalışmada tartışılan sorunların büyük bir bölümü yalnız Ural dil bilimini ilgilendirmekle kalmayarak bilim ve kültür çevrelerinin ilgisini de çekmiştir.

Bu konuda buna benzer bilimsel bir yayın uzun yıllardan beri beklenmekte idi. Joki, bu eseriyle bu eski gereksinim ve beklentiyi karşılamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde (243 s.) bu yolda yapılan eski yayınlar değerlendirilmiş, ikinci bölümünde (104 s.) ise 222 etimolojinin yeni bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bölümde *amaç* 'saban', *bal, balta, bel* 'tarım aracı', *çekiç, kendir, kunduz, tasma* gibi Türkçe sözlerin kökeninden de söz edilmektedir. Bunlardan başka, Tatarca *arış* 'çavdar', Çuvaşça *karas* ~ Tatarca *kerez* 'bal gümeci', Başkurtça *kerte* ~ Tatarca *kirte* ~ Çuvaşça *karta* 'çit', Çuvaşça *purtă* 'balta' gibi birçok sözün kökeni de tartışılmaktadır. Joki'nin bu eseri de Türk dili üzerinde çalışmak isteyenler için değerli bir kaynaktır.

Joki, Kai Donner'in derlediği Kamasça dil örneklerini işleyerek bir sözlük yayımlamıştır (*Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik.* Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII. 1944. LI+ 216 s.). Daha sonra "Ketica. Materialien aus dem Ketischen oder Jenisseiostjakischen" (MSFOu 108, 1955, 135 s.) başlıklı yazısında ise Kai Donner'in topladığı Ketçe dil örneklerini işlemiş, baskıya vermiştir. Ketçenin Çin-Tibet dillerine bağlı bir kol olduğu bilim çevrelerinde yaygın bir inançtır. Joki de bu inancı benimsemiştir. Kai Donner'in derlemeleri bu yoldaki çalışmalar için büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Joki'nin "Der wandernde Apfel" (StO XXVIII: 12, 1964, 19 s.) başlıklı yazısı Türkçe *elma (< alma)* sözünün kökeni açısından ilginç bir katkıdır.

Joki, birçok bilim kurumunun üyeliğine seçildiği gibi, Türk Dil Kuru-

munun şeref üyeliğini de kazanmıştır.

W. Schlachter: Aulis J. Joki zum 75. Geburtstag. UAJb 8, 1988, N. F. 187 - 188. H. Eren : Aulis J. Joki (1913 - 1989). TD 1991/I, 211 - 213. s.

KAKUK, Zsuzsa (doğ. Nagytálya, Heves 13.8.1925), Macar Türkologu. Debrecen Üniversitesinde okumuştur (1945-1950). 1951 yılında Budapeşte Üniversitesinde Gyula Németh'in yönetiminde *A magyar nyelv oszmán-török jövevényszavai* adlı bir tez üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu tezin bir bölümü olarak, maddî kültür çerçevesine giren alıntıları 1955'te adaylık tezinde gözden geçirmiştir. Bundan sonra çalışmalarını genişleterek, Macar kaynaklarında geçen bütün Türkçe (Osmanlıca) alıntıları değerlendirmiştir (*Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise.* Bibliotheca Orientalis Hungarica XIX. Budapest 1973. 660 s.). Bu eserde Macar dilinde kullanılan Osmanlıca alıntıları toplamakla kalmamış, bu sözleri XVI ve XVII. yüzyıl Türk dili bakımından da değerlendirmiştir. "Cultural words from the Turkish occupation of Hungary" (Studia Turco-Hungarica IV, 1977, 116 s.) başlıklı çalışması da bu yolda yeni bir katkıdır.

Kakuk, Lajos Kossuth'un Türk diliyle ilgili not ve yazılarını da yayımlamıştır: "Kossuth kéziratai a török nyelvről" (1967). Fransızcası Acta Orientalia Hungarica dergisinde çıkmıştır: "Les manuscrits inédits de Kossuth sur la langue turque" (AOH XXII, 1969, 81-105).

Buna paralel olarak Kakuk, Türk diyalektolojisi alanında da çalışmış, özellikle Bulgaristan Türk ağızları üzerinde durmuştur: "Le dialecte turc de Kazanlyk" AOH VIII, 1959, 169 - 187, 241 - 311. s. ; "Die türkische Mundart von Küstendil und Michajlovgrad" ALH XI, 1961, 301 - 386. s. "Türkische Volksmärchen aus Küstendil" UAJb XXXIII, 1961, 90 - 94. s.; "Le dialecte turc d'Ohrid en Macédoine" AOH XXVI, 1972, 227-282. s.

1960'ta Çin'de bir araştırma gezisi yapmış olan Kakuk, Salar ve Uygur ağızları üzerinde de çalışmıştır: "Textes salars" AOH XIII, 1961, 95-117. s. "Un vocabulaire salar" AOH XIV, 1962, 173-196. s.; "Sur la phonétique de la langue salare" AOH XV, 1962. 161-172. s.; "Chants ouïgours de Chine" AOH XXV, 1972, 415-429. s.

Kakuk, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* adlı kolektif

eserin Türkçe alıntılarla ilgili maddelerini de yazmıştır. Son olarak, Ignác Kúnos'un Türk savaş tutsaklarından toplamış olduğu dil ve folklor örneklerinin yayımlanması görevini de üzerine almıştır: "Poésie populaire tatare recueillie par I. Kúnos" (AOH XVII, 1963, 83-97. s.); "Ignác Kúnos' Nachlass in der Orientalischen Sammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften." Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951-1976. Oriental Studies 2. Budapest 1978. 115-126. s.; "Tatarskij material Ignaca Kunoša." ST 3, 1987. 53 - 57. s. Kúnos'un derlediği Tatar türkülerini ve halk masallarını *Kasantatarische Volkslieder* (Budapest 1980. 141 s.) ve *Kasantatarische Volksmärchen* (Budapest 1989. 221 s. Imre Baski ile birlikte) adı altında yayımlamıştır. Kúnos'un Kırımlı savaş tutsaklarından derlemiş olduğu mani ve türküleri *Kırım Tatar Şarkıları* (Ankara 1993. VII+208 s.) adlı eserde toplamıştır. Kúnos'un derlemelerinde geçen Tatarca sözleri içine alan *Kasantatarisches Wörterverzeichnis* adlı eseri de Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkacaktır (Imre Baski ile birlikte). Bunlardan başka, Kúnos'un Mişerlerden derlediği örnekleri de değerlendirmiştir: "Das Kaufmannsleben der Mischärtataren" *Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata.* Napoli 1982. 291-303. s.; "Ein mischärtatarischen Wörterverzeichnis" AOH XXXVI, 1982. 241 259. s.

Kakuk, *Hungarian Turcology 1945-1974. Bibliography* (Budapest 1981. *Oriental Studies 5.* 187 s.) adlı kitabında Macar Türkolojisinin 1945-1974 yılları arasındaki yayınlarını toplamıştır. Bu kitap, J. Moravcsik ve L. Rásonyi'nin bu yoldaki yayınlarını bütünlemiştir.

1971'de Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji kürsüsünün yönetimiyle görevlendirilmiş, daha sonra emekliye ayrılmıştır.

Kakuk, Türk Dil Kurumu şeref üyeliğine seçilmiştir.

KANNISTO, Artturi (1874-1943), Fin dilcisi. Vogul dili alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Fin-Ugor Derneği (Suomalais-Ugrilainen Seura) ve Helsinki Üniversitesi tarafından sağlanan bir bursla Vogullar arasında çalışmış (1901-1906), zengin halk edebiyatı ürünleri derlemiştir. Bu çalışma ve gözlemlerine dayanan Kannisto, Vogullar ve Vogulca üzerine birçok yayın yapmıştır. *Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen* (FUF XVII, 1925, 1-264. s.) başlıklı çalışması Türklük bilimi alanında değerli bir katkıdır. Bu çalışmada Kannisto 554 sözün etimolojisini vermiştir. Yazara göre, bu etimolojilerden 508'i kesindir.

Matti Liimola-Vuokko Kulmala: Artturi Kannisto und sein Lebenswerk. JSFOu 73, 1975, 23-35. s.

KATANOV, Nikolay Fedoroviç (19.5.1862 Kazan 10.3.1922), Sagay (Türk) kökenli dil, folklor, etnografya, arkeoloji ve tarih bilgini. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde okumuş, W. Radloff, İ. N. Berezin, V D. Smirnov gibi bilginlerin yanında yetişmiştir. 1889 yılında üniversiteyi bitiren Katanov, Castrén'in Koybalca sözlüğünü ve örneklerini Rus alfabesine çevirerek yayımlamıştır (*Castrén's Koibalisch-deutsches Wörterverzeichnis und Sprachproben des koibalischen Dialectes.* Mélanges Asiatiques IX, 1886, 97-205). Daha sonra Katanov, 1888-1892 yılları arasında Sibirya ve Doğu Türkistan'da bir araştırma gezisi yapmıştır. Bu gezi sonunda *Sredi tjurkskix plemen* (İzvestija Russkogo Geografičeskogo Obščestva XXIX, 1893-519-541) başlıklı bir yazı yazdığı gibi, mektuplarını da yayımlamıştır (*Pis'ma N. F. Katanova iz Sibiri i Vostočnogo Turkestana.* Zapiski İmp. Akademii Nauk LXXIII, 1893, 1-62, 89-95, 107-114). 1893'te *Sagajskie tatary Minusinskogo okruga* (ŽS 1893) adlı bir yazısı daha çıkmıştır. Katanov'un Doğu Türkistan'da derlediği folklor örneklerini Karl Menges yayımlamıştır (*Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan aus dem Nachlaß von N. Th. Katanov.* SBAW 1933. 1173-1293; yeni bas. 1976). II. bölümü el yazması olarak çıkmıştır (Berlin 1943. 185 s.).

Katanov, 1894 yılında Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsüne atanmıştır. Ölümüne kadar bu görevde kalan Katanov, Türk dili, Türk edebiyatı (özellikle Osmanlı edebiyatı ve Çağatay edebiyatı), Türk tarihi ve Türk folkloru ve etnografyası üzerine dersler vermiştir. (Kazan Üniversitesinde Doğu Dilleri Kürsüsü 1919 yılında kaldırılmıştır.)

Türk diyalektleri alanındaki çalışmalarını sürdüren Katanov, 1897 ve 1898 yıllarında Başkurtlar arasında da dil araştırmaları yapmıştır. Daha çok Sibirya Türk diyalektlerinin uzmanı olarak tanınmış olan Katanov, en büyük eserini Uryanhay (Tuva) diyalekti alanında vermiştir (*Opyt issledovanija urjanxajskogo jazyka s ukazaniem glavnejšix rodstvennix otnošenij ego k drugim jazykam tjurkskogo kornja* (2 cilt, 1903, XLII+1539+8+LX s.). Katanov'un bu eseri üzerine bilim dergilerinde birçok değerlendirme ve eleştiri çıkmıştır (M. Hartmann, B. Munkácsi, P Melioranskiy).

Katanov'un, *Narečija urjanxajcev, abakanskix tatar i karagasov* adlı eseri Radloff'un yayımladığı *Obrazcy narodnoj literatury tjurkskix plemen* dizisinde (IX. cilt) çıkmıştır (1907). *Die aus dem Russischen entlehnten Fremdwörter des Sagai-Dialectes* (Mélanges Asiatiques IX, 1887), *Verzeichnis der sagaischen Namen der Flüsse, Dörfer, Städte und Stämme, welche die Unterthanen des Steppengerichts der vereinigten Stämme (an der Mündung des Askys) bilden* (Mélanges Asiatiques IX, 1887) ve *O pogrebal'nyx obyčajax tjurkskix plemen* (1894) adlı yazıları da bu alanda yapılmış çalışmalarıdır.

Katanov *Sravnitel'nyj slovar' tjurkskix narečij* adlı bir sözlük de yazmıştır. Ancak bu sözlük yayımlanamamıştır. Yazma olarak Tataristan Devlet Arşivinde saklanmaktadır.

Katanov'un kitapları Türkiye hükûmeti tarafından satın alınmış (1920), İstanbul Üniversitesine bağlı olarak kurulan Türkiyat Enstitüsü kütüphanesine verilmiştir.

S. N. İvanov, *Nikolaj Fedorovič Katanov (Očerk žizni i dejatel'nosti)* (Moskva-Leningrad 1962, 2. bas. Moskva 1973) adlı çalışmasında Katanov'un yazılarının bibliyografyasını vermiştir (99-108. s.).

Z. V Togan: Hâtıralar. İstanbul 1969. 65 - 66. s., A. N. Kononov: BBSOT[2] 119-121. s.

KATARİNSKİY, Vasiliy Vladimiroviç (1846 - 20. 5. 1902), Rus Türkologu. Kazan Seminerinde ve Kazan İlâhiyat Akademisinde okumuştur. N. İ. İl'minskiy'nin öğrencisi olan Katarinskiy, 1872-1875 yılları arasında Çeboksarı okullarında çalışmış, bir süre de Rus dili öğretmenliği yapmıştır. 1875'te Orenburg öğretim çevresinde Tatar, Başkurt ve Kırgız (Kazak) okullarında müfettişlik görevine getirilmiştir.

Katarinskiy, Türklük bilimi tarihinde *Kratkij russkobaškirskij slovar'* (Orenburg 1893)1 ve *Baškirsko-russkij slovar'* (Orenburg 1899 [1900]. 237 s.) adlı sözlüklerin yazarı olarak tanınmıştır (*Kratkij russkobaškirskij slovar'*da yazarın adı verilmemiştir.)

Bunlardan başka, *Kratkij kirgizsko-russkij slovar'* (Orenburg 1895. 3. bas. Orenburg 1898), *Kirgizsko-russkij slovar'* (Orenburg 1897. 243 s.) ve *Russko-kirgizskij slovar'* (Orenburg 1899-1900) adlı Kırgızca (Kazakça) sözlükleri yazdığı gibi, *Grammatika kirgizskogo jazyka. Fonetika, êtimologija i sintaksis* (Orenburg 1898. 196 s.) adlı bir gramer de yazmıştır. Bu gramer, P. M. Melioranskiy'nin değer verdiği bir çalışmadır.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 121. s.

KÂZIM BEĞ, Mirza (Aleksandr Kasimoviç) (Reşd 22.7.1802 - Pavlovsk, S. Petersburg 27.11.1870), Azerî kökenli İranist, Türkolog ve Arabist. Hacı Muhammed Kasım Kâzım Beğ'in oğludur. Babası Doğuda yaptığı gezi sırasında Reşd valisinin kızıyla evlenmiş (1801), 1807-1820 yıllarında Derbend'de şeyhülislâmlık yapmıştır. 1811 yılında Derbend'e gelen Kâzım Beğ, seçkin öğretmenlerden dinî bir öğrenim görmüştür. Oğlunun yeteneğini gören babası onu şeyhülislâm adayı olarak yetiştirmeye çalışmıştır. Aile çevresinde ana dillerini (Türkçe ve Farsça) öğrenmiştir.

Babası Hacı Kasım Beğ, İran'dan gelerek Derbend şehrine yerleşmiştir. Ancak 1820 yılında Avarya'ya iltihak eden Derbend hanı ile gizli ilişki kurmakla suçlandırılarak Ruslar tarafından Astarhan şehrine sürülmüştür. Babasının sürgüne gönderilmesi üzerine Kâzım Beğ de Astarhan'a gitmiştir. Daha Derbend'de iken yerli bilginlerden de düzenli bir eğitim ve öğrenim gören Kâzım Beğ, orada da çalışmalarını sürdürmüştür.

Astarhan, Kâzım Beğ'in yaşamında önemli bir yer tutar. Bu sıralarda bu şehir Avrupa Hristiyan misyonerlerinin merkezi haline gelmiş bulunuyordu. Yabancı dillere büyük önem veren Kâzım Beğ, Avrupa dillerini ve özellikle İngilizce öğrenmek üzere Astarhan'da çalışan misyonerlerle ilişki kurmuş, İngilizceyi öğrenememişse de, sürekli ve ağır bir iç bunalım sonunda İslâmlıktan uzaklaşarak tanassur etmiştir. Bunun üzerine Kâzım Beğ yalnız aile çevresinden uzaklaşmakla kalmayarak, ayrıca bütün Müslümanların nefret ve tepkisiyle de karşılaşmıştır. Bu durum karşısında misyonerlerin yanında sığınak aramış ve kutsal kitapların doğu dillerine çevrilmesinde onlara yardım etmiştir.

Rusya'da yaşayan Türklerin öğretim kuruluşlarında bir görev alamayan Kâzım Beğ bunun üzerine Omsk şehrinde genel valinin tercümanlığına getirilmiş, 31. 10. 1826'da da Kazan Üniversitesinde Arap ve Fars dilleri okutmanlığına atanmıştır. 1828'de Tatar dili okutmanlığı Türk-Tatar dili kürsüsü haline gelmiştir. İbrahim Halfin'in ölümü (13 Ocak 1829) nden sonra 1830'da doğu dilleri profesör yardımcılığına getirilen Kâzım Beğ, üniversitede Tatar dili öğretimini üzerine almış, 1836 yılında Kazan Üniversitesinde Türk-Tatar dili profesörlüğüne getirilmiştir.

N. İ. Veselovskiy'e göre, Rusya'da Doğu araştırmalarında Petersburg'da J. J. Sękowski ve Kazan'da Kâzım Beğ çığır açıcı bir rol

oynamışlardır.

1861'de Kazan Üniversitesinde Türk-Tatar dili öğretim üyeliğine Kâzım Beğ'in öğrencisi Nikolay İ. İl'minskiy (1822-1891) getirilmiştir.

Kâzım Beğ asıl ününü Azerî Türkçesi ve Türklük bilimi alanındaki çalışmalarına borçludur. Onun yazmış olduğu *Grammatika turecko-tatarskogo jazyka* (Kazan 1839) adlı eserin Türk dili araştırmalarında önemli bir yeri vardır. Bu eserin 2. baskısı 1846'da *Obščaja grammatika turecko-tatarskogo jazyka* adı altında çıkmıştır. Kâzım Beğ, bu eseriyle P N. Demidov armağanını da kazanmıştır. Avrupa bilim çevrelerinde takdirle karşılanan bu gramer, J. Th. Zenker tarafından Almancaya da çevrilmiştir (*Allgemeine Grammatik der türkisch-tatarischen Sprache.* Leipzig 1848 - 1849. Yeni bas. 1981. 26, 342 s., 7 levha). Kâzım Beğ eserinin I. baskısında P Amédée Jaubert'in *Elémens de la grammaire turke à l'usage des élèves de l'Ecole royale et spéciale des Langues orientales vivantes* (Paris 1823, 2. bas. 1833) adlı gramerini esas olarak almıştır. Jaubert'in gramerini Kazan Üniversitesi öğrencilerinden İ. N. Berezin Rusçaya çevirmişti. Kâzım Beğ, Berezin'in yapmış olduğu çeviriyi gerekli düzeltmelerden sonra Türk gramerinin esası olarak kullanmıştır. Kâzım Beğ'in gramerinde sistemli olarak Tatar ağızları üzerine karşılaştırmalar yapılmış, bu ağızlar arasındaki farklar belirtilmiştir. Kâzım Beğ bu eserinde Rusça olarak ilk kez Türk dilinin gramerini «Tatar dili» (Kazan, Sibirya, Orenburg ve Azerî) ile karşılaştırmak suretiyle yazdığı gibi, Jaubert, Davids gibi Türkologların gözlemlerini de düzeltmiştir. Bu gramer Rus üniversitelerinde uzun süre ders kitabı olarak kullanıldığı gibi, Zenker'in çevirisi sayesinde XX. yüzyılın başlarına değin Batıda da kullanılmıştır.

Bu gramer yazara geniş bir ün sağlamıştır. B. Dorn, İ. N. Berezin, W. Schott gibi bilginler bu eser üzerinde durmuşlardır. Otto Böhtlingk de eserin 2. baskısını ve Zenker'in çevirisini değerlendirmiştir. Kâzım Beğ'in eserini son olarak A. M. Demirçizade gözden geçirmiştir (1964).

Kâzım Beğ'in grameri morfoloji ve özellikle sentaks bölümlerinde Türk grameri alanında yeni bir adımdır. Ancak, yazar fonetik bölümünde Jaubert'in örneklerini değerlendirmişse de, birtakım eksikliklerin kalmasını önleyememiştir (Örneğin bu bölümde ses uyumu üzerinde durulmamıştır).

Kâzım Beğ geçen yüzyılın seçkin Türkologları arasında önemli bir yer tutar. Her şeyden önce *Türk-Tatar Grameri* Türkolojinin bir bilim kolu olarak gelişmesinde yeni bir adımdır. Doğu bilgini tipini çağdaş bilimin metotlarıyla birleştiren Kâzım Beğ, değerli bir pedagog olarak birçok

öğrenci yetiştirmiştir. Türkolog (ve İranist) İ. N. Berezin, N. İ. İl'minskiy ve Mongolist K. F. Golstunskiy gibi.

Kâzım Beğ 1826 - 1849 yılları arasında Kazan Üniversitesinde Tatarca, Türkçe, Farsça ve Arapça dersleri vermiştir. 1849'da Petersburg Üniversitesine geçmiş, bu üniversitede Doğu Dilleri Fakültesinin birinci dekanı olarak da tanınmıştır. 1846'da Türk-Tatar Dili Kürsüsünün yönetimini öğrencisi İl'ya N. Berezin üzerine almıştır. Bir yandan karşılaştırmalı bir Türk diyalektleri grameri yazan Kâzım Beğ, bir yandan da ortak bir Türk dilinin kurulması yolunda çalışmıştır. Kâzım Beğ'in üzerinde durduğu bu konu daha sonra Kırım Türklerinden Gaspıralı İsmail Bey tarafından benimsenecektir.

1804 yılında çıkan bir kanun gereğince Rus üniversitelerinde Türk dili öğretimi Doğu dilleri içinde yapılıyordu. Kâzım Beğ, Türk dili öğretiminin bağımsız bir bilim alanı olarak ele alınmasını da sağlamıştır.

Kâzım Beğ yalnız Türk dili alanında çalışmakla kalmayarak tarih alanında da değerli eserler vermiştir. Kafkasya tarihi için önemli bir kaynak olan *Derbendname* adlı eser, onun tarafından yayımlanmıştır (The Derbend-Nāmeh. Mémoires présentées à l'Académie Impériale de St. Petersburg VI, 1851, 435-711). Bunlardan başka, Kâzım Beğ dinler tarihi üzerinde de çalışmıştır. Onun bu yoldaki en tanınmış eseri, Babîlere tahsis edilmiştir *(Bab i Babidy)* [1865].

A. N. Kononov: BBSOT^2 109-113. s.

KLAPROTH, Heinrich Julius von (Berlin 11.10.1783- Paris 8.8.1835), Alman kökenli dil, tarih, coğrafya ve etnografya uzmanı ve gezgin. Gençlik yıllarında doğu bilimleriyle uğraşmaya başlamış, Çince öğrenmeye büyük ağırlık vermiştir. 1801-1803 yılları arasında Halle Üniversitesinde klasik filoloji öğrenimi görmüştür. 1804'te Petersburg Bilimler Akademisi tarafından Rusya'ya çağrılmış, 1805'te Petersburg'a gelmiştir. Dil bilimi, tarih, coğrafya ve etnografya alanlarında çalışan Klaproth, Mançu, Moğol, Türk, Çin, Gürcü, Ermeni dilleri üzerinde durmuştur. Rusya'da yedi yıl kalmış olan Klaproth, Sibirya ve Kafkasya'da araştırma gezileri yapmak olanak ve kolaylığını bulmuştur. 1805 yılında Yu. A. Golovkin'in başkanlığındaki bir bilim kuruluna katılmış, Çin'e gitmek üzere yola çıkmışsa da, Urga'dan İrkutsk'a dönmek durumunda kalmıştır. Dönüş yolunda Doğu ve Batı Sibriya'nın güney bölgelerinde dil, etnografya ve coğrafya araştırmaları yapmıştır (1805-1806). 1807-1808 yıllarında

Petersburg Bilimler Akademisinin yardımıyla yapmış olduğu Kafkasya gezisinde Karaçayca ve Balkarca gibi Türk diyalektleri yanında birçok Kuzey Kafkasya ve Gürcistan dili üzerinde çalışmıştır. Klaproth bu gezisinde topladığı bilgi ve gözlemleri *Reise in den Kaukasus und nach Georgien in den Jahren 1807 und 1808* (I-II. Halle-Berlin 1812-1814) adlı eserinde yayımlamıştır. Bu eser 1832'de Fransızcaya da çevrilmiştir *(Voyage au Caucase et en Géorgie).*

Asia Polyglotta (1823, 2. bas. 1831) adlı eserinde Başkurt, Kazak, Kırgız, Yakut, Tunguz dillerine ilişkin değerli veri ve bilgiler vermiştir. Bu eserde Alman gezgini Dr. G. Messerschmidt'in Çulım Türkçesi üzerine topladığı sözleri de aktarmıştır (224-226. s.). *Sur quelques antiquités de la Sibérie* (1824) adlı çalışmasında eski Türk yazısını Grek yazısıyla açıklamaya çalışmıştır. "Sur la langue des Kirghiz" (JA VII, 1825, 321-344. s.) adlı yazısında Kırgızca (Kazakça) bir sözlük vermiştir. *Reise in den Kaukasus* adlı eserinde ise Kafkasya'da konuşulan Türk diyalektlerinin sözlükleri de vardır. Klaproth, eski eserler ve Bulgar şehrindeki Türk ve Arap yazıtları üzerinde de çalışmıştır. 1828'de *Mémoires relatifs à l'Asie* (Paris 1828, III, 113-256. s.) adlı eserinde *Codex Cumanicus*'un yazması üzerinde durmuştur (Vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothèque de Francesco Petrarcha). Rusya'da Archiv für asiatische Litteratur, Geschichte und Sprachkunde (Bd. I. St. Petersburg 1810) adlı doğu bilimleri dergisinin yayımlanması Klaproth'un çalışmaları sonunda gerçekleşmiştir. Çuvaşçaya ilişkin ilk karşılaştırmalı çalışmayı da Klaproth'a borçluyuz. "Comparaison de la langue des Tschouvaches avec les idiomes turks" (JA 1828, 237-246. s.) adlı yazısında Çuvaşçanın bir Türk dili olduğunu ortaya koymuştur.

1811'de Bilimler Akademisi tarafından görevlendirilerek Berlin'e giden Klaproth, 25.6.1812 tarihli mektubunda akademiyi ağır bir dille suçlamış ve Rusya'ya dönmemiştir. Bunun üzerine Bilimler Akademisi Klaproth'un üyeliğine son vermiştir.

Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren adlı çalışmasında Uygur dili ve yazısı üzerinde durmuştur. Bu çalışma 1811'de Berlin'de yayımlanmıştır. Ayrıca, düzeltme ve bütünlemelerle *Reise in den Kaukasus und nach Georgien*'de (II, 1814) de çıkmıştır.

A. N. Kononov: BBSOT² 124 - 126. s.

KLEMENTS (Alm. **Klementz**), **Dmitriy Aleksandroviç**

(14.12.1848 - Moskva 8.1.1914), Rus arkeolog ve etnografi. Samara ve Kazan'da liseyi bitirdikten sonra Kazan ve S. Petersburg üniversitelerinde okumuşsa da, 1873'te üniversiteyi terk etmiştir. İllegal çalışmalara karışan Klements, bir süre ülke dışında kalmış, 1879'da Zemlja i volja dergisi yazı kurulunda yer almış, ancak tutuklanarak Minusinsk'e sürgüne gönderilmiştir. Sibirya'da uzun süre jeoloji, arkeoloji, etnografya ve tarihle uğraşmış, birçok geziye katılmıştır. 1890'da İrkurtsk'a yerleşmiştir. Rus Coğrafya Derneğinin Doğu Sibirya kolunda üye olarak görev alan Klements, birçok araştırma kurulunun çalışmalarına katılmıştır. Klements, N. M. Yadrintsev'in Orhon ırmağı boyunda eski Türk anıtlarını bulmasından sonra Rus Bilimler Akademisinin oluşturduğu araştırma kurulunda da yer almıştır. 1897'de Antropoloji ve Entnografya Müzesinde çalışmaya başlayan Klements, 1903'te Rus Müzesinin Etnografya Bölümü yöneticiliğine atanmıştır. 1910'da emekliye ayrılmıştır.

Karısı E. N. Klements, 1897'de Kuzey Moğolistan'da Tonyukuk anıtını bulmuştur. Klements'ler 1898'de Turfan'da eski Türklerden kalma birçok rünik anıt da ele geçirmişlerdir.

A. N. Kononov: BBSOT² 126 - 127. s.

KLEMENTS (kızlık soy adı: **Zvereva), Elizaveta Nikolaevna** (1853 [1854]-Moskva 4.1.1914). 1853'te Lena'da veya 1854'te Krasnoyarsk'ta doğduğu söylenmektedir. Kazan'da ve S. Petersburg'da okumuştur. Arkeolog D. A. Klements'le evlenmiştir. 1887'den başlayarak D. A. Klements'in yer aldığı bütün araştırma kurullarına katılmış, kurulların botanik alanındaki çalışmalarını yönetmiştir. 1897'de Kuzey Moğolistan'da yapılan araştırma gezisi sırasında Tonyukuk anıtını bulmuştur. Türklük bilimi tarihinde, eski Türk yazıtları arasında özel bir yer tutan bu anıtı bulmakla ün kazanmıştır.

A. N. Kononov: BBSOT² 127. s.

KONONOV, Andrey Nikolaeviç (S. Petersburg 14 (27).10.1906 - Leningrad 30.10.1986), Rus Türkologu. 1924 yılında orta öğrenimini bitirdikten sonra Leningrad'da bir fabrikada çalışmaya başlamış, 1926'da Leningrad Doğu Enstitüsünün yarışma sınavını kazanarak enstitünün Osmanlı Türk Koluna yazılmıştır. Leningrad Doğu Enstitüsünün öğretim üyeleri arasında W. Barthold, N. Ya. Marr, F. İ. Şçerbatskoy, B. Ya. Vladimirtsov, V M. Alekscev, İ. Yu. Kraçkovskiy, A. N. Samoyloviç, S.

E. Malov, A. A. Romaskeviç, E. E. Bertel's, A. P. Barannikov, N. K. Dmitriev gibi tanınmış bilginler vardı. Kononov, enstitünün Osmanlı Türk Kolunda Barthold, Marr, Samoyloviç, Malov, Dmitriev ve Bertel's'in derslerine devam etmiş ve İstanbullu Hikmet Cevdetzade'den Türkçe öğrenmiştir.

Doğu Enstitüsünü 1930 yılında bitiren Kononov, asistanlığa atanmış, 1933-1936 yıllarında Dmitriev ile Malov'un yönetimi altında çalışmıştır.

1937'de Leningrad Üniversitesinde Türk dili dersleri vermeye başlayan Kononov, Leningrad Doğu Enstitüsünün Moskva'ya taşınması üzerine (1938) de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü uzmanlığına atanmıştır.

Kononov, Türk yazarlarına göre Türk gramer sistemi üzerine bir tez yazarak 1939 yılında filoloji adayı sanını kazanmıştır. 1948'de *Rodoslovnaja turkmen. Sočinenie Abu-l-Gazi xana xivinskogo* (1-2, Leningrad 1949) adlı teziyle filoloji doktorluğu sanını almış, 1950'de Leningrad Üniversitesinde profesörlük sanını elde etmiştir. Bundan sonra Türkoloji alanındaki bilimsel çalışmalarını sürdüren Kononov, 1958'de Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

Kononov daha çok Türk grameri alanında çalışmıştır. Onun bu alanda verdiği ilk eser 1934'te çıkmıştır (*Grammatika sovremennogo tureckogo jazyka.* Leningrad 1934, 268 s.). Hikmet Cevdetzade ile birlikte yazdığı bu eserden sonra Kononov 1941'de *Grammatika tureckogo jazyka* (Moskva - Leningrad 1941) adlı yeni bir eser vermiştir. Bu gramer kitaplarından sonra Kononov, *Grammatika uzbekskogo jazyka* (Taşkent 1948) adlı eserini yazmıştır. Onun 1956'da çıkan *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka* (Moskva-Leningrad 1956. 569 s.) adlı büyük eseri, Türk grameri alanında çalışanlar için yeni ve sağlam bir yardımcıdır. *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo jazyka* (Moskva Lenigrad 1960) adlı eseri de yeni bir katkıdır.

Kononov, 1958 yılında Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'sini geniş bir girişle birlikte yayımlamıştır (*Rodoslovnaja turkmen. Sočinenie Abu-l-Gazi xana xivinskogo.* Moskva-Leningrad 1958. 192, 94 s.).

Bu çalışmalar dışında Kononov'un türlü dergilerde Türk dili üzerine birçok yazısı çıkmıştır. Bu yazılarında Türkçe *-mış* eki, *tiyin* sözünün *syntactique* görevleri, *değil* sözünün kökeni, *Türk* adının açıklanması, *diye* sözünün rolü, Türk yer adlarında *ak* ve *kara* sözlerinin *sémantique*

değeri gibi konular üzerinde durmuştur. "K êtimologii slova *ogul* 'syn`" (*Filologija i istorija mongol'skix narodov.* Pamjati akad. B. Ja. Vladimircova. Moskva 1958. 175-176. s.) başlıklı yazısında Türkçe *oğul* sözünün kökenini aydınlatmaya çalışmıştır.

Bunlardan başka, Kononov, Rus Türkolojisinin tarihi üzerinde de çalışmıştır. Bu yolda birçok yazı yazdıktan sonra, 1972'de *İstorija izučenija tjurkskix jazykov v Rossii. Dooktjabr'skij period* (Leningrad 1972. 272 s.) adlı eserini yayımlamıştır. Bu eserde yazar, Rusya'da yetişen Türkologların çalışmalarını toplu olarak tanıtmıştır. Bu eserin bütünlenmiş ve düzeltilmiş 2. baskısı 1982'de çıkmıştır (360 s.). "Türkische Philologie in der USSR 1917-1967" (Mitteilungen des Instituts für Orientforschung XVII, 1971, 293-317) adlı yazısı bu eserde verilen bilgileri bütünlemiştir. Bu yoldaki çalışmalarını sürdüren Kononov, 1974'te *Biobibliografičeskij slovar' otečestvennyx tjurkologov. Dooktjabr'skij period* (Moskva 1974. 342 s.) adlı bir eser vermiştir. Yazar, bu eserinin gözden geçirilmiş ve bütünlenmiş 2. baskısını ölümünden önce bitirmişse de, yayımlanmasını görememiştir (Moskva 1989, 360 s.).

Kononov, Batı Avrupa, Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'da yapılan Türk diline ilişkin çalışmaların tarihini de *Očerk istorii izučenija tureckogo jazyka* (Leningrad 1976. 120 s.) başlıklı küçük bir eserde toplu olarak gözden geçirmiştir.

Türkçe ve Özbekçe gramerlerinden sonra Kononov, *Grammatika jazyka tjurkskix runičeskix pamjatnikov VII - IX vv.* (Leningrad 1980. 256 s.) adlı bir gramer yayımlamıştır. Bu eser VII - IX. yüzyıllardan kalma eski Türk anıtlarını dil bakımından değerlendiren yeni ve değerli bir katkıdır.

Kononov, 1973'te kurulan Sovyet Türkologlar Komitesinin başkanlığına getirilmiştir. 1970'te Kőrösi Csoma Derneğinin şeref üyeliğine seçilen Kononov, 1973'te Macar Bilimler Akademisinin şeref üyeliğini de kazanmıştır. Türklük bilimi alanındaki yazı ve yayınlarını göz önüne alan Türk Dil Kurumu da Kononov'a onur üyeleri arasında yer vermiştir (1958)

Tjurkologičeskij sbornik dergisinin 1966'da çıkan cildi, doğumunun 60. yıl dönümünde Kononov'a armağan olarak sunulmuştur (*Tjurkologičeskij sbornik.* K šestidesjatiletiju Andreja Nikolaeviča Kononova. Moskva 1966). Çalışma arkadaşları ve öğrencileri, Kononov'un 70. yaş gününü

kutlamak üzere *Turcologica.* K semidesjatiletiju akademika A. N. Kononova (Moskva 1976) başlıklı yeni bir armağan da çıkardılar.

S. M. Miliband: BBSSV 267-268, 660, 713. s.; András Róna-Tas: Andrej Nikolaevič Kononov (1906-1986). AOH XLI, 1987, 321-322. s., Osman Fikri Sertkaya: A. N. Kononov (27 Ekim 1906 St. Petersburg/ 30 Ekim 1986 Leningrad). TD 53, 1987, 61-63.

KOTWICZ, Władysław (20. 3. 1872 - Wilnius 3.10.1944), Polonyalı dil bilgini. 1882-1890 yılları arasında Wilnius Lisesini bitirdikten sonra Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde okumuştur (1891-1895). Üniversitede öğrenci olarak K. F. Golstunskiy ve A. N. Pozdneev (Moğol dili), S. M. Georgievskiy ve D. A. Peşçurov (Çince ve Mancuca), İ. N. Berezin ve V D. Smirnov (Türk dili) gibi tanınmış öğretim üyelerinin yanında yetişmiştir.

Doğu Dilleri Fakültesini büyük bir başarıyla bitiren Kotwicz, profesörlük sanını almak üzere 1.7.1885-1.7.1898 tarihleri arasında Moğol Dili Kürsüsünde kalmıştır. 1.7.1900 tarihinde doçent sanını kazanan Kotwicz, Doğu Dilleri Fakültesinin reorganizasyonuna değin (1919) Petersburg Üniversitesinin Sosyal Bilimler Fakültesinde Moğol ve Mancu dilleri üzerine dersler vermiştir.

Petrograd (1924'ten başlayarak Leningrad) Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü (1927-1938 yılları arasında Leningrad Doğu Enstitüsü)'nün organizasyonunda aktif rol almıştır. Ekim 1920-Nisan 1922 tarihleri arasında enstitünün ilk rektörü olarak görev yapmıştır. 1923'te Polonya'ya dönen Kotwicz, Lwów Üniversitesi Uzak Doğu Filolojisi kürsü profesörlüğüne getirilmiştir. Daha sonra Polonya Bilimler Akademisi aslî üyeliğine seçilmiştir. 1.12.1923 tarihinde Rusya Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğini kazanmıştır.

Kotwicz, 1931 yılından başlayarak "Altay dilleri"nin genel problemleri ile uğraşmıştır. “Contributions aux études altaïques” I, II, III (RO VII, 1929-1930, 130-234), IV, V (RO XII, 1936, 122-142, XVI, 327-368) başlıklı yazıları ve *Contributions aux études altaïques* (Wilno 1932, 54 s.) adlı eseri, bu alanda yeni ve ilginç gözlemlerle doludur. *Les pronoms dans les langues altaïques* (Kraków 1936. 80 s.) adlı çalışması da bu yolda özgün bir katkıdır.

Marian Lewicki, Kotwicz’in belli başlı çalışmalarını "Studia nad językami altajskimi" (RO XVI, 1950, 1-314. s.) başlığı altında toplamıştır.

"Travaux de W. Radloff relatifs à la langue mandchoue" (RO XIV, 1938, 103 - 112. s.) başlıklı yazısında W. Radloff'un Mancu diline ilişkin çalışmalarını değerlendirmiştir.

Kotwicz, Türklük bilimi alanında da değerli katkılar yayımlamıştır. "Klassifikacija tureckix plemen po jazykam" (Êtnografičeskoe Obozrenie 1910, 1-2, 116. s.) başlıklı yazısında Türk diyalektlerinin tasnifi üzerinde durmuştur.

Kotwicz 1912 yılında Moğolistan'da, Ulan-Bator'un güneybatısında, İhe-hüşotü'de eski Türkçe bir yazıt bulmuştur."Le monument turc d'Ikhe-khuchotu en Mongolie centrale" (RO IV, 1926 [1928] 60-107 s.) başlıklı yazısında, bu yazıtı A. N. Samoyloviç ile birlikte değerlendirmiştir (92-107. s.), "Les éléments turcs dans la langue mandchoue" (RO XIV, 1938, Lwów 1938) başlıklı yazısı Mancu dilinde kullanılan Türk öğelerine ilişkin bir katkıdır. "La langue mongole, parlée par les Ouïgours Jaunes près de Kan-tcheou" (RO XVI, 1950, 435-465. s.) adlı yazısı da Türk dili açısından ilginçtir.

"Sur les modes d'orientation en Asie centrale" (RO 1928. 68-91. s.) başlıklı yazısı da değerli bir katkıdır. "Contributions à l'histoire de l'Asie Centrale" (RO XV, 1939-1949 [1950], 159-195. s.) başlıklı yazısında ise İç Asya tarihine ilişkin birtakım katkılar getirmiştir. "Józef Kowalewski-orientalista (1800-1878) (Wroclaw 1948, 208 s.) adlı çalışmasında büyük Moğol sözlükçüsü Józef Kowalewski'nin yaşamını anlatmış, çalışmalarını değerlendirmiştir.

Kotwicz'in yazı ve yayınlarını Maria Kotwiczówna toplamıştır (Bibliografia Władysława Kotwicza. RO XVI, 1950, XXXI - XLVIII. s.).

Marian Lewicki: Władysław Kotwicz (20. III. 1872 - 3. X. 1944) (RO XVI, 1950, XI XXIX); *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki.* Warszawa 1957. 7 – 30. s.); N. Poppe: Władysław Kotwicz 1872-1944. UAJb XXVI, 1954, 118-123; A. N. Kononov: BBSOT^2 134 - 135. s.

KOWALSKI, Tadeusz (Châteauroux, Indre, Fransa 21. 6. 1889 - Kraków 5. 5. 1948), Polonyalı doğu bilgini ve Türkolog. Fransa'ya sığınmış Polonyalı bir ailenin çocuğu olan Kowalski, 1894 yılında Kraków'da liseyi bitirmiştir. Daha lise öğrencisi iken doğu bilimlerine karşı büyük bir ilgi duymaya başlayan Kowalski, Viyana Üniversitesinin Felsefe Fakültesine yazılmıştır (1907). Viyana'da Doğu Bilimleri kürsüsünde eski Arap şiirlerinin tanınmış uzmanı R. Geyer'in yanında yetişen Kowalski,

1911'de felsefe doktoru sanını almış, 1911-1912 öğretim yılında Strassburg'da Theodor Nöldeke ile Enno Littmann'ın, daha sonra da Köln'de Georg Jacob'un yanında çalışmıştır.

I. Dünya Savaşının patlak vermesinden önce 1914'te Kraków'da Jagiellon Üniversitesinde Müslüman Doğu Filolojisi kürsüsü 1919 yılında kurulmuştur. Profesör olarak bu kürsüye getirilen Kowalski, 1919-1948 yılları arasında bu kürsüyü yönetmiştir.

Doğu bilimleri ve özellikle Türkoloji alanında yaptığı ciddî çalışmalarıyla bilim çevrelerinin takdirini kazanan Kowalski, 1927'de Polonya Bilimler Akademisinin haberleşme üyeliğine seçilmiştir. 1932'de akademinin aslî üyeliğini kazanmış, 1939'da da akademinin genel sekreterliğine getirilmiştir. Bundan başka, Kowalski, kurulduğu tarih (1923)'ten başlayarak Polonya Doğu Araştırmaları Derneği (Polska Towarzystwa Orientalistycznego)'nin çalışmalarına katılmış, 1947'de başkanlığa seçilmiştir.

Kowalski, *Der Dīwān des #ais ibn al-)a+īm* (Leipzig 1914) adlı eserinde Arap filolojisi alanındaki yetkisini ortaya koymuştur. Bu eseriyle doğu bilginlerinin dikkatini çeken Kowalski, daha sonra Türkoloji alanında çalışmışsa da, zaman zaman Arap filolojisi alanına dönmüş ve bu yolda yeni eserler vermiştir. *Poezja staroarabska* başlıklı çalışmasını yayımladıktan sonra, El-Bekrî'nin *El-memâlik ve'l-mesâlik*'inin Polonya'ya ilişkin bölümünü baskıya vermiş (Monumenta Poloniae Historica dizisinde çıkmıştır), ayrıca Kâ'b ibn Zuheyr'in divanı üzerinde çalışmıştır. (*Le dīwān de Ka'b ibn Zuhair.* Edition critique. Kraków 1950).

Bu çalışmalara paralel olarak, Fars filolojisi alanında da yayınlar yapmış, Ömer Hayyâm'ın rubaîleri üzerine bir eser yazmıştır (1936). Daha sonra Firdevsî'nin *Şehnâme*'si üzerinde çalışan Kowalski, savaş ve av törenleri, din, coğrafî bilgiler, İran, Turan ve Araplar arasındaki ilişkiler gibi konuları işlemişse de, bu yoldaki araştırmalarını yayımlamamıştır. Yalnız *Les Turcs dans le Šāh-nāme* (RO XV, 1948, 84-99) adlı yazısı bu arada çıkmıştır. Bu yazı, 1926'da çıkan *Die ältesten Erwähnungen der Türken in der arabischen Literatur* (KCsA II, 1926, 38-41) başlıklı yazısını bütünlemiştir.

Türklerle ilgili konulara ağırlık veren Kowalski, daha sonra var gücüyle Türkoloji alanında çalışmıştır. 1916 yılında Türk askerlerinden derlediği bilmeceleri *Zagadki ludowe tureckie* (*Enigmes populaires turques.* Kraków 1919) adlı eserinde yayımlayan Kowalski, 1922'de Türk

halk şiiri üzerine değerli bir çalışma ortaya koymuştur: *Ze studiów nad formą poezji ludów tureckich. Etudes sur la forme de la poésie des peuples turcs.* Krakòw 1922. 184 s.

Kowalski Balkan ve Anadolu Türkleri arasında dil, folklor ve etnografya araştırmaları yapmak üzere birçok bilimsel gezi yapmıştır. *Piosenki ludowe anatolskie o razbójniku Czakydżym* (RO I, 1916 - 1918, 334 - 355); *Cinq récits de Günei (Vilayet de Smyrne)* (RO II, 1925, 204 - 212); *Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien* (WZKM XXXIII, 1926, 166-231); *Einige Probleme der osmanisch-türkischen Dialektforschung* (RO VII, 1931, 264-280); *Türkische Volksrätsel aus Nordbulgarien* (Festschrift Georg Jacob. Leipzig 1932. 128-145); *Türkische Volksrätsel aus Kleinasien* (ArOr IV, 1933, 295-324); *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est* (Kraków 1933, 28 s.); *Les Turcs balkaniques* (RIÉB 1-2, 1936, 420-430); *Beiträge zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens* (RO XX, 1943); *Eine unbekannte gerundiale Konstruktion im Anatolisch-Türkischen* (ArOr X, 1938, 115-120); *Ringkämpfe bei den Balkantürken* (1940) ve *Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja* (RO XIV, 1938, 66-80) gibi yazıları bu gezilerin verimidir.

İslâm Ansiklopedisi'nin I. (Avrupa) baskısında çıkan *Dialectes turcs-osmanlis* (ve *Osmanisch-türkische Dialekte*) maddesini de Kowalski yazmıştır. Bu madde, Osmanlı Türk ağızları üzerine yazılmış sağlam bir çalışmadır. Yazar, bu çalışmasında Türk ağızlarına ilişkin yayınları özenle değerlendirmiştir. Anadolu ve Rumeli ağızlarını bir bütün olarak kapsayan bu yazı, bu konuda çıkan ilk toplu çalışmadır. Bundan başka, *İslâm Ansiklopedisi*'nin *bilmece, koşma, mani, türkü* maddeleri de onun kaleminden çıkmıştır.

"Zu den türkischen Monatsnamen" (ArOr II, 1930, 3 - 26) başlıklı yazısında Türkçe ay adlarını gözden geçirmiştir.

Kowalski, Kıpçak grubuna giren diyalektler üzerinde de durmuştur. *A propos du Codex Cumanicus* (RO VI, 1929, 210-215) adlı yazısı bu alanda değerli bir katkıdır.

Kowalski, Polonya topraklarında yaşayan Türklerin diliyle de uğraşmıştır. 1927'de Hollanda Doğu Derneği (Oostersch Genootschap in Nederland) kongresine *Über die polnischen Karaimen, ihre Sprache und deren Verhältnis zu den anderen kipčakischen Sprachen* başlıklı bir bildiri sunduğu gibi, *Pieśni obrzędowe w narzeczn Karaimów z Trok* (RO

III, 1927, 216-254, 343-344) adlı bir çalışma da yayımlamıştır. Onun bu alanda çıkan en büyük eseri *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* (Kraków 1929. LXXIX, 311 s.)'dir. Bu eser bilim çevrelerinde büyük bir takdirle karşılanmıştır.

Das Avadāna des Dämons Āṭavaka adlı eseri *Türkische Turfantexte* dizisinde (X, 1959) çıkmıştır. Bu eseri Annemarie von Gabain baskıya vermiştir. Kowalski, Sir Aurel Stein'in Eynallu (Güney İran) ağzına ilişkin derlemelerini de işlemiştir (*Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Äynallu-Dialekt aus Süd-Persien.* Kraków 1937).

Bunlardan başka, Kowalski Türk diyalektleri alanında birçok çalışma dahâ yapmıştır: *Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes* -lar,-lär *in den Türksprachen* (Kraków 1936); *De la nature du causatif et du passif dans les langues turques* (RO XV, 430-438); *Próba charakterystyki języków tureckich* (Myśl Karaimska N.S. I, 1946, 35-73).

Kowalski Türklük bilimi alanındaki yeni yayınları da izlemiş, birçok eleştirme ve değerlendirme yazısı yayımlamıştır (Ahmet Tal'at, *Halk şiirlerinin şekil* ve *nevi*; İshak Refet-Hamit Zübeyr, *Anadilden derlemeler;* Ali Riza, *Cenupta Türkmen oymakları;* Martti Räsänen, *Türkische Sprachproben aus Mittelanatolien;* Gunnar Jarring, *Uzbek Texts from Afghan Turkestan*).

Kowalski, Slav dillerinde kullanılan Türkçe sözlere de temas etmiştir. 1929'da Prag'da toplanan Slavistler kongresine sunduğu raporda bu çalışmaların metodolojisi üzerinde durduğu gibi, *W sprawie zapożyczeń tureckich w języku polskim* (*Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski.* Kraków 1927, II, 347-353 ve 551) adlı yazısında Polcada kullanılan Türkçe alıntıları gözden geçirmiştir. Ülkü dergisinde ise "Türk dilinin komşu millet dilleri üzerindeki tesiri" (Ülkü IV, 1934, sayı 20, 98-105) adlı bir yazısı çıkmıştır.

Turcja powojenna (Warszawa-Kraków 1925. XII+192 s.) adlı kitabında I. Dünya Savaşından sonra Türkiye'de yapılan değişiklikleri gözden geçirmiştir.

A. Zajączkowski Tadeusz Kowalski i jego prace orientalistyczne (21. VI. 1889 - 5. V. 1948). RO XVII, 1951- 1952, IX-XVI; Pamięci orientalisty (Wspomienie o Tadeuszu Kowalskim). PO I, 1948, 17 - 32; *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki.* Warszawa 1957. 31 41; W. Zajączkowski: Bibliografia Tadeusza Kowalskiego. RO XVII, 1951 1952, XVII - XXXVI. s.

KRAELITZ VON GREIFENHORST, Friedrich (Viyana 1876 Viyana 25.2.1932), Avusturyalı Türkolog. Lise öğrenimini bitirdikten sonra Viyana Üniversitesinin Hukuk Fakültesine yazılmıştır (1895-1899). Bu fakültedeki dersleri yanında Felsefe Fakültesinde verilen doğu bilimleri derslerine de devam etmiştir. Hukuk tarihi sınavını verdikten sonra 1900-1903 yılları arasında Maximilian Bittner (Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice), D. H. von Müller (Arapça), A. Haffner (Arapça) ve J. von Karabaček (doğu tarihi ve Arap paleografyası) gibi profesörlerin yanında çalışmıştır. "Die türkischen Elemente im Neupersischen" adlı teziyle doktorluk sanını kazanan Kraelitz, Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisini artırmak üzere doğu dilleri serbest derslerine devam etmiştir. 1903'te Saray Kitaplığında çalışmaya başlamış, daha sonra Dış İşleri Bakanlığının şifre ve tercüme dairesinde görev almıştır. 1911 yılında İstanbul'a giderek Türkçe yazmalar üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmalarından sonra Kraelitz, bilim çevrelerinde Türkçe belge ve yazmalar alanında seçkin bir uzman olarak tanınmıştır.

1913'te üniversite doçenti sanını elde eden Kraelitz, birçok yazı ve çalışma yayımlamıştır: *Bericht über den Zug des Gross-Botschafters Ibrahim Pascha nach Wien im Jahre 1719* (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenchaften, Phil.-hist. Klasse, 158. Band, 1908); *Die Verfassungsgesetze des Osmanischen Reiches* (Leipzig 1909; 2. bas. Wien 1919); *Corollarien zu Fr. Miklosich "Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen"* (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, 166. Band, 1911); *Studien zum Armenisch-Türkischen* (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, 168. Band, 1912); *Sprachproben eines armenisch-tatarischen Dialektes in Polen* (WZKM XXVI, 1912, 307-324); *Armenische Lehnwörter im Türkischen* (Handes Amsorya 25, 1911, 257-267).

Bunlardan başka, Kraelitz, Osmanlı hükümdarlarından kalma birtakım buyrultular da yayımlamıştır. 1916 yılında profesör sanını kazanan Kraelitz, 1917'de üniversitede görev almış ve Saray Kitaplığından ayrılmıştır.

1921 yılında Osmanlı tarihi araştırmalarını kapsayan bir yayın organı olarak Paul Wittek ile birlikte Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte (1921-1926) adlı bir dergi kurmuştur. Derginin I. cildi 1921-1922'de, II. cildi 1923-1926'da çıkmıştır. Bu cilde Wittek'in yanında Friedrich Giese de

katılmıştır. (Osmanlı tarihi alanında büyük bir boşluğu dolduran bu derginin 2. baskısı 1972'de çıkmıştır.) Bu dergide Kraelitz, Fatih Sultan Mehmed'in Viyana Millî Kütüphanesinde bulunan kanunnamesini yayımlamıştır (Kānunnāme Sultan MeOmeds des Eroberers. Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze. I, 13 - 48. s.). Kraelitz'in kanunnamede geçen birtakım söz ve terimlerle ilgili açıklama ve yorumları Avrupa ve Türk bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. ">uğra der osmanischen Prinzen" adlı yazısı da ilgiyle karşılanmıştır. Bunlardan başka, Kraelitz, Kırım hanlarının yazıları üzerinde de durmuştur. Ancak, Viyana Devlet Arşivinde saklanan Kırım hanlarından kalma yazı ve belgeler üzerindeki çalışmalarını sona erdirememiştir. Onun Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte dergisinde Türk belgeleriyle ilgili birçok yazısı daha vardır. Bu yazılarında özellikle Osmanlı vezirlerinin *pençe*'leri üzerinde de durmuştur. "Übersicht über die neueste türkische Literatur" (Österreichische Rundschau 46, 1916) adlı yazısı daha geniş bir okur kitlesine seslenen bir çalışmadır.

Kraelitz'in en büyük eseri olarak *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik* (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, 197. Band, 1922) adlı kitabı gösterilebilir. Bu kitapta daha çok Ragusa (Dubrovnik) devlet arşivinde saklanan eski Osmanlı belgeleri toplanmıştır.

Çalışmaları ile bilim çevrelerinin takdirini kazanan Kraelitz, 1920'de Viyana Bilimler Akademisinin haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

Kraelitz, yaşamının son altı yılını Moğol diline vermişse de, Moğol dilinin gramerini yazmak üzere giriştiği çalışmalarını sona erdirememiştir.

Kraelitz, "Türkische Etymologien" (WZKM XXVII, 1913), "Zur Etymologie des türkischen Zahlwortes *iki* 'zwei' " (WZKM XXXVI, 1929) ve "Ein Beitrag zur kasantatarischen Volksliteratur" (WZKM XXXVII, 1930) gibi birtakım yazılar da yazmıştır. "Kulturhistorische Streiflichter aus der Glanzperiode des Osmanischen Reiches" adlı çalışması Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien dergisinin 1929'da çıkan ve Viyana'nın 1529'da Türklerce birinci kez kuşatılmasına adanan cildinde yer almıştır.

"Studien zur Lautlehre der Kasantatarischen Sprache" (ArOr II, 442-459, 1930, III, 1931, 1-20) adlı çalışması, büyük bir eserin ancak

başlangıç bölümüdür.

J. Deny: JA CCXXII, 1933, 354 - 361.

KRIMSKİY, Agafangel Efimoviç (3.1.1871- 25.1.1942), Ukraynalı Türkolog. Lazarev Enstitüsünde (1889-1892) ve Moskova Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesinde (1892-1896) okumuştur. 1896-1898 yıllarında Suriye ve Lübnan'da çalışmış, 1898 yılında Lazarev Enstitüsünde Arap edebiyatı ve İstâm tarihi dersleri vermeye başlamış, 1900 yılında profesörlüğe atanmıştır. 1918'de Kiev'e giden Krımskiy, Ukrayna Bilimler Akademisinin kurucuları arasında yer almış, 1928'e kadar akademinin sekreterliğini yapmıştır.

Krımskiy Slavist, Arabist ve İranist olarak tanınmıştır. Türk tarihi alanında *İstorija Turcii i ee literatury* (1910, 2. bas. 1916) adlı bir eser yazmıştır. *Tjurki, ix movi ta literaturi I. Tjurkski movi* (II. fas. Kiev 1930) adlı eseri Türkoloji çevrelerinde takdirle karşılanmıştır. (Bu eserin I. fasikülü çıkmamıştır.)

T. İ. Grunin: A. E. Krymskij (K 100-letiju so dnja roždenija). ST 1, 1971, 70 - 75. s.; A. N. Kononov: BBSOT[2] 137. s.

KUUN, Géza, Kont (Nagyszeben [Alm. Hermannstadt, Rum. Sibiu] 28.12.1838-Budapeşte 1905), Macar doğu bilimleri uzmanı ve Türkologu. 1856-1858 yılları arasında Budapeşte Üniversitesinde klasik filoloji ve arkeoloji öğrenimi görmüş, 1858-1859 yıllarında da Göttingen Üniversitesinde Samî dilleri derslerine devam etmiştir. 1867'de Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1901-1904 yılları arasında Macar Bilimler Akademisinin ikinci başkanlığını yapmıştır.

Kuun, Samî dilleri üzerinde çalışmalar yaptığı gibi, Arap, Fars ve Türk dilleri alanında da çalışmıştır. Türkoloji alanında yazmış olduğu en büyük eser, *Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instruxit* (Budapest 1880, CXXXIV + 395 s.) adı altında çıkmıştır. Kuun, bu eserde, Venedik'te St. Marcus katedrali kitaplığında saklanan ve bilim çevrelerinde *Codex Cumanicus* adıyla tanınan değerli yazmayı Latince olarak yayımlamıştır. Bilim çevrelerinde bu yazmaya Petrarca kodeksi adı da verilmektedir. Çünkü yazma, İtalyan şairi Petrarca'nın kitapları arasında bulunmuştu. Bu yazma üzerinde J. von Klaproth, 1828'de *Mémoires relatifs à l'Asie* (Paris 1828, III, 113-256)

adlı eserinde durmuştur (Vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothèque de Francesco Petrarcha). 1887'de W. Radloff da bu yazmayı Türk dili bakımından değerlendirmiştir *(Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.* Mémoires de l'Académie impériale des Sciences de St. Petersbourg, VII. série, XXXV, 6). Kuman Türklerinin en önemli dil anıtı olan bu yazma üzerinde daha sonra W. Bang, A. N. Samoyloviç, J. Németh, K. Grønbech, V Drimba gibi Türkologlar da çalışmışlardır.

1936 yılında *Codex Cumanicus* adlı yazmanın faksimilesi, Kaare Grønbech tarafından yayımlanmıştır (*Codex Cumanicus, cod. Marc. Lat. DXLIX, in Faksimile herausgegeben mit einer Einleitung.* Kopenhagen 1936). Grønbech, Monumenta Linguarum Asiae Maioris dizisinde çıkan bu eserden sonra, *Codex Cumanicus*'un Türkçe söz dizinini de yayımlamıştır (*Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus.* Kopenhagen 1942).

Codex Cumanicus'ta geçen Farsça veriler de değerlendirilmiştir. D. Monchi-zadeh, *Das Persische im Codex Cumanicus* (Uppsala 1969) adlı eserinde bu veriler üzerinde durmuş, A. Bodrogligeti de *The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus* (Budapest 1971) adlı eserinde bu verileri yazım, fonoloji, sentaks bakımlarından değerlendirdikten sonra bir sözlük de vermiştir.

Son yıllarda Dagmar Drüll de *Codex Cumanicus* üzerinde çalışmıştır. Onun *Der Codex Cumanicus. Entstehung und Bedeutung. Geschichte und Gesellschaft* (Stuttgart 1980) adlı eseri bu yolda yeni bir katkıdır.

Bu yeni çalışmalara rağmen Kuun'un eseri değerini bu güne değin saklamıştır. Bu sebeple, 1981'de bu eserin yeni baskısı da yayımlanmıştır. Bu baskının başında L. Ligeti'nin "Prolegomena to the Codex Cumanicus" (1-54. s.) başlıklı yazısı yer almıştır.

Kuun, 1885'te *A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről* adlı bir çalışma da yayımlamıştır. Daha sonra *Ujabb adatok a kún Petrarca-codexhez* (M. T. A., Értekezések az I. Oszt. köréből IV, 12, Budapest 1892) adlı çalışmasıyla bu yoldaki eski eserlerini birçok bakımdan bütünlemiştir.

Kuun, *A magyar honfoglalás kútfői* adlı kolektif eserde çıkan *Keleti kútfők* (1898) adlı büyük çalışmasında, Macarların eski tarihi ile ilgili doğu (Arap ve Fars) kaynaklarında verilen bilgi ve verileri toplamıştır. Gurdēzi a törökökről (KSz II, 1901, 1-5, 168-181, 260-270; III, 1902, 32-44, 81-94, 253-261; IV, 1903, 17-40, 129-141, 257-287; V, 1904, 130-152) adlı yazısında da Gerdizî'nin Türkler hakkında verdiği bilgileri gözden

geçirmiştir.

Kuun, doğu araştırmaları alanında birçok yayın daha yapmıştır: *Adalékok Krim történetéhez* (1873); *Adalékok Ázsia és Kelet-Európa ethnographiájához a IX. és X. évszázadban* (1893); *Adalékok a volgai bolgárok nyelvéhez* (1896); *Ismereteink Tibetről* (1900).

I. Goldziher: Gr. Kuun Géza t. és ig. tag emlékezete. Akadémiai Ertesítő 1907.

LE COQ, Albert von (Berlin 1860-Berlin 1930), Fransız kökenli Alman etnologu, arkeologu ve Uygurologu. Fransa'yı terk etmek zorunda kalan bir Huguenot ailesinden gelen Le Coq, Berlin'de Fransız Gymnase'ında okumuştur. Bu okulda F. W. K. Müller ile arkadaşlık kurmuş, bu arkadaşlık bağları sonraki çalışmalarında büyük bir rol oynamıştır. Le Coq 1881 yılında İngiltere'ye gitmiş, daha sonra da Amerika'ya geçmiştir. 1887'de Louiseville'de tıp doktorluğu sanını kazanan Le Coq, 1900'de Berlin'de yerleşmiştir. Berlin'de Museum für Völkerkunde'de gönüllü olarak Afrika-Okyanusya seksiyonunda çalışmış ve Seminar für orientalische Sprachen'da Türkçe, Arapça ve Farsça öğretmenliği yapmıştır. 1901-1902 yıllarında von Luschan ile birlikte çalışmıştır. 1904'te Dr. Leitner'in zengin Gandhara koleksiyonunu Museum für Volkerkunde için satın almıştır.

Le Coq daha çok Turfan çevresinde yapmış olduğu araştırmalarla ün kazanmıştır. İç Asya'da İngiliz, Rus, Fransız ve Japonlar tarafından girişilen bilimsel araştırma gezilerine paralel olarak Almanlar da birtakım çalışmalar yapmışlardır. Öbür araştırma kurullarından farklı olarak, Almanlar, bütün çabalarını yalnız bir yerde, Turfan vahasında toplamışlardır. Almanlar İç Asya'ya dört araştırma kurulu göndermişlerdir. Dördüncü araştırma kurulu Turfan'a uğramamışsa da, bu kurullar Turfan araştırma kurulları adıyla anılırlar.

1902-1903 yılları arasında çalışan Birinci Alman Turfan Kurulunda Buddhist sanatı tarihçileri (Grünwedel), Tibet dili uzmanları (Huth) vardı. İkinci Alman Turfan Kurulu 1904-1905 yılları arasında Le Coq'un yönetiminde Turfan vahasında faaliyet göstermiş, çalışmalarını Hami'ye kadar yaymıştır. Le Coq, 1902'de Çin Türkistanında ve özellikle Turfan çevresinde filolojinin ve arkeolojinin neler kazanacağını anlamıştı. Üçüncü Alman Turfan Kurulu 1905-1907 yıllarında İç Asya'da çalışmıştır. Bu kurula Grünwedel de katılmıştır. Le Coq bu kurulda onun yönetiminde çalışmış,

ancak 1906'da sağlık durumunun müsaade etmemesi dolayısıyla çalışmalar sona ermeden Hindistan yoluyla Almanya'ya dönmüştür. Le Coq, 1913-1914 yılları arasında Dördüncü Alman Turfan Kurulunu da yönetmiştir. Bu kurulun çalışmalarına ilişkin bilgileri "Die 4. Deutsche Turfan-Expedition" (Túrán 1918, 7-24) başlıklı yazısında toplamıştır. Siyasî şartlar dolayısıyla birçok güçlükle karşılaşan Le Coq, Kuça yakınlarında, Kiriş ve Kumtara'da da birçok kazı yapmış, daha sonra da Tumşuk kalıntılarında çalışmıştır.

Bu araştırma ve kazılar sonunda Le Coq, 156 sandık tutan buluntu ve kalıntı elde etmiştir. Ele geçirilen bu buluntuların müzede sergilenmesi yolunda yorucu çalışmalar yapan Le Coq, yalnız arkeolojik kazılar yapmakla kalmamış, bulduğu eski eserlerin bir kısmını büyük bir yetki ile yayımlamıştır. Eski arkadaşı F. W. K. Müller'in teşvik ve yardımı ile daha çok eski Uygur ve Mani yazılı Türkçe eserler üzerinde çalışmış ve Uygurolojinin kurucuları arasında seçkin bir yer almıştır. Bunlardan başka, Le Coq, İç Asya'da yaptığı gezilerde yerli Türk diyalekt ve ağızları üzerine değerli bilgi ve veriler de toplamıştır.

Bu çalışmaları sonunda Le Coq, birçok yazı ve eser vermiştir: *Ein manichäisch-uigurisches Fragment aus Idikut-Schahri* (SBAW 1908, 398-414); *Köktürkisches aus Turfan* (SBAW 1909, 1047-1061); *Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan (Chinesisch-Türkistan)* (SBAW 1909, 1202-1218); *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores,* (ABAW 1910 Anhang, Berlin 1911); *Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan mit einer dort aufgenommenen Wörterliste* (Baessler-Archiv, Beiheft 1, Leipzig-Berlin 1911, IV, 100 s.); *Bemerkungen über türkische Falknerei* (Baessler-Archiv IV, 1914, 1-13); *Dr. Stein's Turkisch Khuastuanift from Tun-huang, being a Confession-prayer of the Manichaean Auditores* (Journal of the Royal Asiatic Society 1911, 277-314); *Ein manichäisches Buchfragment aus Chotscho* (*Festschrift Vilhelm Thomsen.* Leipzig 1912, 145-154); *Die Abdâl* (Baessler-Archiv 1912); *Bemerkungen über türkische Falknerei* (Baessler-Archiv 1914-1922); *Volkskundliches aus Ost-Turkistan* (1916); *Bemerkungen über türkische Falknerei (Nachtrag)* (Baessler-Archiv VI, 1917, 114-117); *Handschriftliche uigurische Urkunden aus Turfan* (Túrán 1918, 449-460); *Osttürkische Gedichte und Erzählungen* (KSz XVIII, 1918-1919, 50-118); *Kurze Einführung in die uigurische*

Schriftkunde (MSOS XXII, 1919, 93-109); *Ein chinesisch-türkischer Erlas aus dem Doppelflecken Qara-Chodscha-Astana bei Turfan* (OZ VIII, 1919-1920); *Eine Liste osttürkischer Pflanzennamen* (Baessler-Archiv 1922); *Ein chinesisch-türkischer Erlas aus Tuyoq (Oase von Turfan) in Ostturkistan* (AM II, 1925); *Das Lī-kitābī* (KCsA I, 1925, 440-488); *Die buddhistische Spätantike in Mittelasien* (1922-1928; E. Waldschmidt ile birlikte, 7. cilt, Berlin 1933); *Bilderatlas zur Kunst- und Kulturgeschichte Mittel-Asiens* (Berlin 1925, yeni bas. 1977. 107 s.); *Auf Hellas Spuren in Ostturkistan* (Leipzig 1926); *Von Land und Leuten in Ostturkistan, Berichte und Abendteuer der 4. Deutschen Turfanexpedition.* Leipzig 1928, yeni bas. 1982.

Bunlardan başka, *Türkische Namen und Titel aus Indien, Aus Indiens Kultur* (*Festgabe für R. V. Garbe,* Veröffentlichungen des Indogerma-nischen Seminars. Bd. III, 1927. 1-7); *Teppiche der Kara-Kirghisen aus der Gegend des Terek-Passes in Russisch-Türkistan* (OZ N. F. 5, 1929), 15-17) gibi yazıları da anılabilir.

Le Coq'un Uyguroloji (ve Türkoloji) bakımından en değerli eseri *Türkische Manichaica aus Chotscho* (I. ABAW 1911 Anhang, Berlin 1912, 61 s.; II. ABAW 1919, 15 s.; III. ABAW 1922, 49 s.) adı altında çıkmıştır.

Bu eser ve çalışmalarıyla Le Coq, F. W. K. Müller, W. Bang ile birlikte Uygurolojinin Alman kurucuları arasında yer almıştır. Alman Uyguroloji okulunun geleneklerini daha sonra A. von Gabain sürdürecektir.

Otto Strauβ: Albert von Le Coq. OLZ XXXIII, 1930, 393-398; Paul Pelliot: Albert von Le Coq. T'oung Pao XXVII, 1930, 241-243. M. Fuad Köprülü: Türkiyat Mecmuası II, 1925, 559-562; Türk Yurdu V, 1930, 4-7.

LIGETI, Lajos (Balassagyarmat 29.10.1902 Budapeşte 25.5.1987), Macar Türkologu ve Mongolisti Liseyi bitirdikten sonra Eötvös-Collegium üyesi olarak Budapeşte Üniversitesinde klasik filoloji öğrenimi görmüştür. Üniversitede Türk ve Moğol dillerine karşı büyük bir ilgi duymaya başlayan Ligeti, Zoltán Gombocz ve Gyula Németh gibi dil bilginlerinin yanında yetişmiştir. 1925'te "Die Herkunft des Volksnamens Kirgis" (KCsA I, 369-383) adlı çalışmasıyla doktor sanını kazanmıştır.

(Bu yazının Türkçesi Türkiyat Mecmuası'nda [I, 235-249] çıkmıştır.) Bu çalışmasında İç Asya tarihinin bütün kaynaklarına hâkim olduğunu ispat eden Ligeti, "Die Ahnentafel Attilas und die hunnischen Tanhu-Namen" (AM II, 290-301) adlı yazısında Alman Sinologu Friedrich Hirth'in Attila'nın soy kütüğü üzerine yazdığı bir etüdünün sağlam temellere dayanmadığını ortaya koymuştur. "A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje" (MNy XX, 1925, 50-52) başlıklı yazısında, Vilhelm Thomsen'in "Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénissei" (JSFOu XXX, 4, 1913-1918, 1-9) adlı çalışmasına dayanarak eski Macar alfabesinde kullanılan bir harfin eski Türk yazısından alındığını açıklamıştır.

Bu çalışmalarıyla Macar bilim çevrelerinin takdirini kazanan Ligeti, Türkoloji ve Mongolistik alanındaki bilgisini artırmak üzere Fransa'ya gönderilmiş, Paris'te Fransız Sinologu Paul Pelliot'nun yanında çalışmıştır. Ligeti daha sonra Macar Bilimler Akademisinin maddî yardımını sağlayarak, 1928-1931 yılları arasında Moğolistan'da bir araştırma gezisine çıkmıştır. Bu gezide bir yandan Moğol dil ve diyalektleri üzerinde durmuş, bir yandan da İç Asya'da yaşayan Türk ve Moğolların tarihi ile ilgili eski belge ve kaynaklar üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmaların sonuçlarını *Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie Chinoise, 1928-1931* (Budapest 1933; reprinti 1977) adlı eserinde özet olarak vermiştir. *Sárga istenek, sárga emberek. Egy év Belső-Mongólia lámakolostoraiban* (Budapest 1934, 500 s.; yeni bas. 1988) adlı kitabında bu geziye ilişkin anı ve gözlemlerini yazmıştır.

Ligeti, bilimsel çalışmalarına başladığı günden beri Macar ve Türk dilleri arasındaki ilişkilere büyük ağırlık vermiş ve bu yolda değerli araştırmalar yapmıştır. Ligeti, bu yoldaki yazılarında yalnız eski etimolojileri yeni verilerle bütünlemekle kalmamış, yeni Türkoloji yayınlarına ve kişisel derlemelerine dayanarak yeni birleştirme ve açıklamalar da ortaya koymuştur. Yazar, eski Türklerden kalma alıntıların yanında Türk kökenli kişi adlarını da gözden geçirerek bilgilerimizi yeni veri ve gözlemlerle bütünlemiştir. Onun bu yazıları daha çok Magyar Nyelv dergisinde çıkmıştır. "Mongolos jövevényszavaink kérdése" (NyK XLIX, 1935, 190-271) adlı çalışması, Macar-Türk dil ilişkileri yanında Türk dilinin tarihî fonetiğine ilişkin değerli gözlemlerle doludur. "Néhány megjegyzés úgynevezett altaji jövevényszavainkról" (MNy LVI, 1960, 289-303) ve "A propos des éléments "altaïques" de la langue hongroise" (ALH XI, 1961, 15 - 42) başlıklı yazılarında, N. Poppe'nin Macarcada kullanılan "Altay"

kökenli alıntılara ilişkin görüşlerini eleştirmiştir.

Ligeti'nin bu yazıları, *A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van* (I, Budapest 1977, 430 s.; II, Budapest 1979, 480 s.) başlıklı bir yayında toplanmıştır.

Bu arada Ligeti, Orta Asya tarihi üzerinde de durmuştur. "Tibeti források Közép-Ázsia történetéhez" (KCsA I. Ergänzungsband, 1936, 76-103) adlı yazısı bu çalışmaların verimidir.

‹ Bu araştırmaları bitirdikten sonra Ligeti, Macar Bilimler Akademisinin yardımıyla yeni bir araştırma gezisine çıkmıştır. Bu gezide Afganistan topraklarında yaşayan Türk ve Moğolların dilleri üzerinde çalışmış, bu alanda yeni veri ve bilgiler toplayarak yurduna dönmüştür. "O mongol'skix i tjurkskix jazykax i dialektax Afganistana" (AOH IV, 1955, 93-117) adlı yazısında bu gezi üzerine toplu bilgi veren Ligeti, Afganistan'da yaptığı araştırmalarını *Une mission linguistique en Afghanistan 1936-1937* başlıklı eserinde yayımlamak istemişse de, bu isteğini gerçekleştirememiştir. "Sur la langue des Afchars d'Afghanistan" (AOH VII, 1957, 115-156) başlıklı yazısında da bu gezide toplanan veri ve bilgiler değerlendirilmiştir. *Afgán földön* (Budapest 1938, 221 s.)) adlı kitabında ise Afganistan gezisine ilişkin anı ve gözlemler yer almıştır.›

Ligeti, bu geziden döner dönmez "A török hosszú magánhangzók" (MNy XXXIV, 1938, 65-76) adlı bir yazı yazarak, Ana Türkçede uzun ünlülerin varlığı problemine değinmiştir. Bu yazı, "Les voyelles longues en turc" adı altında Journal Asiatique'te de çıkmıştır (1938, 177-204). Ligeti'den önce bu sorun üzerinde E. D. Polivanov da durmuştur. 1938'de Martti Räsänen de bu konuyu tartışmıştır. O zamandan beri Ana Türkçedeki uzun ünlüler Türkologlar arasında sık sık tartışmalara yol açmaktadır.

Ligeti, 1940'ta *Az ismeretlen Belső-Ázsia* adlı bir eser yayımlamıştır (Budapest 1940). (Türkçe çevirisi 1946'da çıkmıştır.) Bu eser, üniversite öğrencileri ve aydın okurlar için değerli bir yardımcı kitaptır. Gyula Németh'in redaktörlüğü altında çıkan *Attila és hunjai* (Budapest 1940) adlı kolektif eserde, Ligeti, *Attila hunjainak eredete* ve *Az ázsiai hunok* bölümlerini yazmıştır.

Ligeti, eski Çin kaynaklarında geçen Hunca verilerle de ilgilenmiştir. "A kínai átírásos barbár glosszák kérdése" (NyK LI, 1941, 174-207) başlıklı yazısı bu alanda yeni bir değerlendirmedir. "Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise" (AOH I, 1950, 141-185) adlı

çalışması da bu yolda yeni bir katkıdır.

"A török szókészlet története és török jövevényszavaink" (MNy XLII, 1946, 1-17) başlıklı yazısında, Macarcada eski Türklerden kalma alıntılar üzerinde uğraşırken Türkçe sözlerin kökeninin göz önünde tutulması gerektiği inancını dile getirmiştir. "Histoire de lexique des langues turques" (RO XVII, 1951-1952, 80-91) başlıklı yazısında ise Türk söz dağarcığının tarihi üzerinde durmuştur.

"Le tabghatch, un dialecte de la langue sien-pi" (*Mangolian Studies*. Budapest 1970. 265 - 308) başlıklı yazısı da değerli bir çalışmadır. Bu yazı Rusçaya da çevrilmiştir (Tabgačskij jazyk - dialekt sjanbijskogo. NAA 1, 1969, 107-117).

Macar Bilimler Akademisi, Kont Géza Kuun'un *Codex Cumanicus* adlı eserinin yeni baskısını 1981'de yayımlamıştı. Ligeti bu baskıya bu yoldaki çalışmaları değerlendiren bir yazı yazmıştır (Prolegomena to the Codex Cumanicus. 1-54. s.). Bu yazı Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae'de de yayımlanmıştır (XXXV, 1981, 1-54. s.). "A Codex Cumanicus mai kérdései" başlıklı çalışmasında da Codex Cumanicus'un güncel sorunlarını gözden geçirmiştir.

Ligeti, eski Uygurlardan kalma yazmalarla da uğraşmıştır. "Sur un passage du Rājāvavādaka-sūtra ouigour" (*Németh Armağanı*. Ankara 1962. 319-230) ve "Autour du *Säkiz yükmäk yaruq*" (*Studia Turcica*. Budapest 1971. 291 - 319) başlıklı yazıları bu yolda yayımlanmış değerli katkılardır.

Ligeti, *A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van* başlıklı yayında yer alan yazılarında, Macarcada kullanılan eski Türk dil ve diyalektlerinden kalma alıntıları yeni veri ve katkılarla bütünlediği gibi, Türk kökenli Macar kişi ve boy adlarını da titiz bir denetimden geçirmiştir.

Ligeti, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban* (Budapest 1986, 602 s.) adlı son eserinde Macarlarla eski Türkler arasındaki ilişkileri ve özellikle Macarcada kullanılan eski Türkçe alıntıları yeni ve titiz bir süzgeçten geçirmiştir. Yazar, Macar Türkolojisinin ana sorununu oluşturan eski Türk kökenli alıntılara ilişkin bütün yazı ve yayınları gözden geçirmiş, bilimsel çalışmalarına giriştiği günden başlayarak topladığı yeni veri ve gözlemleri büyük bir açıklıkla sergilemiştir. Bu bakımdan bu eser Türklük bilimi bakımından da yeni ve değerli gözlemlerle doludur. Ligeti, karşılaştığı sorunları ışığa kavuşturmak için en eski çağlardan başlayarak Türk dilinin gelişmesini göz

önünde tutmak ihtiyacını duymuş, Çuvaş tipindeki diyalektler yanında Ortak Türkçenin tanıklığını da değerlendirmiştir. Bu açıdan Ligeti'nin son eseri Türklük bilimi bakımından yeni bir kazançtır.

Ligeti, "Altay dilleri" üzerinde de uğraşmıştır. "La théorie altaïque et la lexico-statistique" (*Researches in Altaic Languages.* Budapest 1975. 99-115) başlıklı yazısında Sir Gerard Clauson'un bu yoldaki tezlerini tartışmıştır. Bu yazının Rusçası 1971'de çıkmıştı (Altajskaja teorija i leksikostatistika. VJa 3, 1971, 21-33). Macarcası ise 1973'te yayımlanmıştır (Az altaji nyelvrokonság és a szókészletstatisztika. MTA I. Osztály Közleményei XXVIII, 259-275).

"A propos du rhotacisme et du lambdacisme" (CAJ XXIV, 1980, 222-250. s.) başlıklı yazısında rotasizm ve lambdasizm sorununu tartışmıştır.

Ligeti'nin Moğolca, Tunguzca gibi "Altay dilleri" üzerine yazdığı eserler de büyük bir yer tutar. Moğol dilinin belli başlı yazılı kaynaklarını *Monumenta Linguae Mongolicae Collecta* adlı bir dizide toplamıştır. Bu dizide *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserin Moğolcası da yer almıştır. Ligeti, bu eseri Macarcaya da çevirmiştir (*A mongolok titkos története.* Budapest 1962).

"Un vocabulaire mongol d'Istanboul" (AOH XIV, 1962, 5-99) ve "Notes sur le Vocabulaire mongol d'Istanboul" (AOH XVI, 1962, 103-174. s.) başlıklı yazılarında İstanbul'da Topkapı Sarayı kitaplığında bulunan bir Moğolca yazmayı değerlendirmiştir.

Budapeşte Üniversitesinin İç Asya Dilleri kürsüsünü uzun süre yönetmiş olan Ligeti, Macar Bilimler Akademisinin ikinci başkanlığını da yapmıştır. Ligeti, 1950'den başlayarak K. Czeglédy, L. Fekete, Gy. Németh, Zs. Telegdi gibi Macar bilginlerinin katılmasıyla Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae dergisini yönetmiştir. Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça olarak çıkan bu dergide Türklük bilimi bakımından değerli yazılar yayımlanmaktadır. *Mongolian Studies* (Budapest 1970), *Studia Turcica* (Budapest 1971) gibi dergiler de Ligeti'nin gözetimi altında çıkmıştır.

Budapeşte Üniversitesinde İç Asya Dilleri ve Türklük Bilimi kürsülerini yöneten Ligeti, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Hasan Eren, Lajos Bese, Géza Uray, Vilmos Diószegi, György Hazai, Géza Kara, András Róna-Tas, István Mándoky Kongur, István Vásáry gibi.

Ligeti, birçok yabancı bilim kuruluşunun şeref üyeliğine seçildiği gibi,

1958'de Türk Dil Kurumunun şeref üyeliğini de kazanmıştır.

Anna Horváth, *A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van* adlı eserin II. bölümünde Ligeti'nin 1924-1979 yılları arasında çıkan yayınlarını toplamıştır.

H. Eren: Lajos Ligeti (1902 - 1987). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni. Sayı: 7, Kasım 1987, 29 - 34. s.; G. Kara: Louis Ligeti (1902-1987). AOH XLI, 1987, 3-6; Ö. Schütz: Ligeti Lajos. MNy LXXXIV, 1988, 373 - 378; A. Róna - Tas: UAJb 8, N. F. 183 - 186.

LITTMANN, Enno (Oldenburg 16.9.1875-Tübingen 4.5.1958), Alman doğu bilgini. Suriye ve Habeşistan'da yapılan kazılara katılmıştır. 1906 yılında Strasbourg (Alm. Straβburg) Üniversitesinde profesörlüğe getirilmiş, daha sonra Göttingen (1914), Bonn (1916) ve Tübingen (1921-1951) üniversitelerinde çalışmıştır.

Littmann, doğu bilimleri alanında birçok eser yazmıştır. *Morgenländische Wörter im Deutschen* (1920, 2. bas. 1924. XII + 163 s.) adlı eseri bu güne değin değerini yitirmemiştir. "Türkische Volkslieder aus Kleinasien" (ZDMG LIII, 1899, 351-363), "Ein türkisches Märchen aus Nordsyrien" (KSz II, 1901, 144-150. s.) başlıklı yazıları Türk diyalektolojisi alanında değerli katkılardır. *Tschaqydschy, ein türkischer Räuberhauptmann der Gegenwart* (Berlin 1915. 53+20 s.) adlı eseri de bu yolda çıkmış bir çalışmadır. "Türkisches Sprachgut im Ägyptisch-Arabischen" (*Westöstliche Abhandlungen.* Rudolf Tschudi zum siebzigsten Geburtstag. Wiesbaden 1954. 107-127. s.) başlıklı yazısında, Mısır Arapçasında kullanılan Türkçe alıntıları değerlendirmiştir. Littmann, "Bin Bir Gece Masalları"nı da Almancaya çevirmiştir (6 cilt, 1921-1928).

Çalışma arkadaşları ve öğrencileri, doğumunun 65. yıl dönümünde onun adına *Orientalische Studien* (Leiden 1935) adlı bir armağan çıkarmışlardır.

MAGNİTSKİY, Vasiliy Konstantinoviç (Yadrino, Kazan 3[4].3.1839-Şumatovo, Yadrinsk 4.3.1901), Çuvaş dili uzmanı, etnograf ve tarihçi. Kazan Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde okumuştur (1858-1862). Çuvaşların tarihi, etnografyası ve arkeolojisi üzerine birçok yazı yazmıştır. Yazılarında N. İ. Zolotnitskiy sözlüğünde geçmeyen birçok yeni veriye rastlanır. *Materialy k ob"jasneniju staroj čuvašskoj veri* (1881) adlı

eserinde Çuvaşların eski inançlarına ilişkin ilginç bilgi ve veriler toplanmıştır. Çuvaşlar arasında kullanılan eski kişi adları *Čuvašskie jazyčeskie imena* (Kazan 1905) başlıklı kitabında yayımlanmıştır.

A. N. Kononov: BBSOT² 148 - 149. s.

MAKSİMOV, Viktor Aleksandroviç (11.8.1836 - 24.5.1900), Rus diplomatı ve Türkologu. Kazan'da Arapça ve Farsça öğrenimi görmüş, 1855'te Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesine girmiştir. 1859 yılında Petersburg Üniversitesini bitiren Maksimov, 1861'de uzmanlık sınavını vermiş, 1863'te bilimsel çalışmalar yapmak üzere üç yıllık bir süre için Türkiye'ye gönderilmiştir. 1866'da Petersburg'a dönen Maksimov, *Opyt issledovanija tjurkskix dialektov v Xudavendgjare i Karamanii* (S. Petersburg 1867, 99 s.) adlı çalışmasını savunmuştur (13.3.1867).

1867'de üniversitede doçent olarak öğretime katılan Maksimov, daha sonra diplomatik görevle İstanbul'a gönderilmiştir. 1868'de Petersburg Üniversitesinde doçentlik görevine atanmışsa da, diplomatik görevinde kalmıştır. İstanbul'da Rusya büyük elçiliğinde tercüman olarak (1.5.1871) göreve başlamış, daha sonra Erzurum'da başkonsolosluk yapmıştır (1891-1900). 1867'de çıkan çalışması bu alanda yapılan ilk araştıma olarak bilim çevrelerinde değerini bu güne değin muhafaza etmiştir.

A. N. Kononov: BBSOT² 151-152. s.

MALLİTSKİY, Nikolay Gur'eviç (30.9.1873-Taşkent 31.10.1947), Rus Türkologu. Petersburg Üniversitesinin Tarih ve Filoloji Fakültesinde okumuştur. 1895 yılında Taşkent Öğretmen Okulunda tarih ve coğrafya öğretmenliğine getirilmiştir. Klasik dillerin (Grekçe, Latince) yanında Avrupa dillerini (Almanca, Fransızca ve İngilizce) de biliyordu. Bunlardan başka, Özbekçe, Tacikçe gibi doğu dillerini de öğrenmişti. 1901-1906 yılları arasında Turkestanskie vedomosti gazetesinin redaktörlüğünü yapmıştır. Orta Asya'da coğrafî ve arkeolojik araştırmalar yaptığı gibi, folklor, tarih ve dil problemleriyle de uğraşmıştır. Mallitskiy, Taşkent şehrinin geçmişini köklü olarak bilen bir uzmandır. Bilim çevrelerinde Türkmenlerin İskit-Sarmat kökeninden geldiği yolundaki teziyle tanınmıştır. Bundan başka, eski Türk (Orhon) yazısının Türk damgalarından geldiği yolunda bir sav da ortaya atmıştır: "O svjazi tjurkskix tamg s orxonskimi pis'menami" (Protokoly Zasedanij i

soobščenija členov Turkestanskogo kružka ljubitelej arxeologii, 3. yıl, 1897-1898, 41- 46. s.).

A. N. Kononov: BBSOT[2] 152-153. s.

MALOV, Evfimiy Aleksandroviç (Simbirsk guberniyası 1835-Kazan 1918), Rus misyoneri ve Türkologu. Simbrisk ve Kazan'da okumuştur. Kazan İlâhiyat Akademisinde özellikle G. S. Sablukov'un derslerine devam etmiştir. N. İ. İl'minskiy'nin tavsiyesi üzerine Kazan İlâhiyat Akademisine getirilmiştir. Kazan'da Tatar dili ve Türk etnografyası dersleri vermiştir. *Svedenija o mišarjax (Êtnografičeskij očerk)* (Kazan 1885, 73 s.) adlı kitabında Mişerler üzerine bilgi vermiştir. Sonradan oğlu Sergey Efimoviç Malov da Mişerlerle uğraşacaktır.

A.N. Kononov: BBSOT[2] 153-154. s.

MALOV, Sergey Efimoviç (Kazan 4 (16). 2. 1880 Leningrad 7.9.1957), Rus Türkologu. Babası Evfimiy Aleksandroviç Malov başpapaz ve misyoner olarak tanınmıştır. Bu bakımdan oğlunu da papaz ve misyoner olarak yetiştirmek üzere Kazan'da İlâhiyat Akademisinde okutmuştur. Malov, akademide Tatar ve Arap dillerini öğrenmiş, buna paralel olarak Kazan Üniversitesinde N. F. Katanov'un derslerine de devam etmiştir.

Babası E. A. Malov, 1885 yılında *Svedenija o mišarjax (Êtnografičeskij očerk)* (Kazan 1885) adlı bir kitap yazmıştı. Türkolojiye karşı büyük bir ilgi duyan Malov, aileden kalma bu geleneği sürdürerek Kazan çevresinde yaşayan Mişerler arasında dil araştırmaları yapmıştır. Kazan İlâhiyat Akademisinde öğrenci iken, babasının maddî yardımıyla yaptığı bu gezi sonunda *İz poezdki k mišarjam* (Učenye zapiski İmp. Kazanskogo universiteta, 71, 1904) adlı bir yazı yazmıştır. Bu yazı, Malov'un ilk eseridir.

1904'te Kazan İlâhiyat Akademisini bitiren Malov, Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinin Arap, Fars ve Türk dilleri bölümüne girmiştir. Üniversitede V D. Smirnov ve P M. Melioranskiy gibi tanınmış Türkologların derslerine devam etmiştir. Bundan başka, V A. Jukovskiy'nin Farsça derslerini takip ettiği gibi, Jan Baudouin de Courtenay'nin konferanslarını da ihmal etmemiştir. Ancak Malov, üniversitede en çok Melioranskiy'nin yönetiminde çalışmış, onun en tanınmış öğrencisi olarak ün almıştır. Bu sırada Malov, Wilhelm Radloff (V V

Radlov) ile de tanışmıştır. Radloff üniversitede ders vermemişse de, Malov için bütün ömrünce "özel öğretmenlik" yapmıştır. Onun yönetimi altında Malov, özel olarak Altay çevresinde yaşayan Türklerin dilleriyle uğraşmıştır. Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Komitesi başkanı olan Radloff'un yardımıyla Malov, 1908 yılı yazında Şorlar ve Tomsk ilinde yaşayan Çulım Türkleri arasında bir araştırma gezisi yapmıştır.

1909 yılında Petersburg Üniversitesini bitirdikten sonra Malov, Radloff'un önerisi üzerine Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Komitesi adına Batı ve Orta Çin'de yaşayan Türkler, özellikle Sarı Uygurlar ve Salarlar arasında çalışmak üzere görev almıştır. 1909-1911 ve 1913-1915 yılları arasında yaptığı gezilerde Sarı Uygurların, Lobnor ve Hami Türklerinin dili, folklor ve etnografyaları üzerine zengin materyal toplamıştır. Malov, bu araştırmalar sonunda topladığı materyalleri çeşitli yayın ve yazılarında bilim âlemine sunmuştur: *Jazyk želtyx ujgurov. Slovar' i grammatika* (1957); *İzučenie živyx tureckix narečij Zapadnogo Kitaja* [Vostocnye Zapiski,. I, 1927, 163-172]; *Materialy po ujgurskim narečijam Sin'-dzjana* (Sergeju Fedoroviču Ol'denburgu, Sbornik statej. Leningrad 1934, 307-322); *Ujgurskij jazyk. Xamijskoe narečie. Teksty, perevody i slovar'* (1954); *Lobnorskij jazyk. Teksty, perevody, slovar'* (1956); *Ostatki šamanstva u želtyx ujgurov* (Živaja Starina XXI, 1912, 61-74); *Razskazy, pesny, poslovicy i zagadki želtyx ujgurov* (Živaja Starina XXIII, 3-4, 1914, 305-316). Bundan başka, Malov, Kara Kalpakça üzerinde de çalışmıştır.

Çin'de yaptığı birinci gezide (mayıs 1910) Malov, Buddhist Sarı Uygurların bir manastırında *Altun yaruk (Suvarṇaprabhāsa)* adlı Uygurca yazmayı bulmuştur. Malov, bu değerli yazmayı Radloff ile birlikte yayımlamıştır (1913-1917).

Malov, Doğu Dilleri Fakültesinde Melioranskiy'nin derslerine de devam etmiştir. Melioranskiy 1893'te yaptığı Avrupa gezisinde bir "Arap filologu"nun yazdığı sözlüğü bulmuş, bu sözlüğün Türkçe bölümünü *Arap filolog o tureckom jazyke* adı altında yayımlamıştı. Sonradan İstanbul'da bulunan bir yazmasından İbn Mühenna tarafından yazıldığı anlaşılan bu sözlüğün Türkçe bölümünü Malov, 1928'de özenle işlemiştir. Malov, Melioranskiy'nin kullandığı başlığa uyarak bu çalışmasına "İbn-Muxanna o tureckom jazyke" (ZKV III, 221-248. s.) adını vermiştir.

Melioranskiy, Rabguzî'nin *Kısasü'l-enbiya*'sı üzerinde de çalışmıştı.

Onun eski bir öğrencisi olarak Malov da bu eser üzerinde durmuştur (Musul'manskie skazanija o prorokax po Rabguzi. ZKV V, 1930, 507-525. s.).

Malov, Melioranskiy'nin kurduğu geleneği sürdürerek Rus dilindeki Türkçe alıntılarla da uğraşmıştır. *Tjurkizmi v jazyke "Slova o polku İgoreve"* (İAN 2, 1946, 129-139. s.) adlı çalışması bu yolda yeni bir katkıdır.

Malov, Çin'de yaptığı ikinci geziden döndükten sonra, 1916 yılında üniversite sınavlarını vermiş, 1916'da Kazan'da ve daha sonra 1923'te Petrograd (Leningrad)'da öğretim çalışmalarına başlamıştır.

Malov, eski Türk yazıtları ve Uygur yazmaları üzerinde de verimli çalışmalar yapmış bir bilgindir: *Drevnetureckie nadgrobija s nadpisjami bassejna r. Talas* (İAN 10, 1929, 799-806); *Novye pamjatniki s tureckimi runami* (Jazyk i myšlenie, 6-7, 1936, 251-279. s.); *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti. Teksty i issledovanija* (1951); *Enisejskaja pis'mennost' tjurkov. Teksty i perevody* (1952); *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti Mongolii i Kirgizii* (1959). Bu büyük eserlere "İz tretej rukopisi Kutadgu Bilig" (İAN 9, 1929, 737-754. s.) ve "K istorii i kritike Codex Cumanicus" (İAN 5, 1930, 347-375. s.) adlı yazıları da eklenebilir.

Malov, Türk diyalektlerinin sınıflandırılması konusuna değindiği gibi (Drevnie i novye tjurkskie jazyki. İAN OLJa XI, 2, 1952, 135-143. s.), Türkçe sayı adları üzerinde de durmuştur (K izučeniju tureckix čislitel'nyx. Akademija Nauk SSSR - *akademiku N. Ja. Marru.* Leningrad 1935. 271-277. s.).

Çalışma arkadaşları ve öğrencileri 1946'da Malov için *Belek* adlı bir armağan çıkardılar (Frunze 1946). Bundan başka, 1951'de Leningrad'da çıkan *Tjurkologičeskij Sbornik*'in I. cildi de doğumunun 70. yıl dönümü dolayısıyla Malov'a sunuldu. Son olarak, *Tjurkologičeskij Sbornik*'in 1975 yıllığı da onun anısına adandı (Moskva 1978).

S. D. Miliband: BBSSV 327-328. s.; A. N. Kononov: BBSOT[2] 154-155. s., V.G. Guzev: Sergej Efimovič Malov (1880-1957) (K 90-letiju so dnja roždenija). ST 2, 1970, 140-141, E.İ. Ubryatova: S. E. Malov i ego trudy. ST 5, 1975, 44-52; Ê.İ. Fazılov: S. E. Malov - issledovatel' istorii tjurkskix jazykov SSSR. ST 5, 1975, 60-68; A.M. Şçerbak: S.E. Malov-issledovatel' drevnetjurkskix i drevneujgurskix pamjatnikov. ST 5, 1975, 69-73; Ê.R. Tenişev: Sergej Efimovič Malov (K stoletiju so dnja

roždenija). ST 6, 1980, 56-63.

MÁNDOKY KONGUR, István (Karcag 10.2.1944 Mahaçkala, Dağıstan 22.8.1992), Macar Türkologu. Kuman kökenli bir soydan geldiği inancı içinde Türk (ve özellikle Kuman) diliyle uğraşmaya başlamış, Kunmadaras'taki Rus kışlasında yaşayan Kazak ve Tatar askerlerinden Türkçe öğrenmeye çalışmıştır. Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji çalışmalarını yöneten tanınmış Türkolog Gyula Németh'in yardımıyla bu yoldaki bilgisini artırmıştır. 1963-1968 yılları arasında Budapeşte Üniversitesinde Gyula Németh'in yönetiminde Türkoloji öğrenimi görmüştür. Üniversitede Lajos Fekete'nin Osmanlı paleografyası derslerine devam ettiği gibi, Lajos Ligeti'nin Mongolistik ve Sinoloji derslerini de almıştır. Ayrıca, Károly Czeglédy'nin Arapça ve Zsigmond Telegdi ile András Bodrogligeti'nin Farsça derslerini de izlemiştir.

Üniversiteyi bitirdikten sonra Széchényi Kitaplığında çalışmaya başlamış, 1970'te Macar Bilimler Akademisine bağlı İç Asya Araştırma Grubunda görev almıştır.

I. Kúnos, Gy. Németh, J. Eckmann gibi Macar Türkologlarının kurduğu geleneğe bağlı kalan Mándoky Kongur, Bulgaristan ve Romanya'da Tatarlar arasında dil ve folklor araştırmaları yapmış, topladığı örnekleri "Devinettes tatares de Bulgarie" (AOH XXI, 1968, 369-379), "Chants *šing* des Tatars de la Dobroudja recueillis en Bulgarie" (*Studia Turcica*. Budapest 1971. 331-348), "Trois contes populaires tatares du Dobroudja" (AOH XXVIII, 1974, 127-137) gibi yazılarında değerlendirilmiştir.

Daha sonra Mándoky Kongur Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Başkurdistan'da, Tataristan'da, Moğolistan'da, Çin'de ve Kafkasya'da da dil ve folklor çalışmaları yapmış, ancak topladığı dil ve folklor ürünlerini yayımlamamıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde, Romanya'da ve Bulgaristan'da Türkler arasında Türklük bilincini uyandırmaya çalışmış, Türk dilinin ulusal yaşamdaki değeri üzerinde durmuştur. Türk ülkelerinde verdiği konferanslarda Türk kültürünün zenginliğini dile getiren Mándoky Kongur, Tatar, Kazak, Kırgız yazar ve aydınları arasında birçok dost kazanmıştır. Çingiz Aytmatov, Olcas Süleymanov gibi.

Macar Türkolojisinin geleneklerine bağlı kalan Mándoky Kongur, çalışmalarında eski Türk-Macar ilişkilerine büyük ağırlık vermiştir. Bu

yolda yeni katkılar getiren birçok yazı yazmıştır: "Bütü" (MNy LXVIII, 1972, 170-174), "Kozma" (MNy LXVIII, 1972, 299-303), "L'étymologie de deux mots hongrois provenant de l'ancien turc" (AOH XXV, 1972, 391-403), "Bertö" (MNy LXXII, 1976, 300-307), "Kaptány" (MNy LXXIV, 1978, 213-216), "Two Hungarian Verbs of Old Turkic Origin" (AOH XXXIII, 1979, 291-299), "A régi török eredetű gyón ige magyarázata" (NyK 86, 1984, 135-139), "The Etymology of the Hungarian Verb gyón 'to confess' of Old Turkic Origin" (AOH XXXVIII, 1984, 351-356), "Börtü: a Hungarian Word of Old Turkic Origin Belonging to the Vocabulary of Goldsmiths' Art" (AOH XL, 1986, 39-51) gibi.

Onun bu yoldaki yazıları ara sıra tartışmalara da yol açmıştır. Örneğin *börtü* sözünün kökenine ilişkin yazısı L. Ligeti'nin eleştirilerine uğramıştır (*Börtü* és világosan török eredetű szavaink. MNy LXXIII, 1977, 146-154). Ligeti, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban* (Budapest 1986) adlı eserinde de *börtü* üzerinde durmuştur (318. s.).

Başkurtlarla Macarlar arasındaki ilişkiler ve özellikle Macar boy adları üzerinde de durmuştur. Örneğin "The Question of Identifying the Hungarian Tribal Name Jenő with the Bashkir Ethnonym Yänäy" (AOH XLII, 1988, 43-48) başlıklı yazısı bu yolda yeni bir katkıdır. Gyula Németh, *A honfoglaló magyarság kialakulása* (Budapest 1930) adlı eserinde (261-264, 272, 308-309. s.) *Jenő* adını Başkurtların *Yeney* boyunun adıyla birleştirmişti. Daha sonra L. Ligeti, "*Gyarmat* és *Jenő*" (*Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. Budapest 1964. 230-239) başlıklı yazısında Macarca *Jenő* ile Başkurtça *Yeney* adları arasındaki ilişkiyi gözden geçirmişti. Son olarak, L. Ligeti, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban* (Budapest 1986) adlı eserinde de *Jenő* adı üzerinde durmuştur. Mándoky Kongur, yazısında Macarlar arasında kullanılan *Jenő* adının Başkurtların *Yeney* adından gelmediğini dile getirmiştir. Bundan başka, Başkurtların *Nägmän, Kese* ve *Yulaman* boylarının da Macarların *Nyék, Keszi* ve *Gyula* boylarıyla birleştirilemeyeceğini ortaya koymuştur.

Bunlardan başka, Mándoky Kongur, Kumanlar ve Kumanlardan kalma alıntılar üzerinde de çalışmıştır. "Néhány kún eredetű nagykunsági tájszó" (NyK LXXIII, 1971, 365-385), "Cötkény" (MNy LXIX, 1973, 457-465), "Die Etymologie eines ungarischen Pflanzennamens kumanischen Ursprungs" (*Hungaro-Turcica.* Studies in Honour of Julius

Németh. Budapest 1976. 249-254), "Monárköd" (NyK 85, 1983, 391-393), "A Hungarian Dialectal Word of Kuman Origin: *monār* (AOH XLI, 1987, 211-215) gibi yazıları bu yolda yeni birleştirme ve gözlemler getirmiştir.

Mándoky Kongur, Kuman dilinin Macaristan'da saklanan kalıntılarını *A kun nyelv magyarországi emlékei* adlı eserinde değerlendirmişse de, bu eserini sağlığında yayımlayamamıştır. Yorucu bir emek ürünü olan bu eseri onun ölümünden sonra Júlia Bartha baskıya vermiştir (Karcag 1993).

Türk Dil Kurumu Türk dili alanındaki değerli araştırma ve katkılarından dolayı Mándoky Kongur'u haberleşme üyeliğine seçmiştir (1988).

Dağıstan'da ölen Mándoky Kongur, Kazak Bilimler Akademisi ve Kazak Yazarlar Birliğinin düzenlediği bir törenle Tiyenşan dağlarının eteklerindeki Kengsay mezarlığında toprağa verilmiştir.

Gábor Ágoston: In memoriam Mándoky Kongur István (1944-1992). Keletkutatás 1993. ősz. 5-11. s.

MANNERHEIM, Carl Gustav Emil (Villnäs, Turku 1867-Lausanne 1951), Fin mareşali ve devlet adamı. Rus ordusunda Rus-Japon Savaşına ve I. Dünya Savaşına katılmıştır. 1917 ihtilâlinden sonra Finlandiya'nın bağımsızlığı için çarpışan orduların başında Kızılları Tampere'de dağıtmıştır. Aralık 1918'de Finlandiya kral naibi seçilmiştir. II. Dünya Savaşında Finlandiya'nın Kızıl Orduya karşı direnmesini sağlamıştır (1939-1940). 1941-1944 yılları arasında Almanya ile birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine karşı savaşmıştır. 1944-1946 yıllarında cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. 1946'da sağlık sebepleriyle istifa ederek İsviçre'ye çekilmiştir. *Across Asia from West to East in 1906 1908* (2 cilt, 1940, 741, 254 s.) adlı büyük eserde 1906 - 1908 yıllarında gerçekleştirdiği Asya gezisine ilişkin anı ve sonuçlar yayımlanmıştır. *Minnen* (1951-1952).

Mannerheim 1907 yılında Orta Asya ve Çin'de yaptığı bir araştırma gezisinde Sarı Uygurlar arasında birkaç gün kalmıştır. Bu yoldaki gözlem ve anılarını "A Visit to the Sarö and Shera Yögurs" (JSFOu XXVII, 2, 1911, 1-70) adlı yazısında toplamıştır. Onun bu yazısı Türkoloji çevrelerinde büyük ilgi uyandırmıştır. Örneğin S. E. Malov, Mannerheim'in yazısını Živaja Starina dergisinde (21, 1. fas. 1914, 214-220) değerlendirmiştir. Sarı Uygurlar arasında W. W. Rockhill, G. N. Potanin

gibi araştırıcılar da çalışmıştı. Mannerheim bu yoldaki bilgileri yeni katkılarla artırmıştır. Ondan sonra Sarı Uygurca üzerinde S. E. Malov duracaktır.

MARTİNOVİÇ, Nikolay Nikolaeviç (Petersburg 27.4.1883 - Amerika Birleşik Devletleri 1939), Rus Türkologu. Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde okumuştur (Arapça, Türkçe, Farsça). Üniversitede P M. Melioranskiy'nin derslerini takip eden Martinoviç, öğrenci olarak Türkiye'de birkaç gezi yapmıştır.

Doğu Dilleri Fakültesinin Arapça, Farsça ve Türkçe-Tatarca Bölümünü bitirdikten sonra (1907), Martinoviç Dış İşleri Bakanlığında görev almış, bir süre Korfu adasında konsolosluk yapmıştır. Ekim İhtilâlinden sonra Petersburg Üniversitesinin Sosyal Bilimler Fakültesinde Türk Filolojisi dersleri vermiş, daha sonra Petrograd (Leningrad)'da Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde Türkçe (Osmanlıca) profesörlüğü yapmıştır. 1922'den başlayarak Martinoviç'in Batı Avrupa'da yaşadığı anlaşılıyor. Daha sonra Amerika Birleşik Devletlerinde görev almıştır. 1924 - 1929 yılları arasında New York'ta, Columbia Üniversitesinde Türk dili ve edebiyatı ve Orta Asya tarihi dersleri vermiştir. *The Turkish Theatre* (New York 1933. 125 s.) adlı eserini New York'ta yazmıştır.

Martinoviç çalışmalarında daha çok Anadolu Türklerinin etnografyası ve folkloru üzerinde durmuştur: *Maloazijskie skazki, rasskazy i anekdoty* (Živaja Starina 1910, 3. fas. , 233-253. s.); *Novyj sbornik stixov Dželal-ed-dina Rumi i Sultana Veleda* (Zapiski Vortočnogo otdelenija İmp. Russkogo arxeologičeskogo obščestva 1917, 24).

A. N. Kononov: BBSOT² 158. s.

MAYNAGAŞEV, S. D. (? - ?), Hakas kökenli Türkolog. 1913 ve 1914 yılları yaz aylarında Hakas ülkesinde araştırma gezileri yapmıştır. Hakas ağızlarına ilişkin çalışmalarının sonuçları Otčet po poezdke k tureckim plemenam doliny r. Abakana letom 1913 goda S. D. Majnagaševa (İRKSA, ser. 2, No: 3, 1914, 107-116. s.) ve Otčet po poezdke k tureckim plemenam Minusinskogo i Ačinskogo uezdov Enisejskoj gub. letom 1914 goda S. D. Majnagaševa (İRSKSA, ser. 2, No: 3, 117-128. s.) başlıklı raporlarında yayımlanmıştır. "Žertvoprinošenie Nebu u bel'tirov" (Sb. MAE 3, 1916) başlıklı yazısında Beltirlerin inançları üzerinde durmuştur.

A. N. Kononov: BBSOT² 149. s.

MAYZEL', Saliy (Solomon) Sergeeviç (Lepel, Vitebsk 24.9.1900-7.4.1952), Rus Türkologu. 1921'de Moskva Üniversitesinin Tarih-Filoloji Fakültesine ve Moskva Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsüne girmiştir. 1923'te Moskva Üniversitesinden ayrılarak Moskva Doğu Bilimleri Enstitüsüne geçmiş, Arapça, Türkçe ve Farsça öğrenmeye başlamıştır. Enstitüde Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin tarihi ve ekonomisi üzerinde dè durmuştur. 1926'da Moskva Doğu Bilimleri Enstitüsünün Arapça ve Türkçe bölümlerini bitirdiği gibi, diplomasi ve ekonomi bölümlerinden de diploma almıştır.

1928'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Türkiye'deki Ticaret Temsilciliği tercümanlığına atanan Mayzel', Türkiye'de dört yıl kalarak doğu ve batı dilleri alanındaki bilgilerini artırmıştır. Türkiye'den döndükten sonra Moskva Doğu Bilimleri Enstitüsünde Türkçe dersleri vermiştir. 1934-1936 yılları arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin İran'daki Ticaret Temsilciliğinde tercüman olarak çalışmış, Farsça bilgisini geliştirmiştir. 1936 yılı başında Ankara'da TASS ajansının temsilciliğine getirilmiş, 1938 yılı aralık ayında Türkiye'den döndükten sonra yeniden doğu dilleri öğretimiyle uğraşmıştır.

1941-1942 yıllarında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği büyük elçiliği tercümanı olarak Tahran'da kalan Mayzel', Farsçanın yanında Türk diyalektleri üzerinde de çalışmıştır. Tahran'dan dönüşünde Orta Doğu Diplomasi Yüksek Okulunda Türkçe, Farsça ve Arapça dersleri vermiştir.

A. K. Borovkov, "Priroda tureckogo izafeta" (*Akademiku N. Ja. Marru.* Leningrad 1935. 165-177) başlıklı yazısında Türk izafeti üzerinde durmuştu. Mayzel' de 1944'te "Türk izafeti" üzerine bir tez yazmıştır (Tureckij izafet. Moskva 1944, VI+372 s.). Daha sonra "Arabskie i persidskie êlementy v tureckom jazyke" (Moskva 1945. 59 s.) başlıklı yazısında, Türk dilinde kullanılan Arapça ve Farsça öğeleri gözden geçirmiştir. "Kategorija definitivnosti v tureckom jazyke" (*Akademiku V. A. Gordlevskomu k ego semidesjatiletiju.* Moskva 1953. 168 - 186) başlıklı yazısı Türk gramerine yeni bir katkıdır. Mayzel', "Türk izafeti" konusundaki tezini 1945'te savunmuştur. Bu çalışma, 1957'de *İzafet v tureckom jazyke* (Moskva 1957. 186 s.) adı altında yayımlanmıştır. Bu baskının ön sözünde A. N. Kononov, Mayzel'in çalışmalarını değerlendirmiştir. Mayzel'in bu çalışması bilim çevrelerinde ilgiyle karşılanmıştır.

Abdülkadir İnan (TDAY 1958, 279-313) bu çalışmanın geniş bir özetini vermiştir.

Türk diyalektlerinde izafet sorunu Mayzel'den sonra da sık sık tartışılacaktır. Örneğin N. S. Gadjieva, "Priroda izafeta v tjurkskix jazykax" (ST 2, 1970, 18-26) başlıklı yazısında Türk diyalektlerinde izafetin özellikleri üzerinde durduğu gibi, V D. Arakin de "K istorii izafeta v tjurkskix jazykax" (*Tjurkologičeskie issledovanija*. Moskva 1976. 12-23) adlı yazısında Türk diyalektlerinde izafetin tarihine ilişkin birtakım katkılar getirecektir.

S. D. Miliband: BBSSV 324. s.

MELİORANSKİY, Platon Mihayloviç (Petersburg 18.11.1868-Petersburg 16.5.1906), Rus Türkologu. Orta öğrenimini Petersburg'da yapmıştır. Çocukluğundan başlayarak yabancı dillere karşı büyük bir ilgi duyan Melioranskiy, üniversiteye girme sırası gelince yalnız Petersburg Üniversitesinin Filoloji Fakültesi ile Doğu Dilleri Fakültesi arasında bir seçim yapmak durumunda kalmıştır. Melioranskiy, Doğu Dilleri Fakültesinin Arapça, Farsça ve Türkçe-Tatarca bölümünü seçmiş ve daha lise öğrencisi iken tanışmış olduğu Wilhelm Radloff (V V Radlov)'un tavsiyesine uyarak Türk diyalektleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Doğu Dilleri Fakültesinde derslere devam eden Melioranskiy, özel olarak evinde Radloff'tan Türk dili dersi almıştır. Radloff gibi, Melioranskiy de ilk olarak Altay diyalektini öğrenmeye başlamış, daha sonra Kazakça (eski terminolojiye göre Kazak Kırgızca) üzerinde durmuştur. Bundan başka, Radloff ile birlikte *Kutadgu bilig*'i okumuş, "Çağatayca" dil örnekleri üzerinde çalışmıştır. Bu dersler genç Melioranskiy için çok yararlı olmuştur. Çünkü Doğu Dilleri Fakültesinde o sıralarda Türkoloji öğretiminde yalnız Osmanlıcaya yer verilirdi. 1820 yılında Melioranskiy, Doğu Dilleri Fakültesinin yardımıyla Kırgız (Kazak) dil ve folkloru alanında araştırma yapmak üzere Orenburg ve Turgay çevresine gitmiştir. *Kirgizskija poslovicy i zagadki* adlı yazısı bu gezinin ürünüdür. *Kratkaja grammatika kazak-kirgizskogo jazyka. Čast' I. Fonetika i êtimologija. Čast' II. Sintaksis* (I, 1894; II, 1897) adlı eseri de Kazak dili üzerine yazılmış ciddî bir çalışmadır. Bu eserin II. bölümü E. de Zacharko tarafından Fransızcaya çevrilmiştir (*La syntaxe kirghize de P. M. Melioranski.* Muséon XXXIV, 1921-1922, 217-250, XXXV, 49-108). Bu eser bu gün de değerini büsbütün yitirmemiştir.

1891 yılında Doğu Dilleri Fakültesini bitiren Melioranskiy üniversitede kalmış, ancak Radloff ile yaptığı çalışmalarını da sürdürmüştür.

1893 yılında Avrupa'da görevli olarak dört aylık bir geziye çıkan Melioranskiy, Londra, Oxford, Leiden, Paris ve Berlin'de çalışmalar yapmıştır. Bu gezisinde, sonradan İstanbul'da bulunan bir yazmasından adının İbn Mühenna olduğu anlaşılan "Arap filologu"nun yazdığı sözlüğün yazmalarını bulmuş, Rabguzî'nin *Kısasü'l-enbiya*'sının Londra yazmasının bir bölümünü istinsah etmiş (*Skazanie o proroke Sal xe* [*İz Kysasu-l'-Enbija Rabguzi*]), Kadı Burhaneddin'in *Divan*'ı üzerinde durmuştur (*Otryvki iz divana Axmeda Burhan ad-dina Sivasskogo*).

1894'te Melioranskiy, Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde doçent olarak ders vermeye başlamıştır. 1899'da *Pamjatnik v čest' Kjul'-tegina* (Zapiski Vostočnogo otdelenija İmp. Russkogo arxeologičeskogo obščestva, XII, 1899) adlı bir uzmanlık tezi yazmış, 1901'de de *Arab filolog o tureckom jazyke* (Zapiski Vostočnogo otdelenija İmp. Russkogo arxeologičeskogo obščestva) adlı doktorluk tezini savunmuştur. Bunun üzerine Melioranskiy, Doğu Dilleri Fakültesinde profesörlüğe getirilmiştir. 1903'te "Arap filologu"nun yazdığı eserin Moğolca bölümünü de yayımlamıştır (*Arab filolog o mongol'skom jazyke.* Zapiski, XV, 75-171. s.). Onun bu çalışması da büyük bir takdirle karşılanmıştır.

1904 yılı yazında Melioranskiy, Viyana'ya giderek özellikle Mehmed Salih'in *Şeybânî-nâme* adlı eseri üzerinde çalışmıştır.

Melioranskiy, yalnız Kül Tegin anıtı üzerinde durmakla yetinmemiş, Koşo Tsaydam'da bulunan eski Türkçe anıtlarla da uğraşmıştır (*Drevnetjurkskie pamjatniki v Košo-Cajdame* [W. Radloff ile birlikte]). Onun Orhon ve Yenisey anıtları üzerine yazılmış birkaç yazısı daha vardır.

Melioranskiy, Uygur yazısıyla yazılmış eser ve belgeleri de ihmal etmemiştir (*O Kudatku Bilike Čingiz xana; Dokument ujgurskogo pis'ma Sultana Omar-šejxa*).

Folklor çalışmaları da yapmış olan Melioranskiy, Kırgız (Kazak) folklor örnekleri topladığı gibi, Çokan'ın tespit ettiği birtakım Kırgızca rivayetleri de baskıya vermiştir (Skazanie ob Edigee i Toktamyše).

Rus dilindeki Türkçe alıntıları gözden geçiren Melioranskiy, bu yolda birkaç çalışma yazmıştır. *Tureckie êlementi v jazyke "Slova o polku İgoreve", Vtoraja stat'ja o tureckix êlementax v jazyka "Slova o polku İgoreve"* gibi. Onun büyük ilgi uyandıran bu çalışmalarını öğrencileri sür-

düreceklerdir.

Melioranskiy, birçok değerlendirme ve eleştiri de yazmıştır. Bu bakımdan özellikle N. F. Katanov'un Uryanhay diyalektine ilişkin eseri ve V Grønbech'in *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie*'si üzerine kaleme aldığı yazılar anılmaya değer.

Petersburg (Leningrad) Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde Melioranskiy'nin yerini A. N. Samoyloviç almıştır. Melioranskiy gibi, Samoyloviç de Rus Türkologları arasında seçkin bir yer tutmuştur. Ondan başka, Melioranskiy'nin öğrencileri arasında S. E. Malov'un adını anmak gerekir. V Pisarev, İ. Belyaev, N. Bravin, N. Martinoviç, N. Karaulov, S. Szapszal (Şapşal) da Melioranskiy'nin öğrencisi olarak tanınmış bilgin ve uzmanlardır.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 161 - 162. s.

MIDDENDORF, Alexander Theodor von (St. Petersburg 6.8.1815-Hellenorm 16.1.1894), Balt kökenli gezgin ve bilgin. Dorpat Üniversitesinde tıp öğrenimi görmüştür (1832-1835). Berlin, Erlangen, Viyana ve Bresslau'da çalışmalarını sürdüren Middendorf, zooloji alanına geçmiştir. 1839'da Kiev Üniversitesinde görev almıştır. Karl Ernest von Baer'in Avrupa Rusyasının kuzeyinde yaptığı araştırma gezisine katılmıştır. Baer ile birlikte Lapplanda'yı ve Kola yarımadasını gezmiştir. 1842-1845 yıllarında yapmış olduğu gezi Middendorf'a büyük bir ün sağlamıştır. Bu gezide Taymır yarımadasını, Ohotsk körfezini, Baykal gölünü ve Amur ırmağını görmüştür. Bu gezi sonunda *Reise in den äusseren Norden und Osten Sibiriens während der Jahre 1842 bis 1845* adlı büyük eserini yazmıştır (4 cilt). Bu eserinde Yukagirler, Tunguzlar (Oroçlar) ve özellikle Yakutlar üzerine bilgi vermiştir.

Middendorf'un günlüklerinde Yakutça üzerine verilen değerli bilgiler Otto von Böhtlingk'in ilgisini çekmiştir. Sanskrit uzmanı olarak tanınmış olan Böhtlingk, Middendorf'un toplamış olduğu Yakutça verileri işleyecek bir uzman bulamamıştır. Bu durum karşısında bu görevi üzerine alan Böhtlingk, Petersburg'da Yakutça bilen bir Rus (Uwarowski) bulmuş ve onun yardımıyla Middendorf'un topladığı verileri değerlendirmiştir. Onun *Über die Sprache der Jakuten* (St. Petersburg 1851) adlı eserinde Middendorf'un toplamış olduğu Yakutça örnekler de yer almıştır.

1852'de Rus Bilimler Akademisinin zooloji üyeliğine seçilen Middendorf, 1860'ta Petersburg'dan ayrılmıştır. Ancak, kazandığı büyük

ün dolayısıyla Rus prensleriyle birtakım gezilere daha katılmıştır. 1867'de büyük prens Aleksey Aleksandroviç'in düzenlediği bir geziye katılarak Kırım, İstanbul, Atina, Malta'yı ve Kanarya adalarını gezmiştir. 1869'da büyük prens Vladimir Aleksandroviç ile Ural, Güney ve Orta Asya'da bir gezi yapmıştır. 1870'te büyük prens Aleksey Aleksandroviç'in yanında Kuzey Rusya, Novaya Zemlya ve İzlanda'yı gezmiştir. 1878'de oğlu Max ile birlikte Fergana'ya gitmiştir. Bu geziler sonunda *Die Isepiptesen Russlands, Die Baraba* (S. Petersburg 1870) ve *Einblicke in das Ferganagebiet* (S. Petersburg 1881) gibi birçok eser yazmıştır. Baraba bozkırına ilişkin eserinin Rusçası da çıkmıştır (*Baraba.* S. Petersburg 1871). Bunun gibi, Fergana'dan söz eden eseri de *Očerki Ferganskoj doliny* (S. Petersburg 1882) adı altında Rusçaya çevrilmiştir.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 162-163. s.

MIKKOLA, Jooseppi Julius (1866-1946), Fin Slavisti. Daha çok Slav dillerinin karşılaştırmalı grameri alanında çalışmıştır. Fin ve Slav (Rus) dilleri arasındaki ilişkiler üzerinde de durmuştur: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. I. Slavische Lehnwörter in den westfinnishen Spachen* (MSFOu VIII, 1894). Bu eserin yeni baskısı *Die ältesten Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch* (MSFOu LXXV, 1938) adı altında çıkmıştır. Slav dilleri alanında çıkan en büyük eseri, *Urslavische Grammatik* (1. Teil 1913, 2. Teil 1942, 3. Teil 1950) adlı grameridir.

Türklük bilimi alanında Mikkola, *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren* (JSFOu XXX, 33, 1913, 1-25) başlıklı çalışmasıyla tanınmıştır. Bu çalışmasında eski Bulgar hanlarının adlarını kapsayan bir belgeyi çözmeyi denemiştir. Onun bu çalışması Türkolog ve Slavistler arasında (N. İ. Aşmarin, W. Barthold, Gy. Németh, K. H. Menges, B. von Arnim, L. Ligeti, O. Pritsak, L. Bazin) birtakım tartışmalara yol açmışsa da, ana çizgileriyle sağlam bir deneme olarak kalmıştır. Son olarak Mosko Moskov, *İmennik na b"lgarskite xanove (Novo t"lkuvane)* (Sofiya 1988) adlı eserinde bu yolda yeni bir yorum denemesi ortaya koymuştur.

Mikkola, Avarların dili üzerinde de çalışmalar yapmıştır. Örneğin "Avarica" (Archiv für slavische Philologie XLI, 1927, 158 - 160) başlıklı yazısı bu yolda değerli bir katkıdır.

Çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri 1932'de Mikkola için bir armağan çıkardılar (*Mélanges de philologie offerts à M. J. J. Mikkola.*

Annales Academiae scientiarum Fennicae, Ser. B: 27). Bundan başka, Finnisch-ugrische Forschungen dergisinin XXIX. cildi de Mikkola'ya "Festgabe" olarak sunuldu (1946).

MIKLOSICH, Franz (1813-1891), Slav dil bilgini. Marburg lisesini bitirdikten sonra Graz Üniversitesine girmiştir (1830). 1840'ta hukuk doktorluğu sanını alan Miklosich, Viyana'da Kopitar ile bağlantı kurmuş ve onun yardımıyla Viyana Saray Kitaplığına girmiştir (1844). 1844 yılında Viyana'da çıkan "Jahrbücher" dergisinde (105. cilt, 43-70) Franz Bopp'un karşılaştırmalı grameri üzerine bir eleştiri yazmıştır. Kopitar'ın ölümü üzerine Saray Kitaplığında Slav, Yunan ve Rumen kitapları sansörlüğüne getirilmiştir. 1848 yılında çıkan siyasî olaylara da karışan Miklosich, 1849'da Viyana Üniversitesinde Slav dilleri profesörlüğüne atanmıştır. Profesörlüğünün ilk yıllarında Miklosich, Kilise Slavcasının grameri ve sözlüğü üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmaları sonunda *Lexicon palaeoslovenicograeco-latinum* (Wien 1862-1865) adlı büyük sözlüğünü yazmıştır. Bundan başka, Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen* (Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Classe 1860-1874), *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (I-IV, Wien 1852-1874) ve *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (1886) gibi birtakım eserler daha vermiştir.

Miklosich, Slav dillerinden Arnavutçaya, Macarcaya, Rumenceye, Türkçeye ve Yeni Yunancaya geçen alıntılar üzerinde de durmuştur. Onun Türkoloji bakımından en önemli çalışması, *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (griechisch, albanisch, rumunisch, bulgarisch, serbisch, klein-russisch, grossrussisch, polnisch)* (Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenchaften in Wien, Phil.-hist. Klasse XXXIV, 1884, 239-338, XXXV, 1885, 105-192, XXXVII, 1889, 1-88, XXXVIII, 1890, 1-194) adlı eseridir. Bu çalışma bu güne değin değerini yitirmemiştir. Miklosich'in eserini Th. E. Korsch değerlendirmiştir (Archiv für slavische Philologie VIII, 1885, 637-647. s.; IX, 1886, 487-520, 653-682. s.). Bundan başka, Friedrich Kraelitz von Greifenhorst, Corollarien zu Fr. Miklosich "Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen" (Sitzungesberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Kl. 166, 1911) başlıklı çalışmasıyla Miklosich'in eserini yeni katkılarla bütünlemiştir.

Bunlardan başka, Miklosich, *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente in türkischen Sprachschatze* (Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Klasse 118, 1889) adlı bir eser yayımlamıştır. Bu eserde Türkçenin söz dağarcığında kullanılan Slavca, Macarca ve Rumence öğeler gözden geçirilmiştir. Miklosich, Macarcadaki Slavca öğeleri de değerlendirmiştir (*Die slavischen Elemente im Magyarischen.* K. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse. Denkschriften 21. 1-74. Vienna 1871).

MİNORSKİY (MİNORSKY), Vladimir Fedoroviç (5.2.1877-Cambridge 23.3.1966), Rus kökenli doğu bilimci. Orta öğrenimini Moskva'da yapmıştır. Moskva Üniversitesinin Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Lazarev Enstitüsünde A. E. Krımskiy'nin yanında çalışmıştır. 1904 yılından başlayarak Dış İşleri Bakanlığında görev almış, Türkiye ve İran'da diplomat olarak bulunmuştur. 1917 ihtilâlinden sonra Rusya'ya dönmeyen Minorskiy, 1919'a kadar İran'da kalmış, daha sonra Fransa'ya yerleşmiştir. Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Okulunda öğretim üyesi olarak görev alan Minorskiy, 1923'ten itibaren Fars dili dersleri vermiştir. 1932'de Londra Üniversitesinde (Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulunda) ve daha sonra da Cambridge Üniversitesinde görev almıştır.

Arap, Fars ve Türk dillerine vakıf olan Minorskiy, Yakın Doğu ülkelerinin etnografyası, tarihi, tarihî coğrafyası, edebiyat tarihi ve dili üzerinde çalışmıştır. Minorskiy bu alanlarda birçok araştırma ve yazı yayımlamıştır: The Khazars and the Turks in the Ākām al-Marjān (BSOAS IX, 1937-1939, 141-150. s.); Sharāf al-Zamān >āhir Marwazī on China, the Turks and India. Arabic Text (circa A. D. 1120) with an English Translation and Commentary. James G. Forlong Fund, Vol. XXII. London 1942; Tamīm ibn BaOr's Journey to the Uighurs (BSOAS XII, 1948, 275-305. s.); The Clan of the Qara-qoyunlu Rulers (Fuad Köprülü Armağanı. İstanbul 1953. 391-395. s.) gibi. Ayrıca *İslâm Ansiklopedisi*'ne birçok madde de yazmıştır. Onun en büyük eseri, *Hudûdü'l-âlem*'in İngilizce çevirisidir (*Kudūd al-'Ālam. A Persian Geography 372 A. H. - 982 A. D.*) (Gibb Memorial Series, New Series XI, London 1937. Reprinti, Addenda ile, London 1970). "Addenda to the /udūd al-'Ālam" (BSOAS XVII, 1965, 250-270. s.) başlıklı yazısı da bu yolda bir katkıdır. Bu eserin yazmasını A. G. Tumanskiy bulmuştu. O bakımdan bilim çevrelerinde Tumanskiy

yazması adıyla tanınmış olan bu eser, W. Barthold tarafından yayımlanmıştı (1930).

Minorskiy 1906'da Orta İran'da yaşayan Halaçların dili üzerinde durmuştur. Bu çalışmalarının sonuçlarını 1940 yılında yayımlamıştır (*The Turkish dialect of the Khalaj,* BSOS, X/2, 1940-1942, 417-437. s.). Daha sonra Halaçların dili üzerinde Gerhard Doerfer de çalışacaktır. Minorskiy'nin "Ä[nallu / Inallu" (RO XVII, 1951, 1-11. s.) başlıklı yazısı da İran'da yaşayan Türklere ilişkin bir katkıdır. Son olarak, Barthold'ün birkaç çalışmasını da İngilizceye çevirmiştir. "Oriental studies in the USSR" (JRAS 30, 1943) başlıklı yazısında SSCB'de doğu bilimleri alanında yapılan çalışmaları gözden geçirmiştir.

Bibliography of the Publications of Professor V. Minorsky. BSOAS 14, 3, 1952, 669-681. s.; J. A. Boyle: Vladimir Minorsky (1877-1966). Journal of Asian History 1, 1967, 86-89. s.; D. Lang: Vladimir Fedorovich Minorsky. BSOAS 29, 3, 1966, 694-699. s.; I. Gerschevich: Professor Vladimir Minorsky. JRAS 1967; N. A. Baskakov: V F. Minorskij kak tjurkolog (K stoletii so dnja roždenija). ST 1, 1977, 56-60; A. N. Kononov: BBSOT[2] 164-165. s.

MORAVCSIK, Gyula (Budapeşte 1892-Budapeşte 1972), Macar Bizantinologu. Budapeşte Üniversitesinde okumuştur. 1914'te *A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál* (Philologiai Közlöny 1914) adlı çalışmasıyla doktor sanını kazanmıştır. 1925'te üniversite doçenti sanını da almıştır. 1923'te Eötvös-Collegium'da çalışmalarını sürdürmüş, 1936'da Budapeşte Üniversitesinde Bizantinoloji profesörlüğüne atanmıştır. Üniversitedeki görevinden 1967'de ayrılmıştır. 1945'te Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Moravcsik, birçok öğrenci yetiştirdiği gibi, değerli çalışmalar da yapmıştır: *Attilas Tod in Geschichte und Sage* (KCsA II, 1926); *Ungarische Bibliographie der Turkologie und der orientalisch-ungarischen Beziehungen 1914-1925.* KCsA II, 1926, 119-236. s.; *Zur Geschichte der Onoguren* (UJb X, 1930. 53-90. s.); *A magyar történet bizánci forrásai* (Budapest 1934); *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Croisades* (1934); *III. Béla és a bizánci birodalom Manuel halála után* (Századok 1933).

Moravcsik, Türklük bilimi bakımından büyük değer taşıyan çalışmalar da yapmıştır. Bu alanda verdiği en büyük eser, *Byzantinoturcica I. Die*

byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen (Budapest I, 1942, II, 1943) adı altında çıkmıştır. 2. baskısı birçok ekle bütünlenmiştir (Berlin 1958). 3. baskısı 1983'te çıkmıştır. Bu eserde Bizans kaynaklarında geçen bütün Türk adları ve Türkçe veriler toplanmıştır. Bu açıdan eser Türklük bilimi alanında büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Moravcsik, Bizans imparatoru Konstantinos Porphyrogennetos'un *De administrando imperio* adlı eserini de Macarcaya çevirmiştir (Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása.* Budapest 1950). Bu eserin İngilizce baskısı 1949'da çıkmıştır (Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio.* Greek text ed. by Gy. Moravcsik, English Translation by R. J. H. Jenkins. Budapest 1949).

Gy. Székely: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica XIV, 1973, 359-364. s.

MOŞKOV, Valentin Aleksandroviç (? - ?), Rus etnografi, antropologu, tarihçisi ve dil uzmanı. Topçu subayı (albay) olarak Varşova'da görev yapmıştır.

Moşkov, Türklük biliminde Gagavuz dili üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır. Gagavuz folkloru üzerine birçok örnek yayımladığı gibi, ilk Gagavuzca sözlüğü de yazmıştır. Örneğin "Materialy k izučeniju gagauzskogo narečija tjurkskogo jazyka" (İzvestija obščestva arxeologii, istorii i êtnografii 13, 1895) başlıklı yazısında Türk dilinin Gagavuz diyalektine ilişkin birtakım materyaller yayımlamıştır. Daha sonra bu yolda yeni katkılar vermiştir.

Moşkov, Gagavuzların ve Balkan yarımadasında yaşayan Türklerin tarihi ve etnografyası alanında değerli çalışmalar yapmıştır: *Gagauzy Benderskago uezda (Êtnografičeskie očerki i materialy)* (Êtnografičeskoe Obozrenie 1900, 44: 1-89. s.; 1901, 48: 98-160. s. ; 49: 1-49. s.; 51: 1-80. s.; 1902: 54: 1-66. s.; 55: 1-91. s.); *Tureckie plemena na Balkanskom poluostrove* (İzvestija İmp. Russkago georafičeskago obščestva, 40, S.-Peterburg 1904, 399-436. s.); *Narečija bessarabskix gagauzov* (W. Radloff, *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* X, 1904). Moşkov, Nogay ve Kazakların musikisi üzerinde de çalışmıştır.

A. N. Kononov: BBSOT² 168. s.

MUCHLINSKI, Antoni (Sosnovoe, Litvanya 1808 Varşova 13.10.1877), Polonyalı Türkolog. 1828 yılında Vilnius Üniversitesini bitirmiştir. Daha sonra doğu dilleri alanındaki bilgilerini geliştirmek üzere Petersburg Üniversitesine girmiştir. 1832'de Türkiye ve Mısır'a gönderilmiştir. 1835'te Rusya'ya döndükten sonra 1836-1839 yılları arasında Petersburg Üniversitesinde Arapça dersleri vermiştir. 1839'da aynı üniversitede Türk dili profesörlüğüne atanmışsa da, sağlık sebeplerine dayanarak istifa etmiştir. 1849'da tekrar Türk dili kürsüsüne getirilmiştir. Bu kez Muchliński bu kürsüyü emekliye ayrılıncaya dek (4.3.1866) yönetmiştir. Muchliński 1859-1866 yılları arasında Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde dekanlık da yapmıştır. 1865'te Petersburg Üniversitesi şeref üyeliğine seçilmiştir.

Eski Türkologlar arasında özel bir yer tutmuş olan Muchliński, *Zródloslownik wyrazów ktöre przeszly do naszej mowy z języków wschodnich* (1858) adlı eserinde, doğu dillerinden (ve özellikle Türkçeden) Polcaya geçmiş olan alıntılar üzerinde durmuştur. *Izsledovanie o proisxoždenii i sostojanii Litevskix tatar* (1857) adlı çalışması da Türkler bakımından değerli bir katkıdır.

Muchliński'nin eserleri W. Kotwicz ile M. Kotwiczówna'nın *Orientalista Antoni Muchliński. Życie i dziela* (Collectanea Orientalia, Wilno 1935) adlı çalışmalarında toplu olarak verilmiştir.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 169-170. s.

MUNKÁCSI, Bernát (Nagyvárad 12.3.1860 Budapeşte 21.9.1937), Macar dil bilgini. Doğu dillerine ve özellikle Türkçeye karşı büyük bir ilgi duymuştur. Budapeşte Üniversitesinde J. Budenz, Zs. Simonyi ve Á. Vámbéry gibi tanınmış bilginlerin derslerine devam etmiştir. 1885'te Votyaklar arasında yaptığı gezide zengin veri ve bilgiler toplamıştır. Bu gezi sonunda Votyak dilinin sözlüğünü yazdığı gibi, Votyak halk edebiyatı örnekleri de yayımlamıştır. Munkácsi, 1888'de Vogullar arasında da bir gezi yapmıştır. Bu gezide topladığı Vogul halk edebiyatı örneklerini yayımladığı gibi, büyük bir Vogul sözlüğü de yazmıştır.

Munkácsi, Votyakça ve Vogulca gibi dillerin yanında Tatarca ve Çuvaşça alanında da birtakım çalışmalar yapmıştır. "Csuvas és kazáni-tatár nyelvmutatvány" (NyK XVI, 1881, 313-320. s.) ve "Csuvas nyelvészeti

jegyzetek" (NyK XXI, 1887- 1890, 1- 44. s.) başlıklı yazıları bu yolda çıkmış küçük katkılardır.

Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben I. (Budapest 1901) adlı eserinde zengin veriler toplanmıştır. Ancak, bu eser bilim çevrelerinde eleştirilere uğramıştır. Bu bakımdan yazar, tasarladığı II. cildi yazmaktan vazgeçmiştir.

Munkácsi, başlangıçtan beri Macarcada kullanılan Türkçe alıntılar üzerinde de çalışmıştır. Bu yoldaki yazılarında eski etimolojileri yeni verilerle bütünlediği gibi, yeni etimolojiler de vermiştir. Munkácsi, Türkçede kullanılan yabancı sözlerle de uğraşmıştır.

Munkácsi Türklük bilimi alanında Keleti Szemle dergisinin redaktörü olarak tanınmıştır. Bu dergide redaktör olarak I. Kúnos da çalışmıştır. Ancak, Türklük biliminin gelişmesinde önemli bir yer tutmuş olan bu dergi, daha çok Munkácsi'nin eseri sayılabilir.

J. Németh: Bernhard Munkácsi. KCsA II, 1930, 331-332. s.; M. Zsirai: Munkácsi Bernát (1860. március 12. 1937. szeptember 21.). MNy XXXIV, 1938, 1 - 4. s.

MÜLLER, Friedrich Wilhelm Karl (Neudamm, Frankfurt/Oder 21.1.1863 Berlin 18.4.1930), Alman dil ve etnoloji bilgini. Türkoloji alanında Uygurolo ji kolunun kurucusu olarak tanınmıştır. Müller 1883 yılında Friedrich Wilhelm Üniversitesinin İlâhiyat Fakültesine girmiştir. Üniversite öğrencisi olarak Arapça, Süryanca ve Çince gibi dilleri öğrenmeye başlamıştır. Üniversiteyi bitirdikten sonra, Bastian tarafından kurulan Museum für Völkerkunde'de görev almıştır (1887). 1896'da müdür yardımcılığına, 1906'da da müdürlüğe getirilen Müller, bütün yaşamını bu kuruluşa vermiştir.

Müzedeki zengin koleksiyonlardan yararlanan Müller, yaptığı çalışmalarla bilim çevrelerinde büyük bir ün kazanmıştır. Etnografya çalışmalarında yerli dillerin önemli bir yer tuttuğuna inanan Müller, Sumatra'da bulunan bir etnografik koleksiyonun Hint ile yakınlığını ortaya koymak üzere Hindustânî adıyla anılan dili öğrendiği gibi, müzenin Friedrich Hirth'ten aldığı Payi ve Papo sözlüklerini değerlendirmek amacıyla Çin Hindi dillerini de öğrenmiştir. Bunlardan başka, O. Stübel'in topladığı Samoa dili örneklerini yayımlamak için Malaya dilleri üzerinde çalışmış, son olarak da Japonca öğrenmiştir. *Samoanische Texte.* Unter Beihilfe von Eingeborenen gesammelt und übersetzt von O. Stübel

(Veröffentlichungen aus dem Kgl. Museum für Völkerkunde, IV. Bd. 1895, 55-246. s.) adlı eseri bu çalışmalar sonunda yazılmıştır. Müller büyük bir ilgi uyandıran bu çalışmalarıyla Uzak Doğu alanıyla doğrudan doğruya bağlantı kurmuştur.

Çin Türkistanındaki arkeolojik araştırmalar ve özellikle Turfan çevresinde Alınan araştırma kurullarınca yapılan çalışmalar Müller'e dâhi bir dil bilgini olduğunu ispat için olanak vermiştir. 1904'te çıkan *Handschriftenreste in Estrangelo-Schrift aus Turfan* (Sitzungsberichte der kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften, 1904, IX, 5 sayfa; II. bölüm: Anhang zu den Abdandlungen der kgl. Preussischen Akademie der Wissenshaften, 1904, 117 s.) adlı yayınları uzmanlar arasında büyük bir ilgi toplamıştır. Müller'in "Estrangelo yazısı" adını verdiği yazı, Süryanî eserlerinde normal olarak kullanılan alfabe değildir. Bu, yeni bir yazı sistemidir. Bu yeni yazıyı Müller çözmüş ve onun Mani karakterini de tespit etmiştir. Bu yazmaların dili karışıktı (İranca, Türkçe).

(Bu ilk yayından sonra gerek Müller gerek başka uzman ve bilginler bu yolda verimli çalışmalar yapmışlardır. Böylelikle ilk defa olarak büyük Mani dinine ait orijinal eserler elde edilmiştir. Mani yazısıyla yazılmış olan bu belgeler, dil bakımından Orta Farsçadır. Belgeler, Pehlevî yazısıyla belirtilmeyen okunuş özelliklerinin tespitine yaramıştır. Bundan başka, Müller o zamana kadar meçhul kalmış bir İran diyalektinde yazılmış birkaç metin de vermiştir. (Müller'e gelinceye değin bu diyalektin yalnız adı biliniyordu: Sogd veya Soğdak.) Son olarak Müller, Mani yazısıyla tespit edilmiş birtakım Türkçe metinler de yayımlamıştır. Böylelikle Müller, Türk dili alanında V Thomsen'in Orhon yazıtlarını çözmesinden sonra en büyük keşfi yapmıştır.)

Müller'in çalışmalarında zengin veriler göze çarpar. Biçim bakımından bu yayınlar ölçülü, hatta tıkızdır. Bu bakımdan Müller kitap yazmamıştır. Çalışma sonuçlarını birkaç sayfalık yazılarında özetlemekle yetinmiştir. Pek çok dil bilen Müller, kelimenin teknik anlamıyla bir dilci sayılmaz. Ancak, eski metinleri çözen, açıklayan, yorumlayan eşsiz bir uzmandır. Doğu yazıları ve edebiyatları alanında derin bilgilere sahip olan Müller, titiz bir uzman olarak birçok yazısını yayımlamaktan çekinmiştir.

Müller, *Handschriftenreste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chinesisch-Turkestan*, I. SBAW 1904; II. ABAW 1904) adlı çalışmalarının çıkması üzerine Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Müller 1913'te ağır bir hastalık geçirmiştir. Karısının kaybı da sağlığını büsbütün sarsmıştır.

Müller'in adı aydın çevrelerce bilinmez. Ancak, uzmanlar arasında Müller, büyük bir yetki ve geniş bir bilgi sahibi olarak ün yapmıştır. Türkoloji alanında ise Uygurcanın en büyük uzmanı olarak özel bir yer almıştır.

Müller'in belli başlı çalışma ve yayınları şunlardır: *Über die kultur- und sprachgeschichtliche Bedeutung eines Teils der Turfan-Handschriften* (Zeitschrift für Ethnologie 37, 1905, 414-415); *Beitrag zur genaueren Bestimmung der unbekannten Sprachen Mittelasiens.* SBAW 1907, 958-960. s.); *Uigurica I.* (ABAW 1908, Berlin 1908, 60 s.); II. ABAW 1910, Berlin 1911, 110 s.); III. (ABAW 1922, Berlin 1922,92 s.); IV (SBAW 1931, 675-727. s.; yazarın ölümünden sonra A. von Gabain tarafından yayımlanmıştır); *Ein iranisches Sprachdenkmal aus den nördlichen Mongolei* (SBAW Berlin. 1909, XXVII); *Der Hofstaat eines Uiguren-Königs* (*Festschrift Vilhelm Thomsen.* 1912. 207-213. s.); *Ein Doppelblatt aus einem manichäischen Hymnenbuch* (Ma2rnāmag) (ABAW 1912. Berlin 1913, 40 s.); *Soghdische Texte. I.* ABAW 1913, 111 s.); II. (SBAW 1934, 504-606. s., W. Lentz tarafından yayımlanmıştır); *Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden.* -ABAW 1915, Berlin 1915, 38 s.); *Maitrisimit und "Tocharisch"* (SBAW 1916, 395-417. s.); *Tochrï und Kuišan (Küšän)* (SBAW 1918, 566-586. s.); *Uigurische Glossen* (OZ 1920, 310-324. s.); *Eine soghdische Inschrift in Ladakh* (SBAW 1925, 371-372. s.); *Reste einer soghdischen Übersetzung des Padmacintamani-dhârani Sutra* (SBAW 1926, 2-8. s.); *Ein uigurisch-lamaistisches Zauberritual aus den Turfanfunden* (SBAW 1928, 381-386. s.).

F. M. A. Trautz: Professor Dr. F. W. K. Müllers Veröffentlichungen von 1889 - 1924. AM II, 1925, 1: XI - XVI. s.; Ferdinand Lessing: F. W. K. Müller zum Gedächtnis. OZ 6 (16), 1930, 141-144; S. F. Ol'denburg: Pamjati F. V K. Mjullera 21. I. 1863-18. IV 1930. İAN VI, 1930, 377-382; Paul Pelliot: Friedrich Wilhelm Karl Müller. T'oung Pao XXVII, 1930, 239-241.

NÉMETH, Gyula (Karcag 2. 11. 1890 - Budapeşte 14.12.1976), Macar Türkologu. Lise öğrencisi olarak Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Bu amaçla İstanbul'a gitmiş, daha sonra Aydın ve İzmir çevresinde bir gezi

yapmıştır. 1908'de Budapesti Hirlap gazetesinde çıkan "Kisázsiában" adlı ilk yazısında bu geziden söz etmiştir. *Kóborlások Kisázsiában* (1913) adlı kitabında da Anadolu'da yapmış olduğu gezilerini anlatmıştır.

Lisede okurken klasik filolojiye ve yabancı dillere karşı büyük bir ilgi duyan Németh, Anadolu'da yaptığı gezilerin etkisiyle Türk-Macar ilişkileri ve Türkoloji alanında çalışmaya karar vermiştir. 1909'da Karcag'da liseyi bitirdikten sonra Kırım'da da bir gezi yapmıştır. Bu gezi üzerine yazmış olduğu bir yazı (Tatár földön) Budapesti Hirlap gazetesinde çıkmıştır (1909). Kırım'da Tatarlarla karşılaşması onun Türklere ve Türk diline karşı duyduğu ilgiyi bir kat daha artırmıştır. 1909'da Budapeşte Üniversitesine girerek Alman (ve Macar) filolojisi derslerine devam etmiştir. Bu dersler yanında Türk filolojisi alanında da çalışmaya başlamıştır. Eötvös Collegium'da Géza Bartoniek ve Zoltán Gombocz gibi profesörlerin yönetiminde çalışmıştır. Üniversitede de Ármin Vámbéry, Ignác Goldziher, János Horváth, Ignác Kúnos'un derslerini takip etmiştir. Németh, Türkoloji ve dil bilimi alanında en çok Gombocz'un bilimsel baskısı altında kalmıştır. Öğrenci olarak profesörlerinin takdirini kazanan Németh, 1910'da Uluslararası Orta ve Doğu Asya Kurumunun maddî yardımıyla Kafkasya'da Balkar ve Kumuklar arasında çalışmıştır. Bu çalışmaları sırasında topladığı metinleri Keleti Szemle dergisinde yayımlamıştır (*Kumük és balkár szójegyzék.* KSz XII, 1911, 91-153; *Proben der kumükischen Volksdichtung.* KSz XII, 1911, 274-308; XIII, 1912, 129-173). Németh'in Kumukça üzerindeki çalışmaları büyük bir boşluğu doldurmuştur. Sonraki yıllarda Kuzey Kafkasya Türkleri arsasında Vilmos Pröhle de bilimsel araştırmalar yapmış, Karaçay ve Balkar diyalektleri üzerinde durmuştur.

Németh, 1911 ve 1912 yıllarında bir süre Leipzig'de Hans Stumme'nin yanında çalıştığı gibi, 1913-1914 öğretim yılında da Leipzig, Berlin ve Kiel üniversitelerine devam etmiştir. Bu üniversitelerde özellikle Georg Jacob ve Hans Stumme'nin yanında çalışmıştır. Bundan başka, Martin Hartmann, Wilhelm Wundt ve Karl Brugmann'ın derslerini de takip ederek "Yeni Gramerciler" okulunun dil bilimi alanında açtığı yeni yollar üzerine bilgi almıştır. Almanya'dan sonra Fransa, İtalya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Polonya'da bilimsel geziler yapmıştır. 1912'de Uluslararası Orta ve Doğu Asya Kurumunun desteğinden yararlanarak Rusya'da bir geziye çıkmıştır. Németh, bu gezisinde Ufa'da yaşayan Çuvaşlar ve Başkurtlar arasında çalışarak diyalektoloji örnekleri toplamıştır. 1914'te

Doğu Sibirya Türkleri arasında dil araştırmaları yapmak istemişse de, I. Dünya Savaşının çıkması üzerine gezisini gerçekleştirememiştir.

Tanınmış Macar Türkologu Ármin Vámbéry'nin ölümü (1913) üzerine Budapeşte Üniversitesinde Doğu Dilleri Kürsüsü boşalmıştır. Ancak, üniversite konseyi 1914'te yaptığı toplantıda kürsüye yeni bir profesör atamamış, kürsünün Türk Filolojisi Kürsüsü olarak kurulmasına karar vermiştir. 1914'te üniversiteyi bitiren Németh, doktorasını yaptıktan sonra profesör sanını almış (1915) ve profesörlüğe getirilmiştir (1916). Onun girişimiyle 1920'de Budapeşte'de Kőrösi Csoma Derneği (Kőrösi Csoma-Társaság) adlı bir dernek kurulmuştur. Macarların ana yurdunu bulmak üzere Asya'da bir geziye çıkan ve Tibet'te ölen tanınmış Macar bilgini Kőrösi Csoma'nın adını taşıyan bu dernek, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Macaristan'da doğu bilimleri ve özellikle Türklük bilimi alanında önemli bir rol oynamıştır. Türklük bilimi çalışmalarının gelişmesinde önemli bir yer tutan Keleti Szemle dergisinin yayımı I. Dünya Savaşını takip eden yıllarda aksamıştı. Bunun üzerine Németh, 1918'de Túrán adlı bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi Turan Derneğinin yayın organı olarak kurulmuştur. Kőrösi Csoma Derneği, yayımını durduran Keleti Szemle dergisi yerine Kőrösi Csoma-Archivum adlı bir yayın organı çıkarmaya başlamıştır. Bu derginin yönetimi Németh'e verilmiştir. Zeitschrift für türkische Philologie alt başlığı altında çıkan ve iki dünya savaşı arasındaki yıllarda Türklük biliminin en önemli uluslararası organları arasında yer alan bu dergiyi de Németh yönetmiştir.

Németh'in Türklük bilimi alanındaki çalışmaları bilim çevrelerinde büyük takdirle karşılanmıştır. Bunun üzerine Németh, 1922'de Macar Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir. Bu yoldaki çalışmalarını sürdüren Németh, 1935'te Macar Bilimler Akademisi aslî üyeliğine getirilmiş, daha sonra da (1941) akademinin yönetim konseyine seçilmiştir.

Németh, Budapeşte Üniversitesinde doğu dilleri ve özellikle Türklük bilimi öğretiminin geliştirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Onun girişimiyle 1930'da Budapeşte Üniversitesinde Türk Filolojisi Enstitüsü kurulmuştur. Daha sonra da üniversitede İç Asya ve Doğu Asya enstitülerinin kurulmasını sağlamıştır. Németh, iki dönem dekanlık yaptığı gibi, iki dönem de rektörlük yapmıştır. 1932-1933 öğretim yılında dekan olarak üniversite reform tasarısını hazırlamıştır. Bu tasarı, Macar üniversitelerinde modern öğretimin kurulması yolunda sağlam bir adım olarak kabul edilir.

Akademi ve üniversitede aldığı görevler, Németh'in bilim alanındaki çalışmalarını aksatmamıştır.

Neméth'in *Türkische Grammatik* (Berlin-Leipzig 1916. Sammlung Göschen 771) adlı küçük grameri bilim çevrelerinde ilgi ve takdirle karşılanmıştır.

Yazar, gramerini *Türkisches Lesebuch mit Glossar* (Berlin-Leipzig 1916. Sammlung Göschen 775), *Türkisch-deutsches Gesprächsbuch* (Berlin-Leipzig 1916. Sammlung Göschen 777) ve *Türkisches Übungsbuch für Anfänger* (Berlin-Leipzig 1916. Sammlung Göschen 778) adlı bölümlerle bütünlemiştir. Zoltán Gombocz bu gramer dolayısıyla yayımladığı bir yazıda (Adalékok a török nyelvtanhoz. Megjegyzések Németh Gy. nyelvtanára. NyK XLIV, 1915-1917, 407-427) Türk gramerine ilişkin sorunları gözden geçirerek yeni gözlemler ortaya koymuştur. Németh'in grameri T. Halasi-Kun tarafindan İngilizceye de çevrilmiştir (1962).

Macar Türkolojisinde Macarlarla Türkler arasındaki ilişkiler özel bir yer tutar. Macar Türkolojisinin geleneklerine bağlı kalan Németh, bilim yolundaki çalışmalarına başladığı günden beri Macar-Türk ilişkileri üzerinde büyük bir tutku ile durmuştur. Onun bu alanda yazdığı en büyük eser, *A honfoglaló magyarság kialakulása* (Budapest 1930. 351 s.) adı altında çıkmıştır. Bu eserin 2. baskısı Németh'in ölümünden sonra 1991'de yayımlanmıştır (397 s.). Eseri yazarın notlarını değerlendiren Árpád Berta baskıya vermiştir. Németh, bu eserinde, en eski çağlardan başlayarak Macarlarla Türkler arasındaki ilişkileri gözden geçirerek bu yoldaki bilgilerimizi yeni verilerle artırmıştır. Németh, eski Macarların oluşumunu aydınlatmaya çalışırken Türk kabîle birlikleri üzerine bilgi verdiği gibi, Hazar ve Bulgar dillerinin özelliklerini de ana çizgileriyle belirtmiştir. Bu bakımdan bu eser Türklük bilimi açısından değerli gözlemlerle doludur. Macarların oluşumu üzerinde dururken Németh, Székelylerin kökeni sorununu ele aldığı gibi (*A székelyek eredetének kérdése.* Századok LXIX, 1935, 129-156. s.; *La question de l'origine des Sicules.* Archivum Europae Centro-Orientalis VI, 1940, 208-241. s.), eski Macar yazısının kökeni üzerinde de durmuştur. Eski Türk yazıtları üzerinde yaptığı çalışmalara dayanan Németh, eski Macar yazısının Türklerden alındığını ortaya koymuştur (*A régi magyar írás eredete.* NyK XLV, 1917, 21- 44. s.).

Németh, Türk dillerinden alınan Macarca sözler üzerinde de

durmuştur. Türklük bilimi alanındaki yeni araştırmalara dayanan Németh, bu yazılarında, bir yandan yeni birleştirmeler ileri sürmüş, bir yandan da eski etimolojileri yeni verilerle bütünlemiş veya düzeltmiştir. Bu yazılarında eski Çuvaş özellikleri gösteren alıntıları ele aldığı gibi, Kumancadan kalma sözleri de ayırt etmeye çalışmıştır. "Török jövevényszavaink középső rétege" (MNy XVII, 1921, 22-26. s.) adlı yazısında bu bakımdan birçok ilginç gözlem vardır.

Macarcada kullanılan Kumanca sözler, Macar topraklarında yerleşen Kumanların kalıntısıdır. Németh, yalnız bu sözlerle uğraşmakla yetinmeyerek, Kumanca kişi ve yer adlarını da gözden geçirmiştir. Bundan başka, *Codex Cumanicus*'un bilmecelerini gözden geçirmiş, Nagy-Szent-Miklós buluntusunda çıkan altın kapların yazılarını da okumuştur (*Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós.* Mit zwei Anhängen: I. Die Sprache der Petschenegen und Komanen, II. Die ungarische Kerbschrift. Budapest-Leipzig 1932; yeni bas. 1964). Bu çalışmalar yanında Peçenek dilinden kalma söz ve adları göz önünde tutarak, Peçenekçenin belli başlı özelliklerini de ortaya koymuştur. "The Runiform Inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the Runiform Scripts of Eastern Europe (ALH XXI, 1-52. s.) adlı çalışması bu yolda yeni bir katkıdır.

Eski Türk yazıtları alanında da çalışan Németh, bu yolda birçok yazı yazmıştır. "Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan" (KCsA II, 1926, 134-143. s.), "Zur Erklärung der Orchonischriften" (Die Welt des Islams, Sonderband, *Festschrift Friedrich Giese,* Berlin 1941. 35-45. s.) gibi.

Németh, Türklerin ana yurdu problemini de ele almıştır. *A törökség őskora* (Emlékkönyv Berzevitzy Albert úrnak, a M. T. Akadémia elnökének, tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából. Bedapest 1934, 158-174. s.) ve *Probleme der türkischen Urzeit* (*Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata.* Budapestini MCMXLII - MCMXLVII, 57-102. s.) adlı yazıları, bu yolda yapılmış özlü çalışmalardır. *Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata* (NyK XLVII, 1928, 62-84. s.) başlıklı yazısı da bu alanda yeni gözlemler getirmiştir.

Németh, Türklerin ana yurdu sorunu yanında en eski Türklerin dilleriyle de uğraşmıştır. L. Ligeti, P Váczy, S. Eckhardt ve N. Fettich'in Hunlarla ilgili yazılarını kapsayan kolektif bir eser yayımlamıştır (*Attila és hunjai.* Budapest 1940. 331 s. Reprint: Budapest 1986. J. Harmatta'nın ön sözüyle). Bu eserin "A hunok nyelve" (217-226. s.) bölümünde Hunların

diline ilişkin eski verileri değerlendirmiştir. Németh daha sonra Avarların dili sorununu da tartışacaktır: "K voprosu ob avarax" (*Turcologica.* 1976. 298-304. s.).

Németh, Macar Bilimler Akademisi kitaplığında saklanan Eski Osmanlıca yazmaların katalogunu yapmak istemişse de, bu tasarısını gerçekleştirememiştir. Ancak, çalışmalarının başlangıç yıllarında bu konu üzerinde özenle durmuştur. *Das Fera2-nāme des Ibn)a+īb. Ein osmanisches Gedicht aus dem XV. Jahrhundert* (Le Monde Oriental XIII, 1919, 145-184. s.) adlı yazısı bu çalışmaların ürünüdür. Bu yazıda Türk şairlerinden İbn Hatib'in 1425-1426 yılında yazmış olduğu *Ferahnâme* adlı mesnevîsi üzerine toplu bilgi veren Németh, Eski Osmanlıcanın özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. M. Fuad Köprülü, Németh'in bu yazısını ciddî bir katkı olarak değerlendirmiştir (TM II, 1928, 489-496. s.). *Zum Begriff der tawba. Ein Beitrag zu den christlich-moham-medanischen Beziehungen* (*Festschrift Georg Jacob.* Leipzig 1932, 200-208. s.) başlıklı yazısında da İbn Hatib'in eserinden birtakım parçalar daha yayımlamıştır.

Arap yazısının eksikliklerini göz önünde tutan Németh, başka alfabelerle tespit edilen Türkçe metinlere özel bir değer vermek gerektiğini belirtmiştir (*Zu den türkischen Aufzeichnungen des Georgievits. Charisteria Orientalia,* 1956, 202-209. s.). O bakımdan Osmanlı Türkçesi üzerinde çalışırken, XVI. yüzyılda yaşayan Macar şairi Bálint Balassa'nın Türkçe şiirlerini Türk dili bakımından değerlendirmeye çalışmıştır: "Balassa Bálint és a török költészet" (*Magyar századok.* Budapest 1948, 80-100. s.); "Die türkischen Texte des Valentin Balassa" (AOH II, 1952, 23-61. s.); "Balassi Bálint török verseihez" (Irodalomtörténeti Közlemények LVIII, 1954, 386-392. s.); "Türkische Balassa-Texte in Karagöz-Spielen" (AOH V, 1955, 175-180. s.).

Németh, Balkan diyalektolojisi alanında da çalışmıştır. *Emphatische Formen in der türkischen Mundart von Vidin* (*Scritti in onore di Luigi Bonelli,* Annali, N. S. I, 1940, 87-95. s.), *La cérémonie du tew2īd á Vidin* (*Ignace Goldziher Memorial Volume,* I, 1948, 329-335. s.), *Die Zeremonie des Mevlud in Vidin* (AOH I, 1950, 134-140. s.), *Ein türkischer Text aus Vidin über die Pilgerfahrt* (*Documenta islamica inedita,* 1952, 273-277. s.), *Le passage* ö > ü *dans les parlers turcs de la Roumélie nord-ouest* (RO XVII, 1951-1952, 114-121. s.) gibi yazıları

bu alanda değerli katkılardır. "A kevert nyelvrendszer kérdéséhez (Az oszmán-török nyelv kettős rendszere)" (MTA. I. Oszt. Közl. II, 1952, 313-332. s.) başlıklı yazısı da bu çalışmalara dayanmaktadır. Bu yazının Almancası "Zur Kenntnis der Mischsprachen (Das doppelte Sprachsystem des Osmanischen)" (AOH III, 1953, 159-199. s.) başlığı altında çıkmıştır.

Balkan ağızları alanındaki çalışmaları arasında *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens* (Sofia 1956) adlı eseri özel bir yer tutar. Bulgaristan'da yaptığı diyalektoloji gezilerinde edindiği gözlemlerin ürünü olan bu eserde, Bulgaristan'da konuşulan Türk ağızlarının iki kola ayrıldığını ortaya koymuş ve Balkan ağızlarının kökeni üzerine bilgi vermiştir. "Traces of Turkish Language in Albania" (AOH XIII, 1961, 9-29. s.) başlıklı yazısı da Balkan Türkçesi bakımından önemli bir çalışmadır.

Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion (Budapest 1965. Bibliotheca Orientalis Hungarica X) adlı eseri Balkan diyalektolojisi için büyük bir kazançtır (Türkçe çev. *Vidin Türkleri.* İstanbul 1996). "Die "Lebensrute" in einem türkischen Märchen von Vidin" (Oriens XV, 1962, 304-314. s.) adlı yazısı da Vidin ağzıyla ilgilidir.

Németh, Türk dilleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşça ve Yakutça üzerinde de çalışmıştır. Macar-Türk ilişkilerinde büyük bir rol oynayan Çuvaşça üzerine birçok yazı yazdığı gibi, Yakutça üzerinde de durmuştur. "Az ősjakut hangtan alapjai" (NyK XLIII, 1914, 276-326, 448-476. s.) başlıklı yazısı, Yakut fonetiğinin ana çizgilerini ortaya koyan sağlam bir çalışmadır.

Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert (Budapest 1970. BOH XIII) adlı eseri. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Macaristan'da konuşulan Türkçenin özelliklerini belirten bir çalışmadır.

Németh'in çalışmaları yalnız Türklük bilimi alanında kalmamıştır. Dil bilimindeki derin ve sağlam kültürüne dayanarak ara sıra Türklük bilimine yakın alanlarda da köklü çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak *Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen* (Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, Berlin 1958. 36 s.) başlıklı eserini gösterebiliriz (Bu eser 1960'ta Rusçaya da çevrilmiştir: *Spisok slov na jazyke jasov, vengerskix alan*). Bu eserde 1957'de Budapeşte'de Millî Arşivde (Országos Levéltár) bulunan Alanca bir yazma değerlendirilmiştir. Macaristan'a Kumanlarla birlikte gelen Alanların artık Kumanca konuştukları sanılıyordu. 1422'de yazıldığı anlaşılan bu belge, bu inancın yanlış olduğunu ve

Macar kaynaklarında *Jász* adıyla anılan Alanların XV yüzyılda Macaristan'da Alanca konuştuklarını ortaya koymuştur.

Németh'in yayımladığı yazma uluslararası bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. Son olarak V İ. Abaev, "O vengerskix jasax" (Osetinskaja filologija, vyp. I, 1-8. Ordjonikidze 1977) başlıklı yazısında, Macaristan Yasları üzerinde durmuştur.

Németh'in çalışmaları arasında *Der Volksname* türk (KCsA II, 1927, 275-281. s.); *La provenance du nom* bulgar (*Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski.* II, Cracoviae 1927, 217-222. s.; Onomastica 28, 1964); *Die Herkunft der Namen* Kobrat *und* Esperüch (KCsA II, 1932, 440-447. s.); *Über den Ursprung des türkischen Wortes* tabur (UJb XV, 1936, 541-547. s.); *Das Volk mit den scheckigen Pferden* (KCsA I. Ergänzungsband 1938, 345-352. s.); *Zur Kenntnis des geschlossenen* e *im Türkischen* (KCsA I. Ergänzungsband 1939, 515-531. s.); *Die Volksnamen* quman *und* qūn (KCsA III, 1940, 95-109. s.); *Neuere Untersuchungen über das Wort* tábor *'Lager'* (ALH III, 1953, 431-446. s.); *Wanderungen des mongolischen Wortes* nökür *'Genosse'* (AOH III, 1953, 1-23. s.); *Zur Geschichte des Wortes* tolmács *'Dolmetscher'* (AOH VIII, 1958, 1-8. s.); *Reise um zwei kiptschakische Ortsnamen in Ungarn* (UAJb XXXIII, 1961, 122-127. s.); *Eine Benennung für scheckige Tiere bei Türken und Ungarn* (ALH XV, 1965, 79-84. s.); *Das Zimmerhandwerk der Turko-Bulgaren im Spiegel der alttürkischen Lehnwörter der ungarischen Sprache* (AOH XVIII, 1965, 55-60. s.); *Ungarische Stammesnamen bei den Baschkiren* (ALH XVI, 1966, 1-21. s.); *Das russische Wort* karandaš *'Bleistift'* (ALH XVII, 1967, 211-221. s.); *Über alttürkische Sternnamen* (ALH XVIII, 1-6. s.); *Der Volksname Karluk und seine semantische Gruppe* (ALH XIX, 13-18. s.); *Zoltán Gombocz et la théorie des mots d'emprunts turks bulgares du hongroie* (Etudes Finno-Ougrienne VIII, 1971, 203-212. s., Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot pour son soixantequinzième anniversaire, Budapest 1972), *Noms ethniques turcs d'origine totémistique* (*Studia Turcica.* Budapest 1971, 349-359. s.), *Das ungarische Zeitwort* győz-ni *'siegen'* (ALH XXIV, 1974, 273-275. s.); *Türkische und ungarische Ethnonyme* (UAJb 47, 1975, 154-160. s.) gibi yazılar da vardır. *Die Bedeutung des bulgarischen Volksnamens* (Studia in honorem Veselini Beševliev. Sofia 1978. 68-71) başlıklı yazısında tekrar *Bulgar* adı üzerinde durmuştur.

Németh, Türklük bilimi alanında ün almış Macar bilginlerinin yaşam ve çalışmalarını da değerlendirmiştir. Örnek olarak, *Thúry József l. tag emlékezete* (Budapest 1934) başlıklı anma konuşmasında, tanınmış Macar Türkologu József Thúry'nin yaşamını özet olarak vermiş, belli başlı bilimsel çalışmalarını gözden geçirmiştir. Bunun gibi, *Gombocz Zoltán* (Budapest 1972. 259 s.) adlı eserinde de büyük Macar dil bilgini Zoltán Gombocz'un yaşamını ana çizgileriyle vermiş, Türklük bilimi açısından bilimsel yazı ve yayınlarını da değerlendirmiştir. Bu çalışmanın Almancası "Zoltán Gombocz. Ein ungarischer Sprachforscher (1877-1935)" (ALH XXII, 1972, 1-40. s.) başlığı altında çıkmıştır.

Németh, Macaristan'da ve Avrupa'da Türklükle ilgili çalışmaların gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Túrán (1918) ve Kőrösi Csoma-Archivum (1921-1941) dergilerini kurmuş olan Németh, Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae ve Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae gibi dergileri yönetmekle de Türklük bilimi çalışmalarının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Türk Dil Kurumu, Németh'in 70. doğum yıl dönümünde yerli ve yabancı Türkologların katılımıyla bir armağan çıkardı (*Németh Armağanı.* Ankara 1962. 393 s.). Buna paralel olarak, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae dergisinin XI ve XII. ciltleri de Németh'e 70. yıl dönümü armağanı olarak sunuldu. Son olarak, doğumunun 85. yıl dönümünü kutlamak üzere Loránd Eötvös Üniversitesi yeni bir armağan daha yayımladı (*Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh.* Budapest 1976. 364 s.).

Németh'in yazıları *Törökök és magyarok* (I, Budapest 1990, 536 s.; II, Budapest 1990, 312 s.) başlıklı bir yayında toplanmıştır.

Budapeşte Üniversitesinde 50 yılı aşkın bir süre görev yapan Németh birçok öğrenci yetiştirmiştir. B. Çobanzade, Ragıp Hulûsi [Özdem], Hamit Zübeyr [Koşay], Lajos Ligeti, Lajos Katona, Petar Miyatev, István Tálasi, Ferenc László, Tibor Halasi-Kun, Ödön Schütz, György Györffy, Hasan Eren, Zsuzsa Kakuk, György Hazai, István Mándoky Kongur, István Vásáry gibi.

Türklük bilimi alanındaki çalışma ve yayınlarını göz önüne alan Türk Dil Kurumu Németh'i 1958'de şeref üyeliğine seçmiştir. Ayrıca, 1973'te Türkiye Cumhuriyetinin 50. yıl dönümünde hükûmetimizin kararıyla Németh'e şeref diploması verilmiştir.

Hasan Eren: Gyula Németh'e Armağan. *Németh Armağanı.* Ankara

1962. VII-XI. s.; György Hazai: Gyula Németh. *Németh Armağanı.* 1-14 s.; A. Róna-Tas, Julius Németh. Life and Work. AOH XXXII, 1978, 261-284. s.; András Róna-Tas: Németh Gyula. Budapest 1990.

NIELSEN, Konrad Hartvig Isak Rosenvinge (Helgelands Vik 28.8.1875-27.11.1953), Norveçli Lappolog ve Türkolog. 1892-1896 yılları arasında teoloji öğrenimi görmüştür. Norveç topraklarında yaşayan Lappların dili Nielsen'in ilgisini çekmiş, bunun üzerine Lapp ve Fin dilleriyle uğraşmaya başlamıştır. 1898-1899 yıllarında Helsinki Üniversitesinde çalışmalarını sürdürmüş, burada E. N. Setälä gibi büyük Fin dil bilginleriyle ilişki kurmuştur.

Nielsen, 1899'da Finmark'ta bir araştırma gezisine çıkmış, daha sonra Oslo Üniversitesinde Fin ve Lapp dilleri doçentliğine atanmıştır. Sonunda yaşamını dil bilimine adayan Nielsen, Helsinki'de Fince, Kolozsvár (Rum. Cluj) ve Budapeşte'de Macarca ve İstanbul'da Türkçe öğrenmiştir. 1911'de Oslo Üniversitesinde Fin-Ugor dilleri profesörlüğüne getirilen Nielsen, özellikle Lappoloji alanındaki çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Lapp dilinin Fin-Ugor dilleri arasında özel bir yer tuttuğunu tespit eden Nielsen, bu yolda 40 yıl çalışarak değerli eserler vermiştir: *Zur Aussprache des Norwegisch-lappischen* (JSFOu XX, 1901); *Die Quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen* (MSFOu XX,1902; XXIV, 1905); *Die wissenschaftlichen Bedeutung des Lappischen* (1913). Bu alanda verdiği en büyük eser, *Laerebok i lappisk* I-III (1926-1929) adlı çalışmasıdır (I. Grammatik; II. Tekster; III. Glossar). *Lappisk ordbok-Lapp Dictionary* (1932-1938) ise Lapp dilinin en zengin üç dilli sözlüğüdür (2327 s.). *Spörsmaalet om den lappiske torvgammes oprindelse* (1906), *Vårt polarfolk* (1930) ve *Norjan lappalaisista* (1948) gibi eserlerinde Lappların etnografyası üzerine değerli bilgi ve veriler toplanmıştır.

Nielsen, Türk dili alanında da çalışmıştır. 1906'da *Akcentueringen i tyrkisk-osmanisk* (Christiania Videnskabs-Selkabs Forhandlinger) adlı bir yazı yayımlamıştır (Bu yazının Macarcası Budapeşte'de Nyelvtudományi Közlemények dergisinde çıkmıştır: *A török hangsúly kérdéséhez* [NyK XXXVI, 1906, 273]). Nielsen, IV Uluslararası Dilciler Kongresinde Türk dil reformu üzerinde de durmuştur (*Die türkische Sprachreform.* Norsk Tidsskrift for Spogvidenskap, VIII). Son olarak, 1940'ta tekrar Türkçede vurgu sorununa değinmiştir (*Druck und Tonbewegung im Reichstürkischen.* Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XII, Oslo 1940).

Çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri, doğumunun 70. yıl dönümünde Nielsen'e bir armağan sundular (*Studia Septentrionalia.* Festskrift til Konrad Nielsen på 70-årsdagen. I-II. Oslo 1945).

Nielsen, Oslo Bilimler Akademisi, Tromsö Müzesi, Fin Bilimler Akademisi, Fin-Ugor Derneği, Kalevala Derneği ve Macar Bilimler Akademisi gibi kuruluşların üyeliğine seçilmiştir.

T. I. Itkonen: Konrad Nielsen 28.8.1875-27.11.1953. UAJb XXVI, 1954, 117-118. s.

NİKOL'SKİY, Nikolay Vasil'eviç (Yurmikeykino, Yadrinsk 7. 5. 1878- 2. 11. 1961), Çuvaş Türkologu. Kazan İlâhiyat Akademisinde okumuştur. 1903 yılından başlayarak Kazan İlâhiyat Akademisinde misyonerlere Çuvaşça dersleri vermiştir. Buna paralel olarak, Ortodoks Misyoner Derneğine bağlı Tercüme Kurulunda da görev almıştır. 1905'te Kazan Üniversitesine bağlı Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Derneği üyeliğine seçilmiştir. .1906'da Kazan İlâhiyat Akademisinde tarih dersleri verdiği gibi, 1907'de de Çuvaşça öğretimine başlamıştır. 1915'te Kazan Üniversitesinde doçentlik sanını kazanan Nikol'skiy, Volga uluslarının tarihi ve etnografyası üzerine dersler vermiştir. 1922'de Kazan Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinin kapatılması üzerine Doğu Pedagoji Enstitüsünde çalışmaya başlamıştır. 1928'de bu enstitüde Çuvaş tarihi, etnografyası ve folkloru profesörlüğüne getirilmiştir. Enstitüde Çuvaş dili, tarihi ve folkloru dersleri veren Nikol'skiy, 1940'ta Mari (Çermiş) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimsel Çalışmalar Enstitüsünde görev almıştır. Son olarak, Nikol'skiy, 1948-1950 yıllarında Yoşkar-Ola'da Pedagoji Enstitüsünde çalışmıştır.

Nikol'skiy, Türklük bilimi alanında *Russko-čuvašskij slovar'* (Kazan 1909 [1910], 640 s.) adlı Rusça-Çuvaşça sözlüğün yazarı olarak tanınmıştır. Daha sonra *Kratkij čuvašsko-russkij slovar'* (Kazan 1919, 336 s.) başlıklı bir sözlük de yazmıştır.

A. N. Kononov: BBSOT² 175-176. s.

PAASONEN, Heikki (Mikkeli 2.1.1865 - Helsinki 24.8.1919), Fin dil bilgini. 1881 yılında Helsinki Üniversitesine öğrenci olarak yazılmıştır. Üniversiteyi bitirdikten sonra Fin-Ugor dilleri alanında çalışmaya başlamış, 1893'te Helsinki Üniversitesinde doçent olarak öğretim üyeliğine getirilmiştir. 1883-1884 ve 1898-1902 yılları arasında Fin-Ugor Derneği

ve Helsinki Üniversitesinin maddî yardımlarıyla Rusya'da Mordvinler, Çermişler ve Ostyaklar arasında dil ve folklor araştırmaları yapmıştır. Daha sonra 1898-1902 yılları arasında Helsinki Üniversitesinin yardımıyla yapmış olduğu Rusya gezisinde, Volga çevresinde yaşayan Türkler (Çuvaşlar ve Tatarlar) arasında çalışmış, Çuvaş ve Tatar diyalektolojisi ve folkloru üzerinde durmuştur. "Zur tatarischen Dialektenkunde" (KSz III, 1902, 45-54) başlıklı yazısı bu gezi sırasında yazılmıştır.

Paasonen, Rusya'da yapmış olduğu araştırmalar sonunda zengin dil ve folklor örnekleri toplamıştır. Bundan sonraki çalışmalarında bu örnekleri işlemeye ve yayımlamaya başlamıştır. Ancak, geceyi gündüze katarak çalıştığı halde, Rusya'dan getirmiş olduğu dil örneklerinin ancak bir bölümünü yayımlayabilmiş, büyük bir bölümünü yığın olarak bırakmıştır. Onun topladığı diyalektolojik örneklerin bir bölümü sonradan çalışma arkadaşları veya öğrencileri tarafından işlenmiştir.

Paasonen, Rusya'daki araştırma gezilerine çıkarken yalnız sözlük alanında çalışarak kelime toplamak istiyordu. Ancak, dolaştığı yerlerde zengin bir folklor varlığı tespit etmiş, bunun üzerine başlangıçtaki dar çalışma planından uzaklaşmıştır.

Mordvin halk edebiyatı örneklerini *Proben der mordwinischen Volkslitteratur* (JSFOu IX, 1891, XII, 1894) adlı eserinde yayımlamıştır. Ancak, topladığı örneklerin bir bölümü işlenmemiştir. Onun tespit ettiği Mordvince kelimelerin küçük bir bölümü *Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss* (1909) adlı eserinin sözlüğünde verilmiştir. *Mordwinische Lautlehre* (MSFOu XXII) adlı monografisi, Mordvin dilinin fonetiği alanında sağlam bir katkıdır. Paasonen, Mordvincede kullanılan Türkçe alıntılarla da uğraşmıştır (*Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen.* JSFOu XV, 2. 1897, 1-64). *Die sogenannten Karatajmordwinen oder Karatajen* (JSFOu XXI, 1903, 1-51) adlı çalışmasında Karatayların Tatarlaşmış Mordvinler olduğunu ortaya koymuştur. Son olarak, *Mordwinisches Wörterbuch* (I: A - J. Helsinki 1990. Lexica Societatis Fenno - Ugricae XXIII, 1) adlı sözlüğü çıkmıştır.

"Votják-török szóegyeztetések" (NyK XXXII, 1902, 257-270) başlıklı yazısında Votyakçada geçen Türkçe alıntıları toplamıştır.

Paasonen, kısa bir süre Çermiş ve Ostyaklar arasında da çalışmış, ancak topladığı örnekleri baskıya verememiştir. Onun derlediği Çermişçe sözleri Paavo Siro yayımlamıştır (*H.Paasonens Ost-tscheremissisches Wörterbuch,* Lexica Societatis Fenno-Ugricae XI. 1944. XII+210 s.).

Bundan başka, Paasonen Çermişlerin inançlarına ilişkin büyük bir eser de meydana getirmiştir (*Beiträge zur Kenntnis der Tscheremissen*). Paasonen Ostyakçada kullanılan Türkçe alıntıları da gözden geçirmiştir (*Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen.* FUF II, 1902, 81-137). Onun derlediği Ostyakça sözler ise ölümünden sonra Kai Donner tarafından işlenerek baskıya verilmiştir (*H. Paasonen, Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan.* Zusammengestellt, neu transskribiert und herausgegeben von Kai Donner. Helsingfors 1926. XXIV+ 334 s.).

Paasonen, Çuvaşlar ve Tatarlar arasında gerçekleştirdiği çalışmalar sonunda derlediği Tatar türkülerini 1901'de yayımlamıştır (*Tatarische Lieder.* JSFOu XIX, 67 s.). Onun derlediği Tatar türkülerinin bir bölümü de 1962'de çıkmıştır. (*Tatarische Lieder.* JSFOu 63: 4, 1-23).

Paasonen araştırma gezilerinde derlediği Mişer halk edebiyatı örneklerini de işleyememişti. Bu örnekler ölümünden sonra Eino Karahka tarafından baskıya verilecektir (*Mischärtatarische Volksdichtung.* MSFOu 105, 1953. 136 s.). Bu eserde geçen Tatarca örnekler 1899 güzünde toplanmıştır. Paasonen'in Tatar ağızlarına ilişkin sözlüğü (H. Paasonen's tatarisches Dialektwörterverzeichnis. JSFOu 66: 3, 1966, 1-47. s.) de I. Kecskeméti'ye borçlu olduğumuz bir katkıdır.

1900 yılında Paasonen, Çuvaşlar arasında kalarak diyalektolojik çalışmalar yapmıştır. *Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvas szójegyzék* adlı sözlük, bu çalışmalar sonunda yazılmıştır (Budapest 1908, VII+244 s. 2. bas. Szeged 1974). Bu eser, onun Türklük bilimine kazandırdığı en büyük katkıdır.

Paasonen, sözlüğünde Çuvaşça verileri yalnız Macarca ve Almanca olarak açıklamakla kalmamış, Çuvaşça sözlerin Türkçe karşılıklarını da vermiştir. O bakımdan Paasonen'in bu eseri Çuvaşçanın ilk *étymologique* sözlüğü olarak değerlendirilebilir. Daha sonra bu yolda yeni sözlükler çıkacaktır. V G. Egorov'un sözlüğü gibi. Bununla birlikte, Paasonen'in Çuvaşça sözlüğü bu güne değin bilimsel değerini yitirmemiştir.

Paasonen'in "A magyar nyelv régi török jövevényszavai" (NyK XLII, 1913, 36-68. s.) başlıklı yazısı, Macarcada kullanılan eski Türkçe alıntılar konusunda değerli bir katkıdır. Bu yazıda Zoltán Gombocz'un *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (Helsingfors 1912) adlı eseri değerlendirilmiştir.

Paasonen'in derlediği Çuvaş halk edebiyatı örnekleri Kai Donner'in

eline geçmiştir. Ancak, Donner de bu örnekleri baskıya verememiştir. 1935'te Donner'in ölümü üzerine bu derlemeler Fin-Ugor Derneğine kalmıştır. 1937'de bu örneklerin yayımlanması görevi Eino Karahka'ya verilmiştir. Karahka'nın çalışmaları sonunda Paasonen'in Çuvaş halk edebiyatı örnekleri 1949'da çıkmıştır (*Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen.* MSFOu XCIV. VI+381 s.).

Paasonen, Fin-Ugor ve Ural dilleri alanında birçok eser daha vermiştir: *Die finnisch-ugrischen S Laute; Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte; Über die ursprünglichen Seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen Völkern; Zur Frage von der Urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und indoeuropäschen Sprachen; Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker* gibi.

Artturi Kannisto: Heikki Paasonen tutkimusmatkat. Die Forschungreisen Heikki Paasonens. JSFOu LI, 3, 1942, 1 - 49. s.; Paavo Ravila, Heikki Paasonen und sein Forscherwerk. JSFOu 66: 1, 1965, 1-15. s.

PAVET DE COURTEILLE, Abel-Jean-Baptiste (Paris 1821-Paris 1889), Fransız Türkologu ve doğu bilgini. Paris'te Doğu Dilleri Okulu (Ecole des langues orientales)'nda okumuştur. 1855 yılında Collège de France'ta Türk dili profesörlüğüne atanmıştır. Pavet de Courteille, Türkçeden Fransızcaya birtakım çeviriler yapmıştır. Örnek olarak, Kemalpaşazade'nin tarihinden bir parçayı Fransızcaya çevirmiştir (*Histoire de la Campagne de Mohacz*). Ancak, Pavet de Courteille yalnız Osmanlı Türkçesi alanında kalmakla yetinmeyerek Çağatayca eserlerle de uğraşmıştır. Babur'un anılarını Fransızcaya çevirdiği gibi (*Les Mémoires du Sultan Baber.* 1871), büyük bir Çağatayca sözlük de yazmıştır (*Dictionnaire turk-oriental, destiné à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâï.* Paris 1870, yeni bas. 1972). Babur, Ebülgazi Bahadır Han ve Mîr Ali Şîr Nevaî gibi yazar ve şairlerin eserlerine dayanan bu sözlük değerini bu güne değin yitirmemiştir. Ne var ki Çağatayca sözleri yalnız Arap harfleriyle veren sözlükte ara sıra birtakım yanlış verilere de rastlanmaktadır. Bu yanlışların Arap yazısıyla yazılmış eserlerden kökenlendiği anlaşılıyor. Bu tür yanlış veriler belli başlı bütün Çağatayca sözlüklerde göze çarpmaktadır. Bu konuda daha çok bilgi almak için bk. H. Eren: Çağatay lûgatleri hakkında

notlar. DTCFD VIII, 1950, 145-163. Bunlardan başka, *Mî'râc-nâme* (1882) ve *Tezkire-i evliyâ* (1890) gibi eserlerin baskılarını da yapmıştır. Mes'ûdî'nin *Mürûcü'z-zeheb* adlı eserini de yayımlamıştır (*Les prairies d'or.* 1861-1867; Barbier de Meynard ile birlikte).

Société Asiatique'in üyesi olan Pavet de Courteille, 1873'te Yazıtlar Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Fransa dışında da büyük bir ün alan bilgin, 1889'da Rus Bilimler Akademisinin haberleşme üyeliğine de getirilmiştir.

Fransa'da Türklük bilimi çalışmalarının gelişmesinde Pavet de Courteille özel bir yer tutmuştur. Onun yazmış olduğu Çağatayca sözlükten W Radloff da sık sık yararlanmıştır.

Ê. A. Umarov: Pave de Kurtei – leksikograf (K 160-letiju so dnja roždenija). ST 6, 1981, 72 – 77.

PEDERSEN, Holger (Gelballe, Kolding 1867-Kopenhag 1953), Danimarkalı dil bilgini. Kopenhag Üniversitesinde okumuş, Vilhelm Thomsen, Karl Verner gibi ünlü bilginlerin yanında çalışmıştır.

Vilhelm Thomsen, dil bilimi alanında yetişen en büyük otoritelerden biri olarak tanınmış, ayrıca eski Türk yazısını çözmekle de yaygın bir ün kazanmıştır. Büyük bir dil bilgini olan Karl Verner de Slav dilleri üzerinde çalışmış, Verner kanunu adıyla anılan bir kanun ortaya atmıştır. Bilim alanındaki formasyonunu bu büyük bilginlerin yanında kazanmış olan Pedersen de Hint-Avrupa dilleri alanında değerli çalışmalar yapmıştır. Kopenhag Üniversitesini bitirdikten sonra 1892-1896 yılları arasında Almanya, İsviçre, İtalya, Yunanistan, Arnavutluk ve İrlanda'da bilimsel çalışmalar yapmıştır. 1897'de Kopenhag Üniversitesinde doktora sınavını veren Pedersen, 1900 yılından başlayarak Kopenhag Üniversitesinde ders vermeye başlamıştır. 1903 yılında Kopenhag'da karşılaştırmalı dil bilimi profesörlüğüne atanan Pedersen, 1938'e değin bu görevde kalmış, birçok öğrenci yetiştirdiği gibi, türlü alanlarda büyük eserler de vermiştir. Pedersen, yalnız Hint-Avrupa dilleri alanında çalışan en büyük bilginler arasında yer almakla kalmamış, genel olarak büyük bir dil bilgini olarak da ün almıştır. Hint-Avrupa dillerinin fonetiği, Arnavutça, Hintçe, Toharca, Keltçe ve Ermenice gibi diller üzerine köklü eserler yazmıştır. *Vergleichende Grammatik der Keltischen Sprachen* (I-II, 1908-1911) adlı eseri, karşılaştırmalı Hint-Avrupa dilleri alanında çalışmak isteyenlere Kelt dillerini öğrenme kolaylığını sağlamıştır. *Albanesische Texte mit Glossar* (1895) başlıklı eserinde Arnavutça metinler yayımlamıştır. *Russisk*

Grammatik adlı eseri 1916'da çıkmıştır. Bütün Hint-Avrupa dillerini kapsayan eserleri yanında Hititçe ve Toharca gibi yeni keşfedilen diller üzerinde de önemli çalışmalar yapmıştır: *Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen* (1938); *Lykisch und Hittitisch* (1945); *Tocharisch vom Gesichtspunkt der indoeuropäischen Sprachvergleichung* (1941); *Zur tocharischen Sprachgeschichte* (1944). *Le groupement des dialectes indo-européennes* (1925) adlı eseri de Hint-Avrupa dilleri alanındaki toplu çalışmalarının önemli bir örneğidir.

Pedersen, Hint-Avrupa dilleriyle Samî diller arasında jenetik bir birlik kurmaya çalışmışsa da, bu yoldaki teorisi tepkiyle karşılanmıştır. Bundan başka, Hint-Avrupa dilleriyle Fin-Ugor dilleri arasında da jenetik bir yakınlık bulunduğu yolunda bir teoriyi savunmuştur (*Zur Frage nach der Urverwandschaft des Indoeuropäschen mit dem Ugrofinnischen.* MSFOu 67, 1923, 308-325).

Pedersen, Türkoloji alanında da birtakım çalışmalar yapmıştır. *Türkische Lautgesetze* (ZDMG 57, 1903, 535-561) adlı yazısında Vilhelm Grønbech'in *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie* adlı eserini özenle değerlendirmiştir. *Armenisch und die Nachbarsprachen* (Kuhn's Zeitschrift XXXIX, 1904, 334 - 484) adlı yazısında ise Türk dilinde kullanılan Ermenice alıntılar üzerinde durmuşsa da, bu yoldaki görüşleri bilim çev-relerinde tepkilere yol açmıştır. B. Munkácsi (KSz V, 1904, 352 -375) Pedersen'in verdiği etimolojileri tartıştığı gibi, Hannes Sköld de *Linguistic Gleanings* (Lund – Leipzig 1923) adlı eserinde Pedersen'in görüşleri üzerinde durmuştur (*The Supposed Armenian Influence on the Turkish Language*). Sköld'e göre, Pedersen'in Türk dilinde var saydığı Ermeni etkisine ilişkin savları yanlıştır.

Son yıllarda Türkçedeki Ermenice alıntılar sık sık tartışılmıştır. Örneğin Uwe Bläsing, *Armenisches Lehngut im Türkeitürkischen am Beispiel von Hemşin* (Amsterdam 1992) adlı eserinde, yerel ağızlarda kalmış olan Ermenice alıntıları değerlendirmiştir. Bläsing, giriş bölümünde Pedersen'in görüşlerinden söz ettiği gibi, Munkácsi'nin karşı görüşlerini de seslendirmiştir. Son olarak, Robert Dankoff, *Armenian Loanwords in Turkish* (Wiesbaden 1995) adlı eserinde, Türkçede kullanılan Ermeni alıntılarını toplamış, Pedersen'in ortaya koyduğu etimolojileri eserinin "Ekler" bölümünde değerlendirmiştir. Bk. H. Eren: Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine. TD 1995/II, 859-904. s.

Doğumunun 70. yıl dönümünde çalışma arkadaşları ve eski öğrenci-

leri Pedersen adına bir armağan yayımladılar (*Mélanges linguistiques*. 1937). Daha sonra öğrencileri ve çalışma arkadaşları Pedersen'e yeni bir armağan daha sundular (*Studia Orientalia... Johanni Pedersen dicata*. Copenhagen 1953).

Alf Sommerfelt: Holger Pedersen (1867- 1953. Orbis III, 1954, 343-346.

PIEKARSKI, Edward (Minsk 13.10.1858 - Leningrad 29.6.1934), Polonyalı Türkolog. Orta öğrenimini Minsk ve Çernigov şehirlerinde yapmıştır. Ancak, siyasî engellerden dolayı öğrenimini bitirememiştir. 1877'de Har'kov Veteriner Okuluna girmişse de, 1878'de öğrenci ayaklanmasına katıldığı için beş yıl süre ile Arhangel'sk iline sürgün edilmiştir. Sürgünden kaçan Piekarski, takma adlar kullanarak Moskva'ya dönmüşse de, 1879'da tekrar tutuklanmıştır. Moskva'daki askerî mahkemeye verilen Piekarski, gizli siyasî partilere katılmak ve yasak yayınları saklamakla suçlandırılmıştır. Mahkemede suçlu bulunarak on beş yıl kürek cezasına mahküm edilmişse de, gençliği göz önüne alınarak Sibirya'da Yakutistan'a sürülmüştür. Bütün haklarından yoksun kalan Piekarski, 1881'de Yakutsk'a gelmiştir.

Piekarski, dilini, gelenek ve inançlarını bilmediği bir çevreye düşmüştür. O sırada Yakutistan'da Rusça bilenler pek azdı. Ruslar bile Yakutçayı öğrenmek ihtiyacını duyuyorlardı. Bu durumda Yakutlarla temas sağlamak üzere Piekarski de Yakutça öğrenmek durumunda kalmıştır. Yakut diliyle uğraşması kısa bir süre sonra ciddî ve derin bir çalışmaya dönüşmüştür. D. D. Popov ve V M. İonov (1851-1922) gibi arkadaşlarının destek ve yardımlarıyla Piekarski, Yakut dili yanında Yakut etnografya ve folkloru alanında da çalışmaya başlamıştır. 1894-1896 yıllarında Rus Coğrafya Kurumunun Doğu Sibirya Kolunca düzenlenen bir araştırma gezisine katılan Piekarski, Yakutların dili, folkloru ve etnografyası üzerine zengin bilgi ve belgeler toplamıştır. Bu kurulun maddî yardımıyla *Jakutskij slovar'* adlı eserinin 1. fasikülünü yayımlamıştır (Yakutsk 1899).

Rus Bilimler Akademisinin tavassut ve yardımıyla Piekarski'nin Yakutsk'a yerleşmesi sağlanmıştır. 1903'te yeni bir araştırma gezisine çıkan Piekarski, Yakut dili ve etnografyası üzerine yeni veri ve bilgiler toplamıştır. Rus Bilimler Akademisi ve özel olarak W. Radloff ve C. Salemann gibi tanınmış bilginler, Piekarski'nin Yakut dili ve folkloru

alanındaki çalışmalarına büyük bir değer veriyorlardı. Rus Bilimler Akademisi, *Yakutça-Rusça Sözlük* adlı eseri üzerindeki çalışmalarını sürdürmesi için ona (1904'ten başlayarak) yıllık 400-500 ruble tutarında bir yardım göndermeye başlamıştır. 1905'te Rus Bilimler Akademisinin müracaatı üzerine Piekarski'nin Petersburg'a dönmesine izin verilmiştir. 1905-1910 yılları arasında Piekarski, Rus Müzesinin etnografya bölümünde, 1911'den başlayarak da Antropoloji ve Etnografya Müzesinde çalışmıştır. Bu yıllarda var gücüyle Yakut dili sözlüğü *(Slovar' jakutskogo jazyka)* üzerinde çalışmıştır. Rus Bilimler Akademisi Yakut dili sözlüğünün 1. (gözden geçirilmiş) fasikülünü 1907'de yayımlamıştır. Bu anıtsal sözlüğün 13. (son) fasikülü ise 1930'da çıkmıştır. Yeni baskısı 1958 - 1959 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

Piekarski'nin Yakut dili sözlüğü, Türk sözlükçülüğü alanında büyük bir adımdır. Bu esere yalnız konuşma dilinde kullanılan sözler değil, destanlarda, halk inançlarında rastlanan arkaik sözler, bütün tanrıların adları ve Yakutların yayıldığı topraklardaki dağ, ırmak, göl, orman, köy adları da alınmıştır. Yazar, Yakutça sözlerin yalnız Rusça anlamlarını vermekle yetinmeyerek konuşma dilinden veya Yakut folklorundan alınma birçok örnek de getirmiştir. Bundan başka, Yakutça sözlerin Türk diyalektlerinde kullanılan karşılıklarını da göstermiştir. Böylelikle sözlük etimolojik bir değer de kazanmıştır. Bu sözlük *Yakut dili sözlüğü* adıyla Türkçeye de çevrilmiştir (I: A-M, İstanbul 1945). (II. bölümü çıkmamıştır.)

Piekarski, Yakut sözlüğü yanında Yakut halk edebiyatına da büyük önem vermiştir. Bu yoldaki çalışmaları sonunda *Obrazcy narodnoj literatury jakutov* (1907-1918) adlı bir eser yayımlamıştır (3 fasikül). Yakut düğünü üzerine yazmış olduğu yazı (1927) da değerli bir katkıdır.

Piekarski, 1914-1917 yılları arasında Rus Coğrafya Kurumunun etnografya kolunda sekreterlik görevi almış, Živaja Starina dergisinde redaktör olarak çalışmıştır. 1927'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

N. Poppe: Eduard Piekarski. UJb VII, 1927, 338 - 340; W. Kotwicz: Edward Piekarski (*1858 †1934). RO 10, 1934, 189-193; A. N. Kononov: BBSOT[2] 185-187. s.

POLİVANOV, Evgeniy Dmitrieviç (Smolensk 16 (28). 2.1891-26.1.1938), Rus dil bilgini, Japonolog, Sinolog ve Türkologu. 1908 yılında Riga'da liseyi bitirdikten sonra Petersburg Üniversitesinin Tarih-

Filoloji Fakültesinde okumuştur. Başlangıçta Slav-Rus Bölümünde okumuş, bir yıl sonra ise Doğu Akademisinin Japon Bölümüne geçmiştir. Bu akademide öğretim daha çok asker ve diplomatların ihtiyaçlarını karşılamak üzere pratik bir amaç güdüyordu.

Polivanov'un Tarih-Filoloji Fakültesine girdiği yıllarda öğretim üyeleri arasında çok tanınmış profesörler vardı. Polivanov daha ilk günlerden başlayarak daha çok Jan Ignacy Baudouin de Courtenay'ye bağlanmıştır. Büyük dil bilgini o sıralarda 70 yaşına gelmiş bulunuyordu. Bundan başka, Polivanov, L. V Şçerba'nın derslerine de devam etmiştir. Baudouin de Courtenay ve L. V Şçerba'nın dersleri, onun doğu dilleri alanındaki çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur.

1912'de üniversiteyi bitiren Polivanov, Baudouin de Courtenay'nin önerisi üzerine karşılaştırmalı dil bilimi kürsüsünde kalmıştır. Özel yaşamında birçok ağır problemlerle karşılaşan Polivanov, iki yıl sürekli olarak tezi üzerinde çalışmıştır. Genç bilgin ilk çalışmalarını da bu sırada yayımlamıştır. Bu çalışmalarında Japoncada vurgu problemini işlemiş, Japoncada müzikal vurgunun varlığını ortaya koymuştur. Bu arada Japon diyalektolojisi alanında da ciddî çalışmalar yaparak diyalektoloji örnekleri toplamıştır. Bu örnekleri toplarken özellikle vurgu problemine büyük önem vermiştir. Polivanov Japoncanın tarihî fonetiğine de değinmiştir. Bundan başka, Japoncanın başka dillerle yakınlığı üzerinde de durmuştur. Onun ortaya attığı bir teoriye göre, Japon dili karmaşık bir dildir. Bu dilin oluşmasında bir yandan Malezya-Polinezya dilleri, bir yandan da "Altay dilleri" yer almıştır. Onun bu yoldaki çalışmaları sonradan yetişen Japon ve Avrupa uzmanları için yeni bir çığır açmıştır.

Polivanov, Japonca yanında Sinoloji alanında da çalışarak bu yolda yeni birtakım kavramlar getirmiştir.

Genç dil ve edebiyat uzmanlarıyla yakın dosluk ilişkileri kuran Polivanov, şiir problemleriyle de uğraşmaya başlamıştır.

1917'de Polivanov'un yaşamında yeni bir dönem başlar. Siyasî gelişmeleri takip eden Polivanov, çalışmalarında tarihî belgelerin yayımlanmasına da yer vermiştir. Çarlık döneminde yapılan gizli anlaşmaların yayımlanmasında uzman olarak Polivanov büyük bir rol oynamıştır. 1919'da Petrograd (Leningrad) Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi profesörler kurulu Polivanov'u profesörlüğe seçmiştir.

1921'de Moskova'ya giden Polivanov, bir yandan siyasî görevler alırken bir yandan da öğretim çalışmalarını sürdürmüştür. 1921 güzünde

Taşkent'e gönderilmiş, orada birkaç yıl kalmıştır. Taşkent'te Özbek okullarında Rusça öğretiminde kullanılmak üzere birtakım ders kitapları yazmıştır. Bu yolda çalışmak için Orta Asya dillerini köklü olarak bilmek gerekiyordu. 1922'de Polivanov *Zvukovoj sostav taškentskogo dialekta* (Nauka i prosveščenie I, 1922, 17-19) adlı yazısını yayımlamış, daha sonra Özbekçenin diyalekt ve ağızlarıyla uğraşmıştır. Örnek olarak, Semerkant, Margelan, Kazak-Nayman, Kıyat-Kungrat, Kâşgar ağız ve diyalektleri üzerinde çalışmıştır. Bu arada Fergana'da konuşulan Kara Kalpak ağzını da araştırmıştır.

Özbekistan'da konuşulan diyalekt ve ağızları göz önüne alan Polivanov, Özbek yazı dilinin Taşkent, Semerkant ve Fergana diyalektlerine dayanması gerektiği fikrini savunmuştur. Buna karşılık Özbek dil uzmanları ve aydınları "kışlaklara dönmek" gerektiğini belirtmişler ve "daha Türkçe" olan bu diyalekte göre bir Özbek yazı sistemi düzenlemişlerdir. Polivanov, Pravda Vostoka gazetesinde bu önerilere karşı çıkmıştır (22 Ekim 1928). Yeni Özbek alfabesine değinen bu yazıdan sonra, Polivanov çalışmalarında yeni yazı sistemleri problemlerine büyük bir ağırlık vermiştir.

İhtilâlden sonra Yakutlar için yeni bir yazı sistemi kabul edilmiştir (1917 sonu). Yakut alfabesini S. A. Novgorodov düzenlemiştir. Onun bu yoldaki çalışmalarına Polivanov da katılmıştır. 1922'de ise Latin alfabesine dayanan yeni Azerî yazı sistemi çıkmıştır. Yine 1922'de Özbekistan'da toplanan bir kongrede Özbek yazısının Latinleştirilmesi üzerine iki bildiri verilmiştir. Bu bildirilerden biri Polivanov'un kaleminden çıkmıştır. Özbek yazısının Latin esasına dayanan bir sisteme çevrilmesi yolunda yapılan ilk tasarıyı da Polivanov hazırlamıştır. Yeni Türk Alfabesi Komisyonunun toplantılarına katılan Polivanov, Latin yazı sistemleri üzerine birçok yazı yazmıştır.

1926-1929 yıllarını Moskova'da geçiren Polivanov, verimli çalışmalar yapmıştır. Bilim kuruluşlarında sık sık konferanslar verdiği gibi, Türk dili, "Altay dilleri"nin karşılaştırmalı grameri, Çin-Tibet dillerinin karşılaştırmalı fonetiği, Japon dilleri üzerine dersler de vermiştir.

Polivanov bu dönemde N. Ya. Marr'ın Yafetidoloji teorisiyle de uğraşmıştır. Petrograd Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde Marr'ın verdiği Gürcüce kurslarına devam etmiş, daha sonra da onunla mektuplaşmıştır. Buna rağmen, 1927-1929 yıllarında Polivanov, "Yafetidoloji teorisi"ni ağır bir dille eleştirmiştir. *Za marksistkoe*

jazykoznanie (1931) adlı kitabı da yeni teoriyi eleştiren bir çalışmadır.

Bu çalışmalar Polivanov'un yaşamında bir dönüm olarak yer alır. Polivanov daha 1929'da bütün görevlerinden affedilmiştir. Bunun üzerine Özbekistan'dan gelen bir çağrı üzerine Semerkand'a gitmiştir. 1929'da profesörlüğe atanan Polivanov, Özbek ağızları üzerinde çalışmaya başlamıştır. Böylelikle daha 1923'te çizmiş olduğu araştırma programını gerçekleştirmiştir. Polivanov bu yolda çalışan bütün araştırma kurullarına katılmıştır (Harezm 1930, Pamir 1930, Çimkent 1931, Fergana 1930, Taşkent-Andican-Narın-Namangan-Hokand 1932). Bu çalışmalar yanında öğretim görevini de sürdürmüştür.

1934 yılı sonunda Polivanov Frunze'ye giderek Kırgız Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışmıştır. Frunze'deki çalışmaları Kırgızca ve Dunganca üzerinde toplanmıştır.

Polivanov bu sırada pek çok yazı yazmış, ancak yazılarının çok küçük bir bölümünü yayımlamak olanağı bulmuştur. Onun yazıları ancak Özbekistan ve Kırgızistan dergilerinde çıkıyordu. Taşkent'te Özbek diyalektolojisi ve Kara Kalpak diyalekti üzerine birtakım yazıları yayımlanmış, Frunze'de ise Dungan diline ilişkin birçok yazısı çıkmıştır. Ancak Moskova ve Leningrad'da çıkan dergilere gönderdiği yazıları bir türlü yayımlanmıyordu. Bu yolda A. N. Samoyloviç'e, A. A. Dragunov'a ve L. V Şçerba'ya yazdığı mektuplar da bir yarar sağlamıyordu. Onun 1934'te Moskova'da Sovetskaja nauka i texnika dergisinde yalnız Gunnar Jarring'in *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre* adlı kitabına ilişkin bir yazısı çıkmıştır.

Bu durum karşısında Polivanov yazılarını yabancı bilim organlarında yayımlamak durumunda kalmıştır. Marr'la yaptığı tartışmalar üzerine uğradığı bu baskı sonunda Polivanov, 1937 yılı martında tutuklanmış, 26 Ocak 1938'de ölmüştür.

Polivanov'un dil bilimi alanındaki yazıları yanında Türkoloji alanında da birçok yazısı vardır: *Fonetičeskie osobennosti kasimovskogo dialekta* (İnstitut vostokovedenija v Moskve, Serija tureckix jazykov, fas. 1, 1923); *K voprosu ob obščetureckoj dolgote glasnyx* (Byulleten' 1-go Sredne-Aziatskogo gosudarstvennogo universiteta 4, 1924, 101-108); *İdeografičeskij motiv v formacii orxonskogo alfavita* (9, 1925, 171-181); *Kratkij russko-uzbekskij slovar'* (1926); *Proekty latinizacii tureckix pis'mennostej SSSR* (1926); *K voprosu o dolgix glasnyx v obščetureckom prajazyke* (DAN, 7, 1927, 151-158); *O proisxoždenii nazvanija Taškenta*

(*V. V. Bartol'du...*, 1927, 395-400); *K voprosu o rodstvennyx otnošenijax korejskogo i "altajskix" jazykov* (İAN 1927, 1195-1204); *Kazak-najmanskij govor* (İAN 1931, 93-111); *K êtimologii tureckogo* üy, öy *'dom, jurta'* (Sbornik naučnyx trudov, 1934, 85-86). Bunlardan başka, Özbek diyalekt ve ağızları üzerine birçok yazı ve çalışması da vardır.

Genel dil bilimine ilişkin yazıları *Stat'i po obščemu jazykoznaniju* (Moskva 1968) adlı bir eserde toplanmıştır. Daha sonra doğu dilleri ve genel dil bilimi alanındaki yazıları da yayımlanmıştır (*Trudy po vostočnomu i obščemu jazykoznaniju*. Moskva 1991).

S. M. Miliband: BBSSV 443-445. s.; Shichiro Murayama: Ramsteelt und Polivanov als Altaist-Japanologen. Tractata Altaica 435-445; G. F. Blagova: E. D. Polivanov i tjurkskaja areal'naja lingvistika (K devjanostoletiju so dnja roždenija). ST 1, 1981, 60-64; V M. Alpatov· İstorija odnogo mifa: Marr i marrizm. Moskva 1991.

POPPE, Nikolay (Nicholas) (Çifu, Çin 8.8.1897-8.6.1991), "Altay dilleri" uzmanı, Mongolist ve Türkolog. Petersburg Üniversitesinde okumuştur (1916-1921). Üniversitede A. D. Rudnev, W. Kotwicz ve B. Ya. Vladimirtsov gibi Mongolistlerin ve A. N. Samoyloviç ve S. E. Malov gibi Türkologların yanında çalışmıştır.

Üniversiteyi bitirdikten sonra bilim alanında çalışmaya başlayan Poppe, kısa bir süre içinde değerli yazılar yazmıştır. Bu yazılarına dayanılarak 1925'te Leningrad Üniversitesinde profesörlüğe atanmıştır. 1928'de Doğu Enstitüsünde de profesör olarak çalışmaya başlamıştır. Büyük Rus Mongolisti B. Ya. Vladimirtsov'un ölümü üzerine Rus Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Mongolistik Bölümü müdürlüğüne getirilmiştir.

Poppe, 1926-1940 yılları arasında Moğolistan, Doğu Sibirya, Özbekistan, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da araştırma gezileri yapmıştır. 1943'te Berlin'e kaçan Poppe, 1945'e kadar Berlin Üniversitesinde çalışmış, daha sonra Amerika Birleşik Devletlerine yerleşerek (1949) Seattle Üniversitesinde görev almıştır.

Poppe, çalışmalarında en çok Mongolistik problemleri üzerinde durmuştur. Bir yandan araştırma gezilerinde toplamış olduğu diyalektoloji materyallerini yayımlamış, bir yandan da türlü konular üzerine yazılar yazmıştır: *Zametki o govore aginskix burjat* (Trudy mongol'skoj Komissii No. 8, Leningrad 1932), *Proizvedenija narodnoj slovesnosti xalxa-*

mongolov. Severoxalxaskoe narečie. Obrazcy narodnoj slovesnosti mongolov III (Leningrad 1932), *Zum khalkha-mongolischen Heldenepos* (AM V, 1928, 183-213), *Skizze der Phonetik des Bargu-Burjätischen* (AM VII, 1931, 307-378), *Über die Sprache der Daguren* (AM X, 1934, 1-32, 183-220). Bunlardan başka, *Dagurskoe narečie* (Materialy Komissii po issledovaniju Mongol'skoj i Tannu-Tuvinskoj Narodnyx respublik i Burjat Mongol'skoj ASSR. Leningrad 1930) ve *Alarskij govor* (Materialy Komissii po issledovaniju Mongol'skoj i Tuvinskoj Narodnyx respublik i Burjat-Mongol'skoj ASSR, I, Leningrad 1930, II, Leningrad 1931) adlı eserleri de bu alanda çıkmış katkılardır.

Poppe, Tunguz diyalektolojisi alanında da çalışmıştır (*Materialy dlja issledovanija tungusskogo jazyka, narečie barguzinskix tunguzov,* 1927). "Zur Frage nach der sprachlichen Berührungen der Jurak-Samojeden und der Tungusen" (MSFOu 150, 269-271) başlıklı yazısında Yurak Samoyedleriyle Tunguzlar arasındaki dil ilişkileri sorununu tartışmıştır. Bunlara ek olarak, *Perežitki kul'ta ognja v mongol'skom jazyke* (DAN 1925, 14), *Zum Feuerkultus bei den Mongolen* (AM II, 1925, 130-145), *Die Nominalstammbildungssufixe im Mongolischen* (KSz XX, 1923 1927, 89-126), *Über einen Vokalwechsel im Mongolischen* (UJb XIII, 112-122), *Stand und Aufgaben der Mongolistik* (ZDMG C, 52-89), *The Groups *uğa and *üge in Mongol languages* (StO XIV, 8: 1-15), *Remarks on the Vocalism of the Second Syllable in Mongolian* (HJAS XIV, 189-207), *Über einen Konsonantenschwund im Mongolischen* (UAJb XXVI, 240-242), *On the socalled "Breaking" of i in Mongolian* (UAJb XXVIII, 43-48), *The Primary Long Vowels in Mongolian* (JSFOu LXIII: 2, 1962, 1-19. s.), *On the Long Vowels in Common Mongolian* (JSFOu LXVIII: 4, 1967, 1-31. s.) gibi yazıları da belirtilebilir. *Mongolische Volksdichtung* (Wiesbaden 1955) adlı eseri de Mongolistik için büyük bir katkıdır.

Poppe, Moğol dili öğrenimini kolaylaştırmak üzere Rusça, Almanca ve İngilizce olarak birtakım gramer kitapları da yazmıştır: *Praktičeskij učebnik mongol'skogo razgovornogo jazyka* (Leningrad 1931), *Učebnik mongol'skogo jazyka* (Leningrad 1932), *Khalkha-mongolische Grammatik* (Wiesbaden 1951), *Buriat Grammar* (1960), *Grammar of Written Mon-golian* (Wiesbaden 1954) gibi.

Introduction to Mongolian Comparative Studies (MSFOu 110, 1955, 300 s.) adlı eseri ise karşılaştırmalı Moğol araştırmalarına "giriş" olarak

düşünülmüştür.

Poppe, "Altay dilleri"nin karşılaştırmalı grameri üzerinde de çalışmıştır. 1953'te çıkan bir yazısında (StO XIX, 5: 1-22), G. J. Ramstedt'in *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft* adlı eserini değerlendirmiştir. Daha sonra da *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen* adlı eserinin 1. bölümünü (*Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden 1960. Porta Linguarum Orientalium, 199 s.) yazmıştır. *Introduction to Altaic Linguistics* (Wiesbaden 1965, Ural-Altaische Bibliothek, XIV) başılıklı büyük eseri de bu yoldaki çalışmalarının ürünüdür.

Poppe, Moğol dilinin eski anıt ve kaynaklarıyla da uğraşmıştır. *O nekotoryx glavax* «Geser Xana» (Vostočnye Zapiski I, 190-200), *Geserica. Untersuchung der sprachlichen Eingentümlichkeiten der mongolischen Version des Gesserkhan* (AM III, 1926, 1-32, 167-193) adlı yazıları, bu alandaki bilgilerimizi artırmıştır. *Mongol'skie nazvanija životnyx v trude Xamdallaxa Kazvini* (ZKV I, 1925, 195-208) başlıklı yazısı da değerli bir katkıdır. Bu yazıyı Paul Pelliot (Les Formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du *Nuzhatu-'l-oulūb* (BSOS VI, 555-580) yeni verilerle bütünlemiştir. Poppe, Leiden yazmasının Moğolca bölümünü de *Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift* (İAN 1927, 1009-1040, 1251-1274; 1928, 55-79) adlı çalışmasında işlemiştir. Bundan başka, Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-edeb* adlı sözlüğünü de yayımlamıştır (*Mongol'skij slovar'* Mukaddimat al-Adab. Moskva-Leningrad I, II, 1938, III, 1939; reprint 1972). *Eine viersprachige Zamahšarī-Handschrift* (ZDMG N. F. 26 (101), 301-333) adlı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır.

Poppe, Türk-Moğol ilişkileri üzerinde de durmuştur: *Iz oblasti vokalizma mongolo-tureckogo prajazyka* (DAN 1924, 33-35, B. Ya. Vladimirtsov ile birlikte), *K konsonantizmu altajskix jazykov* (DAN-B, 1924, 43-44), *Sur un phonème turco-mongol* (DAN-B, 1924, 97-98), *Altaisch und Urtürkisch* (UJb VI, 1926, 94-121).

Poppe, Türkoloji alanında daha çok Çuvaşçaya ağırlık vermiştir. Örnek olarak, *Tschuwassische Lautgesetze* (AM I, 1924, 775-782), *Türkisch-tschuwassische vergleichende Studien* (Islamica I, 1925, 409-427), *Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türksprachen* (KCsA II, 1926, 65-83), *Die türkischen Lehnwörter im*

Tschuwassischen (UJb VII, 1927, 151-167) gibi yazılarında Çuvaşça üzerinde durmuştur. *Čuvašskij jazyk i ego otnošenie k mongol'skomu i tjurkskim jazykam* (İAN XVIII, 1924, 289-314, XIX, 1925, 23-42, 405-426), *O rodstvennyx otnošenijax čuvašskogo i tjurko-tatarskix jazykov* (Çeboksarı 1925. 32 s.) *Čuvaši i ix sosedi* (1927) adlı çalışmaları da Çuvaşça için değerli katkılardır. Son olarak *Zur Stellung des Tschuwaschischen* (CAJ XVIII, 1974, 135-147) başlıklı yazısında da Çuvaşçanın durumunu gözden geçirmiştir.

Poppe Çuvaşça yanında Yakutçayı da göz ardı etmemiştir. Örneğin *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı kolektif eserde Yakutça bölümünü Poppe yazmıştır (*Das Jakutische,* 671-684. s.).

Poppe, Türklük bilimi alanında birtakım ders kitapları da yazmıştır. *Učebnaja grammatika jakutskogo jazyka* (Moskva 1927), *Tatar Manual* (1963, gözden geçirilmiş yeni bas. 1968), *Bashkir Manual* (1964) gibi. Bunlardan başka, Raymond J. Hebert'in *Kirghiz Manual* (1963) adlı eserinin yazılmasında da katkıları vardır.

Son olarak, *Remarks on the Salar Language* (HJAS XVI 1953, 438-477. s.), *Einige Lautgesetze und ihre Bedeutung zur Frage der mongolisch-türkischen Sprachbeziehungen* (UAJb XXX, 1958, 93-97. s.), *On some words for 'guest' in the Altaic languages* (*Jean Deny Armağanı*. Ankara 1958, 197-201. s.), *Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen* (*Németh Armağanı*. Ankara 1962, 331-340. s.), *Karsakpajskaja nadpis' Timura* (Trudy Otdela Vostoka II, 1940, 185-187. s.), *The Turkic loan words in Middle Mongolian* (CAJ I, 1955, 36-42), *Über einige Vokalentsprechungen mongolischen Lehnwörter in Tuvinischen* (ZDMG CXIII, 1968, 113-123. s.), *Zolotoordynskaja rukopis' na bereste* (Sovetskoe vostokovedenie 2, 1941, 81-136. s.) başlıklı yazıları da Türk dili bakımından önemli katkılardır.

On some Altaic Loanwords in Hungarian (American Studies in Uralic Linguistics. Uralic and Altaic Series, 1, Bloomington 1960, 139-147. s.) başlıklı yazısı, L. Ligeti'nin eleştirilerine yol açmıştır (*A propos des éléments "altaïques" de la langue hongroise*. ALH XI, 1961, 15-42. s.).

Poppe, "A New Symposium on the Altaic Theory" (CAJ XVI, 1972, 37 - 58), "The problem of Uralic and Altaic affinitiy" (MSFOu 158, 1977, 221-225), "The Ural-Altaic affinity" (MSFOu 185, 1983, 189-199) gibi yazılarında Ural-Altay dilleri arasındaki yakınlığa ilişkin sorunları da ö-

zenle tartışmıştır.

"Chaladsch und die altaische Sprachwissenschaft" (CAJ 27, 1983, 112-120. s.) başlıklı yazısında, Halaççayı "Altay dil bilimi" açısından değerlendirmiştir.

"Mongolian Loan Words in Kazak" (*Varia Eurasiatica.* Festschrift für Professor András Róna-Tas. Szeged 1991. 149-152. s.) başlıklı yazısı ölümünden sonra çıkmıştır.

Doğumunun 60. yıl dönümünde çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri Poppe'ye *Studia Altaica* (1957) adlı bir armağan sundular. Çalışma arkadaşları ve öğrencileri onun 90. yaş gününde de bir armağan yayımladılar (*Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe.* Heraugegeben von Walther Heissig und Klaus Sagaster. Wiesbaden 1989. XVI + 372 s.). 90. yaş günü dolayısıyla Central Asiatic Journal'in XXXI. ciddi de Poppe'ye adandı.

Reminiscences (Bellington 1983, 331 s.) adlı eserinde yaşamını ve çalışma arkadaşlarını anlatmıştır.

Poppe, 1988'de Türk Dil Kurumunun şeref üyeliğine seçilmiştir. Ayrıca, Cumhuriyetimizin 50. yıl dönümü dolayısıyla Poppe'ye hükû-metimizce şeref diploması da verilmiştir.

Nicholas Poppe, A Bibliography of Publications from 1924 to 1977. Compiled by Arista Maria Cirtautas. Parerga 4. Seattle 1977; John R. Krueger: Nikolaus Poppe Bibliographie (Werke 1957-1976) zum 80. Geburtstag am 8. August 1977. CAJ XXI, 1977, 161-176; Arista Maria Cirtautas: Bibliography of Nicholas Poppe: 1977-1987. *Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe.* Wiesbaden 1989. XI-XVI. s.; J. R. Krueger: N. N. Poppe. Tjurkologija 3, 1992, 109-110. s. Karl H. Menges: Nikolaj Nikolajevič Poppe 8. VIII. 1897-8. VI. 1991. UAJb N. F. Band 12, 1993, 5-16. s.; Harry Halén: Nikolaus Poppe 1897-1991. FUF 51, 1993, 285-289. s.

POSTEL, Guillaume (Barenton, Normandiya 1510-Paris 1581), Fransız bilgini. 1535 yılında Kanunî Sultan Süleyman ile V Karl'a karşı bir anlaşma yapmak üzere I. Fransçois'nın elçisiyle birlikte İstanbul'a gelmiş, Yunanistan ve Anadolu'da geziler yapmıştır. Bu gezilerinde yerli dilleri araştırdığı gibi, birçok yazma eser de elde etmiştir. 1539'da Collège de France'ta matematik ve doğu dilleri profesörlüğüne atanmıştır. 1549 yılına doğru doğu ülkelerinde ikinci bir geziye çıkmış, daha sonra da Viyana

Üniversitesinde profesör olarak görev almıştır.

Bütün insanların Fransa kralının yönetimi altında bir dünya birliği (Concordia Mundi) içinde toplanması hayalini kuran Postel, önce Müslümanların Hristiyanlığa girmelerini sağlamak istemiştir. Bu amaçla *Ahd-i Cedîd*'i Arapçaya, *Kur'ân*'ı da Latinceye çevirmiştir. Bunlardan başka, klasik Arapçanın gramerini de yazmıştır. Postel'in en önemli eserlerinden biri, *De la République des Turcs* (Poitiers 1552, 2. bas. 1560) adlı kitabıdır. Bu eserin 3. baskısı 1575'te Paris'te *Des Histoires orientales* adı altında çıkmıştır. Bu eserde Postel, Türklerin yaşayışını objektif bir biçimde çizmiş, birçok yerde Türklere karşı duyduğu sempatiyi de saklamamıştır. İçine aldığı bilgiler bakımından bu eser bu gün de değerli bir belge olarak kullanılabilir. Yazar, *Des Histoires orientales*'e yeni bir bölüm *(Instruction des mots de la turquesque les plus communs)* de eklemiştir. Bu *Instruction,* Filippo Argenti (1533)'nin bu yoldaki denemesi ve özellikle Pietro Ferraguto (1611) ve Hieronymus Megiser (1612)'in gramerleri yanında çok basit kalır. Bununla birlikte, *Instruction,* Türk dili bakımından değerli bir belgedir. Bu *Instruction*'da verilen söz listesini Postel'in düzenlediği anlaşılıyor. Bu liste Bartholomaeus Georgievits tarafından toplanmış ve onun *De Turcorum ritu et moribus* (Antwerpen 1544) adlı eserinde yayımlanmıştır. Ancak, Postel'in verdiği liste basit bir kopya değildir. W. Heffening, *Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544-1548* (Leipzig 1942) adlı eserinde Postel'in *Instruction*'u üzerinde durmuştur. Vladimir Drimba da *Elementele de grammatica turcă ale lui Guillaume Postel (1575)* (Studii şi Cercetări Linguistice XVIII, 1967, 325-339) başlıklı yazısında bu eseri Türk dili bakımından değerlendirmiştir.

POTANİN, Grigoriy Nikolaeviç (4.10.1835 - 30.6.1920), Rus gezgini. Batı Sibirya'da doğmuştur. Moğolistan, Çin ve Sibirya'da yaptığı araştırmalarla ün kazanmıştır. 1859 yılında Petersburg Üniversitesinin Fizik-Matematik Fakültesinde doğa bilimleri koluna devam etmeye başlamış, ancak 1862'de öğrenimine ara vermek zorunda kalmıştır. Potanin, 1863-1864 yıllarında Rus Coğrafya Derneğinin düzenlediği bir araştırma gezisine katılarak Zaysan gölünde ve Tarbagatay çevresinde çalışmıştır. Rus astronomu K. V Struve'nin başkanlığı altında yapılan bu araştırmalardan sonra Potanin, Rus Coğrafya Derneğinin yardımıyla 1876-1877 ve 1879-1880 yıllarında Kuzeybatı Moğolistan'da, 1884-1886 ve 1892-1893

yıllarında Kuzey Çin'de, Doğu Tibet'te ve Moğolistan'da, 1899'da ise Büyük Hingan'da araştırma gezilerine çıkmıştır. Bu gezilerinde Orta Asya'nın bilinmeyen bölgelerinin coğrafyası, jeolojisi, bitki örtüsü ve iktisadî durumu üzerine bilgiler toplamıştır. Onun, Türklerin, Moğolların, Tangutların, Çinlilerin, Dunganların etnografyasıyla ilgili olarak topladığı bilgiler, bilim çevrelerinde büyük ilgi görmüştür. Potanin bu gezilerinde doğu destanlarını da derlemiştir.

Potanin, Sarı Uygurlar ve Salarlar gibi Türk kolları arasında dil çalışmaları da yapmıştır. 1884-1886 yıllarında Doğu Türkistan'da ve Çin'in Kansu eyaletinde yaşayan Türkler arasında çalışmış, bu dillerle ilgili sözlüklerini *Tangutsko-Tibetskaja okraina Kitaja i Central'naja Mongolija I-II* (1893) adlı eserinde vermiştir (I, 440-444. s.; II, 426-437. s.). Potanin'i bu yolda W. W. Rockhill izlemiştir. Rockhill de *Diary of a journey through Mongolia and Tibet in 1891 and 1892* adlı eserinde Salarca üzerine bilgi vermiştir. Potanin ve Rockhill'in eserlerinde rastlanan Türkçe verileri N. N. Poppe (*Remarks on the Salar language.* HJAS XVI, 1953, 438-477. s.) değerlendirmiştir.

1907'de C. G. E. Mannerheim de Sarı Uygurlar arasında birkaç gün geçirmişti. Daha sonra S. E. Malov, W. Kotwicz, Ê. R. Tenişev ve Zsuzsa Kakuk gibi Türkologlar bu alanda köklü çalışmalar yapacaklardır. Ancak, Potanin çığır açıcı olarak kalmıştır.

Sibirya'da birçok araştırma kurulunun çalışmasını sağlayan Potanin, Sibirya Araştırmaları Derneğini de kurmuştur. Bu çalışmalarından dolayı 1910'da Rus Coğrafya Derneğinin şeref üyeliğine seçilmiştir.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 192-193. s.

POTAPOV, Leonid Pavloviç (doğ. Barnaul 23. 6 (6.7.1905), Rus etnografya uzmanı. Özellikle Sibirya'da yaşayan Türk boylarının etnografyası alanındaki çalışmasıyla ün yapmıştır. 1928'de Leningrad Üniversitesini bitiren Patapov, 1948'de Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü müdür yardımcılığına atanmıştır. *Altajcy* (Moskva-Leningrad 1946, 553 s.) adlı tezi, Altay Türklerinin tarihi ve etnografyası alanında değerli bir katkıdır. Bundan başka, Potapov Güney Sibirya'da yaşayan Türk boylarının etnografyası ve tarihi alanında türlü monografiler de meydana getirmiştir. *Očerki po istorii Šorii* (1936); *Êtničeskij sostav sagajcev* (SÊ 3, 1947); *Kratkie očerki istorii i êtnografii xakasov* (XVII-XIX vv.) (1952); *Êtnografičeskij očerk zemledelija u altaycev* (Trudy

İnstituta êtnografii XVIII, 1952); *Očerki po istorii altajcev* (1953); *Pišča altajcev* (Sbornik Muzeja antropologii i êtnografii XIV, 1953). *Narody mira* dizisinin *Narody Sibiri* (1956) cildinde Altaylılar, Hakaslar, Tuvalar ve Şorlar bölümlerini de Potapov yazmıştır. *Proisxoždenie i formirovanie xakasskoj narodnosti* (1957); *Êtničeskij sostav i proisxoždenie altajcev* (Leningrad 1969. 196 s.); *Očerki narodnogo byta tuvincev* (1969. 402 s.) gibi birtakım eserler de yayımlamıştır.

S. D. Miliband: BBSSV 452-453, 722. s.

PRÖHLE, Vilmos (Fütelek 1871- Berchtesgaden 1946), Macar dil bilgini ve Türkologu. Doğu dilleri ve özellikle Türk dili alanında çalışmıştır. Budapeşte Üniversitesinde öğrenim görmüş, 1895 yılında Türk dili ve edebiyatı alanında doktora sınavını vermiştir. 1899-1919 yılları arasında Nyíregyháza Lisesinde öğretmenlik yapmıştır. 1908'de Kolozsvár (Rum. Cluj) Üniversitesinde Türk-Tatar dilleri doçentliği sanını almıştır. 1919'da Debrecen Üniversitesinde Türk dili ve edebiyatı profesörlüğüne atanmıştır. 1923'te Budapeşte Üniversitesine çağrılan Pröhle, Doğu Asya dilleri profesörlüğüne getirilmiştir. Pröhle, Budapeşte'de Arap filolojisi kürsüsünü de yönetmiştir.

Gençlik yıllarında Türkiye'de ve Rusya'da birçok araştırma gezisi yapan Pröhle, özellikle Türk dil ve diyalektleri üzerinde çalışmıştır. 1901 yılında Rusya'da Ufa çevresinde yaptığı araştırma gezisinde yerli Tatar ağızları üzerinde durmuş, derlediği dil örneklerini *Tatár nyelvjárási adalékok* (NyK XXXVIII, 1908, 63-110, 330-36) adlı çalışmasında değerlendirmiştir. Bundan başka, Pröhle Başkurtlar arasında da çalışarak topladığı Başkurtça metinleri *Baskír nyelvtanulmányok.* I. (KSz IV, 1903, 194-214); II. (KSz V, 1904, 228-271) ve *Baschkirische Volkslieder* (KSz VI, 1905, 12-26) başlıklı yazılarında yayımlamıştır. Yazar, bu çalışmalarına dayanarak küçük bir Başkurtça-Macarca sözlük de meydana getirmiştir. Daha sonra Kuzey Kafkasya Türkleri arasında da diyalektolojik araştırmalar yapmıştır. 1908 yılında Orta ve Doğu Asya Kurumunun maddî yardımıyla gerçekleştirdiği bir gezide Karaçay diyalekti üzerinde durmuştur (*Dr. Pröhle Vilmos jelentése az 1908-ik év nyarán tett kaukázusi tanulmányútjáról.* KSz IX, 1908, 289-292). Bu gezisinde derlediği dil örneklerine dayanan Pröhle, Karaçayca bir sözlük (*Karatschajisches Wörterverzeichnis.* KSz X, 1909, 83-150) meydana getirdiği gibi, *Karatschajische Studien* (KSz X, 1909, 215-304) adlı bir

yazıda da Karaçayca metinlerini yayımlamıştır. Karaçayca metinleri Almancaya çeviren Pröhle, bu diyalektin fonetik ve morfolojisini de ana çizgileriyle belirtmiştir. 1913'te Kuzey Kafkasya'da yeni bir geziye çıkan Pröhle, Balkar (veya Malkar) Türkleri arasında diyalektolojik çalışmalar yapmıştır (*Jelentés Dr. Pröhle Vilmos 1913. évi... tanulmányútjáról.* KSz XIV, 213-215). Bu gezide derlediği dil örneklerini *Balkarische Studien* (KSz XV, 1914-1915, 165-276; XVI, 1915-1916, 104-243) başlıklı yazısında değerlendirmiştir. Pröhle, bu yazının birinci bölümünde Balkar diyalektinin fonetik ve morfolojik özelliklerini belirttiği gibi, Balkarca bir sözlük de vermiştir. Yazının ikinci bölümünde ise Balkarca metinler yer almıştır. Yazar bu metinlerin Almanca çevirilerini de yapmıştır.

Pröhle'nin Tatarca, Başkurtça, Karaçayca ve Balkarca çalışmaları Türk dili araştırmaları için büyük bir katkıdır. Bu yazılar bu güne değin bu yolda yapılan en sağlam çalışmalar olarak kalmıştır.

Pröhle, Ural ve Altay dilleri arasındaki ilişkiler problemine de değinmiştir. 1916'da çıkan bir yazısında (*Studien zur Vergleichung des Japanischen mit den uralischen und altaischen Sprachen.* KSz XVII, 1916-1917, 117-183) Japonca ile Ural-Altay dilleri arasında birtakım karşılaştırmalar yapmıştır. *Grundriss einer vergleichenden Syntax der ural-altaischen Sprachen mit besonderer Berücksichtigung der japanischen Sprache* (Budapest 1943) adlı eserinde de bu yolda yeni bilgiler vermiştir. *Vergleichende Syntax der ural-altaischen (turanischen) Sprachen* adlı eseri 1978'de yayımlanmıştır (Bibliotheca Nostratica. Volumen 4).

Pröhle, Türkçede vurgu problemi üzerinde yapılan tartışmalara da katılmıştır (*Zur Frage des Wortakzente im Osmanisch-Türkischen* (KSz XII, 1911-1912, 199-216). *Zur Frage der negativen Verbalformen in den Türksprachen* (Emlékkönyv Dr. Mahler Ede. Budapest 1937, 245-252) başlıklı yazısı Türk grameri için yeni bir katkıdır.

Bunlardan başka, Pröhle Türk dili ve edebiyatı alanında da birtakım eserler yazmıştır. *Rendszeres oszmán-török nyelvtan* (Pozsony 1899) gibi. *A török irodalom története* (1900) başlıklı yazısı *Egyetemes irodalomtörténet* adlı kolektif eserde çıkmıştır (IV. cilt). Bu yazıda Türk edebiyatı tarihi üzerinde durmuştur. *Napkeletről* (Budapest 1922) başlıklı kitabında doğu gezilerini anlatmıştır. *A japán nemzeti irodalom kis tükre* (1937) adlı kitabında Japon edebiyatı üzerine toplu bilgi vermiştir.

Pröhle, Macaristan'da Sinolojinin gelişmesine de hizmet etmiştir.

QUATREMÈRE, Étienne Marc (Paris 1782-Paris 1857), Fransız doğu bilimcisi. 1807 yılında Paris'te Bibliothèque Nationale'in yazmalar bölümünde görev almış, 1808'de *Recherches critiques et historiques sur la langue et la littérature de l'Egypte* başlıklı bir eser yayımlamıştır. 1810'da *Mémoires historiques et géographiques sur l'Egypte* adlı bir eser daha vermiştir. 1819'da Collège de France'ta profesörlüğe getirilen Quatremère, 1827 yılında École des langues orientales'de Fars dili profesörlüğüne atanmıştır.

Quatremère, doğu bilimleri alanında Arapça ve Farçadan yaptığı çevirileriyle tanınmıştır. Bu çevirileri arasında Reşidüddin'in İran Moğollarının tarihiyle ilgili eseri anılmaya değer (*Histoire des Mongols de la Perse.* Paris 1836). Bundan başka, Makrizî'nin Memlûkler tarihiyle ilgili eserini de Fransızcaya çevirmiştir (*Histoire des sultans mameluks de l'Egypte.* 1837). Quatremère Arapça ve Farsçadan çevirdiği eserlere değerli notlar da eklemiştir.

Quatremère, Türkoloji alanında da çalışmıştır. Quatremère'e gelinceye kadar Fransız Türkologları yalnız Osmanlı etütleri yapmakla yetinmişlerdir. Fransız Türkolojisinin geleneksel sınırlarını Orta Asya'ya kadar yayan Quatremère, Çağatayca eserler üzerinde de durmuştur. Onun bu yolda verdiği en büyük eser *(Chrestomathie en turk oriental)* 1841'de çıkmıştır. Batı Avrupa'da Çağatay dili ve edebiyatı alanındaki çalışmalar Quatremère ile başlamıştır. Fransa'da Quatremère'den sonra bu yolda A. J. B. Pavet de Courteille verimli çalışmalar yapmıştır.

Quatremère'in kitaplığı Bavyera kralı tarafından satın alınmıştır. Bu gün Bavyera Devlet Kütüphanesinde saklanan bu koleksiyonda değerli doğu yazmaları vardır. Quatremère'in büyük bir Çağatayca sözlük üzerinde çalıştığını biliyoruz. Ancak bu sözlük yayımlanmamıştır. Quatremère'in Münih'te bulunan Çağatayca fişlerini J. Th. Zenker büyük Türkçe - Arapça - Farsça sözlüğünde değerlendirmiştir.

A. N. Kononov: Očerk 25. s.

RADLOFF, Wilhelm veya **Friedrich Wilhelm** (Rusça adı: **RADLOV, Vasiliy Vasil'eviç**) (Berlin 5.1.1837-Petrograd [Petersburg] 12.5.1918), Alman kökenli Rus Türkologu. 1854 yılı güzünde Berlin Üniversitesine yazılmış, Franz Bopp ve Heimann Steinthal'in dil bilimi derslerine ve Karl Ritter'in coğrafya konferanslarına devam etmiştir. Bundan başka, Halle Üniversitesinde August Pott'un dil derslerini de takip etmiştir.

Dil bilimi yanında Radloff, doğu dilleriyle de uğraşmaya başlamış, İbranî, Arap, Fars, Türk, Mancu ve Çin dilleri derslerine girmiştir. Radloff'un doğu dilleri uzmanı olarak yetişmesinde tanınmış Alman bilgini Wilhelm Schott'un rolü büyüktür. Onun yanında Radloff, Moğolca, Tatarca, Mancuca ve Çince gibi dillerle uğraşmıştır. Çince öğrenirken Steinthal'den de yararlanmıştır. Doğu dilleriyle ve özellikle "Ural-Altay dilleri"yle uğraşırken Radloff, daha üniversite yıllarında Rusya'ya gitmek ihtiyacını duymuş ve Rusça öğrenmeye başlamıştır. 20 Mayıs 1858'de Jena Üniversitesinde doktor sanını kazanan Radloff, 1858 yazında Petersburg'a gitmiştir. Petersburg'da özel dersler vererek yaşamını kazanmış, boş vakitlerinde de Asya Müzesinde çalışmıştır. Rusya'da geçirdiği bir yıllık süre içinde Rusça bilgisini geliştiren Radloff, Petersburg Üniversitesinde sınava girerek lise öğretmenliği diplamasını almıştır. Bunun üzerine 18 Mayıs 1859'da Batı Sibirya'da Barnaul'da öğretmenliğe atanmıştır. Radloff öğretmen olarak 1 000 ruble yıllık alacaktı. Bundan başka, Altay çevresinde bilimsel araştırmalar yapmak üzere Radloff'a beş yıl süre ile yılda 700 rublelik bir ek ödenek verilecekti.)

1859 haziranında Radloff Barnaul'a gitmiştir. Çok geçmeden Berlin'den karısı Pauline Auguste Fromm da Barnaul'a gelmiştir. Fromm, bütün çalışmalarında ona destek olmuştur (ölm. 1899).

Radloff'un Rusya'daki yaşamı ve bilimsel çalışmaları, açık olarak Altay (1859-1871), Kazan (1871-1884) ve Petersburg-Petrograd (1884-1918) dönemlerine ayrılır.

Altay döneminde Radloff, Altay ve Batı Sibirya Türkleri arasında dil, etnografya ve folklor materyalleri toplamıştır. Radloff, yerli diyalekt ve ağızları öğrenmek ve etnografya, arkeoloji alanlarında çalışmak için eline geçen bütün olanakları değerlendirmiş, 1860'tan başlayarak Altay'da, Doğu Kırgız stepinde (1862), Hakaslar arasında (1863), Yedisu'da (1868-1869) çalışmıştır. Bu gezilerinde topladığı dil örneklerini *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* adlı büyük bir dizide yayımlamıştır. Bu dizinin I. bölümü 1866'da (*Die Dialecte des eigentlichen Altai: der Altaier, Teleuten, Lebed-Tataren, Schoren und Sojonen*), II. bölümü 1868'de (*Die Abakan-Dialecte* [*der Sagaische, Koibalische, Katschinzische*]), III. cildi 1870'te (*Kirgisische Mundarten*), IV. bölümü 1872'de (*Die Mundarten der Barabiner, Taraer, Toboler und Tümenischer Tataren*), V. bölümü 1885'te (*Der Dialect der Kara-Kirgisen*), VI. bölümü 1886'da (*Der Dialect der Tarantschi*) çıkmıştır.

Bu dizinin VII. bölümü 1896'da yayımlanmıştır (*Die Mundarten der Krim*).

Proben dizisinde 10 bölüm çıkmıştır. 1899'da çıkan VIII. bölüm *(Die Mundarten der Osmanen)* Ignác Kúnos'un eseridir. X. bölüm *(Narečija bessarabskix gagauzov)* V Moşkov'un eseri olarak çıkmıştır (1904). 1907'de çıkan IX. bölüm (*Narečiya urjanxajcev* [*sojotov*], *abakanskix tatar i karagasov*) ise N. F. Katanov'un eseridir.

Sağlam bir gözlem yeteneğine sahip olan Radloff, Sibirya'da yaptığı gezilerde toplamış olduğu tarih, etnografya ve folklor materyallerini *Aus Sibirien* adlı eserinde değerlendirmiştir. Bu eser *Lose Blätter aus dem Tagebuche eines reisenden Linguisten* ikinci başlığı altında çıkmıştır (Leipzig 1884, I, VI + 536, II, IV + 488 s. II. bas. Leipzig 1893, I, VII+536, II, 489 s.; yeni bas. 1968). 1989'da bu eserin Rusça çevirisi de çıktı (*İz Sibiri. Stranicy dnevnika.* Moskva 1989. 750 s.). Yer yer kısaltılmış olan çeviriye birçok açıklama ve not (579-637. s.) eklendiği gibi, S. İ. Vayn̆şteyn'in "W. Radloff ve 'Aus Sibirien' eseri" başlıklı yazısı da ek olarak verilmiştir (640-682. s.). Bu ekler Rusça çevirinin değerini bir kat daha artırmıştır.

Yaşamının Kazan döneminde Radloff, pedagojik ve idarî çalışmalarla uğraşmıştır. 1872 yılı sonunda Kazan öğretim çevresindeki Tatar, Başkurt ve Kırgız (Kazak) okulları müfettişliğine atanmıştır. Bu dönemin sonunda Radloff, *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen.* adlı eserinin *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig 1882 [1883]) başlıklı birinci bölümünü yayımlamıştır. *Aus Sibirien* adlı eserinin yayımlanması da bu döneme rastlar.

Petersburg-Petrograd dönemine gelince: Bu dönem Radloff'un Rus Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmesiyle başlar (7 Kasım 1884). Bu dönem onun yaşamının en verimli dönemi olmakla kalmayarak, işlediği konuların çeşitliliği bakımından da büyük bir zenginlik kazanmıştır. Bundan önceki iki dönemde yaptığı çalışmalar, Petersburg-Petrograd döneminin verimini sağlamıştır. Bu dönemin en büyük eseri, *Opyt slovarja tjurkskix narečij (Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte)* adlı anıtsal sözlüğüdür. Türkoloji alanında buna benzer bir bilimsel çalışmaya rastlanmaz. Radloff, 1859'da Barnaul'a yerleştiği zaman bu sözlük üzerinde çalışmaya başlamıştır. Türklük bilimi alanında yeni bir dönem açan bu eserin 1. fasikülü 1888'de çıkmıştır. Türk dil ve diyalektleri alanında bu güne değin daha büyük bir sözlük yazılmamıştır. Bu eserin baskısı 1911'de

sona ermiştir. Türk diyalektleri alanında büyük bir ihtiyacı karşılayan ve değerini bu güne değin olduğu gibi saklayan bu sözlüğün iki yeni baskısı çıkmıştır ('s-Gravenhage 1960; Moskva 1963-1964). Sözlüğün Hollanda baskısının başında Omeljan Pritsak'ın özlü bir ön sözü (III-XXVII. s.) de yayımlanmıştır. Ancak Pritsak'ın *W. Radloff's 'Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte', seine Quellen und deren Wert* başlıklı çalışması çıkmamıştır.

Pritsak, ön sözünün sonunda Radloff sözlüğünün, A. N. Samoyloviç'in dile getirdiği Almanca (veya Rusça) dizininin güncelliği üzerinde durmuş, Societas Uralo-Altaica'nın bu çok yararlı ödevi gerçekleştirmeye çalıştığını bildirmiştir. Radloff sözlüğünün Almanca dizini 1972'de yayımlanmıştır. Türklük bilimi çevrelerinde sözlük "Radloff" adıyla anılmaktadır. O bakımdan sözlüğün A.v. Gabain ile W. Veenker'in yönetim ve gözetiminde yapılan Almanca dizinine "Radloff" adı verilmiştir ("*Radloff*" Index der deutschen Bedeutungen, zusammengestellt und herausgegeben unter Leitung und Redaktion von A. v. Gabain und W. Veenker. Wiesbaden 1972. VII + 913 s.).

Bu sözlükle uğraşırken Radloff, 1887'de *Codex Cumanicus* adlı yazmayı Türk dili bakımından değerlendirmiştir (*Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus*. Mémoires de l'Académie impériale des Sciences de St. Pétersburg, VII. série, XXXV, 6). Daha sonra XI. yüzyıldan kalma büyük bir Türkçe eserin metin ve çevirisini de yayımlamıştır: *Kudatku Bilik. Facsimile der uigurischen Handschrift der K. K. Hofbibliothek in Wien* (1890); *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun* (2 bölüm, I, 1891, II, 1910]). Bu eserin daha eski bir baskısı da vardır (*Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche*. Innsbruck 1870). Macar Türkologu Ármin Vámbéry'ye borçlu olduğumuz bu baskı, *Kutadgu Bilig*'in Viyana yazmasına dayanıyordu. Vámbéry, paleografya ve dil bakımından birçok güçlükle karşılaşmıştır. Radloff'un gerçekleştirdiği baskı, *Kutadgu Bilig*'in işlenmesinde Vámbéry'ye göre birçok yeni katkı getirmişse de, o da bu yolda karşılaştığı bütün problemleri çözememiştir. Onun çalışmala-rındaki yanlışlar sonradan Vilhelm Thomsen tarafından düzeltilecektir (*Sur le système des consonnes dans la langue ouigoure* KSz II, 1901, 241-259. s.).

XIX. yüzyılın sonlarında Türklük bilimi alanında büyük buluşlara

tanık olduk: Rus bilgini Nikolay Yadrintsev 1889'da Moğolistan'da bilinmeyen bir yazıyla yazılmış birtakım eski yazıtlar bulmuştur. Onun bu buluşları üzerine Moğolistan'a iki araştırma kurulu gönderilmiştir. Birinci kurul Fin-Ugor Derneği (Suomalainen-Ugrilainen Seura) adına A. O. Heikel'in başkanlığında araştırmalar yapmıştır (1890). İkinci kurul ise Rus Bilimler Akademisi adına Radloff'un başkanlığı altında çalışmıştır (1891). Bu kurullar, Orhon anıtlarının atlaslarını yayımlamışlardır. Heikel kurulu 1892'de bilim çevrelerine *Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société finno-ougrienne* adlı bir yayın kazandırmıştır. Radloff kurulu ise *Atlas der Alterthümer der Mongolei* (1892-1896) adlı anıtsal bir eser yayımlamıştır.

Bu eserlerin çıkması üzerine bu eski yazıtların yazılmış olduğu yazıyı çözmek için Radloff çalışmalara girişmiştir. Onunla birlikte Vilhelm Thomsen de yazıtların çözümüyle uğraşmaya başlamıştır. Orhon yazıtlarının yayımlanmasından bir yıl sonra (1893) Thomsen, bu yazıtları çözmüştür (*Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi, Notice préliminaire*). 1893'te Danimarka Akademisinin "Bulletin"inde (Bulletin de l'Académie Royal des Sciences et des Lettres de Danemark 1893, 285-299. s.) çıkan bu bildiri, Türkologlar arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Thomsen'in buluşunu bilim çevrelerine bildirdiği sırada Radloff da yazıtlardaki birçok harfin ses değerini tespit etmiş bulunuyordu. Thomsen, Orhon yazıtlarının metin ve çevirisini 1896'da yayımlamıştır (*Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées.* MSFOu VI, 1896). Radloff, Thomsen'in bu yoldaki çalışmalarını beklemeden *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* (1894-1895) adlı dizide yazıtları Almancaya çevirmiştir. Bu dizide Radloff, yazıtların gittikçe gelişen dört çevirisini vermiştir. Türk dili ve Türk tarihi bakımlarından büyük değer taşıyan yazıtlar üzerindeki çalırşmalarını sona erdirdikten sonra Radloff, 1897'de yazıtları "yeni bir dizi"de toplamıştır *(Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Neue Folge).* Bu dizide yazıtların dili fonetik ve gramer bakımlarından değerlendirilmiş, metinlerin transkripsiyonu ve çevirisi verilmiştir. Son olarak esere bir sözlük de eklenmiştir. Bu eserin sonunda Wilhelm Barthold'ün *Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften* adlı bir çalışması da yer almıştır. Bu çalışmada Barthold eski Türk yazıtlarının tarihî önemini dile getirmiştir.

1897'de Radloff, P. M. Melioranskiy ile birlikte Koşo-Tsaydam yazıtlarını da Rusçaya çevirmiştir *(Drevnetjurkskie pamjatniki v Košo-*

Cajdame). Bunlardan başka, 1897'de D. Klements'in karısı E. Klements'in bulduğu Tonyukuk yazıtını da 1899'da yayımlamıştır *(Die alttürkishen Inschriften der Mongolei. Zweite Folge. Die Inschrift des Tonjukuk)*. Bu eserde yazıtın transkripsiyonu ve Almanca çevirisi verilmiştir. (Radloff'un yaptığı bütün çeviriler Almancadır.). Bu eserin sonunda F Hirth'in *Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk* adlı yazısıyla W Barthold'ün *Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen* adlı çalışması da verilmiştir.

Radloff, eski Türk yazıtları üzerine birçok yazı daha yazmıştır. Onun bu yoldaki ilgisi yaşamının son günlerine değin sürdürecektir.

Eski Türk yazıtları yanında Radloff, Uygur yazma ve eserleriyle de uğraşmıştır. Rus Bilimler Akademisinin Asya Müzesinde saklanan Uygurca eser ve yazmalar, Rusya'da Uygurolojinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. XIX. yüzyılın son yıllarında Avrupa'da bu yolda başlayan çalışmalar, XX. yüzyıl başında bir kat daha artmıştır. Radloff, bu dönemde Uygurlar ve Uygur dili üzerine birçok yazı ve eser yayımlamıştır. 1891'de çıkan *Das Kudatku Bilik* kitabının Almanca girişinin Rusçası, *K voprosu ob ujgurax* (1893) adı altında çıkmıştır (Girişin kısaltılmış çevirisini Melioranskiy yapmıştır); *Altuigurische Sprachproben aus Turfan* (1899); *Chuastuanit, das Bussgebet der Manichäer* (1909); *>išastvustik, ein in türkischer Sprache bearbeitetes buddhistisches Sutra* (1910); *Kuan-ši-im Pusar* (1911).

1909-1912 yılları arasında *Alttürkische Studien* başlığı altında topladığı altı çalışmasında, eski Türk yazıtlarının ve Uygur eserlerinin özellikleri üzerinde durmuştur. Bu çalışmalarda daha çok fonetik ve gramer gözlemleri vardır. Bundan sonra da S. E. Malov'un 1910'da bulduğu *Altun yaruk* adlı sutrayı yayımlamıştır (*Suvar]aprabhāsa*) (1913-1917, S. E. Malov ile birlikte). Bu yazmanın bir bölümünü Radloff Almancaya çevirmişti. Onun yaptığı çeviriyi Malov 1930'da yayımlamıştır. Radloff'un Uygurolоji alanında verdiği büyük bir eserini de Malov yayımlamıştır (*Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen hrsg. von E. Malov*. Leningrad 1928, yeni bas. 1972).

Bu büyük eser yanında Radloff'un birçok çalışması daha vardır: *Zur Geschichte des türkischen Vokalsystems* (1901); *Die Lautalternation und ihre Bedeutung für die Sprachentwicklung, belegt durch Beispiele aus*

den Türksprachen (1882); *Einleitende Gedanken zur Darstellung der Morphologie der Türksprachen* (1906); *Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen* (1908) gibi. Radloff, *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig 1882 [1883]) adlı eserinde Türk diyalektlerini fonetik özelliklerine dayanarak sınıflandırmıştır (*Classification der Türk-Dialecte nach den phonetischen Erscheinungen.* 280-291. s.).

Radloff, Türkler arasında yapmış olduğu araştırma gezileri üzerine birçok rapor da yazmıştır. *Observations sur les Kirghis* (JA, sixième série 1863, II, 309-328. s.); *Beobachtungen über die Kirgisen* (Petermann's Mitteilungen 1864, 163-168. s.); *Über die Formen der gebundenen Rede bei den altaischen Tataren* (Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft IV, 1866, 85-114. s.), *Das Ili-Thal im Hoch-Asien und seine Bewohner* (Petersmann's Mitteilungen 1866, 88-97, 250-264. s.) gibi yazılarında da birçok ilginç gözlem vardır.

Géza Kuun'un 1880'de çıkan eseri üzerine Kumanların diliyle uğraşmaya başlayan Radloff, *Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus* (1887) adlı eserinde *Codex Cumanicus*'u Türk dili bakımından değerlendirmiştir. Sultan Veled'in Türkçe şiirleri üzerinde durduğu gibi *(Über alttürkische Dialecte. Die seldschukischen Verse im Rebâb-Nâmeh)* (1890), eski yarlıkları da işlemiştir *(Jarlyki Toktamyša i Temir-Kutluga)* (1889).

Radloff, Mancu diliyle de uğraşmıştır. Onun bu alandaki çalışmalarını W Kotwicz gözden geçirmiştir (Travaux de W. Radloff relatifs à la langue mandchoue. RO XIV, 1938, 103-112. s.).

Radloff, bu çalışmalarının yanında bilim kuruluşlarının yönetimine de katılmıştır. Rus Bilimler Akademisinin Asya Müzesini müdür olarak yönetmiş (1885-1890), daha sonra da Antropoloji ve Etnografya Müzesinde müdürlük yapmıştır (1894-1918). Ayrıca, Rus Coğrafya Kurumu, Rus Arkeoloji Kurumu gibi bilmsel kuruluşların çalışmalarına da katılmıştır.

Radloff yalnız Rusya'daki bilimsel çalışmalarla ilgilenmekle kalmayarak yabancı çalışma arkadaşlarıyla da ilişki kurmuş, görüş alış verişinde bulunmuştur. Arşivinde W. Schott, Ed. Chavannes, A. Bastian, Á. Vámbéry gibi bilginlerin mektupları saklanmıştır. S. Kakuk, onun Macar bilginlerine gönderdiği mektupları yayımlamıştır (W Radloff's Briefe an ungarische Gelehrte. *Turcologica.* Leningrad 1976. 348-358. s.).

Radloff, Rus üniversitelerinde öğretim üyesi olarak görev almamışsa

da, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında N. F. Katanov, P M. Melioranskiy, S. E. Malov, A. N. Samoyloviç gibi tanınmış Türkologlar vardır. Seçkin Mongolist B. Ya. Vladimirtsov da onun öğrencisidir.

Radloff, yalnız Rusya'da Türklük biliminin gelişmesinde büyük bir rol oynamakla kalmayarak, Avrupa'da da bu yolda çalışmalar yapılmasını sağlamıştır. Türklük bilimi bu güne değin onun açtığı çığırlarda gelişmiştir Son yıllarda *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* adlı sözlüğünün yeni baskıları yapıldığı gibi, *Proben der Volkslitteratur...* adlı büyük eserinin de yeni baskısı çıkmıştır. Bu yeni baskılar, Radloff'un Türklük bilimi alanında ne denli verimli ve kalıcı çalışmalar yaptığına en açık tanıktır.

Radloff'un yazı ve yayınlarını N. A. Dulina toplamıştır (Xronologičeskij perečen' trudov V V Radlova i literatury o nem. TSb 1971, 261 - 275. s.)

B. Munkácsi: Radloff Vilmos (1837 - 1918). Budapesti Szemle 176, 1918, 425 - 451. s.; A. N. Kononov: BBSOT[2] 194 - 198. s.; H. Eren: Wilhelm Radloff ve Türk Diyalektleri Sözlüğü. TD LVI, 1988, 336-354. s.

RAMSTEDT, Gustaf John (Tammisaari, Ekenäs 22.10.1873-25.11.1950), Fin Mongolisti, Türkologu ve Altaisti. 1892 yılında Helsinki Üniversitesine yazılmıştır. Üniversitede İbranî dili yanında klasik dilleri (Grekçe, Latince) ve Sanskrit dilini öğrenmiştir. Sanskrit dili profesörü Otto Donner ile tanışması, onun bilimsel çalışmalarına yeni bir yön vermiştir.

1895'te üniversiteyi bitiren Ramstedt, Turku'da öğretmenlik görevine atanmışsa da, Donner'in tavsiyesi üzerine Helsinki'ye gelerek "Altay dilleri" alanında çalışmaya başlamıştır.

Ramstedt, Helsinki Üniversitesi ve Fin-Ugor Derneğinin maddî yardımlarından yararlanarak 1898-1901 yılları arasında uzun bir araştırma gezisi yapmıştır. Bu gezisinde Orta Volga bölgesinde yaşayan Çermişler arasında çalışmıştır. Bundan başka, Kuzey Moğolistan'da çalışmalar yapan Ramstedt, Halha diyalektini de öğrenmiştir.

Ramstedt, 1900 yılında Urga çevresinde eski birtakım yazıtlar bulmuştur. Ancak, almış olduğu kopyeler yolda kaybolmuştur.

1903-1905 yılları arasında yaptığı gezilerde Volga Kalmıkları arasında diyalektolojik malzeme toplamış, bu çalışmalarını Çin Türkistanında

sürdürdüğü gibi, Kafkasya ve Türkistan'da da Türk diyalektleri üzerinde durmuştur. Afganistan'da yaşayan Moğolların dilleriyle de uğraşmıştır.

Ramstedt, 1909-1912 yılları arasında Moğolistan'da iki araştırma gezisine daha çıkmıştır. Ancak, Moğolistan'da yaptığı ilk gezide toplamış olduğu zengin malzeme Transsibirya demir yolunda kaybolmuştur. 1900'de Urga çevresinde bulmuş olduğu Türk yazıtlarını 1909'da yeniden bulmuştur.

Ramstedt, 1917'de Helsinki Üniversitesinde "Altay dilleri" profesörlüğüne getirilmiştir. Ancak, iki yıl sonra Tokyo elçiliğine chargé d'affaires olarak atanmıştır. Japonya'da bu görevde on yıl kalmıştır (1919-1930). Tokyo'da bir yandan resmî görevini sürdürürken bir yandan da yeni bilimsel çalışmalara başlamıştır. Tokyo'da Japonca öğrenen Ramstedt, Japon dili üzerine birtakım yazılar da yazmıştır. Japoncadan başka, Tokyo'da Korece de öğrenmiş, bu dille "Altay dilleri" arasında büyük bir yakınlık bulunduğunu ortaya koymuştur.

Ramstedt, 1930'da Japonya'dan dönerek Helsinki Üniversitesinde profesör olarak görev almıştır. 1943'te 70 yaşını doldurması üzerine bu görevinden ayrılmışsa da, bilimsel çalışmalarını sürdürdüğü gibi, radyoda konuşmalar da yapmıştır. Ramstedt, bu konuşmalarında araştırma gezilerinde topladığı gözlemleri ve Japonya'da diplomat olarak geçirdiği yılların anılarını büyük yazarlara vergi bir üslûpla anlatmıştır. Bundan başka, doğuda yapmış olduğu gezilerin anılarını *Seitsemän retkeän Itään* (Helsinki 1944, 2. bas. 1946, 3. bas. 1953) adlı kitabında anlatmıştır. Bu eser İsveççeye de çevrilmiştir.

Ramstedt, ilk eserini Fin-Ugor dilleri alanında vermiştir (*Bergtscheremissische Sprachstudien.* MSFOu XVII, 1902, XII+ 219 s.). Ancak, bu çalışmasından sonra daha çok Moğol ve Türk dilleri üzerinde durmuştur. Dil bilgini olarak kazandığı ününü de bu alandaki çalışmalarına borçludur.

Über die Konjugation des Khalkha-mongolischen (MSFOu XIX, 1903, XV, 128 s., yeni bas. 1968) adlı çalışmasını yayımladıktan sonra, *Das Schriftmongolische und die Urgamundart phonetisch verglichen* (JSFOu XXI: 2, 1903, 56 s.) adlı yazısını baskıya vermiştir.

Ramstedt'in bu çalışmalarıyla Mongolistik modern bir bilim kolu olarak gelişmeye başlamıştır.

"Êtimologija imeni Ojrat" (Zapiski İmp. Russkago Geografičeskago Obščestva po otdelenie êtnografii 34, 1909, 547-558. s.) başlıklı yazısında

Oyrat adını Türkçe *Oğuz* adıyla birleştirmiştir.

1905'te *Mogholica,* Beiträge zur Kenntnis der Moghol-Sprache in Afghanistan (JSFOu XXIII: 4, 1905, IV, 60 s.) adlı yazısını yayımlamıştır. Bu yazı, Afganistan Moğollarının dili üzerine yapılan ilk bilimsel çalışmadır.

Ramstedt, bu yazısında yayımladığı Moğolca verileri, Rus-Afgan sınırında bulunan Kuşka kalesinde karşılaştığı iki Moğoldan derlemiştir. Kaynak kişi olarak kullandığı Moğolları Merv'e götürmüş ve derlemelerini Merv'de elverişli sayılmayacak koşullarda gerçekleştirmiştir.

Ramstedt'ten sonra Afganistan Moğollarının diliyle Lajos Ligeti de uğraşmıştır. Ancak, Ligeti'nin 1936-1937 yıllarında Afganistan'da yapmış olduğu bilimsel araştırmaların sonuçları yayımlanmamıştır. Ligeti Afganistan'da konuşulan Moğol ve Türk diyalektlerinin belli başlı özelliklerini *O mongol'skix i tjurkskix jazykax i dialektax Afganistana* (AOH IV, 1954, 93-117. s.) başlıklı yazısında gözden geçirmiştir. Ayrıca, Ligeti, R. Leech'in 1838'de Hindistan'da yayımladığı Moğolca verileri de *Le lexique moghol de R. Leech* (AOH IV, 1954, 119-158. s.) başlıklı yazısında değerlendirmiştir. Daha sonra H. F. Schurmann, *The Mongols of Afghanistan* ('s-Gravenhage 1962) adlı eserinde Afganistan Moğolları üzerine bilgi verdiği gibi, Michael Weiers de *Die Sprache der Moghol der Provinz Herat in Afghanistan (Sprachmaterial, Grammatik, Wortliste)* (Opladen 1972) başlıklı eserinde Herat Moğollarının dillerine ilişkin yeni bilgi ve örnekler ortaya koymuştur. Ancak Ramstedt'in *Mogholica*'sı bu yolda ilk katkı olarak değerini yitirmemiştir.

Über den Ursprung der sog. Jenisej-ostjaken (JSFOu XXIV: 2, 1907, 6 s.) başlıklı yazısında, Yenisey Ostyaklarının kökeni üzerinde açılan tartışmaya katılmıştır.

Ramstedt, araştırma gezilerinde toplamış olduğu Kalmık dili örneklerini *Kalmückische Sprachproben* adlı bir eserde yayımlamaya başlamıştır. Ancak, bu eserin yalnız *Kalmückische Märchen* (MSFOu XXVII: 1, 1909, 154 s., 2, 1919, 155-137. s.) bölümleri çıkmıştır. Yazarın Kalmık dili örneklerinin ikinci bölümünde ata sözleri ve bilmeceleri yayımlamayı düşündüğü anlaşılıyor. Ne var ki W Kotwicz'in Kalmık ata sözleri ve bilmecelerini kapsayan büyük derlemesini o sıralarda yayımlaması üzerine Ramstedt kendi derlemelerini baskıya vermekten vazgeçmiştir. Ancak onun derlemiş olduğu Kalmık ata sözleri ve bilmeceleri 1956 yılında Pentti Aalto tarafından yayımlanmıştır (*Kalmückische Sprichwörter und*

Rätsel. JSFOu LVII: 2, 1956, 38 s.). Ramstedt'in derlemiş olduğu Kalmık türkülerini yayımlamaktan vazgeçmesinin sebebi anlaşılamamıştır. Onun değerlendirmediği bu örnekleri S. Balinov ile Pentti Aalto 1962'de baskıya vermişlerdir (*Kalmückische Lieder.* JSFOu 63, 1:1-127. s.). Aalto, Ramstedt'in derlemiş olduğu Torgut türkülerini de yayımlamıştır (Torgutische Lieder bearbeitet und herausgegeben von Pentti Aalto. MSFOu 67:3, 1966, 1-14. s.).

Ramstedt'in Moğol diyalektolojisi alanında verdiği en büyük eser, Kalmıkça sözlüğüdür (*Kalmückisches Wörterbuch.* Helsinki 1935. XXX+560 s. Lexica Societatis Fenno-Ugricae III; yeni bas. 1976). Yazar, bu sözlükte Kalmıkça sözleri yalnız fonetik bakımından çok sağlam bir biçimde tespit etmekle yetinmeyerek etimolojik açıklamalar da vermiştir. Onun birleştirme ve karşılaştırmaları bu sözlüğe "Altay dilleri" bakımından büyük bir değer kazandırmıştır.

Ramstedt, yalnız Moğol diyalektolojisi alanında çalışmakla kalmamış, daha derinleşerek, karşılaştırmalı çalışmalar da yapmıştır. *Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen* (JSFOu XXVIII: 3, 1912, 86 s.) adlı çalışmasından sonra yayımladığı yazılarında, Moğol ve Türk fonetiğinin birçok problemini işlemiştir: *Zur Geschichte des labialen Spiranten im Mongolischen* (*Festschrift Vilhelm Thomsen.* Leipzig 1912. 182-187. s.); *Az* ŋ *hang a mongolban és a törökben* (NyK XLII, 1913, 229-238. s.) adlı yazısında Moğolca ve Türkçede *ŋ* sesi üzerinde durmuştur. *Egy állítólagos török-mongol hangtörvény* (NyK XLII, 1913, 69-74. s.) adlı yazısında Gyula Németh'le tartışmıştır. *Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte* (KSz XV, 1914, 134-150; XVI, 1916, 66-84) başlıklı yazısı da değerli bir katkıdır. *Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Ursprache* (JSFOu XXXII: 2, 1916, 10 s.) adlı yazısı da yeni gözlemler getirmiştir. Onun bu yazısına dayanan Paul Pelliot (*Les mots à* h *initiale, aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles.* JA 1925, I, 193 - 263) bu yolda yeni örnekler vermiştir. Pelliot'dan sonra da *h-* sesi Türkolog ve Mongolistlerin yazı ve yayınlarında sık sık tartışılmıştır. Bundan başka, *Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen* (JSFOu XXXVIII: 1, 1922, 34 s.) adlı yazısı da Türk dili tarihi için büyük bir katkıdır. Ramstedt, bu yazısında eskiden beri sürüklenip gelen birtakım yanlışları düzelttiği gibi, yeni birtakım görüşler de ileri sürmüştür. *Über den*

Ursprung der türkischen Sprache (Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1935, Helsinki 1937, 81-91) başlıklı yazısı da değerli bir katkıdır. Bu yazı bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. Örneğin L. Ligeti (MNy XXXV, 1939, 57-61), Ramstedt'in Türk dilinin kökenine ilişkin savları üzerinde durmuştur. Bu çalışmalara ek olarak Ramstedt'in *Zum türkischen Konditional* (FUF XXIX, 1946, 120-126) adlı yazısı da anılabilir.

Ramstedt, Moğol ve Türk dillerinin eski belge ve anıtlarını da yayımlamıştır. *Mongolische Briefe aus Idiqut-Schähri bei Turfan* (Sitzungsberichte der K. Preussischen Akademie der Wissenschaften 1909: I, 838-848. s.), *Ein Fragment mongolischer Quadratschrift* (JSFOu XXVII: 3, 1912, 4 s.) gibi yazılarında Moğol dilinin eski belge ve kalıntılarını işlemiştir.

Ramstedt, Kuzey Moğolistan'da yapmış olduğu gezilerinde iki eski Türkçe yazıt da bulmuştur. Ramstedt, bu yazıtları *Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei* (JSFOu XXX: 3, 1913, 63 s.). başlıklı yazısında yayımlamıştır. Bundan başka, Ramstedt'in Tonyukuk yazıtıyla uğraştığını da biliyoruz (Pentti Aalto, *G. J. Ramstedt und die Inschrift von Tonjukuk. Jean Deny Armağanı.* Ankara 1958. 19-24. s.). *Four Uigurian documents* (C. G. Mannerheim, *Across Asia from West to East in 1906-1908* adlı eserde, II: 6, 1940, 12 s.) başlıklı yazısında da dört Uygurca belge işlenmiştir.

Türk ve Moğol dilleri arasındaki ilişkilere paralel olarak Ramstedt, "Altay dilleri" arasındaki benzerlik ve yakınlıklar üzerinde de durmuştur. *Über die Zahlwörter der altaischen Sprachen* (JSFOu XXIV; 1, 1907, 24 s.), *Die Verneinung in den altaischen Sprachen. Eine semasiologische Studie* (MSFOu LII, 1924, 196-215. s.), *Die Palatalisation in den altaischen Sprachen* (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Ser. B: XXVII, 1932, 239-251. s.), *Das deverbale Nomen auf* -i *in den altaischen Sprachen* (StO XI: 6, 1945, 8 s.), *Das deverbale Nomen auf* -ın *in den altaischen Sprachen* (MSFOu 98, 1950, 255-264. s.) gibi yazıları bu yolda yapılmış çalışmalardır. Ramstedt, Samoyed diliyle "Altay dilleri" arasındaki ilişkilere de değinmiştir (*Zu den samojedisch-altaischen Berührungen.* FUF XII, 1912, 156-157. s.). Die Zahlwörter *jigirmi* und *jüz* (*Zeki Velidi Togan'a armağan.* İstanbul 1955, 227-230) yazısı "Altay dilleri"nde kullanılan sayı adlarına yeni bir katkıdır.

A comparison of the Altaic languages with Japanese (Transactions

of the Asiatic Society of Japan, Second series 1, 1924, 41-54. s.) adlı yazısında "Altay dilleri"ni Japonca ile karşılaştırmıştır. Bundan başka, Japon dilinin tarihi üzerinde de durmuştur (*Zur Geschichte der japanischen Sprache* (Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1942, 133-144. s.).

Son olarak, "Altay dilleri" ile başka dil grupları arasındaki ilgiyi de gözden geçirmiştir (*The relation of the Altaic languages to other language groups*. JSFOu LIII: 1, 1947, 15-26. s.).

Ramstedt, Türk ve Moğol dilleri arasındaki benzerlikler üzerinde çalışarak "Altay dilleri" savını çağdaş dil biliminin sağlam bir teorisi haline sokmuştur. Böylelikle "Altay dilleri" biliminin çağdaş kurucusu olarak ün almıştır.

Ramstedt, Kore diliyle de uğraşmıştır. Bu alanda *Remarks on the Korean language* (MSFOu LVIII, 1928, 144-453. s.), *The nominal postpositions in Korean* (MSFOu LXVII, 1933, 459-464. s.), *Koreanisch* kas *'Ding, Stück'* (JSFOu XLVIII: 4, 1937, 19 s.) gibi birtakım yazılar yazdıktan sonra, 1939'da *A Korean grammar* (MSFOu LXXXII, 1939, IV+ 200 s.) adlı bir gramer de yayımlamıştır (Rusça çevirisi: *Grammatika korejskogo jazyka*. Moskva 1951).

Kore diliyle "Altay dilleri" arasındaki ilişkiler üzerinde 1927'de E. D. Polivanov da durmuştu (*K voprosu o rodstvennyx otnošenijax korejskogo i «altajskix» jazykov*. İAN 1927, 1195-1204. s.). Ancak, Polivanov bu yoldaki çalışmalarını sürdürememişti.

Ramstedt, *Studies in Korean Etymology* (MSFOu XCV, 1949, 292 s.) adlı son eseriyle bu alanda yeni bir çığır açmıştır. Bu eserin yayımlanması bilim çevrelerinde büyük ilgi görmüştür. Örneğin N. Poppe, Harvard Journal of Asiatic Studies dergisinde (XIII, 1950, 568-581. s.) Ramstedt'in ortaya koyduğu birleştirmelere ilişkin gözlemlerini seslendirmiştir.

Pentti Aalto, onun *Studies in Korean Etymology* adlı eserini bütünleyen yeni katkılarını baskıya verdiği gibi (*Additional Korean Etymologies*. JSFOu LVII: 3, 1954, 23 s.), Peştu diline ilişkin notlarını da toplayıp yayımlamıştır (*Marginal Notes on Pashto Etymology*. StO XVII: 5, 1952, 1-14. s.). Son olarak, Songmoo Kho, Ramstedt'in tespit ettiği Korece etimolojilerini *Paralipomena of Korean Etymologies* (MSFOu 182, 1982, 295 s.) adlı bir yayında toplayıp değerlendirmiştir.

Ramstedt'in "Altay dilleri" bilimine giriş olmak üzere yazmış olduğu

son eseri *(Einführung in die altaische Sprachwissenschaft),* 1951-1966 yılları arasında çıkmıştır (*I. Lautlehre.* MSFOu XIV: 1, 1957, 192 s.; *II. Formenlehre.* MSFOu CIV: 2, 1952, 262 2.; *III. Register.* MSFOu CIV: 3, 1966, 171 s.). Bu eserin II. bölümü Rusçaya da çevrilmiştir (*Vvedenie v altajskoe jazykoznanie, Morfologija.* Moskva 1957). N. Poppe, Ramstedt'in eserinin I. bölümünü Studia Orientalia'da (XIX, 5, 1953 3-9. s.), II. bölümünü ise Language'de (30, 1954, 570-578. s.) değerlendirmiştir.

Bunlardan başka, Aalto, Ramstedt'in birtakım yazı ve konferanslarını da toplayıp yayımlamıştır (*Aufsätze und Vorträge von G. J. Ramstedt.* JSFOu LV: 2, 1951, 112 s.).

Ramstedt'in "Finnish *Turku,* Swedish *Torg,* Danish and Norwegian *Torv,* a word from Central Asia" (Neuphilologische Mitteilungen 50, 1949, 99-103. s.) başlıklı yazısı da Türk dili açısından dikkate değer yeni bir sav getirmiştir. Yazarın *Turku* adının eski Türkçeden geldiği yolundaki görüşü düşündürücüdür.

Ramstedt, 1904'de Dağıstan'da yaptığı gezide Kumuk diyalekti üzerinde çalışmıştı. Onun derlediği Kumukça dil örneklerini Emine Gürsoy-Naskali, Nogayca derlemelerini de Harry Halén değerlendirmişlerdir (*Cumucica & Nogaica.* G. J. Ramstedt's Kumyk materials edited and translated by Emine Gürsoy-Naskali & G. J. Ramstedts nogaische Materialien bearbeitet und übersetzt von Harry Halén. MSFOu 208, 1991. 172 s.).

Ramstedt'in Solonların Onkor kolu arasında derlemiş olduğu sözleri Pentti Aalto baskıya vermiştir (G. J. Ramstedts Onkor-solonisches Wörterverzeichnis. RO XXXVIII, 1976, 31-43).

Ramstedt'in Moğollar arasında derlemiş olduğu halk şiiri örneklerini ise Harry Halén yayımlamıştır (*Nordmongolische Volksdichtung* von G. J. Ramstedt. Bearbeitet, übersetz und herausgegeben von Harry Halén. Bd. I. MSFOu 153. 1973. [5]+XVI+287 s.; Bd. II. MSFOu 156. 1974. VII+322 s.

Pentti Aalto, Ramstedt'in "Altay dilleri" alanındaki çalışmalarını değerlendirdiği gibi (*G. J. Ramstedt and Altaic linguistics.* CAJ XIX: 3, 1975, 161-193. s. StO 59, 1987, 227-259. s.), onun arkeolojik notlarını da gözden geçirmiştir (*G. J. Ramstedt's archäologische Aufzeichnungen...* JSFOu 67:4, 1966, 1-19. s.).

"Altay dilleri" alanında bu çalışma ve yayınları yapan Ramstedt, üni-

versitede birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Örneğin Martti Räsänen, onun eski bir öğrencisidir. Pentti Aalto da Ramstedt'in yanında yetişmiştir. Onun birçok öğrencisi daha vardır. Eino Karahka, Paul Jyrkänkallio gibi.

Çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri, doğumunun 75. yıl dönümünde Ramstedt adına bir armağan yayımladılar (StO XIV, 1950).

Karl-Erik Henriksson: Sprachwissenschaftliche Veröffentlichungen von Prof. Dr. G. J. Ramstedt. StO XIV: 12, 13 s.

H. Eren: G. J. Ramstedt. DTCFD IX, 1951, 175-179; A. Rudnev: Gustaf John Ramstedt (1873-1950). In memoriam. NM 52, 1951, 83-87; N. Poppe: Gustav John Ramstedt. 22 October 1873 - 25 November 1950. HJAS 14, 1951, 315 322; Y. H. Toivonen: Gustav John Ramstedt. JSFOu 55, 1951, 3-21; D. Sinor: G. J. Ranstedt (1873-1950). T'oung Pao 41,1952, 236-233; Shichiro Murayama: Ramstedt und Polivanov als Altaist-Japanologen. Tractata Altaica 435-445; H. Halén: Biliktu Bakshi. The Knowledgeable Teacher. G. J. Ramstedt's Career as a Scholar. MSFOu 229. Helsinki 1998.

RAQUETTE, Gustaf Richard (1871-1945), İsveçli Türkolog. Doğu Türkistan diyalektleri alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Raquette, misyoner ve doktor olarak Kâşgar ve Yarkent'te çalışmıştır. Kâşgar'da İsveç Misyoner Merkezinin çalışmalarını yöneten Raquette, Türkolog olarak ilk çalışmasını 1909'da yayımlamıştır (*A contribution to the existing knowledge of the Eastern-Türkestan dialect as it is spoken and written at the present time in the districts of Yarkand and Kashgar,* JSFOu XXVI, 5, 53 s.). Bundan sonra Doğu Türkçesinin gramerini yazmıştır (*Eastren Turki Grammar. Practical and theoretical with Vocabulary*. MSOS 2. Abt. Jg. 15, Berlin 1912, 111-183, Bd. 16, 1913, 113-211; *Part III. Vocabulary,* Bd. 17, 1914, 170-232). Raquette, bu yoldaki çalışmalarını 1927'de çıkan İngilizce sözlüğü ile bütünlemiştir (*English-Turki Dictionary based on the Dialects of Kashgar and Yarkand.* Lund 1927. II).

Raquette, gramer ve sözlüğünde daha çok pratik amaçları göz önünde tutarak Doğu Türkistan ağızlarını normalleştirmeye çalışmış, halk dilini kullanmamıştır. Sözlüğünde de ağız farklarını göz önünde tutmamıştır.Yalnız 1909'da yayımladığı çalışmasında halk dilinin özelliklerini değerlendirmiştir. Son olarak, 1930'da tanınmış bir halk hikâyesinin Doğu Türkistan varyantını yayımlamıştır (*Täji bilä Zohra. Eine*

osttürkische Variante der Sage von Tahir und Zohra. Lund-Leipzig 1930).

Raquette'ten önce bu alanda Robert B. Shaw, Martin Hartmann, Ignác Kúnos gibi araştırıcılar da çalışmışlardı. Shaw, *A Skech of the Túrkí Language as spoken in Eastern Túrkistán (Káshghar and Yárkand) together with a Collection of extracts* (I, Lahore 1875, XVII, 174, 32 s.; II, Journal of the Asiatic Society of Bengal, 46, Calcutta, 242-368; Vocabulary, a. y. 47, 1880) adlı eserin yazarı olarak tanınmıştır. Martin Hartmann *Ein türkischer Text aus Kašgar* (KSz V, 1904, 21-35, 161-284, 330-343; VI, 1905, 26-65) ve *Die Geschichte von den Vierzig Leibern (Čilten) I: Ein türkischer Text aus Jarkend* (MSOS 2. Abt. Bd. 8, 1905, 25-38) adlı çalışmaları yayımlamıştır. Ignác Kúnos ise *Adalékok a jarkendi (keletázsiai) törökség ismeretéhez* (KSz VI, 1905, 284-351) başlıklı bir yazı yazmıştır.

Raquette, Kâşgar'da yazılmış bir vakıf belgesi de yayımlamıştır (*Eine kaschgarische Wakf-Urkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Turkestans.* Lund 1930). Onun bu çalışmasını Friedrich Giese (Bemerkungen zu G. Raquette, Eine kaschgarische Wakfurkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Türkestans. UJb XI, 1931, 277-283. s.), M. Fuat Köprülü (Vakıflar Dergisi I, 1938, 159-161) ve S. E. Malov (Bibliografija Vostoka 1, 1932, 99-100) değerlendirmişlerdir. Daha sonra H.Adnan Erzi de bu belgeye ilişkin birtakım düzeltmeler ortaya koymuştur (Vakıflar Dergisi II, 1942, 476-478. s.).

Carl Gustaf Mannerheim, 1906-1908 yılları arasında Orta Asya'da yaptığı geziden birtakım Türkçe yazmalar getirmişti. Helsinki'de saklanan bu yazmaları da Raquette değerlendirmiştir (*Collection of manuscripts from Eastern Turkestan: an account of the contents.* Carl Gustaf Mannerheim, *Across Asia from West to East in 1906-1908* adlı eserde).

Raquette, 1924'te İsveç'e dönmüştür. Lund Üniversitesinde Türk dili doçentliğine atanan Raquette, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Onun Lund Üniversitesinde yetiştirdiği öğrenciler arasında Gunnar Jarring özel bir yer tutar. 1933'te doçent olarak Raquette'in yerini alan Jarring, onun açtığı çığırda çalışmışsa da, Raquette'ten farklı olarak daha çok yerli halk ağızları üzerinde durmuştur.

Raquette, *The Accent Problem in Turkish* (Lund 1927) adlı çalışmasında Türkçede vurgu sorununu da tartışmıştır (Türkçe çevirisi: Türkçede vurgu meslesi. AYB III, 1934, 341-347, 365-373). Bu çalışma

üzerinde 1928'de Friedrich Giese (OLZ XXXI, 115-118) ve 1932'de Julius Németh (KCsA II, 457) durmuşlardır. *Några turkiska geografiska namn i Centralasien* (Svensk geografisk årsbok) başlıklı yazısı 1928'de çıkmıştır.

G. Jarring: Ujgurovedenie v Švecii. İssledovanija po ujgurskômu jazyku 2. Alma-Ata 1970. 17-20. s.

RÄSÄNEN, Arvo Martti Oktavianus (25.6.1893 Helsinki 7.9.1976), Fin Türkologu. Helsinki Üniversitesinde okumuştur. Başlangıçta Fin ve Fin-Ugor dilleriyle uğraşmıştır. Räsänen bu alanda birçok değerli çalışma yapmıştır. Ancak, dil bilgini olarak ününü daha çok Türklük bilimi alanındaki çalışmalarına borçludur.

Räsänen üniversitede Çermiş diliyle uğraşan üç profesörün yanında yetişmiştir. G. J. Ramstedt ve H. Paasonen gibi profesörleri Türklük bilimi alanında tanınmış uzmanlardı. Bu bakımdan Räsänen, Çermişçeden sonra Türk diyalektleriyle uğraşmaya başlamıştır.

Çermişçede Türk diyalektlerinden kalma birçok alıntının kullanıldığı biliniyordu. Bu alıntıların türlü çağlardan kaldığı anlaşılıyordu. Ancak, Fin-Ugor ve Türk dilleri bakımından değer taşıyan bu alıntılar bilimsel bir biçimde toplanmamış, işlenmemişti. Fin-Ugor Derneğinin maddî yardımını sağlayan Räsänen, Çermiş, Çuvaş ve Tatarlar arasında çalışmalar yaptığı gibi, 1915-1917 yıllarında Kazan Üniversitesine de devam etmiştir. Bu çalışmalar sonunda 1920'de Räsänen *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (MSFOu XLVIII, 1920, XVI, 276 s.) adlı büyük eserini yayımlamıştır. Bu çalışma, bilim çevrelerinde büyük bir ilgi ve övgüyle karşılanmıştır. Örnek olarak, Z. Gombocz (KCsA I, 1921, 81-85. s.). Räsänen'in eserini sağlam bir katkı olarak değerlendirmiştir. Birkaç yıl sonra Räsänen bu yoldaki çalışmalarını *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (MSFOu L, 1923, 99 s.) adlı eseriyle bütünlemiştir. Yrjö Wichmann, "Die türkischen Lehnwörter im Tscheremissischen" (FUF XVI, 1923-1924, Anzeiger 32-53) başlıklı yazısında Räsänen'in çalışmalarını özenle değerlendirmiştir. John R. Krueger (Cheremis-Chuvash Lexical Relationships. An Index to Räsänen's Chuvash Loanwords in Cheremis. UAS 94. Bloomington-The Hague 1968), Räsänen'in topladığı Çuvaşça alıntıların dizinini yayımlamıştır.

Bu çalışmalarıyla bilim çevrelerinin takdirini kazanan Räsänen, 1922-1932 yılları arasında birçok geziye çıkmıştır. Bilimsel çalışmalarını

geliştirmė üzere Leipzig, Budapeşte, Berlin ve Paris üniversitelerine devam etmiştir.

Räsänen'in yurdumuzda yapmış olduğu araştırma gezileri çok verimli olmuştur. 1925'te Karadeniz çevresinde dil örnekleri derlemiştir. Bu çalışmaları sonunda derlediği örnekleri 1926'da yayımlamıştır (*Eine Sammlung von māni-Liedern aus Anatolien.* JSFOu XLI: 2, 1926, 60 s.). Bu gezisinde Kuzeydoğu Anadolu'da derlemiş olduğu halk türkülerini ise 1931'de baskıya vermiştir (*Chansons populaires turques du Nord-Est de l'Anatolie.* StO IV: 2, 1931, 51 s.). Räsänen bu gezisinde derlemiş olduğu sözlük malzemesini yayımlamamıştır.

Ancak, 1931'de Räsänen birkaç yazı daha yazmıştır. *Beiträge zur Frage der türkischen Vokalharmonie* (JSFOu XLV: 3, 1931, 10 s.) ve *Zwei neue türkische Runeninschriften* (JSFOu XLV: 2, 1931, 7 s. Kai Donner ile birlikte) gibi.

Räsänen 1931'de Orta Anadolu'da yaptığı diyalektoloji çalışmaları sırasında da birtakım "dil örnekleri" derlemiştir. Bu örnekleri 1933-1942 yılları arasında *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien* adı altında yayımlamıştır (StOr V: 2, 1933, 151 s.; VI: 2, 1935, 106 s.; VIII: 2, 1936, 130 s.; X: 2, 1942, 83 s.). Räsänen'in bu çalışmalarını T. Kowalski yetki ve özenle değerlendirmiştir (The Polish Bulletin of Oriental Studies I, 1937, 46-57; 2, 1938, 41-47).

Anadolu ağızları alanındaki diyalektolojik araştırmaları yanında Räsänen bilimsel çalışmalarını da sürdürmüştür. Örneğin 1932'de *Türkische Nomina instrumenti auf* -man (-män) *und Entsprechungen in den slavischen Sprachen* (Annales Academiae scientiarum Fennicae, Ser. B: XXVII, 273-276. s.) adlı bir yazı yayımlamıştır. Daha sonraki yazılarında ise Türkçe alıntılara ilişkin eski çalışmalarını yeni katkılarla bütünlemiştir: *Tscheremissische u. a. Etymologien* (MSFOu LXVII, 1933, 360-364. s.); *Türkische Lehnwörter in den permischen Sprachen und im Tscheremissischen* (FUF XX, 1935, 103-107. s.); *Tscher.* jamdar *'klar; Flasche' und etwas von der Geschichte des Glases und des Bernsteins* (NyK L, 1936, 386-389. s.); *Neue tscheremissische und tschuwassische Wörterbücher nebst Etymologien auf Grund derselben* (FUF Anzeiger XXIV, 1937, 45-54. s.); *Wortgeschichtliches zu den Sprachen der Wolga-völker* (FUF XXVI, 1939, 125-143. s.). *Der Wolga-bolgarische Einfluss im Westen im Lichte der Wortgeschichte* (FUF XXIX, 1946, 190-201. s.) adlı yazısı da bu yolda yeni bir katkıdır.

Räsänen, *Über die langen Vokale der türkischen Lehnwörter im Ungarischen* (FUF XXIV, 1937, 246-255. s.) başlıklı yazısında Macarcadaki Türkçe alıntılarda göze çarpan uzun ünlüler üzerinde durmuştur. Onun bu yazısında Ana Türkçedeki uzun ünlüler bakımından ilginç gözlemler vardır. Ana Türkçedeki uzun ünlüler problemine 1927'de E. D. Polivanov da değinmişti (*K voprosu o dolgix glasnyx v obščetureckom prajazyke.* DAN 1927, 521-527. s.). Räsänen'den sonra Ana Türkçedeki uzun ünlüler problemi sık sık tartışılmıştır. Bu yolda çıkan çalışmalar arasında L. Ligeti'nin yazısı (*Les voyelles longues en turc.* JA 1938, 177-204. s.) yeni bir katkıdır. *Aus der türkischen Formenlehre* (JSFOu I, 7, 1939, 10 s.) başlıklı yazısından sonra *Sprachliche Miszellen* (UJb XIX, 1939, 99-103. s.) adlı küçük bir yazı yayımlamıştır. Bu yazı I. Spuren vom altaischen anl. *n* in den türkischen Lehnwörternn im Ungarischen (99-101. s.) ve II. Spuren vom altaisehen anl. *p* im Türkischen und Ungarischen (101-103. s.) alt başlıklı bölümlere ayrılmıştır. Daha sonra *Hochzeitsgebräuche der Mischär-Tataren* (StO XI. 2, 1945, 7 s.) adlı bir yazı yayımlamıştır. Räsänen, Heikki Paasonen'in Çuvaşlar arasında derlemiş olduğu örnekleri de baskıya vermiştir (*Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen.* MSFOu XCIV, 1949, VI, 381 s.; Eino Karahka ile birlikte).

Bütün çalışmalarında fonetik problemlerine büyük bir ağırlık veren Räsänen, 1949'da *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (StO XV, 1949, 249 s.) adlı bir eser yayımlamıştır. Bu eser bilim çevrelerinde ilgiyle karşılanmıştır. Ülkemizde Räsänen'in eserini H. Eren değerlendirmiştir (A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII, 1950, 240 - 249. s.). A. A. Yuldaşev ise bu eseri Rusçaya çevirmiştir (*Materialy po istoričeskoj fonetike tjurkskix jazykov.* Moskva 1955).

Räsänen 1957'de *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen* (StO XXI, 1957, 256 s.) adlı bir eser daha vermiştir.

Räsänen, "Altay dilleri" ve daha çok Türk diyalektleriyle Slav dilleri arasındaki ilişkiler üzerinde de durmuştur. *Beiträge zu den altaisch-slavischen Berührungen* (MSFOu XCVIII, 1950, 125-131. s.) adlı yazısı bu yolda yeni bir katkıdır. "Russische Ortsnamen" (Zeitschrift für slavische Philologie XXII, 1953, 152-153. s.) başlıklı yazısında *Çeboksarı, Samara* ve *Barnaul* adlarının kökenini açıklamıştır. Räsänen Rusçadaki Türkçe alıntılarla da uğraşmıştır. "Altaisch und Uralisch im 'Russischen etymologischen Wörterbuch' von Max Vasmer" (*Festschrift Max Vasmer.*

Berlin 1956. 420-423. s.) başlıklı yazısı da bu yolda ilginç gözlemler getirmiştir.

Räsänen'in "Regenbogen - Himmelsbrücke" (StO XIV. 1, 1950, 11 s.), "Beiträge zu den türkischen Runeninschriften" (StO XVII: 6, 1952, 7 s.), "Contributions au classement des langues turques" (RO XVII, 1953, 92-104. s.), "Türkische Miszellen" (StO XXV, 1, 1960, 22 s.) gibi yazıları da Türk dili bakımından yeni katkılardır.

Räsänen 1926'da Helsinki Üniversitesinde Türk filolojisi doçentliğine atanmıştır. 1944'te profesörlüğe getirilen Räsänen, Finlandiya'da Türkoloji alanında profesör olarak çalışan ilk öğretim üyesidir. Räsänen, profesör olarak 1961'e kadar çalışmıştır. Ancak, profesörlükten ayrılması onun çalışmalarını azaltmamıştır. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (Helsinki 1969. XVI+533 s. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII) adlı büyük etimolojik sözlüğü bu dönemde çıkmıştır. Bu eserin *Wortregister*'ini István Kecskeméti yayımlamıştır (Helsinki 1971. 136 s.).

Fin dilcilerinin eski geleneğine uyan Räsänen, Ural-Altay dilleri alanında da çalışmıştır. "Uralaltaische Forschungen. 1. Die uralaltaische Urheimat im Lichte der Wortforschung und der Archäologie" (UAJb XXV, 1953, 19-27. s.) başlıklı çalışması bu yolda yeni gözlemler getirmiştir.

"O dvadcatiričnoj sisteme sčislenija" (*Voprosy tjurkologii.* Baku 1971, 16. s.) başlıklı yazısı Karaçay ve Balkar diyalektlerinde kullanılan sayı sistemine ilişkin ilginç örnekler vermiştir.

Räsänen, 1958'de Türk Dil Kurumunun şeref üyeliğine seçilmiştir. 1973'te Cumhuriyetimizin 50. yıl dönümünde Türklük bilimine katkılarından dolayı Räsänen'e hükûmetimizce şeref diploması verilmiştir.

Çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri doğumunun 60. yıl dönümünde Räsänen adına bir armağan yayımladılar (StO XIX, 1954). Bu armağanın son yazısında Paul Jyrkänkallio, Räsänen'in 1913-1953 yılları arasında çıkan bilimsel yayınlarını toplamıştır (Die sprachwissenschaftlichen Veröffentlichungen von Prof. Dr. Martti Räsänen. 14 s.).

Annemarie v. Gabain - Omeljan Pritsak: Zum 60. Geburtstag Martti Räsänens (26. 6. 1893). UAJb XXVI, 1954, 123 - 125. s. ; N. Poppe: Martti Räsänen. CAJ 21, 1977, 52-54. s.

REGULY, Antal (1819-1858), Macar gezgini ve dil bilgini. Vogullar ve Ostyaklar arasında yapmış olduğu dil çalışmalarıyla tanınmıştır.

Reguly, Peşte Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde okumuştur. 1839 yazında Almanya'da bir araştırma gezisi yapmış, daha sonra İskandinavya'ya gitmiştir. Stockholm'de Finlandiya'dan sürgün edilen Arvidson'la karşılaşmıştır. Onunla yaptığı görüşmeler üzerine Reguly, Sibirya'da yaşayan Vogullar ve Ostyaklar arasında bir araştırma gezisi yapmaya karar vermiştir. Macar Bilimler Akademisinin maddî ve manevî desteğini sağlayan Reguly, 1841 yazında Rusya'ya gitmiştir. Moskva'da iki yıl kalarak bilgilerini artıran Reguly, büyük Sibirya yolculuğuna hazırlanmıştır. Rusça öğrenmekle yetinmeyerek Züryen, Çermiş, Mordvin ve Çuvaş dilleriyle uğraşmış, Ural bölgesi üzerine coğrafî, tarihî, etnografik bilgiler edinmiştir. Ona bu çalışmalarında Rus Akademisinde çalışan bilgin ve uzmanları da yardım etmişlerdir. Ağır bir hastalık geçiren Reguly, ancak 1843 yılı güzünde yola çıkmıştır. Doğu Rusya'da yaşayan Votyaklar, Çermişler ve Çuvaşlar arasında kalmak istememiş, Ural dağlarından geçerek Vogul topraklarında çalışmaya başlamıştır. Vogullar arasındaki bilimsel çalışmaları dokuz ay sürmüştür. 1844'te Ostyaklar arasındaki çalışmalarına başlayan Reguly, 1845'te Kazan'a dönmüştür.

Sibirya'da ağır koşullar altında yaptığı gezi ve çalışmalar Reguly'yi yormuştur. Onun sağlık durumunu bilmeyen Macar Bilimler Akademisinin direktifi üzerine bu defa Volga bölgesinde dil çalışmaları yapmıştır. Başlangıçta Çermişler arasında diyalektolojik araştırmalar yapmış, daha sonra Mordvinler arasında çalışmıştır. Son olarak Reguly, Çuvaşlar arasında da diyalektolojik çalışmalar yapmıştır.

Reguly'nin Rusya ve Sibirya'da yaptığı araştırma gezisi çok verimli olmuştur. Ancak, Macaristan'a bitkin bir durumda dönen Reguly, topladığı dil örneklerini yayımlayamadan ölmüştür. Arkadaşları ona bu yolda Pál Hunfalvy'nin yardımını sağlamışlarsa da, bütün gücü Sibirya ve Rusya'da tükenmiş olan Reguly, çalışmalarını sürdürememiştir.

Reguly'nin yaşamı bu bakımdan M. A. Castrén'in yazgısına benzer.

Castrén Ural dilleri alanındaki çalışmalarını yayımlayamamıştı. Onun derlediği materyalleri Anton Schiefner baskıya vermişti. Bunun gibi, Reguly'nin derlediği materyaller de son yıllarda yayımlanmıştır. Onun Çuvaşlar arasında derlediği örnekleri József Budenz yayımlamıştır (Csuvas közlések és tanulmányok. NyK 1862-1863).

RÉMUSAT, Jean Pierre Abel (Paris 1788-Paris 1832), Fransız Sinologu. Başlangıçta botanikle uğraşmış, Çince öğrenmiş, 1811'de *Essai sur la langue et la littérature chinoises* adlı bir eser vermiştir. 1813'te *Recherche historique sur la médecine des Chinois* adlı bir eser yayımlamış ve tıp doktorluğu sanını almışsa da, çok geçmeden bütün gücünü Sinolojiye vermiştir. Bu yoldaki çalışmalarıyla Fransa'da Sinoloji alanında yeni bir çığır açan Rémusat, 1814'te Collège de France'ta profesörlüğe atandığı gibi, 1816'da Académie des inscriptions et belles-lettres üyeliğine de seçilmiştir. Son olarak, 1824'te Bibliothèque royale'de doğu yazmaları konservatörlüğüne getirilmiştir.

Rémusat, 1822'de Paris'te Société Asiatique'i kurmuştur. Bu dernek Avrupa'da doğu araştırmalarının gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Journal Asiatique adlı dergi bu derneğin yayın organıdır. Rémusat, *Eléments de la grammaire chinoise* (1822), *Mélanges asiatiques* (1825), *Nouveaux mélanges asiatiques* (1828) gibi birtakım eserler de yayımlamıştır.

Rémusat, Türkoloji alanında *Recherches sur les langues tartares* (1820) adlı eseriyle tanınmıştır. Yazar, bu eserinde "Tatar dilleri" adını Wilhelm Schott'un kullandığı kapsamda kullanmıştır ("Tatarische Sprachen": Türk, Mancu, Moğol, Fin ve başka Kuzey dilleri). Schott, "Tatarische Sprachen" adı yerine daha sonra "Hochasiatische Sprachen" adını önermiştir.

Rémusat, G. İ. Spasskiy'nin *Drevnosti Sibiri* (1822) adlı çalışmasının Latince özetine ilişkin büyük bir yazı da yayımlamıştır.

REPICZKY, János (Ujbars 1817 - Peşte 1855), Macar doğu dilleri uzmanı ve Türkologu. Bratislava (Mac. Pozsony, Alm. Pressburg)'da teoloji öğrenimi gördükten sonra Tübingen Üniversitesinde okumuştur (1842). Tübingen'de Ewald'in yanında çalışan Repiczky, teoloji yanında İbranca, Arapça, Farsça gibi dillere büyük ağırlık vermiştir. Tübingen'den sonra Viyana'ya gitmiş, saray kitaplığının doğu bölümünde çalışmıştır. Peşte'ye döndükten sonra üniversite kitaplığında doğu eserleri üzerindeki çalışmalarını derinleştirmiştir. 1846 yılında Budapeşte Üniversitesine başvurarak Arap, Fars ve Türk dilleri öğretmenliği görevine getirilmesini istemişse de, fakülte müdürü onun bu isteğini reddetmiştir.

Repiczky, 1847'de Macar Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir. 1848'de Szeged'de *Keleti órák* adlı ilk eserini yayımlamıştır. Bu

eser, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerin çevirilerini kapsayan bir denemedir. 1849'da akademi kitaplığında kütüphaneci yardımcılığına atanan Repiczky, 1850'de tekrar üniversitede bir görev istemiştir. Bunun üzerine 1851 yılı sonunda (19 Aralık) Peşte Üniversitesinde doğu dilleri doçentliğine atanmıştır. Üniversitede Türkçe ve Farsça dersleri yanında Sanskrit dili dersleri de vermiştir. Türkçe derslerinde kullanılmak üzere *Gyakorlati török nyelvtan* adlı bir gramer kitabı yazmıştır (1851, taş basması). Bu kitapta XVII ve XVIII. yüzyıl Türk yazarlarının eserlerinden seçilmiş örnekler vardır.

Repiczky, bilimsel çalışmalarında Türk-Macar ilişkileri üzerinde durmuştur. Bu bakımdan Türk kaynaklarının toplanmasına büyük önem vermiştir. Macaristan'da Türk hâkimiyeti dönemiyle ilgili olarak Viyana kütüphanelerinde saklanan belgelerin bir listesini düzenlediği gibi, Naima, Celâzade gibi Türk tarihçilerinin eserlerini de özet olarak vermiştir. Bundan başka, Macaristan'da çeşitli yerlerde saklanan Türk belgelerini de Macarcaya çevirip yayımlamıştır. Macar dergilerinde bu yolda birçok yazısı çıkmıştır.

Repiczky, Peşte Üniversitesinde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrenciler arasında Ármin Vámbéry, Türkolog olarak uluslararası bir ün kazanmıştır. Vámbéry, *Küzdelmeim* (Budapest 1905) adlı otobiyografisinde Repiczky'yi derin bir saygı ve sevgiyle anmıştır (110. s.).

Bütün yaşamını bilim çalışmalarına veren Repiczky'nin ölümünden sonra Peşte Üniversitesinde doğu dilleri (ve Türk dili) öğretimine 1865'e değin ara verilmiştir. 1865'te İç Asya'da yaptığı geziden dönen Vámbéry, onun yerine "doğu dilleri öğretmeni" olarak atanmıştır.

REŞETOV, Viktor Vasil'eviç (doğ.Taşkent 10[23].3.1910), Rus Türkologu. Türklük biliminde Özbek diyalekti alanındaki bilimsel çalışmalarıyla tanınmıştır.

Orta Asya Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesinin Türkoloji Bölümünde okumuştur. Bilimsel çalışmalarına Özbekistan Bilimler Akademisinde başlamıştır (1934). Bu akademideki çalışmalarını 1955'e değin sürdürmüştür. 1959'da Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Pedagoji Bilimler Akademisi aslî üyeliğine seçilmiştir. Reşetov, Moskva'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisine bağlı Dil Bilimi Enstitüsünün çalışmalarına katılmış, 1963te Özbekistan Rus Dili ve Edebiyatı Pedagoji Enstitüsü rektörlüğüne getirilmiştir.

Reşetov ilk çalışmasında periyodik Özbek basınının dili üzerinde durmuştur. Bu yoldaki çalışmalarını *Leksičeskij sostav sovremennoj uzbekskoj pressi* (*Problemy jazyka* I, Taşkent 1934) adlı yazısında toplamıştır. Bundan başka, bu çalışmaları sonunda *Kratkij uzbeksko-russkij slovar'* (1936) adlı bir sözlük de yayımlamıştır.

Reşetov, Özbekçenin grameri ve fonetiği üzerinde de çalışmıştır. Bu yolda *Grammatika uzbekskogo jazyka* (Taşkent 1934), *Sovremennyj uzbekskij jazyk* (I. bölüm, Taşkent 1940-1946), *Uzbekskij jazyk, Č. I. Vvedenie. Fonetika* (Taşkent 1959), *Osnovy fonetiki i grammatiki uzbekskogo jazyka* (Taşkent 1961, 1965) adlı birtakım eserler vermiştir. *Jazyki narodov SSSR* adlı kolektif eserin *Tjurkskie jazyki* (Moskva 1966) adlı II. cildinde *Uzbekskij jazyk* (340-362. s.) bölümü de Reşetov'un kaleminden çıkmıştır.

Reşetov, Özbek diyalektleri alanında da verimli çalışmalar yapmıştır: *Margelanskij govor uzbekskogo jazyka* (İzvestija UzFAN SSSR, Taşkent 1941, 3); *Nekotorye zamečanija po konsonantizmu i morfologii margelanskogo govora uzbekskogo jazyka* (İzvestija UzFAN SSSR, Taşkent 1941); *Kuraminskie govory Taškentskoj oblasti. Fonetičeskaja i morfologičeskaja sistema* (Taşkent 1952); *O namanganskom govore uzbekskogo jazyka* (*Akad. V. A. Gordlevskomu.* Moskva 1953). Reşetov, Özbek ağızlarının sınıflandırılması problemini de tartışmıştır (Uzbek tili va adabiyeti, 1965, 1).

Stefan Wurm, *Philologiae Turcica Fundamenta*'nın I. cildinde (1959) çıkan "Das Özbekische" (489 - 524. s.) başlıklı yazısında, Reşetov'un Özbekçeye ilişkin yayın ve yazılarını değerlendirmemiştir.

RHASİS, Georges (? - ?), sözlük yazarı. Novorossiysk genel valisi M. S. Vorontsov'un yanında doğu dilleri tercümanı olarak görev almış, Richelieu Lisesine bağlı Doğu Dilleri Enstitüsünde Türk dili öğretmenliği yapmıştır. Bu enstitü 1828'de tercüman yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Rhasis'in İstanbul'da Rus elçiliğinde tercüman olarak görev alması üzerine doğu dilleri öğretim üyeliğine V V Grigor'ev (1816 - 1881) getirilmiştir.

Rhasis, Türklük bilimi alanında *Vocabulaire français-turc* (P. I. St. Petersburg 1828, 1-438 s., P. II. St. Petersburg 1829, 327 s.) adlı sözlüğü ile ün kazanmıştır. Yazar, "Ob izdanii francuzsko - tureckogo slovarja" (Aziatskij vestnik 1825, kn. 2, 153 - 157. s.) başlıklı yazısında, sözlüğün ana ilkelerini ve amacını açıklamıştır. Sözlük daha çok diplomatların

ihtiyaçlarını karşılamak üzere düzenlenmiştir. Sözlükte Türkçe sözlerin Latin alfabesiyle yapılmış çevriyazısı yanında orijinal (Arapça) yazımı da verilmiştir. Bu sözlükten sonra 1840 1841 yıllarında Moskva'da Alexandre Handjeri'nin sözlüğü yayımlanmıştır.

A. N. Kononov : BBSOT[2] 199. s.

ROMASKEVİÇ, Aleksandr Aleksandroviç (Odessa 16.8.1885-Leningrad Şubat 1942), Rus Türkologu. Petersburg Üniversitesinde (Arapça, Farsça, Türkçe, Tatarca bölümü) okumuştur. 1908 yılı yazında İran'da bilimsel araştırmalar yapan Romaskeviç, 1912-1915 yılları arasında gerçekleştirdiği İran gezisinde Farsça yanında Fars ilinde yaşayan Kaşkay Türklerinin dili ve folkloru üzerinde çalışmıştır. "Pesni kaškajcev" (Sb. MAÊ V, Petrograd 1925, 2. fas. 573-610. s.) başlıklı yazısında bu gezide derlediği Kaşkay türkülerini yayımlamıştır.

Romaskeviç 1919'da profesörlüğe atanmıştır. 1909-1930 yılları arasında Petersburg (Leningrad) Üniversitesinde (doçent ve profesör olarak) Farsça dersleri vermiştir. 1927'de İran'da yeni bir araştırma gezisi yapmış, 1934'te Firdevsî'nin doğumunun 1000. yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen uluslararası kongreye de katılmıştır. "Novyj čagatajsko-persidskij slovar'" (*Mir-Ali-Šir*, Leningrad 1928, 83-99. s.) başlıklı yazısında yeni bir Çağatayca-Farsça sözlük değerlendirilmiştir.

S. D. Miliband: BBSSV 480. s.; A. N. Kononov: BBSOT[2] 203. s.

ROSS, Sir Edward Denison (Stepney, Londra 1871 İstanbul 1940), İngiliz doğu bilimcisi. Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Okulu (École nationale des langues orientales vivantes)'nda okumuştur. Bu okulu 1890'da bitirdikten sonra Hindistan'da görev almıştır. Ross, Arapça, Farsça, Türkçe, İbranca, Ermenice, Urduca, Çince, Sanskrit gibi eski ve yeni doğu dillerini öğrenmişse de, en çok İslâm âlemine, özellikle Farsçaya ve Orta Asya tarihine ve dillerine ilgi duymuştur.

Ross, uzun süre Londra Doğu Dilleri Okulu (School of Oriental Studies)'nda müdür olarak çalışmıştır. Onun doğu bilimleri alanındaki en büyük hizmetlerinden biri, 1917 yılında Bulletin of the School of Oriental Studies dergisini kurmasıdır. Avrupa'da çıkan en zengin doğu bilimleri organları arasında yer alan bu dergide Ross'un birçok yazı ve çevirisi çıkmıştır. Eski Türk yazıtlarının Vilhelm Thomsen tarafindan yapılan (1922) son tercümesini İngilizceye çevirdiği gibi (*The Orkhon inscriptions*

(Bulletin of the School of Oriental Studies V, 1930, 861-876. s.), *The Tonyukuk inscription* (VI, 1931, 37-43. s.) adlı bir yazı da yayımlamıştır. İngiltere kralı I. James'in 1606 yılında I. Ahmed'e gönderdiği Latince bir mektubu da değerlendirmiştir. Journal of the Royal Asiatic Society, Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal gibi dergilerde de birçok yazısı çıkmıştır. 1908'de çıkan bir yazısında (*New light on the history of the Chinese Oriental College, and a 16th century Vocabulary of the Luchuan language*) (T'oung Pao IX, 1908, 685-695. s.), Londra Üniversitesinde saklanan Çince yazmalar arasında Çin'e komşu olan birçok ulusun, bu arada Fars ve Türklerin dillerinin XVI. yüzyılda yazılmış bir sözlüğünü bulduğunu bildirmiştir. Bu sözlüğün Türkçe ("Turki"), Mançuca ve Çince kuş adlarına ayrılan bölümünü Kalküta'da yayımlamıştır (*A Polyglot List of Birds in Turki, Manchu, and Chinese*. Memoirs of the Asiatic Society of Bengal II, Calcutta 1909. Türkçe çev. 1994).

Ross'un eserleri arasında *The Tarikh-i Rashidi* (London 1895) önemli bir yer tutar. Bu eser, Çağatay hükümdarı Said Han'ın veziri olup 1541-1552 yılları arasında Keşmir'de bağımsız olarak hükümet süren Kâşgarlı tarihçi ve edip Haydar Mirza Duglat'ın Türkistan tarihine ilişkin eserinin İngilizce çevirisidir. Bu çeviri, N. Elias'ın notları ve ekleriyle birlikte çıkmıştır. Ross, bu eseri bilim dünyasına kazandırmakla Türk tarihine büyük bir hizmette bulunmuştur. Ahmed Zeki Velidî Togan (*Ein türkisches Werk von Haydar-Mirza Dughlat.* BSOS VIII, 1937, 985-989) Haydar Mirza Duglat'ın eserini değerlendirmiştir.

Tarikh-i Fakhru'd-din Mubârakshâh (London 1927) adlı eserinde, Afganistan'ın Gur vilâyetinden çıkan Fahreddin Mübarekşâh'ın 1206'da Hindistan imparatoru Kutbeddin Aybek adına yazmış olduğu eseri yayımlamıştır. Eser, Türk boylarından ve Türklerin medenî ve ahlâkî özellik ve değerlerinden söz eder. Zeki Velidî (Togan), *On Mubarakshah Ghuri* (BSOS VI, 1932) başlıklı yazısında Fahreddin Mübarekşah ve eseriyle uğraşmıştır. Fahreddin Mübarekşah ve eseri üzerinde M. Fuad Köprülü de durmuştur (*XIInci asırda bir Türk filologu: Fahreddin Mübarekşah ve eseri. Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*. İstanbul 1934, 123-154. s.).

Bu eserden sonra Ross, 1931'de Cüveynî'nin eserini yayımlamıştır (*Tarikh-i Jahan-Gushay of Juwaynî.* III, London 1931).

Ross, Türk dili ve edebiyatı alanında da değerli çalışma ve yayınlar yapmıştır. Örnek olarak, Mirzâ Mehdî Han Esterâbâdî'nin *Mebānī'l-lugat*

adlı eserini yayımlamıştır (*The Mabānī'l-Lughat being a Grammar of the Turki Language in Persian by Mirzā Mehdi Khān.* Bibliotheca Indica, New Series, No 1225, Calcutta 1910). Mehdî Han'ın bu eseri sonradan J. Eckmann (*Mīrzā Mehdīs Darstellung der tschagataischen Sprache.* Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata. Budapestini 1942-1947, 156-222. s.) ve K. H. Menges (*Das Čaγatajische in der persischen Darstellung von Mīrzā Mahdī Xan.* Wiesbaden 1956) tarafindan değerlendirilecektir. Bundan başka, Ross, Hind fatihi Bâbur'un Türkçe divanını (*A Collection of Poems by the Emperor Babur* (Journal and Proceedings of Asiatic Society of Bengal VI, Calcutta 1910) ve Bayram Han'ın Farsça ve Türkçe divanlarını (*The Persian and Turki Dîvâns of Bayram, Khânan, Khân-Khân.* Bibliotheca Indica. New Series, No 1241, Calcutta 1910) da yayımlamıştır.

Ross, 1936'da İstanbul'da toplanan III. Türk Dil Kurultayına katıldığı gibi, Türk dil reformu üzerine bir yazı (*Restoring a Language. The New Turkey,* London 1938, 91-95. s.) da yazmıştır.

R. L. T.: Sir Edward Denison Ross. BSOAS X, 1940, 832-836; H. A. R. Gibb: Edward Denison Ross, 1871-1940. JRAS 1941, 49-52.; Zeki Velidî Togan: Ülkü XVI, 1940, 103-112.

ROSSI, Ettore (Secugnano, Milano 1894 - Roma 1955), İtalyan Türkologu. 1914 yılında Pavia Üniversitesine yazılmışsa da, çok geçmeden askere çağrılması üzerine öğrenimini yarıda bırakmıştır. 1915-1917 yıllarını Trablus'ta ve Kuzey İtalya cephesinde geçiren Rossi, savaş sona erince öğrenimini sürdürmüş ve 1920'de Pavia'da doktora sınavını vermiştir. Üniversitede Yunan filolojisi alanında çalışan Rossi, 1920'de Trablus'ta tercümanlığa atanmıştır. Trablus'ta kaldığı iki yıl içinde yalnız Arap yazı dilini değil, Arap diyalektini de öğrenmiştir. 1922 güzünde Roma'ya dönerek 1921'de kurulan Istituto per l'Oriente (Doğu Enstitüsü)'nin yayın organı olarak çıkan Oriente Moderno adlı aylık dergide görev almıştır. C. A. Nallino'nun ölümünden sonra Istituto per l'Oriente'nin müdürlüğüne getirildiği gibi, Oriente Moderno'nun "bilimsel müdürlüğü" görevini de üzerine almıştır.

Rossi, Roma'da kendi kendine Türkçe öğrenmiş, 1927'de Roma Üniversitesinde Türk dili, Türk tarihi ve Türk edebiyatı doçentliği sanını kazanmıştır. 1935'te doçent olarak üniversitede görev alan Rossi, 1939'da

Türkoloji profesörlüğüne getirilmiştir. 1938'de Fars dili ve edebiyatı öğretimiyle de görevlendirilmiştir. 1940-1941 yıllarında İtalyan işgal ordusu subayı olarak Yunanistan'da kalmış, 1942'de tekrar Roma Üniversitesindeki görevine dönmüştür. 1955'te Accademia dei Lincei haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

Rossi, doğu bilimleri alanında değerli çalışmalar yapmış bir bilgindir. Onun bilimsel çalışmaları Arabistik, İranistik ve Türkoloji alanlarına yayılmıştır. Arabist olarak Rossi, Arap ülkelerinin, daha çok Trablus ve Libya'nın tarihi, etnografyası ve diyalektolojisi üzerinde durmuştur. Bu yolda *La cronaca araba tripolitana di Ibn Ġālbūn* (Bologna 1936), *Il dominio degli Spagnuoli e dei Cavalieri di Malta o Tripoli* (1530-1551) (Verbania 1942), *Poesia popolare della Tripolitania* (Rivista della Tripolitania I, 1925, II, 1925-1926), *Storia della Libia dalla conquista araba al 1911* (Libia II, 1954), *Il Regno Unito della Libia* (OM XXXI, 1951) gibi çalışmalar yazmıştır. Yemen Arapçası alanında *L'arabo parlato a Ṣan'ā. Grammatica, testi, lessico* (Roma 1939) adlı bir eser vermiştir. Bunlardan başka, Arap sorununu işleyen *Documenti sull'origine e lo sviluppo della questione araba (1875-1944)* (Roma 1944) adlı bir eser de yayımlamıştır.

İranist olarak Rossi, özellikle *Elenco dei manoscritti persiani della Biblioteca Vaticana* (Città del Vaticano 1948) adlı bir katalog yazmıştır. Bundan başka, İtalyanlar için *Grammatica di persiano moderno* (Roma 1947) başlıklı bir grameri de vardır. Rossi, *La riforma linguistica nell'Iran* (OM XIX, 1939), *Poesiè inedite in persiano di Pietro della Valle* (RSO XXVIII, 1953) gibi birtakım yazılar da yazmıştır.

Ancak Rossi, daha çok Türkolog olarak ün kazanmıştır. Türklük bilimi alanında en değerli eseri, *Il "Kitāb-i Dede Qorqut". Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oguz tradotti e annotati con "facsimile" del ms. Vat. Turco 102* (Città del Vaticano 1952, yeni bas. Roma 1981) adlı büyük çalışmasıdır. Rossi, Vatikan Kütüphanesindeki Türkçe yazmalar üzerinde çalışırken *Kitâb-ı Dede Korkut*'un yeni bir yazmasını bulmuştu. 1950'de çıkan *Un nuovo manoscritto del "Kitāb-i Dede Qorqut"* (RSO XXV, 34-43. s.) adlı yazısında bu yazma üzerine bilgi vermişti. Onun bulduğu yazma, Dede Korkut hikâyelerinin yalnız altısını içine alıyordu. (Dede Korkut kitabının Dresden yazmasında on iki hikâye vardı.) Ancak, Vatikan yazması harekeli olduğu için özellikle dil bakımından büyük bir önem taşıyordu. "Studi e Testi" dizisinde çıkan bu eserinde Rossi, Vatikan

yazmasının faksimilesini verdiği gibi, yazmayı büyük bir titizlikle her bakımdan değerlendirmiştir. Rossi, bu eseri çıktıktan sonra da Dede Korkut kitabı üzerindeki çalışmalarını sürdürmüştür: *Osservazioni preliminari per una edizione critica del Kitāb-i Dede Qorqut* (RSO XXVII, 1952, 68-73. s.) başlıklı yazısında *Kitâb-ı Dede Korkut*'un eleştirmeli baskısı üzerine notlar vermiş, *Motivi biblici e coranici nel «Kitāb-i Dede#orkut»* (*Fuad Köprülü Armağanı.* İstanbul 1953, 437-441. s.) adlı yazısında da kitaptaki Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an motifleri üzerinde durmuştur.

Rossi, *Kitâb-ı Dede Korkut*'un yeni yazmasını Vatikan kütüphanesindeki Türkçe yazmaların katalogunu yazmak üzere giriştiği çalışmalar sırasında bulmuştur. Bu kütüphanedeki Türkçe yazmaların katalogunu ise 1953'te yayımlamıştır (*Elenco dei manoscritti turchi della Biblioteca Vaticana.* Città del Vaticano 1953).

Rossi, çalışmalarında Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk (Osmanlı) tarihi sorunları üzerinde durmuştur. Türk dili alanında *Canto turco del secolo· XVI in caratteri greci* (Annali del R. Istituto Universitario Orientale di Napoli N. S. I, 1940, 237-239. s.), *Tre iscrizioni in caratteri greci di Burdur in Anatolia* (Rendinconti dell'Academia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, VIII. seri VIII. cilt, 1953, 69-75. s.), *Un inedito lessico rimato turco-albanese composto a Scutari nel 1835* (RSO XXVI, 1951, 114-123. s.) gibi birtakım yazılar yazmıştır. Roma'da toplanan Doğu Bilimleri Kongresinde Pietro della Valle'nin Türkçe grameri üzerinde durmuştur (*Importanza dell'inedita grammatica turca di Pietro della Valle.* Atti del XIX Congresso Internazionale degli Orientalisti. Roma 1938, 202-209). Türk Dili Araştırmaları Yıllığı'nda "Çelebi" kelimesi hakkında Ebū s-Su'ūd'a atfedilen bir fetva (1954, 11 - 14. s.) ve "Torlak" kelimesine dair (1955, 9 - 10. s.) başlıklı yazıları çıkmıştır. *Il nuovo alfabeto latino introdotto in Turchia* (OM IX, 1929, 32-48. s.), *La riforma linguistica in Turchia* (OM XV, 1935, 45-57. s.), *Un decennio di riforma linguistica in Turchia* (1931-1942) (OM XXII, 1942, 466-477. s.), *Venticinque anni di rivoluzione dell'alfabeto e venti di riforma linguistica in Turchia* (OM XXXIII, 1953, 378-384. s.) gibi yazılarında ise Türk yazı ve dil reformları üzerine bilgi vermiştir. Bunlardan başka, İtalyanlar için bir Türkçe el kitabı da yazmıştır (*Manuale di lingua turca. I, Grammatica elementare, esercisi, vocabolarietti.* Roma 1939. VI + 160 s. 2. bas. 1963. VIII+165 s., yazarın düzeltmeleri ile; II. *Etimologia, sintassi, stilistica, metrica, note*

di osmanli. 1964, I+289 s.).

"Nota sul turco di Jarkand, Turkestan orientale" (RSO 1, 1934, 76 - 96, 2/3, 172 - 198) başlıklı yazısında Yarkent ağzı üzerinde durmuştur.

Rossi, Türk edebiyatıyla da uğraşmıştır. Bu yolda çıkan yazıları arasında *Il poeta mistico turco Yūnus Emre* (*secoli XII-XIV*) (OM XX, 1940, 75-86. s.), *L'ode alla primavera del turco Mesīžī tradotta in latino da W. Jones e ricantata in italiano da G. Marchetti* (1834) (OM XXXIV, 1954, 82-90. s.), *Parafrasi turca del "De Senectute" presentata a Solimano il Magnifico dal Bailo Marino de Cavalli* (*1559*) (Rendinconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, VI. seri XII. cilt, 1937, 680-756. s.), *La fonte turca della novella-cornice dei "Mille e un giorno" di Pétis de la Croix* (OM XXIX, 1949, 28-33. s.) gibi yazılar vardır. 1948'de Paris'te toplanan Doğu Bilimleri Kongresinde sunduğu bildiride Âşık Paşa'nın İtalyan kütüphanelerinde bulunan *Garîb-nâme*'sinin yazmalarını gözden geçirmiştir (*Studi di manoscritti del Ġarībnāme di 'Āšıq Paša nelle biblioteche italiane*. RSO XXIV, 1949).

Türk tarihi alanında ise *L'assedio di Malta nel 1565 secondo gli storici ottomani* (Malta Letteraria, Mayıs 1926), *Il secondo periode del dominio ottomano a Tripoli (1835-1911)* (Rivista Coloniale XXII, 1927, 292-300, 343-353. s.), *Tracce del dominio turco in Albania* (Die Welt des Islams, Sonderband 1941, 109-118. s.), *Saggio sul dominio turco e l'introduzione dell'Islam in Albania* (Albania II, 4, 1942), *Credenze ed usi dei Bektasci* (Studi e materiali di Storia delle religioni XVIII, Bologna 1942, 60-80. s.) gibi birtakım yazıları çıkmıştır. *Sulla letteratura e sulla cultura italiana in Turchia* (OM IV, 1924, 530-532, XXXIV, 1954, 185-190. s.), *La Sultana "Nūr Bānū" (Cecilia Venier-Baffo) moglie di Selim II (1566-1574) e madre di Murad III (1574-1595)* (OM XXXIII, 1953, 433-441. s.) başlıklı yazıları ise Türk-İtalyan ilişkileri bakımından değerli katkılardır.

Rossi'nin Türkoloji tarihine değinen birtakım çalışmaları da vardır. *Uno sguardo allo sviluppo degli studi di turcologia* (Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli N. S. I, 1940, 1-14], *Gli studi di storia ottomana in Europa ed in Turchia nell'ultimo venticinquento (1900-1925)* (OM VI, 1926, 443-460. s.), *Versi turchi e altri scritti inediti di Pietro della Valle* (RSO XXII, 1947, 92-98. s.) adlı yazıları gibi. *Pietro della Valle orientalista romano (1585-1652)* (OM XXXIII,

1953, 49-64), *Gli studi orientalistici in Grecia* (OM XXI, 1944, 538-547 s.) yazıları da bu yolda yapılmış çalışmaları kapsar.

Rossi, Oriente Moderno dergisinde yurdumuzdaki siyasî, edebî ve kültürel gelişmeler üzerine birçok yazı yazmıştır. Büyük İtalyan ansiklopedisinde de Türklerle ilgili birçok yazısı çıkmıştır.

T. Gandjeï: Ettore Rossi (1894-1955). UAJb 27, 1955, 241-244; E. Jemma: Bibliografia degli scritti di Ettore Rossi. OM XXXV, 1955, 418-424. s.; Fr. Gabrieli: Ricordo di Ettore Rossi. OM XXXVI, 1956, 409-424. s.

SABLUKOV, Gordiy Semenoviç (1804-29.1.1880), Rus Türkologu. Orenburg ve Kazan'da okumuştur. Öğretmen olarak Saratov'da çalışmaya başlamıştır. Misyonerlik yapmak üzere kendi kendine Arapça ve Tatarca öğrendiği gibi, Tatarların tarih ve etnografyasıyla da uğraşmıştır. 1837'den başlayarak Tatarca dersleri vermiştir. 1849'da Kazan'da öğretmenlik görevine başlayan Sablukov, Hristiyan dinî kitaplarının Tatarcaya çevrilmesiyle görevlendirilen komitenin çalışmalarına da katılmıştır.

Sablukov, Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserini Rusçaya çevirmiştir (*İstorija Abul'-Gazi, č. I. Rodoslovnaja tjurok.* Kazan 1854 (Biblioteka vostočnyx istorikov 3), 2, XVIII, 130, 171 s., *Rodoslovnoe drevo tjurkov. Sočinenie Abul - Gazi, xivinskogo xana.* Kazan 1906 1914], XVI, 336 s.). Bu çeviriye N. F. Katanov'un bir "son söz" ve birtakım notlar yazacağı kapakta bildirilmişse de, son söz ve notlar yayımlanmamıştır.

A. N. Kononov: BBSOT^2 205-206. s.; R. M. Valeev: G. S. Sablukov - tjurkolog. ST 6, 1984, 35-41.

SALEMANN, Carl (Reval [Tallin] 28.12.1849-Petersburg 30.11.1916), Alman kökenli İranist ve Türkolog. Orta öğrenimini Reval'de yaptıktan sonra Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde okumuştur. 1871'de fakülteyi bitiren Salemann, 1873'te magister'lik sınavını vermiştir. 1875'te "Hakanî'nin rubaîleri" adlı magisterlik tezini savunduktan sonra Petersburg Üniversitesinde yardımcı kütüphaneci olarak görev almıştır. 1875'te üniversitede üç deneme dersi vermiş, 1876'da Sanskrit-Fars bölümünde Avesta ve Pehlevî derslerini okutmaya başlamıştır. Bu bölümde 40 yıl profesör olarak görev yapmış, birçok

öğrenci yetiştirmiştir (F. A. Rozenberg, A. A. Romaskeviç, A. A. Freyman, İ. A. Zarubin gibi). 1895'te Rus Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Salemann, Türk dil ve diyalektleriyle de uğraşmıştır. Üniversite öğrencisi olarak bir Rusça-Kumukça sözlük yazmıştır (Yazma olarak kalmıştır.) Daha sonra Orhon yazıtları üzerinde de çalışmıştır. Salemann'ın "Altay dilleri grameri" adlı bir eser yazdığını da biliyoruz (Onun bu çalışmalarının yazmaları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisinin Leningrad Bölümü arşivinde saklanmaktadır.)

"Zur Kritik des Codex Cumanicus" (Bulletin de l'Académie impériale des Sciences de St. Pétersbourg, VI. série, IV, 1910, 943- 947. s.) başlıklı küçük yazısı, *Codex Cumanicus*'a ilişkin bir değerlendirmedir.

1880'de Kazan'da Kayyum Nasırî'den Tatarca öğrenen Salemann, İngiliz İncil Derneğinin önerisi üzerine İncil'i Tatarcaya çevirmiştir. Türklük bilimi alanında birçok yazı yayımladığı gibi, Wilhelm Radloff'un yayınlarının bibliyografyasını da düzenlemiştir.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 96-97. s.

SAMOYLOVİÇ, Aleksandr Nikolaeviç (Nijniy Novgorod [Gor'kiy] 17.12.1880-13.2.1938), Rus Türkologu. 1888-1899 yılları arasında Nijegorod'da okumuştur. Daha sonra Petersburg Üniversitesi Doğu Dileri Fakültesine girmiştir. Üniversitede P. M. Melioranskiy, V D. Smirnov gibi Türkologlarla N. İ. Veselovskiy ve W. Barthold gibi doğu tarihçilerinin derslerine devam etmiştir. Bunlardan başka, İranist V A. Jukovskiy ve Arabist V V Rozen (Rosen)'in derslerini de takip etmiştir. Samoyloviç daha sonra Wilhelm Radloff'un yanında da çalışmıştır.

Seçkin profesör ve bilginler yanında yetişmiş olan Samoyloviç, sağlam bilimsel çalışmalar yapmıştır. Büyük bir yeteneğe sahip olması, onun bu yoldaki çabalarının verimini bir kat daha artırmıştır.

1903'te Doğu Dilleri Fakültesini bitirdikten sonra Samoyloviç, Türk-Tatar Edebiyatı Kürsüsünde kalarak profesörlük çalışmalarına başlamıştır (1 Temmuz 1907). Bu süre içinde Melioranskiy ve Radloff'un yönetimi altında eski Türk dili alanındaki bilgilerini derinleştirmiştir. Melioranskiy'nin tavsiyesi üzerine Türkmen diyalekti üzerinde çalışmaya başlamıştır. Samoyloviç, Türkmenistan'da ilk bilimsel gezisini 1902 yazında daha öğrenci iken yapmıştı. 29 Nisan 1904'te Rus Arkeoloji Derneğinin Doğu Dilleri Bölümünde vermiş olduğu ilk bilimsel bildiride de bir Türkmenoloji

problemi üzerinde durmuştur. Samoyloviç 19 Ocak 1915'te kabul ve tasdik edilen tezinde de bu problemi işlemiştir (*Abdu-s-Sattar Kazy. Kniga rasskazov o bitvax tekincev*) (1914).

P. M. Melioranskiy'nin ölümünden sonra (1906) Samoyloviç Türkolojinin türlü kollarında doçent olarak ders vermeye başlamıştır. (Doçentliği 1 Temmuz 1907'de onaylanmıştır.) 1908'de Rus Arkeoloji Derneği aslî üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra da Rus Coğrafya Derneği aslî üyeliğine getirilmiştir. Bunlardan başka, Samoyloviç birçok bilim kuruluşunun üyeliğini de kazanmıştır.

1911'de Samoyloviç, Doğu Dilleri Fakültesine bağlı Doğu Müzesinde konservatörlük görevine atanmıştır. Bundan başka, Doğu Dilleri Akademisinde Türk dili öğretimine de başlamıştır. (Doğu Dilleri Akademisi 1910'da Petersburg'da kurulmuştur.)

Samoyloviç, 1911 yazında Türkiye'de ikinci gezisine çıkmıştır (Birinci gezisini 1900 yılında öğrenci olarak yapmıştır.) 1912 yazında ise Stavropol ve Kırım'ı ziyaret etmiştir. Kırım'da Tatar öğretmenlerine Kırım Tatarcasının grameri üzerine dersler verdiği gibi, yerli Türk diyalekti üzerinde de çalışmıştır. Bu çalışmalarında Samoyloviç dil örnekleri yanında etnografya materyalleri de toplamıştır. Samoyloviç 1913'te Budapeşte, Viyana, Paris ve Berlin'de bilimsel bir gezi yapmıştır.

Samoyloviç 17 Aralık 1917'de Petersburg Üniversitesinde Türk Tatar edebiyatı profesörlüğüne atanmıştır. 1917 ihtilâlinden sonra doğu bilimlerinin öğretimi alanında yapılan reformlarda aktif bir rol almış, bilim kuruluşlarının yeni bir düzene sokulması çalışmalarına da katılmıştır. 1922'de Petrograd Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü rektörlüğüne seçilmiştir. Samoyloviç enstitüde bu görevi yanında Türk ve Özbek diyalektleri profesörlüğü de yapmıştır. 1924 güzünde Samoyloviç'in girişimi üzerine bu enstitüde bir Türkoloji semineri kurulmuş, bu seminerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde yaşayan Türkler de eğitim görmüşlerdir.

Samoyloviç 1925'te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir. 12 Ocak 1929'da ise aslî üyeliğe getirilmiştir. Son olarak, 1934 yılı başında Bilimler Akademisine bağlı Doğu Bilimleri Enstitüsü müdürlüğüne atanmıştır.

Samoyloviç, 1926'da Bakû'da toplanan I. Türkoloji Kongresinde aktif bir rol oynadığı gibi, yurdumuzda toplanan Türk dili kurultaylarına da bildirilerle katılmıştır.

Samoyloviç Rus Türkolojisinde derin izler bırakmıştır. Onun bütün çalışmalarında yeni fikirler, sağlam gözlem ve katkılar göze çarpar.

Samoyloviç Türk dili, Türk edebiyatı tarihi, Türk folkloru, Türk etnografyası ve Türk tarihi alanında birçok çalışma yapmıştır. Belli başlı yayın ve çalışmaları *K voprosu o narečenii imeni u tureckix plemen* (ŽS 1911, 297-300); *Zapretnye slova v jazyke kazak-kirgizskoj zamužnej ženščiny* (ŽS 1915, 161-168); *Opyt kratkoj krymsko-tatarkoj grammatiki* (Petrograd 1916. 5 + 104 s.); *Rukovodstvo dlja praktičeskogo izučenii osmansko-tureckogo jazyka* (Petrograd 1916, 4. dölüm, VIII + 64 s.); *Tureckij narodec xotony* (Zapiski Vostočnogo otd. Russk. arxeol. obšč. 23, 1915, 278-290, B. Ya. Vladimirtsov ile birlikte); *Sobranie stixotvorenij imperatora Babura* 1. bölüm. Metin. Petrograd 1917. 34, 90 s.; *Tijiš (tiš) i drugie terminy krymsko-tatarskix jarlykov* (İAN 1917, 1277-1278); *Četverostišija-tujugi Nevai* (Musul'manskij mir. 1917, 10-22. s.); *Neskol'ko popravok k jarlyku Timur-Kutluga* (İAN 1918, 1109-1124); *Turun–tudun* (*Ešče primer turko-bulgarskogo rotacizma*) (Sb. Muzeja antropologii i êtnografii pri Ross. AN, 5, 1918, 398-400); *Nekotorye dopolnenija k klassifikacii tureckix jazykov* (Petrograd 1922. 14 s.); *Tureckie i mongol'skie êlementy u naselenii Afganistana* (*Afganistan* adlı kitapta, Moskva 1923 [1924] 98-107); *İz popravok k izdaniju i perevodu "Kutadgu bilig"* (DAN 1924, 148-151); *K voprosu o naslednikax xazar i ix kul'tury* (Evrejskaya starina 11, 1924, 200-210); *K istorii i kritike Codex Cumanicus* (DAN 1924, 86-89); *Nazvanija dnej nedeli u tureckix narodov* (JaSb 2, 1924, 98-119); *Kratkaja učebnaja grammatika sovremennogo osmansko-turecskogo jazyka* (Leningrad 1925. 154 s.); *Nazvanija dnej u azerbajdžanskix turok* (JaSb 2, 1925, 99-102); *İz tujugov čagatajca Êmiri* (DAN 1926, 75-77); *Kavkaz i turecskij mir* (İzv. Obščestva obsledovanija i izučenija Azerbajdžana 2, 1926, 3-9); *O "pajza" - "bajsa" v Dzučievom uluse* (İAN 1926, 1107-1120); *Čagatajskie tujugi Ljutfi* (DAN 1926, 78-80); *K istorii krymsko-tatarskogo literaturnogo jazyka* (Vestnik naučnogo o-va tatarovedenija 7, 1927, 27-33); *K istorii kul'turnyx i êtničeskix otnošenij v Volžsko-Ural'skom krae* (Novyj Vostok 18, 1927, 210-217); *Neskol'ko popravok k izdaniju i perevodu jarlykov Toxtamyšxana* (İzv. Tavričesk. o-va istorii, arxeologii i êtnografii 1, 1927, 141-144); *K istorii literaturnogo sredne-aziatsko-tureckogo jazyka* (*Mir-Ali-Šir.* 1928, 1-23. s.); *Sledy vlijanija islamskoj kul'tury na tureckie plemena Altajsko-Sajanskogo rajona*

(Kul'tura i pis'mennost' Vostoka 2, 1928, 142-145); *Ženskie slova u altajskix turkov* (Jazyk i literatura 3, 1929, 221-231); *Očerki po istorii turkmenskoj literatury* (*Turkmenija* adlı kitapta, 1929, 123-167); *Persidskij turkolog XVIII veka Mirza Mexdi-xan* (İzv. o-va obsledovanija i izučenija Azerbajdžana 5, 1928, 3-15); *Les langues turques* (Encyclopédie de l'Islam IV, 1931, 956-963); *İranskij êpos v literaturax tjurkskix narodov Srednej Azii* (*Ferdovsi. 934-1934,* 1934, 161-175); *Novye tjurkskie runy iz Mongolii* (İAN 8, 1934, 631-634; 7, 1935, 657-659); *Ne "idol", a "plemja"* (Sovetskaja êtnografija 6, 1935, 44-46); *Bogatyj i bednyj v tjurkskix jazykax* (İAN 4, 1936, 21-66).

Le monument turc d'Ikhe-khuchotu en Mongolie centrale. II. Essai de déchiffrement de l'épitaphe (RO IV, 1926 [1928], 92-107) adlı yazısında İhe-hüşötü yazıtını Władysław Kotwicz ile birlikte değerlendirmiştir.

Samoyloviç birçok öğrenci de yetiştirmiştir. A. K. Borovkov, A. N. Konoñov, L. P. Potapov, U. Tursunov, V. D. Arakin, S. S. Djikiya, K. Jubanov, S. K. Kenesbaev, M. S. Mihaylov, A. D. Noviçev, T. G. Baişev, N. P Dırenkova, A. Satıbalov, S. M. Abramzon, A. S. Tveritinova gibi.

Th. Menzel, "Über die Werke des russischen Turkologen A. Samojlovič" (ArOr I, 1929, 209-234) başlıklı yazısında Samoyloviç'in yazı ve yayınlarını gözden geçirmiştir. Son olarak, F. D. Aşnin, "Spisok trudov A. N. Samoyloviča" (Tjurkologičeskij sbornik 1974. 263 - 288. s.) başlıklı yazısında Samoyloviç'in bütün yazı ve yayınlarını toplamıştır. Yazının sonunda (288 - 292. s.) Samoyloviç'in yaşamına ve bilimsel çalışmalarına ilişkin yazılar da verilmiştir.

F. D. Aşnin: Aleksandr Nikolaevič Samoylovič (1880 - 1938). NAA 2, 1963, 243-263; F. D. Aşnin Aleksandr Nikolaeviç Samoyloviç (1880-1938). Tjurkologičeskij sbornik 1974. Moskva 1978. 8 27; S. D. Miliband: BBSSV 493-494. s.; A. N. Kononov: BBSOT² 209-211. s.

SBOEV, Vasiliy Afanas'eviç (15.3.1810-8.6.1855), Rus dil bilgini. Kazan ve Petersburg'da okumuştur. 1833'te Kazan'da öğretmen olarak çalışmaya başlamış, daha sonra Simbirsk'te öğretmenlik yapmıştır. V K. Magnitskiy'e göre, Sboev daha Kazan'da okurken Tatarca yanında Çuvaşça da öğrenmiş bulunuyordu.

Sboev, Türklük bilimi tarihinde *Zametki o čuvašax* (Kazanskie Gubernskie Vedomosti 1848, 1849, 1850) adlı çalışmasıyla tanınmıştır.

Yazar, çalışmasının 13. bölümünde, Çuvaş dili üzerinde yapılan eski çalışmaları gözden geçirdikten sonra Çuvaş ve Tatar dilleri arasındaki yakınlığa da değinmiştir. Ona göre, bu diller arasında yalnız sözlük alanında değil, gramer alanında da birçok benzerlik göze çarpar. Sboev, Çuvaşça ile Tatarca arasında birtakım ses karşılıkları üzerinde de durmuştur.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 212 - 213. s.

SCHIEFNER, Franz Anton (Reval 1817-Petersburg 4.11.1879), Estonyalı dil bilgini. Reval katedrali okulu (Ritter- und Domschule)'nu bitirdikten sonra (1836) Petersburg Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde okumuştur. 1840'ta fakülteyi bitirmişse de, hukuk alanında çalışmaktan vazgeçmiş ve dil bilimiyle uğraşmaya karar vermiştir. Bunun üzerine 1840'ta Berlin Üniversitesinde doğu dilleri (özellikle Sanskrit) üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1842'de Berlin Üniversitesindeki çalışmalarını sona erdiren Schiefner, 1843'te Petersburg'da Yunanca ve Latince öğretmenliğine atanmıştır.

Schiefner, Berlin'den döndükten sonra Tibet diliyle de uğraşmıştır. Bu alandaki bilgi ve yetkisini göz önüne alan Rus Bilimler Akademisi onu Tibet dili asistanlığına getirmiştir. 1856-1878 yılları arasında etnografya müzesinde müdür olarak görev yapmıştır. 1863'te Bilimler Akademisi kitaplığında ikinci şube müdürlüğüne getirilmiş ve yaşamının sonuna değin bu görevde kalmıştır.

Schiefner, Kafkas, Türk, Moğol, Fin, Tibet dilleri üzerine yazılar yazdığı gibi, Paleoasya dilleriyle de uğraşmıştır. Ancak, Türkoloji tarihinde daha çok arkadaşı M. A. Castrén'in Kuzey Rusya'da ve Sibirya'da yaptığı gezilerin raporlarını Almancaya çevirip yayımlamakla ün kazanmıştır. Rus Bilimler Akademisinin aldığı bir karar üzerine Schiefner, Castrén'in çalışmalarını *Nordische Reisen und Forschungen* adlı bir dizide toplamıştır (St. Petersburg 1853-1858, 12 cilt). Castrén'in Koybal ve Karagas grameri (*Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den tatarischen Mundarten des minussinischen Kreises.* St. Petersburg 1857) bu dizide (Bd. XI) çıkmıştır. Türk dilinin Koybal ve Karagas diyalektleri üzerine yazılan ilk ve biricik gramer budur. Son olarak, Schiefner Minusinsk Tatarlarının destanları üzerine bir eser (*Heldensagen der minussinischen Tataren rhytmisch bearbeitet von A. Schiefner.* St. Petersburg 1859, XLVII, 432

s.) de yazmıştır.

József Budenz: *Emlékbeszéd Schiefner Antal fölött.* Budapest 1880; A. N. Kononov: BBSOT² 257-258. s.

SCHMIDT, Gustav Friedrich (1877-1945), Alman kökenli Kafkas dilleri uzmanı. 1901'de Finlandiya'da yerleşmiş ve Helsinki Üniversitesinde Alman dili okutmanı olarak görev almıştır. 1912'de Kafkasya'da bir gezi yaptıktan sonra Helsinki'de yaşayan Kafkasyalılarla ilişki kurarak Kafkas dilleriyle uğraşmaya başlamıştır.

Schmidt, 1925'ten başlayarak bu yolda birçok yazı yazmıştır: Zur Konjugationssystem des Abchasischen (StO I, 1925, 243-252. s.); Zur Frage der ossetisch-ungarischen Lehnwörter (FUF XVIII,1927, Anzeiger 84-113. s.); Über verbale Stammbildung in der sog. tschetschenischen Gruppe der kaukasischen Sprachen (MSFOu LVIII, 1928, 389-416. s.); Zur Erforschung der ossetischungarischen Lehnbeziehungen (FUF XIX, 1928, Anzeiger 13-35. s.); Lautgeschichtlische Fragen der tschetschenischen Gruppe der kaukasischen Sprachen (StO XIII, 1947, 7); Abchasische Lehnwortstudien (StO XIV, 4, 1950, 27 s.).

Schmidt, bilimsel çalışmalarında Kafkas dilleriyle Kuzey Kafkasya'da konuşulan Türk diyalektleri arasındaki ilişkiler üzerinde de durmuştur: Über die ossetischen Lehnwörter im Karatschajischen (Annales Academiae scientiarum Fennicae B: XXVII 43, 1932, 364-395. s.); Über die kaukasischen Lehnwörter im Karatschajischen (MSFOu LXVII, 1933, 465-471. s.).

Osetçe sözlüğünün yazması Helsinki Üniversitesi Kitaplığında saklanmaktadır.

SCHMIDT (SMIDS, SMITS), Peter (Péteris) (Pekši-Hof, Rauma 25.12.1869-Riga 6.6.1938), Letonyalı dil bilgini ve folklorist. 1891-1892 yılları arasında Moskova'da Rusça öğrenmiş, 1892-1896 yıllarında St. Petersburg'da Doğu Asya dilleri üzerinde çalışmıştır. 1895'te *Sud'ba Minskoj dinastii na juge Kitaja* adlı çalışmasını yazmıştır (A. Bel'çenko ile birlikte). 1896'da A.V Rudakov ile birlikte bilgi ve görgüsünü artırmak üzere Pekin'e gönderilmişrir. 1896-1899 yıllarını Çin'de, daha çok Pekin'de geçirmiştir. 1899'da Vladivostok'ta yeni kurulan Doğu Enstitüsünde Sinolog olarak öğretim çalışmalarına başlayan Schmidt, 1902'de *Opyt mandarinskoj grammatiki* (Vladivostok 1902. VIII, 208, 94 s.) başlıklı

çalışmasını baskıya vermiştir. Bu çalışmanın 2. baskısı 1915'te çıkmıştır (Vladivostok 1915. XIV, 486, 88 s.). 1919-1920 yıllarında Vladivostok'ta Uzak Doğu Devlet Üniversitesinde dekanlık yaptıktan sonra, 1.4.1920'de Riga Let Üniversitesi profesörlüğüne atanmıştır. 1923-1924 ve 1924-1925 yılları arasında Let Üniversitesi Felsefe-Filoloji Fakültesinde dekan olarak görev yapmıştır. 1927'de Uppsala Üniversitesi Schmidt'e Dr. Phil. h. c. sanını vermiştir.

Schmidt daha çok Sinoloji alanında çalışmışsa da, Mancu-Tunguz alanında da değerli çalışmalar yapmıştır. 1898'de Pekin'de "Der Lautwandel im Mandschu und Mongolischen" (Journal of the Peking Oriental Society 4, 1898, 29-78. s.) başlıklı yazısını yayımlamıştır. Bu yazıda Mancuca, Moğolca ve Çince arasındaki ilişkileri gözden geçirmiştir. "K istorii kitajskogo razgovornago jazyka" (Vladivostok 1917) başlıklı yazısında da Çince ile Mancuca arasındaki bağlar üzerinde durmuştur. Mancurya'da yaptığı gezilerde derlediği veya derlemesini sağladığı Negidal, Olça, Oroç ve Samagir dillerine ilişkin sözleri yayımlamış (The language of the Negidalı. Latvijas Augstskolas raksti 5, 1923, 3-38. s., The languages of the Olchas. Latvijas Universitates raks, 8, 1923, 229-288. s.; The language of the Oroches. Latvijas Universitates raksti 19, 1928, 17-62. s.; The language of the Samagirs. Latvijas Universitates raksti 19, 1928, 219-249. s.), daha sonra Chinesische Elemente im Mandschu (AM 7, 1932, 573-628, 8, 1933, 233-276, 353-436. s.) başlıklı yazısını baskıya vermiştir. Bu çalışma onun sözlük alanında yapmış olduğu en büyük yayındır. "Altaische Zahlwörter" (MSFOu LXII, 1933, 365-368. s.) başlıklı yazısında "Altayca" sayı adlarına ilişkin ilginç gözlemler göze çarpar.

Hartmut Walravens: Peter Schmidt, Ostasienwissenschaftler, Linguist und Folklorist. Eine vorläufige Biographie. *Florilegia Manjurica in Memoriam Walter Fuchs*. Herausgegeben von Michael Weiers und Giovanni Stary. Wiesbaden 1982, 106-185. s.

SĘKOWSKI, Józef Julian (19.3.1800-Petersburg 4.3.1858), Polonyalı doğu bilimci. 1819'da Wilna (Vilnius) Üniversitesini bitirmiş ve Yakın Doğu ülkelerinde bir geziye çıkmıştır. Bu gezide Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisini artırmak, Polonya tarihi bakımdan değerlendirilebilecek belgeler toplamak, Türk edebiyatı ve Türk bilimi üzerine bilgi almak gibi amaçları göz önünde tutmuştur.

Sękowski 1820'de İstanbul'da Rus elçiliğinde tercümanlık görevine atanmış, 1821'de Suriye, Mısır ve Nübye'de bir gezi yapmıştır. 1822'de Vilnius Üniversitesinde doğu dilleri profesörlüğüne davet edilmişse de, bu öneriyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Petersburg Üniversitesinde doğu dilleri profesörlüğüne getirilmiştir. Üniversitede Arapça ve Türkçe öğretmiştir.

Başlangıçta öğretim çalışmalarına ağırlık veren Sękowski, sonradan daha çok gazete ve dergilerde çalışmaya başlamış ve derslerini ihmal etmiştir. Bununla birlikte, 1847'de emekliye ayrılıncaya kadar üniversitedeki görevinde kalmıştır. 1828'de Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

Sękowski, üniversitede öğrencilerine sağlam ve derin bilgiler veren seçkin bir öğretim üyesi olarak tanınmıştır. O çağdaki çalışma arkadaşlarından farklı olarak, öğrencilerine açık ve kaynaklara dayanan bilgiler vermeye çalışıyordu. W. Barthold'ün inancına göre, Rusya'da doğu bilimlerini Sękowski (ve A. Kâzım Beğ) kurmuştur.

Sękowski, Rusya Türkoloji tarihinde St. Petersburg Üniversitesinde ilk Türk dili profesörü olarak ün yapmıştır. Yetiştirdiği öğrenciler arasında P S. Savel'ev, V V. Grigor'ev gibi tanınmış bilginler vardır.

Supplément à l'Histoire Générale des Huns, des Turcs et des Mogols (1824) adlı eseri bu güne değin değerini yitirmemiştir.

Szkice z dziejów polskiej orientalistyki. Warszawa 1957; A. N. Kononov: BBSOT[2] 214-217. s.

SJÖGREN, Johann Andreas (Stikkala, Finlandiya 15.4.1794-Petersburg 6.1.1855), Fin kökenli dilci ve etnograf. 1813-1819 yılları arasında Abo (Turku) Üniversitesinde klasik filoloji ve doğu dilleri alanında öğrenim görmüştür. 1820'de Petersburg'a gelen Sjögren, Rus dili ve Rusya tarihiyle uğraşmaya başlamıştır. 1824-1829 yıllarında Avrupa Rusyasının kuzey bölümünde konuşulan Fin-Ugor dilleri üzerinde çalışmıştır. 1835-1837 yıllarında Kafkasya'da bir gezi yapmış, Kafkas uluslarının dilleri ve etnografyaları üzerinde durmuştur. Bu gezisinde Türk diyalektlerine ilişkin örnekler de toplamıştır. Bu örnekler Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisinin Leningrad (Petersburg) kolunda saklanmaktadır.

Sjögren, akademinin verdiği göreve uyarak M. Castrén'in Sibirya'da yapacağı araştırma gezisi için bir rapor (Instruction générale donnée à M.

Castrén, voyageur chargé par l'Académie de l'exploration de la Sibérie Septentrionale et Centrale sous le rapport de l'etnographie et de la linguistique) yazmıştır.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 256-257. s.

SPASSKİY, Grioriy İvanoviç (Egor'evsk 1783 veya 1784-Moskva 29.4.1864), Rus gezgini ve arkeologu. 1799 yılında okumak üzere Moskva'ya gitmişse de, üniversiteye girememiştir. Ertesi yıl Petersburg'a giderek bir yüksek okulda okumaya başlamıştır. 1803'te maden mühendisi olarak Sibirya'ya gitmiş, türlü görevlerde çalışarak Sibirya'da on iki yıl geçirmiştir. Bu süre içinde bütün Sibirya'yı karış karış gezen Spasskiy, resmî görevi yanında arkeolojik ve tarihî araştırmalar da yapmıştır.

Spasskiy Türklük bilimi tarihinde *Drevnosti Sibiri* (Sibirskiy Vestnik 1818, 1. bölüm 67-85; 2. bölüm 147-177; 7. bölüm 1-28) adlı çalışmanın yazarı olarak ün almıştır. Kont N. P. Rumyantsev'in dileği üzerine bu çalışmasının bir özetini de yapmıştır. Rumyantsev'in emri üzerine Ph. Krug bu özeti Latinceye çevirmiştir (*Inscriptiones Sibiricae: de antiquis quibusdam sculpturis et inscriptionibus in Sibiria repertis.* Scripsit Gregorius Spassky, Petropoli 1822).

Spasskiy, bu çalışmasında Sibirya'nın birçok yerinde birtakım yazıtlara rastlandığını bildirmiştir. Yazar, çalışmasının sonunda bilinen rünik yazıtların çizimini de vermiştir. Onun sözünü ettiği bu yazıtlar bilim çevrelerinde Türk rünik yazıtları olarak büyük ün yapacaktır.

Rünik yazıtlarla ilgili olarak XVII. yüzyıl sonunda dağınık birtakım bilgiler verilmiştir (N. Wietsen, S. Remezov). Bu yazıtların ilk örneklerini Ph. J. von Strahlenberg yayımlamıştır (*Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia.* Stockholm 1730). Sibirya'da araştırma gezileri yapmış olan D. Messerschmidt de bu yazıtlardan söz etmiştir. 1793'te P S. Pallas da birkaç yazıt yayımlamıştır.

Spasskiy'nin *Drevnosti Sibiri* adlı çalışmasının Latince çevirisi, bilim çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Tanınmış Fransız bilgini Abel Rémusat, bu çalışma üzerine büyük bir yazı yazmıştır *(Inscriptiones Sibiricae).* Spasskiy bu yazının Rusça çevirisini Aziatskij Vestnik adlı yeni dergisinde birtakım notlarla birlikte yayımlamıştır (1825, Nisan, 283-303. s.).

Spasskiy, Koybal ve Motor diyalektlerinin sözlüklerini de yazmıştır. Bu gün daha çok tarihî bir değer taşıyan bu küçük sözlükleri L. P

Potapov (*Proisxoždenie i formirovanie xakasskoj narodnosti.* Abakan 1957. 279-305. s.) yayımlamıştır. Potapov, *Zum Problem der Herkunft und Ethnogenese der Koibalen und Motoren* (JSFOu LIX: 1, 1959) adlı çalışmasında da bu sözlükleri vermiştir.

1835'te Kırım'da görev yapan Spasskiy, resmî işleri yanında Karadeniz çevresinin tarihi ve arkeolojisi ile de uğraşmıştır.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 220-221. s.

STRAHLENBERG (STRALENBERG), Philipp Johann von (Stralsund, Pomeranya 1676 - Fröllinge, Halland 2.9.1747), İsveçli subay ve araştırmacı. Baltık Denizi kıyısında, Pomeranya'da Philip Johan Tabbert olarak doğmuş, 1707 yılında soyluluk kazandıktan sonra Stralenberg soy adını almıştır. Daha sonra Stralenberg adını Strahlenberg'e çevirmiştir. (Pomeranya Otuz Yıl Savaşlarından sonra 1648'de İsveç'e geçmiştir.)

Strahlenberg öğrenimini bitirdikten sonra askerlik mesleğini seçmiş, türlü basamaklardan geçerek İsveç'in genç kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl) ile dostlük kurmuştur. İsveç ordusunun 1709'da Poltava savaşında ağır bir yenilgiye uğraması üzerine tutsak düşen yaklaşık 1000 İsveçli subay ve asker arasında Tabbert (Stralenberg) de vardı. İsveçli tutsaklar Batı Sibirya'ya sürülmüş ve 1711'de Tobolsk'a varmışlardı.

İsveçli tutsakların Tobolsk'ta çeşitli işlerde çalışmalarına müsaade edilmişti. On yıldan çok süren sürgün yıllarında çoğu okumuş ve kültürlü olan bu kişiler, Sibirya'yı türlü yönlerden araştırmaya girişmişlerdir. Strahlenberg de Tobolsk'ta, Rusya ve Sibirya'da yaşayan toplulukların yaşamını ve özellikle dillerini öğrenmek üzere çalışmalara başlamıştır. Strahlenberg, Sibirya'da Alman doğa bilgini D. G. Messerschmidt ile birlikte çalışma olanağı bulmuştur. Messerschmidt ile kurduğu ilişki bilimsel çalışmalarında ona büyük bir güç vermiştir. Yerli dillere ilişkin verilerin toplanmasında Strahlenberg'in Messerschmidt'e yardım ettiğini biliyoruz.

Strahlenberg Tobolsk'ta büyük bir Sibirya ve Orta Asya haritası yapmıştır. Ancak bu haritanın yayımlanmasında birtakım güçlüklerle karşılaştığı anlaşılıyor. Onun bu konuda bir çıkar yol bulmak üzere birçok çabayı göze aldığını görüyoruz. Örneğin 30 Mart 1728'de Stockholm'de Türk özel elçisi Mustafa Ağa'yı ziyaret etmiştir. (Mustafa Ağa 1728-1729 yıllarında Stockholm'de sultanı temsil etmiştir.) Bu ziyarete İsveç kralı XII. Karl ile Osmanlı İmparatorluğunda kalmış olan kardeşi Peter Sigfrid de katılmıştır. Strahlenberg'in Mustafa Ağa ile görüşmesi, haritanın

yayımlanması konusunda bir sonuç vermiş midir, bilmiyoruz. Sık sık birtakım tersliklere uğrayan ve çalınan bu harita, sonunda Strahlenberg'in 1730'da yayımladığı eserde çıkmıştır (*Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia.* Stockholm 1730). Harita, Strahlenberg'in eserine ek olarak düşünülmüşse de, ayrı olarak da satılmıştır.

Strahlenberg 1726'da *Vorbericht eines zum Druck verfertigten Werkes von der Grossen Tatarey und dem Königreiche Siberien...* başlıklı bir çalışma da yayımlamıştır (Stockholm 1726. 48 s.).

Uzun süren savaştan sonra malî yönden yoksul düşen İsveç devleti için Strahlenberg'in kitabını basmak kolay değildi. Strahlenberg'in özel para toplama kampanyası da verimsiz kalmıştı. Bu açıdan onun anıtsal eseri ancak 1730'da çıkabilmişti. Kısa bir süre içinde İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Rusça gibi dillere çevrilen eser, yabancı çevrelerde de büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.

Rusya tarihi, yaşam koşulları, durumu, kültürü ve sınırları içinde yaşayan halklar ve dilleri üzerine verilen bilgiler, uluslararası pazarlarda büyük sürüm sağlayan bilgilerdi.

Bu kitap, sağlam bir gözlem yeteneğine sahip olduğu anlaşılan Strahlenberg'in verdiği bilgiler ve seslendirdiği gözlemlerle doludur. Strahlenberg'e borçlu olduğumuz bilgi ve gözlemlerin değeri bu güne değin azalmamıştır. Bu bakımdan 1975'te eserin yeni baskısı da yapılmıştır (Studia Uralo-Altaica VIII. Szeged 1975).

Yazar, kitabının içeriğini uzun analitik başlığında özetlemiştir. 1738'de çıkan İngilizce çeviride de bu başlık olduğu gibi kalmıştır: An Historico-Geographical DESCRIPTION of the North and Eastern Parts of EUROPE and ASIA; but more paticularly of Russia, Siberia, and Great Tartary; Both in their Ancient and Modern state: together with An entire New Polyglot-Table of the Dialects of 32 Tartarian Nations: and a Vocabulary of the Kalmuck-Mungalian Tongue. As also, a large and Accurate Map of those Countries; and Variety of Cuts, representing Asiatick-Scythian Antiquities.

Ön sözün uzun bölümleri türlü dil ve diyalektlerden alınma eski ve yeni sözlere ilişkin güvenilmez yaklaştırma ve karşılaştırmalarla doludur. Örneğin klasik tarih ve mitolojiden alınma sözler, "Altay dilleri"nde kullanılan boy adları, sözler ve deyişlerle birleştirilmiştir.

136 sayfa tutan bu uzun ön sözden sonra, "Vocabularium calmuckomungalicum" başlıklı bir sözlük verilmiştir (137-156. s.). Bu

sözlükte yaklaşık 1500 Kalmıkça söz toplanmıştır. Strahlenberg'in Kalmıkça verileri John R. Krueger'in *The Kalmyk-Mongolian Vocabulary in Stralenberg's Geography of 1730* (Asiatica Suecana 1. Early 18th Century Documents and Studies vol. 1. Stockholm 1975. The Royal Academy of Letters History and Antiquities) adlı eserinde değerlendirilmiştir. Başka gezginlerin eserlerinde de buna benzer birtakım küçük sözlükler göze çarpar. Bu sözlükler de Gerhard Doerfer'in *Ältere westeuropäische Quellen zur kalmückischen Sprachgeschichte* (Witsen 1692 bis Zwick 1827) (Asiatische Forschungen 18. Wiesbaden 1965. 25+228 s.) adlı eserinde toplanmıştır.

Strahlenberg'in eseri 13 bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerin başlıkları, içeriklerine ilişkin açık bir fikir verebilir. Bu bölümlerde Rusya tarihinden başlayarak dinî yaşam, kilise düzeni, vergi sorunları vb. gibi konulara yer verilmiştir.

Bütün bu bölümler arasında 13. bölüm özel bir yer tutar. Küçük bir ansiklopediye benzeyen bu bölümde eski Türklerden kalma mezar taşlarından ve yazıtlardan da söz edilmektedir. Yazarın verdiği çizim ve gravürler bu bölümün değerini bir kat daha artırmaktadır. Bu taşlar Türklük biliminde daha sonra Yenisey yazıtları olarak özel bir yer ve değer kazanacaktır. Başka bir deyişle, Yenisey yazıtlarına ilişkin ilk bilgileri Strahlenberg'e borçluyuz.

Strahlenberg, Kuzey Avrupa ve Sibirya'da konuşulan dilleri altı sınıf (classis) içinde toplamıştır. Yazar bu dillere *boreoorientalis* veya çağdaş terminolojiye göre Tatar dilleri adını vermektedir:

"So ist zu wissen, dass sich in obbemeldtem Nord- und Ostlichen Theil Europae und Asiae Sechs Classes von Haupt - Völckern finden, die in Europa doch alle zusammen gefasset, unter dem Nahmen Tatar passiren."

Strahlenberg, Hun veya Yukarı Macar ve Fin dillerini I. sınıfta toplamıştır: "Auf dem Europäischen Boden sind die *Morduiner, Scheremissen, Permecken,* auch *Wotyacken.* Und in Asia die dahin gehörigen *Wogulitzen, Ostiaken,* und Barabintzischen Völcker, so mit denen *Finnen, Lappen, Esthen, Ungarischen Secklern,* und wenigen übergebliebenen *Liewen* oder *Lifen* in Curland, alle mit einander anfänglich ein Volck ausgemacht und vor Alters zu denen so genannten Hunnen oder Unnen, welche doch keine Tatarn sind, gehöret haben."

Harmonia linguarum başlıklı karşılaştırmalı tabloda bu yolda yeni

bilgiler de vermiştir: "Diese Völcker gehören alle sämtlich in der *Ober-Ungarisch-* und *Finnischen* Nation, welche mit einander einerley Dialect haben; Wesfalls die ersten beyde auch angeführt sind, damit man die übrigen Sechs folgenden, so im Russischen Reiche, Theils in Europa, theils in Asia wohnen, darmit vergleichen kan, in der Antiquität sind die *Hunni* oder *Unni,* dererselben Vor-Väter gewesen."

Strahlenberg, Macar ve Finlerin Rusya topraklarında yaşayan dildaşlarını da sıralamaştır:

1. "*Wogluwitzi.* Nennen sich selbst *Mantschi,* wohnen in der Provintz *Ugoria* in Siberien."

2. "*Morduini.* Nennen sich selbst *Mordua,* wohnen in Nyschnigorodischen Gouvernement."

3. "*Szeremissi.* Nennen sich selbst *More*, wohnen in Casanischen Gouvernement."

4. "*Permecki.* Nennen sich selbst *Comi* oder *Sudacki*, wohnen in Gross-Permia."

5. "*Wotiaki.* Nennen sich selbst *Ari*, wohnen im Fürstenthum Wiatka."

6. "*Ostiaki.* Nennen sich selbst *Chonti*, wohnen am Irtisch-Strohm in Siberien."

II. veya Türk-Tatar dilleri sınıfında aşağıdaki dillerin adları sıralanmıştır: "Siberisch-Mahumedische *Tatarn* bey denen Städten Tobolski, Tumen und Tara. *Jakuti*; wohnen am Lena-Strohm in Siberien, nicht weit vom Eiss-Meer, sind pure Heyden. *Czuwaschi*; wohnen im Casanischen Gouvernement, sind pure Heyden. Mit diesen dreyen Völckern haben die *Türcken, Crim-Usbeck-Baschkirr-Kirgis-* und *Turckomannische Tatern,* fast einerley Dialect."

III. veya Samoyed dil sınıfında 6 dilin adını saymıştır:

1. "*Samojedi* wohnen zwischen Archangel und Pitziora, sind lauter Heyden."

2. "*Ostiaki*; wohnen in Siberien am Obi-Strohm und bey der Stadt Narim."

3. "*Ostiaki*; wohnen am Czulim-Strom und bey der Stadt Tomskoi."

4. "*Samojedi - tawgi*; wohnen am Eiss-Meer, zwischen dem Jenisei- und Lena Strohm."

5. *Samojedi manzela*; wohnen von der Stadt Torochanski am Jenisei-Strohm an bis zum Eiss-Meer."

6. "*Kanskoi* nennen sich selbst *Khotowci*, wohnen am Kann-Strohm in Siberíen."

Strahlenberg, IV sınıfta Moğol-Mancu dillerini, V sınıfta Tunguz dillerini, VI. sınıfta ise Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yaşayan ulusların dillerini toplamıştır. Bu sonuncuların ayrı diller konuştuklarını bildirmişse de, Kırım Tatarcasını kullandıkları göz önünde tutulursa bir sınıfta birleştirilebileceklerini dile getirmiştir.

Strahlenberg, bu dil sınıfları arasındaki bağları ortaya koymak üzere kitabının sonunda karşılaştırmalı bir çizelge vermiştir:

"Gentium boreò-orientalium vulgo tatarorum HARMONIA LINGUARUM, oder Specimen einiger Zahlen und Wörter derer in dem Nord-Ostlichen Theil von Europa und Asia wohnenden Tatar- und Hunno-Scythischen Abstämmlings-Völcker; Aus welchen nebst andern historischen Umständen zu ersehen sein wird, wie solche vor Zeiten entweder unter sich oder mit andern Westlichen Völckern combinirt gewesen"

II. sınıfta Tatar, Yakut ve Çuvaş gibi Türk diyalektleri toplanmış, bu diyalektlerden alınma sayı ve sözler karşılaştırılmıştır.

Tatarca, Yakutça ve Çuvaşçada kullanılan sayı adlarını gözden geçirelim:

Eins	Birr	Byrr	Parr	
Zwey		Ieke	Icki	Yeki
Drey	ütsch	Utsch	Uitsi	
Vier	Dort	Türd	Twata	
Fünff	Besch	Bies	Belich	
Sechs	Alte	Alta	Olta	
Sieben		Jaddi	Tziette	Sithy
Acht	Sekis	Agis	Ssylem	
Neun	Dokos	Togus	Bokur	
Zehen		Onn	Unn	Wonn

Strahlenberg'in Yakutça ve Çavaşçaya Türk diyalektleri arasında yer vermesi, onun gözlem yeteneğine açık bir tanıktır. Yakutça ve Çuvaşçanın Türk diyalektleri arasındaki yeri Türklük biliminde uzun süre tartışılmıştır. Otto Böhtlingk, *Über die Sprache der Jakuten* (St. Petersburg 1851) adlı eserinde Yakutçanın Türk diyalektleri arasındaki yerini açık olarak ortaya koymuştu. Ne var ki daha sonraki yıllarda W. Radloff gibi bir Türkologun bile bu konuda açık bir inanca varamaması ve Türk diyalektleri

sözlüğünde Yakutça ve Çuvaşçaya yer vermemesi düşündürücüdür.

Strahlenberg'in Tatarca, Yakutça ve Çuvaşça verileri sağlamdır. *Bir, iki, üç* gibi sayılar arasındaki bağ açıktır. Ancak *dört* ve *beş* sayılarının Çuvaşça karşılıkları (*Twata* ve *Belich*) ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır. Çağdaş Çuvaşçada *dört* olarak *tăvattă*, *tăvată* biçimi kullanılmaktadır. Bu biçimin *dört* (veya *tört, türt*)'le birleştirilmesi kolay değildir. Özellikle *beş* ile Çuvaşçada kullanılan *pilĕk (~pillĕk)* biçimi arasındaki bağ da ilk bakışta kolay kolay anlaşılamaz. Strahlenberg'in verdiği *Belich* biçimi altında Çuvaşça *pilĕk*'in saklandığı açıktır. Türkçe *sekiz*'in Yakutça karşılığını çağdaş *ağıs* biçimi doğrulamaktadır. (Yakutçada baştaki *s*-'lerin düştüğünü biliyoruz.) Ancak Türkçe *sekiz*'in çağdaş Çuvaşça karşılığı *sakăr (~sakkăr)*'dır. Bu bakımdan Strahlenberg'in verdiği *Ssylem* biçiminin yanlış olduğu ortaya çıkıyor. Bunun gibi, Türkçe *dokuz (< tokuz)*'un Çuvaşça *Bokuz* karşılığı da yanlıştır. Çağdaş Çuvaşçada *dokuz*'a *tăxăr (~tăxxăr)* adı verilmektedir. (Çuvaşçada sondaki -*z*'ler -*r*'ye dönüşmektedir.) Buna göre, Çuvaşça *tăxăr*, *Bochur*'un sonundaki -*r*'yi doğrulamaktadır. Buna karşılık *Bochur*'un başındaki *B*'nin *D* diye düzeltilmesi gerektiği anlaşılıyor.

Sayı adlarından sonra Strahlenberg, *tanrı, gök, ana, kardeş, kadın, su, yer, dağ, güneş, ay, at, köpek, burun, baş, göl, gece, kaya, deniz, gümüş, altın, kurt, ok, kızıl, yeşil, kara, kız, kişi, ayak* gibi birçok kavramın Tatarca, Yakutça ve Çuvaşça karşılıklarını saymıştır.

Gunnar Jarring: Strahlenberg in Schwedischer Literatur und Wissenschaft. Eine bio-bibliographische Übersicht. UAJb 48, 1976, 121-124. s.; Eurasia nostratica. Festschrift für Karl Heinrich Menges. II, Wiesbaden 1977, 121-123. s.; Gunnar Jarring: Das Schicksal der zentralasiatischen wissenschaftlichen Erbschaft von Philipp Johann Strahlenberg. CAJ 21, 1977, 244-228. s.

ŞĂINEANU, Lazăr (Ploeşti 1859-Paris 1934), Rumen dil bilgini. 1901'de Fransa'da yerleşmiş, École des hautes études'de öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır.

Şăineanu Rumen dili üzerine yazmış olduğu eserlerle tanınmıştır. Bundan başka, Türk dili, Türk tarihi ve Türk kültürü bakımından büyük bir değer taşıyan bir eser de vermiştir. *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române* (I-II, Bucureşti 1900) adı altında çıkan bu eser, Türk

dilinden Rumen diline geçen alıntıları kapsayan sağlam bir çalışmadır. Şăineanu'dan önce Theophil Loebel de bu konuda bir eser yayımlamıştır (*Elemente turceşti, arabeşti şi persane în limba Română.* İstanbul 1894. 24+104 s.). Loebel, Şăineanu'nun eserine ilişkin katkı ve gözlemlerini de yayımlamıştır (Contribuţioni i observaţiuni relative la opera "Influenţa orientală" de L. Şăineanu. Analele 30, 1909, 225-264).

Son yıllarda Heinz F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen* (Berlin 1960) adlı eserinde Rumencede kullanılan Türkçe alıntıları tekrar gözden geçirmişse de, Şăineanu'nun çalışması bu yolda çıkan ilk eser olarak değerini yitirmemiştir.

ŞAPŞAL (veya **SZAPSZAL**), ¿ **Süreyya** (**Hadżу Seraja**) (Bahçesaray, Kırım 8.5.1873-Vilnius 18.11.1961), Karay (Karaim) kökenli Türkolog. Bahçesaray Karay okulunda okumaya başlamış, Petersburg Sanat Okulunu bitirmiştir (1884). Daha sonra Petersburg lisesinde okumuştur. 1894'te liseyi bitirmiş, Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine yazılmış, V D. Smirnov'un yönetimi altında Türk dili ve edebiyatı, Arap ve Fars dilleri derslerini takip etmiştir. Şapşal fakültede P M. Melioranskiy'nin yanında çalışmıştır. 1899'da üniversiteyi bitiren Şapşal, Dış İşleri Bakanlığı Asya Departmanında tercüman olarak göreve başlamışsa da, 1901'de Azerî ve Fars dilleri üzerinde çalışmak üzere İran'a gönderilmiştir. İran hükûmetinin önerisi üzerine Tebriz'de Lukmaniye okulunda Rusça öğretmenliği yapmıştır. Tebriz'de veliaht Muhammed Ali'ye ders veren Şapşal, onun tahta geçmesi üzerine Tahran'a gitmiştir. 1908'de Petersburg'a dönen Şapşal, 9.9.1909'da Doğu Dilleri Fakültesinde Türk dili okutmanlığı görevine başlamıştır. Onun öğrencileri arasında S. E. Malov, A. N. Samoyloviç gibi seçkin Türkologlar da vardı. Bu görevinin yanında Dış İşleri Bakanlığında tercümanlık ve Dış İşleri Bakanlığı Asya Departmanında Azerî öğretmenliği de yapmıştır. Bu sırada birtakım Rus bilim kurum ve kuruluşlarında üye olarak yer almıştır. 1915'te Karay hahamlığına seçilmiştir. Böylelikle dünya Karaylarını hükmü altına almıştır. 1919 yılının mart ayında Kırım'dan Kafkasya'ya, oradan da Türkiye'ye (İstanbul'a) kaçmak durumunda kalmıştır. İstanbul'da bir bankada mütercim olarak çalışmaya başlayan Şapşal, bilimsel çalışmalarını da sürdürmüştür. "Kırım Karay Türkleri" başlıklı yazısı 1928'de çıkmıştır. (Türk Yılı 575-615). Bu yazıda Kırımlı Şapşaloğlu Süreyya adını kullanmıştır.)

1928'de Şapşal o zaman Polonya'ya bağlı olan Wilno (Vilnius) şehrine giderek hem hahamlık, hem de öğretmenlik yapmıştır. 1928'de Polonya Doğu Bilimcileri Derneği üyeliğine seçilmiş, 1935'te de başkan yardımcılığına getirilmiştir.

Şapşal 1929'dan başlayarak Polonya Bilimler Akademisinin çalışmalarına da katılmıştır. 1930'da Lwów Üniversitesi Şapşal'a doğu dilleri doktoru sanını vermiş, 1939'da da Wilno Üniversitesi onu doğu dilleri profesörlüğüne seçmiştir.

1940'ta Şapşal, hahamlık görevinden ayrılarak Wilno'da Karayların tarihi üzerinde çalışmaya başlamış, onların maddî kültür kalıntılarını ve yazmalarını toplamıştır.

Şapşal, Türk diyalektlerinin karşılaştırmalı araştırılması ve özellikle Karay Türkçesi üzerinde çalışmıştır. Bunlardan başka, Karay mezhebiyle de uğraşmıştır. *Próby literatury ludowej turków z Azerbajdżanu perskiego* (Kraków 1935. XIII+100 s. Mémoires de la Commission Orientaliste No. 18) adlı eseri İran Azerî diyalektine ilişkin yeni ve sağlam bir katkıdır. Şapşal, Karl Foy'un *Azerbajğanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen* (MSOS VI, 1903, 126-193, VII, 1904, 197-265) başlıklı çalışmasını yeni bilgi ve gözlemlerle bütünlemiştir. "Znaczenie opisi podroży Ewlija Czelebiego dla dziejów Chanatu Krymskiego" (RO VIII, 1934, 167-180. s.) başlıklı yazısında Evliya Çelebi'nin Kırım Hanlığına ilişkin bilgilerini değerlendirmiştir. "Staroturecki przyrostek *γur(u)* ~ *γyr(y)* zachowany gdzle niegdzie w wspólczesnej mowie potocznej" (RO XIV, 1939, 81-88. s. , W. Kotwicz'in notu ile, 88-89. s.) başlıklı yazısında eski bir Türkçe ek üzerinde durmuştur.

Şapşal, N. A. Baskakov ve A. Zajączkowski'nin yanında *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'* (Moskva 1974. 688 s.) adlı sözlük üzerinde de yazar ve redaktör olarak çalışmış, ancak sözlüğün çıktığını görememiştir.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 252-253. s.; N. A. Baskakov M. S. Tinfoviç: Sergej Markovič Šapšal. ST 3, 1973, 119-121. s., Nikolay Baskakov: Profesor S. M. Šapšal - vydajuščijsja učenyj, mudryj pastyr' i xorošij čelovek. Vilnius 8' 92, 161-169. s.

ŞÇERBAK, Aleksandr Mihayloviç (doğ. Letnaya Stavka köyü, Stavropol' 18.12.1928), Rus Türkologu. 1948'de Stavropol' Pedagoji Enstitüsü Filoloji Fakültesini bitirmiştir. 1952'de filoloji bilimleri adaylığını

kazanmış, 1970'te filoloji bilimleri doktorasını vermiştir.

Şçerbak, doktora tezinde Türk diyalektlerinin karşılaştırmalı fonetiği üzerinde durmuştur. Bu yoldaki çalışması *Sravnitel'naja fonetika tjurkskix jazykov* (Leningrad 1970. 204 s.) adlı eserinde toplanmıştır.

Şçerbak, Eski Uygurca ve Özbekçe alanında da birçok eser vermiştir. *Oguz-nāme. Muxabbet-nāme. Pamjatniki drevneujgurskoj i starouzbekskoj pis'mennosti* (Moskva 1959. 171 s.), *Grammatičeskij očerk jazyka tjurkskix tekstov X - XIII vv. iz Vostočnogo Turkestana* (Moskva - Leningrad 1961. 204. s.), *Grammatika starouzbekskogo jazyka* (Moskva-Leningrad 1962. 274 s.) gibi.

Türk diyalektlerinde kullanılan evcil ve yabanî hayvanların adlarına ilişkin çalışması (Nazvanija domašnix i dikix životnyx v tjurkskix jazykax. *İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykax.* Moskva 1961. 82-172. s.) değerli bir katkıdır.

Şçerbak, Türk dili alanındaki çabalarının ilk yıllarından başlayarak "Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri" üzerinde özenle durmuştur. Bu yoldaki ilk eserinde Türk diyalektlerinin karşılaştırmalı fonetiğini işlemiştir (*Sravnitel'naja fonetika tjurkskix jazykov.* Leningrad 1970. 204 s.). Daha sonra Türk dillerinin karşılaştırmalı morfolojisine ilişkin birtakım taslaklar yayımlanmıştır: *Očerki po sravnitel'noj morfologii tjurkskix jazykov. (İmja)* (Leningrad 1977. 183 s.); *Očerki po sravnitel'noj morfologii tjurkskix jazykov (Glagol)* (Leningrad 1981. 183 s.); *Očerki po sravnitel'noj morfologii tjurkskix jazykov (Narečie, služebnye časti reči, izobrazitel'nye slova)* (Leningrad 1987. 151 s.). *Vvedenie v sravnitel'noe izučenie tjurkskix jazykov* (Sankt-Peterburg 1994, 192 s.) adlı eserinde Türk dillerinin fonetiği, morfolojisi, sentaksı ve sözlüğü üzerinde yaptığı araştırmaların sonuçlarını sergilemiştir.

Şçerbak eski Türk yazıtlarıyla da uğraşmıştır: L'inscription runique d'Oust-Elegueste (Touva). UAJb 35, 1964. 145-149. s. ; Pamjatniki runičeskogo pis'ma enisejskix tjurok. Narody Azii i Afriki 1964, 140-151. s., Enisejskie runičeskie nadpisi. K istorii otkrytija i izučenija. Tjurkologičeskij sbornik. Moskva 1970. 11-135. s.

Şçerbak, "Ob altajskoj gipoteze v jazykoznanii" (Voprosy jazykoznanija 6, 1959, 51-61. s.) başlıklı yazısında, "Altay hipotezi" üzerinde durmuştur. Ayrıca, Türk, Moğol ve Tunguz-Mancu dilleri arasındaki karşılıklı söz alış verişlerini de tartışmıştır (O xaraktere leksičeskix vzaimosvjazej tjurkskix, mongol'skix i tunguso-man'čžurskix jazykov.

Voprosy jazykoznanija 3, 1966, 21-35. s.;Tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi. Voprosy jazykoznanija 4, 1986, 47-59. s.).

"Tjurkskie glasnye v količestvennom otnošenii" (Tjurkologičeskiy sbornik. Moskva 1966, 146-162. s.) ve "O proisxoždenii pervičnyx dolgix glasnyx v tjurkskix jazykax" (Voprosy jazykoznanija 6, 1967, 34-47. s.), "Sur un problème de la phonétique historique turque" (*Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata.* Napoli 1982. 487-495. s.) gibi yazılarında da Türk fonetiğine ilişkin sorunları gözden geçirmiştir.

Rannye tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi (VIII-XIV vv.) (Sankt-Peterburg 1997, 292 s.) adlı eserinde Türk-Moğol dilleri arasındaki ilişkileri özenle değerlendirmiştir.

Şçerbak uluslararası bilimsel toplantılara katıldığı gibi, yurdumuzda yapılan Türk dili kongrelerinde de bilimsel bildiriler sunmuştur.

Türk dili alanındaki değerli çalışma ve katkılarını göz önüne alan Türk Dil Kurumu, 1988'de Şçerbak'ı onur üyeliğine seçmiştir.

S. M. Miliband: BBSSV 620-621. s.

ŠKALJIĬ, Abdulah (Çelebipazarı [Rogatica], Doğu Bosna 1904 - Saraybosna [Sarajevo] 1968), Bosnalı bilgin. Müderris Hacı Muhammed Efendinin oğludur. Yeni açılan modern Sancak Medresesinin birinci devresini bitirmiş (1921), ayrıca Šeriatska Sudačka Škola'da okumuştur. 1926'da bu okulu bitiren Škaljić, daha sonra da Hukuk Fakültesine devam etmiş, yüksek öğrenimini 1950'de bitirmiştir.

1927'de Priština müftülüğü stajyer sekreterliğine atanmıştır. Meslekî sınavını verdikten sonra Djakovica yargıçlığına getirilmiştir. Makedonya'da birkaç yıl yargıçlık yaptıktan sonra 1935'te Üsküp (Skoplje)'ten Trebinje'ye, 1941'de de Travnik'e atanmıştır. Son olarak 1944'te Saraybosna Temyiz Mahkemesi yargıçlığına getirilmiştir. II. Dünya Savaşından sonra Saraybosna'da görev almış, 1948'de Folklor Araştırmaları Enstitüsüne getirilmiştir. 1957'de Saraybosna Devlet Müzesi müdür yardımcılığına atanan Škaljić, 1967'de emekliye ayrılmıştır.

Škaljić başlangıçta İslâm hukuku alanında çalışmış, daha sonra Türk diline ilişkin araştırmalar yapmıştır. Onun bu yolda verdiği en büyük eser 1966'da çıkmıştır (*Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku.* Sarajevo 1966. 662 s. 5. bas. 1985). Yedi bine yakın sözü içine alan bu sözlükte Sırp-Hırvatçadaki bütün Türkçe alıntıların kökeni ve anlamı verilmiştir.

Škaljić'ten önce de bu alanda birtakım çalışmalar yapılmıştı. Ivan Esih'in *Turcizmi-rječnik turkskih, arapskih i persijskih riječi u hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru* (Zagreb 1942) adlı küçük kitabı veya Anton Knežević'in *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben* (Meisenheim am Glan 1962) adlı eseri gibi. Ancak, Škaljić'in eseri bu konuda yapılan en kapsamlı çalışmadır. Bu eser üzerine bilim dergilerinde birçok değerlendirme ve eleştiri çıkmıştır. Fehim Bajraktarević, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor dergisinde (XXVI, 3-4; XXVII, 1-2) çıkan bir yazısında Škaljić'in eserini Sırp ve Hırvat dillerindeki Türkçe alıntılar alanında yapılmış sağlam bir çalışma olarak karşılamıştır. Š. Sikirić de Prilozi za Orijentalnu Filologiju dergisinde (XVI-XVII, 343-368) Škaljić'in eserini değerlendirmiştir. Petar Skok da *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Zagreb 1971 - 1974) adlı anıtsal sözlüğünde Škalajić'in eserini kullanmıştır.

TAGLIAVINI, Carlo (1903 - ?), İtalyan dil bilgini. 1927-1928 yıllarında Nijmegen Üniversitesinde, 1929-1935 yıllarında da Budapeşte Üniversitesinde doçent olarak çalışmıştır. 1947-1952 yıllarında Padova Üniversitesinde dekanlık yapan Tagliavini, filoloji alanında birçok eser vermiştir. *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi* (1963) gibi. *A proposto delle voci turche nel rumeno* (L'Europe Orientale, 1913) başlıklı yazısında Rumencede kullanılan Türkçe alıntılar üzerinde durmuştur. Daha sonra Türkçede kullanılan İtalyanca alıntıları da gözden geçirmiştir (*Osservazioni sugli elementi italiani in turco.* Istituto Superiore Orientale di Napoli. Annali, n. s. I, 1940, 191-204. s.).

THOMSEN, Vilhelm Ludvig Peter (Kopenhag 25.1.1842-Valby, Kopenhag 12.5.1927), Danimarkalı dil bilgini. Çocukluğu Randers kasabasında geçmiştir. İlk öğrenimini de Randers'te yapmıştır. Daha çocukluk yıllarında dillere karşı büyük bir ilgi duymuş, birçok yabancı dili öğrenmiştir. 1859'da babasının isteğine uyarak Kopenhag İlâhiyat Fakültesine yazılmışsa da, daha sonra Filoloji Fakültesine geçmiştir. Üniversitede klasik dillerle Nordik diller filolojisi ve karşılaştırmalı dil bilimi okumuş, belli başlı batı dilleri yanında Sanskrit, Arapça, İspanyolca, Rusça, Fince ve Macarca öğrenmiştir. 1867'de Finlandiya'ya giden Thomsen, Fin dili üzerinde araştırmalar yapmış, 1869'da *Den gotiske sprogklassen Inflydelse på den finske.* En sproghistorisk undersøgelse (København

1869) adlı ilk büyük eserini vermiştir. Bu eser bir yıl sonra E. Sievers tarafından Almancaya çevrilmiştir (*Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen.* Halle 1870, yeni bas. 1967). Fin dillerindeki eski çağlardan kalma Germanca alıntıları gözden geçiren Thomsen, gerek alıcı gerek verici dillerin fonetik özelliklerini sergilemiştir. Yazar, dil tarihi açısından büyük bir değer taşıyan bu özellikleri vermekle kalmamış, ortaya koyduğu gözlemlere dayanarak German ve Fin kavimleri arasındaki bağlantıların (dil alış verişinin) yerine ve çağına ve bu kavimlerin yaşam ve kültür düzeyine de ışık tutmuştur. Yıllarca süren araştırmalardan sonra Fin kavimlerinin, çağımızın başlangıç yıllarında türlü German kavimleriyle bağlantı kurduğunu ve bu bağlantılar sonunda Fin dillerinde birçok Germanca alıntı kaldığını ortaya koymuştur. Fin dillerinde kullanılan Germanca alıntıların ses özellikleri bakımından türlü çağlardan kaldığı anlaşılıyor. Thomsen'e göre, bu alıntıların bir bölümü Gotçadan, bir bölümü de Kuzey German (Nord) dillerinden alınmıştır. Bu alıntılar arasında daha eski çağlardan kalma öğeler de vardır.

German öğelerinin türlü katlara ayrılması, ses ve kültür tarihi bakımlarından değerlendirilmesi, Fin ve German dilleri alanında yeni bir çığır açmıştır. Eser bu konuda birtakım tartışmalara yol açmış, Thomsen'in görüşleri yer yer değişikliklere uğramışsa da, tartışmalar sonunda onun görüşü ana çizgileriyle kabul edilmiştir.

Thomsen, 1869-1870 yıllarında Avrupa'nın kültür merkezlerini dolaşarak bilimsel araştırmalar yapmış, daha çok Slav ve Roman dilleri üzerinde çalışmıştır. Danimarka'ya döndükten sonra bir aralık lise öğretmenliği yapmış, 1871'de Kopenhag Üniversitesinde dil bilimi doçentliğine atanmış, 1875'te profesörlüğe getirilmiştir. 1877'de *The relations between ancient Russia and Scandinavia and the origin of the Russian state* adlı eserini yayımlamıştır (Almanca çev. 1879, yeni bas. 1964).

Thomsen, 1890'da *Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog* adlı büyük eserini vermiştir. Bu eserinde Fin dilleriyle Balt dilleri arasındaki ilişkiler konusunu gözden geçirmiştir. Eski ve yaygın görüşe göre, Finler German kavimleriyle temas ettikleri çağların ilk bölümünde Balt kavimleriyle de bağlantı kurmuşlardı. Buna karşılık Thomsen, bu eserinde fonetik olayların tanıklığına dayanarak Fin dillerinde kullanılan Balt alıntılarının German alıntılarından daha eski olduğunu ortaya koymuştur. Thomsen'in bu eseri 1931'de K. Mylord-Möller tarafından

Almancaya çevrilmiştir *(Berührungen zwischen den finnischen und den baltischen (litauisch-lettischen) Sprachen. Eine sprachge-schichtliche Untersuchung).*

Thomsen, Fin dillerinin yaşamında özel bir yer tutan yabancı baskıların kronolojik sırasını tespit ettiği gibi, alıntıları da dil ve kültür tarihi açılarından değerlendirmiştir. Bu bakımdan Thomsen, Fin söz dağarcığının kökenleriyle ilgili çalışmaların kurucusu sayılır.

Thomsen, Hint dilleri (Hindî, Santala) ile uğraştığı gibi, Dan diyalektoloji sözlüğünün yazılmasına da katılmıştır. Ancak, Thomsen daha çok karşılaştırmalı dil bilimi alanında çalışmıştır. Onun dil bilimi alanında klasik bir değer kazanan *Sprogvidenskabens historie* (København 1902) adlı küçük eseri, Almanca (1927) ve Rusçaya (1938) da çevrilmiştir.

Thomsen, Türklük bilimi tarihinde de özel bir yer tutmuştur.

Thomsen, Türkolog olarak ününü eski Türk (Orhon ve Yenisey) yazısının çözümüne borçludur. Bu çözüm onun yaşamının en büyük buluşudur.

Yenisey ve Orhon ırmakları kıyısında birtakım yazılı taşların bulunduğu eskiden beri biliniyordu. Bunlar, aşağı yukarı aynı yüzyıla ve tahmine göre aynı dilde yazılmış eserlerdi. Orhon ırmağı kıyısında bulunan taşlar üzerinde Çince yazıtlar da vardı. Bunların yardımıyla bu taşların eski Türklerden kaldığını tespit etmek kolaylığı sağlanmıştı. Ancak, Çince yazıtın, bilinmeyen bir yazıyla yazılmış metnin çevirisi olmadığı daha ilk bakışta anlaşılıyordu. Bilinmeyen bir yazıyla ve bilinmeyen bir dilde yazılmış olan bu yazıtları Thomsen 1893'te çözmüştür. Bu çözüm son çağların en büyük bilimsel buluşudur. Thomsen bu buluşunu Danimarka Bilimler Akademisinin 15 Aralık 1893'te yapılan toplantısında açıklamıştır (*Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénissei, Notice préliminaire.* Bulletin de I'Académie Royal des Sciences et des Lettres de Danemark 1893, 285-299. s.). Thomsen'in çözümünden sonra Wilhelm Radloff, 1895'te *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* adlı bir eser vermiştir. Ancak, Thomsen Orhon yazıtlarını 1896'da çıkan klasik eserinde yayımlamıştır (*Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées.* MSFOu V, 1896, 224 s. Türkçe çev. 1993).

Orhon yazıtlarının okunması, Türklük biliminde yeni bir çağ açmıştır.

Thomsen, eski Türk anıtları üzerindeki çalışmalarını sürdürmüş, 1916'da *Turcica. Études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie* (MSFOu XXXVII, 1916, 1 –

107 s.) adlı çalışmasını yayımlamıştır. Thomsen'in bu eseri de bilim çevrelerinde büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Örneğin W Bang, C. Brockelmann (KSz XVII, 1916-1917, 183-194), Németh (NyK XLV, 1917-1920, 121-124) gibi Türkologlar, Thomsen'in yeni yorum ve açıklamalarını özel olarak değerlendirmişlerdir.

Thomsen son olarak 1922'de eski Türk yazıtlarını yeniden gözden geçirerek Dancaya çevirmiştir (*Samlede Afhandlinger* III, 1922, 465-516. s.). Onun yapmış olduğu bu son çeviri, H. H. Schaeder tarafından Almancaya aktarılmıştır (*Alttürkische Inschriften aus der Mongolei.* ZDMG LXXVIII N. F. III, 1924-1925, 121-175. s.). Schaeder'in Almanca çevirisi ise Ragıp Hulûsi [Özdem] tarafından Türkçeye aktarılmıştır (*Moğolistan'-daki Türkçe kitabeler.* TM II, 81-118. s.).

Thomsen Yenisey yazıtları üzerinde de durmuştur. *Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénissei* (JSFOu XXX, 4, 1913-1918, 1-9. s.). adlı çalışması bu yolda yeni bir katkıdır. Bu çalışmasında Thomsen, Radloff'un *b* olarak kabul ettiği harfin kapalı *e* olduğunu açıklamıştır.

Thomsen, yaşamının son yıllarında eski öğrencisi Kurt Wulff ile birlikte eski Türk yazıtlarının yeni bir baskısı üzerinde çalışmaya başlamıştır. Yazıtları Wulff'un baskıya vermesi plânlanmışsa da, Thomsen'in ölümünden sonra Wulff da ölmüştür.

Thomsen, eski Türkçe alanında *Ein Blatt in türkischer "Runen"-Schrift aus Turfan* (Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften 1910, 296-306. s.); *Dr. M. A. Stein's Mss. in Turkish "Runic" script* (Journal of the Royal Asiatic Society 1912, 181-227. s.) gibi birtakım yazılar da yazmıştır. *Aus Ostturkestans Vergangenheit* (UJb V, 1925, 1-24. s.) adlı yazısı da Doğu Türkistan'ın geçmişine ışık tutan bir katkıdır (Türkçe çevirisi: TM II, 1928, 33-59. s.).

Thomsen 1897'de toplanan XI. Doğu Bilimleri Kongresine Uygur dilinin ünsüzler düzenini tartışan bir bildiri sunmuştur. Bu bildiri 1901'de Keleti Szemle dergisinde yayımlanmıştır (*Sur le système des consonnes dans la langue ouigoure.* KSz II, 241-259. s.). Yazar, bu çalışmasında Wilhelm Radloff'un *Kutadgu Bilig* baskısındaki yanlışları düzeltmiş, Uygurcanın ses düzenine ışık tutmuştur.

Thomsen, Nagy-Szent-Miklós'ta bulunan altın kaplar üzerindeki yazıtların çözümüyle de uğraşmıştır (*Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós.* 1917).

Thomsen'in yazı ve yayınları *Samlede Afhandlinger* (1-4, København-

Kristiania 1919-1931) adı altında toplanmıştır.

Öğrencileri 1894'te Thomsen'e bir armağan sundular (*Festkrift til Vilhelm Thomsen fra disciple.* København 1894). Daha sonra çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri, doğumunun 70. yıl dönümünde de Thomsen'e yeni bir armağan sundular (*Festschrift Vilhelm Thomsen zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern.* Leipzig 1912). Bu armağan Türk dili bakımından değerli yazı ve katkılarla doludur. Finnisch-ugrische Forschungen dergisinin 12. cildi de Thomsen'e "Festgabe" olarak sunulmuştur (1912).

Kurt Wulff, *Vilhelm Thomsen* (Lund 1930) adlı eserinde, Thomsen'in yaşamını ve bilimsel çalışmalarını toplu olarak gözden geçirmiştir.

H. H. Schaeder: Vilhelm Thomsen. 25. Januar 1842-13. Mai 1927; ein Nachruf. ZDMG N. F. 6 (81), 1927, 278-283. s.; Gyula Németh: Thomsen Vilmos. MNy XXIII, 1927, 533-535; Köprülüzade M. Fuad: TY V, 1927, 1-5; TM II, 638-639; A. N. Samoyloviç: Vil'gelm Tomsen i turkologija. *Pamjati V. Tomsena. K godovščine so dnja smerti.* Leningrad 1928. 14-34. s.; K. Wulff: V. Thomsen, 25.I.1942 - 12.V.1927. Arkiv för Nordisk Filologie XLVI, F. F. II, 81 - 104.

THÚRY, József (Makád, Csepel adası, Peşte 1861- Kiskunhalas 1906), Macar Türkologu. İlk okulu doğduğu köyde, orta okulu Kunszentmiklós'ta, liseyi ise Budapeşte'de bitirmiştir. 1880'de Budapeşte Üniversitesine giren Thúry, Macar ana tarihi ve karşılaştırmalı dil bilimi derslerine devam etmiştir. Daha çok Türk ve Fin-Ugor dillerine önem vermişse de, Arapça ve Farsça gibi dillerle de uğraşmıştır.

Thúry'nin Türk filolojisine karşı duyduğu ilgi daha lisede başlamıştır. Üniversite yıllarında Türklük bilimine karşı duyduğu ilgi bir kat daha artmıştır. Üniversitede tanınmış bilim adamlarının derslerine devam etmişse de, en çok Ármin Vámbéry'nin etkisi altında kalmıştır. Vámbéry'nin bilimsel çalışmalarına katıldığı gibi, onun görüşlerini savunan yazılar da yazmıştır.

Thúry, 1884'te Türkiye'de bir bilimsel araştırma gezisi yapmıştır. Dört ay süren bu gezi, onun çalışmaları için yeni bir çığır açmıştır. Thúry, 1884'te İstanbul'dan getirdiği bir yazmayı değerlendirerek *A kasztamuni-i török nyelvjárás* (Budapest 1885. 77 s.) adlı küçük bir çalışma yayımlamıştır. Aynı yıl Vámbéry'nin tavsiyesi ile Budapeşte Ticaret Aka-

demisinde açılan Doğu Dilleri Bölümünde Türk dili öğretmenliğine atanmıştır. 1885'te Kuzey Macaristan'da yaşayan Palóc'lar arasında bir araştırma gezisine çıkmıştır. 1887'de Nagykőrös Lisesinde görev almış, ertesi yıl Kiskunhalas Lisesine nakledilmiştir.

Thúry, Türk filolojisi alanındaki çalışmalarını Çağatayca ile eski ve yeni Osmanlı Türkçesi üzerinde toplamıştır. Onun Çağatayca konusundaki ilk eseri, *A "Behdset-ül-lugat" czímű csagatáj szótár* (Budapest 1903, 66 s.) adlı sözlük çalışmasıdır. Bu çalışmasında Çağatay sözlüklerini değerlendiren Thúry, 1861'de yazılan *Behcetü'l-lügat* adlı Çağatay sözlüğünü tanıtmıştır. Thúry, bu sözlüğün biricik yazmasını İstanbul'da bulmuştur. Bu sözlük, *Senglâh* başlıklı Çağatay sözlüğünün düzeltilmiş ve genişletilmiş bir yazmasıdır. Thúry'nin bu sözlükten örnek olarak verdiği 36 sayfalık Çağatayca sözlük, Türk söz dağarcığına değerli bir katkıdır.

Thúry'nin Çağatay sözlükleri üzerine yazdığı ikinci çalışma, *Az 'Abuška Lugati' czímű čagataj szótár* (KSz V, 1904, 1-21. s.) başlığı altında çıkmıştır. Vámbéry, 1862'de *Abuşka* adlı Çağatay sözlüğünü yayımlamıştı. V V. Véliaminof-Zernof da 1869'da bu sözlüğün yeni bir baskısını yapmıştı. Thúry'nin İstanbul'da ele geçirdiği *Abuşka* yazması, bu *Abuşka* sözlüğünden büsbütün ayrı bir sözlüktür. Thúry'ye göre, XVI. yüzyılın başında kaleme alınan bu sözlük, Çağatay dilinin en eski sözlüğüdür. Thúry, *A középázsiai török irodalom* (1904, 77 s.) başlıklı çalışmasında Orta Asya Türk edebiyatı tarihini ana çizgileriyle çizmiştir. *A középázsiai török nyelv ismertetései* (1906. 37 s. Türkçe çev. Ragıp Hulûsi, Orta Asya Türkçesi üzerine tetkikler. Millî Tetebbular Mecmuası II, 207-233) adlı yazısı da bu alanda yeni bir katkıdır.

Thúry, Osmanlı Türkçesi üzerinde de çalışmıştır. *Török nyelvemlékek a XIV. század végéig* (1903. 52 s.; Türkçe çev. Ragıp Hulûsi, On dördüncü asır sonlarına kadar Türk dili yadigârları. Millî Tetebbular Mecmuası II, 81-133) adlı yazısı büyük bir boşluğu doldurmuştur. Macar Bilimler Akademisi, bu yazıyı göz önüne alarak Thúry'i haberleşme üyeliğine seçmiştir (1903). *A XIV. századbeli oszmán-török nyelv* (NyK XXXIV, 1904, 148-172, 355-387. s.) adlı yazısı da değerli bir çalışmadır. Bu yazıda Thúry, *İskendername*'yi gramer ve sözlük bakımlarından değerlendirmiştir.

Bunlardan başka, Thúry, Osmanlı tarih eserlerinin Macarlarla ilgili bölümleri üzerinde de durmuştur: *Szigetvár elfoglalása 1566-ban* (Hadtörténelmi Közlemények IV, 1891, 60-80, 208-225. s.); *A várnai*

csatáról (Hadtörténelmi Közlemények V, 1892, 636-654. s.); *Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz* (Századok XXVI, 1892, 395-41, 476-488, 560-579, 658-678, 740-746. s.); *A török hódítás kezdete Magyarországon* (Századok XXVII, 1893, 558-584. s.); *Bocskay István felkelése* (Századok XXXIII, 1899, 21-43, 115-133. s.).

Thúry, Osmanlı tarihçilerinin eserlerini de Macarcaya çevirmiştir: *Török történetírók* (I, 1893, 426 s.; II, 1896. 426 s.). Son olarak Székely'lerin kökeni üzerinde de çalışmıştır (*A székelyek eredete*. 1898).

Thúry, gençliğinde Macar dil bilimi araştırmalarına esas olmak üzere bir "Macarca-Türkçe karşılaştırmalı sözlük" yazmayı da düşünmüş, uzun süren çalışmalar sonunda kaleme aldığı sözlüğünü 1889'da Macar Bilimler Akademisine vermiştir. J. Budenz, Macar Bilimler Akademisinin 1891 kasım oturumunda Thúry'nin sözlüğüne ilişkin raporunu açıklamıştır. Budenz, raporunda bu eserin baskıya verilmesini önermişse de, sözlük yayımlanamamıştır. Daha sonra Z. Gombocz bu sözlük üzerine verdiği bir raporda eserin Akademinin yazmalar kitaplığı için satın alınmasını salık vermiştir (Akadémiai Értesítő 1907, 508-515. s.).

Budapeşte Üniversitesi, 1906'da Ármin Vámbéry'nin emekliye ayrılması üzerine açılan Doğu Filolojisi Kürsüsüne Thúry'yi atamışsa da, seçkin bilginin ölümü dolayısıyla bu atama gerçekleşmemiştir.

Gyula Németh: *Thúry József l. tag emlékezete*. Budapest 1934 (Türkçe çevirisi: İstanbul 1950); Valéria Csikai: József Thúry (1861-1906). Analecta Linguistica III, No: 2, 1973, 139-141. s.

TIETZE, Andreas (doğ. Viyana 1914), Avusturyalı Türkolog. Viyana Üniversitesinde okumuştur (tarih, doğu dilleri). Doğu Avrupa Tarihi Enstitüsünde asistan olarak çalışmıştır. 1935 ve 1936 yıllarında Türkiye'de araştırmalar yapan Tietze, 1937'de Viyana Üniversitesinde doktorasını vermiştir. 1938-1952 ve 1953-1958 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulunda Almanca ve İngilizce okutmanlığı yapmıştır. 1952-1953'te Illinois Üniversitesinde Türk dili doçenti olarak çalışmış, 1958'de California'da Berkeley Üniversitesinde Türk dil profesörlüğüne getirilmiştir. Son olarak, 1973'te Viyana Üniversitesinde Türkoloji profesörlüğüne atanmıştır.

Belli başlı yayınları: *Die Geschichte vom Kerkermeister-Kapitän* (Acta Orientalia XIX, 1942, 152-210); *Azîz Efendis Muhayyelât* (Oriens I, 1948, 248-329); *XVI. asır Türk şiirinde gemici dili* (I, *Fuad Köprülü*

Armağanı. İstanbul 1953. 501-522; II, TM IX, 19 , 113-138. s.; III. *Zeki Velidi Togan'a Armağan.* İstanbul 1950-1955. 451-467); *Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen* (Oriens V, 1952, 230-268. s.); *Die Wiederholung mit verändertem Wortbeginn im Türkischen* (UAJb XXV, 1953, 92-108. s.); *El término mediterráneo* faluca (Nueva Revista de Filología Hispánica VII, 1953, 56-62. s.); *Griechische Lehnwörter im anatoliscnen Türkisch* (Oriens VIII, 1955, 204-257. s.); *Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache* (Oriens X, 1957, 1-47. s.); *Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch* (*Jean Deny Armağanı.* Ankara 1958. 255-333. s.); *Einige weitere griechiche Lehnwörter im anatolischen Türkisch* (*Németh Armağanı.* Ankara 1962. 373-388. s.); *Persische Ableitungsuffixe im Azerosmanischen.* (WZKM 59-60, 1963-1964, 154-200); *"Su kelimesine dair düşünceler"* (Voprosy tjurkologii. Bakû 1971. 27-32); *The Koman Riddles and Turkic Folklore* (Berkley Los Angeles 1966); *Persian Loanwords in Anatolian Turkish* (Oriens 20, 1969, 125-168. s. Gilbert Lazard ile birlikte); *Bilmece. A Corpus of Turkish Riddles* (Los Angeles 1973. İ. Başgöz ile birlikte); *Turkish and Iranian riddles.* Indiana University Turkish Studies I, 1978.

Henry ve Renée Kahane ile birlikte yazmış olduğu *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (Urbana 1958, yeni bas. İstanbul 1988) adlı eseri, Türkçede kullanılan İtalyan ve Rum kökenli denizcilik terimleri üzerine yazılmış anıtsal bir katkıdır.

Die Zusammensetzung des gewerblichen Wortschatzes in der Provinz Kars (Zeitschrift für Balkanologie XVIII, 1982, 159 - 215. s.) başlıklı yazısı da yerel ağızlarımızın söz dağarcığına ilişkin bir çalışmadır. "Die fremden Elemente im Osmanisch-Türkeitürkischen" (*Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft.* Teil I. Wiesbaden 1990. 104 - 118. s.) başlıklı yazısı Türkçede kullanılan yabancı öğelere ilişkin yeni bir katkıdır. "Der Einfluss des Türkischen auf andere Sprachen" (*Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft.* Teil I, 119-145. s.) yazısı ise Türkçenin yabancı dillere etkisine yönelik bir çalışmadır.

"Der türkeitürkische Wortschatz" (AO XIII, 1995-96, 5-37) başlıklı yazısında, Türkiye Türkçesinin söz dağarcığına ilişkin bir eser yazmayı plânladığını açıklayarak bu yolda birtakım örnekler vermiştir.

Tietze, 1973'ten başlayarak Wiener Zeitschrift für die Kunde des

Morgenlandes dergisini yönetmektedir.

1975'te *Turkologischer Anzeiger/Turkish Annual* başlıklı Türkoloji bibliyografyasını yayımlamaya başlamıştır (György Hazai ile birlikte).

Türkoloji alanındaki çalışmaları göz önüne alınarak Tietze Türk Dil Kurumu şeref üyeliğine seçilmiştir.

Çalışma arkadaşları ve öğrencileri 70. yaş günü dolayısıyla Andreas Tietze için bir Festschrift (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 76, 1986. 328 s.) çıkardılar. Heath W. Lowry ve Donald Quartert de Tietze'ye *Humanist and Scholar.* Essays in Honor of Andreas Tietze (İstanbul-New York 1993) adlı bir kitap sundular. Son olarak, çalışma arkadaşları ve öğrencileri 80. yaş günü dolayısıyla yeni bir armağan yayımladılar (Armağan. Festschrift für Andreas Tietze. Praha 1994).

Yayınları: WZKM 76, 1986, 5-9. s.

TOPÇUBAŞI, Mirza Cafer (Gence 1790-Petersburg 4.2.1869), Azerî kökenli dil bilgini. Çocukluğunda Tiflis'e giderek medresede okumuştur. Arapça, Farsça, Türkçe, Gürcüce ve Ermenice bildiği anlaşılıyor. 1811'de Petersburg'a yerleşerek 1816'da kurulan Pedagoji Enstitüsünde görev almıştır. Enstitünün 8.2.1819 tarihinde St. Petersburg Üniversitesi olarak yeniden düzenlenmesinden sonra 7.3.1823 tarihinden başlayarak Farsça okutmanlığı yapmıştır. Ayrıca, 1823-1869 yılları arasında Dış İşleri Bakanlığına bağlı Asya Departmanının Doğu Dilleri Bölümünde Farsça dersleri vermiştir. 31.12.1835'ten başlayarak üniversitede profesör olarak çalışmıştır. Sağlık sebepleriyle 24.3.1849'da üniversitedeki görevinden ayrılmıştır.

Topçubaşı, 1845-1846 ve 1848-1849 yıllarında Petersburg Üniversitesinde Türkçe dersleri de vermiştir Büyük dil bilgini Otto von Böhtlingk'in, Topçubaşı'nın derslerine devam ettiğini biliyoruz. Ayrıca, tanınmış Rus yazarı A. S. Griboedov'un da ondan Farsça öğrendiği anlaşılıyor.

A. N. Kononov: BBSOT² 229. s.

TRYJARSKI, Edward (doğ. Varşova 31.3.1923), Polonyalı Türkolog. 1942'de Varşova'da IV. Wladyslaw Lisesini bitirdikten sonra Varşova Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okumuştur. 1948'de Hukuk Fakültesini bitiren Tryjarski, "magister iuris" sanını almış, 1950'de Sosyal

Bilimler Fakültesinde "Kemal Atatürk Türkiyesinde dil reformları" adlı teziyle "magister philosophiae" sanını kazanmıştır. 1961'de Sosyal Bilimler Fakültesinde "Polonya Ermenilerinin Kıpçak ağzı" adlı tezini bitirerek sosyal bilimler doktorluğu sanını elde etmiştir. 1966'da Varşova Üniversitesine *Dictionnaire arméno-kiptchak d'après trois manuscrits des collections viennoises* (1968, 1969, 1972) adlı tezini sunarak doçentliğe getirilmiştir. 1974'te Polonya Bilimler Akademisinde profesörlüğe atanmıştır.

Tryjarski 1959'da Paris'te Ermeni-Kıpçak yazmaları üzerinde çalıştığı gibi, 1961'de de Avusturya'da bu alandaki çalışmalarını sürdürmüştür. 1960'ta Bulgaristan'da Türk ağızları üzerinde çalışmış, 1965'te Romanya topraklarında yaşayan Türkler arasında diyalektoloji araştırmaları yapmıştır. 1962'de Moğolistan'da bir geziye çıkan Tryjarski, eski Türk yazıtları (Tonyukuk, Bilge Kağan, Kül Tegin, İhe Hüşotü, Ongin) üzerinde çalışmıştır. Bu gezisinde Tryjarski bütün eski Türk anıtlarının fotograflarını çekmiş, estampajlarını almıştır.

Belli başlı çalışma ve yayınları: *La tête de granite retrouvée en Mongolie Centrale* (CAJ VIII, 3, 1963, 185-191. s.); *La littérature arméno-kiptchak* (*Philologiae Turcicae Fundamenta* II, 1964, 801-808. s.; Jean Deny ile birlikte); *L'inscription turque runiforme d'Arkhanen, en Mongolie* (UAJb 36, 3-4, 1965, 423-428. s.); *Die heutige Mongolei und ihre alten Denkmäler* (UAJb 38, 1966, 154-158. s.); *The Present State of Preservation of Old Turkic relics in Mongolia and the Need for their Conservation* (UAJb 38, 1966, 158-173. s.); *Some early Polish sources and their importance for the history of the Altaic world* (Journal of Asian History 3, 1, 1969, 34-44. s.); *Notes on the Turcica in Sir M. Aurel Stein's Collection* (CAJ XII, 4, 1969, 322-328. s.); *A Note on the Relations between the Pechenegs and Poland* (*Studia Turcica*, Budapest 1971, 461-468. s.); *On the Archaeological Traces of Old Turks in Mongolia* (East and West 21, 1-2, 1971, 121-135. s.); *The Inscription at Ikhe Khushotu* (RO XXXIV, 1, 1971, 7-33. s.; Sir G. Clauson ile birlikte); *Les religions des Petchenègues* (*Traditions religieuses et para-religieuses des peuples altaïques,* 1972, 139-148. s.); *Two Old Turkic Monuments of Mongolia* (MSFOu 150, 1973, 413-420. s.; P. Aalto ile birlikte); *Zur neueren Geschichte des Ongin-Denkmals* (*Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker,* Berlin 1974, 629-630. s.); *L'inscription turque runiforme de Khutuk-ula* (JA CCLXIII, 1-2, 1975, 171-182. s.; J. Hamilton ile birlikte); *Ešče raz o metodike izdanija*

runičeskix nadpisej (*Turcologica,* 1976, 325-333. s.); *Towards a Better Knowledge of the Turkic Military Terminology. Altaistic Studies.* Stockholm 1985. 173-184. s.

Tryjarski, Sergey G. Klyaştornıy ile birlikte Arkhanen yazıtını değerlendirmiştir (*An Improved Edition of the Arkhanen Inscription.* RO XLVII/1, 1990, 65-68. s.). Son olarak, *Balkan Dialects* (*Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft.* Teil I. Wiesbaden 1990, 414-453. s.) adlı yazısında Balkan topraklarında yaşayan Türklerin ağızlarını gözden geçirmiştir.

"Mongol'skie zaimstvovanija v armjano-kypčaksom jazyke" (İzvestija Akademii nauk Kazaxskoj SSR, 1981, 2, 41-52. s.); "Die armeno-kiptschakische Sprache und Literatur. Ein Beispiel für kulturellen Synkretismus" (UAJ N. F. 5, 1985, 209-224. s.); "Die gemeinsame kiptschakische Substrat des Krimtatarischen und des Armeno-Kiptschakischen" (Acta Orientalia Belgica VII, 1992, 325-349. s.) gibi yazıları da Ermeni Kıpçakçasına ilişkin yeni katkılardır.

Zwyczaje pogrzebowe ludów tureckich na tle ich wierzeń (Warszawa 1991. 416 s.) adlı eserinde Avrasya topraklarında yaşayan Türklerin ölü gömme âdetlerini gözden geçirmiştir. (Bu eserin Almancası da çıkacaktır.) Son olarak, *Kultura ludów tureckich w świetle przekazu Ma2mūda z Kaszgaru (XI w.)* (Warszawa 1993. 364 s.) adlı eserinde de Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına dayanarak Türklerin kültürünü değerlendirmiştir.

Tryjarski 1957'den başlayarak Rocznik Orientalistyczny dergisinin sekreterliğini yapmış, 1977'de ise derginin başredaktörlüğüne getirilmiştir.

1988 'de Türk Dil Kurumunun şeref üyeliğine seçilmiştir.

TSCHUDI, Rudolf (Glarus 2.5.1884-Basel 11.10.1960), İsviçreli İslamist. 1914'te Hamburg'da Kolonialinstitut'ta çalışmaya başlamış, 1919'da Zürich Üniversitesinde görev almıştır. Daha sonra (1922) Basel Üniversitesinde çalışmıştır. 1926'da *Das Chalifat* adlı eserini yayımlamıştır. Türkische Bibliothek dizisinin yazı kurulunda (16-26. cilt) çalıştığı gibi Der Islam dergisinin yazı kurulunda (6-9. cilt) da yer almıştır. *Ein Schreiben Sülejmans I. an Ferdinand I.* adlı yazısı 1932'de çıkmıştır (*Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag* 26. Mai 1932. Leipzig 1932. 317-328. s.).

Doğumunun 70. yıl dönümünde çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri onun adına *Westöstliche Abhandlungen* (Wiesbaden 1954) adlı

bir armağan yayımlamışlardır.

TUMANSKİY, Aleksandr Grigor'eviç (23.9.1861-İstanbul 1.12.1920), Rus kökenli doğu dilleri bilgini. Varşova (Warszawa) lisesinde okumuştur. Başlangıçta topçu subaylığı yapmış, daha sonra Rusya Dış İşleri Bakanlığı Asya Departmanının Doğu Dilleri Bölümünde doğu dilleri kurslarını bitirmiştir (1888-1891). Bundan sonra Arabist, İranist ve Türkolog olarak türlü çalışmalar yapmıştır. 1891'de Aşhabad'a giden Tumanskiy, Türkmenistan'da birkaç yıl kalmıştır.

1892'de bir arkadaşı Buhara'da *Hudûdü'l-âlem* adlı bir Farsça yazma bulmuştur. Arkadaşı 1893'te bu yazmayı Tumanskiy'e vermiştir. Bu bakımdan yazma, bilim çevrelerinde Tumanskiy yazması olarak tanınmaktadır. X. yüzyıldan kalma coğrafî eserler arasında özel bir yer tutan bu yazmayı W. Barthold yayımlamış (1930), V Minorskiy ise İngilizceye çevirmiştir (London 1937).

Tumanskiy, 1893'te Ebülgazi'nin *Şecere-i Terakime* adlı eserini Rusçaya çevirmiştir. Bu çeviri 1897'de *Rodoslovnaja turkmen* (Aşkabad 1897) adı altında yayımlanmıştır.

Tumanskiy bilim çalışmalarına karşı derin bir ilgi duymuşsa da, resmî görevi dolayısıyla bu alanda çalışma olanağı bulamamıştır. 1900-1905 yılları arasında Van'da viskonsül olarak çalışmış, daha sonra Kafkasya'da görev almıştır. I. Dünya Savaşından önceki yıllarda Tiflis'te kalmış, Arapça kursları düzenlemiştir. 1917 yılı mart ayında albay olarak askerlik görevinden ayrılmıştır.

Tumanskiy İstanbul'da ölmüştür. Ancak, ölümü üzerine verilen bilgiler karışıktır. Ölümünden sonra kalan yazı ve çalışmalarının yazgısına ilişkin açık bir bilgi edinilememiştir.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 230 - 231. s.

TUMAŞEVA, Dilara (doğ. Tümen 19.7.1926), Tatar kökenli Türkolog. 1949'da Moskva Üniversitesi Filoloji Fakültesini bitirmiştir. 1949-1952 yılları arasında Moskva Üniversitesi Türkoloji Kürsüsünde görev almış, Türk filolojisi alanında birinci tezini savunmuştur. 1952'de Kazan Üniversitesinde çalışmaya başlamış, 1969'da "Sibirya Tatarlarının Diyalektleri" *(Dialekty sibirskix tatar v otnošenii k tatarskomu i drugim tjurkskim jazykam.* Kazan 1968) adlı teziyle filoloji bilimleri doktorluğu sanını kazanmıştır. 1970'te profesörlüğe getirilmiştir. 1965-1989 yıllarında

Tatar Dili Kürsüsünü başkan olarak yöneten Tumaşeva, 1970-1980 yıllarında Tarih-Filoloji Fakültesinde dekanlık yapmıştır. 1989'da Doğu Dilleri Kürsüsü başkanlığına seçilmiştir.

Tumaşeva, Batı Sibirya Tatarlarının dillerine ilişkin birçok bilimsel çalışma yayımlamıştır. Onun Sibirya Tatarlarının diline ilişkin ilk eseri 1961'de çıkmıştır *(Könbatış seber tatarları tele.* Grammatik oçerk ham süzlek. Kazan 1961). Daha sonra *Jazyk sibirskix tatar* (Kazan 1968) adlı eserini yayımlamıştır. 1977'de Sibirya Tatarlarının diyalektleri üzerine yeni bir çalışma vermiştir *(Dialekty sibirskix tatar.* Opyt sravnitel'nogo issledovanija. Kazan 1977. 294 s.). Son olarak, 1992'de Sibirya Tatarlarının diyalektlerine ilişkin bir sözlük *(Slovar' dialektov sibirskix tatar.* 1992. 255 s.) yayımlamıştır.

Bunlardan başka, Tumaşeva'nın Tatar fiili üzerine bir çalışma yayımladığını biliyoruz (Kazan 1986. 189 s.). Ayrıca, Sibirya Tatarlarının diyalektlerine ilişkin birtakım yazıları da çıkmıştır: "Les dialectes des Tatars sibériens" (AOH XXXII, 1978, 175-186), "Êtničeskija svjazy zapadnosibirskix tatar" (ST 2, 1987, 38-51) gibi.

H. Eren: TD 1994/II, 168-171. s.

UBRYATOVA, Elizaveta İvanovna (doğ. Omsk 14 [27].10.1907), Rus kadın Türkologu. İrkutsk Üniversitesinde okumuştur. İrkutsk bölgesinde öğretmen olarak işe başlamış, 1932'de Taymır Ulusal Çevresine gönderilmiştir. Dolganların dilini öğrenen Ubryatova, 1934'te Dolganca bilgisini geliştirmek üzere Leningrad'da Kuzey Ulusları Enstitüsüne devam etmeye başlamıştır. S. E. Malov'un yönetiminde çalışan Ubryatova, birçok dil ve diyalekt öğrenmiştir. Özellikle Yakutça bilgisini derinleştirmeye ağırlık vermiş, Otto Böhtlingk'in *Über die Sprache der Jakuten* (1851) adlı eseri karşısında büyük bir hayranlık duymuştur. Edward Piekarski'nin 50 yıl içinde meydana getirdiği anıtsal Yakutça sözlük, onun hayranlığını bir kat daha artırmıştır.

1940'ta Dolganların dili üzerine bir tez yazarak filoloji bilimleri adayı sanını almıştır.

Böhtlingk ve Piekarski'nin çalışmalarından örnek alan Ubryatova, Yakut diyalektleri üzerinde birçok araştırma yapmış, bilim çevrelerinde Yakut diyalektolojisinin kurucusu olarak ün almıştır. Noril Dolganlarının dillerini fonetik, gramer ve sözlük yönlerinden araştıran Ubryatova, Dolgancanın, Yakutçanın Evenkiler arasında yayılması sonunda oluşmuş

bir diyalekt olduğu inancına varmıştır.

Ubryatova, Yakut ve genel olarak Türk diyalektleri ve ağızları üzerine birçok yayın yapmıştır. 1950'den başlayarak diyalektoloji çalışmalarını büyük bir yetki ile yönetmiş, Yakut ülkesinde diyalektoloji kuruluna başkanlık etmiştir.

Ubryatova, bu çalışmaları sonunda Yakutçanın birtakım kollara ayrıldığını ortaya koymuştur.

Ubryatova, Yakutçanın tarihiyle de uğraşmıştır. Ancak, Yakutçanın eski çağlarına ilişkin yazılı bilgi ve eserlerin bulunmaması dolayısıyla bu yoldaki çalışmalaraında büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlükleri yenmek üzere çağdaş olayları ve verileri değerlendirmek ihtiyacını duymuştur.

İssledovanija po sintaksisu jakutskogo jazyka başlıklı eserinin I. bölümü 1950'de (Moskva-Leningrad), II. bölümü de 1976'da (Novosibirsk) çıkmıştır. Böhtlingk klasik eserinde daha çok fonetik ve morfoloji üzerinde durmuştu. Ubryatova'nın bu çalışmasında Yakutçanın en karışık ve güç gramer özellikleri sistemli olarak açıklanmıştır. Bu eser bütün Türk diyalektleri bakımından önemli bir çalışmadır.

Ubryatova, diyalektoloji çalışmalarında topladığı veri ve gözlemleri değerlendirerek Yakut ağızları arasındaki ses özelliklerini karşılaştırmalı biçimde tespit ettiği gibi (*Opyt sravnitel'nogo izučenija fonetičeskix osobennostej jazyka naselenija nekotoryx rajonov Jakutskoj ASSR.* Moskva 1960), Yakutça ile diğer Türk diyalektleri arasındaki ilişkiler üzerinde de durmuştur (*Jakutskij jazyk i ego otnošenie k drugim tjurkskim jazykam, a takže k mongol'skim i tunguso-man'čžurskim.* Moskva 1960).

1938'de Ubryatova, özel olarak Yakut ülkesine gönderilmiş, Rus yazısına dayanan yeni Yakut yazı sisteminin oluşturulmasıyla ilgili çalışmalara katılmıştır. Bundan başka, Yakutçanın yazım sorunlarıyla da uğraşmıştır.

Ubryatova, Yakutçaya ilişkin çalışmaların tarihi üzerine bir taslak da yazmıştır (*Očerk istorii izučenija jakutskogo jazyka.* Yakutsk 1945).

Parnye slova v jakutskom jazyke (Jazyk i Myšlenie XI, 1943, 297-329. s.) ve *O nekotoryx osobennostjax osnov slova v jakutskom jazyke* (İAN 7, 1948, 551-557. s.) gibi yazıları da anılmaya değer. *İzučenie tjurkskix jazykov Sibiri* (ST 1, 1987, 84-94) başlıklı yazısında Sibirya Türk diyalektlerine ilişkin çalışmaları değerlendirmiştir.

Jazyki narodov SSSR dizisinde çıkan *Tjurkskie jazyki* (Moskva

1966) adlı kolektif eserde *Jakutskij jazyk* bölümünü de Ubryatova yazmıştır (403-427. s.)

Son olarak, *İstoričeskaja grammatika jakutskogo jazyka* (Yakutsk 1985) adlı bir ders kitabı yayımlamıştır.

S. M. Miliband: BBSSV 677. s.; A. K. Alekperov: Elisaveta İvanovna Ubryatova (K semidesjatipjatletiju so dnja roždenija). ST 5, 1982, 100-101. s., E. İ. Korkina-N. E. Petrov-P A. Sleptsov: ST 5, 1987, 132-133. s.

VÁMBÉRY, Ármin (Szentgyörgy, Pozsony [Bratislava] 1832-Budapeşte 1913), Macar Türkologu. Batı Avrupa'da ve özellikle Macaristan'da Türklük biliminin kurucusu olarak tanınmıştır. Bir süre okula devam etmişse de, daha çok otodidakt olarak yetişmiştir. Özel dil dersleri vermek suretiyle yaşamını kazanmaya çalışmış, bu arada Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Viyana'da J. Hammer-Purgstall ile karşılaştıktan sonra Türk dili alanındaki çaba ve çalışmalarına ağırlık vermiştir. Daha sonra Budapeşte Üniversitesinde János Repiczky'nin derslerine devam eden Vámbéry, Türkçe bilgisini artırmıştır. Macar Bilimler Akademisinin maddî yardımını sağladıktan sonra 1857'de İstanbul'a gelmiştir. Türklerle ilişki kurduğu gibi, İstanbul'da yaşayan Dániel Szilágyi, Kmetty gibi Macarlarla da temas etmiştir. İstanbul'da da özel dersler vermeye başlayan Vámbéry, 1859'da Rıfat Paşanın evinde tarih, coğrafya ve dil dersleri vermiş, siyasî ve sosyal çevrelerle ilişki kurmuştur. Bundan başka, büyük devletlerin İstanbul elçilikleriyle de temas etmiştir. Bu arada yabancı gazetelerin dikkatini çekmiş ve Viyana'da çıkan bir gazetenin İstanbul muhabirliğini yapmıştır. İstanbul kitaplıklarında bulunan yazmalarla uğraşan Vámbéry, Orta Asya'da yapmak istediği geziyi gerçekleştirmekten de vazgeçmemiştir. Orta Asya'da özellikle Doğu Türkçesi ("Çağatayca") üzerinde çalışmayı amaç edinmiştir. O sıralarda Çağatayca konusunda yalnız Quatremère birtakım yayınlar yapmıştı. 1858'de İstanbul'da küçük bir Almanca-Türkçe sözlük yayımlamıştır (*Deutsch-türkisches Taschen-Wörterbuch.* VIII+247 s.).

Türkler ve Türk diline ilişkin çaba ve çalışmalarıyla bilim çevrelerinde ün kazanan Vámbéry, 1861'de Macar Bilimler Akademisinin haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

İstanbul'da dört yıl kaldıktan sonra Peşte'ye dönen Vámbéry, Macar Bilimler Akademisinin yardımını sağlayarak Orta Asya gezisine çıkmıştır.

1861 yılı sonunda tekrar İstanbul'a gelmiş, birkaç ay kaldıktan sonra 1862'de (mart ayında) İran'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Orta Asya'daki hanlıklarda araştırma yapmak üzere Vámbéry'den önce giden Conolly ve Stoddart, Buhara hanı tarafindan idam ettirilmişti. Bu bakımdan Vámbéry'nin bu gezisi tehlikeli bir girişimdi. Tahran'da Mekke'den dönen Orta Asyalı Türk hacılarıyla temas etmiş, Reşid efendi adlı bir derviş olarak Orta Asya gezisine çıkmıştır (1863). Bu gezi Vámbéry'ye büyük bir ün sağlamıştır. Vámbéry, gezisine Türkmenistan'dan geçerek başlamış, Hive, Buhara ve Semerkand'a uğramıştır. İngiltere'de yayımlanan gözlemleri büyük bir ilgi görmüştür.

János Repiczky'nin ölümünden sonra Budapeşte Üniversitesinde Türk dili öğretimine ara verilmiştir. Bu görev 1870'te Vámbéry'ye verilmiştir.

Vámbéry, Çağatayca alanındaki ilk eserini 1862'de vermiştir (*Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény.* Pest 1862. József Budenz'in giriş ve notları ile). Bu yoldaki çalışmalarını sürdüren Vámbéry, 1867'de *Ïagataische Sprachstudien: Enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der ćagataischen Sprache* (Leipzig 1867. VIII+358 s.; yeni bas. 1975) adlı eserini yayımlamıştır 1870'te de *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche und lithografierten Facsimile aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik* (Innsbruck 1870. IV+258 s.). başlıklı büyük eserini yayımlamıştır. Vámbéry bu baskıda *Kutadgu Bilig*'in Uygur harfleriyle yazılmış Viyana yazmasını kullanmıştır. Çığır açan bir çalışma olarak bu baskının birtakım eksiklikleri ve yanlışları da vardı. 1885'te Viyana'da *Die Scheïbaniade. Ein özbegisches Heldengedicht in 76 Gesängen von Prinz Mohammed Salih von Charezm* (Wien 1885. XXI+468 s.) adlı bir eser yayımlamıştır. Daha sonra *Alt-osmanische Sprachstudien* (Leiden 1901. X+232 s.) adlı eseri çıkmıştır. "A török-tatár nyelvek etymologiai szótára" (NyK XIII, 1877, 249-483. s.) başlıklı çalışması 1877'de kitap (Budapest 1877, 235 s.) olarak çıkmış, daha sonra *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen* (Leipzig 1878, XXIV+228 s.) adıyla Almancaya da çevrilmiştir. Bu eser (yeni bas. 1972) Türk dilinin etimolojik sözlüğü alanında ilk denemedir. *Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes* (Leipzig 1879. VIII+275 s.) başlıklı eseri bilim çevrelerinde ilgi görmüştür. Ancak *Noten zu den alttürkischen Inschriften der*

Mongolei und Sibiriens (MSFOu XII, 1898. 119 s.) adlı çalışması başarı sağlamamıştır.

A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben (Budapest 1885. XVI+768 s.) adlı eseri Türkolojinin ana kitapları arasında yer almıştır. Bu eser Almancaya da çevrilmiştr (*Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen.* Leipzig 1885. XII+638 s.; yeni bas. Osnabrück 1970).

Vámbéry, Macarlarla Türkler arasındaki ilişkilere büyük ağırlık vermiştir. Özellikle Macarların kökeni ile ilgili olarak Macarcadaki Türkçe alıntılar üzerinde durmuştur. Bu konuda József Budenz ile tartışmıştır. Bu tartışma sonunda Budenz'in görüşü ağırlık kazanmışsa da, bu konuda çıkan yazılar Türkoloji bakımından değerli gözlemler getirmiştir.Bu tartışmalardan sonra Vámbéry, bir süre Macarların kökeniyle uğraşmaktan uzak kalmıştır. Son yıllarda Vámbéry, *A magyarság bölcsőjénél, A magyar-török rokonság kezdete és fejlődése* adlı bir eser daha yazmıştır. Ancak bu eser onun ölümünden sonra yayımlanmıştır (Budapest 1914).

Vámbéry, otobiyografisini *Küzdelmeim* (Budapest 1905. VII+516 s.) adlı kitabında yazmıştır.

Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji kürsüsü 1870'te kurulmuştu. Vámbéry bu üniversitede görev alan ilk Türkoloji profesörüdür. Onun yetiştirdiği öğrenciler arasında tanınmış Türkologlar da vardır (József Thúry, Ignác Kúnos gibi).

Vámbéry'nin ölümünden sonra Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji profesörlüğüne József Thúry atanmıştı. Ancak Thúry'nin vakitsiz ölümü üzerine bu atama gerçekleşememiştir. Daha sonra bu göreve Gyula Németh getirilecektir.

Vilmos Pröhle: Vámbéry Ármin. KSz IV, 1913, 1-3. s.; Ignácz Goldziher: Vámbéry Ármin t. tag emlékezete. 1915; Bernát Munkácsi: Vámbéry Ármin tudományos munkássága. Budapesti Szemle 1915. 87-112, 243-274. s.; György Hazai: *Vámbéry Ármin.* A mult magyar tudósai 7. Budapest 1976; *Vámbéry Ármin emlékezete.* Keleti Értekezések 2. Budapest 1986. György Hazai, Zsuzsa Kakuk ve István Vásáry'nin yazıları. Carla Coco: Vámbéry Ármin műveinek bibliographiája. 26-50. s.; Klaus Kreiser: Hermann Bamberger und die Turkologie. *Festgabe an Jozef Matuz.* Osmanistik-Turkologie-Diplomatik herausgegeben von Christa Fragner und Klaus Schwarz. Berlin 1992. 181-191. s.

VÂSÂRY, István (doğ. Budapeşte 4.5.1945), Macar Türkologu. Budapeşte'de Loránd Eötvös Üniversitesinde Türk (ve İngiliz) filolojisi öğrenimi görmüştür. Türkoloji alanında Gyula Németh ve Lajos Ligeti'nin yanında yetişmiştir. 1971'de Ermeni Kıpçakçasına ilişkin bir dil anıtı (Kamenets Kroniği) üzerine yazmış olduğu teziyle üniversite doktoru sanını kazanmış, 1981'de "Altın Ordu kançılaryası" başlıklı adaylık tezini savunmuştur. 1968-1980 yılları arasında Macar Bilimler Akademisinin Altayistik Araştırma Grubunda bilimsel üye olarak çalışmış, 1980'de Loránd Eötvös Üniversitesi Felsefe Fakültesinin Türk Filolojisi Kürsüsünde görev almıştır. 1983'te üniversite doçentliğine atanan Vásáry, 1.6.1990'da kürsü yöneticiliğine getirilmişse de, 1990 güzünde Macaristan'ın İstanbul başkonsolosluğuna atanması üzerine bu görevinden ayrılmıştır. Daha sonra 1. 11. 1991'de Macaristan'ın Ankara büyük elçiliğine atanmıştır. Ankara'da büyük elçi olarak 1995 yılı haziran ayına değin kalmıştır.

1970-1990 yılları arasında Macar Bilimler Akademisinin Doğu Araştırmaları Kurulu üyeliğinde bulunduğu gibi, 1977'den başlayarak Acta Orentalia Hungarica dergisi yazı kurulunda da görev almıştır.1968'de Kőrösi Csoma Derneği üyeliğine seçilen Vásáry, 1988-1990 yıllarında derneğin ikinci başkanlığını yapmıştır. Türkoloji ve eski Macar tarihi alanındaki çalışmaları dolayısıyla Kőrösi Csoma ödülünü kazanmış, 1988'de Türk Dil Kurumu haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

Vásáry, eski Türk yazıtlarına ilişkin sorunlarla uğraştığı gibi, V-XIII. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da yaşayan Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar üzerinde de çalışmıştır. Eski Türk-Macar ilişkileri (Macarcada kullanılan eski Türklerden kalma alıntılar, Macarların etnojenezinde yer alan Türk bağları, eski Macar yazısı, Orta Volga bölgesindeki Macar kalıntıları), Orta Volga bölgesinde yaşayan Kıpçak ve Bulgarlar (Kazan Tatarları, Başkurtlar, Çuvaşlar) ve Altın Ordu ve sonraki devletler (Kazan ve Kırım hanlıkları, Nogay orduları) üzerinde çalışmaya başlamıştır.

"Armeno-Kipchak parts from the Kamenets Chronicle" (AOH XXII, 1969, 139-189), "*Käm*, an early Samoyed name of Yenisey" (*Studia Turcica.* Budapest 1971. 469-482), "Runiform signs on objects of the Avar period (6th-8th cc. A.D.)" (AOH XXV, 1972, 335-347), "The Hungarians or Možars and the Meščers / Mišers of the Middle Volga

region" (AEMAe I, 1975, 237-275), "The Golden Horde term *daruǐa* and its survival in Russia" (AOH XXX, 1976, 187-197), "*Susun* and *süsün* in Middle Turkic texts" (AOH XXX, 1977, 51-59), "The origin of the institution of *basqaqs*" (AOH XXXII, 1978, 201-206), "A contract of the Crimean Khan Mängli Giräy and the inhabitants of Qïrq-Yer from 1478/79" (CAJ XXXIV, 1982, 289-300), "The «Yugria» problem" (*Chuvash Studies*. Budapest, Wiesbaden 1982. 247-257),"The institution of foster-brothers (*emildäš* and *kökäldäš*) in the Chingisid states" (AOH XXXV, 1982, 549-562) başlıklı yazıları bu yolda çıkmış katkılardır. *Az Arany Horda* (Budapest 1986. 318 s.) adlı eserinde Altın Ordu tarihini işlemiştir. *Az Arany Horda kancelláriája* (Budapest 1987. 88 s.) adlı küçük eseri de Altın Ordu kançılaryasına ilişkin yeni bir çalışmadır.

"Az ujgur írásbeliség az Arany Hordában és a Timuridáknál" (Keletkutatás 1986 tavasz, 38-47) başlıklı yazısı, 1985'te İstanbul Türkoloji Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur (*Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*. İstanbul, 23-28 Eylül 1985. Tebliğler I. Türk dili, cilt 2. İstanbul 1987. 235-247). Bu bildiri Ural-Ataische Jahrbücher'de de çıkmıştır ("Bemerkungen zum uigurischen Schriftum in der Goldenen Horde und bei den Timuriden". UAJb Neue Folge VII, 1987, 115-126).

"Two Old-Turkic loan words in Hungarian" (*Hungaro-Turcica*. Studies in Honour of Julius Németh. Budapest 1976. 239-247) başlıklı yazısında Macarcada kullanılan iki eski Türkçe alıntı üzerinde durmuştur.

"The Linguistic Aspect of the «Bashkiro-Hungarian Complex»" (AEMAe V, 1985 [1987], 205-232) başlıklı yazısında Başkurtlarla Macarlar arasındaki bağları gözden geçirmiştir.

"Zametki o *tartanaq* v Zolotoj Orde" (ST 4, 1987, 97-103), "Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th-14th centuries"(CAJ XXXII, 1988, 260-271), "«History and legend» in Berke Khan's conversion to Islam" (*Aspects of Altaic Civilisation* III. Bloomington 1990. 230-252) gibi yazıları da Altın Ordu alanıyla ilgili katkılardır.

"Notes on Turkic *yunčuǐ* 'vexation' and its etymological background" (*Varia Eurasiatica*, Festschrift für Professor András Róna-Tas. Szeged 1991. 239-248), "The role of the Turkic peoples in the ethnic history of Eastern Europe" (*Ethnicity and Nationalism*. Case Studies in Their Intrinsic Tension and Political Dynamics. Edited by Peter Krüger.

Marburg 1993. 27-34) ve "*±sXn* and its Related Suffixes. Studies in Turkic Word Formation and Etymology" (Journal of Turkology I/1, 1993, 113-153) başlıklı yazılarından sonrta *A régi Belső-Ázsia története* (Szeged 1993. 201 s.) adlı eserinde eski İç Asya tarihini toplu olarak değerlendirmiştir.

VERBİTSKİY, Vasiliy İvanoviç (Fedyakovo, Nijegorod 1827-Ulala, Biysk 12.10.1890), Rus misyoneri ve Türkologu. Nijegorod İlâhiyat Akademisinde okumuştur. 1846'dan sonra bir süre öğretmenlik yapan Verbitskiy, 1853'te S. Landışev (1843-1865)'in çağrısı üzerine Tomsk'a gitmiştir. Bu tarihten başlayarak bütün yaşamını Altay çevresinde geçirmiştir. 1854'te papaz olarak "Rus olmayan" çocukları okutmak için açılan Altay okullarında öğretmenlik görevine getirilmiştir. 1857'de misyonerliğe atanmıştır.

Verbitskiy, Altay çevresinde yaşayan Türklerin dilleri, gelenekleri, inançları ve efsaneleriyle uğraşmıştır. Türklük bilimi alanında *Grammatika altajskogo jazyka* (Kazan 1869) adlı gramerin yazarı olarak tanınmıştır. Ancak, bu gramerin yalnız Verbitskiy'nin eseri olmadığı anlaşılıyor. F. D. Aşnin'e göre (*Tjurkologičeskij Sbornik 1975*. Moskva 1978. 34-61. s.), bu gramerin yazılmasına Makariy Nevskiy ve özellikle N. İ. İl'minskiy de katılmıştır. Bu gramer, Türk diyalektleri üzerine yazılan sonraki eserler için örnek olmuştur. Örneğin P M. Melioranskiy Kırgız-Kazak (yeni terminolojiye göre Kazak) gramerini yazarken bu eseri örnek olarak kullanmıştır.

Verbitskiy, Türklük bilimi alanındaki ününü daha çok *Slovar' altajskogo i aladagskogo narečij tjurkskago jazyka* (Kazan 1884) başlıklı sözlüğüne borçludur. Yazar, bu sözlük üzerinde 30 yıl çalışmıştır.

W. Radloff da *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* adlı eserinde Verbitskiy'nin derlediği örneklerden yararlanmıştır.

Verbitskiy çeşitli dergilerde Altay Türklerinin etnografyası üzerine birçok yazı yayımlamıştır. Bu yazılardan bir bölümü *Altajcy* adlı bir kitapta toplamıştır. Verbitskiy'nin ölümünden sonra yazıları *Altajskie inorodcy* (Moskva 1893) başlıklı bir eserde toplu olarak yayımlanmıştır.

Verbitskiy'nin çalışmaları Êtnografičeskoe Obozrenie dergisinin 1891'de çıkan 1. sayısında (176-179. s.) verilmiştir.

A. N. Kononov: BBSOT² 61-62. s.; Ê. R. Tenişev: Teoretičeskie

osnovy "Grammatiki altajskogo jazyka". ST 1, 1990, 1-11. s.

VINCZE, Frigyes (Ujsóve, Bács 1884 - ?), Macar Türkologu. Budapeşte, Leipzig ve Berlin üniversitelerinde okumuştur. Budapeşte'de Doğu Ticaret Akademisinde müdür olarak çalışmıştır.

Vincze, Türkoloji alanında "Beiträge zur Kenntnis des anatolischen Türkisch" (KSz IX, 1908, 141-179. s.; X, 1909, 1-41. s.) başlıklı çalışmasıyla tanınmıştır.

VLADİMİRTSOV, Boris Yakovleviç (Kaluga 20.8.1884-Leningrad 17.8.1931), Rus Mongolisti. 1904'te Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesine girmiştir (Çin-Moğol-Mançu Bölümü). 1905-1906 öğretim yılında Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Okulu (Ecole des langues orientales vivantes), Sorbonne ve Collège de France'ta verilen derslere devam etmiştir. 1906 yılı güzünde Doğu Dilleri Fakültesine dönerek W. Kotwicz, A. D. Rudnev (1878-1958) gibi Mongolistlerle V. D. Smirnov, A. N. Samoyloviç gibi Türkologların derslerine girmiştir. Doğu Dilleri Fakültesinde N. İ. Veselovskiy ve özellikle W. Barthold'ün derslerini takip etmiştir. Bunlardan başka, A. A. Şahmatov'un Rus dili tarihi derslerine ve Jan Baudouin de Courtenay'nin dil bilimi derslerine devam etmiştir. Ayrıca, W. Radloff'un evinde verdiği özel derslere de girmiştir. 1909'da üniversiteyi bitiren Vladimirtsov, profesörlük sanını almak üzere Doğu Dilleri Fakültesinde kalarak Kotwicz ile Rudnev'in yönetimi altında çalışmaya başlamıştır.

Vladimirtsov, bilimsel çalışmalarında alan araştırmalarına büyük ağırlık vermiştir. 1907'de Astrahan çevresinde yaşayan Derbetler arasında bilimsel araştırmalar yapmış, 1908-1911 yılları arasında Doğu ve Batı Moğolistan'da çalışmıştır. 1912'de kitaplıklarda çalışmak ve derslere devam etmek üzere Paris ve Londra'ya gönderilmiştir. 1913-1915 yıllarında Batı ve Kuzey Moğolistan'da yaptığı gezide Moğolların göçlerine katılarak Moğol folkloru ve diline ilişkin değerli bilgi ve örnekler toplamıştır.

Vladimirtsov, 1915'te Doğu Dilleri Fakültesinde doçent olarak Moğol dili dersleri vermeye başlamıştır. Ekim devriminden sonra kurulan Petrograd Coğrafya Enstitüsünde etnografya öğrencilerine dil bilimi dersleri vermiştir. 1920'de kurulan Petrograd (1924'ten başlayarak Leningrad) Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde yaşamının sonuna değin Moğol Bölümünü yönetmiştir. (Bu enstitü 1927-1938 yılları arasında Leningrad Doğu

Enstitüsü adını almıştır.)

Vladimirtsov 1923'te Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiş, 1929'da da akademi aslî üyeliğine getirilmiştir.

1925 ve 1926 yıllarında Moğolistan'da iki yeni araştırma gezisi yapmıştır.

Sağlam bir gözlem yeteneğine sahip olan Vladimirtsov, alan araştırmalarında yerli boyların yaşam özellikleri, inançları, giyim kuşamları ve dilleri üzerine bol bilgi toplamıştır. Bu araştırmaların, Vladimirtsov'un bilimsel çalışmalarını kolaylaştırdığı anlaşılıyor.

Kısmen eski bilgi ve verileri değerlendiren ve en çok kişisel derleme ve buluşlarına dayanan Vladimirtsov, Moğollara ilişkin bilgileri yeni gözlem ve katkılarla zenginleştirmiş, derinleştirmiştir. Buna ek olarak, Vladimirtsov doğrudan doğruya veya dolayısıyla Türk dilini ve Türk kültürünü ilgilendiren birçok yazı da yazmıştır. Örneğin "Tureckie êlementy v mongol'skom jazyke" (Zap. Vost. Otd. İmp. Russk. Arx. Obšč. XX, 1910, 153-184. s.) adlı yazısı, doğrudan doğruya Türk dilini ilgilendiren değerli bir katkıdır. Dil ve kültür tarihimizin bu önemli sorunu üzerine yapılan ilk ciddî araştırma budur. A. N. Samoyloviç ile birlikte yayımladığı "Tureckij narodec Xotony" (Zap. Vost. İmp. Russk. Arx. Obšč. XXIII, 1915, 265-290. s.) başlıklı yazıda Hoton adlı bir Türk boyu üzerine ilginç bilgiler vermiştir. N. Poppe ile birlikte yazdığı "İz oblasti vokalizma mongolotureckogo prajazyka" (DAN 1924, 33-35. s.) başlıklı yazıda ise Moğol-Türk ana dilinin vokalizmi üzerinde durmuştur. Arabskie slova v mongol'skom (ZKV V, 1930, 73-82. s.) adlı yazısında Moğolcada kullanılan Arapça alıntılar toplanmıştır. Ötüken yış adı (Po povodu drevnetjurkskogo "Ötüken yış" DAN 1929, 133-136. s.) ve Orhon yazıtlarında geçen coğrafî adlar (Geografičeskie imena orxonskix nadpisej, soxranivšiesja v mongol'skom. DAN 1929, 169-174. s.) ve Moğolca *beki* ve *begi* sanları (Mongol'skie tituly beki i begi. DAN-V 1930, 163-167. s.) üzerine yayımladığı küçük yazıları, Türk dili ve Türk tarihi bakımından değerli katkılardır. Eski Türk ve Moğol metinlerine ilişkin notları (Zametki k drevnetjurkskim i staromongol'skim tekstam. DAN 1929, 289-296. s.) da anılmaya değer. Bunlara ek olarak, Moğolca *nökür* (Mongol'skij nökür: DAN 1922, 287-288. s.) sözüne ilişkin küçük yazısı da ilginçtir. Onun bu yazısı üzerine Moğolca *nökür*'ün kökeni sık sık tartışılacaktır.

Türk kültürünü ilgilendiren bu yazıların değeri küçümsenemez. Ancak Vladimirtsov en çok Moğol dili ve Moğol tarihi üzerinde çalışmıştır.

Örneğin Kuzeybatı Moğolistan halk edebiyatı örnekleri (*Obrazcy mongol'skoj narodnoj slovesnosti (Severo-Zapadnaja Mongolija)*) (Leningrad 1926, 202 s.) adlı eseriyle Vladimirtsov Moğol diyalektolojisi alanında derin bir boşluğu doldurmuştur. Bu kitap, bu alana ilişkin elimizde bulunan biricik ciddî eserdir. Vladimirtsov'un bu eserde ortaya koyduğu Moğol halk edebiyatı örnekleri, sağlam bir metot ve büyük bir titizlikle yazıya geçirilmiştir.

Vladimirtsov yalnız diyalektoloji örnekleri toplamakla kalmamış, daha derinleşerek, karşılaştırmalı araştırmalar da yapmıştır. Moğol yazı diliyle Halha diyalektinin karşılaştırmalı grameri (*Sravnitel'naja grammatika mongol'skogo pis'mennogo jazyka i xalxaskogo narečija. Vvedenie i fonetika.* Leningrad 1929, XII, 436 s., yeni bas. 1970) adlı eseri, Moğol filolojisi için büyük bir kazançtır. Vladimirtsov'un Moğol dili bakımından en önemli eseri budur.

Bundan başka, Vladimirtsov Moğol dili yadigârları üzerinde de araştırmalar yapmıştır. Pançatantra hikâyelerinin yayımlanması (*Mongol'skiy sbornik rasskazov iz Pančatantra.* Petrograd 1921, 162 s.), elimize yeni malzeme vermiştir.

Vladimirtsov'un son eseri, *Obščestvennyj stroj mongolov. Mongol'skiy kočevoj feodalizm* (Leningrad 1934, XI, 223 s.) adı altında yayımlanmıştır. Bu eser, Vladimirtsov'un vakitsiz ölümünden sonra çıkmıştır. Klasik bir eser değerini kazanan bu kitap, Türkçeye (1944) ve Fransızcaya (1948) da çevrilmiştir.

Čingis-xan (Berlin-Petrograd 1922. 175 s.) adlı eseri de İngilizceye, Fransızcaya ve Türkçeye çevrilmiştir (*Cengiz Han.* İstanbul 1950. Hasan Eren'in ön sözü ve notlarıyla)..

Oyrat kahramanlık destanları üzerine bir eser de vermiştir. (*Mongolo-ojratskij geroičeskij êpos.* Petrograd-Moskva 1923). Mongolica (ZKV I, 1925, 305-341. s.) başlıklı yazısında Türk dili açısından ilginç gözlem ve veriler vardır.

Çalışma arkadaşları ve öğrencileri, 1958'de Vladimirtsov'un anısına bir anma kitabı yayımladılar. (*Filologija i istorija mongol'skix narodov. Pamjati akademika Borisa Jakovleviča Vladimircova* Moskva 1958).

N. Poppe: Akademik B. Ja. Vladimircov (1884-1931). RP 1-2, 1932, 79-86; N. Poppe: B. Ja. Vladimircov. AM VIII, 1932, 565-570; S. D. Miliband: BBSSV 115-116. s.; A. N. Kononov: BBSOT[2] 64-66. s.

WICHMANN, Yrjö (Liminka, Kuzey Finlandiya 1868-Helsinki 1932), Fin dil bilgini. 1887'de Helsinki Üniversitesine yazılmış, 1897'de Fin-Ugor dilleri doçentliğine atanmıştır. 1909'da profesörlüğe yükseltilmiş, Heikki Paasonen'in ölümünden sonra onun yerine getirilmiştir. 41 yıl süren bilimsel çalışmalarında dil, halk edebiyatı ve etnografya veri ve bilgileri toplamıştır. Bu amaçla Rusya'da yaşayan Votyak, Züryen ve Çermişler arasında çalışmış, dil ve halk edebiyatı örnekleri topladığı gibi, sağlam etnografik bilgi ve gözlemler de tespit etmiştir. Bu alandaki belli beşlı yayınları: *Wotjakische Sprachproben* (JSFOu XI, 1, XIX, 1); *Wotjakische Chrestomathie mit Glossar* (Hilfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen II) (1901, 2. bas. 1954); *Syrjänische Volksdichtung* (MSFOu LIX); *Tscheremissische Texte mit Wörter-verzeichnis und grammatikalischen Abriss* (Hilfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen V) (1923, 2. bas. 1953). Kişisel araştırmaları sonunda topladığı bilgi ve gözlemleri bilimsel yayınlarında değerlendirmiştir: *Zur Geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden s- und č-Laute im Tscheremissischen* (FUF VI); *Zur Geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden Affrikaten nebst einem Excurs über die finnisch-ugrischen anlautenden Klusile* (FUF XI); *Zur Geschichte der finnisch-ugrischen l-Laute* (FUF XV); *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische* (MSFOu XXXVI).

Wichmann, Macar diyalektolojisi alanında da çalışmıştır. Bu yoldaki çalışmaları *Yrjö Wichmanns Wörterbuch der ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt* (Helsinki 1936) adlı eserde toplanmıştır.

Wichmann, Türklük bilimi alanında *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen* (MSFOu XXI, 1903, 171 s.) adlı eseriyle ün almıştır. Bu eser Z. Gombocz, M. Räsänen, A. Kannisto gibi bilginlerin çalışmalarında örnek olarak kullanılmıştır.

Wichmann Martti Räsänen'in Çermişçedeki Türkçe alıntılara ilişkin eserlerini de özenle değerlendirmiştir (FUF XVI, 1923-1924, Anzeiger 32-53. s.).

YADRİNTSEV, Nikolay Mihayloviç (Omsk 18.10.1842 - Barnaul 7.6.1894), Rus bilgini. 1854'te Tomsk lisesine yazılmışsa da, okulu bitirmemiştir. 1860'ta Petersburg Üniversitesine dinleyici olarak girmiş,

ancak 1863'te üniversiteyi terk etmiştir.

Sibirya'da çeşitli şehirlerde yaşayan Yadrintsev, dergi ve gazetelere yazı yazdığı gibi, Sibirya'nın sosyal yaşamına da katıl-mıştır.

Yadrintsev, Türklük bilimi tarihinde eski Türk yazıtlarının kâşifi olarak ün almıştır: 1889'da Kuzey Moğolistan'da, Koşo Tsaydam havzasında Orhon (Selenga'nın kolu) ırmağı kıyısında iki büyük yazıt bulmuştur. Bilinmeyen bir yazı ile yazılmış olan bu yazıtlar, bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. Onun bu buluşu üzerine A. O. Heikel (1890) ve W. Radloff (1891) gibi bilginler, bu yazılı taşlar üzerinde çalışmaya başlamışlardır. 1893'te V Thomsen'in bu taşlar üzerindeki yazıları çözmesi, Yadrintsev'in buluşunun değerini bir kat daha artıracaktır. Yadrintsev, 1891'de Ongin ırmağı kıyısında ikinci bir buluş olarak Ongin yazıtını da ele geçirmiştir.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 259-260. s.; H. Eren: 1893'ten 1993'e. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1993. 21-26. s.

YARTSOV, Yanuariy Osipoviç (Ekaterinburg [Sverdlovsk] 10.3.1792-Petersburg 3.12.1861), Rus Türkologu. Kazan'da okumuş, İbrahim Halfin'in yanında Tatarca ile uğraşmıştır. 1809'da Kazan Üniversitesine yazılmış, Fraehn'in öğrencisi olarak yetişmiştir. 1812'de üniversite bitirme sınavını veren Yartsov, 1816'da "Doğu dillerinden alınan Rusça sözler" adlı Latince tezini savunarak doğu dilleri doktorluğu sanını kazanmıştır. 1817-1818 yıllarında Ermolov'un elçilik kurulu ile İran'da kalmıştır. Daha sonra Petersburg'a dönmüş ve Fraehn'in önerisi ile Bilimler Akademisinde doğu dilleri uzmanlığına atanmıştır (1818). 1819'da Dış İşleri Bakanlığında tercümanlık görevine getirilmiş, son günlerine değin bu görevde kalmıştır.

Yartsov'un doğu dillerine ve özellikle Türkçeye hâkim olduğu anlaşılıyor. V. V Grigor'ev'e göre, Yartsov, Rusya'da Tatar diyalekt ve ağızlarını bilen ilk Türkologlardan biridir. Yartsov, Toktamış ve Saadet Giray'ın yarlığlarını Rusçaya çevirmiştir (1844). B. Dorn'a göre (*Über die hohe Wichtigkeit und die namhaften Fortschritte der asiatischen Studien in Russland.* Recueil des Actes de la séance publique de l'Académie, St. Petersburg 1840, 88. s. 43. not), Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserini de Rusçaya çevirmiştir. Ancak bu çevirinin yazgısını bilmiyoruz.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 262. s.

YASTREMSKİY (JASTRZĘBSKİ), Sergey (Sergiusz) (Har'kov 20.9.1857-Odessa 3.8.1941), Polonyalı Türkolog. Siyasî suçlu olarak sürgüne gönderilmiş, 1886'da Yakutistan'a yerleşmiştir. 1896'ya değin Yakutlar arasında kalan Yastremskiy, Türkoloji tarihinde *Grammatika jakutskogo jazyka* (İrkutsk 1900, gözden geçirilmiş 2. bas. Moskva 1938) adlı eserin yazarı olarak tanınmıştır. Bu gramerde Otto von Böhtlingk'in büyük eserinin etkisi göze çarpar. Yakutça bilen bir uzman olarak Sibiryakov'un Yakut araştırma kuruluna katılmıştır. Grameri de bu kurulun yayınları arasında yer almıştır. Sürgünden döndükten sonra yaşamının sonuna değin Odessa'da yaşamıştır.

A. N. Kononov: BBSOT[2] 263. s.

YUDAHİN, Konstantin Kuz'miç (Orsk 3 [15]. 5.1890 22.3.1975), Rus Türkologu. Taşkent Öğretmen Okulunda okumuştur (1906-1910). Öğretmen olarak Çimkent'e bağlı Mankent ve Karabulak kışlaklarında çalışmıştır. 1915-1920 yılları arasında Doğu Türkistan'da Uygurların yaşam ve kültürünü yakından tanımak kolaylığını bulmuş, Uygurların dillerini öğrenmiştir. 1920'de Taşkent'e dönen Yudahin, Türkistan Doğu Enstitüsü (daha sonra Orta Asya Devlet Üniversitesi adını alacaktır)'nde W. Barthold, P. A. Falev, A. A. Semenov, S. E. Malov gibi bilginlerin derslerine devam etmiştir. Üniversite öğrencisi olarak Yudahin, E. D. Polivanov'un yönetimi altında Özbek diyalektinin Karabulak ağzı konusunda bir bitirme tezi yazmıştır.

1915'te Orta Asya Üniversitesini bitiren Yudahin, Leningrad Üniversitesinin Doğu Enstitüsünde S. E. Malov'un yönetiminde bilimsel çalışmalar yapmıştır. 1932'de Moskova Doğu Bilimleri Enstitüsünde Uygurca kürsüsü başkanlığına getirilen Yudahin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisinin Türkoloji Kolunda sekreter ve daha sonra Doğu Bilimleri Enstitüsünde uzman olarak görev almıştır.

1944'te Moskova'nın boşaltılması dolayısıyla Fergana şehrine gelen Yudahin, Kırgız hükûmetinin çağrısı üzerine Frunze (Bişkek)'ye giderek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisinin Kırgız Koluna bağlı Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsünün Kırgız Dili Kolunu yönetmiştir (1944-1952).

Yudahin, Türkolog olarak Özbekçe, Yeni Uygurca ve Kırgızca ile uğraşmış, diyalekt ve diller arasındaki ilişkiler ve ağızlar üzerinde

çalışmıştır. Yudahin daha çok sözlükçü olarak ün almıştır. 1927'de *Uzbeksko-russkij slovar'* adlı bir sözlük yazmıştır. Daha sonra (1940) Kırgızca-Rusça sözlüğü (*Kirgizsko-russkij slovar'*)'nü yayımlamıştır. Bu sözlük Türkçeye de çevrilmiştir (1945-1948). Kırgızca sözlüğü üzerindeki çalışmalarını sürdüren Yudahin, bu eserin yeni (2.) baskısını 1965'te yayımlamıştır (Moskva 1965. 973 s.).

Çalışma arkadaşları 75. yaş günü dolayısıyla 1965 yılında Yudahin'e bir armağan sunmuşdular (*Voprosy tjurkologii.* Sbornik k 75-letiju K. K. Judaxina. Taşkent 1965).

S. M. Miliband: BBSSV 627-628, 733. s.; K. K. Sartbaev-A. T. Tursunov: Konstantin Kuz'mič Judaxin (K 80-letiju so dnja roždenija). ST 3, 1970, 138-140; A. M. Şçerbak: Konstantin Kuz'mič Judaxin. ST 3, 1975, 123-125. s.

ZAJĄCZKOWSKI, Ananiasz (Wilno 1903 Roma 1970), Karay kökenli Polonyalı Türkolog. 1925 - 1929 yılları arasında Kraków Üniversitesinde Tadeusz Kowalski'nin yanında doğu filolojisi (Arapça, Farsça ve Türkçe) öğrenmiştir. *Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodnio-karaimskim* (Kraków 1932, 195 s.) adlı çalışması ile doktorluk sanını almıştır. 1929-1930 yıllarında Berlin'de W. Bang'ın yanında Türkoloji çalışmaları yapmıştır. Daha sonra Paris ve İstanbul kitaplıklarında saklanan Türkçe yazmalar üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmalar sonunda Eski Osmanlıca üzerine birtakım yayınlar yapmıştır. (*Studia nad językiem staroosmańskim.* I, Kraków 1934; II, 1937).

1933'te Varşova Üniversitesi Türkoloji kürsüsüne doçent olarak atanan Zajączkowski, 1935'te profesörlük sanını almış, 1946-1950 yılları arasında Varşova ve Wroclaw (Alm. Breslau) üniversitelerinde doğu bilimleri enstitülerinde müdür olarak görev yapmıştır. 1948-1958 yılları arasında Polonya Doğu Bilimleri Derneğinin başkanlığını yapan Zajączkowski, 1952'de Polonya Bilimler Akademisinin haberleşme, 1961'de aslî üyeliğine getirilmiştir.

Kıpçak Türkçesinin bir kolunu oluşturan Karaycanın kökeni açısından Kıpçakça eserlere ağırlık veren Zajączkowski, bilinmeyen birtakım Kıpçakça eserler bulmuştur. Bu eserler arasında *Bulgati'lmüştâk fî lugati't Türk ve'l-Kifçâk* adlı yazma özel bir yer tutar. Zajączkowski, bu yazmanın isim bölümünü 1938'de *(Manuel arabe de la langue des Turcs et Kiptchaks (époque de l'État Mamelouk),* fiil bölümünü ise 1954'te

(Słownik arabsko-kipczacki z okresu Państwa Mameluckiego) baskıya vermiştir. Zajączkowski, yazmanın isim bölümünün 2. baskısını da yayımlamıştır. Bu baskıda yazmanın bu bölümünün faksimilesi de verilmiştir. *Note complementari sulla lessicografia arabo-turca nell' epoca dello Stato Mamelucco* (Annali N. S. I. *Scritti in onore de Luigi Bonelli*. Roma 1940, 149-162) adlı yazısı da bu yoldaki çalışmalarına güzel bir örnektir. Zajączkowski, son olarak *Kitâbü'l-idrâk li-lisâni'l-Etrâk* adlı eserin yazarı Ebu Hayyan tarafından yazıldığı sanılan *Ed-dürretü'l-mûdi'e fî'l-lugati't-Türkiye* başlıklı eseri de bulmuştur (*Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak* "ad-Durrat al-mudī'a fi-l-lugat at-turkiya" RO XXIX, 1965, 39-98; 67-116. s.).

Kıpçak Türkçesi alanında verimli çalışmalar yapmış olan Zajaczkowski, Kumanlarla Slavlar arasındaki ilişkilerle de uğraşmıştır. *Związki językowe polowiecko-slowiańskie* (Wroclaw 1949. 74 s.) adlı eseri bu yolda değerli bir katkıdır. *Studia orientalistyczne z dziejów slownictwa polskiego* (Wroclaw 1953. 126 s.) adlı eseri de Polcada kullanılan Türk (ve doğu) kökenli alıntılara ilişkin bir çalışmadır. Yazar, bu çalışmasında bir yandan Aleksander Brückner'in *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Kraków 1927) adlı sözlüğünü yeni gözlem ve verilerle bütünlemiş, bir yandan da doğu bilimlerinin ve özellikle Türklük biliminin değerini dile getirmiştir.

Zajączkowski'nin çalışmaları arasında, Kutb'un *Husrev ü Şirin'* i özel bir yer tutar (*Najstarsza wersja turecka)usräv u Šīrīn Qu+ba. I. Tekst.* Warszawa 1958; *II. Facsimile*. Warzawa 1958. *III. Slownik*. Warszawa 1961). Kutb'un bu eseri, XIV yüzyılın 1. yarısında yazılmıştır. Elimizde bulunan biricik yazması Berke Fakih adlı bir Kıpçak fakih ve şairi tarafından istinsah edilmiştir. Nizamî'nin ünlü mesnevîsinin Türkçeye ilk nakli olan bu eser, Harezm Türkçesinin ilk örneklerinden biri sayılır.

Poezje stroficzne 'Āšïq-paša (Materialy do studiów nad wersyfikacją turecką) (Warszawa 1967. 87 s.) adlı eserinde Âşık Paşa'nın şiiri üzerinde durmuştur.

Zajączkowski, Karayların kökenini araştırırken Hazarlara ilişkin çalışmalar da yapmıştır. Bu yoldaki en önemli eseri, *Ze studiów nad zagadnieniem chazarskim* (Kraków 1947) başlığı altında çıkmıştır. Daha sonra *Khazarian Culture and its Inheritors* (AOH XII, 1960, 299-307) başlıklı yazısında Hazar kültürünün Karaylara etkisi üzerinde de durmuştur.

Karaims in Poland. History Language Folklor Science (Warszawa - La Haye - Paris 1961) adlı eserinde Polonya Karaylarına ilişkin belli başlı bilgileri gözden geçirmiştir.

Ayrıca, Jan Reychman ile birlikte Osmanlı belgeleri üzerinde çalışmış ve bir el kitabı yayımlamıştır (*Zarys dyplomatyki osmańsko-tureckiej*. Warszawa 1955, 167 s.). Bu eseri A. S. Ehrenkreutz İngilizceye de çevirmiştir (*Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics*. Publications in Near and Middle East Studies, Columbia University, series A, VIII. The Hague 1968).

Remarques concernant les études sémantiques turques (RO XV, 1948, 145-158. s.) başlıklı yazısı, Türk dilinin semantik alanına ilişkin değerli bir katkıdır.

Zajączkowski, 1932-1939 ve 1942-1952 yıllarında MyÚl Karaimska dergisini yönetmiş, 1952-1953'te de Przegląd Orientalistyczny dergisini yayımlamıştır. 1950'de bu derginin yazı kuruluna girmiş, 1953'te yazı kurulu başkanlığına getirilmiştir.

Zajączkowski, 1958'de Türk Dil Kurumu şeref üyeliğine seçilmiştir.

1965'te Ural-Altaische Jahrbücher dergisinin 36. cildi doğumunun 60. yıl dönümü dolayısıyla Zajączkowski'ye armağan olarak sunuldu. Bu armağanda çalışma arkadaşları ve öğrencilerinin Türk diline ilişkin katkıları toplanmıştır.

Omeljan Pritsak: Ananiasz Zajączkowski Sexagenarius. UAJb XXXVI, 1965, 229-233; N. A. Baskakov: Ananij Aleksandrovič Zajončkovskij. ST 2, 1970, 162-163. Stanisław Kałużyński ve Edward Tryjarski'nin düzenlediği yayınlar listesi Omeljan Pritsak tarafından işlenmiştir. Schriftenverzeichnis Ananiasz Zajączkowski 1925-1963. UAJb XXXVI, 1965, 234-251.

KISALTMALAR

1. Dergiler, diziler

AAS – Asian and African Studies
ABAW – Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften
AEMAe – Archivum Eurasiae Medii Aevi
AAnt – Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
ALH – Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae
AOH – Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
ArOr – Archiv Orientální
AO – Archivum Ottomanicum
AECO – Archivum Europae Centro-Orientalis
AM – Asia Major
AYB – Azerbaycan Yurt Bilgisi
BALM – Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo
BOH – Bibliotheca Orientalis Hungarica
BSL – Bulletin de la Société de linguistique de Paris
BSOAS – Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSOS – Bulletin of the School of Oriental Studies
CAJ – Central Asiatic Journal
DAN – Doklady Akademii Nauk SSSR
DLT–Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft
DTCFD – (A.Ü.) Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
EFTDED – (İ.Ü.) Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
FUF – Finnisch-Ugrische Forschungen
FO – Folia Orientalia
GMS – Gibb Memorial Series
HJAS – Harvard Journal of Asiatic Studies
İAN – İzvestija Akademii Nauk
İRKSA – İzvestija Russkogo komiteta dlja izučenija Srednej i Vostočnoj Azii v istoričeskom, arxeologičeskom, lingvističeskom i êtnografičeskom otnošenijax
JA – Journal Asiatique

JaSb – Jafetičeskij Sbornik
JAOS – Journal of the American Oriental Society
JSFOu – Journal de la Société Finno-Ougrienne
ŽS – Živaja Starina
KCsA – Kőrösi Csoma-Archivum
KSz – Keleti Szemle
KSİNA – Kratkie soobščenija İnstituta narodov Azii AN SSSR
LB – Linguistique Balkanique
MIO – Mitteilungen des Instituts für Orientforschung
MNy – Magyar Nyelv
MNyTK – Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai
MNyTKk – A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve
MOG – Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte
MSFOu – Mémoires de la Société Finno-Ougrienne
MSOS – Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin
(MTA) I. OK – A Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának közleményei
NAA – Narody Azii i Afriki
NM – Neuphilologische Mitteilungen
NyK – Nyelvtudományi Közlemények
OLZ – Orientalistische Zeitung
OM – Oriente Moderno
OZ – Ostasiatische Zeitung
PKJIF – Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor
PO – Przegląd Orientalistyczny
POF – Prilozi za orijentalnu filologiju
RÉSEE – Revue des Études Sud-Est-Européennes
RHAs – Revue hittite et asianique
RIÉB – Revue Internationale des Études Balkaniques
RO – Rocznik Orientalistyczny
RP – Revoljucija i pis'mennost'
RRLing – Revue Roumaine de Linguistique
RSO – Rivista degli Studi Orientali
SAO – Studia et Acta Orientalia
SBAW – Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften
SCL – Studii şi Cercetări Lingvistice
SÊ – Sovetskaja Êtnografija

SK – Seminarium Kondakovianum
StO – Studia Orientalia
SSlav – Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae
ST – Sovetskaja Tjurkologija
SV – Sovetskoe Vostokovedenie
TD – Türk Dili
TDAY – Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
THİTM – Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
TL – Turkic Languages
TM – Türkiyat Mecmuası
TSb – Tjurkologičeskij Sbornik
TY – Türk Yurdu
UAJb – Ural-Altaische Jahrbücher
UJb – Ungarische Jahrbücher
VJa – Voprosy Jazykoznanija
WI – Die Welt des Islams
WZKM – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
WZUH – Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität
ZAS – Zentralasiatische Studien
Z Balk – Zeitschrift für Balkanologie
ZDMG – Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft
ZKV – Zapiski Kollegii Vostokovedov pri Aziatskom muzee Rossijskoj Akademii nauk (Akademija nauk SSSR)
ZVO(RAO) – Zapiski Vostočnago Otdelenija (Russkago Arxeologičeskago Obščestva)

2. Bibliyografya

Kononov, A. N.: BBSOT[2] – Kononov, A. N., Biobibliografičeskij slovar' otečestvennyx tjurkologov. Dooktjabr'skij period. 2-e izdanie, pererabotannoe. Moskva 1989

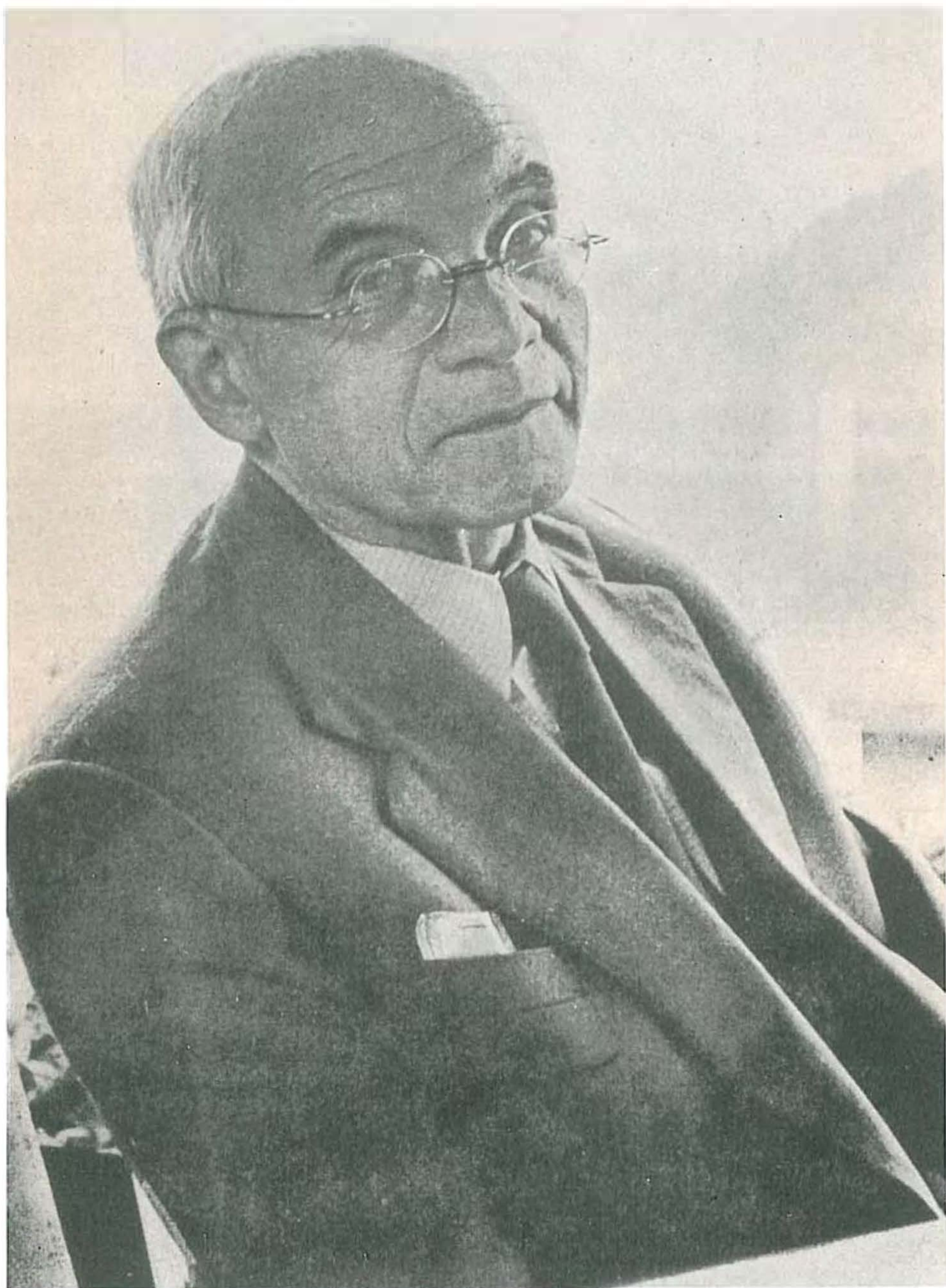
Kononov, A.N.:Očerk – Kononov, A. N., Očerk istorii izučenija tureckogo jazyka. Leningrad 1976

Miliband, S. M.: BBSSV – Miliband, S. M., Biobibliografičeskij slovar' sovetskix vostokovedov. Moskva 1975

MADDE BAŞI DİZİNİ

Pentti Aalto

Fehim Bajraktarević

Nikolay A. Baskakov

Aleksandr K. Borovkov

Alessio Bombaci

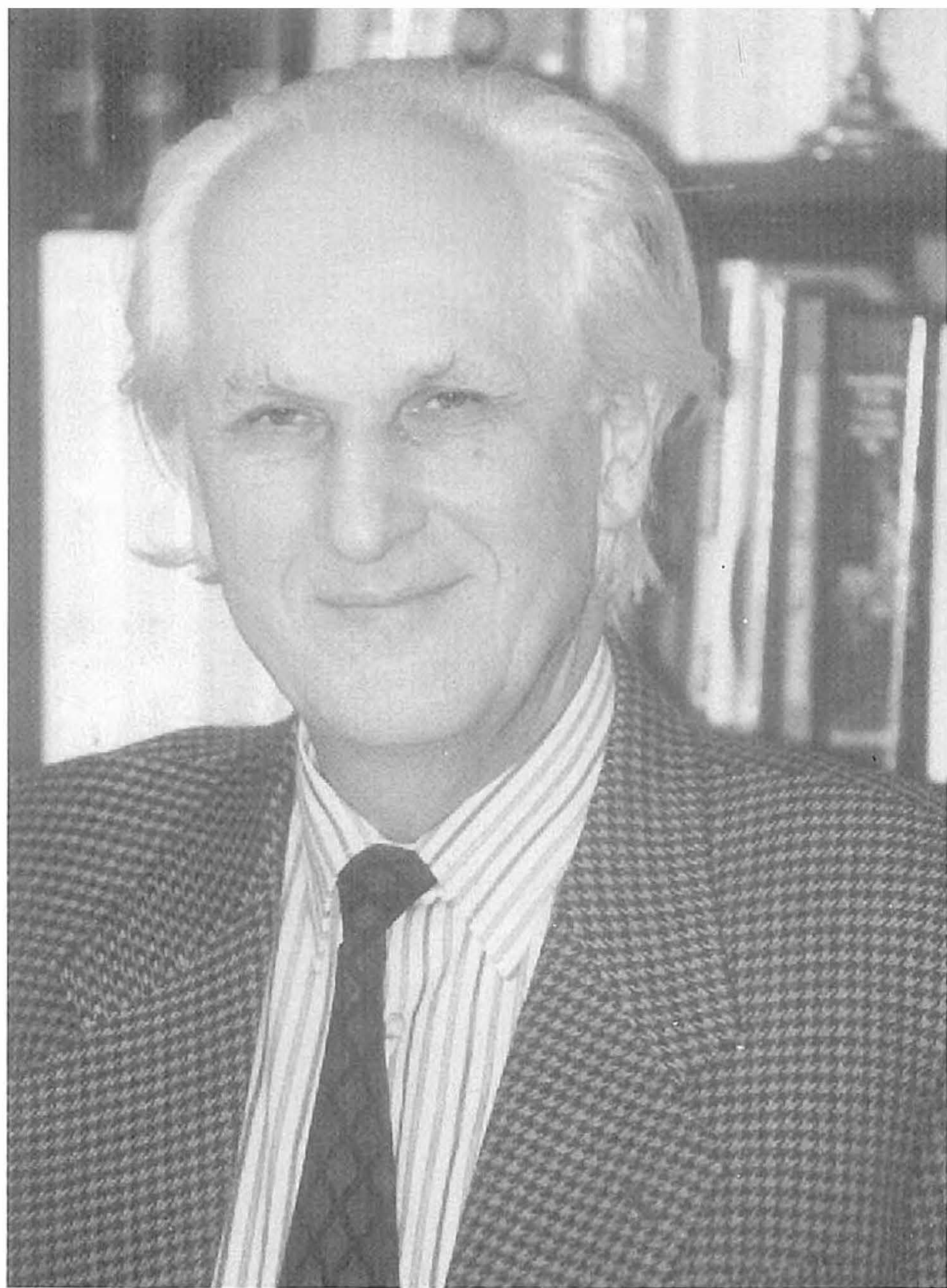
Lajos Fekete

Annemarie von Gabain

Zoltán Gombocz

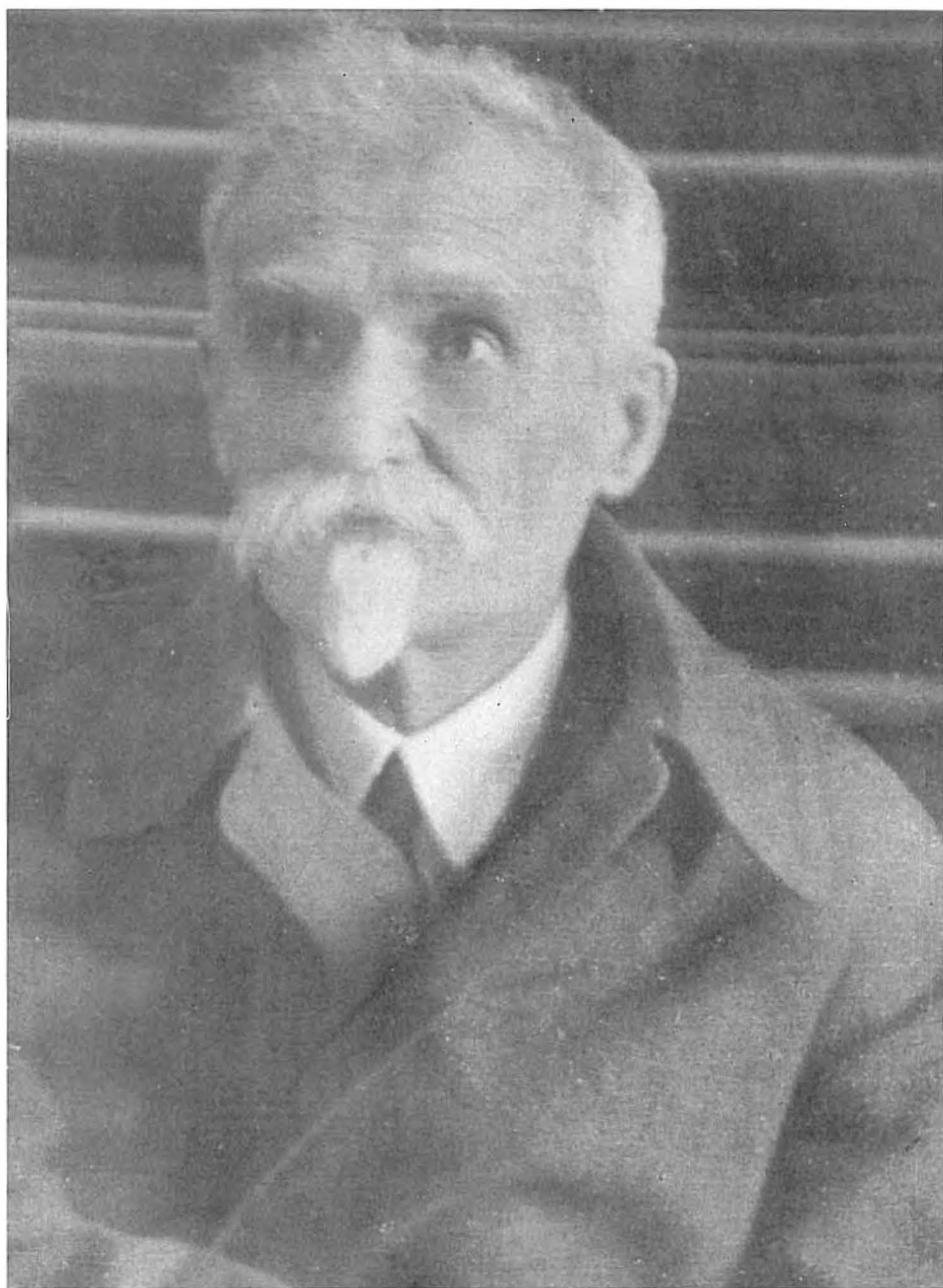
György Hazai

Gunnar Jarring

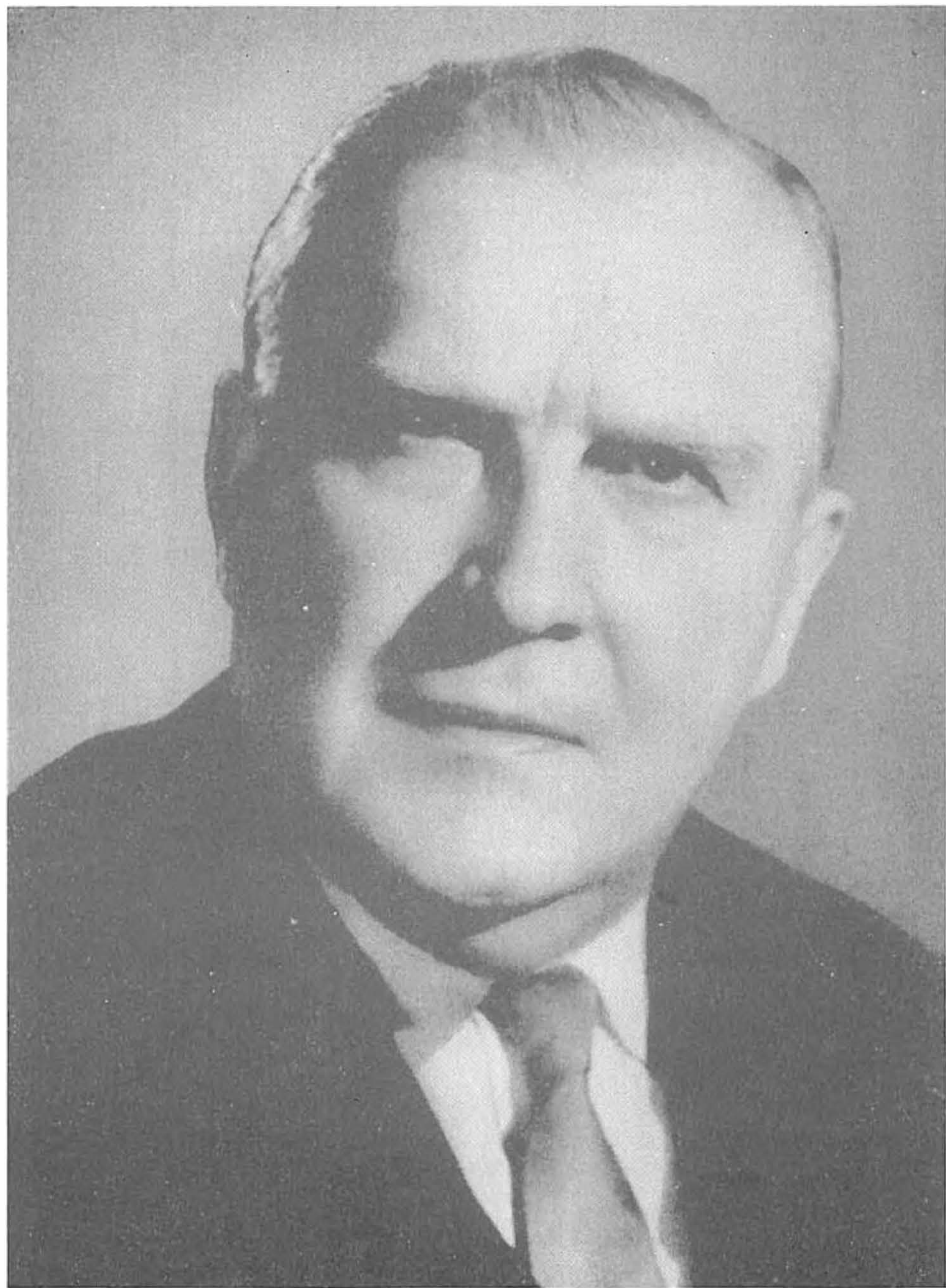
Nikolay F. Katanov

Władysław Kotwicz

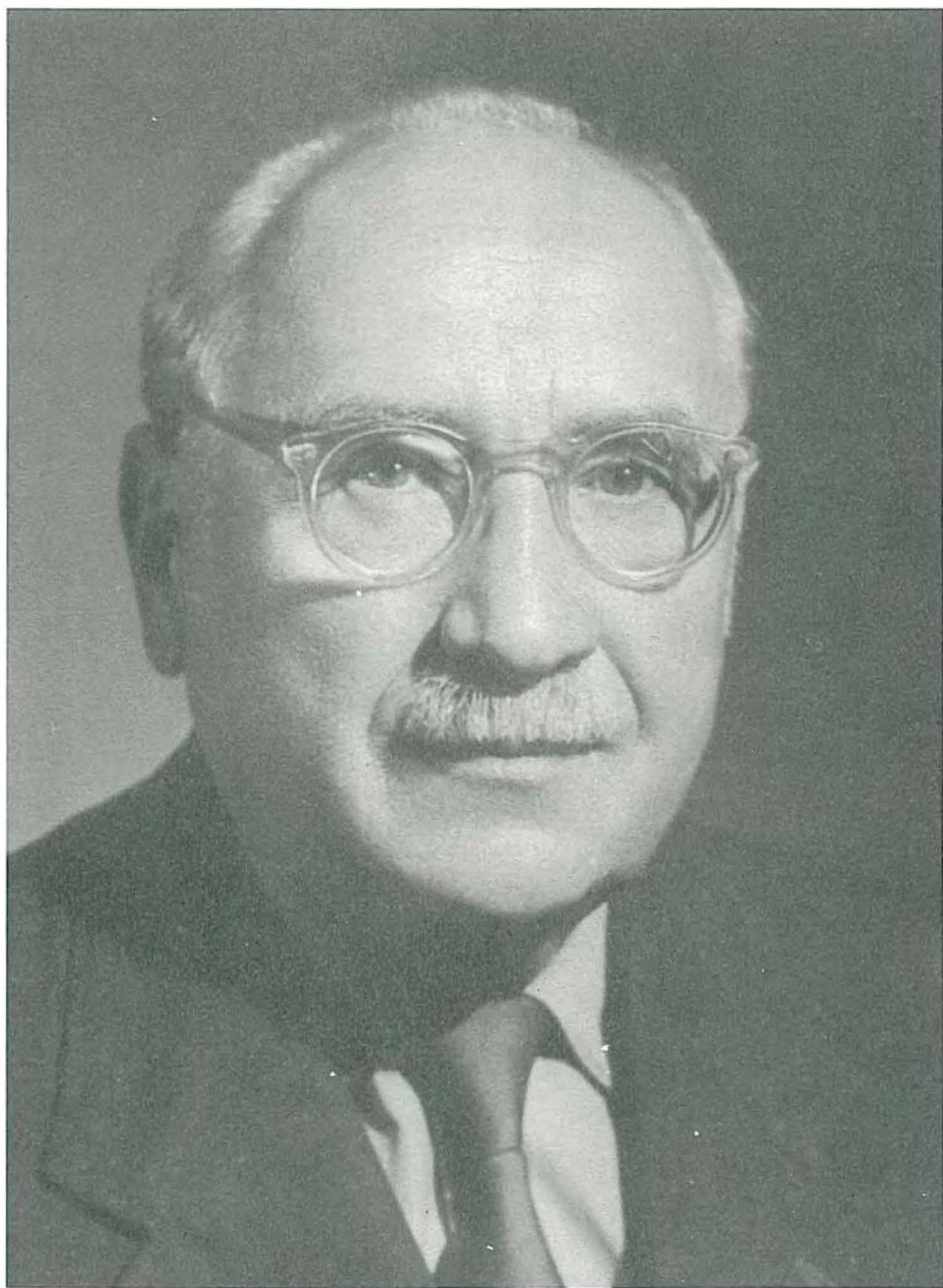
Tadeusz Kowalski

Lajos Ligeti

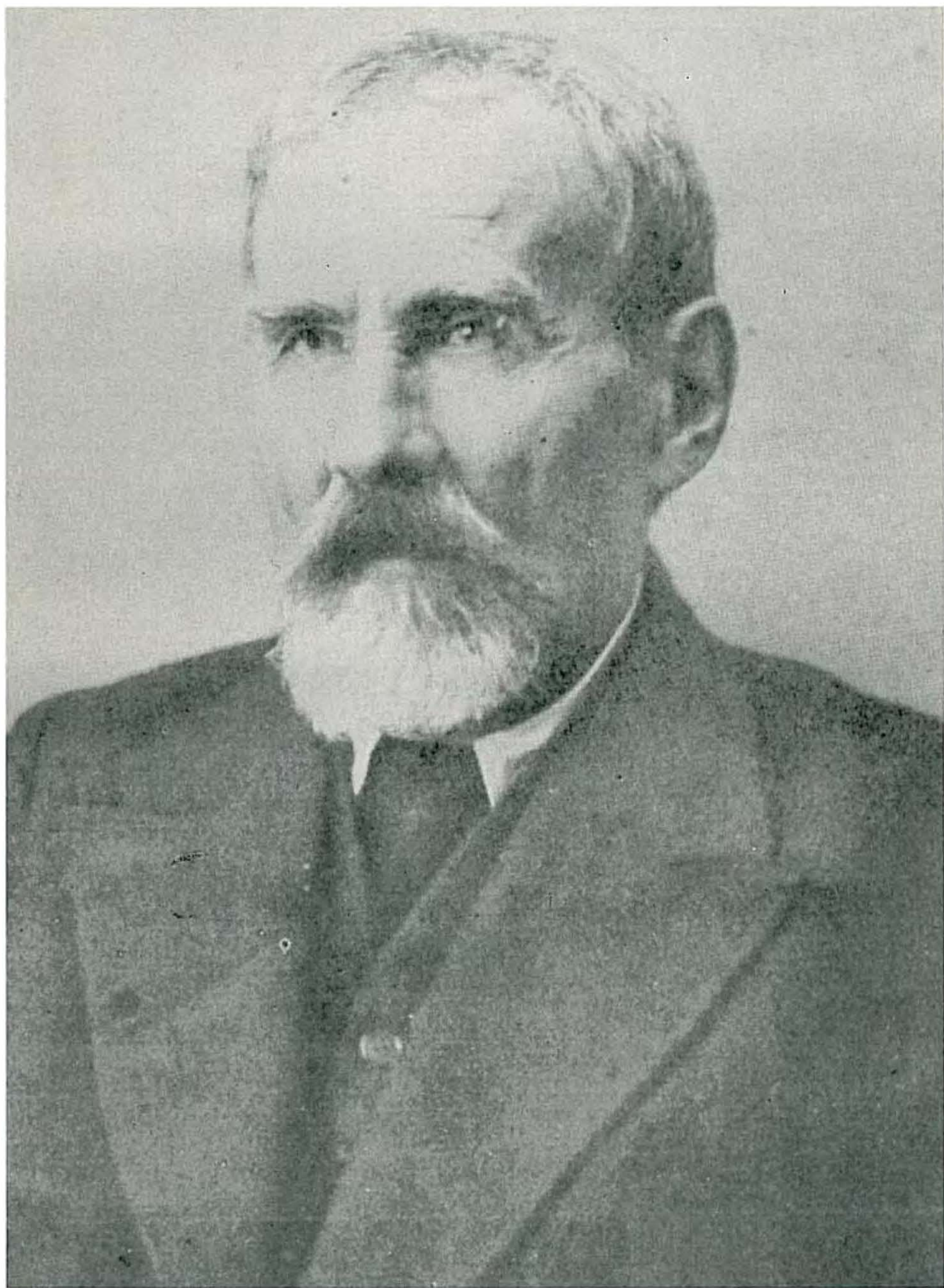
Sergey E. Malov

Gyula Németh

Henrik Paasonen

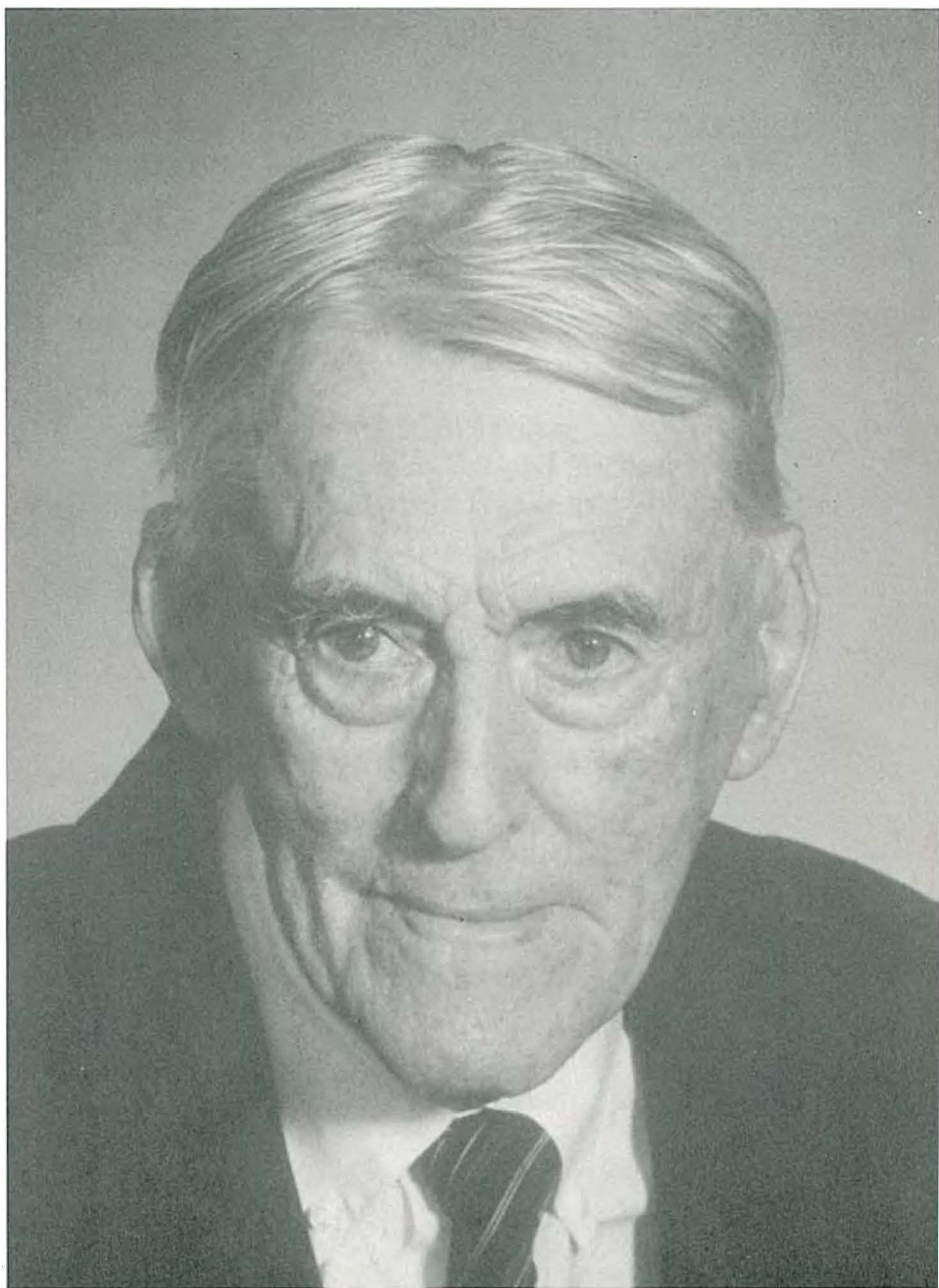
Edward Piekarski

Omeljan Pritsak

Evgeniy D. Polivanov

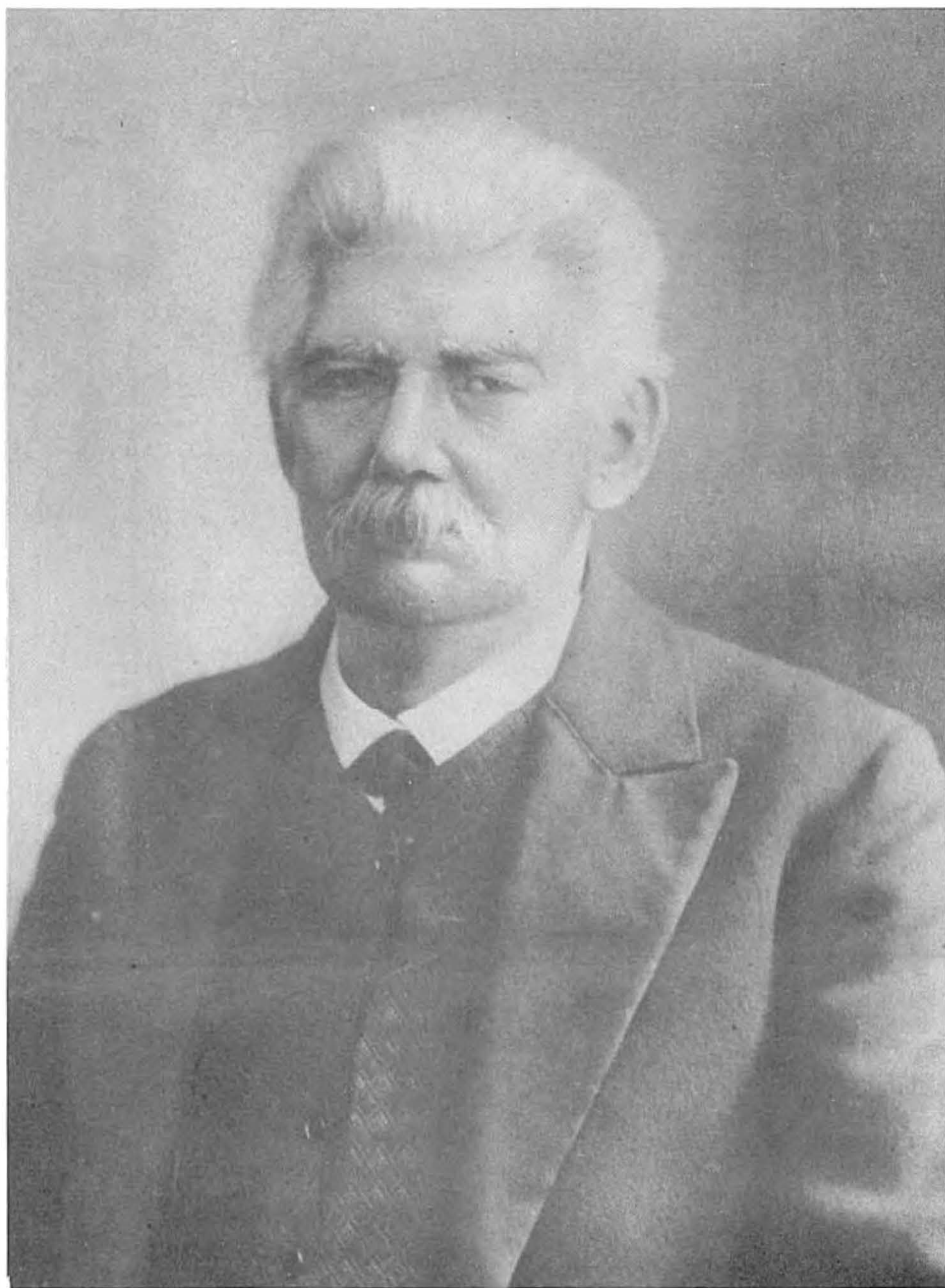
Nikolay Poppe

Aleksandr N. Samoyloviç

Ödön Schütz

Wilhelm Radloff

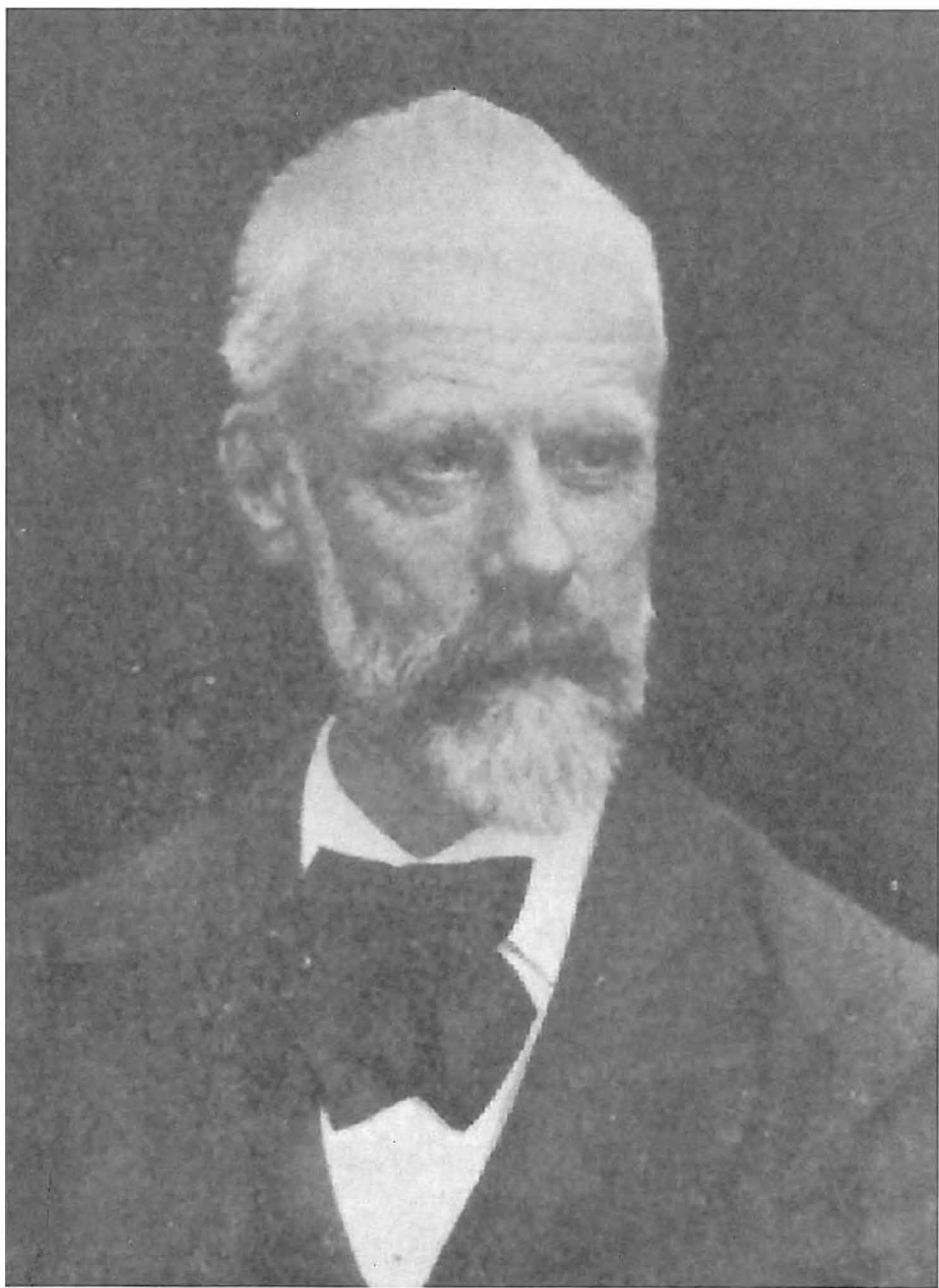
Gustaf John Ramstedt

Martti Räsänen

Ettore Rossi

Wilhelm Thomsen

József Thúry

Andreas Tietze

Edward Tryjarski

Ármin Vámbéry